

ભાગ ૧

ૐ

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

(સમૂહના ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો અહેલો ઉપાય)

પહેલો ભાગ

- ૦ - ૧૦૧ I

લેખક

પં. શ્રીપાદ હામોદર સાતવજેકર

$\frac{S.A. 4}{SAT}$

ખીજી આવૃત્તિ

- ૦૪૦ -

સવત્ ૨૦૦૮, શક ૧૯૭૩, ઇ.સ ૧૯૫૧

- ૦ - ૦ -

સ્વાધ્યાય-મ રણ, પાગડી (જિ સુરત)

ઉદ્દેશ

સંસ્કૃતભાષા ઘણી પ્રાચીન અને દરેક આર્યની મુખ્ય ભાષા છે. એ ભાષાનું ખીચું નામ દેવભાષા, દેવવાણી, ગીર્વાણભાષા આદિ છે. આર્યોના બધા ધાર્મિક ગ્રંથો સંસ્કૃતભાષામાં છે. તેથી દરેક આર્યભાઈએ સંસ્કૃતભાષાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. દરેક મનુષ્ય સંસ્કૃતભાષા બરાબર સમજી શકે તેટલા માટે “સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક” નામની આ ગ્રંથમાલા લખી છે. આ ગ્રંથમાલામાં પાઠ પદ્ધતિ એવી સરળતાથી રાખવામાં આવી છે કે જે કોઈ દરરોજ કલાક અડધા કલાક એનો અભ્યાસ કરે, તો એક વરસની અંદર રામાયણ કે મહાભારત સમજવા માટે જેટલું જ્ઞાન જોઈએ તેટલું મેળવી શકે. સંસ્કૃતના પ્રેમીઓ આ ગ્રંથમાલાનો લાભ ઉઠાવે એવી હું આશા રાખું છું.

પારડી
(જિ. સુરત)
૨૧/૫/૫૧

}

લેખક

શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

સ્વાધ્યાય-મંડળ, આનંદાશ્રમ

મુદ્રક અને પ્રકાશક— વસંત શ્રીપાદ સાતવળેકર,
સ્વાધ્યાય-મંડળ, ભારત મુદ્રણાલય,
'આનંદાશ્રમ' પારડી (જિ. સુરત)

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

પ્રથમ ભાગ

પાઠ ૧

નીચે લખેલા શબ્દો ઓઠે કરો—

અહમ્ = હું

ત્વમ્ = તું

સઃ = તે

વદામિ = (હું) બોલું છું.

વદસિ = (તું) બોલે છે.

વદતિ = (તે) બોલે છે.

વાક્યાનિ

અહં વદામિ = હું બોલું છું.

ત્વં વદસિ = તું બોલે છે.

સઃ વદતિ = તે બોલે છે.

ઉપરના વાક્ય સંસ્કૃતમાં ઊલટા શબ્દ મૂકીને પણ બોલાય છે.
જેમ કે—

વદામિ અહમ્ । વદસિ ત્વમ્ । વદતિ સઃ ।

અહં વદામિ । ત્વં વદસિ । સઃ વદતિ ।

આ બન્ને વાક્ય શુદ્ધ છે. અર્થાત્ એ વાક્યના શબ્દ ઊલટા સુલટા મૂકવાથી સંસ્કૃતમાં જરા પણ વ્યાકરણની અશુદ્ધિ થતી નથી એમ એક પ્રકારની સંસ્કૃતમાં સરળતા છે. હવે નીચે લખેલા શબ્દો વાંચો :—

પઠામિ = હું વાંચું છું.	સ્વાદામિ = હું ખાઉં છું.
પઠસિ = તું વાંચે છે.	સ્વાદસિ = તું ખાય છે.
પઠતિ = તે વાંચે છે.	સ્વાદતિ = તે ખાય છે.
પદ્યામિ = હું ભેઉં છું.	ગચ્છામિ = હું ભઉં છું.
પદ્યસિ = તું ભુએ છે.	ગચ્છસિ = તું ભાય છે.
પદ્યતિ = તે ભુએ છે.	ગચ્છતિ = તે ભાય છે.

હવે નીચે લખેલા વાક્યો તમારાથી સમજી શકાશે.—

અહં પઠામિ ।	ત્વં પઠસિ ।	સઃ પઠતિ ।
અહં પદ્યામિ ।	ત્વં પદ્યસિ ।	સઃ પદ્યતિ ।
અહં સ્વાદામિ ।	ત્વં સ્વાદસિ ।	સઃ સ્વાદતિ ।
અહં ગચ્છામિ ।	ત્વં ગચ્છસિ ।	સઃ ગચ્છતિ ।
અહં વદામિ ।	ત્વં વદસિ ।	સઃ વદતિ ।

આ ખાંડમાં નીચે લખેલા શબ્દો ધ્યાનમાં રાખો—

તત્ર = ત્યાં

યત્ર = જ્યાં

કુત્ર = ક્યાં

અત્ર = અહીં

આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને તમે તમારી બંને ઘણાં વાક્યો પોતે બનાવી શકો છો.

પાઠ ૨

અહં તત્ર પટામિ	=	હું ત્યાં વાગું છું
ત્વં કુત્ર પટસિ	=	તું કયા વાથે છે ?
સ અત્ર પટતિ	=	તે અહીં વાથે છે
સ યત્ર પટતિ	=	તે ત્યાં વાથે છે
તત્ર અહં પટામિ	=	ત્યાં હું વાગું છું.

એ પ્રમાણે નીચે લખેલાં વાક્યો બને છે—

અહં અત્ર પશ્યામિ । ત્વં કુત્ર પશ્યસિ ? સ તત્ર પશ્યતિ । યત્ર સ પશ્યતિ, તત્ર અહં ગચ્છામિ ।
સ તત્ર રાદતિ । ત્વં કુત્ર રાદસિ ? યત્ર સ ગચ્છતિ, તત્ર અહં ગચ્છામિ ।

ફલે નીચે લખેલા શબ્દો ભેદ કરો—

ન	= નદી	કિં	= શું ?
નદિ	= નદી	ક	= કેણ ?

હવે આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને અ.પ.આ.વાક્યો બનાવી શક્યો—

ક પદતિ ?	=	કેણ બેઠે છે ?
સઃ કિં વદતિ ?	=	તે શું બેઠે છે ?
સ તત્ર કિં વદતિ ?	=	તે ત્યાં શું બેઠે છે ?
સ તત્ર ન વદતિ	=	તે ત્યાં બેઠતો નથી.
ત્વં તત્ર કિં ગાદસિ ?	=	તું ત્યાં શું ખાધ છે ?
અહં ન વદામિ	=	હું બેઠતો નથી.

સઃ ન ગચ્છતિ = તે જતો નથી.

ત્વં ન પદ્યાસિ = તું દેખતો નથી.

હવે સરળતાથી તમે નીચે લખેલાં વાક્યો સમજી શકશો—

અહં તત્ર ન પદ્યામિ । સઃ તત્ર પદ્યાતિ ।

ત્વં તત્ર કિં પદ્યાસિ ? સઃ તત્ર ન ગચ્છતિ ।

ત્વં કુત્ર ગચ્છસિ ? અહં તત્ર ગચ્છામિ ।

સઃ યત્ર ગચ્છતિ, તત્ર ત્વં કિં ન ગચ્છસિ ?

યત્ર સઃ ગચ્છતિ, તત્ર અહં ગચ્છામિ ।

યત્ર યત્ર સઃ પદ્યાતિ, તત્ર તત્ર સઃ ગચ્છતિ ।

યત્ર યત્ર ત્વં ગચ્છસિ, તત્ર તત્ર અહં ગચ્છામિ ।

યત્ર અહં પદ્યામિ, તત્ર ત્વં કિં ન પદ્યાસિ ?

યત્ર સઃ પદ્યાતિ, તત્ર અહં પદ્યામિ ।

જુઓ, યોગ પ્રયત્નથી તમે કેટલાં વાક્ય બોલી શકો છો ! હવે નીચે લખેલા શબ્દો ધ્યાનમાં રાખો—

વા = કિંવા

ચ = અને

યદા = ત્યારે

નૈવ = નહીં, બિલકુલ નહીં.

સદા = હંમેશા

તદા = ત્યારે

કદા = ક્યારે

ઇદાનીં = હવે

હવે એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીએ. જુઓ, કેટલાં વાક્ય તમે બનાવી શકો છો—

કિં ત્વં તત્ર ગચ્છસિ ? = શું તું ત્યાં જાય છે ?

નહિ, અહં તત્ર ન ગચ્છામિ = નહીં, હું ત્યાં જતો નથી.

पाठ ३

संस्कृत-वाचन-पाठ ।

(१)

अहं वदामि । त्वं वदसि । स वदति ।
 अहं खादामि । त्वं खादसि । स खादति ।
 त्वं किं खादसि ? स किं खादति ?
 स तत्र किं खादति ? त्वं पश्यसि किम् ?
 त्वं तत्र किं वदसि ? त्वं तत्र किं पठसि ?
 स तत्र किं न पठति ? त्वं खादसि किम् ?

(२)

१

राम वदति । कृष्ण गच्छति ।
 गोपाल खादति । नारायण पठति ।

राम तत्र किं वदति ? कृष्ण तत्र किं न गच्छति ? गोपाल
 तत्र किं किं न वदति ? हरि अत्र आगच्छति । मधुसूदन तत्र
 गच्छति । श्रीकृष्ण अत्र किं न आगच्छति ? रामचन्द्र तत्र
 पठति, खादति, वदति च ।

(३)

यदा त्वं तत्र गच्छसि तदा अहं तत्र न गच्छामि । इदानीं
 त्वं तत्र गच्छसि किम् ? कदा स गोपाल तत्र गच्छति ? यदा
 रामचन्द्र तत्र पठति तदा स तत्र गच्छति ? यदा रामचन्द्र

(८)

पठति, तदा सः तत्र वदति, सदा त्वं तत्र गच्छसि । नैव सः
सदा तत्र गच्छति । अहं सदा तत्र गच्छामि, यत्र सः पश्यति ।

(४)

अहं गच्छामि । अहं तत्र गच्छामि । अहं सदा तत्र
गच्छामि । अहं तत्र सदा गच्छामि, पठामि, खादामि, वदामि,
पश्यामि च । इदानीं नैव अहं तत्र गच्छामि, यत्र त्वं पठसि ।
रामानन्दः तत्र पठति, हरिश्चन्द्रः तत्र गच्छति । गोपालः तत्र
किं खादति ? किं सः अत्र किं न खादति ? त्वं तत्र इदानीं
गच्छसि किम् ? पश्यति सः तत्र, यत्र सः गच्छति ।

(५)

अर्जुनः तत्र इदानीं गच्छति ।
तत्र इदानीं गच्छति अर्जुनः ।
इदानीं तत्र गच्छति अर्जुनः ।
गच्छति अर्जुनः तत्र इदानीम् ।
इदानीं गच्छति अर्जुनः तत्र ।
गच्छति इदानीं तत्र अर्जुनः ।
हे अर्जुन ! त्वं तत्र इदानीं गच्छ ।
हे केशव ! तत्र त्वं इदानीं न गच्छ ।

પાઠ ૪

કિં ન ગચ્છસિ	= તું કેમ જતો નથી ?
યદા સઃ તત્ર ગચ્છતિ	= જ્યારે તે ત્યાં જાય છે.
તદા અહં તત્ર ન ગચ્છામિ	= ત્યારે હું ત્યાં જતો નથી.
કદા સઃ તત્ર ગચ્છતિ ?	= તે ત્યાં ક્યારે જાય છે ?
યદા ત્વ તત્ર ગચ્છસિ	= જ્યારે તું ત્યાં જાય છે.

એવી રીતે તમે જાતે કેટલાંક વાક્યો બનાવી શકો છો. તમે નવાં વાક્યો બનાવી ડાગળ પર લખશો, તે ઘણા લાભ મેળવી શકશો. હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચી તમે સમજી શકશો—

સઃ સદા પઠતિ । ત્વં સદા કિં ન પઠસિ ? યદા સઃ પઠતિ તદા ત્વં કિં વદસિ ? કઃ તત્ર ગચ્છતિ ? સઃ અત્ર ન ગચ્છતિ । યદા ત્વં તત્ર પદ્યાસિ, તદા સઃ અત્ર વદતિ । યત્ર ત્વં તત્ર શ્વાદસિ, તદા અહં તત્ર શ્વાદામિ ।

“સઃ (તે)” ના સ્થાન પર આવશ્યક નામ રાખીને તે પ્રમાણે વાક્યો બનાવી શકાય છે. બુઝો—

રામઃ	= રામ	સૂર્યઃ	= સૂર્ય
કૃષ્ણઃ	= કૃષ્ણ	વાયુ	= વાયુ
હરિશ્ચન્દ્રઃ	= હરિશ્ચન્દ્ર	સોમઃ	= સોમ

રામઃ ગચ્છતિ । = રામ જાય છે.

કૃષ્ણઃ વદતિ । = કૃષ્ણ બોલે છે.

હારિચન્દ્રઃ પઠતિ = હરિચન્દ્ર વાંચે છે.
 સોમઃ ન ગચ્છતિ = સોમ જતો નથી.
 રામઃ કિં ન પઠતિ ? = રામ કેમ વાંચતો નથી ?
 કૃષ્ણઃ તત્ર ન પશ્યતિ = કૃષ્ણ ત્યાં જોતો નથી.

એ પ્રમાણે નીચે લખેલાં વાક્યો સરળતાથી બને છે—

કૃષ્ણઃ નં ગચ્છતિ । રામઃ ન વદતિ । સોમઃ ગચ્છતિ । વાયુઃ
 સદા ગચ્છતિ । કૃષ્ણઃ કિં ન વદતિ ? જયચન્દ્રઃ કિં ન પશ્યતિ ?
 સર્વમિત્રઃ ન खादति । सः तत्र किं न खादति ? यदा रामः तत्र
 पठति, तदा सः तत्र खादति । यदा कृष्णः तत्र गच्छति, तदा
 सः नैव पठति ।

હવે નીચે લખેલા શબ્દો યોગ્ય રીતે—

આગચ્છામિ—(હું) આવું છું.

આગચ્છસિ—(તું) આવે છે.

આગચ્છતિ—(તે) આવે છે.

એનો ઉપયોગ નીચેનાં વાક્યોમાં કર્યો છે—

અહં આગચ્છામિ । ત્વં આગચ્છસિ । સઃ આગચ્છતિ । અહં
 ન આગચ્છામિ । ત્વં ન આગચ્છસિ । સઃ ન આગચ્છતિ । ત્વં
 તત્ર કિં ન આગચ્છસિ ? સઃ તત્ર કિં ન खादति ?

હવે નીચેના શબ્દો તરફ તમે ધ્યાન આપો—

કિમપિ = કંઈપણ	હ્યઃ = ગઈ કાલનો દિવસ
ઈદાર્ની = હવે	શ્ચ = આવતી કાલનો દિવસ
અધુના = હમણાં	પરશ્ચઃ = પરમ દિવસ
અથ = આજ	નિરંતરં = નિરંતર, હંમેશા

એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને હવે તમે વાક્ય બોલી શકો છો.

સઃ કિમપિ ન વદતિ । = તે કંઈ પણ બોલતો નથી.

રામઃ કિમપિ ન પઠતિ । = રામ કંઈ પણ વાંચતો નથી.

અથ કૃષ્ણઃ તત્ર પઠતિ । = આજે કૃષ્ણ ત્યાં વાંચે છે.

અધુના અહં અત્ર પઠામિ = હવે હું અહીં વાંચું છું.

ઈદાર્ની ત્વ કુત્ર પઠસિ ? = હવે તું ક્યાં વાંચે છે ?

કયં સઃ કિમપિ ન પઠતિ ? = કેમ તે કંઈ પણ વાંચતો નથી ?

હવે તમે નીચે લખેલાં વાક્યો સરળતાથી સમજી શકશો—

રામઃ ઈદાર્ની તત્ર ગચ્છતિ । શ્રીકૃષ્ણ અધુના અત્ર પઠતિ ।

રામઃ ઈદાર્ની નૈવ તત્ર ગચ્છતિ । ત્વં કિમપિ કિં ન પઠસિ ? સઃ

કદા પઠતિ ? ત્વં કિમપિ કિં ન શ્વાદસિ ? વિશ્વામિત્ર અથ

અત્ર પઠતિ । યદા સઃ પઠતિ, તદા ત્વં કુત્ર ગચ્છસિ ? યદા સઃ

તત્ર પઠતિ, તદા અહં તત્ર નૈવ ગચ્છામિ । કિં ત્વં તત્ર ન ગચ્છસિ ?

અથ અહં તત્ર નૈવ ગચ્છામિ । સઃ સદા કિમપિ શ્વાદતિ ।

કય સ સદા યદાતિ ? યદા સઃ તત્ર કિમપિ યદાતિ, તદા ત્વં
 કિમપિ કિં ન વદસિ ? અહં તદા તત્ર નૈવ ગચ્છામિ । ત્વં અધુના
 વદસિ । ત્વં અધુના કિં વદસિ ? ત્વં અધુના વદસિ કિમ્ ? સઃ
 ઇદાનોં પશ્યતિ । સઃ ઇદાનોં કિં પશ્યતિ ? સઃ સદા તત્ર નૈવ
 ગચ્છતિ । કદા ત્વં તત્ર પશ્યસિ ? યદા સઃ રામઃ તત્ર ગચ્છતિ,
 તદા ત્વં તત્ર આગચ્છસિ કિમ્ ? સ તત્ર નૈવ આગચ્છતિ ।

સંધિ

સંસ્કૃતમાં બે શબ્દો પાસે પાસે આવે ત્યારે પહેલા શબ્દનો છેલ્લો
 અક્ષર અને બીજા શબ્દનો પહેલો અક્ષર અમુક નિયમથી જોડાય
 છે. તેનું નામ “સંધિ” છે. આચાર સુધી અગાઉના પાઠોમાં સંધિ
 કર્યા વગરના વાક્યો આપ્યાં છે. હવે આ પાઠમાં વાક્યો સંધિ
 બનાવીને બતાવ્યાં છે. સંધિ નીચે પ્રમાણે થાય છે.—

સંધિ વગરનાં વાક્યો		સંધિ કરેલાં વાક્યો
વદામિ-અહં	=	વદામ્યહમ્ ।
સઃ-વદતિ	=	સ વદતિ ।
તત્ર-અહં પઠામિ	=	તત્રાહં પઠામિ ।

એ સંધિના નિયમો આગળ બતાવવામાં આવશે. પણ અહીં
 સંધિનો પરિચય કરાવવા માટે અગાઉના પાઠોનાં સંસ્કૃત વાક્યો
 સંધિ બનાવી લખ્યાં છે—

સસ્કૃત-વાચન પાઠ

સ પઠતિ । સ પશ્યતિ । સ શ્વાદતિ । સ ગચ્છતિ । સ વદતિ ।
 અહં તત્ર પઠામિ । ત્વ કુત્ર પઠસિ ? સોઽત્ર પઠતિ । સ યત્ર પઠતિ,
 તત્રાહં પઠામિ । અહમત્ર પશ્યામિ । સ તત્ર શ્વાદતિ । યત્ર સ
 પશ્યતિ, તત્રાહં ગચ્છામિ । સ તત્ર ગચ્છતિ । ત્વ કુત્ર શ્વાદસિ ?
 યત્ર સ ગચ્છતિ, તત્રાહં ગચ્છામિ । કો વદતિ ? સ કિ શ્વાદતિ ?
 સ તત્ર કિ વદતિ ? સ તત્ર ન વદતિ । ત્વં તત્ર કિ શ્વાદસિ ?
 અહં ન વદામિ । સ ન ગચ્છતિ । ત્વં ન પશ્યસિ ।

આ સંધિ કરેલા વાક્યોની તુલના પહેલા અગર બીજા પાઠમાં
 આપેલા વાક્યોની સાથે કરે તેનીથી સંધિ કયા અને કેવી રીતે
 કરી શકાય તેની સમજણ પડશે

સસ્કૃત-વાક્યાનિ

- ૧ સ પઠતિ ।
- ૨ સ તત્ર પઠતિ ।
- ૩ સ શ્વાદતિ તત્ર પઠતિ ।
- સ શ્વાદતિ તત્ર પઠતિ કિમ્ ?
- ૫ સ શ્વાદતિ તત્ર ન પઠતિ કિમ્ ?
- ૬ રામ શ્વાદતિ તત્ર પઠતિ કિમ્ ?
- ૭ કદા રામચન્દ્ર અત્ર પઠતિ ?

५॥४६

संस्कृत-वाचन-पाठः

(१) अहं वदामि ।

अहं अत्र वदामि ।

अहं अत्र वदामि, तत्र खादामि च ।

अहं अत्र नैव वदामि, नैव च खादामि । ५१

अहं अत्र वदामि, नैव खादामि ।

(२) सः वदति ।

सः कुत्र वदति ?

सः तत्र वदति किम् ?

सः तत्र अधुना वदति किम् ?

सः तत्र अधुना न वदति किम् ?

सः तत्र अधुना किं न वदति ?

सः तत्र इदानीं किं न पठति ?

रामः तत्र इदानीं किं न पठति ?

कृष्णः तत्र इदानीं नैव पठति किम् ?

(३) त्वं पठसि ?

त्वं किं पठसि ?

त्वं इदानीं किं पठसि ?

त्वं तत्र इदानीं किं पठसि ?

त्वं तत्र इदानीं किं किं न पठसि ?

त्वं तत्र इदानीं न पठसि किम् ?

यदा त्वं तत्र गच्छसि, तदा स तत्र पठति किम् ?

(४) त्वं तत्र इदानीं किं पठसि ?

तत्र इदानीं किं न पठसि त्वम् ?

इदानीं किं न पठसि त्वं तत्र ?

किं न पठसि त्वं तत्र इदानीम् ?

न पठसि त्वं तत्र इदानीं किम् ?

पठसि न त्वं तत्र इदानीं किम् ?

(५) गोपालः तत्र गच्छति इदानीम् ।

तत्र गच्छति इदानीं गोपालः ।

गच्छति इदानीं तत्र गोपालः ।

इदानीं गोपालः गच्छति तत्र ।

सधे.

(६) गोपालस्तत्र गच्छतीदानीम् ।

तत्र गच्छतीदानीं गोपालः ।

तत्रेदानीं गोपालो गच्छति ।

गच्छति गोपालस्तत्रेदानीम् ।

गोपाल इदानीं गच्छति तत्र ।

—:—

सन्धि

१ गोपालः-तत्र

२ गच्छति-इदानीं

३ " "

४ तत्र-इदानीं

५ गोपाल-गच्छति

६ गोपालः-तत्र

७ तत्र-इदानीं

८ गोपाल-इदानीं

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ राम पठति ।

२ रामः तत्र पठति ।

३ रामः अद्युना तत्र पठति ।

४ रामः अद्युना तत्र पुस्तकं पठति ।

५ रामः अद्युना तत्र कृष्णस्य पुस्तकं पठति ।

६ रामः अद्युना तत्र कृष्णेन सह पुस्तकं पठति ।

७ विश्वामित्रः रामेण लक्ष्मणेन च सह वनं गतः ।

પાઠ ૭

સસ્કૃતમા નામોની વિવિધ વિલક્ષિતઓના જુદા જુદા રૂપો થાય છે, તે હવે જુઓ—

૧ દેવ = દેવ	૪ દેવાય = દેવને માટે
(હે) દેવ ! = હે દેવ !	૫ દેવાત્ = દેવથી, દેવની પાસેથી
૨ દેવમ્ = દેવને, દેવ તરફ	૬ દેવસ્ય = દેવનો
૩ દેવેન = દેવે	૭ દેવે = દેવમા, દેવની અહર

આ પ્રમાણે અકારાત નર જાતિના શબ્દોના રૂપ થાય છે દેવ, કૃષ્ણ, રામ, ધનજય વગેરે શબ્દો અકારાત છે, અર્થાત્ એ શબ્દને છેડે 'અ' સ્વર છે 'રામ' શબ્દ ર્+આ+ મ્+અ=રામ એવી રીતે બનેલો છે એનાથી વાચક સમજી શકે છે, કે કેવી રીતે 'રામ' શબ્દ અકારાત છે એજ પ્રમાણે દેવ, કૃષ્ણ, ધનજય, વગેરે શબ્દોના અંતમા અકાર છે. વાચકોને થોડાક શબ્દોના અત્ય સ્વરોનો પરિચય થાય તેટલા માટે નીચેના શબ્દો આપ્યા છે—

'અ' કારાત શબ્દ — દેવ, સૂર્ય, સોમ, માનવ (અ)

'આ' કારાત શબ્દ — નિશ્વપા, શંખધ્મા (આ)

'ઇ' કારાત શબ્દ — હરિ, રવિ, કવિ, મુરારિ (ઇ)

'ઈ' કારાત શબ્દ — નદી, દાસી, શ્રી, સ્ત્રી (ઈ)

'ઉ' કારાત શબ્દ — વિષ્ણુ, માનુ, સૂનુ (ઉ)

'ઋ' કારાત શબ્દ — પિતૃ, માતૃ ભ્રાતૃ (ઋ)

એ પ્રમાણે શબ્દોના અંતના સ્વર ઓગળવા જોઈએ એ

બાળત અગત્યની છે. તેથી વાચકે એને સારી પેઠે સમજવી જોઈએ. અસ્તુ. અહીં અકારાત પુર્વિલગ શબ્દોનાં રૂપો બતાવ્યાં છે, અને પછી બીજા એક શબ્દના રૂપો બતાવવામાં આવ્યાં છે.

૧ સોમઃ	= સોમ!	૪ સોમાય	= સોમને માટે
(હે) સોમ!	= હે સોમ	૫ સોમાત્	= સોમથી
૨ સોમમ્	= સોમને, સોમ તરફ	૬ સોમસ્ય	= સોમનો
૩ સોમેન	= સોમે	૭ સોમે	= સોમમાં

વાચકો આ રૂપો જરાબર સમજી શક્યા હશે. એ પ્રમાણે અકારાંત પુર્વિલગ શબ્દોના રૂપો વાચક સહેલાઈથી કરી શકશે. અકારાંત પુર્વિલગ શબ્દ નીચે આપ્યા છે.

દેવઃ	= દેવના	મૂષઃ	= રાજા	નરઃ	= મનુષ્ય
પુરુષઃ	= પુરુષ	જનઃ	= મનુષ્ય	શબ્દઃ	= શબ્દ
વર્ણઃ	= રંગ	કૃષ્ણઃ	= કાળો	મનુષ્યઃ	= મનુષ્ય
હસ્તઃ	= હાથ	કરઃ	= હાથ	પાદઃ	= પગ
ગાહઃ	= ગાલ	સ્કન્ધઃ	= ખભો	દન્તઃ	= દાંત
ઘોષઃ	= હોડ	કેશઃ	= કેશ, વાળ	કર્ણઃ	= કાન

હવે તમે એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરો.

મૂષ વદતિ = (રાજા બોલે છે), જનઃ પદતિ = (મનુષ્ય વાંચે છે), નરઃ ગન્ધતિ = (મનુષ્ય બાય છે)

પાઠ ૮

સંસ્કૃત-વાચન- પાઠ:

હે પુરુષ ! ત્વં તન્ન ગચ્છસિ કિમ્ ? હે રામ ! સ પુરુષઃ તન્ન
પઠતિ । નર ! ત્વં ફલસ્ય વર્ણં પદ્યસિ કિમ્ ! ભૂપસ્ય
હસ્તઃ । સ પુરુષઃ શબ્દં વદતિ । મનુષ્યસ્ય સ્કન્ધે કેશઃ । કૃષ્ણસ્ય
વર્ણઃ કૃષ્ણ । રામસ્ય વર્ણઃ ન કૃષ્ણ । સઃ પુરુષઃ ભૂર્ણં પદ્યતિ ।

નીચે લખેલાં વાક્યોનો સંસ્કૃતમાં અનુવાદ કરો.—

રાજાનો હાથ. મનુષ્યનો શબ્દ. સોમનો રંગ. તે ત્યાં જાય છે. તે
મનુષ્ય ત્યાં જતો નથી. તું ત્યાં કેમ જાય છે? તે ત્યાં કેમ
જતો નથી? સોમ ત્યાં કેમ જતો નથી? કૃષ્ણ ત્યાં હમેશાં જાય
છે. રામચંદ્રનો હાથ. રાજાનો હાંત. રાજા ત્યાં જાય છે. હું અહીં
ખાઉ છું. તે ત્યાં જાય છે. હું ત્યાં વાંચુ છું. તુ ત્યાં ખાલે છે. રાજા
મનુષ્યને જુએ છે. હું રાજાને જોઉં છું

નીચેના શબ્દો મોઢે કરો—

અસ્તિ	= (તે) છે.	આગચ્છતિ	= (તે) આવે છે.
અસિ	= (તું) છે.	આગચ્છસિ	= (તું) આવે છે.
અસ્મિ	= (હું) છું.	આગચ્છામિ	= (હું) આવુ છું.
ભવતિ	= (તે) જને છે.	પતતિ	= (તે) પડે છે.
ભવાસિ	= (તું) જને છે.	પતસિ	= (તું) પડે છે.
ભવામિ	= (હું) જનું છું.	પતામિ	= (હું) પડુ છું.

હવે એ ક્રિયાપદોનો ઉપયોગ કરીને તમે વાક્ય બનાવો —

- સઃ અસ્તિ = તે છે.
 સઃ તત્ર ન અસ્તિ = તે ત્યાં નથી.
 અહં અત્ર અસ્મિ = હું અહીં છું.
 અત્ર અહં અસ્મિ = અહીં હું છું.
 અસ્મિ અહં અત્ર = છું હું અહીં.
 મનુષ્યઃ રાજા ભવતિ = મનુષ્ય રાજા બને છે.
 રાજા મનુષ્યઃ ભવતિ = રાજા મનુષ્ય બને છે.
 નરઃ અત્ર આગच्छति = માણસ અહીં આવે છે.
 ભૂપઃ સદા તત્ર ન ભવતિ = રાજા હંમેશા ત્યાં હોતો નથી.
 અહં અવુના તત્ર ન આગच्छामિ = હું હવે ત્યાં નથી આવતો.
 સ પુરુષઃ સદા કિં પતતિ ? = તે મનુષ્ય હંમેશા કેમ પડે છે ?
 કિં ત્વં પુરુષસ્ય સ્કન્ધં પદ્યસિ ? = શું તું પુરુષનો ખભો જુએ છે.
 કિં સ કૃષ્ણસ્ય દન્તં ન પદ્યતિ ? = શું તે કૃષ્ણનો દાંત જોતો નથી ?
 इदानीं भूपस्य हस्तांत्र केदाः पतति = હવે રાજાના હાથમાંથી વાળ પડે છે.
 स पुरुषः कुत्र अस्ति ? = તે પુરુષ ક્યાં છે ?
 इदानीं स पुरुषः तत्र नास्ति = હમણાં તે પુરુષ ત્યાં નથી.
 भूपः इदानीं कुत्र गतः ? = રાજા હવે ક્યાં ગયો ?
 अहं अस्मि भूपः = હું છું રાજા.
 सः भूपः नास्ति = તે રાજા નથી.

हुवे तमे नीचे लजेलां पाऊये वांछी समल शक्ये। —

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

अहं इदानीं न पठामि । स सदा तत्र पश्यति । त्वं इदानीं किं खादसि ? अहं न किमपि वदामि । रामः यत्र गच्छति, तत्र सोमः सदा आगच्छति । कः पुरुषः भूपं पश्यति ? इदानीं स पुरुषः भूपं पश्यति । कदा त्वं तत्र गच्छसि ? यदा सः नरः तत्र न गच्छति, तदा त्वं अत्र आगच्छ । रामः राजा अस्ति । कृष्णः इदानीं रामं वदति । सोमः इदानीं कुत्र अस्ति ? यत्र हस्तः पतति, तत्र ग्रन्थः न अस्ति । यत्र रामः पश्यति, तत्र स पुरुषः न अस्ति । यदा त्वं आगच्छसि, तदा अहं गृहं गच्छामि । त्वं किं किमपि न वदसि ? स इदानीं किमपि न पठति ? यथा कृष्णः पठति, तथा रामः पठति । यथा अहं गच्छामि तथा त्वं किं न गच्छसि ?

कदा त्वं तत्र गच्छसि ? त्वं कदा तत्र गच्छसि ? तत्र कदा त्वं गच्छसि ? गच्छसि कदा त्वं तत्र ? स इदानीं किं न पठति ? इदानीं स किं न पठति ? किं न स पठति इदानीं ? न पठति किं स इदानीं ? इदानीं स मनुष्यः भूपं पश्यति । स मनुष्यः इदानीं भूपं पश्यति । भूपं पश्यति स मनुष्यः इदानीं । पश्यति भूपं स मनुष्यः इदानीम् ।

पाठ ८

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१) अहं इदानीं न पठामि ।

अहं इदानीं किमपि न पठामि ।

अहं इदानीं किमपि नैव पठामि ।

अहं इदानीं अत्र अस्मि, नैव च किमपि पठामि ।

नीचे आपेक्षां वाक्येनो शुद्धरातीभां अनुवाद करे —

(२) त्वं गच्छसि ।

त्वं कुत्र गच्छसि ?

त्वं अधुना कुत्र गच्छसि ?

त्वं अधुना तत्र गच्छसि किम् ?

किं त्वं इदानीं तत्र गच्छसि ?

इदानीं किं त्वं तत्र गच्छसि ?

त्वं तत्र इदानीं गच्छसि, किं खादसि च ?

गच्छसि किं त्वं तत्र इदानीम् ? किं च खादसि ?

(३) इदानीं स पुरुषः तत्र आगच्छति, भूपं च पश्यति,
फलं च खादति, पुस्तकं च पठति ।

स पुरुषः तत्र इदानीं आगच्छति, पश्यति च
भूपं, खादति च फलं, पठति च पुस्तकम् ।

आगच्छति तत्र इदानीं स पुरुषः, सः न च मूर्खं
पश्यति, नैव च फलं श्लादति, न च पुस्तकं पठति ।

(४) त्वं किं वदसि इदानीम् ?

किं त्वं वदसि इदानीम् ?

वदसि किं त्वं इदानीम् ?

इदानीं किं वदसि त्वम् ?

वदसि त्वं किं इदानीम् ?

वदामि इदानीं किं त्वम् ?

इदानीं वदसि किं त्वम् ?

सन्धिः

अहमिदानीं न पठामि ।

अहमिदानीं किमपि न पठामि ।

अहमत्रास्मि, अहमिदानीमत्रास्मि ।

अत्रास्मि । अहमत्रास्मीदानीम् ।

१ अहं-इदानीं । २ अहं-इदानीं । ३ किं-अपि ।

४-५ अहं-अत्र-अस्मि । ६-८ अहं-इदानीं-अत्र-अस्मि ।

९ अत्र-अस्मि । १०-१३ अहं-अत्र-अस्मि-इदानीम् ।

પાઠ ૧૦

નીચે આપેલા વાક્યોનો સસ્કૃતમાં અનુવાદ કરો —

હું મઉ છું. હું હમણાં જાઉં છું. હું આજે જતો નથી.
 હું આજે ત્યાં જતો નથી તો ત્યાં આજે જાય છે
 શું તું આજે ત્યાં જાય છે ? તું આજે ત્યાં કેમ જતો નથી ?
 હવે તું અહીં આવે છે નહીં, હું આજે ત્યાં જતો નથી.

નીચે લખેલા વાક્યોનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરો

અહં ગચ્છામિ । અહં અથ ગચ્છામિ । અહં અથ ન ગચ્છામિ ।
 અહં અથ તત્ર ન ગચ્છામિ । ત્વ અથ તત્ર ન ગચ્છસિ । કિ ત્વ
 અથ તત્ર ગચ્છસિ ? અથ તત્ર ત્વં કિં ન ગચ્છસિ ? અધુના ત્વં
 અત્ર આગચ્છસિ । નહિ, અહં અથ તત્ર આગચ્છામિ ।

દેવઃ કુત્ર અસ્તિ ? ભૂષ તત્ર ન અસ્તિ । કેશસ્ય ક વર્ણઃ ?
 કેશસ્ય કૃષ્ણ વર્ણ । દન્તસ્ય ક વર્ણ ? ઓષ્ઠસ્ય વર્ણ ક ?
 હસ્તસ્ય ક વર્ણ ? અત્ર પુમ્પ અસ્તિ કિમ્ ? અત્ર સઃ
 અસ્તિ ।

નીચે લખેલા વાક્યો વાંચો —

૧ અહં નંવ ગચ્છામિ । ૨ ત્વમથ કુત્ર ગચ્છસિ ।
 ૩ સોઽધાત્રાઽગચ્છતિ । ૪ ત્વં તત્રાથ ગચ્છસિ ।

સંધિ કરેલાં વાક્યો

કૃષ્ણો ન ગચ્છતિ । રામો ન વદતિ । સોમો ગચ્છતિ । સદા
 વાયુર્ગચ્છતિ । કિં કૃષ્ણો ન વદતિ ? જયચન્દ્ર કિં ન પદ્યતિ ?

સર્વમિત્રો ન ખાદતિ ફલમ્ । સ તત્ર કિં ન ખાદતિ ? યદા રામોઽત્ર પઠતિ, તદા સ તત્ર ખાદતિ । યદા કૃષ્ણસ્તત્ર ગચ્છતિ, તદા સ નૈવ પઠતિ ।

જો તમને એ વાક્યો ન સમજાય, તો પાઠ ત્રીજાના વાક્યો ધ્યાનપૂર્વક તપાસો —

અકારાત પુલિંગ નામોના રૂપ કેવી રીતે કરવા તે વાચક હવે સમજી શકે છે અકારાન્ત નપુસકલિંગ નામોના અર્થમાં અને દ્વિતીયા સિવાયની બીજી બધી વિલક્ષિતઓના રૂપો પહેલા (અકારાન્ત પુલિંગ) પ્રમાણે કરવા

૧ પુસ્તકમ્ = પુસ્તક ૪ પુસ્તકાય = પુસ્તકને માટે

(હે) પુસ્તક = હે પુસ્તક ૫ પુસ્તકાત્ = પુસ્તકથી

૨ પુસ્તકમ્ = પુસ્તકને ૬ પુસ્તકસ્ય = પુસ્તકના

પુસ્તક તરફ

૩ પુસ્તકેન = પુસ્તક વડે ૭ પુસ્તકે = પુસ્તકમાં

આ ઉપરથી વાચક સમજી શકશે કે, પહેલી અને બીજી વિલક્ષિતના રૂપો સિવાય બાકીના રૂપો પુલિંગના રૂપોની માફક જ થાય છે આ નિયમ ધ્યાનમાં રાખવાથી વાચક સરળતાથી પુલિંગ અગર નપુસકલિંગ અકારાત નામોના રૂપો બનાવી શકશે.

પાઠ ૧૧

અહીં યોડાક નપુંસકલિંગ અકારાન્ત શબ્દ આપ્યા છે.—

નયનં = આંખ	પાત્રં = વાસણ
નેત્રં = આંખ	જલં = પાણી
ઉદરં = પેટ	સલિલં = પાણી
નखं = નખ	અમ્બરં = આકાશ
ललाटं = મસ્તક	કમલં = કમળ
वखं = વજ્ર, કાપડ	पुष्पं = ફૂલ
भूषणं = ધરેણું	फलं = ફળ
नगरं = શહેર	पुस्तकं = પુસ્તક
पत्रं = પાન, પાંદડું	द्वारं = દરવાજો
वनं = વન, જંગલ.	गृहं = ઘર

એ અકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દો છે. એનાં રૂપો અગાઉ બતાવ્યા પ્રમાણે થાય છે. તમે એનાં રૂપો સરળતાથી બનાવી શકશો.

એમની મદદથી વાક્યો કેવી રીતે બને છે તે જુઓ.

૧ સઃ રામસ્ય નયનં પશ્યતિ । ૨ રામઃ કૃષ્ણસ્ય વજ્રં ન પશ્યતિ । ૩ દેવદત્તઃ ભૂપસ્ય નગરં ન ગચ્છતિ । ૪ સોમઃ ફલં ખાદતિ । ૫ સ ઇદાનીં ફલં કિં ન ખાદતિ ! ૬ સઃ અધુના પુસ્તકં પઠતિ ।

૧. તે રામની આંખ જુએ છે. ૨. રામ કૃષ્ણનું કપડું જોતો નથી.

૩ દેવદત્ત રાજાના નગર તરફ જતો નથી ૪ સોમ ફળ ખાય છે ૫ તે હવે ફળ કેમ ખાતો નથી ? ૬ તે હવે ચોપડી વાચે છે.

હવે નીચે લખેલા વાક્યો વાચતાજ તમે સમજી શકશો —

વાચન-પાઠ ।

હરિચન્દ્રસ્ય ભૂપણં કુત્ર અસ્તિ ? ત્વ કિમપિ ફલ કિ ન
સ્વાદાસિ ? યત્ર સ પઠતિ, તત્ર રામચન્દ્રસ્ય પુસ્તકં અસ્તિ
કિમ્ ? યત્ર ભરદ્વાજ પઠતિ, તત્ર રામચન્દ્રસ્ય પુસ્તકં ન અસ્તિ ।
ભૂપસ્ય નગરં કુત્ર અસ્તિ । કુણ્ણસ્ય પાત્રે જલં ન અસ્તિ ।
પાત્ર કુત્ર અસ્તિ । પાત્રં અવ અસ્તિ । સ નગરાત્ નગર ગચ્છતિ ।
જલે કમલં અસ્તિ । સલિલે કમલં ન અસ્તિ । દ્વારં કુત્ર
અસ્તિ ? ગૃહસ્ય દ્વારં અત્ર અસ્તિ । વને સલિલ નાસ્તિ । યત્ર
જલ ન અસ્તિ તત્ર સ કિં ન ગચ્છતિ ? ત્વ અત્ર કિ ન
આગચ્છાસિ ? અહં ન પતામિ ।

નીચે લખેલા વાક્યોનો સ સ્કૃતમા અનુવાદ કરો —

ધરનો દરવાજો અહીં છે સમચન્દ્રનું વસ્ત્ર કયા છે ? પાણીમા
કેમળ કેમ નથી ? કૃષ્ણનું ઘરેલું કયા છે ? દેવદત્તનું પુસ્તક
અહીંઆ નથી રાજાનું નગર કયા છે ? તે નગરમાંથી આવે છે
તે ફળ ખાય છે તુ ફળ કેમ ખાતો નથી ?

પાઠ ૧૨

સંસ્કૃત વાક્યોમાં નીચે પ્રમાણે સંધિ થાય છે. તે ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે.

ન + અસ્તિ	= નાસ્તિ	(નહીં)
ન + એવ	= નૈવ	(બિલકુલ નહીં)
કિં + અસ્તિ	= કિમસ્તિ	(શું છે.)
અહં + અસ્મિ	= અહમસ્મિ	(હું છું)
કિં + અપિ	= કિમપિ	(કંઈપણ)

એનેા ઉપયોગ આ પ્રમાણે થાય છે—

૧ સ તત્ર નાસ્તિ । ૨ તત્ર પુસ્તકં નૈવ અસ્તિ । ૩ તત્ર કિમપિ નાસ્તિ । ૪ અત્ર અહમસ્મિ । ૫ ત્વં કિં કિમપિ ન પઠસિ ? ૬ ભૂપત્ય નગરે ભૂપઃ અસ્તિ । ૭ કિં ત્વં નગરાત્ આગચ્છસિ ? ૮ નહિ, અહં વનાત્ આગચ્છામિ । ૯ વને કિં અસ્તિ ? ૧૦ વને સલિલં અસ્તિ । ૧૧ જલે કમલં નાસ્તિ । ૧૨ પુસ્તકે પત્રં અસ્તિ કિમ્ ? ૧૩ દેવદત્તસ્ય પુસ્તકે પત્રં નાસ્તિ ।

૧. તે ત્યાં નથી. ૨. ત્યાં પુસ્તક બિલકુલ નથી. ૩. ત્યાં કંઈપણ નથી. ૪. હું અહીં છું. ૫. તું કેમ બિલકુલ વાંચતો નથી ? ૬. રાજાના નગરમાં રાજા છે. ૭. શું તું નગરમાંથી આવે છે ? ૮. ના, હું જંગલમાંથી આવું છું. ૯. જંગલમાં શું છે ? ૧૦. જંગલમાં પાણી છે. ૧૧. પાણીમાં કમળ નથી. ૧૨. પુસ્તકમાં પાંદડું છે કે ? ૧૩. દેવદત્તના પુસ્તકમાં પાંદડું નથી.

સંધિ

વાચકોને સંધિ વિષેનો થોડો ખ્યાલ આવ્યો છે વધુ ખ્યાલ આવે તે માટે યાઠ દૃષ્ટાંતો વાક્યો અહીં સંધિ કરીને આપ્યા છે.

સંસ્કૃત-વાચન પાઠઃ

અહમિદાર્નીં ન પઠામિ । સ તદા તત્ર પશ્યતિ । ત્વમિદાર્નીં કિં
 શ્વાદસિ ? અહં ન કિમપિ શ્વાદામિ । રામો યત્ર ગચ્છતિ, તત્ર
 સોમ સદાઽઽગચ્છતિ । કઃ પુરુષો ભૂપં પશ્યતિ ? હિદાર્નીં સ
 પુરુષો ભૂપં પશ્યતિ । કદા ત્વં તત્ર ગચ્છસિ ? યદા ન નરસ્તત્ર ન
 ગચ્છતિ તદા ત્વં અત્રાઽઽગચ્છ । સોમો રાજાઽસ્તિ । કૃષ્ણસ્ત
 દાર્નીં રામં વદતિ । સોમ હિદાર્નીં કુત્રાસ્તિ ? યત્ર યત્ર હસ્ત
 પતતિ, તત્ર પુસ્તકં નાસ્તિ । યત્ર રામ પશ્યતિ તત્ર સ પુરુષો
 નાસ્તિ । યદા ત્વમાગચ્છસિ તદાહં ગચ્છામિ । ત્વ કિં કિમપિ
 ન વદસિ ? સ હિદાર્નીં કિમપિ ન પઠતિ । યથા કૃષ્ણ
 પઠતિ, તથા રામ પઠતિ । યથાઽહં ગચ્છામિ, તથા ત્વં કિં ન
 ગચ્છસિ ?

વાચક ધ્યાનપૂર્વક જુલો કે કયા સંધિ થઈ છે અને કયાં થઈ
 નથી.

હિદાર્નીં સ ભૂપ પુરુષં પશ્યતિ । સ ભૂપ પુરુષં પશ્યતીદાર્નીમ્ ।
 પુરુષં પશ્યતિ સ ભૂપ હિદાર્નીમ્ । પશ્યતિ સ ભૂપઃ પુરુષ-
 મિદાર્નીમ્ । પશ્યતીદાર્નીં સ ભૂપ પુરુષમ્ ।

पाठ १३

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१) सोमस्य गृहं कुत्र अस्ति ?

सोमस्य गृहं तत्र अस्ति, तत् त्वं पश्यसि किम्?

सोमस्य गृहात् स अत्र आगच्छति ।

भूपस्य नगरात् अहं इदानीं आगच्छामि ।

पुरुषस्य भूषणं किं अस्ति ?

वीरस्य पुस्तकं कुत्र अस्ति ?

वीरः गच्छति । जनः नगरात् नगरं गच्छति ।

भूपः पुरुषं वदति किम् ?

कथं नरः नगरात् आगच्छति, किं स वनं न गच्छति ?

नरस्य हस्तात् इदानीं एव शस्त्रं पतितम् ।

तस्य गृहात् इदानीं स अत्र आगच्छति ।

अहं नगरात् नगरं गच्छामि ।

(२) अहं इदानीं न पठामि अत्र ।

इदानीं अत्र न पठामि अहम् ।

न पठामि अत्र अहं इदानीम् ।

अत्र न पठामि इदानीं अहम् ।

पठामि न इदानीं अत्र अहम् ।

(३) किं त्वं न पठसि अत्र पुस्तकम् ?

त्वं न पठसि किं अत्र पुस्तकम् ?

न पठसि किं अत्र त्वं पुस्तकम् ?

पठसि किं न त्वं अत्र पुस्तकम् ?

अत्र पुस्तकं किं त्वं न पठसि ?

पुस्तकं किं त्वं न पठसि अत्र ?

पुस्तकं किं त्वं अत्र न पठसि ?

(४) किं त्वं इदानीं तत्र न गच्छसि ?

त्वं किं इदानीं तत्र न गच्छसि ?

न गच्छसि किं त्वं इदानीं तत्र ?

इदानीं त्वं तत्र न गच्छसि किम् ?

तत्र न गच्छसि किं त्वं इदानीम् ?

त्वं इदानीं न गच्छसि किं तत्र ?

सन्धिः ।

- (५) किं त्वमिदानीं तत्र गच्छसि ?
 किं त्वमिदानीं तत्र न गच्छसि ?
 कुत्रास्ति गृहस्य द्वारं ?
 कुत्र गृहस्य द्वारमास्ति ?
 त्वमत्र किं नागच्छसि ?
 नागच्छसि किं त्वमत्र ?
 किं त्वं नागच्छस्यत्र ?

(६) त्वमत्रागच्छ । आगच्छात्र त्वम् । अत्रागच्छ त्वम् ।
 अत्र किं नागच्छसि त्वम् ? त्वं किं नागच्छसि
 अत्र ? किं न त्वमत्रागच्छसि ? स नगरात्नगरं
 गच्छति । गच्छति स नगरात्नगरम् । रामस्य
 पात्रमत्रास्ति । अत्रास्ति पात्रं रामस्य ।

१ त्वं अत्र आगच्छ । २ आगच्छ अत्र । ३ अत्र
 आगच्छ । ४ न आगच्छसि । ५ न आगच्छसि ।
 ६ त्वं अत्र आगच्छसि । ७ नगरात् नगरं । ८ पात्रं
 अत्र अस्ति । ९ अत्र अस्ति पात्रम् ।

પાઠ ૧૪

૪૨૬ ભાષામાં ગુણ બતાવનારા શબ્દો હોય છે તેમને વિશેષણ કહે છે. જેમકે 'કાળ કપડું' એમાં કાળું એ વિશેષણ છે. આ પ્રમાણે સંસ્કૃતમાં પણ ઘણા વિશેષણો છે, અને તેમનો ઉપયોગ વાક્યમાં કરવાની જરૂર હોય છે. આ પાઠમાં વિશેષણનો ઉપયોગ કરી બતાવવાનો વિચાર છે તેથી અહીં થોડાં વિશેષણો આપવામાં આવ્યાં છે.

વિશેષણ

શ્વેત = સફેદ,	પીળું = કૃષ્ણ	રક્ત = લાલ
પીત = પીળું	હરિત = લીલું	નીલ = નીલું
શુભ્ર = શ્વેત	અંધ = આધળો	વધિર = બહેરો
વાચાલ = વધારે	ધીર = ધીરજવાન	વીર = શૂરવીર
બોલનારો	શોભન = ઉત્તમ	
વિશાલ = મોટું	કૃપણ = કબુલ	ઉદાર = ઉદાર
વલિષ્ઠ = બળવાન	નૃસ્ય = નાનું	વદાન્ય = દાતા
નવીન = નવું	પુરાણ = જૂનું	ધનાઢ્ય = મૈસાદાર
રેવિહ = શાળી	કોમલ = કેમલ,	મૂઢ = મૂર્ખ
	નરમ	

વિશેષણના ૩૫ વિશેષ્યની માફકજ થાય છે. વિશેષણથી જેનો ગુણ વર્ણન કરવામાં આવે છે તેને વિશેષ્ય કહે છે. અહીં વિશેષ્યનો ઉપયોગ કરવાની રીત જુઓ.

શ્વેતઃ અશ્વઃ । સફેદ ઘોડો

શ્વેતં કમલં । સફેદ કમલ

અહીં અશ્વ શબ્દ આકારાન્તપુલિંગ (નરનાતિનો) હોવાથી
 “ અશ્વ ” શબ્દ પ્રમાણે “ શ્વેત ” “ શબ્દનું રૂપ ” થયું છે.
 એજ પ્રમાણે “ કમલ ” શબ્દ નપુંસકલિંગ (નાન્યતર નાતિ)
 હોવાથી બીજા વાક્યમાં ‘ શ્વેત ’ શબ્દનું રૂપ ‘ કમલ ’ શબ્દ
 રૂપ પ્રમાણે થયું છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે દેવી રીતે
 વિશેષણના રૂપો વિશેષ્યની બાંધક થાય છે નીચેનાં વાક્યો વાચવાથી
 આ નિયમ તમારા ધ્યાનમાં આવશે.

શોભનં વનં । વિશાલં ઉદરં । નવીનં કલમં ।
 પુરાણં વસ્ત્રં । શુભ્રં પુષ્પં । નીલં કમલં ।
 રક્તં વસ્ત્રં । હરિતં વનં । શોભનં પુસ્તકં ।
 પીતં પુષ્પં । શોભનં જલં । પીતં વસ્ત્રં ।

આમાં નપુંસકલિંગ વિશેષ્યની સાથે વિશેષણ આપ્યા છે. હવે
 પુલ્લિંગ વિશેષ્યની સાથે વિશેષણના રૂપ જુઓ.

શોભનઃ પુરુષઃ । વિશાલઃ કર્ણઃ । નવીનઃ બાલકઃ ।
 પુરાણઃ પુરુષઃ । શુભ્રઃ વર્ણઃ । નીલઃ વર્ણઃ ।
 રક્તઃ વર્ણઃ । હરિતઃ વૃક્ષઃ । શોભનઃ ગલ્લઃ ।
 વાલિષ્ઠઃ પુરુષઃ । ધીરઃ પુરુષઃ । વાચાલઃ મનુષ્યઃ ।

એ વિશેષ્ય પુલ્લિંગ હોવાથી વિશેષણના રૂપ પણ તેમના
 લેવાંજ થયા છે એ વાત નીચે લખેલા વાક્યો વાંચી બરાબર
 સમજી શકશો.

૧ શોભનસ્ય નગરસ્ય વિશાલં દ્વારમ્ । ૨ ધનાઢ્યસ્ય
પુરુષસ્ય રક્તં વસ્ત્રમ્ । ૩ શોભને જલે નવીનં કમલમ્ ।

૧ ઉત્તમ નગરનો વિશાળ દરવાજો. ૨ ધનવાન માણસનું રાતું
વસ્ત્ર. ૩ ઉત્તમ પાણીમાં નવું કમળ.

આ વાક્યોમાંથી વાંચક સમજી શકશે કે વિશેષ્યનાં રૂપોની
માફકને વિશેષણનાં રૂપો શાય છે. સંસ્કૃત ભાષાની આ વિશેષતા
વાંચકે જરૂર ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

સંધિ

હવે સંધિના ઉપયોગથી વાંચક સારી પેઠે પરિચિત થયા છે.
નીચે વાક્યો સંધિ કરીને આપ્યાં છે એ વાક્યો વાંચવાથી
સંધિ ક્યાં અને કેવી રીતે થઈ છે તે વાંચકને સ્પષ્ટતાથી સમજાશે.

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ

અહં વદામિ । વદામ્યમ્ । ત્વં વદસિ । વદસિ ત્વમ્ ।
સ વદતિ । વદતિ સઃ । અહં પઠામિ । પઠામ્યહમ્ ।
અહં પશ્યામિ । પશ્યામ્યહમ્ । અહં । જ્ઞાદામિ ।
જ્ઞાદામ્યહમ્ । અહં ગચ્છામિ । ગચ્છામ્યહમ્ ।

સ ગચ્છતિ । સ વદતિ । સ જ્ઞાદતિ । સ પશ્યતિ ।
સ પઠતિ । તન્નાહં પઠામિ । ત્વં કુત્ર પઠસિ ।
સોઽત્ર પઠતિ । સ યત્ર પઠતિ, તન્નાહં પઠામિ ।
અહમત્ર પશ્યામિ । ત્વં કુત્ર પશ્યસિ ? સ તત્ર
પશ્યતિ ।

પાઠ ૧૫

હવે નીચેના સંસ્કૃત વાક્યો વાંચો:—

૧ રામચંદ્રસ્ય નવીનં પૃથ્વં શોભનં અસ્તિ । ૨ શ્રીકૃષ્ણ-
સ્ય પુરાણં નગરં કુત્ર અસ્તિ । ૩ વિજ્ઞસ્ય પુરુષસ્ય
શોભનં પુસ્તકં અત્ર નાસ્તિ । ૪ ત્વં વિશાલં ઘનં હૃદાનીં
ગચ્છસિ કિમ્ ? ૫ નહિ, હૃદાનીં અહં ભૂપસ્ય શોભનં
નગરં ગચ્છામિ । ૬ સ પુરુષઃ ભૂપસ્ય શોભનાત્
નગરાત્ હૃદાનીં એવ આગચ્છતિ । ૭ સ ચાલિષ્ઠઃ પુરુષઃ
હૃદાનીં કુત્ર અસ્તિ ?

૧. રામચંદ્રતું નવું ઘર સુદર છે. ૨. શ્રીકૃષ્ણતું જાતું નગર
ક્યાં છે? ૩. જ્ઞાની મનુષ્યતું ઉત્તમ પુસ્તક અહીં નથી.
૪ તું હવે મોટા જંગલમાં જાય છે? ૫. નહીં, હમણાં
હું રાજાના સુદર નગરમાં જાઉં છું. ૬. તે મનુષ્ય રાજાના
સુદર નગરમાંથી હમણાં જ આવે છે. ૭ તે બળવાન પુરુષ
હમણાં ક્યાં છે?

હવે નીચેના શબ્દો મોઢે કરો—

૧ અહમ્—હું

૫ મત્ — મારી પાસેથી

૨ મામ્ — મને

૬ મમ — મારું

૩ મયા — મેં

૭ માયિ — મારામાં

૪ મેહ્યમ્ — મારે માટે

હવે એનો ઉપયોગ બુઝો —

૧ અહં મમ ગૃહં હદાર્નો એવ ગચ્છામિ । ૨ ત્વ મમ ગૃહં હદાર્નો એવ આગચ્છાસિ કિમ્ ? ૩ સ પુરુષઃ માં ઘદતિ । ૪ અહમ્ નગરાત્ નગરં ગચ્છામિ । ૫ મમ ગૃહં શોભનં નાસ્તિ કિમ્ ?

૧. હું મારે ઘર હમણાં જ જાઉં છું. ૨. તું તું મારે ઘર અત્યારે જ આવે છે ? ૩. તે મનુષ્ય મને કહે છે. ૪ હું એક શહેરથી બીજે શહેર જાઉં છું. ૫. મારું ઘર સુંદર નથી ?

હવે નીચેના શબ્દ ધ્યાનમાં રાખો.

સહ	= સાથે	સંકાશાત્	= પાસેથી
સાકં	= "	સત્વરં	= જલદી
પ્રતિ	= પ્રતિ	દત્ત	= આપેલું
કૃત	= કરેલું	ઉક્ત	= કહેલું
ગતઃ	= ગયેલો	આગતઃ	= આવેલો

૧ મયા સહ સ પુરુષઃ આગચ્છાત । સ મમ સંકા-
શાત્ સત્વરં ગતઃ । ૨ મયા રામાય ફલં દત્તમ્ ।
૪ ભૂપેન મહ્યં ઘનં દત્તમ્ । ૫ મયા ઉક્તં । ૬ મયા કૃતં ।
૭ મયા હદાર્નો એવ કૃતમ્ । ૮ મયા સાકં સ ન ગચ્છાતિ ।

૧. મારી સાથે પેલો પુરુષ આવે છે. ૨ તે મારી પાસેથી તરત ગયો. ૩ મેં રામને કૃષ્ણ આપ્યું. ૪ રાજાએ મને ઘન આપ્યું. ૫. મેં કહ્યું. ૬. મેં કીધું. ૭ મેં હમણાં જ કર્યું. ૮. તે મારી સાથે જતો નથી.

પાઠ ૧૬

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

(૧)

અહં^૧ પશ્યામિ ।અહઃ^૨ તં પશ્યામિ ।

અહ તં સિંહં પશ્યામિ ।

અહ તં સિંહં તત્ર પશ્યામિ ।

અહં તં સિંહં તત્ર હૃદાર્ણીં પશ્યામિ ।

ત્વં તં સિંહં તત્ર હૃદાર્ણીં પશ્યસિ કિમ્ ?

(૨)

શ્રાકૃણાય નમઃ । શ્રીકૃષ્ણને વંદન હો.

શ્રીરામચન્દ્રાય નમઃ । શ્રીરામચંદ્રને વંદન હો.

નમો રામચન્દ્રાય । રામચંદ્રને નમસ્કાર હો.

નમો વાસુદેવાય । વાસુદેવને નમસ્કાર હો.

કૃણાય વાસુદેવાય હરયે^૧ પરમાત્મને^૨ ।પ્રણતક્લેશનાશાય^૩ ગોર્વિદાય નમોનમઃ ॥

૧ હરયે = હરિને

૨ પરમાત્મને = પરમાત્માને

૩ પ્રણતક્લેશનાશાય = શરણુ આવેલાના દુઃખનો નાશ

કરનાર ને

(३६)

(३)

राजा राष्ट्रं रक्षति ।

राजा बलेन राष्ट्रं रक्षति ।

राजा स्वबलेन स्वराष्ट्रं रक्षति ।

(४)

द्विजः गच्छति ।

द्विजः काशीं गच्छति ।

सः द्विजः कुमारेण सह काशीं गच्छति ।

सः द्विजः स्वकीयेन कुमारेण सह अद्य एव
काशीं गच्छति ।

सः द्विजः विष्णुशर्मा स्वकीयेन कुमारेण वेद-
मित्रेण सह काशीं इदानीं गच्छति ।

• सः किमर्थं काशीं गच्छति इदानीम् ?

सः गंगास्नानार्थं वेदपठनार्थं च काशीं गच्छति ।

सः वीरः ग्रामं रक्षति । इदानीं वीरः पुरुषः कुत्र गतः ?

स राजा वनात् धनं गच्छति ।

वीरः पुरुषः राष्ट्रस्य संरक्षणं करोति ।

પાઠ ૧૭

નીચેના શબ્દો મોઢે કરો:—

૧ ત્વમ્ - તું	૫ ત્વન્ = તારી પાસેથી
૨ ત્વાં - તને	૬ તવ = તારું
૩ ત્વયા - તારાથી	૭ ત્વયિ = તારામાં
૪ તુભ્યં - તારે માટે	

એમનો ઉપયોગ કરીને ઘણા સંસ્કૃત વાક્યો બની શકે છે.

૧ અહં ત્વયા સહ નગરં ગચ્છામિ । ૨ ત્વં મયા સહ નગરં ગચ્છસિ । ૩ સ મયા સહ તત્ર ન ગચ્છતિ, પરન્તુ ત્વયા સહ અત્ર પઠતિ ।

- ૧ હું તારી સાથે શહેર તરફ જાઉં છું.
 ૨ તું મારી સાથે શહેર તરફ જાય છે.
 ૩ તે મારી સાથે ત્યાં જતો નથી, પણ તારી સાથે અહીં વાંચે છે.

તવ ગૃહં શોભનં અસ્તિ । ૨ મયા તુભ્યં ધનં દત્તમ્ ।
 ૩ ત્વયા મયા ધનં ન દત્તમ્ । ૪ સ પુરુષઃ મમ પુસ્તકં
 ત્વયા સહ પઠતિ । ૫ ત્વં વીરઃ પુરુષઃ અસિ । ૬ સ
 શોભનઃ ભૂપઃ અસ્તિ । ૭ તવ વીરઃ પુત્રઃ કુત્ર અસ્તિ ?
 ૮ તવ ગૃહે ત્વં કિં ન પઠસિ ? ૯ અત્ર ત્વં કદા
 આગચ્છસિ ? ૧૦ તવ ફલં કુત્ર અસ્તિ ? ૧૧ યત્ર
 ઘણમદ્રસ્ય વન્નં અસ્તિ । ૧૨ ત્વયા અથા કિમપિ

ન કૃતમ્ । ૧૩ તવ નગરાત્ અહં અથ હદાર્નો એવ
આગતઃ ।

૧ તારું ઘર સુંદર છે. ૨. તને મેં ધન આપ્યું. ૩ તે
મને ધન આપ્યું નહીં. ૪ પેલો મનુષ્ય માફ પુસ્તક તારી
સાથે વાંચે છે. ૫. તું વીર પુરુષ છે. ૬ તે સારો રાજા છે. ૭
તારો બહાદુર પુત્ર ક્યાં છે. ૮ તારે ઘેર તું કેમ વાંચતો
નથી ? ૯ તું અહીં ક્યારે આવે છે ? ૧૦. તારું કાળ ક્યાં છે ? ૧૧
ત્યાં બલભદ્રનું વસ્ત્ર છે. ૧૨ તે આજે કંઈ પણ કર્યું નથી. ૧૩
તારા નગરમાંથી હું આજે હમણા જ આવ્યો છું.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

અગાઉ આપેલાં વાક્યો સંધિ કરીને અત્રે લખ્યા છે. એ વાક્ય
પૂર્વપાઠોમાં આવેલા છે.

તદાઽહં તત્ર ગચ્છામિ । તદા તત્રાઽહં ગચ્છામિ ।
તદા તત્ર ગચ્છામ્યહમ્ । કસ્તત્ર ગચ્છતિ ? તત્ર કો
ગચ્છતિ ? ગચ્છતિ કસ્તત્ર ? યદાઽહં તત્ર ન પશ્યા-
મિ, તદા તત્ર સ ગચ્છતિ । યદા તત્રાઽહં ન
પશ્યામિ, સ તદા તત્ર ગચ્છતિ । યદા તત્ર ન
પશ્યામ્યહં, યદા ચ ત્વં તત્ર ન પશ્યાસિ, તદા
સોઽત્ર વદતિ । યદા ત્વં તત્ર પશ્યસ્વત્ર તદા સ
વદતિ । યદા ત્વં તત્ર પશ્યાસિ, તદા સ વદત્યત્ર ।
કદા ત્વમત્ર શ્વાદસિ ?

પાઠ ૧૮

નીચે લખેલાં વાક્ય તમે હવે સરળતાથી સમજી શકો—

અહં સત્વરં આગच्छामि । किं त्वं मम गृहं प्रति
इदानीं एव सत्वरं न आगच्छसि ? स कुत्र गतः ?
मया धनं न दत्तम् । मया किं इदानीं उक्तम् ? त्वं
इदानीं किं किमपि न वदसि ? स इदानीं कुत्र गतः ?
त्वं इदानीं यत्र गच्छसि, तत्र स आगच्छति किम् ?
भूपस्य नगरं कुत्र अस्ति ? स इदानीं फलं खादति ।
मम पुस्तकं यत्र अस्ति, तत्र त्वं इदानीं किं न
गच्छसि ।

• નીચેના વાક્યોનું સંસ્કૃત કરો—

હું હવે જતો નથી. તુ મારી માથે આવે છે તે મારી સાથે
કેમ આવતો નથી? મારું પુસ્તક ક્યા છે? જ્યાં મારું ઘર છે,
ત્યાં તું હવે આવે છે? હું મારે ઘેર જાઉં છું તુ કેમ આવતો
નથી? તે આવે છે. હું જમણીથી જાઉં છું ।

મંથિ કરેલાં સંસ્કૃત વાક્યો

यत्र स पश्यति, तत्राहं गच्छामि । स तत्र खादति ।
त्वं कुत्र खादसि ? यत्र स गच्छति तत्राहं गच्छामि ।
को वदति ? स किं वदति ? स तत्र न वदति । त्वं
तत्र किं खादसि ? अहं न वदामि । नाऽहं वदामि । न
वदाम्यहम् । स गच्छति । त्वं न पश्यसि । तदाऽहमत्र

આદામિ । યદા ત્વં તદ્વ આદસ્યહં તદાત્ર આદામિ ।
 યદા ત્વં તદ્વ આદસિ, તદાઽત્રાહં આદામિ । યદા ત્વં
 તદ્વ આદસિ, તદાઽત્ર આદામ્યહમ્ ।

અહં તત્ર ન પશ્યામિ । તત્રાહં ન પશ્યામિ । ન
 તત્ર પશ્યામ્યહમ્ । સ તત્ર ન ગચ્છતિ । ત્વમત્ર કિં
 પશ્યાસિ ? ત્વં કિં પશ્યસ્યત્ર ? કિમત્ર ત્વં પશ્યસિ ?
 અહં તત્ર ગચ્છામિ । તત્રાહં ગચ્છામિ । ગચ્છામ્યહં તત્ર ।
 યત્ર સ ગચ્છતિ, તત્રાઽહં ગચ્છામિ । યત્ર સ ગચ્છ-
 ત્પહં તદ્વ ગચ્છામિ । યત્ર સ ગચ્છતિ, ગચ્છામ્યહં
 તત્ર । યત્ર સ ગચ્છતિ, ગચ્છામિ તત્રાહમ્ । તત્રાહં
 પશ્યામિ, તત્ર ત્વં કિં ન પશ્યાસિ ? યત્ર પશ્યામ્યહં
 તત્ર ત્વં કિં ન પશ્યસિ ? યત્ર સ પશ્યતિ, તત્રાહં
 પશ્યામિ । યત્ર સ પશ્યતિ તત્ર પશ્યામ્યહમ્ । યત્ર
 સ પશ્યત્પહં તદ્વ પશ્યામિ ।

નહિ, નાહં તત્ર ગચ્છામિ । નહિ, ન તત્રાહં ગચ્છામિ ।
 નહિ, ન તદ્વ ગચ્છામ્યહમ્ । ન અહં તદ્વ ગચ્છામિ ।

સૂચના

ઉપરના વાક્યોમાં શબ્દ આગળ પાછળ લખવાથી સંધિમાં
 કયાં અને કેવી રીતે ફેરફાર થાય છે, તે બતાવ્યું છે. યોગ
 ૫ રશ્મિથી કયો શબ્દ આગળ પાછળ લખ્યો છે, તે સમજ
 શકાશે.

पाठ १८

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

धर्मः रक्षति ।

धर्मः जनान् रक्षति ।

मानवधर्मः सर्वान् मानवान् रक्षति ।

स्वधर्मः श्रेष्ठः प्रियः आदरणीयः च अस्ति ।

रक्षितः मानवधर्मः सर्वान् मानवान् रक्षति ।

श्रेष्ठः मानवधर्मः सर्वैः रक्षणीयः ।

(२)

वृक्षात् पुष्पं पतति ।

तस्मात् वृक्षात् पुष्पं पतति ।

तस्मात् वृक्षात् इदानीं एव रक्तं पुष्पं पतति ।

बाल इदानीं अत्र आगच्छति । तव पुत्रः कुत्र गच्छति अधुना ? तत्र त्वं गच्छ, तत् पुष्पं पश्य च ।

१ पत् = पत्र, २ तस्मात् = तेनाथी, ३ तव = तां.

રામો રાજમાંણિઃ સદા વિજયતે ।

રામં રમેશં ભજે ॥

રામેણ અભિહતા નિશાચરચમૂ ।

રામાય તસ્મૈ નમઃ ॥

રામાન્નાસ્તિ પરાયણં પરતરં ।

રામસ્ય દાસોઽસ્મ્યહં ॥

રામે ચિત્ત-લયઃ સદા ભવતુ મે ।

ઓ રામ માં-ઉદ્ધર ॥

૧ રામઃ રાજમાણિઃ સદા વિજયતે = રાજમણિ શ્રીરામ-
હ મેશા વિજય પામે છે.

૨ રમેશ રામં ભજે = રમાપતિ શ્રીરામને ભજુ છું.

૩ રામેણ નિશાચરચમૂ અભિહતા = રામે રાક્ષસોની સેના મારી
નાખી.

૪ તસ્મૈ રામાય નમઃ = તે રામને વદન

૫ રામાન્ પરતર પરાયણં નાસ્તિ = રામ કરતાં વધુ શ્રેષ્ઠ
બીજો કોઈ તારણદાર નથી

૬ રામસ્ય દાસઃ અહ અસ્મિ = હું રામનો મેવડ છું

૭ રામે મે ચિત્તલયઃ સદા ભવતુ = શ્રીરામમા મારું મન
હ મેશા રહે.

૮ ઓ રામ ! માં ઉદ્ધર = હો રામ ! મારો ઉદ્ધાર કરો

પાઠ ૨૦

નીચે લખેલા શબ્દો વાંચો—

યદિ = જો	નોચેત્ = નહીં તે
તર્હિ = તો	યુક્તં = ઠીક
કથં = કેવી રીતે ?	સત્યં = સત્ય, સાચું

૧ યદિ ત્વં તન્ન ન ગચ્છસિ, તર્હિ અહં અન્ન એવ આગચ્છામિ । ૨ યદિ ત્વં ફલં ઇદાર્ની ન ખાદસિ તર્હિ અહં ફલં ન ખાદામિ । ૩ યદિ ત્વં વદસિ, તર્હિ અહં વદામિ । ૪ યદા ત્વં પઠસિ, તદા અહં ન પઠામિ । ૫ અહં સત્યં વદામિ । ૬ ત્વં યુક્તં વદસિ । ૭ સ ન સત્યં વદતિ । ૮ કથં ત્વં એવં વદસિ ?

૧. જો તું ત્યાં નહિ જાય, તો હું અહીંઆજ આવું છું. ૨ જો તું હવે ફળ નહિ ખાય, તો હું ફળ ખાવાનો નથી. ૩. જો તું બોલે તો હું બોલું છું. ૪. જ્યારે તું વાંચે છે, ત્યારે હું વાંચતો નથી. ૫. હું સાચું કહું છું. ૬. તું યોગ્ય કહે છે. ૭. તે સાચું બોલતો નથી. ૮. તું જો પ્રમાણે કેમ બોલે છે ?

હવે નીચેના વાક્યો સહેલાઈથી સમજી શકશો—

યદિ ત્વં ગચ્છસિ, તર્હિ અહં ન ગચ્છામિ । યદિ સ મૂપઃ અન્ન આગચ્છતિ, તર્હિ અહં કિમપિ ન વદામિ ।

કુઞ્ચ ત્વં હૃદાનીં ગચ્છસિ ? યત્ર ત્વં ન ગચ્છસિ ।
સ કિં ન કિમપિ વદતિ ? ન યુક્તં ઉક્તં ત્વયા । સ
હૃદાનીં ન સત્યં વદતિ । સ સર્વદા એવ સત્ય વદતિ ।

નીચે લખેલા વાક્યોનું સંસ્કૃત કરો —

તુ કયા જાય છે ? તે હુમણા કયા છે ? રાજા નગરમાં છે તું
તારા ઘરમાં છે હું તારા ઘરમાં છું હવે તુ મારા ઘરમાં વાગ્યે છે
તુ સારા શબ્દ બોલે છે. તો હવે સાચું બોલતો નથી તુ હવે ખરા
ખર કેમ બોલતો નથી ? તુ જ્યાં જાય છે, ત્યાં તે જતો નથી
હું હુમણા જલદી જઉં છું તે ઘરમાં નથી તે હુમણા
ઘરમાં જ છે

સધિ કરેલાં વાક્યો

રામો ગચ્છતિ । કૃષ્ણો વદતિ । સોમો ન ગચ્છતિ ।
કૃષ્ણસ્તત્ર ન પદ્યતિ । તત્ર કૃષ્ણો ન પદ્યતિ ।
તત્ર ત કૃષ્ણઃ પદ્યતિ । ન કૃષ્ણસ્તત્ર પદ્યતિ । કૃષ્ણો
ન ગચ્છતિ । ન કૃષ્ણો ગચ્છતિ । વાયુઃ સદા ગચ્છતિ ।
રામો ન વદતિ । ન રામો વદતિ । સોમો ગચ્છતિ ।
સદા વાયુર્ગચ્છતિ । કૃષ્ણઃ કિં ન વદતિ ? કિં
કૃષ્ણો ન વદતિ ? કિં ન કૃષ્ણો વદતિ ? જયચન્દ્રઃ
કિં ન પદ્યતિ ? કિં જયચન્દ્રો ન પદ્યતિ ? કિં ન
જયચન્દ્રઃ પદ્યતિ ? સર્વમિત્રો ન ગાદતિ । ન સર્વ-
મિત્રઃ ગાદતિ । સ તત્ર કિં ન ગ્વાદતિ ?

પાઠ ૨૧૬

હવે નીચે લખેલા શબ્દો ધ્યાનમાં રાખો—

૧ ક = કોણ	૪ કસ્મૈ = કોને માટે
૨ કમ્ = કોને	૫ કસ્માત્ = કોની પાસેથી
૩ કેન = કોનાથી, કોણે	૬ કસ્ય = કોનો, કોની, કોનું
	કોની મારફત ૭ કસ્મિન્ = કોનામાં

એ શબ્દોનો ઉપયોગ નીચેના બાબતોમાં પ્રમાણે કરો અને વાક્ય બનાવો —

૧ કઃ સઃ પુરુષઃ અસ્તિ ? ૨ ત્વં કં પુરુષં પશ્યસિ ?
૩ તુમ્ય કન નરેણ ધનં દત્તમ્ ? ૪ કસ્મૈ જનાય ત્વયા
ચક્ષ્મં દત્તમ્ ? ૫ કસ્માત્ નગરાત્ ત્વં હૃદાર્ણી આગતઃ ?
૬ કસ્ય ગૃહે સઃ હૃદાર્ણી અસ્તિ ? ૭ કસ્મિન્નગરે
કમલં નાસ્તિ ।

૧. તે મનુષ્ય કોણ છે ? ૨. તું કયા મનુષ્યને જુઓ છે ? ૩
તને કયા માણસે ધન આપ્યું ? ૪. કયા મનુષ્યને તે વસ્ત્ર આપ્યું ?
૫. કયા નગરથી તું હૃમણાં આવ્યો છે ? ૬. હૃમણાં તે કોના
ઘરમાં છે ? ૭. કયા શહેરમાં કમળ નથી ?

નીચે લખેલાં વાક્યો હવે તમને સમજાઈ જશે:—

કઃ મનુષ્યઃ અત્ર અસ્તિ ? અત્ર કઃ પુરુષઃ ન અસ્તિ ।
અહં. એવ અત્ર હૃદાર્ણી અસ્તિ । હૃદાર્ણી ત્વં પુસ્તકં

પઠસિ કિમ્ ? સ કૃપણઃ પુરુષઃ તત્ર નાસિતિ । અથ ત્વં
કદા આગચ્છસિ ? ત્વં સદા સત્યં વદસિ, તથા અહં
સદા યુક્તં વદામિ ।

હવે નીચે લખેલાં શબ્દ મોઢે કરો—

લિખતિ = (તે) લખે છે.	તિષ્ઠતિ = (તે) ઉભો રહે છે.
લિખસિ = (તું) લખે છે.	તિષ્ઠસિ = (તું) ઉભો રહે છે.
લિખામિ = (હું) લખું છું.	તિષ્ઠામિ = (હું) ઉભો રહું છું.
પચતિ = (તે) રાધે છે.	ધાવતિ = (તે) દોડે છે.
પચસિ = (તું) રાધે છે.	ધાવસિ = (તું) દોડે છે.
પચામિ = (હું) રાધું છું.	ધાવામિ = (હું) દોડું છું.

અંધિ કરેલાં વાક્યો

યદા રામોઽત્ર પઠતિ, તદા તત્ર સ ખ્વાદતિ । યદાઽત્ર
રામઃ પઠતિ, તદા તત્ર સ ખ્વાદતિ । રામો યદાઽત્ર
પઠતિ, તદા તત્ર સ ખ્વાદતિ । યદા કૃષ્ણસ્તત્ર ગચ્છ-
તિ, તદા સ નૈવ પઠતિ । કૃષ્ણો યદા તત્ર ગચ્છતિ,
તદા સ નૈવ પઠતિ । યદા તત્ર ગચ્છતિ કૃષ્ણસ્તદા
સ નૈવ પઠતિ । અહમાગચ્છામિ । આગચ્છામ્યહમ્ ।
ત્વમાગચ્છસિ । અહં નાગચ્છામિ । નાગચ્છામ્યહમ્ ।

==

પાઠ ૨૨

હવે તમારા ૨૧ પાઠ પૂરા થયા છે. એ પાઠોમાં તમે કેટલું સમજ્યા તે હવે આ પાઠમાં તપાસી જુઓ. એ પરીક્ષા માટે શ્રી-મદ્ ભગવદ્ગીતાના બે શ્લોક અહીં આપ્યા છે.

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

आमयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात्પરાં શાન્તિં સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતમ્ ॥

(ભગવદ્ગીતા, અ૦ ૧૮/૬૧, ૬૨)

પદાનિ-ઈશ્વરઃ । સર્વ+ભૂતાનાં । હૃદ્+દેશે । અર્જુન ।
તિષ્ઠતિ । આમયન્ । સર્વ+ભૂતાનિ । યન્ત્ર+આરૂઢાનિ ।
માયયા ॥ ૬૧ ॥

તં । એવ । શરણં । ગચ્છ । સર્વ+ભાવેન । ભારત ।
તત્+પ્રસાદાત્ । પરાં । શાન્તિં । સ્થાનં । પ્રાપ્સ્યસિ ।
શાશ્વતમ્ ॥ ૬૨ ॥

અન્યથા:—હે અર્જુન ! સર્વભૂતાનાં હૃદેશે ઈશ્વરઃ
તિષ્ઠતિ । માયયા યન્ત્ર-આરૂઢાનિ સર્વ-ભૂતાનિ આમ-
યન્ ॥ ૬૧ ॥

હે ભારત ! તં એવ સર્વ-ભાવેન શરણં ગચ્છ । તત્-
પ્રસાદાત્ પરાં શાન્તિં શાશ્વતં સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ ॥ ૬૨ ॥

વાંચકો ! તમે આ શ્લોકોનો અર્થ સમજી ગયા હશે. જો ન સમજ્યા હોય, તો આ અન્વય બે ચાર વાર વાંચવાથી ભાવ કે અર્થ જરૂર સમજી શકશો. તમારી સુગમતા માટે અહીં શબ્દાર્થ આપ્યો છે.

હે અર્જુન ! (સર્વભૂતાનાં) સર્વ પ્રાણીઓનાં (હૃદ્+દેશે) હૃદય-પ્રદેશમાં (ईश्वरः) ઇશ્વર (तिष्ठति) રહે છે. અને (मायया) કુશળતાથી (यंत्र+मारूढानि) યંત્ર પર લગાડેલાં ચિત્રોની માફક (सर्व-भूतानि) સર્વ પ્રાણીઓને (भ्रामयन्) ફેરવે છે. ॥ ૬૧ ॥

હે (भारत) અર્જુન ! (तं एव) તેનેજ (सर्व-भावेन) પૂર્ણ ભક્તિથી શરણે (गच्छ) જા, (तन् प्रसादात्) તેની કૃપાથી તું (परां) શ્રેષ્ઠ શાંતિ તથા શાશ્વત સ્થાન (प्राप्स्यसि) પ્રાપ્ત કરીશ. ॥ ૬૨ ॥

આ બે શ્લોકોનો અડધો ભાગ તો તમે સમજી ગયા હતા. કેટલાક શબ્દોનો પરિચય ન હોવાથી બાકીનો અડધો ભાગ તમારા ધ્યાનમાં આવ્યો ન હતો. જો થોડા વધારે શબ્દોનો તમને પરિચય થશે, તો એવી જાતના શ્લોક પણ તમે જરૂર સમજી શકશો, એટલે વિશ્વાસ તમારા મનમાં જરૂર આવ્યો હશે. — જો થોડા પ્રયાસથી તમે આ શ્લોક સમજી શકો છો, તો જો તમે એક વર્ષ સુધી એ પ્રમાણે પ્રવર્તન કરશો, તો રામાયણ, મહાભારત સરજનાથી મગજી શકશો.

પાઠ ૨૩

પૂર્વોક્ત શ્લોકમાંથી બનાવેલાં કેટલાક વાક્યો ભુજો —

હૃદયે હૈશ્વરઃ તિષ્ઠતિ ।

હૃદયે હૈશઃ અસ્તિ

તં શરણં ગચ્છ ।

હૈશં શરણં ગચ્છ ।

હૈશ્વરં શરણં ગચ્છ ।

પરાં શાન્તિં પ્રાપ્સ્યસિ

શાશ્વતં સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ ।

આ પ્રમાણે બીજા ઘણાં વાક્યો બની શકે છે. તે નીચેનાં વાક્યો પરથી સમજાશે.

યુદ્ધદેશે અર્જુનઃ તિષ્ઠતિ ।

રથે કૃષ્ણઃ તિષ્ઠતિ ।

નગરે ભૂપઃ તિષ્ઠતિ ।

દ્વારદેશે નરઃ તિષ્ઠતિ ।

ભૂપં શરણં ગચ્છ ।

નરં શરણં ગચ્છ ।

શોભનં પુસ્તકં પ્રાપ્સ્યસિ ।

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

યદા ત્વં લિખાસિ, તદા સ તત્ર ધાવતિ । યદા સ
ગૃહે તિષ્ઠતિ, તદા અહં પુસ્તકં ન પઠામિ । યદા સ
ધાવતિ, તદા ફલં લ્લાદતિ । યદા ત્વં પચાસિ, તદા
અહં લિખામિ । સ પુરુષઃ હદાનીં ધાવતિ । સ વીરઃ
પુરુષઃ કદા અત્ર આગતઃ ? ત્વં કિમપિ કિં ન
લિખસિ ? સ કિં અત્ર તિષ્ઠતિ ? સ કિં ધાવતિ ?

નીચેનાં વાક્યોનું સંસ્કૃત કુરો —

ન્યારે તું બોલે છે, ત્યારે તે દોડે છે. તે શું સમ્મે છે ? તે કેમ
નથી આવ્યો ? તે ક્યાં છે ? હું અહીં છું. તે મનુષ્ય હવે કેમ
દોડે છે. ? ન્યારે તું ક્રૂણ ખાય છે, ત્યારે તે પત્ર લખે છે. ને
તું નેતો નથી, તો તે જતો નથી. તું અહીં કેમ ઉભો છે ? તે
અહીં કેમ નથી ? તું હવે કેમ દોડતો નથી ? તું તેને પત્ર કેમ
લખતો નથી ? તું ક્યાં જુએ છે ? તું ત્યાં કેમ નેતો નથી ?

હવે આ વાક્યો આપ પ્રયત્ન વગર સમજી શકશે —

ત્વં હદાનીં કિં પચાસિ ? સઃ અધુના કુત્ર ગતઃ ?
રામઃ હદાનીં તત્ર નાસ્તિ કિમ્ ? અહં નગરાત્ હદાની-
મેવ આગતઃ । અહં શીઘ્રં પુસ્તકં પઠામિ । ईश्वरઃ કુત્ર
અસ્તિ ? ईश्वરઃ હૃદયે તિષ્ઠતિ । મનુષ્યસ્ય હૃદયપ્રદે-
શે ईशઃ અસ્તિ । મમ હૃદયપ્રદેશે ईश्वરઃ અસ્તિ કિમ્ ?

५॥४ २४

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

ईश्वरः जयति । सूर्यः प्रकाशते । मेघः वर्षति ।
 मनुष्यः गच्छति । रामः आगच्छति । वायुः वाति ।
 गुरुः आगच्छति । मृगः धावति । बालः क्रीडति ।
 मयूरः नृत्यति । जनः अटति । अग्निः ज्वलति ।
 नृपः आगच्छति । बालः गच्छति । चन्द्रः प्रकाशते ।
 गुरुः गच्छति । बालः धावति । मृगः क्रीडति ।
 मयूरः अस्ति । वायुः आगच्छति । अग्निः अस्ति ।
 नरः गच्छति । बुधः आगच्छति । नदी प्रवहति ।
 जलं स्यन्दते । मनुष्यः धावति । नरः गच्छति ।

(२)

मेघाः वर्षन्ति । मनुष्याः गच्छन्ति । मृगाः धावन्ति ।
 मयूराः नृत्यन्ति । जनाः अटन्ति । बालाः क्रीडन्ति ।
 पुरुषाः धावन्ति । नराः गच्छन्ति । बुधाः आगच्छन्ति ।
 नृपाः गच्छन्ति । जनाः धावन्ति । मृगाः आगच्छन्ति ।
 बालाः गच्छन्ति । मयूराः धावन्ति । जनाः प्रकाशन्ते ।
 मृगाः गच्छन्ति । नराः आगच्छन्ति । मेघाः गच्छन्ति ।

शब्दोना अर्थ

जि (विजय भेजववे) = जयति ।	अग्निः = (अग्नि, देवता) ।
प्रकाश (प्रकाशयु) = प्रकाशते	दह (जाणयु) = दहति ।
वर्ष (वरसयु) = वर्षति ।	बुधः = ज्ञानी पुरुष
मेघः = वादण	प्रवह (वडेयु) = प्रवहति ।
वायुः = वायु, हवा	स्यन्द (वडेयु) = स्यन्दते ।
गुरुः = शिक्षक	क्रीड (रमयु) = क्रीडति ।
मृगः = हिरण्य	दंश (करडयु, डंभयु) = दंशति ।
घाव (घेडयु) = घावति ।	स्फुर (झरडयु) = स्फुरति ।
बालः = जाणक	वेप् (डंभयु) = वेपते ।
मयूरः = मेर	बह (वडेयु) = बहति ।
नृत (नाचयु) = नृत्यति ।	फाश (प्रकाशयु) = फाशते ।
अट् (अटडयु) = अटति ।	प्रघाव (घेडयु) = प्रघावति ।

संस्कृत-वाक्य ।

वीरः जयति । अग्निः ज्वलति । दीपः प्रकाशते ।
 बुधः वदति । मयूरः नृत्यति । बालः अटति । अश्वः
 घावति । चन्द्रः वेपते । बुधः गुरुः शिक्षकः अस्ति ।
 क्रीडति बालः । सर्पः दंशति ।

५॥४ २५

गुरुं शिष्यः नमति । ईश्वरं भक्तः प्रणमति ।
 नृपं सेवकः नमति । भूप दासः प्रणमति ।
 सेवकः भारं वहति । किंकरः भारं प्रवहति ।
 धनं पुत्रः नयति । धनं चोरः चोरयति ।
 पुरुषः ग्रामं गच्छति । पुरुषः ग्रामात् आगच्छति ।
 बालः गृहात् आगच्छति । बुध वेदं पठति ।
 सेवक छत्रं धारयति । अतिथिः गृहं गच्छति ।
 अतिथि गृहात् निर्गच्छति । पुरुष क्रीडति ।
 नृपः राज्यं रक्षति । धनिकः धनं रक्षति ।
 अश्वः तृणं भक्षयति । भक्तः ईश्वरं भजति ।
 साधु धर्मं रक्षति । विप्र वेदं रक्षति ।
 गुरु शिष्यं रक्षति । आचार्य उपदिशति ।
 सिंह मृगं प्रहरति । मूर्ख वृषभं प्रहरति ।
 ग्रामात् बालाः आगच्छन्ति । नगरात् पुरुषाः आ-
 गच्छन्ति । मेघाः आकाशात् जलं वर्षन्ति । जलं
 पतति । वृक्ष मार्गं पतति । मूर्ख व्यर्थं अटति । घघः
 जानाति ।

शब्दोद्गता अर्थ

नम् (नभन क्त्वं) = नमति । वह् (वृत्त्वं) = वहति ।
 प्रणम् („ „) = प्रणमति । प्रवह् („ „) = प्रवहति ।
 नी (नय्) (लृप्त्वं) = नयति । भक्ष् (भाप्त्वं) = भक्षयति ।
 भज् (भजन क्त्वं) = भजति । प्रहर् (प्रहार क्त्वं) = प्रहरति ।
 आनी (आनय्) (लाप्त्वं) = आनयति । युज् = जानी
 चुर (चोर्) (योत्त्वं) = चोरयति । ज्ञा (ज्ञाप्त्वं) = जानाति ।
 उपदिश् (उपदेश क्त्वं) = उपदिशति । निर्गच्छ् (गच्छा
 क्त्वं) = निर्गच्छति ।

संस्कृत-यावय ।

भक्तः ईश्वरं नमति । अहं प्रणमामि रामचन्द्रम् ।
 पुरुषः शृपभं नयति क्षेत्रे । चोरः धान्यं नयति
 क्षेत्रात् । मानवः भक्षयति अन्नम् मध्याह्नसमये ।
 गुरुः उपदिशति मानववर्मम् । सेवकः अश्वं प्रहरति ।
 कदा सेवकः चोरं प्रहरति ? अहं न जानामि ।
 विनायकः अश्वं नयति गृहात् बहिः । रामः रथं
 आनयति स्वगृहं प्रति । अश्वः पुरुषं वहति । न वहति
 इदानीं पुरुषं अश्वः । को जानाति । स एनत् जानाति ।

પાઠ ૨૬

સઃ = તે	તસ્માત્ = તેનાથી
તમ્ = તેને	તસ્ય = તેનું
તેન = તેણે, તેનાથી	તસ્મિન્ = તેમાં
તસ્મૈ = તેને માટે	

હવે એને ઉપયોગ વાક્યમાં કરે —

તવ પુસ્તકં અહં નૈવ પઠામિ । મમ પુસ્તકં એવ
પઠામિ । ત્વં હદાર્નાં મમ પુસ્તકં પશ્યસિ । યદા ત્વં
તત્ર ગચ્છસિ, તદા સ કુત્ર ભવતિ ? યદિ ત્વં ફલં ન
ગ્વાદાસિ, તર્હિ અહં ન ગ્વાદામિ । અધુના સ પત્રં
લિખતિ । સ પુસ્તકેન સહ અત્ર આગચ્છતિ । ત્વં
રામેણ સહ અત્ર આગચ્છસિ કિમ્ ? કથં સ તત્ર ના-
ગચ્છતિ ? પુસ્તકસ્ય પત્રં કુત્ર અસ્તિ ? તવ ગૃહ
કુત્ર અસ્તિ ? મમ ગૃહં તવ ગૃહસ્ય સમીપં એવ અસ્તિ ।

તવ હૃદયે ઈશ્વરઃ અસ્તિ એવ । અહં તં ઈશ્વરં સર્વ-
માયેન શરણં ગચ્છામિ । ત્વં તં ઈશ્વરં સર્વમાયેન
શરણં ગચ્છ । વિપુલં ધનં પ્રાપ્સ્યાસિ । ગૃહે ધનં ભવતિ ?

મમ ગૃહે શ્રીરામચન્દ્રઃ અસ્તિ । તેન સહ અહં
ભ્રમણાય ગચ્છામિ । ત્વં કેન સહ ભ્રમણાય ગચ્છસિ ?

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ તસ્ય ગૃહં અત્ર નાસ્તિ । ૨ સ હદાર્નીં કુત્ર અસ્તિ ?
૩ તસ્ય નગરં અધુના ગચ્છ । ૪ તેન તુભ્યં કિં દત્તમ્ ?
૫ કેન તસ્મૈ ફલં દત્તમ્ ? ૬ તસ્માત્ નગરાત્ અત્ર
આગચ્છ । ૭ તસ્ય ईश्वरस्य वाचकः प्रणवः अस्ति ।

૧. તેનું ઘર અહીં નથી. ૨. તે હુમણાં ક્યાં છે ? ૩. તેના
શહેર તરફ હવે જા. ૪. તેણે તમને શું આપ્યું ? ૫. તેને ક્યા
કેણે આપ્યું ? ૬. તે નગરમાંથી અહીં આવ. ૭ તે ઇશ્વરનું
વાચક પ્રણવ (ઐક્ય) છે.

હવે નીચે લખેલાં વાક્ય વાચતાંજ સમજી શકશે. —

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

તસ્મિન્ નગરે તવ ગૃહં કસ્મિન્ સ્થાને અસ્તિ ?
રામચન્દ્રસ્ય ગૃહસ્ય સમીપે મમ ગૃહં અસ્તિ । સૂર્યસ્ય
પ્રકાશો સઃ તિષ્ઠતિ । ત્વં સૂર્યસ્ય કિરણે પુસ્તકં કિં
પઠાસિ ? તેન મહ્યં પુસ્તકં દત્તં, તત્ અહં હદાર્નીં
ચન્દ્રસ્ય પ્રકાશો ન પઠામિ । ત્વં દીપસ્ય પ્રકાશો પુસ્તકં
પઠાસિ કિમ્ ? નહિ નહિ, અહં દીપસ્ય પ્રકાશો પુસ્તકં ન
પઠામિ । અહં હ્યઃ રામચન્દ્રસ્ય ગૃહં ગતઃ । તત્ર ઇન્દ્ર-
દત્તઃ કિં પશ્યતિ ? સ ફલં કિં ન પાદતિ ? સોમેન

દત્તં ફલં સ ન સ્વાદતિ । રામસ્ય ઘોભનં પુસ્તકં કુત્ર
અસ્તિ ? તત્ નગરં ગચ્છ । સ ત્વાં તત્ર પશ્યતિ । અહં
અત્ર ત્વાં પશ્યામ । કથં સ તત્ર ગચ્છતિ ? સ
તત્ર નાસ્તિ ।

આ શબ્દનું મોઢે કરો.

વદ	= બોલ	પઠ	= વાંધ	ભવ	= હો
પશ્ય	= જો	સ્વાદ	= ખા	ગચ્છ	= જા
આગચ્છ	= આવ	પચ	= રાંધ	ઘાવ	= દોડ
પ્રાપય	= મેળવ	ચલ	= ચાલ	પત	= પડી જા
કુરુ	= કર	દેહિ	= આપ	ગ્રહિ	= બોલ
લિસ	= લખ	તિષ્ઠ	= ઉભો રહે	ભ્રામય	= ફેરવ
નય	= લઈ જા	ઉપવિશ	= બેસ	આનય	= લાવ

હવે એને ઉપયોગ કરીને વાક્ય બનાવો —

૧ હે રામચન્દ્ર ! ત્વં ફલં સ્વાદ । ૨ હે મનુષ્ય !
પુસ્તકં પઠ । ૩ ત્વં તત્ર ગચ્છ । ૪ હૃદ્યાનીં સત્વરં ઘાવ ।
૫ સત્વરં વદ । ૬ પત્રં લિસ । ૭ ફલં તત્ર નય ।

૧. હે રામચન્દ્ર ! તું ફળ ખા. ૨. હે મનુષ્ય ! તું પુસ્તક
વાંચ. ૩. તું ત્યાં જા. ૪. હવે જલદી દોડ. ૫. ત્યાં બોલ.
૬. પત્ર લખ. ૭. ફળ ત્યાં લઈ જા.

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

ब्रूहि स इदानीं कुत्र गतः ? वद, त्वं किं अधुना पठसि ? चक्रं भ्रामय इदानीम् । अधुना घाव । फलं शीघ्रं ग्वाह । रामस्य शोभनं पुस्तक कृष्णस्य गृहं नय । तव रक्त घट्टं कः पश्यति । मम पीतं चट्टं शीघ्रं तत्र नय । अत्र एव उपविश । इदानीं अहं अत्र एव तिष्ठामि, शीघ्रं अत्र आगच्छ ।

૧ કં નુ લલુ ઇપઃ ? = આ ખરેખર કોણ છે ? ✓

૨ કઃ ઇપઃ મોઃ ? = અરે, આ કોણ ?

૩ કઃ નુ લલુ અસ્માન્ પીઢ્યતિ ? = ખરેખર અમને કોણ પીડે છે ?

૪ આર્ય ! કઃ એવં અસ્માન્ સન્તાપયતિ ? = આર્ય ! આ કોણ અમને આમ સતાવે છે ?

૫ મોઃ બ્રાહ્મણ ! તિષ્ઠ તિષ્ઠ = હે બ્રાહ્મણ ! ઉભો રહે, ઉભો રહે.

૬ મો. બ્રાહ્મણ ! ન ગન્તવ્યમ્; ન ગન્તવ્યમ્ = હે બ્રાહ્મણ ! ન જા, ન જા.

૭ ન મેતવ્યં, ન મેતવ્યમ્ । = ન ડર, ન ડર.

૮ કિં કરિષ્યતિ મન્દમાગ્યઃ ? શું કરશે દુર્ભાગી ?

૧ ન તત્ર પાણ્ડવાઃ ઇતિ મન્યે । = ત્યાં પાંડવો નથી એમ
હું માનું છું.

૧૦ કથં ત્વં જાનીષે ? = કેમ તું જાણે છે ?

૧૧ અહં ભવન્તં અનુગમિષ્યામિ = હું આપને અનુસરીશ.

૧૨ વૃદ્ધઃ ત્વં, અપસર દૂરમ્ = તું વૃદ્ધ છે, દૂર જા. ૧

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

સંધિ વગરનાં વાક્યો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

દૂરં અપસર ।

દૂરમપસર ।

વૃદ્ધઃ ત્વમ્ ।

વૃદ્ધસ્ત્વમ્ ।

ભવન્તં અનુગમિષ્યામિ ।

ભવન્તમનુગમિષ્યામિ ।

પાણ્ડવાઃ ઇતિ ।

પાણ્ડવા ઇતિ ।

કઃ એપઃ ભોઃ ।

ક એપ ભોઃ ।

સ્વલ્લુ અસ્માન્ ।

સ્વલ્વસ્માન્ ।

એવં અસ્માન્ ।

એવમસ્માન્ ।

ઘસ્રં આનય ।

વસ્રમાનય ।

ગૃહં આગच्छ ।

ગૃહમાગच्छ ।

પાઠ ૨૭

હવે તમારી ચોખ્ખતા આટલી થઈ છે કે તમે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચી સમજી શકશો.

તં તસ્ય ગૃહં પ્રાપય । મમ પત્રં તગ્ર નય । તસ્મૈ
 એકં પત્રં દેહિ । તં દેશં ગચ્છ । ગચ્છ, અધુના બ્રૂહિ
 ત્વયા કિં ઉક્તમ્ ? સ કદાપિ યુક્તં ન વદતિ । અહં
 સદા યુક્તં સત્યં એવ વદામિ । ગૃહસ્ય સમીપં સ
 લિખતિ । સ હદાર્નીં ઘને ધૃક્ષસ્ય સમીપં તિષ્ઠતિ । ફલં
 દેહિ, પુસ્તકં નય, પત્રં લિખ ।

હવે આ પાઠમાં નીચેનાં શબ્દો ઓઢે કરો.

૧ ય.	= જો	૫ યસ્માત્	= જેની પાસેથી
૨ યમ્	= જેને	૬ યસ્ય	= જેનું
૩ યેન	= જેનાથી	૭ યસ્મિન્	= જેમાં
૪ યસ્મૈ	= જેને માટે		

એમને ઉપયોગ કરવાથી ઘણાં ઉપયોગી વાક્યો બનાવી શકાય છે, તે નીચેનાં વાક્યો જોવાથી સમજાશે.

૧ યઃ શૂરઃ પુરુષઃ હદાર્નીં મમ નગરે અસ્તિ, સ એવ તગ્ર અથ ગચ્છતિ । ૨ યં ત્વં હદાર્નીં તગ્ર પશ્યાસિ, સ એવ સ ભૂપઃ । ૩ યેન તુમ્હયં ઘનં દત્તં સ એવ વીરઃ અસ્તિ ।

૪ તસ્માત્ નગરાત્ હદાર્નો યઃ મનુષ્યઃ આગતઃ સ
 એવ યજ્ઞદત્તશર્મા અસ્તિ । ૫ યસ્ય પુરુષસ્ય પુસ્તકં
 ત્વં પઠસિ, સ એવ મમ ગૃહે હદાર્નો અસ્તિ । ૬ યસ્મિન્
 ગૃહે સઃ નરઃ અસ્તિ, તત્ ગૃહં કુજ અસ્તિ ?
 ૭ તસ્ય ભૂપસ્ય કિં નગરમ્ ।

૧. જે શૂર મનુષ્ય હુમણા મારા નગરમાં છે, તેજ આજે ત્યાં
 જાય છે. ૨. જેને તું હુમણા ત્યાં જુએ છે, તે રાજા છે. ૩.
 જેણે તેને ધન આપ્યું, તેજ શૂર છે. ૪. તે નગરમાંથી હુમણા
 જે મનુષ્ય આવ્યો, તેજ યજ્ઞદત્તશર્મા છે. ૫. જે મનુષ્યનું પુસ્તક
 તું વાંચે છે, તે આ સમયે મારા ઘરમાં છે. ૬. જે ઘરમાં
 તે મનુષ્ય છે, તે ઘર ક્યાં છે ? ૭. તે રાજાનું શહેર કયું ?

નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો —

વદિપ્યતિ = બોલશે [તે]	સ્વાદિપ્યતિ = ખાશે [તે]
વદિપ્યસિ = બોલીશ [તું]	સ્વાદિપ્યસિ = ખાઈશ [તું]
વદિપ્યામિ = બોલીશ [હું]	સ્વાદિપ્યામિ = ખાઈશ [હું]
ગમિપ્યતિ = જશે [તે]	ગમિપ્યતિ = જશે [તે]
ગમિપ્યસિ = જશે [તું]	ગમિપ્યસિ = જશે [તું]
ગમિપ્યામિ = જશે [હું]	ગમિપ્યામિ = જશે [હું]

પક્ષ્યતિ = (તે) સંધશે કરોતિ = (તે) કરે છે

પક્ષ્યાસિ = (તું) સંધીશ કરોપિ = (તું) કરે છે

પક્ષ્યામિ = (હું) સંધીશ કરોમિ = (હું) કરીશ

એમનો ઉપયોગ કરીને હવે તમે વાક્ય બનાવી શકો છો—

૧ યદા ત્વં તદ્વ ગમિષ્યસિ, તદા અહં ત્વાં
 દ્રક્ષ્યામિ । ૨ કદા ત્વં શ્રૂપસ્ય નગરં ગમિષ્યસિ ?
 ૩ યદા ત્વં શ્વઃ તદ્વ ગમિષ્યસિ, તદા અહં અપિ તદ્વ
 એવ આગમિષ્યામિ । ૪ યદા ત્વં કલં ત્વાદિષ્યસિ,
 તદા અહં અપિ કલં ત્વાદિષ્યામિ । ૫ યદા રામઃ અન્નં
 પક્ષ્યતિ, તદા અહં અપિ અન્નં પક્ષ્યામિ । ૬ યદા
 સ પુસ્તકં પઠિષ્યતિ, તદા અહં અપિ પઠિષ્યામિ ।
 ૭ યદિ ત્વં તદ્વ ન ગમિષ્યસિ, તર્હિ અહં અન્નં અપિ
 ન ત્વાદિષ્યામિ । ૮ અહં મમ ગૃહં અથા હદાર્ની
 ગચ્છામિ, ત્વં શ્વઃ આગમિષ્યાસિ । ૯ કઃ હદાર્ની તદ્વ
 ગમિષ્યતિ ? ૧૦ અહં અથા અન્નં નૈવ ભક્ષ્યામિ ।

૧. જ્યારે તું ત્યાં જઈશ, ત્યારે હું તને મળીશ. ૨. તું રામના
 નગર તરફ ક્યારે જઈશ ? ૩. જ્યારે તું કાલે ત્યાં જઈશ, ત્યારે
 હું પણ ત્યાંજ આવીશ. ૪. જ્યારે તું રૂઝ ખાઈશ, ત્યારે હું પણ
 રૂઝ ખાઈશ. ૫. જ્યારે રામ સંધશે ત્યારે હું પણ સંધીશ.
 ૬. જ્યારે તે પુસ્તક વાંચશે, ત્યારે હું પણ વાંચીશ ૭ જો તું ત્યાં
 ન જઈશ તો હું અન્ન પણ ખાઈશ નહિ. ૮. હું મારે ઘેર આજે
 હમણા જાઉં છું. તું કાલે આવીશ. ૯ ત્યાં હમણા કોણ જશે ?
 ૧૦ હું આજે અન્ન ખાઈશ નહિ.

पाठ २८

आ पाठना नीचेनां शब्दो भोढ करे—

घाविष्यति = (ते) होउथे	चलिष्यामि = (हुं) आलीश
घाविष्यासि = (तुं) होडीश	भविष्यति = (ते) थथे
घाविष्यामि = (हुं) होडीश	भविष्यासि = (तुं) थथे
प्रापयिष्यति = (ते) पडोआउथे	भविष्यामि = (हुं) थथे
प्रापयिष्यासि = (तुं) पडोआडीश	पतिष्यति = (ते) पडथे
प्रापयिष्यामि = (हुं) पडोआडीश	पतिष्यासि = (तुं) पडीश
चलिष्यति = (ते) आलथे	पतिष्यामि = (हुं) पडीश
चलिष्यसि = (तुं) आलीश	

अभने उपयोग करीने तभो धष्टां वाक्यो अनावी शके छे.

संस्कृत-वाक्यानि ।

- १ अहं इदानीं घाविष्यामि । २ किं त्वं न घाविष्यासि ? ३ किं स मम पञ्च तं नरं प्रापयिष्यति ? ४ यदि स नगरं गमिष्यति, तर्हि तव पञ्च प्रापयिष्यति । ५ तत् कथं भविष्यति ? ६ तत् एवं भविष्यति । ७ स इदानीं कूपे पतिष्यति । ८ नहि नहि, स इदानीं तस्मिन् कूपे नैव पतिष्यति । ९ पश्य तं, कथं स घावति ? १० अहं पश्यामि, परंतु स इदानीं न घावति । ११ त्वं कुत्र पद्यासि ?

ભાષા-વાક્ય

૧. હું હવે દોડીશ. ૨. શું તું નહિ દોડે ? ૩ શું તે મારો પત્ર તે મનુષ્યને પહોંચાડશે ? ૪. જો તે શહેર લાંબી જશે, તો તારો પત્ર પહોંચાડશે. ૫. તે કેમ થશે ? ૬. તે આમ થશે. ૭ તે હવે કૂવામાં પડશે. ૮. ના, ના, તે હવે કૂવામાં નહીજ પડે. ૯ તેને જો, તે કેવી રીતે દોડે છે. ૧૦. હું બેઠું છું, પણ તે હવે દોડતો નથી ૧૧. તું ક્યાં જુએ છે ?

હવે નીચે લખેલા શબ્દ મોઢે કરો—

મધ્યાહ્ને	=	બપોરે	સાયં	=	સાજે, સંધ્યાકાળ
દિવા	=	દિવસે	યયા	=	જે પ્રમાણે, જેમ
રાત્રી	=	રાત્રે	તથા	=	તે પ્રમાણે, તેમ
પ્રાતઃ	=	સવારે, પ્રાતઃકાળમાં	દ્રુતં	=	તરત, શીઘ્ર

એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને હવે વાક્ય બનાવો—

સંકુસ્ત-વાક્યાનિ ।

૧ સ મધ્યાહ્ને કુત્ર ગચ્છતિ ? ૨ યત્ર રામઃ ગચ્છતિ, તત્ર એવ સ ગચ્છતિ । ૩ ત્વં રાત્રી કુત્ર ગમિષ્યસિ ? ૪ અહં તવ ગૃહં ગમિષ્યામિ । ૫ સ સાયં નૈવ ગમિષ્યતિ । ૬ યદા સ ગમિષ્યતિ, તદા ત્વં કિં કરિષ્યસિ ?

૧. તે બપોરે ક્યાં જાય છે. ? ૨. જ્યાં રામ જાય છે, ત્યાંજ તે જાય છે. ૩. તું રાત્રે ક્યાં જઈશ ? ૪. હું તારે ઘેર જઈશ. ૫. તે સાંજે જશે નહિ. ૬. જ્યારે તે જશે, ત્યારે તું શું કરીશ ?

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

અહં તવ ગૃહં સાયં આગમિષ્યામિ । ત્વં મમ ગૃહં સાયં સત્વરં આગच्छ । સઃ અથ તસ્ય નગરં ગમિષ્યતિ । ફલં ભક્ષયિષ્યતિ । યથા સ પુસ્તકં પશ્યતિ, તથા પઠતિ । નહિ નહિ, સ પુસ્તકં પશ્યતિ, પરંતુ નૈવ પઠતિ । સ ઇદાર્નીં પુસ્તકં પશ્યતિ, પરંતુ કિં ન પઠતિ ? ત્વં તત્ર દિવા કિં ન ગમિષ્યસિ ? રામચન્દ્રઃ રાત્રી દીપસ્ય પ્રકાશે પુસ્તકં પઠિષ્યતિ । ત્વં યદિ અન્નં પશ્યસિ, તર્હિ અહં સ્વાદિષ્યામિ । તસ્મિન્ બને ઇદાર્નીં સલિલં શોભનં ભવિષ્યતિ । તસ્મિન્ ગૃહે શ્વેતં વસ્ત્રં નાસ્તિ । કસ્મિન્ ગૃહે રક્તં પત્રં અસ્તિ, ઘડ । શીઘ્રં વ્રૂહિ । તવ પુસ્તકં નધીનં અસ્તિ, પરંતુ મમ પુરાણં અસ્તિ । યદા ધનાઢ્યઃ પુરુષઃ ગમિષ્યતિ, તદા અહં અપિ ગમિષ્યામિ ।

પાઠ ૨૯

નીચેના શબ્દો ઓઢે કરો—

કરિષ્યતિ = [તે] કરશે	દાસ્યામિ = [હું] આપીશ
કરિષ્યસિ = [તું] કરીશ	નેષ્યતિ = [તે] લઇ જશે
કરિષ્યામિ = [હું] કરીશ	નેષ્યસિ = [તું] લઇ જઇશ
દાસ્યતિ = [તે] આપશે ✓	નેષ્યામિ = [હું] લઇ જઇશ
દાસ્યાસિ = [તું] આપીશ	

હવે એ શબ્દોનો ઉપયોગ કરો—

૧ ત્વં કર્મ કરિષ્યાસિ કિમ્ ? ૨ નરિ, અહ અથ
 નૈષ કરિષ્યામિ । ૩ સ કર્મ કદા કરિષ્યતિ ? ૪ યદા
 ત્વ કરિષ્યસિ, તદા સ કરિષ્યતિ । ૫ સ મદ્ય ફલં
 દાસ્યતિ । ૬ ત્વં મદ્યં પુસ્તકં નૈષ દાસ્યાસિ કિમ્ ?
 ૭ ત્વ હદાર્નો પુસ્તકં તત્ર નય । ૮ અહ તત્ર હદાર્નો
 નૈષ ગમિષ્યામિ । ૯ ત્વં કદા તત્ર ગમિષ્યસિ ?

૧ શુ તુ કામ કરીશ ? ૨ ના, હું આજે નહીં કરીશ ૩ તે
 કામ મ્યારે કરશે ? ૪ જ્યારે તું કરીશ, ત્યારે તે કરશે ૫ તે મને
 કંઈ આપશે ૬ શુ તું મને પુસ્તક નહીં આપે ? ૭ તુ હમણા
 પુસ્તક ત્યાં લઇ જા ૮ હું ત્યાં હમણા નહીં જઈશ ૯ તુ ત્યાં
 ક્યારે જઈશ ?

૧૦ અહં શ્વઃ ગમિષ્યામિ । ૧૧ તર્હિ અથ કઃ ગમિ-
 પ્યતિ ? ૧૨ પ્રાયઃ ભૂમિત્રઃ અથ સાયં તત્ર ગમિ-
 પ્યતિ । ૧૩ ત્વં પત્રં કદા લિખિષ્યસિ ? ૧૪ અહં પત્રં
 અધુના એવ લિખામિ । ૧૫ યદા ત્વં પક્ષ્યાસિ, તદા
 સ ક્લુત્ર મવિષ્યતિ ? ૧૬ યદા અહં અન્નં પક્ષ્યામિ,
 તદા સ સ્વગૃહે એવ મવિષ્યતિ । ૧૭ અહં કદાપિ નૈવ
 પતિષ્યામિ ।

૧૦ હું કાલે જઈશ. ૧૧ ત્યારે આને કોણુ જશે ? ૧૨ ઘણું
 કરીને ભૂમિત્ર આને સાંને ત્યાં જશે. ૧૩. તું પત્ર ક્યારે લખશે ?
 ૧૪ હું પત્ર હમણાજ લખું છું. ૧૫. જ્યારે તું રાંધીશ, ત્યારે તે
 ક્યાં હશે ? ૧૬. જ્યારે હું રાંધીશ, ત્યારે તે તેના ઘરમાંજ હશે.
 ૧૭. હું કદાપિ પડીશ નહિ.

હવે નીચેના શબ્દો ધ્યાનમાં રાખો—

વદિતું	= બોલવા માટે	પરિતું	= વાંચવા માટે
દ્રષ્ટું	= જોવા માટે	સ્વાદિતું	= ખાવા માટે
ગન્તું	= જવા માટે	આગન્તું	= આવવા માટે
પક્તું	= રાંધવા માટે	ધાવિતું	= ઢોડવા માટે
પ્રાપયિતું	= પહોંચાડવા માટે	ચલિતું	= ચાલવા માટે
મવિતું	= થવા માટે	પતિતું	= પડવા માટે
કર્તું	= કરવા માટે	દાતું	= આપવા માટે
વક્તું	= બોલવા માટે	લિખિતું	= લખવા માટે
સ્થાતું	= થોભવા માટે	આમયિતું	= દેરવા માટે
નેતું	= લઈ જવા માટે	ઉપવેષ્ટું	= બેસવા માટે

આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને તમે વાક્ય બનાવી શકો છો—

૧ અહં इदानीं तेन सह वदितुं इच्छामि । ૨ रामः
तत्र गन्तु इच्छति । ૩ त्वं धन दातुं न इच्छसि किं ?
૪ स इदानीं पत्रं लिखितुं तत्र गतः । ૫ त्वं तत्र फलं
प्रापयितु किं न गच्छसि ? ૬ अहं कन्दुक भ्रामयितुं
गतः । ૭ अह इदानीं अत्र उपवेष्टुं इच्छामि । ૮ सः
अथ पक्तुं तत्र गमिष्यति । ૯ अहं अथ सायं
धावितुं इच्छामि । ૧૦ स पुरुषः शोभनं अपि फलं
खादितु किं न इच्छति ? ૧૧ स साधुः अस्ति । ૧૨
अतः न इच्छति । ૧૩ अहं ईशं शरणं गन्तु इच्छामि ।
૧૪ त्वं सर्वेश्वरं शरणं गच्छ ॥

૧ હું હવે તેની સાથે બોલવા ઇચ્છુ છું ૨. રામ ત્યા જવાની
ઇચ્છા કરે છે ૩ તું ધન આપવાની ઇચ્છા કરતો નથી ? ૪ તે
અત્યારે પત્ર લખવા માટે ત્યા ગયો છે ૫ તું ત્યા ફળ પહોચાડવા
માટે કેમ જતો નથી ? ૬ હું દડો ફેરવવા ગયો હતો ૭ હું હવે
અહીં બેસવા ઇચ્છુ છું ૮ તે આજે રાખવા માટે ત્યા જશે ૯ હું
આજે સાંજે દોડવા ઇચ્છુ છું ૧૦ તે મનુષ્ય ઉત્તમ ફળ પણ
ખાવાની ઇચ્છા કેમ કરતો નથી ? ૧૧ તે સાધુ છે ૧૨ એથી
ઇચ્છા કરતો નથી ૧૩ હું ઇશ્વરને શરણે જવા ઇચ્છુ છું. ૧૪. તું
સૈના ઇશ્વરને શરણે જા

પાઠ ૩૦

આ પાઠમાં કેટલાક શ્લોક આપ્યા છે—

સત્યસ્ય વચનં શ્રેયઃ સત્યાદપિ હિતં વદેત્ ।

યદ્ભૂતહિતમત્યન્તમેતત્સત્યં મતં મમ ॥

(મ. ભારત શાંતિ. ૩૨૧।૧૩)

પદાનિ—સત્યસ્ય । વચનં । શ્રેયઃ । સત્યાત્ ।
અપિ । હિતં । વદેત્ । યત્ । ભૂત+હિતં । અત્યન્તં ।
એતત્ । સત્યં । મતં । મમ ॥

અન્વયઃ—સત્યસ્ય વચનં શ્રેયઃ । સત્યાત્ અપિ
હિતં વદેત્ । યત્ અત્યન્તં ભૂતહિતં એતત્ સત્યં,
(હિતિ) મમ મતમ્ ॥

અર્થ—સત્યનું ભાષણ કદ્યાણુકારક હોય છે. સત્ય પણ (હિતં)
હિતકારક ભાષણ (વદેત્) બોલવું જોઈએ. જે (ભૂત-હિતં) પ્રાણી-
માનવનું અત્યંત હિત કરનારું વચન, (એતત્) તે સત્ય (છે)
એવું માંડું માનવું છે.

આ શ્લોક તમને વગર પ્રયત્ને સમજાયો હશે. તમારી પાસે
શબ્દ ભંડોળ ઓછું છે. નવા શબ્દો જાણવાથી આવા શ્લોક તમો
સરળતાથી સમજી શકશો. આ વાત તમને સમજાય એ માટેજ
આ પાઠમાં પાંચ શ્લોક આપવામાં આવ્યા છે.

ન भीतो मरणादस्मि केवलं दूषितं यशः ।

विशुद्धस्य हि मे मृत्युः पुत्रजन्मसमः किल ॥

(मृच्छकटिक नाटक १०।२७)

પદાનિ—ન । भीतः । मरणात् । अस्मि । केवलं ।
दूषितं । यशः । विशुद्धस्य । हि । मे । मृत्युः । पुत्र+
जन्म+समः । किल ॥

अन्वयः—(अहं) मरणात् भीतः न अस्मि ।
केवलं यशः दूषितं हि । विशुद्धस्य मे मृत्युः किल
पुत्रजन्मसमः ॥

અર્થ— [હું] ભરણી [भीतः] डरेता नहीं. मात्र यश
[दूषितं] कलंकित થયું, [તેથી મને જોડું લાગે છે] [હિ]
કારણ કે [વિ+શુદ્ધસ્ય] અત્યંત શુદ્ધ રહેતા [હું] મારું મૃત્યુ
માથે તે [કિલ] નિઃસંદેહ પુત્રના જન્મ થયા સમાન છે.

पिताऽऽचार्यः सुहृन्माता भार्या पुत्रः पुरोहितः ।

नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मे न तिष्ठति ॥

(मनुस्मृति ८।३३२)

પદાનિ—પિતા । આચાર્યઃ । સુહૃત્ । માતા । માર્યા ।
પુત્રઃ । પુરોહિતઃ । ન । અ+દણ્ડ્યઃ । નામ । રાજાઃ ।
અસ્તિ । યઃ । સ્વ+ધર્મે । ન । તિષ્ઠતિ ॥

અન્વયઃ—પિતા આચાર્યઃ સુહૃત્ માતા માર્યા પુત્રઃ
પુરોહિતઃ યઃ સ્વ+ધર્મે ન તિષ્ઠતિ, (સઃ) રાજઃ
અદણ્ડ્યઃ નામ ન અસ્તિ ॥

અર્થ—પિતા, આચાર્ય, (સુહૃત્) મિત્ર, માતા, (માર્યા)
સ્ત્રી, પુત્ર, પુરોહિત (કોઇપણ) જે પોતાનો ધર્મ સાચવે નહિ,
તો તે (રાજઃ) રાજા માટે (અદણ્ડ્યઃ) અદંડનીય નથી,
અર્થાત્ રાજા તેમને દંડ (શિક્ષા) કરી શકે છે.

ન તેન ષૃદ્ધો મવતિ યેનાસ્ય પલિતં શિરઃ ।

યો વૈ યુવાઽપ્યધીયાનસ્તં દેવાઃ સ્થવિરં વિદુઃ ॥

(મનુસ્મૃતિ ૨।૧૫૬) .

પદાનિ—ન । તેન । ષૃદ્ધઃ । મવતિ । યેન । અસ્ય ।
પલિતં । શિરઃ । યઃ । વૈ । યુવા । અપિ । અધીયાનઃ ।
તં । દેવાઃ । સ્થવિરં । વિદુઃ ॥

અન્વયઃ—યેન અસ્ય પલિતં શિરઃ તેન ષૃદ્ધઃ ન
મવતિ । યઃ વૈ યુવા અપિ અધીયાનઃ, તં દેવાઃ
સ્થવિરં વિદુઃ ॥

અર્થ—(અસ્ય) એનું (પલિતં) પોશુ માથું થયું, એનાથીજ
ષૃદ્ધ થતો નથી જે (વૈ) નિશ્ચયથી (યુવા) જુવાન છે, પરંતુ
(અધીયાનઃ) જ્ઞાનવાન છે, તેને (દેવાઃ) જ્ઞાની લોકો (સ્થવિરં)
વૃદ્ધ (વિદુઃ) સમજે છે.

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ત્રયં ત્યજેત્ ॥

(ભગવદ્ગીતા ૧૬ । ૨૧)

પદાનિ-- ત્રિ+વિધં । નરકસ્ય । इदं । द्वारं ।
નાશનં । આત્મનઃ । કામઃ । ક્રોધઃ । તથા । લોભઃ ।
તસ્માત્ । એતત્ । ત્રયં । ત્યજેત્ ॥

અન્વયઃ-- આત્મનઃ નાશનં નરકસ્ય એતત્ ત્રિવિધં
દ્વારં । કામઃ ક્રોધઃ લોભઃ । તસ્માત્ એતત્ ત્રયં ત્યજેત્ ॥

અર્થ-- આપણે નાશ કરનારા નરકનાં ત્રણ દ્વાર છે. કામ,
ક્રોધ અને લોભ (એજ તે ત્રણ દ્વાર છે.) એથી (એતત્) એ
(ત્રયં) ત્રણે (ત્યજેત્) ત્યજી દેવા નોંધએ, છોડી દેવા નોંધએ.

વાચક આ પ્રલોકોને વારંવાર વાંચે એને વાચતાંજ અર્થ સમજી
શકાય છે, કે નહિ તે નોંધ લે. ખાત્ર છ વાર વાંચવાથી અર્થ સમજી
શકાશે. આટલા થોડા ખાત્ર વાચીને તમારી યોગ્યતા કેટલી થઈ,
તેનો આ ખાત્રમાં વાચક અનુભવ કરે.

આ પુસ્તકની પદ્ધતિ નવી છે. પરંતુ આ પદ્ધતિ એટલી સરળ
છે કે, વાંચક એક વર્ષમાંજ સંસ્કૃતભાષામાં સ્વયં પ્રવેશ કરી
શકશે.

પાઠ ૩૧

આ પાઠના નીચેના શબ્દો મોટે કરો—

ચ	= અને	અપિ	= પણ
વા	= અથવા	નોચેત્	= નહીં તે
અથવા	= અથવા	હિ	= કેમકે, કારણકે
કિંવા	= અથવા	ચેત્	= જો
પ્રભૂતં	= બહુ	ન્યૂનં	= થોડું

હવે એમનો વાક્યમાં ઉપયોગ કરો—

૧. યદિ સઃ અથ અત્ર આગમિષ્યતિ, તર્હિ ત્વં તત્ર ન ગચ્છ, નોચેત્ શ્વઃ પ્રાતઃ એષ ગચ્છ । ૨. કિં ત્વં પુસ્તકં પઠિષ્યસિ અથવા સ પઠિષ્યતિ ? ૩. સ સદા પ્રભૂતં વદતિ । ૪. ત્વં વદ, નોચેત્ અહં વદિષ્યામિ । ૫. સત્યં અપિ અયુક્તં ન વદ ।

૧. જો તે આજે અહીં આવશે, તો તું ત્યાં જતો નહિ, નહીં તે કાલે સવારેજ ત્યાં જશે. ૨. શું તું પુસ્તક વાંચશે કે તે વાંચશે ? ૩. તે હમેશા બહુ બોલે છે. ૪. તું બોલ, નહીં તો હું બોલીશ. ૫. સાચું પણ અયોગ્ય બોલ નહીં.

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચતાંજ સમજી શકાશે—

યદિ સઃ અથ દ્વાદાર્નીં ફલં ન સ્વાદતિ, તર્હિ ત્વં દ્વાદાર્નીં એવ સ્વાદ । ત્વં શ્વઃ કુત્ર ગમિષ્યસિ ? યદિ

सः अद्य न आगमिष्यति, तर्हि अहं तस्य गृहं श्वः
 सायं गमिष्यामि । कः तत्र इदानीं एवं वदति ? तत्र
 रामभद्रः अस्ति, स एवं वदति । नहि नहि, तत्र
 रामचन्द्रः नास्ति । तर्हि कः सः ? स हरिश्चन्द्रः अस्ति ।
 स कः हरिश्चन्द्रः ? स नागपुरदेशीयः विष्णुमित्रस्य
 पुत्रः हरिश्चन्द्रः इदानीं एव नागपुरात् अत्र आगतः ।
 स शोभनः पुरुषः अस्ति । स नागपुरं कदा पुनः
 गमिष्यति ? सः परश्वः सायं नागपुरं प्रति गमिष्यति,
 अथवा श्वः एव गमिष्यति । स केन सह आगतः ?
 स देवदत्तेन सह आगतः । देवदत्तः अपि तेन सह
 गमिष्यति किम् ? नहि, देवदत्तः अत्र एव स्थास्यति,
 स एव गमिष्यति । त्वं इदानीं किं करिष्यसि ? अहं
 इदानीं न किमपि करोमि ।

नीचेना शब्दो भोटे करे—

नगरं = शहर
 उद्यानं = भाग
 तोयं = पानी
 नीरं = "
 उदकं = "
 नखं = नाख
 दुग्धं = दूध

पुष्पं = फूल
 चंदनं = अदम
 वस्त्रं = लुगटुं
 तिमिरं = अंधाई
 पात्रं = वासण
 अन्नं = अन्न
 पीतं = पीत, पीनेडु

એમનો ઉપયોગ કરીને તમે ડેટલાક વાક્યો બનાવી શકો છો—

શ્રીરામચન્દ્રસ્ય નગરં અયોધ્યા નામ અસ્તિ ।
 શ્રીકૃષ્ણસ્ય નગરં દ્વારકા નામ અસ્તિ । ત્વયા દુગ્ધં
 કિં ન પીતમ્ ? મયા દુગ્ધં ન પીતમ્ । તત્ર દુગ્ધં
 નાસ્તિ, તત્ર નીરં અસ્તિ । મમ વચ્ચં તેન હૃદાનીં
 નીતમ્ । તસ્મિન્ ગૃહે ત્વં ઉપવિશ । અહં હૃદાનીં
 મધ્યાહ્નસમયે સૂર્યસ્ય કિરણે સૂર્યસ્ય પ્રકાશે ઘા ઉપ-
 વિશામિ । તવ નયનં કથં ન રક્તં અસ્તિ ? કથં પીતં
 એવ દૃશ્યતે ? તસ્મિન્ કૂપે ઉદકં નાસ્તિ । તસ્મિન્
 જલે કમલસ્ય પુष्પં ન ભવતિ ।

નીચેનાં વાક્યોનું સંસ્કૃત કરો :—

હું અત્યારે ઘેર બાઉ છું. દૂધ ક્યાં છે ? તે ક્યાં ગયો છે ? હું
 હમણાં ઘેરથી આવ્યો. તે સૂર્યનાં કિરણમાં કેમ જતો નથી ? તેનું
 ઘર ક્યાં છે ? તેનો ખાગ ક્યાં છે ? બલરામ ક્યાં ગયો ? તું ત્યાં
 કેમ જતો નથી ?

નીચેનાં સંસ્કૃત વાક્યોનું ગુજરાતી કરો—

અહં હૃદાનીં ગૃહાત્ અત્ર આગતઃ । ફલં કુત્ર
 અસ્તિ ? ત્વયા જલં કિં ન આનીતમ્ ? સ હૃદાનીં
 જલં ન આનેપ્યતિ કિમ્ ? સ કિં પશ્યતિ ? સ

તત્ર તવ પત્રં ન નેષ્યતિ । અહં એવ મમ પુસ્તકં તવ
 ગૃહં પ્રતિ પ્રાપયિષ્યામિ । તવ ગૃહં કુત્ર અસ્તિ ? સ
 કથં ન આગच्छતિ ? यदि स इदानीं न आगतः,
 तर्हि श्वः प्रातः काले आगमिष्यति । तस्मिन् कूपे
 प्रभूतं जलं अस्ति । त्वं पश्यासि किम् ? तत्र इदानीं
 सः न भवति ।

એ વાંચકને પૂર્વ પાઠ સારી પેઠે સમજાયા હોય, તે આ પાઠનાં
 વાક્યો સરળતાથી સમજાઇ જશે. એમાં પૂર્વ પાઠોનેજ સંધિ કરીને
 આપ્યા છે—

तस्य गृहमत्र नास्ति । स इदानीं कुत्रास्ति ? तस्य
 नगरमधुना गच्छ । तेन तुभ्यं किं दत्तम् ? केन तस्मै
 फलं दत्तम् ? तस्मान्नगरादत्रागच्छ, तस्येश्वरस्य
 वाचकः प्रणवोऽस्ति ।

તાસ્મિન્નગરે તથ ગૃહં કર્મિસ્થાનેઽસ્તિ ? રામચન્દ્ર-
 સ્ય ગૃહસ્ય સમીપે મમ ગૃહમાસ્તિ । સૂર્યસ્ય પ્રકાશે સ
 તિષ્ઠતિ । સૂર્યસ્ય કિરણે પુસ્તકં કિં પઠસિ ? તેન
 મહ્યં પુસ્તકં દત્તમ્ । તદહમિદાનીં ચન્દ્રસ્ય પ્રકાશે ન
 પઠામિ । ત્વં દીપસ્ય પ્રકાશે પુસ્તકં પઠસિ કિમ્ ?
 નહિ નહિ, અહં દીપસ્ય પ્રકાશે પુસ્તકં ન પઠામિ ।
 અહં છો રામચંદ્રસ્ય ગૃહં ગતઃ । તત્રેન્દ્રદત્તઃ કિં
 પશ્યતિ ?

५॥४ ३२

संस्कृत-वाक्यानि ।

‘स फलं किं न खादति ? सोमेन दत्तं फलं स न खादति । रामस्य शोभनं पुस्तकं कुत्रास्ति ? तन्नगरं गच्छ । स त्वां पश्यति । अहमत्र त्वां पश्यामि । कथं गच्छति ? स तत्र नास्ति ।

हे रामचन्द्र ! त्वं फलं खाद । हे मनुष्य ! पुस्तकं पठ । त्वं तत्र गच्छ । इदानीं सत्वरं धाव । सत्यं वद । पत्रं लिख । फलं तत्र नय ।

ब्रूहि, स इदानीं कुत्र गतः ? वद, त्वमधुना किं पठसि ? चक्रं भ्रामयेदानीम् । अधुना धाव । फलं शीघ्रं खाद । रामस्य शोभनं पुस्तकं कृष्णस्य गृहं नय । तद्य रक्तं वस्त्रं कः पश्यति ? मम पीतं वस्त्रं शीघ्रं तत्र नय । अत्रैवोपविश । इदानीमहमत्रैव तिष्ठामि, त्वं शीघ्रमत्रागच्छ । तं तस्य गृहं प्रापय । मम पत्रं तत्र नय । तस्मादेकं पत्रं आनय । तं देशं गच्छ । अधुना ब्रूहि त्वया किमुक्तम् ? स कदापि युक्तं न वदति । अहं सदा युक्तं सत्यमेव वदामि । गृहस्य समीपं स लिखति । स इदानीं वने वृक्षस्य समीपं तिष्ठति ।

फलं देहि । पुस्तकं नय । पत्रं लिख ।

यः शूरः पुरुष इदानीं मम नगरेऽस्ति, स एव तत्राय गच्छति । यं त्वमिदानीं तत्र पश्यसि, स एव स भूपः । येन तुभ्यं धनं दत्तं, स एव वीरोऽस्ति । तस्मान्नगरादिदानीं यो मनुष्य आगतः, स एव यज्ञ-दत्तश्चास्ति । यस्य पुरुषस्य पुस्तकं त्वं पठसि, स एव मम गृहे इदानीमस्ति । यस्मिन्गृहे स नरोऽस्ति, तद् गृहं कुत्रास्ति ? तस्य भूपस्य किं नगरम् ?

यदा त्वं तत्र गमिष्यसि, तदाऽहं त्वां द्रक्ष्यामि । कदा त्वं भूपस्य नगरं गमिष्यसि ? यदा त्वं श्वस्तत्र गमिष्यसि तदाऽहमपि तत्रैवागमिष्यामि । यदा त्वं फलं खादिष्यसि, तदाऽहमपि फलं खादिष्यामि । यदा रागोऽन्नं पक्षयति, तदा त्वमप्यन्नं खादिष्यसि । यदा स पुस्तकं पठिष्यति, तदाऽहमपि पठिष्यामि । यदि त्वं तत्र न गमिष्यसि, तर्हिहमन्नमपि न खादिष्यामि । अहं मम गृहमयेदानीं गच्छामि, त्वं श्वः आगमिष्यसि । क इदानीं तत्र गमिष्यति ! अहमद्यान्नं नैव पक्ष्यामि ।

अहमिदानीं धाविष्यामि । त्वं न धाविष्यसि । किं स मम पत्रं तं नरं प्रापयिष्यति ? यदि स नगरं

गमिष्यति, तर्हि तव पत्रं प्रापयिष्यति । तत्कथं भविष्यति ? तदेवं भविष्यति । स इदानीं कूपे पतिष्यति । नहि नहि, स इदानीं तस्मिन्कूपे नैव पतिष्यति । पश्य तं, कथं स धावति । त्वं कुत्र पश्यसि ?

सूत्रनाः— वाक्येने ने अमुक वाक्येने अर्थ न समज्जय, ते पूर्व पाठोभां आ वाक्येने नेध लेवा.

संस्कृत-वाचन-पाठः

स मध्याह्ने कुत्र गच्छति ? यत्र रामो गच्छति, तत्रैव स गच्छति । त्वं रात्रौ कुत्र गमिष्यसि ? अहं तव गृहं गमिष्यामि । स सायं नैव गमिष्यति, तदा त्वं किं करिष्यसि ?

अहं तव गृहं सायमागमिष्यामि । त्वं मम गृहं सायं सत्यरमागच्छ । सोऽद्य तस्य नगरं गमिष्यति, फलं भक्षयिष्यति । यथा स पुस्तकं पश्यति, तथा पठति । नहि नहि, स पुस्तकं पश्यति, परन्तु नैव पठति । त्वं तत्र दिवा किं न गमिष्यसि ? रामचंद्रो रात्रौ दीपस्य प्रकाशे पुस्तकं पठिष्यति । त्वं यद्यत्रं पश्यसि, तर्ह्यहं खादिष्यामि । तस्मिन्वने इदानीं सालिलं शोभनं भविष्यति । तस्मिन्गृहे श्वेतं वस्त्रं नास्ति । कस्मिन्गृहे रक्तं वस्त्रमस्ति ? वद । शीघ्रं ब्रूहि । तव पुस्तकं नूतनमस्ति, परन्तु मम पुराणमस्ति ।

५।४ ३३

संस्कृत-वाक्यानि ।

यदा धनाढ्यः पुरुषो गमिष्यति, तदाऽहमपि गमिष्यामि । त्वं कर्म करिष्यसि किम् ? नहि, अहमद्य नैव करिष्यामि । स कर्म कदा करिष्यति ? यदा त्वं करिष्यसि, तदा स करिष्यति । स मयं फलं दास्यति । त्वं मयं पुस्तकं नैव दास्यासि किम् ? त्वमिदानीं पुस्तकं तत्र नय । अहं तत्रेदानीं नैव गमिष्यामि । अहं श्वो गमिष्यामि । तर्ह्यद्य को गमिष्यति ? प्रायो भूमिघ्रो-
ऽथ सायं तत्र गमिष्यति । त्वं पत्रं कदा लेखिष्यसि ? अहं पत्रमधुनैव लिखामि । यदा त्वं पश्यसि, तदा स कुत्र भविष्यति ? यदाऽहमसं पश्यामि, तदा स स्यगृहे एवं भविष्यति । अहं कदापि नैव पतिष्यामि ।

अहमिदानीं तेन सह यदितुमिच्छामि । रामस्तत्र गन्तुमिच्छति । त्वं धनं दातुं नेच्छसि किम् ? स इदानीं पत्रं लिखितुं तत्र गतः । त्वं नत्र फलं प्रापयितुं किं न गच्छसि ? अहं कन्दुकं धामयितुं गतः । अहमिदानीं मय्योपवेष्टुमिच्छामि । सोऽथ पदं तत्र गमिष्यति । अहमद्य सायं धायितुमिच्छामि । स

पुरुषः शोभनमपि फलं खादितुं किं नेच्छति ? स साधुरस्ति । अतो नेच्छति । अहमीशं शरणं गन्तुं मिच्छामि । त्वं सर्वेश्वरं शरणं गच्छ ।

यदि सोऽद्यात्रागमिष्यति, तर्हि त्वं तत्र न गच्छ । नोचेच्छ्वः प्रातरेव गच्छ । किं त्वं पुस्तकं पठिष्यसि ? अथवा स पठिष्यति ? स सदा प्रभूतं वदति । त्वं वद । नोचेदहं वदिष्यामि । सत्यमप्युक्तं न वद । यदि सोऽद्येदानीं फलं न खादति, तर्हि त्वमिदानीमेव खाद । त्वं श्वः कुत्र गमिष्यसि ? यदि सोऽद्य नागमिष्यति, तर्ह्यहं तस्य गृहं श्वः सायं गमिष्यामि । कस्तत्रेदानीमेवं वदति ? तत्र रामभद्रोऽस्ति, स एवं वदति । नाहि नाहि, तत्र रामचन्द्रो नास्ति, तर्हि कः सः ? स हरिश्चन्द्रोऽस्ति । स को हरिश्चन्द्र ? स नागपुरदेशीयो विष्णुमित्रस्य पुत्रो हरिश्चन्द्र इदानीमेव नागपुरादत्रागतः, स शोभनः पुरुषोऽस्ति । स नागपुरं कदा पुनर्गमिष्यति ? स परश्वः सायं नागपुरं प्रति गमिष्यति । अथवा श्व एव गमिष्यति । स केन सह आगतः ? स देवदत्तेन सहागतः, देवदत्तोऽपि तेन सह गमिष्यति किम् ? नाहि, देवदत्तोऽत्रैव स्थास्यति । स एव गमिष्यति । त्वमिदानीं किं करिष्यासि ? अहमिदानीं न किमापि करोमि ।

પાઠ ૩૪

નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો —

પિવતિ	= (તે) પીએ છે	પાસ્યતિ	= (તે) પીશે
પિવસિ	= (તું) પીએ છે	પાસ્યસિ	= (તું) પીશે
પિવામિ	= (હું) પીવું છું	પાસ્યામિ	= (હું) પીઈશ
મક્ષયતિ	= (તે) ખાય છે	મક્ષયિષ્યતિ	= (તે) ખાશે
મક્ષયસિ	= (તું) ખાય છે.	મક્ષયિષ્યસિ	= (તું) ખાશે
મક્ષયામિ	= (હું) ખાઉં છું	મક્ષયિષ્યામિ	= (હું) ખાઈશ

હવે એ શબ્દો વડે બનતા વાક્યો ગુઓ.

સસ્કૃત વાક્યાનિ !

અહ જલ પિવામિ	= હું પાણી પીઉં છું
ત્વ જલ કિં ન પિવસિ ?	= તું પાણી કેમ નથો પીતો ?
સ દ્વાની દુગ્ધ નૈવ પિવતિ	= તે હવે દૂધ નહીં પીએ
ય દુગ્ધ ન પિવતિ	= જે દૂધ નહીં પીએ
સઃ ફલ ન મક્ષયિષ્યતિ	= તે ફળ ખાશે નહિ
સ તત્ર અન્ન મક્ષયતિ	= તે ત્યાં અન્ન ખાય છે
યદિ ત્વ દુગ્ધ ન પાસ્યસિ	= જો તું દૂધ નહિ પીશે
તદિ અહ જલ પાસ્યામિ	= તો હું પાણી પીઈશ

७वे नीचे लक्ष्मणां वाक्यानुं शुद्धशती जनायो—

संस्कृत-वाक्यानि ।

सः श्वः अन्नं कुत्र भक्षयिष्यति ? तव गृहे सः
उदकं पास्यति वा न वा ? कथं सः तस्य पात्रे दुग्धं
पास्यति ? मम पात्रं तस्य पात्रात् अधिकं शोभनं
अस्ति । तव वस्त्रं मम वस्त्रात् अधिकं शोभनं नास्ति ।
अहं तव नगरं नैव गमिष्यामि । सः इदानीं गृहे एव
तिष्ठति, तं तत्र नय । त्वं गोदुग्धं किं न पिबसि ?
अहं गोदुग्धं एव पिबामि । सदा एव अहं गोदुग्धं
पिबामि, पास्यामि च । त्वं अपि तथा कुरु । तस्य
वृक्षस्य फलं स तत्र नयति । त्वं अत्र पत्रं लिख । अहं
इदानीं एव गृहं गमिष्यामि । विश्वामित्रः कुत्र गतः ?
सः इदानीं कुत्र अस्ति ?

सत्यस्य वचनं श्रेयस्करं वर्तते । सत्यवचनात्
अपि हितकारकं वचनं मनुष्यः सर्वदा वदेत् । यत्
सर्वेषां भूतानां अत्यन्तं हितकारकं वचनं अस्ति,
तत् एव वचनं सत्यं अस्ति, इति मम निश्चितं मतं
अस्ति । यत् तु सर्वेषां प्राणिनां हितकरं न भवति,
तत् वचनं नैव सत्यं इति निश्चयः ।

५॥४ ३५

अहं वदामि । विष्णुमित्रेण सहाहं वदामि । अहं
विष्णुशर्मणा साकं वदामि । त्वं हरिश्चन्द्रेण साकं
किं वदसि ? स त्वया सह किं वदति ? रामेण सह
गोविन्दः कदा वदिष्यति ? स किं वदति ? स कुत्र
वदति ? देवदत्तो वदति । वदति विश्वामित्रः । रघुनाथः
पठति । गदाधरः खादति । खादति रघुनाथः । हे
देवदत्त ! त्वं किं खादसि ? हरिश्चन्द्र ! त्वं फलं
खादसि किम् ? अहं फलं खादामि । अहं किमपि न
खादामि । स किमपि खादति किम् ? माधवो न
खादति किमिदानीं फलम् ? त्वं न खादासि किम् ? अत्राहं
पठामि । यत्राहं पठामि, तत्र स पठति । यत्र स
पठति, तत्राहं पठामि । यत्राहं पठामि, तत्र त्वं पठ ।
अधुना त्वं पठ । अहं सूर्यं पश्यामि । त्वामहं पश्यामि ।
रामचन्द्रः त्वां पश्यति । कः त्वां पश्यति ? त्वं कं
पश्यसि ? त्वां कः पश्यति ? पश्यति कः त्वाम् ? त्वं
गदाधरं पश्यसि किम् ? त्वं तत्र किं पश्यसि ? अधुना
स त्वां पश्यति । इदानीं त्वं पश्यसि । त्वं कुत्र
गच्छसि ? त्वं काशीं गच्छसि किम् ?

कः काशीं गच्छति ? अहं वेणुग्रामं गच्छामि । अहं नगरं गच्छामि । रामचन्द्रो नगरं गच्छति । रघुनाथः पात्रं पश्यति । त्वं पात्रं पश्यसि । पश्यति रघुनाथो जलम् । जलं अहं पश्यामि । त्वं जलं पश्यसि किम् ? रघुनाथो जलं पश्यति किम् ? हरिश्चन्द्रो गच्छति । देवदत्त ! त्वं गच्छसि ? मित्र ! अहं गच्छामि, त्वमपि गच्छ । मैत्रः तत्र पठति । मित्र ! त्वं तत्र पठसि किम् ? अहं तत्र पठामि । तत्राहं खादामि ।

तत्र त्वं खादसि । रामचन्द्रः तत्र फलं खादति । हरिश्चन्द्रः तत्र पश्यति । त्वं तत्र पश्यसि । अहं तत्र पश्यामि । रघुनाथः तत्र गच्छति । त्वं तत्र गच्छसि । तत्र त्वं गच्छसि । गच्छसि त्वं तत्र । तत्र रघुनाथो गच्छति । गच्छति रघुनाथस्तत्र । अहं तत्र गच्छामि । तत्र गच्छाम्यहम् । तत्राहं गच्छामि । खादाम्यहं तत्र । तत्राहं खादामि । खादामि तत्राहम् । खादसि त्वं तत्र । तत्र त्वं खादसि । रघुनाथस्तत्र खादति । गदाधरः पठति । पठति गदाधरो ग्रन्थम् । पठति ग्रन्थं गदाधरः । हे कृष्ण ! तत्र त्वं पठसि । पठसि किं त्वं तत्र ? रघुनाथस्तत्र पठति । अहं तत्र पठामि । पठाम्यहं तत्र । तत्राहं पठामि । रघुनाथः कुत्र

पठति ? कुत्र पठति रघुनाथः ? पठति रघुनाथः कुत्र ?
 त्वं कुत्र पठसि ? कुत्र त्वं पठसि ? पठसि त्वं कुत्र ?
 अहं कुत्र पठामि ? कुत्राहं पठामि ? पठाम्यहं कुत्र ?
 अहं कुत्र खादामि ? कुत्राहं खादामि ? खादाम्यहं कुत्र ?
 त्वं कुत्र खादसि ? कुत्र त्वं खादसि ? खादसि त्वं
 कुत्र ? रघुनाथः कुत्र खादसि ? खादति रघुनाथः
 कुत्र ? कुत्र रघुनाथः खादति ?

रामचन्द्रः कुत्र पश्यति ? पश्यति कुत्र रामचन्द्रः ?
 कुत्र रामचन्द्रः पश्यति ? त्वं कुत्र पश्यसि ? कुत्र
 त्वं पश्यसि ? पश्यसि त्वं कुत्र ? अहं कुत्र पश्यामि ?
 कुत्राहं पश्यामि ? पश्याम्यहं कुत्र ? हरिश्चन्द्रः कुत्र
 गच्छति ? कुत्र हरिश्चन्द्रो गच्छति ? गच्छति कुत्र
 हरिश्चन्द्रः ? त्वं कुत्र गच्छसि ? कुत्र गच्छसि त्वम् ?
 गच्छसि त्वं कुत्र ? गदाधरो गच्छति कुत्र ? अहं कुत्र
 गच्छामि ? गच्छाम्यहं कुत्र ? कुत्राहं गच्छामि ? अत्र
 रामचन्द्रः पठति । पठत्यत्र रामचन्द्रः । रामचन्द्रोऽत्र
 पठति । त्वमत्र पठसि । पठस्यत्र त्वम् । अत्र त्वं
 पठसि । अहमत्र पठामि । पठाम्यहमत्र । अत्राहं
 पठामि । यत्र हरिश्चन्द्रः पठति । पठति यत्र हरिश्चन्द्रः ।
 हरिश्चन्द्रो यत्र पठति । यत्र त्वं पठसि ।

પાઠ ૩૬

હવે નીચે આપેલા શબ્દો મોઢે કરો—

વાનરઃ	=	વાંદર	લેખઃ	=	લેખ
ચિટાલઃ	=	ચિલાડી	દણ્ડઃ	=	લાકડી
માર્जारઃ	=	ચિલાડી	બ્રાહ્મણઃ	=	બ્રાહ્મણ
આતપઃ	=	તડકો, સૂર્યકિરણ	કુમારઃ	=	છોકરો
મંત્રઃ	=	મંત્ર	અપરાધઃ	=	વાંક
વેદઃ	=	વેદ	ચાલઃ	=	ચાળક

હવે ઉપરના શબ્દો વાક્યોમાં વાપરો—

વાક્યાનિ ।

૧ તત્ર પશ્ય, વાનરઃ દુર્ગ્ધં પિયતિ । ૨ તત્ર વાનરઃ નાસ્તિ, સ ચિટાલઃ અસ્તિ, યઃ દુર્ગ્ધં પિયતિ । ૩ તસ્મિન્ આતપે ત્વં કિં ન ગચ્છસિ ? ૪ તસ્મિન્ પાત્રે ત્વં કિં કરોપિ ? ૫ સઃ કસ્ય શોભનઃ કુમારઃ ? ૬ સઃ હરિશ્ચન્દ્રસ્ય શોભનઃ ચાલઃ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. ત્યાં જો, વાંદર દૂધ પીએ છે.
૨. ત્યાં વાંદર નથી, તે ચિલાડી છે, જે દૂધ પીએ છે.
૩. પેલા તાપમાં તું કેમ જતો નથી ?

૪. તે વાસણમાં તું શું કરે છે ?
 ૫. તે સુંદર છોકરો કોનો છે ?
 ૬. તે સુંદર છોકરો હરિશ્ચંદ્રનો છે.

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચતાંજ તમે સમજી શકશો -

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

તવ પુસ્તકં અહં તત્ર નયામિ । સ મમ ફલં અત્ર
 આનયતિ । ગોપાલઃ ગોદુગ્ધં કુત્ર નયતિ ? ભીમસેનઃ
 હૃદાર્ણી યત્ર અસ્તિ, તત્ર ત્વં અધુના ન ગચ્છ । યત્ર
 મમ ચિહ્નાલઃ અસ્તિ, તત્ર ત્વં હૃદાર્ણી એવ ગોદુગ્ધં
 નય । સુવર્ણસ્ય આભૂષણં કઃ કરોતિ । મયા સુવર્ણસ્ય
 આભૂષણં કદાપિ ન કૃતમ્ । મમ ગૃહે એકઃ પુરુષઃ
 અસ્તિ, સઃ સુવર્ણસ્ય આભૂષણં શોભનં એવ કરોતિ ।
 તવ પાત્રં અત્ર આનય । કુત્ર અસ્તિ તસ્ય પાત્રમ્ ?
 કેન તવ ઘસ્ટ્રં તત્ર નીતમ્ ? કઃ તત્ર અસ્તિ યઃ એવં
 કરોતિ ? હે પુરુષ ! ત્વં કિં હૃદાર્ણી કરોપિ ? સઃ
 હૃદાર્ણી જલં પિબતિ । યદિ ત્વં અન્નં ન સ્વાદાસિ તર્હિ
 દુગ્ધં પિબ । ન યુક્તં હૃદાર્ણી દુગ્ધં પાતું, કેવલં ઉષ્ણં
 જલં એવ પિબામિ ।

वायुः गच्छति । सोमः गच्छति । वायुर्न गच्छति ।
 सोमो न गच्छति । हरिश्चन्द्रस्य जनकः कदा सोमं
 पश्यति ? कृष्णस्य जनकः सोमं न पश्यति किम् ?
 सर्वमित्र आगच्छति किम् ? किं त्वमागच्छसि ?
 अहमागच्छामि, सोमं पश्यामि च । हरिश्चन्द्रः किमपि
 न खादति । रामः किमपि न पश्यति । कृष्णः किमपि
 न पठति । खादति न किमपि रामः । कृष्णः किमपि
 खादति । न त्वं किमपि खादसि । न खादाम्यहं कि-
 मपि । अद्याहं गच्छामि । त्वमद्य गच्छसि किम् ?
 सोऽद्य गच्छति ।

अद्य रामचन्द्रो नगरं गच्छति । हरिश्चन्द्रोऽद्य
 नगरं गच्छति । रघुनाथः कृष्णस्य श्वेतं वस्त्रं पश्यति ।
 गोपालो नगरमागच्छति । यज्ञमित्रो वनं गच्छति ।
 विष्णुमित्रः पुस्तकं पठति । सूर्यो गच्छति । वायुराग-
 च्छति । सोमो यदा आगच्छति, तदा त्वं मा खाद ।
 स पुरुष इदानीं पश्यति । त्वं मा पश्य । तृणस्य
 घर्णा हरिः भवति । रामस्य हस्तः नृस्योऽस्ति ।
 कृष्णस्य हस्तो दीर्घोऽस्ति । चन्द्रमित्रस्य गह्वः
 शोभनः अस्ति । तद्य ओष्ठो रक्तोऽस्ति । रामस्य ओष्ठः
 तथा रक्तोऽस्ति यथा कृष्णस्य । भूपो वदति ।

यदा स न पश्यति, तदा त्वं पश्यासि । यदा त्वं पश्यासि, तदाहं न पश्यामि । यदाहं पश्यामि, तदा स न पश्यति । तदा रामचन्द्रः गच्छति । रघुनाथस्तदा नैव गच्छति । तदा त्वं नैव गच्छसि । अहं यदा नैव गच्छामि, तदा त्वं गच्छसि । त्वं यदा नैव गच्छसि, तदा स गच्छति । रघुनाथः कदा गच्छति ? सः इदानीं न गच्छति । रामचन्द्रः कदा खादति ? इदानीं स नैव खादति । किं इदानीं स न खादति ? न स इदानीं खादति । किं स तत्र गच्छति ? नहि, स तत्र नैव गच्छति । त्वं तदा पठसि किम् ? नाहं तदा पठामि । तदा त्वं किं न पठसि ? रघुनाथः कदा पठति ? अहं कदा पठामि ? त्वं कदा पठसि ? यदा रामः पठति, तदा कृष्णो न पठति । कृष्णो यदा पठति, तदा रामो न पठति ।

यदा हरिश्चन्द्रः खादति, तदा रामो गच्छति । यः खादति, तं हरिश्चन्द्रः पश्यति । सूर्यं हरिश्चन्द्रः पश्यति । त्वं सूर्यं पश्यासि किम् ? रामः सूर्यं न पश्यति । अहं सूर्यं पश्यामि । त्वं सूर्यं न पश्यासि । अहं सूर्यं न पश्यामि । रामस्य जनकः सूर्यं पश्यति ।

भूपः नगरं अधुना गच्छति । भूपः सार्यं पात्रेण
जलं पिबति । भूपः फलं खादति । भूपः पत्रं लिखति ।
भूपः तं पुरुषं पश्यति । भूपः पादाभ्यां गच्छति ।
भूपः रामाय पुष्पं दास्यति । भूपः केशान्पश्यति ।
उद्याने भूपस्तिष्ठति । अधुना गृहे नैव तिष्ठति भूपः ।
ह्य एष नगरं गतो भूपः । भूपस्य वस्त्रं रक्तं अस्ति ।
कदा भूपः तेन द्वारेण गच्छति ? भूपस्य नयनं शोभन-
मस्ति । भूपो विज्ञोऽस्ति । घाचालो नास्ति भूपः ।
भूपोऽम्यरे सोमं पश्यति । भूपः सूर्यं अधुना पश्यति ।

देवदत्तस्य जनकः कृपणः, इति जनो वदति । जन
उद्यानं गच्छति । गच्छति ग्रामं जनः । जनः अन्धः
अस्ति । जनः किमपि न करोति । जनः किं न वदति,
वदिष्यति च ? जनः किं न द्रक्ष्यति, खादिष्यति वा ?
जनो ग्रामं गच्छति । जनो ग्रामादागच्छति । जनो
वदति । जनः पठति ग्रन्थम् । जनः पश्यति देवम् ।
खादति फलं जनः । जनः अस्ति । जनो भवति ।
जनः पतति । जनो लिखति । जनः पचाति । जनस्ति-
ष्ठति । जनो प्राचाति । जनो वदिष्यति । जनो द्रक्ष्यति
त्वाम् । जनः खादिष्यति फलम् । गमिष्यति ग्रामं
जनः । जनोऽन्नं भक्षयति । जनो घादिष्यति । जन
उद्यानं प्रति तोयं प्रापयिष्यति ।

પાઠ ૩૮

શબ્દ ।

જાનામિ = (હું) જાણું છું.	જ્ઞાતં = જાણ્યું, જાણી લીધું
જાનાસિ = (તું) જાણે છે.	જ્ઞાતું = જાણુવા માટે
જાનાતિ = (તે) જાણે છે.	આજ્ઞાતું = હુંકેમ કરવા માટે
પાતું = પીવા માટે	પાનં = પીણું, પાન
ઇતિ = એમ, એવું	કતિ = કેટલાં

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ કિં ત્વં જાનાસિ કઃ અહં અસ્મિ ? ૨ અહં ન જાનામિ ત્વં કઃ અસિ । ૩ અહં વિષ્ણુમિત્રસ્ય પુત્રઃ કૃષ્ણશર્મા અસ્મિ । ૪ ત્વં પુસ્તકં દદાર્નો કુઝા, નયસિ ? ૫ સ પુરુષઃ પઠિતું ઇચ્છતિ । ૬ મયા જ્ઞાતં તવ હસ્તે કિં અસ્તિ ઇતિ । ૭ હે મનુષ્ય ! તવ નામ કિં અસ્તિ ? મમ નામ યજ્ઞસેનઃ ઇતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. હું કોણ છું, તે તું જાણે છે ?
૨. તું કોણ છે તે હું જાણતો નથી.
૩. હું વિષ્ણુમિત્રનો પુત્ર કૃષ્ણશર્મા છું.
૪. હવે તું ચોપડી ક્યાં લઇ જાય છે ?

૫. તે માણસ લણવા ઇચ્છે છે.

૬. તારા હાથમાં શું છે, તે મેં જાણી લીધું છે.

૭. હે માનવી ! તારું નામ શું છે ?

૮. મારું નામ યજ્ઞસેન છે.

હવે નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો.

મોદક :	= લાડુ	ઓદન :	= ચોખા, ભાત
કંદુક :	= દડો	મક્ત :	= ભકત
આનંદ :	= આનંદ	✓ આમોદ :	= સુગંધ
✓ મણિકાર :	= ઝવેરી	ધૃત :	= ધારણ કરેલો
સુવર્ણકાર :	= સોની	✓ આપ્રાત :	= સૂંધેરું
લોહકાર :	= હુહાર	મક્ત :	= ભોજન કરેરું
✓ ચલ્લકાર :	= વણકાર	અર્થ :	= ધન, ટોક્ષત

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ સઃ યાલઃ આનંદેન મોદકં ત્વાદતિ । ૨ પશ્ય કથં
સઃ ત્વાદતિ । ૩ હે સુવર્ણકાર ! મમ યાલકાય એકં
ભૂપણં દેહિ । ૪ ચલ્લકારઃ તસ્મૈ પુરુષાય વચ્ચં કરોતિ ।
૫ કઃ પુરુષઃ અર્થસ્ય દાસઃ ? ૬ કઃ નરઃ ર્દેશસ્ય
મક્તઃ ? ૭ અહં અર્થસ્ય દાસઃ ન અસ્મિ, પરંતુ ર્દેશ્વરસ્ય
મક્તઃ અસ્મિ ।

ગુજરાતી વાકયો

- ૧ તે બાળક આનંદથી લાડુ ખાય છે.
- ૨ બુઝો, તે કેવી મોજથી ખાય છે ?
- ૩ અરે સોની ! મારાં બાળક માટે એક અલંકાર આપ.
- ૪ વણકર પેલા માણસ માટે કાપડ વણે છે.
- ૫ કયો માનવી ધનનો સેવક છે ?
- ૬ કયો માણસ ઇશ્વરનો ભક્ત છે ?
- ૭ હું ધનનો પૂજારી નથી, પણ ઇશ્વરનો ભક્ત છું.

સંવાદ

- ૧ હે મિત્ર ! ત્વં હૃદાનીં કુત્ર ગચ્છસિ ?
- ૨ અહં અધુના શ્રીકૃષ્ણસ્ય મન્દિરં ગચ્છામિ ।
- ૩ કુત્ર અસ્તિ ભગવતઃ કૃષ્ણસ્ય મન્દિરમ્ ?
- ૪ તસ્ય ઉદ્યાનસ્ય સમીપં એવ તત્ મન્દિરં અસ્તિ ।
- ૫ તત્ ઉદ્યાનં કસ્ય અસ્તિ ?
- ૬ તન્ ભોજરાજસ્ય ઉદ્યાનં અસ્તિ ।

—:૦:—

५।३ ३८

जनो ग्रामाद्वलिष्यति । जनः शोभनो भविष्यति ।
 तिमिरे जनः पतिष्यति । जनः किमपि करिष्यति ।
 दास्यति जनः । जलं नेष्यति जनः । जनो द्रष्टुं
 धावति । कृष्णो वदिष्यति । कृष्णस्त्वां द्रक्ष्यति ।
 कृष्णः फलं खादिष्यति । कृष्णो गमिष्यति नगरम् ।
 कृष्णो धनं गमिष्यति । कृष्णो नरं द्रक्ष्यति । कृष्णो
 द्रष्टुं धाविष्यति । कृष्णो मां प्रापयिष्यति । कृष्ण-
 श्वलिष्यत्युद्यानात् । कृष्णो मूढो न भविष्यति । कृष्णः
 पतिष्यति । कृष्णः पुस्तकं नेष्यति । कृष्णो वस्त्रं
 दास्यति । कृष्णो वस्त्रं नेष्यति । कथं कृष्णो वस्त्रं
 नेष्यति ? कृष्णो चाचालो भवति । कृष्णो बलिष्ठो
 भवति । विज्ञोऽस्ति कृष्णः । कृष्णो वधिरोऽस्ति ।
 कृष्णो धनाढ्योऽस्ति । कृष्णो ग्रामं गतः । कृष्णो
 ग्रामादागतः । कृष्णेन त्वां प्रति किमुक्तम् ? माम्
 प्रति किं दत्तम् ? किं पीतं कृष्णेन ? शोभनोऽस्ति
 कृष्णः । कृष्णो धीरोऽस्ति किम् ? अस्त्युदारः कृष्णः ।

रामस्य करः नीलः अस्ति । कृष्णस्य न तथा यथा
 रामस्यास्ति । परन्तु कृष्णस्य श्वेतः अस्ति । तव करः
 दीर्घः अस्ति किम् ? रामस्य करः शोभनोऽस्ति ।

न तथा तव करः शोभनः । तस्य करः शोभनः ।
 तस्य करः चलति । रघुनाथः करेण फलं खादति । रामः
 करेण फलं खादति । चैत्रस्य करः कोमलः अस्ति ।
 मैत्रः करेण वस्त्रं दास्यति । मम करः त्वां भूषणं
 दास्यति । रामभद्रस्य स्कन्धः शोभनः अस्ति ।
 युवकस्य केशाः कृष्णाः सन्ति । जनाः फलानि खाद-
 न्ति । पुरुषौ फलानि खादतः । पुरुषौ लिखतः पत्रम् ।

शोभनस्य गृहस्य द्वारं विशालमस्ति । विशालस्य
 नगरस्य गृहाणि शोभनानि सन्ति । धनाढ्यस्य
 जनस्य केशाः कथं सन्ति ? रामशर्मा अधुना स्कन्धं
 पश्यति । कृष्णस्तव स्कन्धं पश्यति । रामो निरन्तरं
 वदिष्यति । त्वं सदा किं वदिष्यसि ? अधुना देवदत्त-
 स्तत्र गच्छति । मनुष्यः शब्दं पठति । नरः नरेण
 साकं गच्छति । तव केशः शुभ्रः अस्ति । उदारस्य तस्य
 नरस्य ओष्ठो रक्तोऽस्ति । करे फलं पतति । करात्
 पतति फलम् । करात् भूषणं पतति । भूषणं करे
 पतति । तव हस्ते कदा फलमागच्छति ? सर्वमित्रस्य
 पादः शुभ्रः अस्ति । नगरात् शब्द आगच्छति ।
 घनात् शब्द आगच्छति । मध्याह्ने जनः आगमिष्यति ।
 ग्रामादुदारो मनुष्यस्तोयं दातुमागच्छति ।

पाठ ४०

धुवे नीचे लजेलां वाड्यो वांथो—

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

तस्मै पुरुषाय मोदकं देहि । यदि सः मनुष्यः
इदानीं एव खादितुं न इच्छति, तर्हि तस्मै न देहि ।
कः इदानीं मोदकं खादितुं इच्छति ? अहं मोदकं न
खादितुं इच्छामि, परंतु फलं भक्षयितुं इच्छामि ।
यथा त्वं इच्छसि तथा कुरु । यदि दुग्धं पातुं इच्छसि,
तर्हि गोदुग्धं एव पिय । यदि जलं पातुं इच्छसि
तर्हि मम कूपस्य एव जलं पिय । यदा स मनुष्यः
कूपस्य समीपं गच्छति, तदा त्वमपि तेन सह तत्र
गच्छ । स तत्र कूपस्य समीपं गच्छति, परन्तु
जलं न आनयति ।

हे नर ! त्वं इदानीं वेदस्य पुस्तकं अत्र आनय ।
कं अपि मन्त्रं पठ । त्वं वेदस्य मन्त्रं जानासि किम् ?
वेदस्य मंत्रः त्वया कदा पठितः ? केन सह पठितः ?
कस्य पुत्रः त्वं असि ? कुत्र इदानीं पठसि ? किं पठसि ?

सः उत्तमः मनुष्यः अस्ति । सः इदानीं उद्यानं
प्रति गतः । मम गृहस्य समीपे एव उद्यानं आस्ते ।

30626

तत्र एव सः गतः । पुष्पं आनयितुं सः इच्छति । तत्र
 वृक्षे शोभनं पुष्पं भवति । कथं सः पुष्पं आनयति ?
 तत्र एकं अपि पुष्पं नास्ति ।

सत्यस्य वचनं श्रेयः । धर्मस्य वचनं श्रेयः अस्ति
 न वा ? धर्मस्य वचनात् धर्मस्य आचरणं एव श्रेयः ।
 सदा हितं वचनं एव वदेत् । एतत् मम सत्यं युक्तं
 च मतं अस्ति । यत् अत्यन्तं भूतहितं तत् एव
 सत्यं इति सः वदति । सत्यं एव धर्मः । धर्म एव सत्यम् ।

अहं मरणात् भीतः नास्मि, मम यशः न दूषितं
 भवति । सत्येन मम यशः शोभनं भवति ।

तव पिता कुत्र अस्ति ? मम पिता अत्र नास्ति ।
 किं करोमि ? कुत्र गच्छामि ? कुत्र गमनं इदानीं
 श्रेयः अस्ति ? वद शीघ्रं वद ।

अंधि कश्चिदां वाक्ये ।

यदि स मनुष्य इदानीमेव खादितुं नेच्छति, तर्हि
 तस्मै न देहि । क इदानीं मोदकं खादितुमिच्छति ?
 यथा त्वमिच्छसि तथा कुरु । सत्यमेव धर्मः । अहं
 मरणाद्भीतो नास्मि, मम यशो न दूषितं भवति ।
 तव पिता कुत्रास्ति ? मम पिताऽत्र नास्ति । कुत्र
 गमनमिदानीं श्रेयोऽस्ति ?

देवदत्तः पादाभ्यां गच्छति । मैत्रः पादाभ्यां मध्या-
हे गच्छति । चित्रः पादाभ्यां सत्वरं गच्छति ग्रामम् ।
भूमिघ्नो दन्तैः खादति फलम् । कृपणो मनुष्यो द्रव्यं
नैव दास्यति । मनुष्यः पत्रं जले पश्यति । त्वं पश्यसि
किम् ? अहं पश्यामि । सः वने जलं पश्यति । देव-
दत्तो वनं द्रष्टुं गतः । त्वमप्यागच्छ । वनं द्रष्टुं गच्छ ।
चित्र ! त्वं पत्रं लिख ।

देवदत्तः ह्यः श्रीनगरादागतः विष्णुमित्रः श्वो
गमिष्यति राजपुरम् । हे नर ! त्वं गमिष्यासि किम् ?
हे देव ! त्वं उपवेष्टुं इच्छसि किम् ? किं देवो गमि-
ष्यति ? पुरुषः किं खादिष्यति ? फलं खादिष्यति ।
दुग्धस्य वर्णः श्वेतोऽस्ति । उद्यानस्य वर्णः हरितः
अस्ति । तोयस्य वर्णः शुभ्रः अस्ति । तस्य पुरुषस्य
वर्णः कृष्णः अस्ति । नीरं शुभ्रं अस्ति । किं त्वामि-
दानीं न पठसि ? अहं सदा तत्र पश्यामि । भूमिघ्नो
यत्र पश्यति, तत्र चित्रो गच्छति ? भूयः कं पुरुषं
पश्यति ? अधुनाऽहं भूपं पश्यामि । त्वं कदा तत्र
वदसि ? यदा रघुनाथस्तत्र गच्छति, तदा त्वमग्रागच्छ ।
कृष्णो भूपोऽस्ति । तदानीं रघुनाथो रामचन्द्रं वदति ।

तदानीं रघुनाथो रामचन्द्रं पश्यति । कृष्णोऽधुना कुत्रास्ति ? रामोऽय तत्रास्ति ? यत्र पादः पतति, तत्र कोऽपि नास्ति । यत्र गोविन्दः पश्यति तत्र त्वं न भवासि । तत्र त्वं पश्यासि यत्र मुकुन्दो नास्ति ।

यत्राहं पश्यामि, तत्र त्वं न भवासि । यदा राम आगच्छति, तदा विष्णुर्गृहं गच्छति । स किं किमपि न वदति ? विष्णुरिदानीं किमपि न पठति । यथा गोविन्दः पठति, तथा मुकुन्दो गच्छति, तथा हरिः किं न गच्छति ? अहं पठामि । अहमय पठामि । अहमय न पठामि । अहमयात्र वदामि । त्वमयात्र किं न वदसि ? सोऽयात्र किं न वदति ? सोऽय तत्र खादति । किं त्वमिदानीं तत्र पश्यति ? नहि, अहं अयत्र पश्यामि । अधुना त्वं खादसि किम् ? मुकुन्दः कुत्रास्ति ? रामस्तत्र नास्ति । त्वमय तत्र किं न पठसि ? कमलस्य कः वर्णः ? कमलस्य शुभ्रो वर्णः । दुग्धस्य कः वर्णः ? श्वेतो वर्णः । दुग्धस्य । तिमिरस्य कः वर्णः ? अहं नैव वदामि । सोऽय कुत्र गच्छति ? त्वं मम गृहे अय आगच्छसि किम् ?

પાઠ ૪૨

૨૧૭૬

તટાગઃ - તળાવ

વૃક્ષઃ - ઝાડ

અશ્વઃ - ઘોડો

શૂપભઃ - બળદ

વત્સઃ - વાછરડો ✓

દેશઃ - દેશ

✓ આરોહતિ - (તે) સ્વારી કરે છે.

✓ આરોહસિ - (તું) સ્વારી કરે છે.

✓ આરોહામિ - (હું) સ્વારી કરું છું.

✓ આરોહં - ચઢવાને માટે

✓ આરૂઢઃ - ચઢેલો

ગન્ધઃ - મુગધ, વાસ

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ તસ્ય તટાગસ્ય સમીપે એકઃ વૃક્ષઃ અસ્તિ । ૨ તસ્ય તટાગસ્ય જલે શોભનં રક્તં કમલં અસ્તિ । ૩ તત્ રક્તં કમલં અધુના અગ્ર આનય । ૪ સ શૂપઃ દ્વાનીં અયં આરોહતિ । ૫ તસ્ય સેવકઃ ઉષ્ટ્રં આરોહતિ । ૬ તસ્ય દેશસ્ય અયં રાજા ધાર્મિકઃ અસ્તિ ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧ પેલા તળાવ પાસે એક ઝાડ છે. ૨ તે તળાવનાં પાણીમાં સુંદર લાલ કમળ છે. ૩ તે લાલ કમળ તું અત્યારે અહીં લાવ. ૪ તે રાજા અત્યારે ઘોડા પર સ્વારી કરે છે. ૫ તેનો સેવક ઉટ પર સ્વારી કરે છે. ૬ તે દેશનો આ રાજા ધાર્મિક છે.

હવે નીચે આપેલાં સંસ્કૃત વાક્યો ગુજરાતીમાં ફેરવો.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

તવ અશ્વ કુત્ર અસ્તિ ? મમ અશ્વઃ તસ્ય વૃક્ષસ્ય સમીપે
 એવ અસ્તિ । કસ્ય વૃક્ષસ્ય સમીપે ? તત્ર ઉદ્યાને યઃ વૃક્ષઃ
 અસ્તિ, તસ્ય સમીપે ? મમ અશ્વ इदानीं અસ્તિ । તત્ર અનેન
 માર્ગેણ ગચ્છ, પદ્ય ચ ત અશ્વં તત્ર । તવ અશ્વસ્ય કઃ
 વર્ણઃ અસ્તિ ? મમ અશ્વસ્ય શ્વેત વર્ણ અસ્તિ । તર્હિ શ્વેતવર્ણ
 અશ્વઃ તાસ્મિન્ ઉદ્યાને इदानीं નાસ્તિ એવ । કુત્ર ગત કેન વા
 નીતઃ ન જાનામિ ।

નીચે લખેલાં ગુજરાતી વાક્યોનાં સંસ્કૃત વાક્યો બનાવો.

ગુજરાતી વાક્યો.

વાહરડો કયાં છે ? અત્યારે વાહરડો ત્યાં છે. પુખ્તોની મુવાસ
 દેખી છે ? ફૂલની મુવાસ ઉત્તમ છે. તુ ઘોડા પર સ્વારી કરવા ઇચ્છે
 છે ? ના, હું ઉંટપર સ્વારી કરવા ઇચ્છું છું. આ દેશમાં તુ આવ.
 હું ત્યાં જાઉં છું. હમણાં તું અહીં પુસ્તક લઈને આવ આ બાંકુ
 ફળ ખા. ત્યાં બેસ અને ઇશ્વરનો આસરો માંગ. મારો દેશ મારો
 છે. કોનો દેશ મુંદર છે ? તારી ચોપડી મુંદર નથી.

५।४ ४३

संस्कृत-वाचन-पाठः।

शिवस्य भूषणं कुत्रास्ति ? त्वं पत्रं किं न लिखसि ?
 यत्र बुधो गच्छति, तत्र त्वं किं न गच्छसि ? गृहस्य
 द्वारं अत्रास्ति । रामचन्द्रस्य वस्त्रं कुत्रास्ति ? सलिले
 कमलं नास्ति किम् ? कृष्णस्य भूषणं कुत्रास्ति ?
 देवदत्तस्य पुस्तकं तत्र नास्ति । भूपस्य नगरं
 अत्रास्ति । स नगरादागतः । खादति फलं सः । त्वं
 फलं किं न खादसि ?

अहं इदानीं वनं न गच्छामि । सदा तत्र गच्छति
 विश्वनाथः । स इदानीं जलस्य समीपे गच्छति ।
 तस्य पुस्तकं पुराणं अस्ति । तस्य नगरं विशालं
 अस्ति । कृष्णस्य हस्तो बलिष्ठोऽस्ति । मुकुन्दस्य
 वस्त्रं नवीनं अस्ति । रामो विज्ञो भवति । वाचालो
 हरिरिदानीं यदति । श्वेतं दुग्धं अर्जुनेन पीतम् ।
 रघुनाथः कृष्णोऽस्ति । वनं हरितं अस्ति । सः मनुष्यः
 अन्धोऽस्ति । त्वं धीरोऽसि । तस्य गृहस्य द्वारं न ह्रस्वं
 अस्ति । त्वां सः जलं प्रापयितुमिच्छति । किं त्वं वनं
 गन्तुं इच्छसि ? किं मुकुन्दो भूषणं द्रष्टुं इच्छति ?
 रघुनाथो वीरोऽस्ति । किं कर्तुं इच्छसि त्वं ?

सोऽग्रागन्तुं नेच्छति । स तत्र खादितुं इच्छति । किं त्वं अत्र खादितुं नेच्छसि ? स पुस्तकं नेतुं इच्छति । गोविंदः पुस्तकं पठितुं नेच्छति । त्वं किं इच्छसि ? तव घस्त्रं रक्तं अस्ति किम् ? तव वर्णः कृष्णोऽस्ति किम् ?

रामचन्द्रस्य नवीनं पुस्तकं शोभनं अस्ति । मुकुन्दस्य पुराणं पुस्तकं शोभनं नास्ति । रामस्य नवीनं गृहं कुत्रास्ति ? विश्वस्य नरस्य शोभनं पुस्तकं अत्रास्ति । त्वं शोभनं वनमिदानीं गच्छसि किम् ? नहि, इदानीं अहं तव विशालं गृहं आगच्छामि । स नरः भूपस्य शोभनात् गृहात् इदानीं आगच्छति । स कृष्णः पुरुषः इदानीं कुत्रास्ति ? कृष्णः रामं प्रति वदति । रामेण सह विष्णुमित्रः वदति । रघुनाथेन साकं हरिः नगरं गच्छति । भासेन पुस्तकं कृतम् । तेन तत् शोभनं कृतम् । भूमिश्रो तस्य भूपस्य नगरं गतः ।

मम सकाशात् स यदि पुस्तकं नेष्यति, तर्ह्यहं दास्यामि । तव सकाशात् यद्यहं घस्त्रं नेष्यामि, तर्हि त्वं दास्यासि किम् । मुकुन्दो गमिष्यति किं सत्वरम् ? त्वं सत्वरं मह्यं पुस्तकं दास्यासि किम् ?

પાઠ ૪૪

શબ્દો

પાંડિતઃ - વિદ્વાન

બ્રાહ્મણઃ - બ્રાહ્મણુ

ક્ષત્રિયઃ - ક્ષત્રિ

વૈશ્યઃ - વૈશ્ય

શ્રવણં - સાંભળવાનું, કાન

ઉપદેશઃ - ઉપદેશ

વ્યાખ્યાનં - વ્યાખ્યાન

શૂદ્રઃ - શૂદ્ર

નિપાદઃ - શિકારી

ધર્મઃ - ધર્મ

ઉપદેશકઃ - ઉપદેશક

પ્રવચનં - પ્રવચન

ભાષણં - ભાષણુ

કથનં - કથા, કહેવું

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ કઃ સઃ પાંડિતઃ ? ૨ યઃ તત્ર વ્યાખ્યાનં કરોતિ ? ૩ તસ્ય ઉપદેશસ્ય શ્રવણાય ત્વં આગચ્છસિ કિમ્ ? ૪ તસ્ય ધર્મપ્રવચનં ઉત્તમમ્ । ૫ કિં તસ્ય ભાષણં ત્વયા શ્રુતમ્ ? ૬ તસ્મિન્ નગરે યથા બ્રાહ્મણઃ, તથા ક્ષત્રિયઃ અપિ અસ્તિ । ૭ પરંતુ તત્ર નિપાદઃ નાસ્તિ । ૮ તત્ર ધર્મસ્ય પ્રવચનં કઃ કરોતિ ? ૯ પાંડિતઃ વિષ્ણુમિત્રઃ કરોતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. પેલા કયા પાંડિત છે ? ૨. જે ત્યાં વ્યાખ્યાન કરે છે ? ૩ તેમનો ઉપદેશ સાંભળવાને તું આવે છે ? ૪. તેમનો ધર્મોપદેશ ઉત્તમ છે. ૫. તે તેમનું ભાષણ સાંભળ્યું છે ? ૬. તે શહેરમાં બ્રાહ્મણ જેમ ક્ષત્રિયો પણ રહે છે. ૭. પરંતુ ત્યાં પારધી નથી. ૮. ત્યાં ધર્મ-પ્રવચન કોણ કરે છે ? ૯. પાંડિત વિષ્ણુમિત્ર કરે છે.

संस्कृत-वाक्यानि ।

राम पात्र पश्यति किम् ? मया तस्मै सलिल दत्तम् । त्वया तस्मै पात्रं दत्त किम् ? तेन मत्स्य फलं दत्तम् ।

भूपस्य नगर को गत ? मुकुन्द अथवा राम ? त्वया तस्मै किमपि उक्तं किम् ? देवदत्तो गृहादागत । अहं नगर गत । उद्यानादागत । चाचालो मुकुन्दो वनादागत । अद्याह दुग्धायागत । अद्य त्व चन्दनाय गत किम् ? त्व इदानीं अनो पयिश । त्व अद्य पत्र लिख । त्व श्व प्रात फल खादिष्यसि किम् ?

संवादः

स्वामी हे सेवक ! गच्छ इदानीं रामभद्रस्य गृह, वद च श्वेतं मम वस्त्र शीघ्रं देहि इति ।

सेवक - भो स्वामिन् ! इदानीं गच्छामि, वस्त्र च आनयामि ।

स्वामी- शीघ्रं यथा भवति तथा गच्छ, इत तत न गच्छ, रामभद्रस्य गृह एव गच्छ । वस्त्र च आनय । अह स्नान कर्तुं इच्छामि ।

सेवक:- एष आगत अहम् ।

५।४ ४५

संस्कृत-वाक्यानि ।

रामो रक्ताय वस्त्रायागतः । विश्वनाथो नीरायो-
 द्यानं गतः । रघुनाथः पुष्पायोद्यानं गतः । स नग-
 रादागन्तुं इच्छति । अहं त्वया सहागन्तुं इच्छामि ।
 स मया साकं पठितुं इच्छति । अहं तेन सह धावितुं
 इच्छामि । रामः कृष्णेन साकं वक्तुं इच्छति । कृष्णः
 पात्रं कर्तुं इच्छति । अहं भूपणं दातुं इच्छामि । मया
 सह पुरुषो वदति । त्वया सह स नरः वनं पश्यति ।

यत्र स खादति, तत्राहं न गच्छामि । अहं अत्र
 खादामि । त्वं कुत्र खादसि ? यत्र स पठति तत्राहं
 पठामि । कः पठति ? किं पठति ? स किं पश्यति ?
 रघुनाथ इदानीं न पठति । त्वं अधुना किं खादसि ?
 अधुना किं न खादसि ? अहं दिवा खादामि । स
 रात्रौ खादति । त्वं द्रुतं खादसि । त्वं फलं खाद
 अथवा मा खाद । जलात् कमलं नय । तोयात् फलं
 तत्र नय । सलिलात्कमलं तत्राहं नेष्यामि । त्वं
 तत्र सलिलात्कमलं नेष्यसि किम् ? स तस्मात्तो-
 यादागच्छति । स तस्मिन् सलिले कमलं पश्यति ।
 स तस्मिन् पात्रे पुष्पं पश्यति । स वने पुष्पं द्रक्ष्यति ।
 त्वं गृहे पुष्पं द्रक्ष्यसि किम् ?

तव पुस्तकं द्रुतं पठ । यदि त्वं पुस्तकं पठसि,
तर्ह्यहमागच्छामि । स सत्यं वदति । भूपो ह्यः
आगतः । त्वं मया सह वद, नोचेदहं गमिष्यामि ।
त्वं लिख, नोचेदहं लेखिष्यामि । त्वमत्रैवोपविश,
नोचेदहं गमिष्यामि । त्वं आगच्छसि चेत् तर्हि
अहं अत्र तिष्ठामि । त्वं तत्र तिष्ठसि चेत् अहं
आगमिष्यामि ।

त्यमागच्छ नोचेदहं गमिष्यामि । त्वं अन्नं कुरु,
अहं खादितुं इच्छामि । खादितुं आगच्छामि । त्वं
करं भ्रामय । रघुनाथः कृष्णाय पात्रं दास्यति ।
शोभनं पात्रं दुग्धाय दास्यति । स दुग्धाय शोभनं
पात्रं नेप्यति । त्वं अत्रैवोपविश, तुभ्यमहं वस्त्रं
दास्यामि । त्वमत्रैव तिष्ठ, तुभ्यमहं सुगंधं दास्यामि ।
त्वमत्र स्थातुं किं नेच्छसि ? अहं त्वया साकं
वदितुमिच्छामि । त्वं मया सह वदितुं नेच्छसि किम् ?
स त्वया सह वक्तुमिच्छति । त्वं तेन साकं वक्तुं किं
न इच्छसि ?

अहं तुभ्यं चंदनं दास्यामि । त्वं मल्लं वस्त्रं दास्य-
सि किम् ? रघुनाथो मुकुंदस्य गृहे उपवेष्टुं किं
नेच्छति ? त्वमेव तस्य गृह उपविश । त्वं पुष्पं
द्रष्टुं इच्छसि किम् ?

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

मम विडालः कुत्र अस्ति ? यत्र तव मोदकः अस्ति । तव मोदकस्य शोभनः गन्धः आगच्छति । अत एव तत्र तव मार्जारः गतः । त्वं मार्जारेण सह उद्यानं गच्छ । मार्जारः दुग्धं पियति, अत इदानीं उद्यानं आगन्तुं न इच्छति, तर्हि तं सायं-फाले तत्र नय । त्वया तस्य वृक्षस्य पुष्पं न आनीतं किम् ? नहि, मया न आनीतम् । इदानीं सः पुष्पं आनयति ।

मम अश्वः रामचन्द्रेण नीतः । सः रामचन्द्रः कदा अत्र आगमिष्यति ? तस्मात् नगरात् कदा स आगमिष्यति ? सः अश्वं आरोहति किम् ? यथा त्वं अश्वं आरोहसि । तथा एव सः अपि अश्वं आरोहति ।

निपादः घने भवति । शूद्रः नगरे भवति । तथा ब्राह्मणः कुत्र भवति ? त्वं धर्मं जानासि किम् ? निपादः धर्मं न जानाति । पाण्डितः धर्मस्य वचनं जानाति एव ।

अंधि कुरेखां वाक्ये।

मम विडालः कुत्रास्ति ? यत्र तव मोदकोऽस्ति । तव मोदकस्य शोभनो गन्धः आगच्छति । अत एव तत्रैव मार्जारो गतः । त्वं मार्जारेण सहोद्यानं गच्छ ।

यत्र त्वं गन्तुं इच्छसि तत्र गच्छ । त्वं कुत्र गन्तुं इच्छसि ? अहं तत्रागच्छामि यत्र त्वं गन्तुं इच्छसि । यत्र त्वं खादितुं गच्छसि, तत्राहं नागच्छामि । यत्र त्वं पठसि, तत्राहमागच्छामि । अहं यत्र पठामि, तत्र किं न पठसि ? अहं यदा खादामि, तदा त्वं किं नागच्छसि ? सायमहमत्र खादामि । प्रातरहं फलं खादामि । यदाऽहं पश्यामि, तदा त्वं किं न पश्यसि ?

अहं लिखामि, तदा त्वं किं वदसि ? यदाऽहं वदामि तदा त्वं किं लिखसि ? यत्र रघुनाथः पत्रं लिखति, तत्र कृष्णो गच्छति । यदाऽहं खादामि, तदा त्वं पठ । यदा त्वं गच्छसि, तदा गच्छाम्यहम् । रघुनाथः पुराणं वदति । विश्वामित्रो भूषणमिच्छति । तत्र त्वं पुष्पं किं न पश्यसि ? सायं त्वं पुष्पं पश्यसि । त्वं सदा पुष्पमेव पश्यसि किम् ? स यदा गच्छति, अहं तदा गच्छामि । अहं यत्र पश्यामि, तत्र स किं न गच्छति ? तदाऽहं किं न खादामि ? यदा त्वं खादसि, तदा विश्वामित्रः पठति किम् ?

विश्वामित्रो गच्छति अथवा न गच्छति । अहं पठामि अथवा न पठामि । त्वं खादसि अथवा न खादसि । अहं प्रातरत्र आगच्छामि । यदि स खादिष्यति, तर्हि अहं वदामि । अहं मम गृहे यदा पठामि, तदा स न आगच्छति । यदा विश्वामित्रस्तत्र पश्यति, तदाऽहं तत्र न गच्छामि । अहं सलिलं द्रक्ष्यामि । अहं कमलं न पश्यामि । अहं कमलं नेतुं आगतः । विश्वामित्रो गच्छति । भूमित्रो न वदति । कृष्णो न गच्छति । तदा कृष्णो न पश्यति । अथ तत्र रामो न गमिष्यति । रामो निरन्तरं तत्र गच्छति । रामो मुकुन्देन सह यदा आगमिष्यति, तदाऽहमप्यागमिष्यामि । त्वमपि तदा तत्र गच्छ । स सर्वभूतानां ईश्वरोऽस्ति । स भूतानां हृद्देशे तिष्ठति । सर्वभूतानि भ्रामयन् तिष्ठति । यन्त्रारूढानि भ्रामयन् तिष्ठति । मायया यन्त्रारूढानि भूतानि भ्रामयन् तिष्ठति ।

हे भारत ! त्वं शरणं गच्छ । त्वं तं शरणं गच्छ । त्वं तं एव शरणं गच्छ । त्वं तं सर्वभायेन शरणं गच्छ । त्वं शान्तिं प्राप्स्यसि । त्वं स्थानं प्राप्स्यसि । त्वं शाश्वतं स्थानं प्राप्स्यसि । सत्यस्य

वचनं श्रेयः अस्ति । श्रेयः सत्यस्य वचनं अस्ति ।
सत्यादपि हितं वदेत् ।

हितं वदेत् । तत् भूतहितं अस्ति यत् अत्यन्तं
भूतहितं अस्ति, तत् सत्यं मतम् । सः मरणात्
भीतः अस्ति । त्वं मरणात् भीतः न असि । अहं
मरणात् भीतः न अस्मि । तस्य यशः कृपितं अस्ति ।
तव यशः दूषितं नास्ति ।

देववत्तो वृद्धो भवति । तस्य शिरः पालितं अस्ति ।
तथापि स न वृद्धः । यस्मात् शिरः पालितं अस्ति ।
तस्मात् वृद्धो न भवति, तस्मात् सः न वृद्धः ।
विष्णुमिश्रः अधीयानोऽस्ति । अतः स स्थविरः ।
सः युवा अपि स्थविरः । यः अधीयानः तं तरुणं अपि
स्थविरं विदुर्देवाः ।

यथा युवा स्थविरो भवति तथा स्थविरो युवा न
भवति । बालो अपि तरुणो भवति परं तरुणो बालो
न भवति ।

પાઠ ૪૬

હવે આ પાઠમાં તમે કેટલાક શ્લોક વાંચો—

દુઃખાદુઃખજતે સર્વઃ સર્વસ્ય સુખમીષ્ણિતમ્ ॥
(મહાભારત શાંતિ. ૧૩૧/૬૧)

પદાનિ—દુઃખાત્ । ડુઃખજતે । સર્વઃ । સર્વસ્ય । સુખમ્ । ઈષ્ણિતમ્ ।

અન્વયઃ—સર્વઃ દુઃખાત્ ડુઃખજતે । સર્વસ્ય સુખં ઈષ્ણિતમ્ ।

અર્થ—બધાં દુઃખથી દુઃખી થાય છે, બધાને સુખજ વહાલું છે.

યત્ચ કામસુખં લોકે યત્ચ દિવ્યં મહત્સુખમ્ ।
તૃષ્ણાક્ષયસુખસ્યૈતે કલાં નર્હન્તિ પોઢશીમ્ ।
(મહાભારત શાંતિ. ૧૭૪/૪૮)

પદાનિ—યત્ । ચ । કામ+સુખં । લોકે । યત્ ॥ ચ । દિવ્યં ।
મહત્ । સુખમ્ । તૃષ્ણા+ક્ષય+સુખસ્ય । એતે । કલાં ।
ન । અર્હન્તિ । પોઢશીમ્ ॥

અન્વયઃ—લોકે યત્ કામ+સુખં યત્ ચ દિવ્યં મહત્ સુખં, એતે
તૃષ્ણા+ક્ષય+સુખસ્ય પોઢશીં કલાં ન અર્હન્તિ ॥

અર્થ—મનુષ્યોમાં જે કામવાસનાનું અને મોટું દેવી સુખ છે,
તેની (તૃષ્ણા-ક્ષય-સુખસ્ય) ધ્યાન-નાશનાં સુખથી
સોળમાં ભાગ જેટલી યોગ્યતા પણ હોતી નથી.

પ્રાયેણ શ્રીમતાં લોકે ભોક્તું શક્તિર્ન વિચ્યતે ।
 કાષ્ટાન્યપિ હિ જીર્યન્તિ દરિદ્રાણાં ચ સર્વશઃ ॥
 (મહાભારત ઉદ્યોગ. ૩૪૫૧)

પદાનિ—પ્રાયેણ । શ્રીમતાં । લોકે । ભોક્તુ । શક્તિઃ । ન ।
 વિચ્યતે । કાષ્ટાનિ । અપિ । હિ । જીર્યન્તિ ।
 દરિદ્રાણાં । ચ । સર્વશઃ ।

અન્વય.—લોકે પ્રાયેણ શ્રીમતાં ભોક્તું શક્તિ ન વિચ્યતે ।
 દરિદ્રાણાં ચ સર્વશઃ કાષ્ટાનિ અપિ હિ જીર્યન્તિ ॥

અર્થ—જગતમાં (પ્રાયેણ) ઘણે ભાગે શ્રીમતોમાં (ભોક્તું)
 ભોગ ભોગવવાની શક્તિ (ન વિચ્યતે) હોતી નથી. પરંતુ
 ગરીબો (દરિદ્રી) તો લાકડા પથ્થુ હજમ કરી જાય છે.

મતલબ—પૈસાદાર માણસ ઉત્તમ અન્નને પણ પચાવી શકતો
 નથી, જ્યારે દરદ્રી માણસને લાકડા ખાવાથી પણ પચી જાય છે.

સર્વં પરવશં દુઃખં સર્વમાત્મવશં સુખમ્ ।
 एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥
 (મનુસ્મૃતિ ૪।૧૬૦)

પદાનિ—સર્વં । પર+વશં । દુઃખં । સર્વં । આત્મ+વશં । સુખ ।
 एतत् । विद्यात् । समासेन । लक्षणं । सुखदुःखयोः ॥

અન્વય.—પર+વશં સર્વં દુઃખં । આત્મ+વશં સર્વં સુખં । સમાસેન
 સુખ+દુઃખયોઃ एतत् લક્ષણં વિદ્યાત્ ॥

અર્થ—(પર+વશં) ધરાધીન રહેવામાં બધું દુઃખ અને પોતાને તાબે રહેવામાં બધું સુખ છે. (સમાસેન) દુઃકમાં, સુખ અને દુઃખનાં (એતત્) એવાં લક્ષણ (વિદ્યાત્) સમજવાં કે તાબેદારીમાં દુઃખ અને સ્વતંત્રમાં સુખ સમાયેલું છે.

સંવાદઃ ।

શિષ્યઃ— રામચન્દ્રસ્ય કઃ પિતા આસીત્ ?

ગુરુઃ— ભગવતઃ રામચન્દ્રસ્ય પિતા દશરથઃ આસીત્ ।

શિષ્યઃ— રામચન્દ્રસ્ય કા માતા ?

ગુરુઃ— તસ્ય માતા કૌસલ્યા નામ્ની, કૌસલદેશસ્ય રાજપુત્રી, દશરથસ્ય માર્યા આસીત્ ।

શિષ્યઃ— રામસ્ય કે ભ્રાતરઃ આસન્ ?

ગુરુઃ— તસ્ય ભ્રાતરઃ લક્ષ્મણઃ, ભરતઃ, શત્રુઘ્નઃ, ચ ઇતિ ત્રયઃ આસન્ ।

શિષ્યઃ— રામચન્દ્રસ્ય કા પત્ની ?

ગુરુઃ— તસ્ય સીતા નામ્ની પત્ની આસીત્ ।

શિષ્યઃ— દશરથસ્ય રાજધાની કા આસીત્ ?

ગુરુઃ— દશરથસ્ય રાજઃ રાજધાની અયોધ્યા નગરી આસીત્ ।

પાઠ ૪૭

સુખં વા યદિ વા દુઃખં પ્રિયં વા યદિ વાઽપ્રિય મ્
પ્રાપ્તં પ્રાપ્તમુપાસીતિ હૃદયેનાપરાજિતઃ ॥

(મ. ભારત શાંતિ. ૨૫૧૨૩)

પદાનિ—સુખં । વા । યદિ । વા । દુઃખં । પ્રિયં । વા । યદિ ।
વા । અપ્રિયં । પ્રાપ્તં । પ્રાપ્તં । ઉપાસીતિ । હૃદયેન ।
અપરાજિતઃ ॥

અન્વય—સુખં વા યદિ વા દુઃખં, પ્રિયં વા યદિ વા અપ્રિયં
પ્રાપ્તં પ્રાપ્તં હૃદયેન અપરાજિત ઉપાસીત ॥

અર્થ—સુખ અથવા તો દુઃખ, પ્રિય અથવા તો અપ્રિય જે કંઈ
પ્રાપ્ત થાય તેને હિલથી—નાશ ન થતા (ઉપાસીત)
વધાવી લેા.

દૂંધમાં—સુખ અને દુઃખ, પ્રિય અને અપ્રિય જે કંઈ પણ આવે
તેનો સ્વીકાર કરે, પરંતુ તમારા હૃદયને નિરુત્સાહી
બનાવશે નહિ.

વેદઃ સ્મૃતિઃ સદાચારઃ સ્વસ્ય ચ પ્રિયમાત્મનઃ ।

एतच्चतुर्विधं प्राहुः साक्षान्धर्मस्य लक्षणम् ॥

(મનુસ્મૃતિ ૨૧૨)

પદાનિ—વેદઃ । સ્મૃતિઃ । સત્+આચારઃ । સ્વસ્ય । ચ । પ્રિયં ।
આત્મનઃ । એતત્ । ચતુર્વિધં । પ્રાહુઃ । સાક્ષાત્ । ધર્મસ્ય,
લક્ષણમ્ ॥

અન્વયઃ—વેદઃ, સ્મૃતિઃ, સદાચારઃ, સ્વસ્ય આત્મનઃ પ્રિયં ચ,
 एतत् चतुर्विधं धर्मस्य साक्षात् लक्षणं प्राहुः ॥

અર્થ—શ્રુતિ સ્મૃતિ, સાધુ પુરુષોત્તમ આચરણ અને આત્માને
 જે પ્રિય લાગે તે એ (ચતુર્-વિધ) ચાર પ્રકારના ધર્મના
 (સાક્ષાત) પ્રત્યક્ષ ચિન્હ છે. એમ (આહુઃ) કહેવાય છે.

વાંચકે ઉપરનાં શ્લોકો ફરી ફરીથી વાંચવા, કે છેવટે શ્લોક
 વાચતાંજ તેનો અર્થ આવડી જાય. જે વાંચક આ પ્રમાણેજ
 અભ્યાસ કરશે તો એક વર્ષમાંજ રામાયણ અને મહાભારત
 સમજવાને ગોચર સંસ્કૃત એને આવડી શકશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

तडागस्य समीपमेको वृक्षोऽस्ति । जले शोभनं रत्नं कमल-
 मस्ति । तद्रत्नं कमलं त्वमधुनाऽन्नानय । स भूप इदानीमश्वमारो-
 हति । तस्य सेवक उष्ट्रमारोहति । तस्य देशस्यायं राजा धार्मि-
 कोऽस्ति ।

તવાશ્વઃ કુત્રાસ્તિ ? મમાશ્વસ્તસ્ય વૃક્ષસ્ય સમીપમેવાસ્તિ ।
 તત્રોદ્યાને યો વૃક્ષોઽસ્તિ તસ્ય સમીપં મમાશ્વ ઇદાનીમસ્તિ ।
 તત્રાનેન માર્ગેણ ગચ્છ । પદ્ય ચ તમશ્વં તત્ર । તવાશ્વસ્ય કો
 વર્ણોઽસ્તિ ? મમાશ્વસ્ય શ્વેતો વર્ણોઽસ્તિ ।

તર્હિ શ્વેતવર્ણોઽશ્વસ્તાસ્મિન્નુદ્યાને ઇદાનીં નાસ્ત્યેવ । કુત્ર ગતો
 વા કેન નીતો વા ન જાનામિ ।

कः त्वं पण्डित ? यस्तत्र व्याख्यानं करोति ? तस्योपदेशस्य श्रवणाय त्वमागच्छसि किम् ? तस्य धर्मप्रवचनमुत्तमम् । तस्मिन्नगरे यथा ब्राह्मणस्तथा क्षत्रियोऽप्यस्ति । स रामचन्द्रः कदात्रागमिष्यति ? रामचन्द्रोऽद्येदानीमेवागमिष्यति तस्मान्नगरात् ।

संवादः ।

गुरु - तस्य पत्नी सीता नाम्नी विदेहराजस्य जनकस्य पुत्री आसीत् ।

शिष्यः—किं कृतं रामेण ?

गुरु - भगवता रामेण दुष्टस्य राक्षसराजस्य रावणस्य वधः कृतः, सर्वेषां देवानां मुक्तता च कृता, ये देवाः राक्षसेन रावणेन बन्दिशालायां निक्षिप्ताः ।

शिष्य - अतः सर्वैः अस्माभिः वन्दनीयः रामः अस्ति ।

गुरु - अस्ति खलु वन्दनीयः अनुकरणीयः च रामचन्द्रः ।

शिष्यः— पुरा के अन्ये अवतारा संभूता ?

गुरु - मत्स्यः, कूर्मः, वराहः, नारसिंहः, वामनः, परशुरामः, कृष्णः आदयः अवताराः संभूता इति कथयन्ति पौराणिकाः ।

પાઠ ૪૮

શબ્દો

આ પાઠના નીચે આપેલા શબ્દો મોઢે કરો.

પિતૃવ્યઃ = દાકા	પાલકઃ = પાળનાર, વાલી
પુત્રઃ = દીકરો, પુત્ર	માતુલઃ = મામા
જનકઃ = બાપ, પિતા	માતામહઃ = માનો બાપ
પિતામહઃ = દાદા	યાજકઃ = યજ્ઞ કરે તે
પ્રપિતામહઃ = દાદાનો બાપ	સંયોગઃ = સંબોગ
મૃપકઃ = ઉદર	વસતિ = વસે છે.
યજ્ઞઃ = યજ્ઞ	વત્સ્યતિ = રહેશે

હવે આ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને વાક્ય બનાવો.

૧ તવ પિતૃવ્યઃ કુત્ર અસ્તિ શ્વદાનીમ્ ? ૨ મમ પિતૃવ્યઃ શ્વદાનીં ઉચ્ચાનં ગતઃ । ૩ તસ્ય માતુલઃ કદા અત્ર આગમિષ્યતિ ? ૪ તવ પુત્રઃ મમ ગૃહં ગત્વા પિતામહસ્ય ગૃહં ગમિષ્યતિ । ૫ તસ્ય જનકઃ શ્વદાનીં અત્ર ણવ અસ્તિ । ૬ તવ માતુલઃ તસ્ય જનકઃ અસ્તિ । ૭ તવ જનકઃ તસ્ય પિતૃવ્યઃ ભવતિ । ૮ સ યાજકઃ તવ યજ્ઞં કરોતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. હમણાં તારા દાકા ક્યાં છે ?

૨. મારા દાકા અત્યારે બાગમાં ગયા છે.

૩. તેના મામા અહીં ક્યારે આવશે ?
૪. તારો છોકરો મારા ઘરે થઈ દાદાને ત્યાં જશે
૫. તેનો બાપ અત્યારે અહીંજ છે.
૬. તારા મામા તેના પિતા થાય છે.
૭. તારા પિતા તેના દાદા થાય છે.
૮. તે યજ્ઞકાર ત્યાં યજ્ઞ કરે છે.

પાઠ ૪૯

આશ્રમઃ = આશ્રમ	દેહઃ = શરીર
નાગઃ = નાગ	તાપઃ = ગરમી, તડકે
યાચકઃ = માંગનાર, લિખારી	દુર્ગઃ = કિલ્લો
વાયસઃ = કાગડો	ક્રોધઃ = ક્રોધ, ગુસ્સો
શુકઃ = પોપટ	રાગઃ = પ્રીતિ, માયા
	સ્વર્ગઃ = પંખી

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ કણ્વસ્ય આશ્રમઃ કુત્ર અસ્તિ ? ૨ આચાર્યસ્ય કણ્વસ્ય આશ્રમઃ તસ્મિન્ વને અસ્તિ । ૩ તસ્મિન્ વૃક્ષે વાયસઃ અસ્તિ, પરંતુ શુકઃ નાસ્તિ । ૪ સૂર્યસ્ય તાપઃ અથ વદ્યુ ભવતિ । ૫ તસ્ય શોભનઃ દેહઃ અસ્તિ । ૬ તસ્ય નૃપસ્ય એપઃ દુર્ગઃ અસ્તિ । ૭ તસ્ય આશ્રમે એકઃ શિષ્યઃ પટતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧ કણ્વ-ઋષિનો આશ્રમ ક્યાં છે ? ૨ આચાર્ય કણ્વનો આશ્રમ પેડાં વનમાં છે. ૩ પેડાં આડ પર કાગડો છે, પણ પોપટ નથી. ૪ આજે સૂરજનો તાપ આકરો છે. ૫ તેનું શરીર ચુંદર છે. ૬ તે રાજાનો આ કિલ્લો છે. ૭ તેનાં આશ્રમનાં એક વિદ્યાર્થી બેસી પડે.

वैश्य तृतीय वर्णः । शूद्र चतुर्थ वर्ण । निपाद पंचम ।
 सः पंडित धर्मस्य उपदेशं करोति । त्वं किं वदसि ? पंडितस्य
 वचनं धर्मवचनं अस्ति । यथा वृक्षस्य पत्रं तथा एव पुस्तकस्य
 अपि पत्रं अस्ति । तव भाषणं मधुरं अस्ति, परंतु न तथा तस्य
 भाषणं मधुरं भवति । सर्वस्य मनुष्यस्य सुख ईप्सितम् । यदा
 बलभद्रः तत्र गच्छति तदा रामचंद्र अपि गच्छति एव । तव
 क्रोपस्य किं कारणम् ? यथा सूर्यः तपति न तथा सोम । सूर्य
 उष्ण, सोम शान्त । सूर्यस्य प्रकाश तस्य गृहे नास्ति एव ।
 स शोभन खगः । कदा त्वं तेन मार्गेण गमिष्यसि । तव पत्रं
 अत्र आनय ।

संधि करेखां वाक्ये ।

ब्राह्मण प्रथमो वर्ण । क्षत्रियो द्वितीयो वर्ण । वैश्यस्तृतीयो
 वर्णः । शूद्रश्चतुर्थो वर्णः । स पण्डितो धर्मस्योपदेशं करोति ।
 पण्डितस्य वचनं धर्मप्रवचनमस्ति । सर्वस्य मनुष्यस्य सुख-
 मीप्सितम् । यदा बलभद्रस्तत्र गच्छति, तदा रामचन्द्रोऽपि
 गच्छत्येव । यथा सूर्यस्तपति न तथा सोम । सूर्यस्य प्रकाश
 तस्य गृहे नास्त्येव ॥

प्रथमो वर्णो ब्राह्मणोऽस्ति । अस्ति ब्राह्मण प्रथमो वर्ण ।
 उपदेशं धर्मस्य करोति स पण्डित । करोति धर्मस्योपदेशं स
 पण्डित । उपदेश करोति धर्मस्य स पण्डित ।

પાઠ ૫૦

આ પાઠના નીચે જણાવેલા શબ્દો મોટે કરો.

શબ્દો

સૈનિક :	= સૈનિક, યોદ્ધા	મેઘ :	= વાદળ, વરસાદ
સિંહ :	= શેર, સિંહ, કેસરી	કપોત :	= કબુતર
શૃગાલ :	= શિયાળ	પાર્થિવ :	= રાજા
અનર્થ :	= અનર્થ	પ્રભાવ :	= પ્રભાવ, પ્રતિભા
ગ્રંથ :	= પુસ્તક	પરાભવ :	= હાર

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ પश्य सैनिकः तत्र अस्ति । ૨ स कस्मात् स्थानात् आगतः ?
 ૩ स पूर्वदेशात् अत्र आगतः । ૪ तव कपोतः अत्र नास्ति
 किम् ? ૫ तस्य वीरस्य महान् प्रभावः । ૬ त्वं तं ग्रंथं पठ ।
 ૭ आकाशे मेघः नास्ति । ૮ मेघात् वृष्टिः भवति । ૯ त्वं किं
 पठसि इदानीम् ?

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. જો યોદ્ધા ત્યાં છે. ૨. તે કઈ જગ્યાએથી આવ્યો છે ? ૩. તે
 પૂર્વનાં દેશમાંથી અહીં આવ્યો છે. ૪. તું તારું કબુતર અહીં નથી ?
 ૫. તે વીરનો ઘણો પ્રભાવ પડે છે. ૬. તું પેલો ગ્રંથ વાંચ.
 ૭. આકાશમાં વાદળ નથી. ૮. વાદળમાંથી વરસાદ પડે છે.
 ૯. તું અત્યારે શું વાંચે છે ?

ધાર્યાસિ ? ૩ અહં સર્વં ધાર્યામિ । ૪ દેવઃ સર્વં જગત્ ભ્રામ-
યતિ । ૫ ત્વં દ્વાર્તાનોં કિં ન ક્રીડાસિ ? ૬ તસ્ય પુત્રઃ શ્વઃ ક્રીડિ-
પ્યતિ કિમ્ ? ૭ સ ચક્રં નૈવ ભ્રામયિપ્યતિ । ૮ સ પુરુષઃ કુત્ર
દ્વાર્તાનોં ધાવતિ ? ૯ ત્વં કિં ન ક્રીડિપ્યસિ ? ૧૦ અહં અથ એવ
ક્રીડિપ્યામિ । ૧૧ કુંભકારઃ ચક્રં દણ્ડેન દ્વાર્તાનોં ભ્રામયિપ્યતિ ।
૧૨ ત્વં ભારું ધારયિપ્યસિ કિમ્ ? ૧૩ ત્વં અથ સાયં કુત્ર
ક્રીડિપ્યસિ ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧. ઇશ્વર શક્તિથી આખા જગતને ધારણ કરે છે.
૨. તું હાથથી શું ધરે છે ?
૩. હું બધું ધારણ કરું છું.
૪. દેવ આખા જગતને ધુમાવે છે.
૫. તું હવે કેમ રમતો નથી ?
૬. શું તેને પુત્ર કાલે રમશે ?
૭. તે ચક્ર દેરવશે નહિ.
૮. તે માણસ અત્યારે ક્યાં હોટે છે ?
૯. તું શું નહિ રમે ?
૧૦. હું આજે રમીશ.
૧૧. હવે કુંભાર ચક્રને લાકડીથી દેરવશે.
૧૨. તું બોલે ઉચકશે કે ?
૧૩. તું આજે સાંજે ક્યા રમશે ?

પાઠ ૫૧

હવે આ પાઠમાં આપને કેટલાક મંસ્કૃત શ્લોકોનો પરિચય કરાવવામાં આવે છે.

(૧)

તત્ત્વજ્ઞઃ સર્વભૂતાનાં યોગજ્ઞઃ સર્વકર્મણામ્ ।

ઉપાયજ્ઞો મનુષ્યાણાં નરઃ પण्डित उच्यते ॥

(મહાભારત ઉદ્યોગ ૦ અ ૦ ૩૩।૩૨)

પદાનિ-તત્ત્વ+જ્ઞઃ । સર્વ+ભૂતાનાં । યોગ+જ્ઞઃ । સર્વ+
કર્મણાં । ઉપાય+જ્ઞઃ । મનુષ્યાણાં । નરઃ ।
પંડિતઃ । ઉચ્યતે ॥

અન્યથા:- સર્વભૂતાનાં તત્ત્વજ્ઞઃ, સર્વકર્મણાં યોગજ્ઞઃ,
મનુષ્યાણાં ઉપાયજ્ઞઃ, પण्डितः उच्यते ॥

અર્થ—અર્થાં પ્રાણીઓના તત્ત્વને (જ્ઞ) જાણનાર, અર્થાં કાર્યોના
(યોગજ્ઞ) પ્રયોગને જાણનાર અને મનુષ્યોમા જે (ઉપાયજ્ઞ)
ઉપાય જાણે છે તે (નરઃ) માણસ પંડિત (ઉચ્યતે) કહેવાય છે.

(૨)

સ્વમયં યઃ પરિત્યજ્ય પરાર્થમનુતિष्ठति ।

मिथ्या चरति मित्रार्थे यश्च मूढः स उच्यते ॥

(મહાભારત ઉદ્યોગ ૦ અ ૦ ૩૩।૩૬)

૯ (સ્. સ્વ. શિ. ભા ૧)

પદાનિ- સ્વં । અર્થં । યઃ । પરિ+ત્યજ્ય । પર+અર્થં ।
 અનુ+તિષ્ઠતિ । મિથ્યા । ચરતિ । મિત્ર+અર્થે ।
 યઃ । ચ । મૂઢઃ । સઃ । ઉચ્યતે ॥

અન્વયઃ- યઃ સ્વં અર્થં પરિત્યજ્ય, પરાર્થં અનુતિષ્ઠતિ,
 યઃ ચ મિત્રાર્થે મિથ્યા ચરતિ, સઃ મૂઢ
 ઉચ્યતે ॥

અર્થ— જે માણસ (સ્વયં) પોતાના (અર્થ) ઇચ્છિત કાર્યને
 (પરિ-ત્યજ્ય) ત્યજીને (પર-અર્થ) શત્રુનાં કાર્યને (અનુ-તિષ્ઠતિ)
 કરે છે. અને જે (મિત્ર-અર્થે) મિત્રનાં કાર્યમાં (મિથ્યા)
 છેતરપીંડી (ચરતિ) કરે છે; તે મૂર્ખ (ઉચ્યતે) કહેવાય છે.

(૩)

✓ અમિત્રં કુરુતે મિત્રં મિત્રં દ્વેષ્ટિ હિનસ્તિ ચ ।

કર્મ ચારમતે દુષ્ટં તમાહુર્મૂઢચેતસમ્ ॥

(મં ૦ ભારત ૦ ઉદ્યો ૦ અ ૦ ૩૩ । ૩૮)

પદાનિ- અ+મિત્રં । કુરુતે । મિત્રં । મિત્રં । દ્વેષ્ટિ ।
 હિનસ્તિ । ચ । કર્મ । ચ । આરમતે । દુષ્ટં ।
 તં । આહુઃ । મૂઢ+ચેતસમ્ ॥

અન્યયઃ- અમિત્રં મિત્રં કુરુતે, મિત્રં દ્વેષ્ટિ, હિનસ્તિ
 ચ । દુષ્ટં કર્મ આરમતે । તં મૂઢચેતસં આહુઃ ॥

અર્થ— જો(જ મિત્ર) દુશ્મનને મિત્ર (કુરુતે) બનાવે છે, મિત્રની સાથે (દ્વેષ્ટિ) વેર બાધે છે, અને (હિનસ્તિ) તેને દગો દે છે, તથા (દુષ્ટ) દોષવાળા-પાપી કાર્યો (આરંભતે) આચરે છે, તેને (મૃદ+ચેતસં) તે મૂઢ બુદ્ધિવાળો (આહુ) ઠહે છે

સંવાદઃ ।

પ્રથમ શિષ્ય - ઓ પ્રિય મિત્ર ! ઉત્તિષ્ઠ, પ્રાત સમય સંજાત ।

દ્વિતીય શિષ્ય - મિત્ર ! કિમર્થે એવ શીઘ્રતા ?

इदानीं रात्रि एव अस्ति, मार्ग अपि न दृश्यते ।

પ્રથમ " પચ્ચવાદન સમય इदानीं ।

अस्माभि अस्मिन् ग्रामे मुहूर्ते उत्थातव्य एव ।

सर्वे अध्यापका आगता ।

દ્વિતીય " - ઉત્તિષ્ઠામિ તહિ । एषा निद्रा न गच्छति । किं कर्तव्यम् ।

પ્રથમ " - આલસ્ય ત્યજ, ઉદ્યમે કુરુ, ઉદ્યમેન હિ કાર્યાણિ सिद्ध्यन्ति । ये खलु उद्यमशीला ते ण्य श्रेष्ठता गता । ये तु आलसिन ते धनहीना ज्ञानहीना च संजाता ।

દ્વિતીય " - यदि एवं तर्हि उत्तिष्ठामि । एष आगत ।

सर्वे सुपतिन सन्तु । सर्वे निरामया सन्तु ।

પાઠ ૫૨

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥

(महाभारत उद्योग० ૩૩।૫૩)

પદાનિ— એકઃ । ક્ષમા+વતાં । દોષઃ । દ્વિતીયઃ । ન ।
ઉપપદ્યતે । યત્ । એનં । ક્ષમયા । યુક્તં ।
અશક્તં । મન્યતે । જનઃ ॥

અન્યયઃ—ક્ષમાવતાં એકઃ દોષઃ, દ્વિતીયઃ ન ઉપપદ્યતે ।
યત્ ક્ષમયા યુક્તં એનં જનઃ અશક્તં મન્યતે ॥

અર્થ— (ક્ષમા-વતાં) ક્ષમાવાળાને (એકઃ દોષઃ) એક
દોષ છે, બીજો હોતો (ન ઉપપદ્યતે) નથી. (યત્) કારણકે
(ક્ષમયા-યુક્તં) ક્ષમાયુક્ત (એનં) એને (જનઃ) લોકો (અશક્તં)
નિર્ભળ (મન્યતે) માને છે.

सोऽस्य दोषो न मन्तव्यः क्षमा हि परमं बलम् ।

क्षमा गुणो अशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा ॥

(महा० भा० उद्योग० ૩૨।૫૪)

પદાનિ— સઃ । અસ્ય । દોષઃ । ન । મન્તવ્યઃ ।
ક્ષમા । હિ । પરમં । બલં । ક્ષમા । ગુણઃ । હિ ।
અ+શક્તાનાં । શક્તાનાં । ભૂષણં । ક્ષમા ॥

અન્યયઃ—અસ્ય સઃ દોષઃ ન મન્તવ્યઃ । હિ ક્ષમા

પરમં ઘલમ્ । હિ અશક્તાનાં ગુણ ક્ષમા,
શક્તાનાં ક્ષમા ભૂષણમ્ ॥

અર્થ— (અસ્ય) એનો આ દોષ નથી એમ (મંત્રય) માનવું જોઈએ, (હિ) કારણકે ક્ષમા (પરમ) ઉત્તમ (વર્ત) શક્તિ છે, કારણકે નિર્બળોનો ક્ષમા એ ફક્ત ગુણજ ગણાય પણ (શક્તાના) બળવાનોને ક્ષમા અલકાર રૂપ છે

આ પ્રમાણે તમે કેટલાક (સહેલા) સરળ શ્લોક વાચીને સમજી શકો છો. શ્લોકોના પદ કેવી રીતે ગન્યા, અને પદોથી અન્વય કેવી રીતે ગન્યો, એ તરફ ધ્યાન આપતા બાજો તો અર્થ સમજવો સહેલો પડશે. શબ્દ આપને આવડતો હશે તો અર્થ આપના ધ્યાનમાં આવી જશે. શ્લોકોના પદ અને પદોનો અન્વય કરવો જરા બારે છે. પરંતુ એ તમારે માટે થોડા વખતમાજ સહેલું બનશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

ईश्वरो घलेन सर्वं जगद्धारयति । त्वं हस्तेन
किं धारयसि ? सर्वं धारयाम्यहम् । देवः सर्वं जग-
द्धारयति ।

ત્વમિદાર્નીં કિં ન ક્રીડાસિ ? સ પુરુષઃ કુત્રેદાર્નીં
ધાવતિ ? અહમયૈવ ક્રીડિષ્યામિ । કુંભકારશ્ચક્રદણ્ડે
નેદાર્નીં બ્રામયિષ્યતિ । ત્વમય સાયં કુત્ર ક્રીડિષ્યસિ ?
વાયુરાકાશે ભવતિ । સોમોઽન્તરિક્ષે ભવતિ । સોમ
ઈદાર્નીં કુત્રાસ્તિ ? સ મનુષ્ય ઇદાર્નીમગ્ર કિમર્થ
નાગચ્છતિ

पाठ ५३

हुये नीचे लपेटेवां वाक्यो वांथो जे तभारा पाछडा पाडे। पाडा
हुशे तो आ वाक्यो वाचतांन समझु शकथो।

सः पुरुषः पण्डितः अस्ति ।

सः तत्त्वज्ञः योगज्ञः उपायज्ञः च अस्ति ।

यः स्वं अर्थं न जानाति,

सः कदापि पण्डितः न भवति ।

यः मित्रस्य अर्थे मिथ्या वदति ।

सः नरः शोभनः न भवति ।

यः मूढः जनः अस्ति, सः पण्डितः कथं भवति !

पण्डितः प्रातःकाले शीतेन जलेन स्नानं करोति ।

मूढः मध्याह्ने अपि स्नानं न करोति ।

यः अमित्रं मनुष्यं मित्रं करोति, सः चतुरः ।

यः मित्रं अमित्रं करोति, सः मूढः ।

सः कदापि स्वमित्रं न द्वेष्टि ।

सः तं हिनस्ति । मूढः मनुष्यः मित्रं हिनस्ति ।

सः दुष्टं कर्म अधुना आरभते ।

तस्य एकः एव दोषः अस्ति, न मम ।

तव कः दोषः ? मम न कः अपि दोषः ।

सः तस्य एव दोषः, तत्र मम कः आपे दोषः नास्ति ।

तस्य एक एव दोषः न द्वितीयः ।

तस्य एकं एव पुस्तकं अत्र अस्ति ।

मम एकं एव वस्त्रं तत्र अस्ति ।

तव एकं एव आभूषणं मम गृहे अस्ति ।

सः बलिष्ठं अपि पुरुषं अशक्तं मन्यते ।

सः जनः अशक्तं अपि पुरुषं बलिष्ठं मन्यते ।

अस्य सः दोषः त्वया न मंतव्यः ।

तस्य सः दोषः नास्ति किम् ?

अशक्तस्य गुणः क्षमा एव अस्ति ।

वीरस्य भूषणं क्षमा भवति ।

तस्य परमं फलं क्षमा एव अस्ति ।

यदा त्वं तत्र गमिष्यसि, तदा तं पश्य ।

कः तस्य गुणः अस्ति ?

इदानीं सेः कुत्र अस्ति ?

सः अत्र न अस्ति किम् ?

तस्य ज्ञानं एव फलं अस्ति ।

तस्य पुस्तकं कुत्र अस्ति ?

यत्र तस्य वस्त्रं अस्ति, तत्र एव पुस्तकं अस्ति ।

त्वं तस्य वृक्षस्य शोभनं फलं गवादासि किम् ?

अहं वृक्षस्य शोभनं फलं गवादामि ।

पाठ ५४

सः मूढः मनुष्यः तत्र किं करोति ?
 पश्य, अस्य वृक्षस्य, शोभनं पत्रम् ।
 अद्य सूर्यस्य शोभनः प्रकाशः अस्ति ।
 त्वं पंडितः आसि किम् ?
 त्वं इदानीं एव कुत्र गच्छसि ?
 सः प्रातः एव कुत्र धावति ?
 तव पुत्रः इदानीं एव किमर्थं धावति ?
 यथा त्वं धावसि, तथा सः अपि धावति ।
 यथा विष्णुमित्रः वदति, तथा गणेशः अपि वदति ।
 गणेशस्य गृहं कुत्र अस्ति ?
 कानपुरनगरे पंडितस्य गणेशस्य गृहं अस्ति ।
 कथं पंडितः गणेशदत्तः वदति ?
 यत्र पंडितः गणेशदत्तः गच्छति, तत्र एव पंडितः
 गोपालः अपि गच्छति । सः इदानीं हरद्वारं प्रति गतः ।
 यत्र फलं भवति, तत्र अन्नं जलं च भवति ।
 यत्र जलं न भवति, तत्र अन्नं भवति किम् ?
 यत्र जलं नास्ति, तत्र अन्नं अपि न भवति ।
 तस्मिन् कूपे जलं नास्ति किम् ?
 तस्मिन् कूपे इदानीं प्रभूतं जलं अस्ति ।

તસ્ય ગૃહે ધનં નાસ્તિ, પરંતુ અન્નં અસ્તિ ।
 તવ ગૃહે અન્નં નાસ્તિ, પરંતુ ધનં અસ્તિ ।
 મમ ગૃહે અન્નં અસ્તિ, તથા ધનં ચ અપિ અસ્તિ ।
 તસ્ય પુત્રઃ હૃદાર્નો એવ મમ પુસ્તકં પઠતિ ।
 તવ પુત્રઃ હૃદાર્નો કિં ન પઠતિ ?
 ત્વં મૂઢઃ ન અસિ । સઃ મૂઢઃ નાસ્તિ ।
 અહં ન મૂઢઃ અસ્મિ, પરંતુ અહં પંડિતઃ અસ્મિ ।
 વિષ્ણુમિત્રઃ હૃદાર્નો અન્ન પત્રં લિખતિ ।
 વૈષદત્તઃ કદાપિ પત્રં ન લિખતિ ।
 યજ્ઞસેનઃ વને કિં કરોતિ ?
 ત્વં નગરે કિં કરોષિ ? ષદ હૃદાર્નો એવ ।
 કથં સ શીઘ્રં એવ યુક્તં વદતિ ।
 તથા ત્વં શીઘ્રં શોભનં ન વદસિ ।
 યથા ત્થં વદસિ તથા અહં અપિ વદામિ ।
 રામચંદ્રઃ સદા એવ સત્યં વદતિ ।
 ભૂમિત્રઃ કદાપિ મિથ્યા ન વદતિ ।
 સ સર્વદા એવ મિથ્યા ન વદતિ ।
 સ અથ વૃક્ષાત્ ફલં ન આનયતિ ।

આ પ્રમાણે તમે કેટલાએ વાક્યો બનાવી શકો છો, અને બોલી
 તથા લખી શકો છો. આ પ્રમાણે વાક્ય બનાવી શકાય એટલે
 આપનો અભ્યાસ થયો છે.

पाठ ५५

नीचे लખेला शब्दो हुवे मोठे करे.

उद्यमः	= उद्योग	ओष्ठः	= ओठ
पुरुषार्थः	= पुरुषार्थ	आतपः	= सूर्यप्रकाश
द्विरेफः	= भ्रमर	प्रवाहः	= प्रवाह
चातकः	= चातक पक्षी	तरंगः	= लहर, तरंग
वर्णः	= रंग, वर्ण	कपोलः	= गाल
स्तेनः	= चोर	स्नेहः	= मित्रता, स्नेह
ब्राह्मणः	= ब्राह्मण	व्याधः	= शिकारी
समुद्रः	= सागर	कर्णः	= कान
मेघः	= मेघ	पादः	= पाद
सूर्यः	= सूर्य	वातः	= वायु
अरुणः	= अशुभ देव	मार्गः	= रस्ता

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ हे मनुष्य ! त्वं सदा उद्यमं कुरु । २ सः वीरः पुरुषः सदा पुरुषार्थं करोति । ३ द्विरेफः तस्मिन् पुष्पे इदानीं अस्ति । ४ पश्य, कथं स तस्मात् पुष्पात् अत्र आगच्छति । ५ व्याधः वने व्याघ्रं पश्यति । ६ मेघं दृष्ट्वा चातकः शब्दं करोति ॥

ગુજરાતી વાક્યો.

- ૧ હે માનવી ! તુ સદા ઉઘોગ કર
- ૨ તે વીર પુરુષ હમેશા પુરુષાર્થ કરે છે
- હમણા તે ફૂલ કૂલ પર ખમર છે.
૪. જો, તે પેલા ફૂલપરથી અહીં કેવી રીતે આવે છે
- ૫ શિકારી જ ગલમા વાઘને જુએ છે
- ૬ વાહન જોઈ ચાતક પક્ષી બોલે છે

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

તસ્મૈ બ્રાહ્મણાય પ્રભૂત જલં દેહિ । યદા રામભદ્રઃ
 નગરં ગચ્છતિ, તદા ત્વં અપિ તત્ર ગચ્છ । નોચેત્
 અહં તત્રૈથ આગમિષ્યામિ । ત્વં અત્ર આગચ્છ અથવા
 અહં તત્ર ગચ્છામિ । ત્વં હદાર્નીં એવ નગરાત્ ચંદનં
 અત્ર આનય । સઃ તસ્ય ગૃહાત્ ગોદુગ્ધં તત્ર નયતિ ।
 તવ કપોલઃ શોભનઃ અસ્તિ । ન તથા તસ્ય । અત્ર
 જલસ્ય શોભનઃ પ્રવાહઃ અસ્તિ । ત્વં પદ્યસિ કિમ્ ?
 પદ્ય સઃ વ્યાધઃ તત્ર ઘને કથં ધાયતિ । કિમર્થં સ
 એવં તત્ર ધાવતિ ? સૂર્યસ્ય આતપે ત્વં કિં ન ગચ્છસિ ?
 તસ્ય મનુષ્યસ્ય કૃષ્ણઃ વર્ણઃ અસ્તિ । યઃ પુરુષાર્થ
 કરોતિ, સ એવ ધનં પ્રાપ્નોતિ । તવ મિત્રં બ્રાહ્મણઃ

इदानीं कुत्र अस्ति ? यदा स गृहं गच्छति तदा एव
स उद्यमं करोति । तस्य वस्त्रं त्वया कुत्र रक्षितम् ?
तस्य वस्त्रं मया अत्र रक्षितं, तथा च तस्य चक्रं अपि
अत्रैव रक्षितम् ।

શબ્દો

दीपः	= दीपो, दीपक	ज्वलति	= (ते) બળે છે
शिष्यः	= शिष्य	खनति	= (તે) ખોદે છે
बुधः	= शानी	आरोहति	= (તે) ચઢે છે
अलंकारः	= आभूषण	जानाति	= (તે) જાણે છે
दासः	= सेवक, थाकर	पालयति	= (તે) પાલન કરે છે

સંવાદઃ ।

रामः— इदानीं रात्रिः वर्तते, गगने तारकाः प्रकाशन्ते ।

कृष्णः— शोभनः अयं समयः । वहिः भ्रमणाय गच्छावः ।

रामः— आगच्छ तर्हि । कुत्र गन्तुं इच्छसि ?

कृष्णः— अस्मिन् समये तडागस्य तीरं गन्तुं इच्छामि । त्वं किं
उद्याने अटितुं इच्छसि ?

रामः— नैव । तडागं प्रति गच्छावः ।

પાઠ ૫૬

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ તત્ર દીપઃ જ્વલતિ । ૨ વાનરઃ ઘૃક્ષં આરોહતિ ।
 ૩ વીરઃ અશ્વં આરોહતિ । ૪ દાસઃ ગર્દભં આરોહતિ ।
 ૫ શિષ્યઃ અગ્ર સ્થનતિ । ૬ હે નર ! કથય, તત્ર દીપઃ
 જ્વલતિ ન ઘા ? ૭ હૃદાર્ની કઃ ઘૃક્ષં આરોહતિ ?
 ૮ ત્વં તત્ જાનાસિ કિં, યત્ ત્વં પઠસિ ? ૯ બુધઃ
 સર્વં જાનાતિ । ૧૦ યત્ર ગૃહં અસ્તિ, તત્ર ઉદ્યાનં
 અપિ ભવતિ કિમ્ ?

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. ત્યાં દીવો બળે છે.
૨. વાનર ઝાડ ઉપર ચઢે છે.
૩. વીર ઘોડા ઉપર ચઢે છે.
૪. સેવક ગધેડા પર ચઢે છે.
૫. શિષ્ય અગ્રી ખોદે છે.
૬. હે માનવી ! કહે ત્યાં દીવો બળે છે કે નહિ ?
૭. હમણાં ઝાડ ઉપર કોણ ચઢે છે ?
૮. તું જે વાચે છે તે શું તું સમજે છે ?
૯. શાની બધું જાણે છે.
- ૧૦ ત્યાં ઘર હોય છે, ત્યાં શું બાગ પણ હોય છે ?

સ યજ્ઞદત્તઃ અયોધ્યાનગરં ગચ્છતિ । હૃદાર્ની સ તત્ર
 કિમર્થં ગચ્છતિ ? સ તત્ર કિમર્થં ગચ્છતિ ઇતિ અહં ન
 જાનામિ । ત્વં જાનાસિ કિમ્ ? સ ઉદ્યાનાત્ પુષ્પં આન-
 યતિ । હૃદાર્ની મધ્યાહ્નસમયઃ જાતઃ । તર્હિ ભોજનં કુરુ ।

संस्कृत-वाचन-पाठः।

यदा सायंकालः भविष्यति तदा सायं-संध्यां
 कुरु । अहं तत्र गमिष्यामि, परंतु भोजनं नैव
 भक्षयिष्यामि । यथा मनुष्यः गृहे अन्नं भक्षयति,
 तथा एव घानरः वृक्षस्य फलं वने खादति । यदा
 यदा त्वं अत्र आगच्छसि, तदा तदा अहं पुस्तकं
 पठामि । ब्राह्मणाय फलं देहि । क्षत्रियाय शस्त्रं देहि ।
 वैश्याय धनं देहि । शूद्राय अन्नं देहि । वनस्य रक्षकः
 वनपः अस्ति । द्वारस्य रक्षकः द्वारपः भवति । तथा
 एव गृहस्य पालकः गृहपः भवति । क्षेत्रस्य पालकः
 क्षेत्रपः भवति, तथैव रथस्य रक्षकः रथपः भवति ।
 मम दासं अत्र आनय । स इदानीं तत्र भूमिं खनति ।
 किमर्थं तत्र खनति ? अन्नलाभाय खनति ।

अंधि दृष्टेक्षां वाड्ये।

स यज्ञदत्तोऽयोध्यानगरं गच्छति । स तत्र किमर्थं
 गच्छतीत्यहं न जानामि । स उद्यानात्पुष्पमानयति ।
 इदानीं मध्याह्नसमयो जातः । यथा मनुष्यो गृहेऽन्नं
 भक्षयति, तथैव घानरो वृक्षस्य फलं वने खादति ।
 यदा यदा त्वमत्रागच्छसि तदा तदाऽहं पुस्तकं पठामि ।
 वनस्य रक्षको वनपोऽस्ति । द्वारस्य रक्षको द्वारपो
 भवति । तथैव गृहस्य पालको गृहपो भवति ।

પાઠ ૫૭

હવે આ પાઠમાં કેટલાક શ્લોકો આપ્યા છે.

શમીકો નામ રાજેન્દ્ર વર્તતે વિપયે તવ ।

ઋષિઃ પરમધર્માત્મા દાન્તઃ શાન્તો મહાતપાઃ ॥

(મં ૦ ભારત આદિ ૦ ૪૨।૧૭)

પદાનિ—શમીકઃ । નામ । રાજેન્દ્ર । વર્તતે । વિપયે ।

તવ । ઋષિઃ । પરમ-ધર્માત્મા । દાન્તઃ । શાન્તઃ ।

મહાતપાઃ ॥

અન્વયઃ—હે રાજેન્દ્ર ! શમીકઃ નામ પરમ-ધર્માત્મા

દાન્તઃ શાન્તઃ મહાતપા ઋષિઃ તવ વિપયે

વર્તતે ॥

અર્થ— હે (રાજા+ઇન્દ્ર) શબ્દઓમા શ્રેષ્ઠ ! શમીક નામનો પોતાની ઇન્દ્રિયોપર કાબુ મેળવનાર મોટો ધર્માત્મા (દાન્ત) શાન્ત, અને મહાન તપસ્વી ઋષિ તારા (વિપયે) શબ્દમા (વર્તતે) વસે છે

તસ્ય ત્વયા નરવ્યાઘ્ર સર્પઃ પ્રાણૈર્વિયોજિતઃ ।

અવસક્તો ધનુષ્કોટ્યા સ્કન્ધે મૌનાન્વિતસ્ય ચ ॥

(મહાભારત આદિ ૦ ૪૨।૧૮)

પદાનિ—તસ્ય । ત્વયા । નરવ્યાઘ્ર । સર્પઃ । પ્રાણૈઃ ।

વિયોજિતઃ । અવસક્ત । ધનુષ્કોટ્યા । સ્કન્ધે ।

મૌનાન્વિતસ્ય । ચ ॥

અન્વય:—હે નરવ્યાઘ ત્વયા મૌનાન્વિતસ્ય તસ્ય
સ્કન્ધે પ્રાણૈઃ વિયોજિતઃ સર્પઃ ધનુષ્કોટ્યા
અવસક્તઃ ॥

અર્થ— હે (નર-વ્યાઘ) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ! તે, (મૌન+
અન્વિતસ્ય) મૌનવૃત્ત પાળનાર તે ઋષિના ગળામાં (પ્રાણૈઃ વિ-
યોજિતઃ) મૃત સર્પને ધનુષ્યના છેડાવડે (અવસક્તઃ) લપેટી
લીધો.

ક્ષાન્તવાંસ્તવ તત્કર્મ પુત્રસ્તસ્વ ન ચક્ષમે ।

તેન શપ્તોઽસિ રાજેન્દ્ર પિતુરજ્ઞાતમથ વૈ ॥

(મ૦ ભારત આદિ૦ ૪૨।૧૯)

પદાનિ—ક્ષાન્તવાન્ । તવ । તત્ । કર્મ । પુત્રઃ । તસ્ય ।
ન । ચક્ષમે । તેન । શપ્તઃ । અસિ । રાજેન્દ્ર ।
પિતુઃ । અજ્ઞાતં । અથ । વૈ ॥

અન્વય:—હે રાજેન્દ્ર ! (સઃ) તવ તત્ કર્મ ક્ષાન્ત-
વાન્ । તસ્ય પુત્રઃ ન ચક્ષમે । તેન અથ
પિતુઃ અજ્ઞાતં વૈ શપ્તઃ અસિ ॥

અર્થ— હે (રાજા+દેન્દ્ર) રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તેણે તારું તે
કર્મ (ક્ષાન્તવાન્) ક્ષમા કર્યું ! પરંતુ તેના પુત્રે (ન ચક્ષમે) તને
ક્ષમા કરી નહિ. તેના વડે આજે પિતાના (અ-જ્ઞાતં) અન્તણમાં
(શપ્તઃ અસિ) શાપ પામેલો તું છે.

तत्र रक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनरथाब्रवीत् ।

तदन्यथा न शक्यं च कर्तुं केनचिदप्युत ॥

पदानि—तत्र । रक्षां । कुरुष्व । इति । पुनः । पुनः ।

अथ । अब्रवीत् । तत् । अन्यथा । न ।

शक्यं । च । कर्तुं । केनचित् । अपि । उत ॥

अन्वयः—तत्र रक्षां कुरुष्व इति पुनः पुनः अथ
अब्रवीत् उत केनचित् अपि च तत् अन्यथा
कर्तुं न शक्यम् ॥

अर्थ—(तत्र) ते विषयभा (रक्षां) रक्षा (कुरुष्व) कर
(इति) बोध (पुनः पुनः) बार बार (अथ) हवे ते (अब्रवीत्)
कहेवा लाभ्यो. परंतु (केनचित्) केध वडे (अपि) पण्य (तत्)
ते (अन्यथा कर्तुं) उथापवाने—णीण् शीते करवाने (न शक्यं)
शक्य नधी.

न हि शक्नोति तं यन्तुं पुत्रं कोपसमन्वितम् ।

ततोऽहं प्रेषितस्तेन तव राजन्हितार्थिना ॥

(म० भारत आदि० ४२।२२)

पदानि—न हि । शक्नोति । तं । यन्तुं । पुत्रं । कोप-

समन्वितं । ततः । अहं । प्रेषितः । तेन ।

तव । राजन् । हितार्थिना ॥

અન્વય:—હે રાજન્ ! હિ કોપસમન્વિતં તં પુત્રં યન્તું
 ન શક્નોતિ તતઃ તવ હિતાર્થિના તેન અહં
 પ્રેષિતઃ ॥

અર્થ—હે રાજન્ (હિ) કારણ કે (કોપ+સમન્વિતં)
 ક્રોધધુક્ત (તં પુત્રં) તે પુત્રને (યન્તું) શાંત કરવાને (ન શક્નોતિ)
 શક્તિમાન થયો નથી. (તતઃ) તેથી (તવ) તારૂં (હિત+
 આર્થિના) હિત ઇચ્છનાર (તેન) તે ઋષિ વડે (અહં) હું
 (પ્રેષિતઃ) મોકલાયલો છું.

આ શ્લોકોનાં સરલ સંસ્કૃત નીચે પ્રમાણે છે.

હે રાજેન્દ્ર ! શમકિઃ નામ પરમધર્માત્મા શાન્તઃ
 દાન્તઃ મહાત્માઃ એકઃ ઋષિઃ તવ વિષયે વર્તતે ।

ત્વયા તસ્ય મૌનવ્રતસ્ય સ્કંધે પ્રાણેઃ વિયુક્તઃ સર્પઃ
 ઘનુષ્કોટ્યા અવસક્તઃ । સ ઋષિઃ તવ તત્ કર્મ
 ક્ષાન્તયાન્ । પરન્તુ તસ્ય પુત્રઃ ન ચક્ષમે । હે રાજન્ !
 તેન ઋષિપુત્રેણ અથ પિતુઃ અજ્ઞાતં એવ ત્વં શ્રુતઃ
 આસિ । ઇદાનીં તત્ર ત્વં સ્વરક્ષાં કુરુષ્વ શતિ પુનઃપુનઃ
 ત્યાં સ ઋષિઃ અવ્રઘીત્ । તત્ કેન અપિ અન્યથા
 કર્તું ન શક્યં શતિ ચ અપિ અવ્રઘીત્ ।

જો અભ્યાસ કરનાર આ સરલ સંસ્કૃત ગ્રંથ શકે તો બહુવું
 કે આ પ્રાઠી તેની જેટલી પ્રગતિ થવી જોઈએ તેટલી નિશંક
 થઈ ચૂકી છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

हे राजेन्द्र ! शमीको नाम परमधर्मात्मा शान्तो
 दान्तो महातपा एक ऋपिस्तव विषये वर्तते । त्वया
 तस्य मौनव्रतस्य स्कन्धे प्राणैर्वियुक्तः सर्पो धनुष्को-
 ट्याऽवसक्तः । स ऋपिस्तव तत्कर्म क्षान्तवान् । परंतु
 तस्य पुत्रो न चक्षमे । राजंस्तेनर्षिपुत्रेणाथ पितुरज्ञा-
 तमेव त्वं शप्तोऽसि । इदानीं त्वं स्वरक्षां कुरुष्वेति
 पुनः पुनस्त्वां स ऋपिरब्रवीत् । तत्केनाप्यन्यथा कर्तुं
 न शक्यमिति चाप्यब्रवीत् ।

કશ્ચિદપિ પુરુષઃ જ્ઞાની વા મૂઢો વા, કદાચિત્કર્મ-
 કરણં વિના ન તિષ્ઠતિ । સર્વેઽપિ દેહધારિણોઽવશઃ
 ભૂત્વા પ્રકૃતિજૈઃ સ્વાભાવિકૈર્ગુણૈઃ કર્માણિ કુર્વન્ત્યેવ ।

પાઠ ૫૮

નીચે લખેલાં ક્રિયાપદો ઓઠે કરવા ભેધજો.

✓ દીપયતિ = સજગાવે છે.	✓ વપતિ = વાવે છે.
ધ્યાયતિ = ધ્યાન કરે છે.	✓ રાજતિ = પ્રકાશે છે.
વાન્ઞતિ = ધન્ધે છે.	રટતિ = રટન કરે છે
વસતિ = રહે છે.	✓ રણતિ = અવાજ કરે છે
વહતિ = લઈ ભય છે.	મળતિ = બોલે છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ દેવદત્તઃ દીપં દીપયતિ । ૨ રાત્રી અહં દીપં પ્રકાશયામિ ।
૩ પરંતુ સઃ રાત્રી અપિ ગૃહે દીપં ન પ્રકાશયતિ, ન ચ અગ્નિં
દીપયતિ । ૪ અહં સાયં પ્રાતઃ ઈશ્વરં ધ્યાયામિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) દેવદત્ત દીવો સજગાવે છે.

(૨) રાત્રે હું પણ દીવો સજગાવું છું.

(૩) પરંતુ તે રાત્રે પણ ઘરમાં દીવો સજગાવતો નથી,
અને અગ્નિ સજગાવતો નથી.

(૪) હું સંધ્યાકાળે અને પ્રાતઃકાળે ઇશ્વરનું ધ્યાન કરું છું.

હવે નીચે લખેલાં ભવિષ્યકાળનાં ક્રિયાપદો જુઓ.

દીપયિષ્યતિ - સજગાવશે.	વત્સ્યતિ - રહેશે
ધ્યાસ્યતિ - ધ્યાન કરશે	વપ્સ્યતિ - વાવશે
વાન્ઞિષ્યતિ - ધન્ધશે.	રાજિષ્યતિ - પ્રકાશિત થશે.

રટિપ્યતિ — રટન કરશે રણિપ્યેતિ — રણુકારા કરશે,
કરિપ્યતિ — કરશે. બોલશે

પહેલા લખેલા વર્તમાન કાળના રૂપની અને આ ભવિષ્યકાળના રૂપની સરખામણી કરી લાલુનાર સમજી લે અને ભવિષ્યકાળના રૂપની વિશિષ્ટતા ધ્યાનમાં રાખે, ભવિષ્યકાળના ત્રણે રૂપો " તિ, સિ, મિ " લગાડીને વર્તમાન કાળના રૂપની માફક જ થાય છે જેમકે—

રટતિ — તે રટન કરે છે	ભણિપ્યતિ — તે બોલશે
રટસિ — તું રટન કરે છે	ભણિપ્યસિ — તું બોલશે
રટમિ — હું રટન કરું છું	ભણિપ્યમિ — હું બોલીશ

હવે આના વાક્યો જુઓ—

૧ સ પુરુષ ભાર વહતિ । ૨ યથા સ ભાર વહતિ તથા અહ ન વહામિ । ૩ ત્વ દ્વાનીં કિં મળસિ ? ૪ સ શબ્દાન્ રટતિ । ૫ ત્વં કિં પઠસિ ? ૬ અહં સરકૃત-પાઠમાલા પઠામિ । ૭ દીપં દીપય, તં અત્ર આનય સ્વ । ૮ કૃપીબલ વીજં વપતિ । ૯ અહ અપિ તથૈવ વીજં વપ્સ્યામિ । ૧૦ યથા ત્વં વીજ વપસિ તથા સ ન વપતિ । ૧૧ રામેશ્વર ગૃહે વસતિ । ૧૨ મુનિ વને વસતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) તે પુરુષ ભાર વહન કરે છે (૨) જેમ તે ભાર લઈ જાય છે તેમ હું લઈ જતો નથી (૩) હમણા તું શું બોલે છે ? (૪) તે શબ્દોને રટે છે-વારવાર બોલે છે (૫) તું શું બોલે છે ? (૬) હું સંસ્કૃત પાઠમાળા લખું છું (૭) દીવો સળગાવ, અને તેને અહિ

લાવ. (૮) ખેડૂત ખીજ વાવે છે. (૯) હું પણ તેવીજ રીતે ખીજ વાવીશ. (૧૦) જેમ તું ખીજ વાવે છે તેમ તે વાવતો નથી. (૧૧) રામેશ્વર ઘરમાં રહે છે. (૧૨) મુનિ વનમાં વસે છે.

हे मित्र ! त्वं किं वाञ्छसि ? अहं पठितुं इच्छामि । किं अत्रैव पठितुं इच्छसि अथवा काशीक्षेत्रे पठिष्यसि ? अहं न्याकरण-शास्त्रं अत्र पठिष्यामि, तथा च न्यायशास्त्रं काशीनगरं गत्वा तत्र कस्य अपि बुधस्य समीपे स्थित्वा पठिष्यामि । यथा राजा स्वनगरे वसति तथैव गृहस्थः स्वगृहे वसति । त्वं स्वगृहे किं न वससि ? अहं स्वगृहे वत्स्यामि । स किं भणति ? यत् स इदानीं भणति, तत् अहं न जानामि । त्वं जानासि किं ? अहं अपि न जानामि । कः इदानीं ईश्वरं ध्यायति ? अहं एकाग्रेण मनसा ईश्वरं ध्यायामि । तदा त्वं किं करोषि ? अहं अपि तथैव ब्रह्माणं ध्यायामि । यदि त्वं परमेश्वरं ध्यास्यसि, तर्हि शोभनं भविष्यति । स किमपि नैव वाञ्छिष्यति । यदा स तत्र गमिष्यति तदा क्षेत्रे बीजं वप्स्यति । यदि न गमिष्यति, तर्हि कथं बीजं वप्स्यति ?

न कोऽपि अकर्मकृन् दृश्यते । यः तु स्वकीयानि कर्मेन्द्रियाणि बलान् संयम्य, मनसा इन्द्रियाणां भोगान् स्मरन् तिष्ठति. सः मूढः मिथ्याचारः अस्ति इति सर्वैः उच्यते ।

પાઠ ૫૯

શબ્દો

સંગમઃ	- સંયોગ, મેળાપ.	વિહંગ	= પક્ષી.
સંગઃ	- સંગ, સોબત.	વિહંગમ	= પક્ષી
યોધ	- યોદ્ધો, ધીર	સ્વગઃ	= પક્ષી
કાસારઃ	- તળાવ.	ભૂત્યઃ	= નોકર, ચાકર
સંમાનઃ	- માન	સેવક	= નોકર, ચાકર

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ યોધ અથ યુદ્ધં પ્રતિ ગમિષ્યતિ । ૨ તસ્ય ભૂત્યઃ ફદાર્નાં
 કિં મળતિ । ૩ પદ્ય, સ્વગ કથં આકાશે ગચ્છતિ ? ૪ કાસારે
 જલં વર્તતે । ૫ જલે સેવક પતતિ । ૬ ગ્રાહ્ય સંમાનં ન ઇચ્છતિ ।
 ૭ ક્ષત્રિય સંમાનં વાચ્છતિ । ૮ વેશ્યઃ વાણિજ્યેન ધનં ઇચ્છતિ ।
 ૯ તવ ભૂત્યઃ કર્મકુશલ અસ્તિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) યોદ્ધો આજ યુદ્ધ તરફ જશે. (૨) તેનો નોકર હાથ
 શું બોલે છે? (૩) બે પક્ષી કેવી રીતે આકાશમાં જાય છે?
 (૪) તળાવમાં પક્ષી છે (૫) પાણીમાં નોકર પડે છે (૬)
 ગ્રાહ્ય માન ઇચ્છતો નથી. (૭) ક્ષત્રિય માન ઇચ્છે છે (૮)
 વેશ્ય વેપાર વડે ધન ઇચ્છે છે (૯) તારો નોકર કામમાં કુશળ
 છે

हुवे नीचे लजेला शब्दे मोढे करे.
शब्दे

गुणः = शुष्ण, दोरी.	समागमः = समागम, सौम्य.
कामः = धर्म.	पर्वतः = पर्वत.
विनयः = विनय.	मनोरथः = मननी धर्म.
लोभः = लोभ.	ज्वरः = ताप.
धूम्रः = धुमाडो.	उपायः = उपाय, धर्म.

हुवे नीचे लजेलां वाक्ये वांच्ये. ते वांच्यतां आपने समजाव
जशे.

संस्कृत-वाक्यानि ।

स योधः इदानीं किं करोति ? स वीरः पुरुषः इदानीं युद्धाय
गन्तुं इच्छति । तस्य शस्त्रं त्वया कुत्र रक्षितं अस्ति ? मया तस्य
शस्त्रं न कुत्रापि रक्षितम् । यज्ञदत्तस्य पुस्तकं तव भृत्येन कुत्र
नीतम् । अहं न जानामि तन् । तव भृत्यं अत्र आनय । मम भृत्यः
जलार्थं कूपं प्रति गतः । स इदानीं एव अत्र आगमिष्यति । यः
शास्त्रं जानाति, स एव पंडितः । यः शास्त्रं न जानाति, स
पंडितः कथं भवति ? यदि त्वं गन्तु इच्छसि तर्हि अधुना एव
गच्छ । स राजा सेवकैः सह अत्र एव इदानीं आगच्छति । अहं
आकाशे तं स्वयं पश्यामि । यः जनः जले स्नानं करोति, स कः
अस्ति ? यः मनुष्यः तस्मिन् जले इदानीं स्नानं करोति, सः महा
पण्डितः भट्टभास्करः अस्ति ॥

પાઠ ૬૦

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ સ ગુણેન વ્રદ્ધ. ૨ તવ કામ અસ્તિ હિદાનીમ્ ? ૩ યત્ર યત્ર ધૂમ. તત્ર તત્ર વહ્નિઃ અસ્તિ । ૪ સ પર્વત તત્ર અસ્તિ । ૫ તસ્મિન્ પર્વતે શોભનં વનં અસ્તિ । ૬ પ્રતિદિન અહં તત્ર ગચ્છામિ, હૈશ્વરં ધ્યાયામિ ચ । ૭ યત્ર કામ અસ્તિ તત્ર લોભ અપિ ભવતિ । ૮ હૈશ્વરસ્ય ધ્યાનં એવ તત્ર ઉપાય ॥

ગુજરાતી વાક્યો

[૧] તે દોરી વડે બધાયલો છે [૨] હુમણા તારી શી ઇચ્છા છે ? [૩] જ્યાં જ્યાં ધુમાડો હોય છે ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય છે [૪] તે પર્વત ત્યાં છે [૫] તે પર્વત ઉપર સુદર વન છે [૬] દરરોજ હું ત્યાં જાઉં છું અને હૈશ્વરનું ધ્યાન ધરું છું [૮] જ્યાં ઇચ્છા છે ત્યાં લોભ પણ હોય છે [૮] તે વિષયમાં હૈશ્વરનું ધ્યાન (એકલો) ઉપાય છે.

શબ્દો

ઉક્તં = કહેલું.

પઠિતં = ભણેલું

દૃષ્ટં = દેખેલું

સ્વાદિતં = ખાધેલું.

ગતં = ગયેલું. -

આગત = આવેલું

ભૂતં = થયેલું.

સ્થિતં = સ્થિર રહેલું.

પ્રાપ્તં = મેળવેલું

કૃત = કરેલું.

નીતં = લઈ જવાયેલું

દણ્ડિતં = દડાયેલું.

ઘાવિતં = દોડેલું

દત્તં = આપેલું.

પતિતં = પડેલું.	આમિતં = ફેરવેલું, ધુમાઝેલું.
લિખિતં = લખેલું.	ઉપવિષ્ટં = ઝેડેલું.
પક્વં = રાંધેલું, પાકેલું.	નષ્ટં = નાશ પામેલું.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ ત્વયા કિં ઉક્તમ્ ? ૨ મયા પુસ્તકં પઠિતમ્ । ૩ તેન પુષ્પં દ્રષ્ટમ્ । ૪ મયા કર્મન કૃતમ્ । ૫ તવ પત્રં મયા અદ્ય એવ પ્રાપ્તમ્ । ૬ તવ વસ્ત્રં મયા ન નીતમ્ । ૭ યયા ત્વયા લિખિતં તયા એવ મયા પઠિતમ્ ।

ગુજરાતી વાક્યો.

(૧) તારા વડે શું કહેવાયું ? (તે શું કહ્યું ?) (૨) મારા વડે પુસ્તક લખાયું. (હું પુસ્તક લખ્યો.) (૩) તેના વડે ફૂલ દેખાયું. (તેણે ફૂલ દીધું.) (૪) મારા વડે કામ ન કરાયું. (મેં કામ ન કર્યું.) (૫) તારો કાગળ મારા વડે આજેજ મેળવાઝેલો છે. (તારો કાગળ મને આજેજ મળ્યો.) (૬) તારું વસ્ત્ર મારા વડે લઈ જવાયું નથી. (તારું વસ્ત્ર હું લઈ ગયો નથી.) (૭) જેવી રીતે તારા વડે લખાયું તે પ્રમાણે મારા વડે વંચાયું. (જેમ તે લખ્યું તેમ મેં વાચ્યું.)

અંધિ કરેલાં વાક્યો.

તવ કં કામોઽસ્તીદાનીમ્ ? યત્ર યત્ર ધૂમસ્તત્ર તત્ર વદિરામ્તિ ।
સ પર્વતસ્તત્રાસ્તિ । યત્ર કામોઽસ્તિ તત્ર લોમોઽપિ ભવતિ ।
ઈશ્વરસ્ય ધ્યાનમેવ તત્રોપાયઃ । ત્વયા કિમુક્તમ્ ! તવ પત્રં મયા-
દ્યેવ પ્રાપ્તમ્ ।

(૧૫૫)

પાઠ ૬૧

સંસ્કૃત-વાચ્યાનિ ।

૧ ત્વયા પાઠ પઠિત । ૨ તેનપુસ્તકં પઠિતમ્ । ૩ મયા અષ્ટા-
ધ્યાયી પઠિતા ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) તારા વડે પાઠ લખાયો (તુ પાઠ લખ્યો)

(૨) તેના વડે પુસ્તક લખાયું (તે પુસ્તક લખ્યો,)

(૩) મારા વડે અષ્ટાધ્યાયી લખાઈ (મેં અષ્ટાધ્યાયી લખી)

અહિં " પઠિત " શબ્દ ત્રણે નિગના શબ્દોની સાથે ઉપર લખ્યા
પ્રમાણે બઢવાય છે આવી રીતે શબ્દના નિગ પ્રમાણે તેમના રૂપ
બઢવીને નીચે લખેલા વાક્ય અને છે

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

૧ તેન મંત્ર ઉક્ત । ૨ ત્વયા કવિતા ઉક્તા । ૩ મયા કાવ્ય
ઉક્તમ્ । ૪ ત્વયા મોદક ખાદિત । ૫ મયા કરપટ્ટિકા રાદિતા ।
૬ તેન અન્ન ખાદિતમ્ । ૭ રામ તત્ર ગત । ૮ સીતા અત્ર
આગતા । ૯ જલ તત્ર ગતમ્ । ૧૦ મયા ધન પ્રાપ્તમ્ । ૧૧ ત્વયા
અશ્વ પ્રાપ્ત । ૧૨ તેન મુદ્રિકા પ્રાપ્તા । ૧૩ મયા જલ તત્ર ન
નીતમ્ । ૧૪ ત્વયા સેવક કિં ન નીત ? ૧૫ તેન તત્ર ગૌ નીતા ।
૧૬ સં પુરુષ કર્દમે પતિત । ૧૭ સા સ્ત્રી જલે પતિતા । ૧૮ મમ
પત્ર કૂપે પતિતમ્ । ૧૯ રામચદ્રેણ પત્ર લિખિતમ્ । ૨૦ નલેન
પત્રિકા લિખિતા । ૨૧ મયા લેખ લિખિત । ૨૨ ત્વયા ધન ન
દત્તમ્ । ૨૩ તેન ભૂમિ દત્તા । ૨૪ મયા ગ્રન્થ દત્ત । ૨૫ તવ
પાતક નષ્ટમ્ । ૨૬ મમ સ્મૃતિ ન નષ્ટા । ૨૭ તસ્ય ગ્રન્થ નષ્ટ
કિમ્ ?

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) તેના વડે મંત્ર કહેવાયો. (તેણે મંત્ર કહ્યો.) (૨) તારા વડે કવિતા કહેવાઈ. (તે કવિતા કહી.) (૩) મારા વડે કાવ્ય કહેવાયું. (મેં કાવ્ય કહ્યું.) (૪) તારા વડે લાડુ ખવાયો. (તે લાડુ ખાધો.) (૫) મારા વડે શેટલી ખવાઈ. (મેં શેટલી ખાધી.) (૬) તેના વડે અન્ન ખવાયું. (તેણે અન્ન ખાધું.) (૭) રામ ત્યાં ગયો. (૮) સીતા અહિં આવી. (૯) પાણી ત્યાં ગયું. (વહ્યું.) (૧૦) મારા વડે ધન મેળવાયું. (મેં ધન મેળવ્યું.) (૧૧) તારા વડે ઘોડો મેળવાયો. (તે ઘોડો મેળવ્યો.) (૧૨) તેના વડે વીંટી મેળવાઈ. (તેણે વીંટી મેળવી.) (૧૩) મારા વડે ત્યાં પાણી ન લઈ જવાયું. (હું ત્યાં પાણી ન લઈ ગયો.) (૧૪) તારા વડે નોકર કેમ ન લેવાયો? (તે નોકર કેમ ન લીધો?) (૧૫) તેના વડે ત્યાં ગાય લઈ જવાઈ. (તે ત્યાં ગાય લઈ ગયો.) (૧૬) તે પુરૂષ કાદવમાં પડ્યો. (૧૭) તે સ્ત્રી પાણીમાં પડી. (૧૮) મારું પત્ર કુવામાં પડ્યું. (૧૯) રામચંદ્ર વડે પત્ર લખાયું. (રામચંદ્રે પત્ર લખ્યું.) (૨૦) નળ વડે પત્રિકા લખાઈ. (નળે પત્રિકા લખી.) (૨૧) મારા વડે લેખ લખાયો. (મેં લેખ લખ્યો.) (૨૨) તારા વડે ધન ન અપાયું. (તે ધન ન આપ્યું.) (૨૩) તેના વડે જમીન અપાઈ. (તેણે જમીન આપી.) (૨૪) મારા વડે ગ્રંથ અપાયો. (મેં ગ્રંથ આપ્યો.) (૨૫) તારું પાપ નાશ પામ્યું. (૨૬) મારી યાદશક્તિ નાશ પામી નથી. (૨૭) શું તેનો ગ્રંથ નાશ પામ્યો?

આવી રીતે બીજા શબ્દોના પ્રયોગ કરી વાક્યો બનાવી શકાય છે.

પીત	= પીધેલું.	મુક્ત	= ખ.ધેલું.
ભક્ષિત	= ખાધેલું	શ્રુત	= સાંભળેલું
જ્ઞાત	= જાણેલું	કવિત	= કહેલું.
આજ્ઞાત	= ફરમાવેલું.	આરુઢ	= ચઢેલું.
ધૃત	= ધારણ કરેલું.	વ્યાख्याત	= સમજાવેલું.
આઘ્રાત	= મુ.ધેલું	રક્ષિત	= રક્ષણ કરાવેલું.
પાલિત	= પાળેલું.	પીઢિત	= પીડા પામેલું.

વાક્યાનિ ।

૧ કિં ત્વયા જલં પીતમ્ ? ૨ મયા અન્નં ભક્ષિતં જલં ચ પીતમ્ ।
 ૩ યત્ ત્વયા ઉક્તં તત્ સર્વં મયા જ્ઞાતમ્ । ૪ કિં ત્વયા મુક્તં
 અન્નમ્ ? ૫ તેન એપઃ વિષયં વ્યાખ્યાત । ૬ તેન મોજનપાત્રં કુત્ર
 રક્ષિતમ્ ?

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) શુ તારા વડે પાણી પીવાયું (૨) મારા વડે અન્ન
 ખવાયું અને પાણી પીવાયું (૩) તારા વડે જે કહેવાયું તે સર્વ
 મારા વડે સમજાયું. (૪) શુ તારા વડે અન્ન ખવાયું ? (૫)
 તેના વડે આ વિષય વર્ણવાયો. (૬) તેના વડે ભોજનપાત્ર ક્યાં
 રખાયું ?

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

तव पात्रं जले पतितम् । यदा तत् जले पतितं तदा एव मया दृष्टम् । यदि त्वया अन्नं न भक्षितं, तर्हि अत्र आगच्छ, अहं तुभ्यं अन्नं दास्यामि । तेन यदि चक्रं न आमितं, तर्हि यन्त्रं कथं भ्रमति ? यदि तेन जलं न दत्तं तर्हि त्वया कथं प्राप्तम् । त्वं तत्र उपविष्टः असि, तथैव सः अपि उपविष्टः अस्ति । नृपेण स कथं दण्डितः ? तेन किं कृतम् ? यत् त्वया श्रुतं तत् एव इदानीं वद । तेन ईश्वरेण सर्वं जगत् बलेन कृतं अस्ति । यत् मया इदानीं व्याख्यातं तत् त्वया ज्ञातं किम् ? वीरस्य शस्त्रं मया अत्रैव रक्षितं, परंतु तत् इदानीं अत्र नास्ति, केन नीतं इति अहं न जानामि । यः यथा कर्म करोति, सः तथा एव फलं प्राप्नोति । यः तु इन्द्रियाणि स्वकीयेन मनसा नियम्य, स्वकीयैः कर्मैन्द्रियैः कर्मयोगं आरभते, सः कर्मयोगी विशिष्टो भवति, श्रेष्ठो भवति ।

संधि केशवां वाक्ये ।

यदि त्वयाऽन्नं न भक्षितं तर्ह्यत्रागच्छ, अहं तुभ्यमन्नं दास्यामि । त्वं तत्रोपविष्टोऽसि तथैव सोऽप्युपविष्टोऽस्ति । नृपेण स कथं दण्डितः ? तेन किं कृतम् ? यत् त्वया श्रुतं तदेवेदानीं वद । तेनेश्वरेण सर्वं जगद्वलेन कृतमस्ति । यन्मयेदानीं व्याख्यातं तत् त्वया ज्ञातं किम् ? वीरस्य शस्त्रं मयाऽत्रैव रक्षितं, परंतु तदिदानीमत्र नास्ति, केन नीतमित्यहं न जानामि ।

પાઠ ૬૩

હવે નીચે લખેલાં વાક્યો મોઢે કરો—

શબ્દો

કુમાર	= બાળક, કુમાર.	પ્રયત્ન:	= પ્રયત્ન
પાદ.	= પગ.	દિવસ:	= દિવસ
અપરાધ.	= અપરાધ.	વિપ્ર.	= બ્રાહ્મણ, શાની.
સ્વર્ગ:	= સ્વર્ગ.	અસ્તાચલ	= જેની પછળ
અપવર્ગ	= સ્વર્ગ.	સૂર્યાસ્ત થાય છે તે પર્વત.	
સમાજ:	= સમાજ.	મૃગ:	= હરિણ, મૃગ.
અર્થ	= ધન	પાન્થ	= મુસાફર, પ્રવાસી.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ તેન કુમારેણ હૃદાર્ણીં કિ ઉક્તમ્ । ૨ તાસ્મિન્ સમાજે એકઃ પણ્ડિત અસ્તિ । ૩ તસ્મિન્ મમ ક અપરાધ ? ૪ પુરુષઃ અર્થસ્ય દાસઃ । ૫ પાન્થઃ માર્ગેણ ગચ્છતિ । ૬ અસ્તાચલં સૂર્ય ગચ્છતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧) તે બાળકે હૃમણાં શું કહ્યું ? (૨) તે સમાજમાં એક પંડિત છે (૩) તેમાં મારો શો અપરાધ છે ? (૪) પુરુષ ધનનો દાસ છે (૫) મુસાફર માર્ગે જાય છે. (૬) સૂર્ય અસ્તાચલ તરફ જાય છે.

शब्दे।

दैत्यः = राक्षस.

आचार्यः = आचार्य.

पाठः = पाठ.

चोरः = चोर.

लेखः = लेख.

सर्पः = साप.

दण्डः = दंड, लाठी.

स्वरः = स्वर, आवाज.

पुत्रः = पुत्र.

वासः = रहोवासी, वास.

वेदः = वेद.

वृक्षः = वृक्ष.

संस्कृत-वाक्यानि ।

सृगः वने भ्रमति । नरः ग्रामे भ्रमति । विडालः गृहे भ्रमति ।
 विप्रः स्वर्गं गन्तुं इच्छति । पण्डितः इदानीं एव ग्रामं गतः ।
 यथा त्वया प्रयत्नः कृतः तथा एव तस्य फलं त्वया लब्धम् ।
 अद्य शोभनः दिवसः अस्ति । वाचालः पुरुषः बहु वदति ।
 मुनिः अल्पं वदति । स धनाढ्यः पुरुषः धनं ददाति । तस्य विशालं
 गृहं तस्मिन् नगरे वर्तते । कोमलं पुष्पं त्वया आनीतं अस्ति ।
 ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे तिष्ठति । सर्वं जगत् एव भ्रामयति ।
 तं शरणं गच्छ । तस्य प्रसादात् त्वं परां शान्तिं प्राप्स्यासि ।
 अहं मरणात् भीतः न अस्मि । सत्यस्य वचनं एव सदा श्रेयः
 भवति । यः सदा असत्यं वदति स एव पतति । त्वं कदा
 अपि असत्यं न वद ।

પાઠ ૬૪

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ તેન લેખઃ લિખિતઃ કિમ્ ? ૨ યઃ લેખઃ તેન લિખિતઃ તં ત્વં પઠ । ૩ તવ પુત્રઃ દ્વિર્દાર્નો કિં પઠતિ ? ૪ ત્વં હસ્તે દણ્ડં ધારય । ૫ તસ્મિન્ માર્ગે સર્પઃ સ્થિતઃ । ૬ ત્વયા વેદસ્ય પુસ્તકં કુત્ર રક્ષિતમ્ ? ૭ તથ કુત્ર વાસઃ ભવતિ ? ૮ ચોરઃ કેન માર્ગેણ ગતઃ ?

ગુજરાતી વાક્યો.

[૧] શું તેણે લેખ લખ્યો ? [૨] જે લેખ તેણે લખ્યો છે, તે તું બાણ. [૩] તારો પુત્ર હવેના શું બાણ છે ? [૪] તું હાથમાં લાકડી પકડ. [૫] તે માર્ગમાં સાપ પડેલો છે. [૬] તે વેદનું પુસ્તક કયા રાખ્યું છે ? [૭] તારું રહેઠાણ કયાં છે ? [૮] ચોર કયે માર્ગે ગયો ?

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

हे आचार्य ! अहं न्यायशास्त्रं पठितुं इच्छामि । हे शिष्य ! किं त्वया व्याकरणशास्त्रं पठितम् ? यदि नहि पठितं, नहि प्रथमं व्याकरणशास्त्रं एव पठ । पश्चात् न्यायशास्त्रं पठिष्यसि ।

तस्य महान् शब्दः अस्ति । तं पृच्छ, कुत्र गच्छसि
इति । स वदति, अहं प्रभासनगरं अधुना गच्छामि
इति । तस्मात् नगरात् स कदा पुनः आगमिष्यति ?

तव पुत्रेण मम दण्डः कुत्र नीतः ? स मम पुत्रः तव
दण्डेन सह तत्र धावति । तं पश्य, स कथं धावति
इति । यदा स धावति तदा त्वां पश्यति ।

मम घण्टा कुत्र अस्ति ? तत् सर्वं चोरेण नीतम् ।
पात्रं अपि नास्ति । तत् अपि तेन एव नीतम् । स
चोरः केन मार्गेण गतः इति त्वं जानासि किम् ?

संधि उरेखां वाक्ये.

तेन लेखो लिखितः किम् ? यो लेखस्तेन लिखितस्तं
त्वं पठ । तव पुत्र इदानीं किं पठति ? तव कुत्र वासो
भवति ? हे आचार्य ! अहं न्यायशास्त्रं पठितुमिच्छा-
मि । हे शिष्य ! किं त्वया व्याकरणशास्त्रं पठितम् ?
यदि न पठितं, तर्हि प्रथमं व्याकरणशास्त्रमेव पठ ।
पश्चान्न्यायशास्त्रं पठिष्यसि । तस्य महान्छब्दोऽस्ति ।
तं पृच्छ कुत्र गच्छसीति । स वदत्यहं प्रभासनगरम-
धुना गच्छामीति । तस्मान्नगरात्स कदा पुनरागमिष्य-

ति ? कुत्र नीतस्तव पुत्रेण मम दण्डः ? स मम पुत्रस्तव दण्डेन सह तत्र धावतीति । पश्य तं स कथं धावति ?

मम घस्रं कुत्रास्ति ? तत्सर्वं चोरेण नीतम् । पात्रमपि नास्ति । तदपि तेनैव नीतम् । स चोरः केन मार्गेण गत इति त्वं जानासि किम् ?

हे अर्जुन ! त्वं नियतं कर्म कुरु । कर्तव्यं कर्म अवश्यं कुरु । कर्मस्य करणमकर्मणः श्रेयस्करं भवति । कर्महीनस्य तव शरीरयात्राऽपि न सिध्येत ।

अहं एतं महान्तं पुरुषं जानामि । ईश्वर एष एष महान् पुरुषः । सर्वेषु पदार्थेषु सः ईश्वरः विद्यते । स एष सूर्यसमः प्रकाशमयः पुरुषोऽस्ति । योगी तं जानाति । तं महान्तं पुरुषं ज्ञात्वा योगी मृत्युं दूरी करोति । अन्यो मार्गो न विद्यते मृत्योर्दूरीकरणाय । यः सर्वं जानाति स सर्वविद् भवति । यः न जानाति स अज्ञो भवति । स मूढ इति कथ्यते ।

પાઠ ૬૫

આ પાઠમાં નીચે લખેલા શ્લોક વાંચો—

નમઃ શિવાય શાન્તાય નિશ્ચલાય યશસ્વિને ।

જગદ્વીજાય શ્રેષ્ઠાય તસ્મૈ વીર્યાત્મને નમઃ ॥

પદાનિ—નમઃ । શિવાય । શાન્તાય । નિશ્ચલાય ।

યશસ્વિને । જગત્+વીજાય । શ્રેષ્ઠાય । તસ્મૈ ।

વીર્ય+આત્મને । નમઃ ॥

અર્થ— (શિવાય) કલ્યાણમય, ('શાન્તાય') શાંત,
(નિશ્ચલાય) નિશ્ચલ, (યશસ્વિને) યશસ્વી, (શ્રેષ્ઠાય) શ્રેષ્ઠ,
(વીર્ય+આત્મને) વીર્યમય-આત્મા રૂપી (તસ્મૈ) તે (જગત્+
વીજાય) જગત્નાં બીજભૂત ઇશ્વરને નમસ્કાર.

સર્વેઽપિ સુખિનઃ સન્તુ સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ ।

સર્વે ભદ્રાણિ પश्यन्तુ ન કશ્ચિદ્ દુઃખમાप्नुયાત્ ॥

પદાનિ—સર્વે । અપિ । સુખિનઃ । સન્તુ । સર્વે ।

સન્તુ । નિરામયાઃ । સર્વે । ભદ્રાણિ । પश्यन्તુ ।

ન । કઃ । ચિત્ । દુઃખં । આપ્નુયાત્ ॥

અર્થ— (સર્વ) બધાં (અપિ) ય (સુખિનઃ) કુશળ
(સન્તુ) હો. બધાં (નિરામયાઃ) રોગમુક્ત હો. સર્વ
(ભદ્રાણિ) કલ્યાણોને (પश्यन्તુ) વાંચો, અને (કઃ ચિત્)
કોઈ પણ દુઃખને (ન આપ્નુયાન્) ન મેળવે.

ન તપસ્તપ इत्याहुर्ब्रह्मचर्यं तपोत्तमम् ।

ऊर्ध्वरेता भवेद्यस्तु स देवो न तु मानुषः ॥

પદાનિ— ન । તપઃ । તપઃ । इति । આહુઃ । બ્રહ્મ-ચર્યમ્ ।

તપ+ઉત્તમમ્ । ઊર્ધ્વ+રેતાઃ । ભવેત્ । યઃ ।

તુ । સઃ । દેવઃ । ન । તુ । માનુષઃ ॥

અન્યયઃ—તપઃ તપઃ इति ન આહુઃ । બ્રહ્મચર્યં તપોત્ત-
મમ્ । યઃ તુ ઊર્ધ્વરેતાઃ ભવેત્, સઃદેવઃ, ન તુ
માનુષઃ ॥

અર્થ— તપને તપ એમ કહેતા નથી. બ્રહ્મચર્યં ઉત્તમ તપ
છે. જે (તુ) દેવતાથી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તે દેવ છે, મનુષ્ય
નથીજ.

आजन्ममरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेदिह ।

न तस्य किञ्चिदप्राप्यमिति विद्धि नराधिप ॥

(महाभारत अनु० ૭૫/૩૫)

પદાનિ—આ-જન્મ+મરણાત્ । યઃ । તુ । બ્રહ્મચારી ।

ભવેત્ । હહ । ન । તસ્ય । કિંચિન્ । અપ્રાપ્યમ્ ।

इति । विद्धि । नराधिप ॥

અન્યયઃ—હે નરાધિપ ! યઃ તુ આજન્મમરણાત્ બ્રહ્મ-

चारी इह भवेत् । तस्य किञ्चित् अप्राप्यं न
इति विद्धि ॥

अर्थ— हे (नर+अधिप) मानवीशोना प्रभु ! ते (तु)
निःसन्देह न-भथी मरणपर्यन्त प्रह्लादचारी (इह) आ नगतमां
(भवेत्) डोय (तस्य) तेने (किञ्चित्) कंठ पणु (अप्राप्यं)
मेणववाने अशक्य नथी, जेम (विद्धि) तुं नणु.

संस्कृत-वचनानि ।

स्त्रीणां भूषणं सौभाग्यम् । विप्राणां भूषणं ज्ञानम् ।
सर्वेषां भूषणं धर्मः । भूषणानां भूषणं विद्या ।
स्वर्गादपि माता गरीयसी । ईश्वरात् परं दैवतम्
नास्ति । रिक्तहस्तो न गुरुं न च दैवतं अभिगच्छेत् ।

श्रेष्ठाय शान्ताय यशस्विने जगद्बीजाय वीर्यात्मने
परमेश्वराय नमः । अत्र सर्वे जनाः सुखिनः सन्तु ।
सर्वे जनाः रोगरहिता भवन्तु । सर्वे जनाः सर्वाणि
भद्राणि पश्यन्तु । कः चित् अपि मानवः कदाचिद्
अपि दुःखं न अवाप्नुयात् । यः तु मनुष्य उर्ध्वरेता
भवेत् सः असंशयं देव एव, स न मानुषः । तस्य
अप्राप्यं किञ्चिद् अपि नास्ति ।

પાઠ ૬૬

પચ્ચવિંશતિપર્યંતં ब्रह्मचर्यं समाचरेत् ।

गुणवाञ्छितसंपन्नः शतायुस्तु भविष्यति ॥

પદાનિ- પંચવિંશતિપર્યન્તં । બ્રહ્મચર્યં । સમાચરેત્ ।

ગુણવાન્ । શક્તિસંપન્નઃ । શતાયુઃ । તુ ।

ભવિષ્યતિ ॥

અર્થ— (પંચ+વિંશતિ+પર્યન્તં) ૫૨થીસ વર્ષ પર્યન્ત જે પ્રહ્મચર્ય (સમાચરેત્) પાળે, તે તે શુભીલ, શક્તિસંપન્ન અને સો વર્ષની જીવિતીપાળે (તુ) નિઃસંદેહ (ભવિષ્યતિ) થશે.

कायेन मनसा वाचा सर्वाऽवस्थासु सर्वदा ।

सर्वत्र मैथुनत्यागो ब्रह्मचर्यं विधीयते ॥

પદાનિ- કાયેન । મનસા । વાચા । સર્વ+અવસ્થાસુ ।

સર્વદા । સર્વત્ર । મૈથુન+ત્યાગઃ । બ્રહ્મચર્યં ।

વિધીયતે ॥

અર્થ— (કાયેન) તનથી (મનસા) મનથી (વાચા) વાચાથી, (સર્વ+અવસ્થાસુ) અધી અવસ્થાઓમાં હુ મેશા અને સર્વત્ર મૈથુનનો ત્યાગ કરવો પ્રહ્મચર્ય (વિધીયતે) કહેવાય છે.

यदच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा ।

सुदुर्घृतेन्द्रियग्रामं बलाच्छीघ्रं निवारय ॥

પદાનિ- યદિ । છ્છસિ । વશીકર્તું । જગત્ । એકેન ।

कर्मणा । सु+दुर्+वृत्त+इन्द्रिय+ग्रामं । घलात् ।
शशिघ्नं । निवारय ॥

अन्वयः— यदि एकेन कर्मणा जगत् वशीकर्तुं इच्छ-
सि, सुदुर्गुत्तेंद्रियग्रामं बलात् शीघ्रं निवारय ॥

અર્થ— જો તું એકજ કાર્યથી આખી દુનિયા વશ કરવાને ચાહતો હો, તો દુઃખ આચરણ કરવાવાળી ધન્ટ્રિયોના સમૂહને સત્વર ખળથી (નિવારણ) દૂર કર.

આ શ્લોક વારંવાર વાંચીને ખાત્રી કરો કે તમારી ચોખ્ખતા કેટલી વધી છે, અને તમે કેવી પ્રગતિ કરી રહ્યા છો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

तव पात्रं जले पातितम् । यदा तज्जले पातितं तदैव
मया दृष्टम् । यदि त्वयाऽन्नं न भक्षितं तर्ह्यन्नागच्छाहं
तुभ्यमन्नं दास्यामि । तेन यदि चक्रं न आमितं, तर्हि
यन्त्रं कथं भ्रमति ? यदि तेन जलं न दत्तं तर्हि त्वया
कथं प्राप्तम् ? त्वं यथा तत्रोपविष्टोऽसि तथैव
सोऽप्युपविष्टोऽस्मि । नृपेण स कथं दण्डितः ? किं तेन
कृतम् ? यत्त्वया श्रुतं तदेवेदानीं वद । तेनेश्वरेण
सर्वं जगद्वलेन धृतमस्ति । यन्मयेदानीं व्याख्यातं
तत्त्वया ज्ञातं किम् ? वीरस्य शस्त्रं मयाऽत्रैव
रक्षितं परन्तु तदिदानीमत्र नास्ति । केन नीतामित्यहं
न जानामि । यो यथा करोति स तथैव फलं प्राप्नोति ।

(१६६)

५॥४ ६७

संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

हे राजेन्द्र ! शमीको नाम परमधर्मात्मा शान्तो
दान्तो महातपा एक ऋषिस्तव विषये वर्तते । त्वया
मौनव्रतस्य तस्य स्कन्धे प्राणैर्वियुक्तः सर्पो घनुष्को-
द्याऽवसक्तः । स ऋषिस्तव तत्कर्म क्षान्तवान् । परंतु
तस्य पुत्रो न चक्षमे । हे राजन् ! तेनर्विपुत्रेणाय पितुर-
ज्ञातमेव त्वं ज्ञातोऽसि । इदानीं तत्र त्वं स्वरक्षां
कुरुष्वेति पुनः पुनस्त्वां स ऋषिरब्रवीत् । तत्केनाप्य-
न्यथाकर्तुं न शक्यमिति चापि सोऽब्रवीत् ।

(२)

स पुरुषो भारं वहति । यथा स भारं वहति तथाऽहं
न वहामि । त्वमिदानीं किं भणसि ? स शब्दान् रटति ।
दीपं दीपय, तमत्रानय च । कृपावलो बीजं वपति ।
अहमपि तथैव बीजं वप्स्यामि । यथा त्वं बीजं वपसि
तथा स न वपति । रामेश्वरो गृहे वसति, मुनिर्वने
वसति ।

(१७०)

(३)

हे मित्र, त्वं किं वाञ्छसि ? अहं पठितुमिच्छामि किमत्रैव पठितुमिच्छसि ? अथवा काशीक्षेत्रे पठिष्यसि । अहं व्याकरणशास्त्रमत्र पठिष्यामि, तथा च न्यायशास्त्रं काशीनगरं गत्वा, तत्र कस्यापि बुधस्य सुमीपे स्थित्वा पठिष्यामि । यथा राजा स्वनगरे वसति तथैव गृहस्थः स्वगृहे वसति । त्वं स्वगृहे किं न वससि ? अहं स्वगृहे वत्स्यामि । स किं भणति ? यत्स इदानीं भणति, तदहं न जानामि । क इदानीमीश्वरं ध्यायति ? अहमेकाग्रेण मनस्सेश्वरं ध्यायामि । यदि त्वं परमेश्वरं ध्यास्यसि, तर्हि शोभनं भविष्यति । स किमपि नैव वाञ्छिष्यति । यदा स तत्र गमिष्यति तदा क्षेत्रे श्रीजं वप्स्यति ।

(४)

योधोऽथ युद्धं प्रति गमिष्यति । तस्य भृत्य इदानीं किं भणति ? पश्य, खगः कथमाकाशे गच्छति । कासारे जलं वर्तते । जले सेवकः पतति । ब्राह्मणः संमानं नेच्छति । क्षत्रियः संमानं वाञ्छति । वैश्यो वाणिज्येन धनमिच्छति । तव भृत्यः कर्मकुशलोऽस्ति ।

संस्कृत-वाचन -पाठः ।

स योध इदानीं किं करोति ? स वीरः पुरुषः इदानीं युद्धाय गन्तुमिच्छति । तस्य शस्त्रं त्वया कुत्र रक्षितमस्ति ? मया तस्य शस्त्रं न कुत्रापि रक्षितम् । यज्ञदत्तस्य पुस्तकं तव भृत्येन कुत्र नीतम् ? अहं न जानामि तत् । तव भृत्यमग्रानय । मम भृत्यो जलार्थं कूपं प्रति गतः । स इदानीमेषात्रागमिष्यति । यः शास्त्रं जानाति स एव पंडितः । यः शास्त्रं न जानाति स पंडितः कथं भवति ? यदि त्वं तत्र गन्तुमिच्छसि तर्ह्यधुनैव गच्छ । स राजा सेवकैः सहात्रैवेदानीमागच्छति । अहमाकाशे तं खगं पश्यामि, यो जनो जले स्नानं करोति, स कोऽस्ति ? यो मनुष्यस्तस्मिन्जले इदानीं स्नानं करोति, स महापण्डितो भट्टभास्करोऽस्ति । स गुणेन वद्धः । तव कः कामोऽस्तीदानीम् ? यत्र यत्र धूमस्तत्र वह्निरस्ति । स पर्वतस्तत्रास्ति । तस्मिन्पर्वते शोभनं वनमस्ति । प्रतिदिनमहं तत्र गच्छामीश्वरं ध्यायामि च । यत्र कामोऽस्ति तत्र लोभोऽपि भवति । ईश्वरस्य ध्यानमेव तत्रोपायः ।

त्वया किमुक्तम् ? मया पुस्तकं पठितम् । तेन पुष्पं दृष्टम् । मया कर्म न कृतम् । तव पत्रं मयाऽद्यैव प्राप्तम् । तव चरित्रं मया नीतम् । यथा त्वया लिखितं तथैव मया पठितम् ॥

त्वया पाठः पठितः । तेन पुस्तकं पठितम् । मयाऽष्टाध्यायी पाठिता । तेन मंत्रः उक्तः । त्वया कवितोक्ता । मया काव्यमुक्तम् । त्वया मोदकः खादितः । मया करपट्टिका खादिता, तेनान्नं खादितम् । रामस्तत्र गतः । सीताऽन्नागता । जलं तत्र गतम् । मया धनं प्राप्तम् । त्वयाऽश्वः प्राप्तः । तेन मुद्रिका प्राप्ता । मया जलं तत्र न नीतम् । त्वया सेवकः किं न नीतः ? तेन तत्र गौर्नीता । स पुरुषः कर्दमे पतितः । सा स्त्री जले पतिता । मम पत्रं कूपे पतितम् । रामचन्द्रेण पत्रं लिखितम् । नलेन पत्रिका लिखिता । मया लेखो लिखितः । त्वया धनं दत्तम् । तेन भूमिर्दत्ता । मया ग्रन्थो दत्तः । तव पातकं नष्टम् । मम स्मृतिर्न नष्टा । तस्य ग्रन्थो नष्टः किम् ?

किं त्वया जलं पीतम् ? मयाऽन्नं भाक्षितं जलं च पीतम् । यत्त्वयोक्तं तत्सर्वं मया ज्ञातम् । किं त्वया भुक्तमन्नम् ? तेनैव विषयो व्याख्यातः । तेन भोजनपात्रं कुत्र रक्षितम् ?

‘संस्कृत-वाचन-पाठः ।

(१)

देवदत्तः इदानीं कुत्र गच्छति इति त्वं जानासि किम् ! अहं जानामि । देवदत्तः इदानीं धर्मसभां गच्छति । तत्र महात्मनां आचार्याणां धर्मप्रवचनं भविष्यति । के एते आचार्याः, कस्मात् स्थानात् आगताः ? एते आचार्याः काशीक्षेत्रादागताः । तत्र वेदविद्यापीठं वर्तते, तस्मिन् एते वेदान् अध्यापयन्ति । बहवः छात्राः तत्र वेदानां पठनार्थं गच्छन्ति । तत्र एते आचार्याः सन्ति ।

(२)

रामः तत्र किं खादति ? पश्य स किं खादति ? अहं जानामि रामचन्द्रः आम्रं इदानीं खादति । तेन आम्रं आनीतम् । कस्मात् स्थानात् तेन आम्रं आनीतम् ? रामेण विष्णुमित्रस्य उद्यानात् एकं आम्रं आनीतम् । तत् आम्रं पक्वं अस्ति वा अपक्वं अस्ति । तत् पक्वं एव आम्रं अस्ति, यत् स तत्र इदानीं खादति ।

(३)

अस्य देशस्य एष भूपः अत्र एव आगच्छति ।
 एष भूपः किमर्थं अत्र इदानीं आगच्छति इति त्वं
 जानासि किम् ?

अहं न जानामि, किमर्थं स भूपः इदानीं अत्र
 अनेन मार्गेण आगच्छति इति । किमपि कारणं
 भवेत् ।

एष आगतः अत्र भूपः । अतः अहं अस्मात् स्था-
 नात् दूरं गच्छामि । त्वं अपि आगच्छ ।

(४)

मित्र ! त्वं किं पठसि इदानीं अत्र ?

अहं इदानीं अत्र एतत् पुस्तकं पठामि ।

कस्य एतत् पुस्तकं अस्ति ?

एतत् पुस्तकं विष्णुदत्तस्य वर्तते ।

स विष्णुदत्तः कुत्र निवसति ? तस्य गृहं कुत्र
 अस्ति ?

विष्णुदत्तः अस्मिन् ग्रामे निवसति । तस्य गृहं
 यज्ञशालायाः समीपं एव वर्तते । तत्र एव स सर्वदा
 पठति । न बहिः गच्छति ।

स किं पठति ?

स ऋग्वेदं पठति, रामायणं अपि पठति ।

अहं अपि तथैव ऋग्वेदं रामायणं च तेन सह एव पठामि ।

(५)

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे तिष्ठति । सर्वाणि भूतानि भ्रामयति च । तं त्वं शरणं गच्छ । तस्य प्रसादेन परमां शान्तिं त्वं प्राप्स्यसि । शाश्वतं सुखमयं स्थानं अपि प्राप्स्यसि । तेन सर्वं दुःखं विनष्टं भविष्यति । तेन च सर्वं सुखं तव समीपं आगमिष्यति ।

ईश्वरः कुत्र तिष्ठति ?

सर्वेषां प्राणिनां हृद्देशे ईश्वरः तिष्ठति ।

ईश्वरः तत्र स्थित्वा किं करोति ?

ईश्वरः सर्वेषां भूतानां हृद्देशे स्थित्वा सर्वाणि भूतानि, यन्त्रारूढानि इव, भ्रामयति ।

अतः किं कर्तव्यम् ।

तस्मै ईश्वराय नमनं कर्तव्यम् । तं एव शरणं कर्तव्यम् । तेन स प्रसन्नः भविष्यति ।

तदा किं भविष्यति ?

तदा ईश्वरः प्रसन्नः भविष्यति तदा तस्य प्रसादेन

परमौ शान्तिं प्राप्स्यति मानवः । श्रेष्ठं सुखं च प्राप्स्यति । तेन किं भविष्यति ?

तेन मानवानां सर्वं दुःखं विनष्टं भविष्यति । अतुलनीयं सुखं च तेषां समीपं आगमिष्यति । सर्वे मानवाः तदा सुखयुक्ताः भविष्यन्ति ।

प्रायेण श्रमितां भोक्तुं शक्तिः न विद्यते, धनिनां भोगान् उपभोक्तुं सामर्थ्यं न भवति ।

दरिद्राणां च सर्वशः काष्ठानि अपि हि जीर्यन्ति ।

सुखं परवशं दुःखमेव । यत् यत् परवशं वर्तते, तत् तत् सर्वं दुःखमेव अस्ति । यत् यत् आत्मवशं भवति, तत् तत् सर्वं सुखं अस्ति इति, त्वं सुखस्य दुःखस्य च लक्षणं जानीहि । संक्षेपेण एतत् सुख-दुःखयोः लक्षणं अस्ति । धर्मस्य किं लक्षणं अस्ति ?

वेदः, स्मृतिः, सत्पुरुषाणां आधारः, स्वस्य आत्मनः च यत् प्रियं अस्ति, एतत् चतुर्विधं धर्मस्य लक्षणं अस्ति इति त्वं जानीहि ।

(६)

क्षमायतां एक एव दोषः । क्षमायतां द्वितीयः दोषः न उपपद्यते । यत् क्षमया युक्तं एनं मानवं जनः, अशक्तं इति मन्यते ।

ભાગ ૨

ૐ

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

(સંસ્કૃત શાખાનો અભ્યાસ કરવાનો સહેલો ઉપાય)

બીજો ભાગ
બીજો ભાગ

લેખક

પં. શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

અધ્યાપક-સ્વાધ્યાયમંડળ, સાહિત્ય-વાચસ્પતિ, મીતાવકાશ

બીજી આવૃત્તિ

વિક્રમ સવત્ ૨૦૧૦, ઇ સ. ૧૯૫૪

સૂચના

વાચકો! આ ત્રીજો ભાગ આપની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે. અગાઉના જેમજે આપ એનો અભ્યાસ કરશો. વચ્ચે વચ્ચે એવા પાઠો મૂકવામાં આવ્યા છે, કે જે ' માત્ર સંસ્કૃત ' નાજ છે. તે પાઠો નો આપ સમજી શકશો તો એમ માની શકાશે કે જે પાઠો સુધીનું બધું આપને આવડી ચૂક્યું છે; પરંતુ નો જે પાઠો તમે નહિ સમજી શકો તો, પાછલા પાઠો પુનઃ તપાસવા નોંધજો.

આ રીતે તમે તમારી પરીક્ષા પણ કરી શકો છો, અને ઝડપથી આગળ પણ પ્રગતિ કરી શકો છો.

સ્વાધ્યાય-મંડળ

લેખક

પારડી
(જિ. સુરત)

શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

પ્રગટ અને મુદત— વસંત શ્રીપાદ સાતવળેકર, બી. એ.
સ્વાધ્યાય-મંડળ, ભારત મુદ્રણાલય,
અનંતપુર, કિલ્લા પારડી (જિ. સુરત)

ૐ

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

૨૦ ત્રીજો ભાગ

પાઠ ૧

અ--કારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોના રૂપો નીચે પ્રમાણે બને છે—

૧ પ્રથમા કુમારઃ	= છેકરે
સંબોધન (હે) કુમાર	= હે છેકરા !
૨ દ્વિતીયા કુમારમ્	= છેકરાને
૩ તૃતીયા કુમારેણ	= છેકરાએ
૪ ચતુર્થી કુમારાય	= છેકરાને માટે
૫ પંચમી કુમારાત્	= છેકરાથી
૬ ષષ્ઠી કુમારસ્ય	= છેકરાનું
૭ સપ્તમી કુમારે	= છેકરામાં

આ રીતે નીચે લખેલા અકારાન્ત શબ્દોના રૂપો બને છે.

પુત્રઃ =છેકરે

પ્રાણઃ =પ્રાણુ

રાક્ષસા=રાક્ષસ

યજ્ઞઃ =યજ્ઞ

અશ્વઃ =ઘોડો

કંદુકઃ =દડો

સિંહઃ =સિંહ, હેસરી

દેશઃ =દેશ, પ્રાંત

સ્વપ્નઃ =ખંડ, ટુકડો, ભાગ

પંકઃ =કાદવ, કીચડ

દુર્ગઃ =ગઢ, કિલ્લો

દ્વારપાલઃ=દરવાન

શૂપમઃ =બળદ

મેષઃ =ઘેટુ

મંચકઃ =મેજ, ટેબલ, પલગ

વિષ્ટરઃ =આસન, ખુરશી

માગઃ =હિસ્સો

ધર્મઃ =ધર્મ

સંસ્કૃત—વાક્યાનિ ।

૧ તવ પુત્રઃ કુત્ર ગતઃ ? ૨ મમ પુત્રઃ અથ માતુલસ્ય ગૃહં ગતઃ ।
 ૩ સ કદા આગમિષ્યતિ ? ૪ સ શ્વઃ આગમિષ્યતિ । ૫ તસ્મિન્
 પંકે ઘૃપમઃ પતિતઃ । ૬ તં વિષ્ટરં અથ આનય । ૭ મમ મંચકઃ અથ
 નાસ્તિ । ૮ ધર્મસ્ય તત્ત્વં ત્વં જાનાસિ કિમ્ ? ૯ અસ્મિન્ દેશે
 રાક્ષસઃ નાસ્તિ । ૧૦ તવઃ દ્વારપાલઃ તથા અસ્તિ કિમ્ ?
 ૧૧ ત્વં યજ્ઞસ્ય અનુષ્ઠાનં કિં ન કરોષિ ? ૧૨ અસ્ય ગૃહસ્ય એવ
 ભાગઃ અસ્તિ । ૧૩ તસ્ય પુત્રઃ ગ્રામં ગતઃ । ૧૪ મમ પુત્રં પદય ।
 ૧૫ પુત્રેણ ફલં ન આનીતમ્ । ૧૬ પુત્રાય પુસ્તકં દેહિ ।
 ૧૭ પુત્રાત્ દૂરં ન ગચ્છ । ૧૮ પુત્રસ્ય વસ્ત્રં નય । ૧૯ પુત્રે સર્વં
 સુખં ભવતિ । ૨૦ સ ધર્મેણ રાજ્યં રક્ષતિ । ૨૧ તસ્ય ભાગં ત્વં
 કિં ન ઇચ્છસિ ? ૨૨ વિષ્ટરે પુસ્તકં રક્ષિતમ્ । ૨૩ મંચકસ્ય
 સમીપં એવ વિષ્ટરઃ અસ્તિ । ૨૪ દુર્ગઃ કુત્ર અસ્તિ ? ૨૫ કઃ દુર્ગઃ ?
 ૨૬ કૃષ્ણદુર્ગઃ इति યઃ અસ્તિ । ૨૭ કૃષ્ણદુર્ગઃ વિજયદુર્ગસ્ય
 સમીપં એવ અસ્તિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તારો છોકરો ક્યાં ગયો ? ૨ મારો છોકરો આજે મામાને
 ઘેર ગયો છે. ૩ તે ક્યારે આવશે ? ૪ તે કાલે આવશે. ૫ પેલા
 ઠાકવમાં બળદ ગળડી પડ્યો છે. ૬ પેટી ખુરશી અહીં લાવ.
 ૭ માડું ટેબલ અહીં નથી. ૮ શું તું ધર્મ તત્ત્વ જાણે છે ? ૯ આ
 દેશમાં રાક્ષસ નથી. ૧૦ તારો દરવાન ત્યાં છે ? ૧૧ તું યજ્ઞનો
 આરંભ કેમ કરતો નથી ? ૧૨ આ ઘરનો આ ભાગ છે. ૧૩ તેનો
 દીકરો ગામ આવી ગયો. ૧૪ મારા પુત્રને જો. ૧૫ દીકરો ૧૧

લાવ્યે નથી ૧૬ દીકરાને ચોપડી આપ ૧૭ પુત્રથી દૂર ન જા
 ૧૮ પુત્રના કપડા લઈ જા ૧૯ પુત્રમા બધુ મુખ છે ૨૦ તે
 ધર્મથી રાજ્યની રક્ષા કરે છે ૨૧ તેના હિસ્સાને શુ તુ ઈચ્છતો
 નથી ? ૨૨ ખુરશી પર ચોપડી મૂકી છે ૨૩ ટેબલની પાસે જ
 ખુરશી છે ૨૪ કિલ્લો કયા છે ? ૨૫ કયો કિલ્લો ? ૨૬ કૃષ્ણદુર્ગ
 જે છે તે. ૨૭ કૃષ્ણદુર્ગ વિજયદુર્ગની પાસે જ છે

સસ્કૃત વાક્યાનિ ।

સર્વં ચલ પ્રાણે એવં ભવતિ । પ્રાણ એવં ચલ અસ્તિ । રાવણ નામ
 એક રાક્ષસ અસ્તિ । લકાનગરે તસ્ય રાજ્ય અસ્તિ । સિંહ યથા
 ઘને ભવતિ તથા અશ્વ ગ્રામે ભવતિ । મંચકે પુસ્તકં નામ્તિ । ગૃહે
 મંચક અપિ નાસ્તિ । અશ્વં ધીરઃ આરોહતિ । ધીરોઽશ્વ આરોહતિ
 કિમ્ ? વૃષભ ક આરોહતિ ? મહાદેવ વૃષભ આરોહતિ । અસ્ય
 દુર્ગસ્ય કઃ દ્વારપાલ અસ્તિ ? કંદુક ત્વયા કુત્ર રક્ષિત ? યથા
 મેષ ઘાવતિ તથા એવં વૃષભ અપિ ઘાવતિ । યત્ર પંક અસ્તિ,
 તત્ર મા ગચ્છ । યથા પિતા કુમાર પદ્યતિ તથા કુમારઃ જનક
 પદ્યતિ । મમ અશ્વ નીત ધોરેણ । દ્વારપાલસ્ય શસ્ત્રં તીક્ષ્ણં
 અસ્તિ । દુર્ગે સૈનિક ભવતિ । ગૃહે ગૃહસ્ય રક્ષક અસ્તિ ।

અંધિ કરેલાં વાક્યો

તવ પુત્ર કુત્ર ગત ? કુત્ર ગતસ્તવ પુત્ર ? કુત્ર તવ પુત્રો ગત ?
 મમ પુત્રોઽથ માતુલસ્ય ગૃહ ગત । માતુલસ્ય ગૃહમથ ગતા મમ
 પુત્ર । મમ પુત્રો ગતોઽથ માતુલસ્ય ગૃહમ્ । મમ મચ્છોઽપ્ર
 નાસ્તિ । નાસ્ત્યત્ર મમ મંચક । તવ દ્વારપાલસ્ત્રાન્નિ કિમ્ ?

किं तत्रास्ति तव द्वारपालः ? अस्ति किं तव द्वारपालस्तत्र ? रावणो
 नामैको राक्षसोऽस्ति । राक्षसोऽस्त्येको रावणो नाम । एको
 राक्षसो रावणो नामास्ति । अश्वमारोहति वीरः । आरोहत्यश्वं
 वीरः । वीर आरोहत्यश्वम् । कुमारो जनकं पश्यति । जनकः
 कुमारं पश्यति ।

५॥४२

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ तेन अन्नं खादितम् । २ रामः तत्र गतः । ३ सीता अत्र
 आगता । ४ जलं तत्र गतम् । ५ मया धनं प्राप्तम् । ६ त्वया
 अश्वः प्राप्तः । ७ तेन मुद्रिका प्राप्ता । ८ मया जलं तत्र न नीतम् ।
 ९ त्वया सेवकः किं न नीतः ? १० तेन तत्र गौः नीता । ११ स
 पुरुषः कर्दमे पतितः । १२ सा स्त्री जले पतिता । १३ मम पत्रं
 कूपे पतितम् । १४ रामचन्द्रेण पत्रं लिखितम् । १५ तेन पत्रिका
 लिखिता । १६ मया लेखः लिखितः । १७ त्वया धनं न दत्तं ।
 १८ तेन भूमिः दत्ता । १९ मया ग्रंथः दत्तः । २० तव पातकं
 नष्टम् । २१ मम स्मृतिः न नष्टा । २२ तस्य ग्रंथः नष्टः किम् ?

गुणराती व्याख्यो

१ तेने अन्न भाधुं. २ राम त्यां गया. ३ सीता अर्ह्यी आनी.
 ४ पाणी त्यां गथुं. ५ मने धन मज्जुं. ६ तने घोडा मज्ज्यो. ७ तेने
 पिटी मेजणी. ८ हुं पाणी त्यां नथी लध गयो. ९ तुं नोडर केम

નથી લઈ ગયો ? ૧૦ તે ત્યાં ગાય લઈ ગયો. ૧૧ તે પુરુષ કાદવમાં પડ્યો. ૧૨ તે સ્ત્રી પાણીમાં પડી. ૧૩ મારો પત્ર કુવામાં પડ્યો. ૧૪ રામચંદ્રે પત્ર લખ્યો. ૧૫ તેણે પત્રિકા લખી. ૧૬ મેં લેખ લખ્યો. ૧૭ તેં ધન નથી આપ્યું. ૧૮ તેણે ભૂમિ આપી ૧૯ મેં ઘન્ય આપ્યો. ૨૦ તારું પાપ નહિ થયું ૨૧ મારી સ્મરણશક્તિ નહિ નથી થઈ. ૨૨ તેનો ઘન્ય શું નહિ થયો ?

આ પ્રમાણે આગળના શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને વાક્યો બનાવો. હવે તમે ઘણા વાક્યો બનાવી શકો છો નીચેના શબ્દો જુઓ—

શબ્દ

પીત = પીધેલું

ભક્ષિત = ખાધેલું

જ્ઞાત = જાણેલું

ભુક્ત = ખાધેલું

શ્રુત = સાંભળેલું

કથિત = કહેલું

આજ્ઞાત = આજ્ઞા કરેલું

ધૃત = ધારણ કરેલું

આઘાત = સુંધેલું

આરૂઢ = ચઢેલું

વ્યાખ્યાત = વ્યાખ્યાન આપેલું

રક્ષિત = સુરક્ષિત રાખેલું

સંસ્કૃત વાક્યાનિ ।

૧ કિં ત્વયા જલં પીતમ્ ? ૨ મયા અન્ન ભક્ષિતં જલં ચ પીતમ્ ।
૩ યત્ ત્વયા ઉક્તં તત્ સર્વં મયા જ્ઞાતમ્ । ૪ કિં ત્વયા ભુક્તં
અન્નમ્ ? ૫ તેન એવ વિષયઃ વ્યાખ્યાત । ૬ તેન ભોજનપાત્રં કુત
રક્ષિતમ્ ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧ શું તેં પાણી પીધું. ૨ મેં અન્ન ખાધું અને પાણી પીધું.

३ ते ते कर्तुं ते ऋधुं मे ऋधुं. ४ शुं ते अन्नं ऋधुं ?
 ५ तेष्ते आ निषयपर व्याख्यात आधुं. ६ तेष्ते जमवानी धाणी
 कथां भूडी ?

संस्कृत—वाचन—पाठः ।

तव पात्रं जले पतितम् । यदा तत् जले पतितं तदा एव मया
 दृष्टम् । यदि त्वया अन्नं न भाक्षितं, तर्हि अन्न आगच्छ, अहं
 तुभ्यं अन्नं दास्यामि । तेन यदि चक्रं न भ्रामितं तर्हि यन्त्रं
 कथं भ्रमति ? यदि तेन जलं न दत्तं तर्हि त्वया कथं प्राप्तम् ?
 त्वं तत्र उपविष्टः असि तथैव सः अपि उपविष्टः अस्ति । नृपेण
 स कथं दण्डितः ? तेन किं कृतम् ? यत् त्वया श्रुतं तत् एव
 इदानीं वद । तेन ईश्वरेण सर्वं जगन् बलेन धृतमस्ति । यत् मया
 इदानीं व्याख्यातं तत् त्वया ज्ञातं किम् ? वीरस्य शस्त्रं मया
 अत्रैव रक्षितं, परंतु तन् इदानीं अत्र नास्ति, केन नीतं इति
 अहं न जानामि । यः यया कर्म करोति सः तथा एव फलं
 प्राप्नोति ।

पाठ ३

हुवे आ शण्ड ध्यानभाः राजो—

कुमारः = छोकरे।

पादः = पद।

अपराधः = अपराध।

स्वर्गः = स्वर्ग।

अपवर्गः = भेद।

समाजः = समाज।

અર્થ	= પૈસા, ધન	અસ્તાચલ	= અસ્તાચલ
પ્રયત્ન	= પ્રયત્ન		નામનો પર્વત
દિવસ	= દિવસ	મૃગ	= હરણ
વિપ્ર	= બ્રાહ્મણ	પાન્થ	= મુસાફર

સસ્કૃત વાક્યાનિ ।

૧ તેન કુમારેણ इदानीं किं उक्तम् ? ૨ तस्मिन् समाजे एक पण्डित अस्ति । ૩ तस्मिन् मम क अपराध ? ૪ पुरुष अर्थस्य दास । ૫ पान्थ मार्गेण गच्छति । ૬ अस्ताचल सूर्य गच्छति ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તે છોકરાએ હમણા શુ કહ્યું ? ૨ તે સમાજમાં એક પંડિત છે ૩ તેમાં મારો શો અપરાધ ? ૪ પુરુષ ધનનો સેવક છે ૫ મુસાફર રસ્તેથી જાય છે ૬ સૂર્ય અસ્તાચલ પર્વત તરફ જાય છે

સસ્કૃત—વાચન—પાઠ ।

મૃગ વને ભ્રમતિ । નર ગ્રામે ભ્રમતિ । બિડાલ ગૃહે ભ્રમતિ । વિપ્ર સ્વર્ગ ગન્તુ ઇચ્છતિ । પણ્ડિત इदानीं एव ग्राम गत । यथा त्वया प्रयत्न कृत तथा एव तस्य फल त्वया लब्धम् । अद्य शोभन दिवस अस्ति । वाचाल पुरुष बहु वदति । मुनि अल्पे वदति । स घनाढ्य पुरुष धन ददाति । तस्य विशाल गह तस्मिन् नगरे वर्तते । कोमल पुष्प त्वया आनीत अस्ति । इश्वर सर्वभूतानां हृद्देशे तिष्ठति । सर्व जगत् स एव भ्रामयति । त शरण गच्छामि । तस्य प्रसादात् त्व परा शान्तिं प्राप्स्यसि । अह मरणात् भीत न अस्मि । सन्यस्य वचन एव सदा श्रेय ।

કદા અપિ અસત્યસ્ય વચનં શ્રેયઃ ન ભવતિ । યઃ સદા અસત્યં
ચદતિ સ એવ પતતિ । ત્વં કદા અપિ અસત્યં ન વદ ।

શબ્દ

દૈત્યઃ = રાક્ષસ

પાઠઃ = પાઠ

લેખઃ = લેખ

દણ્ડઃ = લાકડી

પુત્રઃ = પુત્ર

વેદઃ = વેદ

આચાર્યઃ = આચાર્ય, ગુરુ

ચોરઃ = ચોર

સર્પઃ = સાપ

સ્વરઃ = સ્વર

વાસઃ = નિવાસસ્થાન

વૃક્ષઃ = ઝાડ

સંસ્કૃત—વાક્યાનિ ।

૧ તેન લેખઃ લિખિતઃ કિમ્ ? ૨ યઃ લેખઃ તેન લિખિતઃ તે
ત્વં પઠ । ૩ તવ પુત્રઃ દ્વિતીયો કિં પઠતિ ? ૪ ત્વં હસ્તે દણ્ડં
ધારય । ૫ તસ્મિન્ માર્ગે સર્પઃ સ્થિતઃ । ૬ ત્વયા વેદસ્ય પુસ્તકં
કુત્ર રક્ષિતમ્ ? ૭ તવ કુત્ર વાસઃ ભવતિ ? ૮ ચોરઃ કેન
માર્ગેણ ગતઃ ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તેણે લેખ લખ્યો શું ? ૨ જે લેખ તેણે લખ્યો તે તું વાંચ.
૩ તારો છોકરો હાથમાં શું લઈ છે. ૪ તું હાથમાં લાકડી લે. ૫ તે
રસ્તામાં સાપ રહેલો છે. ૬ તે વેદની ચોપડી ક્યાં મૂકી છે ?
૭ તારો નિવાસસ્થાન ક્યા છે ? ૮ ચોર ક્યા રસ્તેથી ગયો.

સંસ્કૃત—વાચન—પાઠઃ ।

हे आचार्य ! अहं न्यायशास्त्रं पठितुं इच्छामि । हे शिष्य !
किं त्वया व्याकरणशास्त्रं पठितम् ? यदि नहि पठितं तर्हि प्रथमं
व्याकरणशास्त्रं एव पठ । पश्चात् न्यायशास्त्रं पठिष्यसि ।

તસ્ય મહાન્ શબ્દઃ અસ્તિ । તં વૃચ્છ, કુત્ર ગચ્છસિ ઇતિ । સ
 ચદતિ, અહં પ્રમાસનગરં અધુના ગચ્છામિ ઇતિ । તસ્માત્ નગરાન્
 સ કદા પુનઃ આગમિષ્યતિ ? તવ પુત્રેણ મમ દણ્ડઃ કુત્ર નીતઃ ?
 મ મમ પુત્રઃ તવ દણ્ડેન સહ તત્ર ધાવતિ, તં પશ્ય, સ કથં
 ધાવતિ ઇતિ । યદા સ ધાવતિ તદા ત્વાં પશ્યતિ । મમ વસ્ત્રં કુત્ર
 અસ્તિ ? તત્ સર્વં ચોરેણ નીતમ્ । પાત્રં અપિ નાસ્તિ । તન્ અપિ
 તેન એવ નીતમ્ । સ ચોરઃ કેન માર્ગેણ ગતઃ ઇતિ ત્વં જાનાસિ
 કિમ્ ?

પાઠ ૪

નમઃ શિવાય શાન્તાય નિશ્ચલાય યશસ્વિને ।

જગદ્વીજાય શ્રેષ્ઠાય તસ્મૈ વીર્યાત્મને નમઃ ॥ ૧ ॥

પદાનિ-નમઃ । શિવાય । શાન્તાય । નિશ્ચલાય । યશસ્વિને ।
 જગત્+વીજાય । શ્રેષ્ઠાય । તસ્મૈ । વીર્ય+આત્મને । નમઃ ॥

અર્થ- કૃત્યાણુમય, શાન્ત, નિશ્ચલ અને યશસ્વી [જે છે, તેને]
 વન્દન છે, જગતનો બીજરૂપ એક [જે છે] તે વીર્યવાન પુરુષને
 નમસ્કાર છે.

સર્વેઽપિ સુખિનઃ સન્તુ સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ ।

સર્વે ભદ્રાણિ પદ્યન્તુ ન કશ્ચિદુત્તમાપ્નુયાન્ ॥

પદાનિ-સર્વે । અપિ । સુખિનઃ । સન્તુ । સર્વે । સન્તુ । નિરામયા ।
 સર્વે । ભદ્રાણિ । પદ્યન્તુ । ન । કઃ । ચિન્ । ડુ સ્ત્રં । આપ્નુયાન્ ।

અન્વય:-સર્વે અપિ સુખિનઃ સન્તુ । સર્વે નિરામયાઃ સન્તુ ।
સર્વે ભદ્રાણિ પશ્યન્તુ । કઃચિત્ દુઃખં ન આપ્નુયાત્ ॥

અર્થ- બધા સુખી થાઓ, બધા નિરામી થાઓ, બધાનું
કલ્યાણ થાઓ, કોઈને પણ દુઃખ પ્રાપ્ત ન થાય.

ન તપસ્તપ इत्याहुर्व्रह्मचर्यं तपोत्तमम् ।

ऊर्ध्वरेता भवेद्यस्तु स देवो न तु मानुषः ॥

પદાનિ-ન । તપઃ । તપઃ । इति । आहुः । ब्रह्मचर्यम् । तप+
उत्तमम् । ऊर्ध्व+रेताः । भवेत् । यः । तु । सः । देवः । न । तु । मानुषः ॥

અન્વય:-તપઃ તપઃ इति ન આહુઃ । ब्रह्मचर्यं तपोत्तमम् । यः
तु ऊर्ध्वरेता भवेत्, सः देवः, न तु मानुषः ॥

અર્થ- માત્ર તપને તપ એમ કહેતા નથી. તપોમાં બ્રહ્મચર્ય
તપ ઉત્તમ છે. જે ઉર્ધ્વરેતા હોય છે તે દેવ, મનુષ્ય નથી.

आजन्ममरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी भवेदिह ।

न तस्य किञ्चिदप्राप्यं इति विद्धि नराधिप ॥

[महाभारत अनु० ૭૧,૧૨૬]

પદાનિ-આ+જન્મ+મરણાત્ । यः । तु । ब्रह्मचारी । भवेत् ।
इह । न । तस्य । किञ्चिन् । अप्राप्यं । इति । विद्धि । नराधिप ॥

અન્વય:-હે નરાધિપ ! यः तु आजन्ममरणान् ब्रह्मचारी इह
भवेत् तस्य किञ्चिन् अप्राप्यं न इति विद्धि ॥

અર્થ- હે રાજા ! જે મનુષ્ય જન્મથી મૃત્યુ સુધી બ્રહ્મચારી
અહીં હોય છે તેને કશું જ અપ્રાપ્ય નથી, એમ મનજ.

પચ્ચવિંશતિપર્યન્તં બ્રહ્મચર્યં સમાચરેત્ ✓

ગુણવાઙ્મત્તિસંપન્ન શતાયુસ્તુ ભવિષ્યતિ ॥

પદાનિ-પંચવિંશતિપર્યન્તં । બ્રહ્મચર્યમ્ । સમાચરેત્ । ગુણવાન્ ।
શક્તિસંપન્નઃ । શતાયુઃ । તુ । ભવિષ્યતિ ॥

અર્થ- પચ્ચીસ વર્ષ મુધી બ્રહ્મચર્ય જાળે [તે તે] ખરેખર
શુધ્ધવાન, શક્તિસંપન્ન અને શતાયુ થયે.

કાયેન મનસા વાચા સર્વાવસ્થાસુ સર્વદા । ✓

સર્વત્ર મૈથુનત્યાગો બ્રહ્મચર્યં વિધીયતે ॥

પદાનિ-કાયેન । મનસા । વાચા । સર્વ+અવસ્થાસુ । સર્વદા ।
સર્વત્ર । મૈથુન+ત્યાગ । બ્રહ્મચર્યમ્ । વિધીયતે ॥

અર્થ - શરીર, મન અને વચનથી હુમેશા દરેક અવસ્થામાં
સર્વત્ર મૈથુનનો ત્યાગ કરવો, એને બ્રહ્મચર્ય કહે છે

મૈથુન = સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ.

મૈથુનત્યાગ = સ્ત્રી પુરુષ સાથે ન રહેવું.

યદીચ્છસિ વશીકર્તું જગદ્દેવેન કર્મણા ।

સુદુર્વૃત્તેન્દ્રિયગ્રામં બલાચ્છીઘ્રં નિવારય ॥

પદાનિ-યદિ । ઇચ્છસિ । વશીકર્તુમ્ । જગન્ । દેવેન । કર્મણા ।
સુદુર્+વૃત્ત+ઇન્દ્રિય+ગ્રામમ્ । બલાન્ । શીઘ્રં । નિવારય ॥

અન્યથા-યદિ દેવેન કર્મણા જગન્ વશીકર્તુમ્ ઇચ્છસિ ।
સુદુર્વૃત્તેન્દ્રિય ગ્રામં । શીઘ્રં । બલાન્ । નિવારય ॥

અર્થ- જો એક જ કર્મથી અંધારને છતવા માગતા હોય

હોય તો તમે તમારી દુરાચારી ધન્દ્રિયોના સમૂહને જલદી અને બળનાયોગથી નિવૃત્ત કરો.

ન કાંક્ષે વિજયં કૃષ્ણ ન ચ રાજ્યં સુખાનિ ચ ।

કિં નો રાજ્યેન ગોવિંદ કિં ભોગૈર્જીવિતેન વા ॥

(મ. ગીતા ૧૨૧)

પદાનિ-ન । કાંક્ષે । વિજયં । કૃષ્ણ । ન । ચ । રાજ્યં । સુખાનિ ।
ચ । કિં । નઃ રાજ્યેન । ગોવિંદ । કિં । ભોગૈઃ । જીવિતેન । વા ॥

અન્વય:-હે કૃષ્ણ ! વિજય ન કાંક્ષે । રાજ્યં સુખાનિં ચ ન
(કાંક્ષે) । હે ગોવિંદ ! રાજ્યેન નઃ કિં ? ભોગૈઃ કિં ? જીવિતેન
વા કિમ્ ?

અર્થ-હે કૃષ્ણ ! હું વિજય (કાંક્ષે) ઇચ્છતો નથી, રાજ્ય અને
સુખની ઇચ્છા પણ કરતો નથી. હે ગોવિંદ ! રાજ્યથી (નઃ)
અમને શું ? ભોગ ભોગવવાથી પણ શું અને જીવન જીવવાથી
પણ શું (મળશે) ?

સંધિ કરેલા વાક્યો

૧ અહં વિજયં ન કાંક્ષે । નાહં વિજયં કાંક્ષે । વિજયમહં ન
કાંક્ષે । ન કાંક્ષે વિજયમહમ્ । ન કાંક્ષેઽહં વિજયમ્ ।

૨ અહં રાજ્યમપિ નેચ્છામિ । નેચ્છામ્યહં રાજ્યમ્ । રાજ્યં
નાહમિચ્છામિ । નાહમિચ્છામિ રાજ્યમ્ । ઇચ્છામિ નાહં રાજ્યમ્ ।

પાઠ ૫

યેપામર્યે કાંક્ષિતં નો રાજ્યં ભોગાઃ સુખાનિ ચ ।
તે હમેઽવસ્થિતા યુદ્ધે પ્રાણાંસ્ત્યક્ત્વા ધનાનિ ચ ॥

(મ. ગીતા. ૧।૩૩)

પદાનિ-યેપાં । અર્યે । કાંક્ષિતં । નઃ । રાજ્યં । ભોગાઃ ।
સુખાનિ । ચ । તે । હમે । અવસ્થિતાઃ । યુદ્ધે । પ્રાણાન્ । ત્યક્ત્વા ।
ધનાનિ । ચ ॥

અર્થ-યેપાં અર્યે રાજ્યં નઃ કાંક્ષિતમ્, યેપાં અર્યે ભોગાઃ
નઃ (કાંક્ષિતાઃ), યેપાં ચ અર્યે સુખાનિ નઃ (કાંક્ષિતાનિ),
તે હમે પ્રાણાન્ ધનાનિ ચ ત્યક્ત્વા યુદ્ધે અવસ્થિતા ॥

અર્થ-(યેપાં) જેને (અર્યે) માટે રાજ્ય (નઃ) અમે
(કાંક્ષિતં) ઇચ્છતા હતા, જેને માટે ભોગ અમે ઇચ્છતા હતા,
તથા જેને માટે સુખ અમે ઇચ્છતા હતા (તે) તે (હમે) આ
જીવન અને ધન (ત્યક્ત્વા) તજીને, (યુદ્ધે) લડાઈમાં
(અવસ્થિતાઃ) ઉભા છે.

આચાર્યાઃ પિતરઃ પુત્રાસ્તથૈવ ચ પિતામહાઃ ।

માતુલાઃ શ્વશુરા પૌત્રાઃ શ્યાલાઃ સંવંધિનસ્તથા ॥

(મ. ગી. ૧।૩૪)

પદાનિ-આચાર્યાઃ । પિતરઃ । પુત્રાઃ । તથા । એવ । ચ ।
પિતામહાઃ । માતુલાઃ । શ્વશુરાઃ । પૌત્રાઃ । શ્યાલાઃ । સંવંધિનઃ ।
તથા ॥

અર્થ-આચાર્ય, પિતા, પુત્ર તથા (પિતામહાઃ) દાદા,

(માતુલાઃ) મામા, (શ્વશુરાઃ) સસરા, (પૌત્રાઃ) પૌત્ર, સાગ્ર, તથા સંબંધીઓ (અ લોકો છે.)

एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।

अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥

(મ. ગી. ૧।૩૫)

પદાનિ-एतान् । न । हन्तुं । इच्छामि । घ्नतः । अपि । मधुसूदन । अपि । त्रैलोक्य+राज्यस्य । हेतोः । किं । नु । मही+कृते ॥

અન્વયઃ-હે મધુસૂદન ! एतान् घ्नतः त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः अपि हन्तुं न इच्छामि । किं नु महीकृते ?

અર્થ-હે (મધુ+સૂદન) મધુદેવને મારનાર કૃષ્ણ ! (एतान्) એઓ અમને મારતા હોય તો પણ (घ्नतः) તમે લોકના રાજ્યને ખાતર પણ હન્તું) તેઓને મારવાની તું ઇચ્છા કરતો નથી. પણ (મહીકૃતે) પૃથ્વીનાં રાજ્યની તો વાત જ શી ?

निहत्य घातं राष्ट्राच्च का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।

पापमेवाश्रयेदस्मान् हत्वैतानाततायिनः ॥ (મ. ગી. ૧।૩૬)

પદાનિ-निहत्य । घातं+राष्ट्रान् । नः । का । प्रीतिः । स्यात् । जनार्दन । पापं । एव । आश्रयेत् । अस्मान् । हत्वा । एतान् । आततायिनः ॥

અન્વયઃ-હે जनार्दन ! घातं+राष्ट्रान् निहत्य नः का प्रीतिः स्यात् ? एतान् आततायिनः हत्वा अस्मान् पापं एव आश्रयेत् ॥

અર્થ-હે (जनार्दन) કૃષ્ણ ! (घातं+राष्ट्रान्) ધૂનરાષ્ટ્રનાં

પુત્રોને (નિહત્ય) મારીને (ન) અમાડું થું (પ્રીતિઃ) બહુ
 (સ્યાન્) થાય ? (એતાન્) આ (આતતાયિનઃ) બુઝીએને
 (હત્વા) ? મારીને (અસ્માન્) અમને પાપજી (આશ્રયેત) લાગે.

તસ્માન્નાર્હાં ઘયં હન્તું ધાર્તરાષ્ટ્રાન્સ્વવાંધવાન્ ।

સ્વજનં હિ કથં હત્વા સુખિનઃ સ્યામ માધવઃ ॥

(મ. ગી. ૧૧૭)

પદાનિ-તસ્માત્ । ન । અર્હાં । ઘયં । હન્તું । ધાર્તરાષ્ટ્રાન્ ।
 સ્વ+વાંધવાન્ । સ્વ+જનં । હિ । કથં । હત્વા । સુખિનઃ । સ્યામ ।
 માધવ ॥

અન્વયઃ-હે માધવ ! તસ્માત્ સ્વવાંધવાન્ ધાર્તરાષ્ટ્રાન્ હન્તું
 ઘયં ન અર્હાઃ । હિ સ્વજનં હત્વા કથં સુખિનઃ સ્યામ ?

અર્થ-હે (માધવ) કૃષ્ણ ! (તસ્માત્) માટે (સ્વ+વાંધવાન્)
 પોતાના બાઈ (ધાર્તરાષ્ટ્રાન્) ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને (હન્તું) મારવા
 એ (ઘયં) મારે માટે (ન અર્હાઃ) ઠીક નથી (હિ) કારણ કે
 (સ્વજનં) પોતાના જ માણસોને (હત્વા) મારીને (કથં) કેવી
 રીતે માગધી (સુખિનઃ) સુખી (સ્યામ) થવાય.

વાચક અહીં અનુભવથી જોશે કે આ શ્લોકોનો અર્થ કેટલો
 અશે તેમના ધ્યાનમાં આવવા લાગ્યો છે. શ્લોકના પદ કેવી રીતે
 અને છે, પદોનો પછી અન્વય કેવી રીતે થાય છે, અને અન્વય
 ખતતાં જ અર્થ કેટલો સહેલો બની જાય છે, તેનો અનુભવ
 વાચક લેશે.

५।४ ६

हे कृष्ण ! अहं विजयं न कांक्षे । हे गोविन्द ! अहं राज्यं अपि न इच्छामि । हे देव ! अहं सुखं अपि न इच्छामि ! राज्येन, भोगेन, जीवितेन वा मम किं भवति ? हे मित्र ! त्वं राज्यं इच्छसि वा न इच्छसि ? त्वं सुखं अपि कथं न वाञ्छसि ? सः जीवितं वाञ्छति परन्तु सुखं न इच्छति । यः विजयं न कांक्षति सः राज्यं अपि न इच्छति । यः सुखं इच्छति सः राज्यं विजयं च वाञ्छति । भोगात् सुखं भवति वा न भवति ? यस्य अर्थे राज्यं कांक्षितं सः कुत्र गतः ?

सः पुरुषः भोगं सुखं च त्यक्त्वा विजयं इच्छति । सः वीरः धनं त्यक्त्वा युद्धे अवस्थितः । राज्यस्य अर्थे अहं धनं प्राणं च इच्छामि । सः धनस्य अर्थे राज्यं प्राणं च वाञ्छति । त्वं तु प्राणस्य अर्थे राज्यं धनं च इच्छसि । त्वं किं तस्मिन् युद्धे न अवस्थितः ? स बलं पुस्तकं च त्यक्त्वा तत्र गतः । तेन दुग्धं जलं च त्यक्त्वा अन्नं एव खादितम् । अहं मनुष्यं हन्तुं न इच्छामि । अहं कं अपि जन्तुं हन्तुं न इच्छामि । अहिंसा-धर्मः एव मम धर्मः अस्ति । त्रिलोक्यस्य राज्यस्य हेतोः अपि तं हन्तुं न इच्छामि । महीराज्यस्य कृते अपि हन्तुं न इच्छामि । तं निहत्य मम का प्रीतिः स्यात् ? कौरवान् निहत्य नः किं कल्याणं स्यात् ? पशुं निहत्य मनुष्यस्य किं कल्याणं स्यात् ? राष्ट्रं निहत्य नृपस्य का प्रीतिः स्यात् ? तं हत्वा पापं एव अस्मान् आश्रयेत् ।

આતતાયિનઃ હત્વા ન પાપં ન આશ્રયેન્ । દુષ્ટં હત્વા પાપં
 ભવતિ વા ન ભવતિ ? સ્વબાંધવાન્ હન્તું વયં ન અહાં । સ્વ-
 માનવાન્ હન્તું ત્વં ન અર્હઃ । મૂર્ખઃ સ્વબાધવાન્ એવ હન્તું યત્નં
 કરોતિ । સઃ સ્વજનં હત્વા કથં સુખી ભવતિ ? દુર્જનઃ એવ
 સ્વજનં હત્વા સુખી ભવતિ । હિતવચનં એવ શ્રેય ભવતિ । યન્
 અન્યન્તે ભૂતહિતં તન્ વચનં શ્રેય અસ્તિ । ય મરણાત્ ભીત
 નાસ્તિ સઃ એવ વીરઃ । વિશુદ્ધસ્ય મૃત્યુઃ શોભનઃ ભવતિ । યઃ
 સ્વધર્મે તિષ્ઠતિ સ એવ શ્રેષ્ઠ પુરુષ । યસ્ય શિરઃ પલિતં ભવતિ
 સ વૃદ્ધઃ ન ભવતિ । તરુણસ્ય અપિ શિરઃ પલિતં ભવતિ ।

યદા નૃપ અત્ર ભવતિ તદા એવ સુખં ભવતિ । રામચન્દ્રસ્ય
 શોભનં ભૂષણં અત્ર નાસ્તિ । શુભ્રં પુષ્પં ત્વયા કિં ન આનીતમ્ ?
 યથા કૃપણ ઘનં રક્ષતિ તથા વીરઃ યશ્ચ રક્ષતિ । સ પુરુષ-
 મદ્રાસનગરાન્ કદા આગતઃ ? યદા રથ તત્ર ગચ્છતિ, તદા
 પુરુષઃ આગચ્છતિ । સર્વભૂતાનામ્ હૃદયદેશે ईश्वर તિષ્ઠતિ ।
 ॥ ईश्वरઃ સર્વભૂતાનિ આમયતિ । સર્વભાવેન તં એવ ईश्वરં શરણં
 ગચ્છ । તસ્ય પ્રસાદાન્ ઉપાસક પરમા જ્ઞાન્તિં પ્રાપ્સ્યતિ ।
 ईश्वરસ્ય પ્રસાદાત્ ઉત્તમં શાશ્વતં સુખં ભવતિ । અહં ईश्वરં સર્વ
 ભાવેન શરણં ગચ્છામિ ।

આગત્તા પાઠોમા જે પ્રલોકો આપ્યા છે, તેની વાક્ય રચના
 મમણ શકવાથી આવા અનેક વાક્યો બનાવવાની યોગ્યતા આવે છે
 વિદ્યાર્થી આ પ્રમણે ઉપયોગી વાક્યો વારંવાર બનાવશે તો
 સંસ્કૃત ભાષામાં તેની ઝડપી પ્રગતિ થશે સંસ્કૃત ગ્રીષ્મવતે
 આજ સરળ માર્ગ છે

આ પુસ્તકમાં જે અભ્યાસક્રમ રાખ્યો છે તે અત્યંત સહેલો છે. આ ક્રમ પ્રમાણે જો વિદ્યાર્થી અભ્યાસ કરશે તો તેને આપ મેળેજ સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન થશે. હવે અંધિ વાક્યો વાંચો:—

૧ અહં સુખમપિ ન વાંછામિ । નાહં સુખમપિ વાંછામિ । ન વાંછામિ સુખમપ્યહમ્ । સુખમહમપિ ન વાંછામિ ।

૨ સ જીવિતં વાંછતિ પરન્તુ સુખં નેચ્છતિ । જીવિતં સ વાંછતિ પરન્તુ નેચ્છતિ સુખમ્ । સ ન સુખમિચ્છતિ પરન્તુ જીવિતં વાંછતિ ।

૩ યઃ સુખમિચ્છતિ સ રાજ્યં વિજયં ચ વાંછતિ । સુખં ય ઇચ્છતિ સ રાજ્યં વિજયં ચ વાંછતિ । સ વાંછતિ રાજ્યં વિજયં ચ ય ઇચ્છતિ સુખમ્ ।

૪ સ વીરો ધનં ત્યક્ત્વા યુદ્ધેઽવસ્થિતઃ । ધનં ત્યક્ત્વા સ વીરોઽવસ્થિતો યુદ્ધે । અવસ્થિતઃ સ વીરો યુદ્ધે ધનં ત્યક્ત્વા ।

૫ અહં મનુષ્યં હન્તું નેચ્છામિ ! નેચ્છામ્યહં મનુષ્યં હન્તુમ્ । હન્તું નેચ્છામ્યહં મનુષ્યમ્ ।

૬ અહં કમપિ હન્તું નેચ્છામિ । નેચ્છામ્યહં કમપિ હન્તુમ્ । કમપ્યહં હન્તું નેચ્છામિ । હન્તું નેચ્છામ્યહં કમપિ ।

૭ નિન્દન્તુ નીતિનિપુણા યદિ વા સ્તુવન્તુ,
લક્ષ્મીઃ સમાવિશતુ ગચ્છતુ વા યથેષ્ટમ્ ।
અથૈવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તેરે વા
ન્યાય્યાત્ પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥

पाठ ७

संस्कृत-वाक्यानि ।

(१) भगवान् तपस्वी, स्वाध्यायशीलः वाल्मीकिः ऋषिः
एकदा घने विनचार ।

(२) समीपं एव स ऋषिः एकं कौञ्चमिथुनं अपश्यत् ।

(३) तस्मान् एकं कौञ्चं पापः निपादः जघान ।

(४) कौञ्चं हतं दृष्ट्वा परमकारुणिकः ऋषिः अवदत् ।

शुश्रूषती वाङ्मयो

(१) भगवान् तपस्वी, अध्यायी शुश्रूषाणा (स्वाध्यायी)
वाल्मीकि ऋषि (एकदा) एकं वधनं जघाम (विनचार)
अभयं कर्त्ता कृता.

(२) नष्टकमांश्च ते ऋषिणे एकं कौञ्चं पक्षीनुं (मिथुनं)
(अपश्यत्) जेतुं.

(३) ते पैत्री एकं कौञ्चं पक्षीने पापी शिकारीणे (जघान) भ.युं

(४) कौञ्चं पक्षीने मारेत् (दृष्ट्वा) जेतुं ने परम (कारुणिक)
दयालु ऋषि (अवदत्) बोद्धा—

मा निपादं प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वती समाः ।

यत्कौञ्चमिथुनादेकमवधी. काममोहितम् ॥

पदानि—मा । निपादं । प्रतिष्ठां । त्वम् । अगमः । शाश्वती । समाः ।
यत् । कौञ्चं । मिथुनात् । एकं । अवधी । काममोहितम् ॥

अन्वयः—हे निपाद ! त्वं शाश्वतीः समाः प्रतिष्ठां मा अगम ।
यत् कौञ्चमिथुनात् एकं काममोहितं अवधी ॥

અર્થ-હે (નિષાદ) ભીલ ! તું (શાશ્વતીઃ) ઘણાં (સમાઃ) વર્ષ (પ્રતિષ્ઠાં) જીવવાની સ્થિતિ (મા) નહીં (અગમઃ) પામ્યો, મતલબ કે ઘણાં વર્ષ જીવ્યો નહિ. (યત) કારણ કે કોંઈ પક્ષીના બેઠામાંથી એક કામમુગ્ધ થયેલાને (અવર્ધાઃ) તે માર્યું છે. અર્થાત્ તે કામમુગ્ધ પક્ષીને માર્યું છે, તેથી તું હવે ઘણો લાંબો વખત જીવ્યો નહિ.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

(૫) અયં શ્લોકઃ સમાક્ષરૈઃ તેન મહર્ષિણા ગીતઃ ।

(૬) સઃ ઋષિઃ અસ્ય શ્લોકસ્ય પાદં પાદં પુનઃ પુનઃ અનુવ્યાહરત્ ।

(૭) હમં શ્લોકં દૃષ્ટ્વા મુનિઃ સન્તુષ્ટઃ ।

(૮) હૃદયૈઃ એવ શ્લોકૈઃ સપૂર્ણં રામાયણં કાવ્યં કરવાણિ ઇતિ મહર્ષેઃ બુદ્ધિઃ જાતા ।

(૯) ઋષિઃ તથા એવ રામચન્દ્રસ્ય ચરિતં ચકાર ।

(૧૦) તત્ એવ રામાયણં અસ્તિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૫) આ શ્લોક તાલથી (ઢળપૂર્વક) તે ઋષિએ ગાયો.

(૬) તે ઋષિ આ શ્લોકના એકે એક પદને (વારંવાર) ફરી-ફરીને બોલવા લાગ્યા.

(૭) આ શ્લોક બોધને મુનિ સંતોષ પામ્યા.

(૮) (હૃદયૈઃ) આવાજ શ્લોકોથી સંપૂર્ણ રામાયણ કાવ્ય (કરવાણિ) હું બનાવીશ; એવી મહર્ષિની ભાવના (જાતા) થઈ.

(૯) ઋષિએ તે પ્રમાણે રામચન્દ્રનું ચરિત્ર (ચકાર) બનાવ્યું.

(૧૦) તે જ રામાયણ છે.

સંસ્કૃત વાક્યાનિ ।

(૧૧) સરયૂનદીતીરે કોસલ નામ મહાન્ જનપદ આસીત્ ।

(૧૨) ત્ત કોસલઃ જનપદ ધનધાન્યસપન્ન મુદિત ચ આસીત્ ।

(૧૩) તસ્ય કોસલ-દેશસ્ય મહાપુરી અયોધ્યા નગરી રાજધાની આસીત્ ।

(૧૪) તા અયોધ્યા રાજધાનીં રાષ્ટ્રધર્ષન રાજા દશરથ પાલયામાસ ।

(૧૫) સ રાજા દશરથ દીર્ઘદર્શી મહાતેજા જનપ્રિય વશી સત્ય-પ્રતિહા ચ આસીન્ ।

(૧૬) તસ્યભૂપત્ય હિતે રતા યશસ્વિન અષ્ટૌ અમાન્યા ચભૂવુ ।

ગુજરાતી વાક્યો

(૧૧) સરયૂનદીને કાઠે કોસલ નામનો ભોટો (જનપદ) દેશ (આસીન્) હતો

(૧૨) તે કોસલ-દેશ ધન અને ધાન્યથી આબાહ અને (મુદિત) આનંદમુગ્ધ હતો

(૧૩) તે કોસલ દેશની વિશાળ અથવા ધ્યાનગરી રાજધાની હતી

(૧૪) તે અયોધ્યા રાજધાનીનો, રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ બનાવનાર રાજા દશરથ વશક (રાજા) હતો

(૧૫) તે રાજા દશરથ દૂરદર્શી (અગમચેતીવાળો) (મહા) ભોટો તેજસ્વી, લોકપ્રિય (વશી) સચમી અને સત્યવચની હતો

(૧૬) તે રાજાના શુભેચ્છક કીર્તિવાળા આઠ (અમાત્યા) પ્રધાન (વભૂવુ) હતા

વાચક આ પાઠના સંસ્કૃત ભાગને ફરીથી વાંચે. એટલે મુખી વાંચ્યું કે જેથી તે વાક્યો મોઢે થઈ જાય. એકવાર ગુજરાતી અર્થો સાથે વાંચશે તો પછી બીજાવાર અર્થ જોયા વિનાજ સંસ્કૃત ભાગ ધ્યાનમાં આવી જશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

ભગવાન્ તપસ્વી સ્વાધ્યાયશીલો વાત્સ્મીકિર્કપિરેકદા વનં વિચચાર। સમીપમેવ સઙ્ગપિરેકં ક્રૌંચમિથુનમપश्यत्। તસ્માદેકં ક્રૌંચં પાપો નિપાદો જઘાન । ક્રૌંચં હતં દૃષ્ટ્વા પરમકારુણિકઃ ક્રપિરવદત્—

“ મા નિપાદ પ્રતિષ્ઠાં ત્વમગમઃ શાશ્વતીઃ સમાઃ ।

યત્ક્રૌંચમિથુનાદેકમવધીઃ કામમોહિતમ્ । ”

અર્થ શ્લોકસ્સમાક્ષરેસ્તેન મહર્ષિણા ગીતઃ । સ ક્રપિરસ્ય શ્લોકસ્ય પાદં પાદં પુનઃ પુનરનુવ્યાહરત્ । ઇમં શ્લોકં દૃષ્ટ્વા સ મુનિઃ સંતુષ્ટઃ હૃદયેવ શ્લોકઃ સંપૂર્ણ રામાયણં કાવ્યં કરવાનીતિ મહર્ષેર્બુદ્ધિર્જાતા ॥

પાઠ ૮

(૭) તેપાં પુરે વા રાષ્ટ્રે વા એકઃ અપિ અસત્યવાદી નરઃ ન આસીત્ ।

(૨) ન અપિ દુષ્ટઃ પાપી વા ચૌરઃ વા તત્ર જનપદે આસીત્ ।

(૩) સર્વં રાષ્ટ્રં પ્રશાન્તં આનંદગૂર્ણં ચ આસીત્ ।

(૪) તત્ર સર્વં અપિ જનં સુખપૂર્ણં મુદિતં ઈશ્વરભક્તં ચ આસીત્ ॥

(૧) તેના શહેર અથવા તો રાજ્યમાં એક પણ અસત્યનાદી મહુસ ન હતો.

(૨) હુદ્દ, પાપી યા તો ચોર પણ, તે દેશમાં કોઈ ન હતો.

(૩) આખું રાજ્ય શાંતિમય અને આનંદપૂર્ણ હતું.

(૪) ત્યાં બધા લોકો સુખી (મુદિત) અને દી અને ઇશ્વર-ભક્ત હતા.

હવે આ પાઠના નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો —

વત્સ	= વાછરડો, બાળક	ચરણ	= પગ
રસ	= રસ	અર્ચક	= બાળક "
મૂપક	= ઉદર	રથ	= રથ ગાડી
પ્રસાદ	= કૃપા	પાક	= રાધેલું બદન, રમેહું
નૃપ	= રાજા	પટ	= વસ્ત્ર
લેખક	= લેખક	ઉપદેશક	= ઉપદેશક
રુપ્યક	= રૂપિયો	આણક	= આનો

સસ્કૃત—વાક્યાનિ

૧ હે નૃપ ! પ્રસાદ કરુ . ૨ ઉપદેશક વત્સાય રસ દદાતિ .
૩ મૂપક અર્ચ સ્વાદતિ . ૪ તવ પટ કુત્ર અસ્તિ ? • મમ રથ
તેન નીત . ૬ અથ લેખક લેખનાય ન આગત . ૭ ત્વયા પાક
કૃત ન વા ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧ હે રાજા ! કૃપા કરો. ૨ ઉપદેશક વાછરડાને માટે રસ આપે છે. ૩ વિદર અનાજ ખાય છે. ૪ તારૂં વસ્ત્ર ક્યાં છે ? ૫ મારો રથ તે લઇ ગયો. ૬ આજે લેખક લખવાને માટે આવ્યો નથી. ૭ તે રસોઈ બનાવી કે નહિ ?

સંસ્કૃત—વાક્યાનિ ।

વત્સં અત્ર આનય । અર્મકં તત્ર નય । સ પુરુષઃ બાલકં અત્ર ન રક્ષતિ । કથં તેન પટઃ રક્ષિતઃ ? એકસ્ય આણકસ્ય અન્નં દેહિ । એકસ્ય રુપ્યકસ્ય મોદકાન્ આનય । તવ કાર્યાલયે લેખકઃ કિં કરોતિ ? યદા લેખકઃ ન આગચ્છતિ તદા તત્ર કઃ લિખતિ ? ઉપદેશકઃ ધર્મસ્ય ઉપદેશં કર્તુ ગ્રામાત્ ગ્રામં નગરાત્ નગરં ચ ભ્રમતિ । સ રથેન ગચ્છતિ વા ન વા ? યથા ત્વં પટં કરોપિ તથા અહં અપિ કરોમિ । નૃપસ્ય નગરં પશ્ય, તત્ અતિશોભનં અસ્તિ । સ્વયા ધાન્યં મૂપકાત્ રક્ષણીયમ્ । યત્ર નૃપઃ ભવતિ તત્ર સેવકઃ અપિ ભવતિ એવ । અહં ईश्वरस्य प्रसादं इच्छामि, न किंचित् अपि अन्यत् इच्छामि । यत्र दीपः अस्ति तत्र गच्छ । पुस्तकं च पठ । इदानीं अत्र कः अपि दीपः नास्ति । पुस्तकं दीपस्य प्रकाशेन एव पठितुं शक्नोमि ॥

સંધિ કરેલાં વાક્યો

વત્સમત્રાનય । આનય વત્સમત્ર । અત્ર વત્સમાનય । સ પુરુષો બાલકમત્ર ન રક્ષતિ । નાત્ર રક્ષતિ સ પુરુષો બાલકમ્ । બાલકં ન રક્ષત્યત્ર સ પુરુષઃ । યત્ર નૃપો ભવતિ તત્ર સેવકો ભવત્યેવ । ભવત્યેવ તત્ર સેવકો યત્ર ભવતિ નૃપઃ ॥

નીચે લખેના શબ્દો મેં ટે કરે.

આમ્ર	= આળો	આપણ	= હુકાન બચાર
સૂદ	= રસોઈયો	ગ્રામ	= ગામ
અપૂષ	= પૂરી	દેશ	= દેશ
ઓદન	= શાત	નિવાસ	= નિવાસ, રહેઠાણ
મૂર્ખ	= મૂઢ મૂર્ખો	પ્રાણ	= જાની પડિત

સસ્કૃત—વાક્યાનિ ।

- ૧ અસ્મિન્ ગ્રામે આપણ કુત અસ્તિ ?
- ૨ મમ ઈયાને એક આમ્રવૃક્ષ અસ્તિ ।
- ૩ તસ્ય ફલ અત્યન્ત સ્વાદુ વર્તતે ।
- ૪ યથા પ્રાણ વદતિ તથા મૂર્ખો ન વદતિ ।
- ૫ મમ સૂદ ઓદન પચતિ ।
- ૬ ત્વયા અપૂષ ભક્ષિત ન વા ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧ આ ગામમાં બચાર કયા છે ? ૨ મારા બાગમાં એક આળ નું વૃક્ષ છે ૩ તેની કેરી ઘણી જ મધુર (વાડવાળી) છે ૪ જેમ નાની બેંચે છે તેમ મૂર્ખ બોલતો નથી । મારો રસોઈયો બીજા રાંધે છે ૬ તે પૂરી ખાધી કે નહિ ?

સસ્કૃત—વાક્યાનિ ।

યન્ અન્ન સ્વાદુ અસ્તિ તદેવ ત્વ ભક્ષય । યન્ અન્ન સ્વાદુ નાસ્તિ તન્ કદાચિન્ અપિ ત્વ ન ભક્ષય । શુદ્ધાન્ અન્નમ્ અન્નમ્

समयः । अहं भोजनस्य समये ओदनं अपूपं च भक्षयामि
जलं च पिबामि ।

यथा मूढः अन्नं भक्षयति तथा प्राज्ञः अपि भक्षयति । तत्र
सेवकः मूर्खः एव न अस्ति । सः एव जानाति किं अन्नं स्वादु
किंवा अस्वादु । यदा वीरः गच्छति तदा शस्त्रेण सह एव गच्छति ।
यथा योधः युद्धं करोति, तथा प्राज्ञः अपि करोति एव । परन्तु
वीरस्य शस्त्रयुद्धं भवति तथा प्राज्ञस्य शब्दयुद्धं भवति । तत्र
कुत्र निवासः ? अत्र एव । यत्र सः अस्ति तत्र एव अहं अस्मि ।
प्राज्ञेन सह एव अहं गमिष्यामि ।

संधि ऊरेखां वाड्ये ।

यदन्नं स्वादास्ति तदेव त्वं भक्षय । अन्नं यत्स्वादास्ति तदेव
त्वं भक्षय । त्वं तदेवान्नं भक्षय यत्स्वादास्ति । भक्षय त्वमन्नं
तदेव यदस्ति स्वादु । त्वमेव तदन्नं भक्षय स्वादु यदस्ति । मम
निवासोऽग्नैवास्ति । अग्नैवास्ति मम निवासः । निवासोऽस्त्यग्नैव
मम । अस्त्यग्नैव मम निवासः । अस्ति ममाग्नैव निवासः ।

५१४ ८

जलं पिबति । अन्नं भक्षयामि । दुग्धं पाश्यामि । तस्य
वृक्षस्य फलं अन्नं अहं आनयामि, तत् फलं च भक्षयामि ।
माश्वरिः दुग्धं पिबति । ब्राह्मणः वेदं पठति । क्षत्रियः युद्धं
करोति । वैश्यः आपणे वाणिज्यं करोति । शूद्रः सेवकः भवति ।

यथा त्वं जानासि तथा एव वद । कदापि असत्यं न वद ।
सत्यस्य वचनं श्रेयम् । यत् अत्यन्तं भूतहितं तत् एव सत्यं इति
मम मतम् । नरकस्य त्रिविधं द्वारम् । काम क्रोध तथा लोभः,
तस्मात् एतत् त्रयं त्यजेत् ।

तस्मिन् ग्रामे तव गृहं अस्ति किम् ? तव गृहे अश्वः अस्ति
न वा ? मम गृहे एक एव अश्वः अस्ति । तं अश्वं अहं प्रतिदिनं
आरोहामि । तं न कः अपि अन्यः आरोहति ।

अस्मिन् ग्रामे तव गृहं अस्ति किम् ? तव गृहे अश्वः अस्ति
न वा ? मम गृहे एक एव अश्वः अस्ति । तं अश्वं अहं प्रतिदिनं
आरोहामि । तं न कः अपि अन्यः आरोहति ।

परवशं सर्वं दुःखमेव । सर्वं सुखं यन् आत्मवशाद् भवति ।
एतन् सुखस्य लक्षणं त्वं विद्धि ।

तव गृहे इदानीं तव पितामहः वर्तते न वा ? तव माता कुत्र
गता इदानीम् ? अद्य एव मम भ्राता ग्रामान् आगतः । यत्र
त्वं गतः तत्र एव मम भ्राता अपि गतः ।

तस्मिन् युद्धे तस्य पार्थिवस्य पराभवः भूतः । अस्मिन् ग्रामे तन्
पथं लिखितं अस्ति । यथा वने सिंहः तथा नगरे नपः भवति ।
इदानीं सैनिकः कुत्र गच्छति ? युद्धाय गच्छति इति अहं जानामि ।

यथा सुर्यकारः सुवर्णस्य भूषणं करोति तथा त्वम्पि कुरु ।
नम्यः कपोतः कुत्र गतः ? पश्य इदानीं सः कपोतः तस्मान्
देशान् आगच्छति ।

त्वम् किं न ऋडसि ? अहं सारथ्यकाले एव ऋडामि न तु

प्रातःसमये । यथा त्वं क्रीडसि तथा देवदत्तः न क्रीडितुं शक्नोति । एतत् स्थानं शोभनं अस्ति, अत्र एव अहं क्रीडामि । त्वं अत्र क्रीडसि तर्हि अहं अत्र नैव क्रीडिष्यामि ।

स चक्रं भ्रामयति । तन् त्वं पश्यासि किम् ? यथा स चक्रं भ्रामयितुं शक्नोति तथा अहं न शक्नोमि ।

क्षमावतां एक एव दोषः अस्ति न द्वितीयः । कः स दोषः ? एषः दोषः, यत् जनः क्षमया युक्तं एनं अशक्तं मन्यते ।

हे राजेन्द्र ! शमीकः नाम परमधर्मात्मा दान्तः शान्तः महातपाः एकः ऋषिः तव राज्ये तव नगरस्य समीपे एव वर्तते । हे राजन् ! मौनव्रतस्य तस्य स्कन्धे एकः मृतः सर्पः त्वया घनुष्कोट्या अवशक्तः ।

सः ऋषिः तव तन् कर्म क्षान्तवान् । परन्तु तस्य पुत्रः न चक्षमे । हे राजेन्द्र ! तेन क्रुद्धेन ऋषिपुत्रेण त्वं शप्तः असि । पितुः अज्ञातं एव शप्तः असि । हे नृप ! तव रक्षां कुरु इति पुनः पुनः स ऋषिः त्वां अग्रवीन् । तं क्रुद्धं पुत्रं यन्तुं स ऋषिः शमीकः न शक्नोति अतः तेन अहं प्रेषितः । तत् यथा इच्छसि तथा कुरु । अहं गच्छामि । इदानीं अहं अत्र स्थातुं न शक्नोमि । शीघ्रमेव मया गन्तव्यम् । पश्य तं पर्वतम् । तस्य नाम हिमाचलः । अस्य पर्वतस्य किं नाम ? अस्य पर्वतस्य नाम सत्यपर्वत इति । कस्मात् नगरान् त्वं आगतः ? काशीनगरान् अहं आगतः । अद्य अहं चेदं पठितुं आगतः । इदानीं एव चेदं पठामि । तथा त्वमपि पठ । हे मित्र ! यदा त्वं स्नानाय गङ्गां गमिष्यसि तदा अहमपि आगमिष्यामि । अहं गंगास्नानं प्रातः समये एव कर्तुमिच्छामि ।

સંધિ કરેલા વાક્યો

૧ ત્તઃ ક્ષપિસ્તવ તત્કર્મ ક્ષાન્તવાન્ । પરન્તુ તસ્ય પુત્રો ન ચક્ષમે ।

૨ હે રાજેન્દ્ર ! તેન ક્રુદ્ધેનર્પિપુત્રેણ ત્વં શમોઽસિ । પિતુરક્ષાત મેવ શમોઽસિ ।

૩ હે નૃપ ! તવ રક્ષા કુર્વિંતિ પુન પુન સ ક્ષપિસ્ત્યામબ્રવીત્ । ત ક્રુદ્ધં પુત્રં યન્તુ સ ક્ષપિ શમીકો ન શક્નોતિ । અતસ્તેનાહ પ્રેપિત ।

૪ તદ્યથેચ્છસિ તથા કુરુ । અહં ગચ્છામિ । ઇદાનીમત્ર સ્થાતુ ન શક્નોમિ । શીઘ્રમેવ મયા ગન્તવ્યમ્ ।

૫ પશ્ય તૈ પર્વતમ્ । તસ્ય નામ હિમાચલ । અસ્ય પર્વતસ્ય કિ નામ ? અસ્ય પર્વતસ્ય નામ સહ્યપર્વત ઇતિ ।

૬ કસ્માન્નગરાત્યમાગત ? કાશીનગરાદહમાગત । અઘ્યાહ વેદ પઠિતુમાગત । ઇદાનીમેવ વેદં પઠામિ । તથા ત્વમપિ પઠ ।

૭ હે મિત્ર ! યદા ત્વં સ્નાનાય ગઙ્ગા ગમિષ્યસિ તદ્ગાઽહમપ્યાગમિષ્યામિ । અહં ગંગાસ્નાનં પ્રાત સમયે એવ કર્તુમિચ્છામિ ।

સૂચના—આગલા વાક્યોના અનુસધાનથી વાચક સમજી શકે છે કે ૪૪ સંધિ કર્તુમિચ્છામિ કેવી રીતે થઈ છે

પાઠ ૧૦

હવે નીચે આપેલા શ્લોક જુઓ—

તસ્માત્વમિન્દ્રિયાણ્યાદૌ નિયમ્ય ભરતર્પમ ।

પાપ્માનં પ્રજહિહ્યેનં જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનમ્ ॥

(મ. ગી. ૩૧૪૧)

પદાનિ-તસ્માત્ । ત્વં । ઇન્દ્રિયાણિ । આદૌ । નિયમ્ય । ભરત+
ક્રપમ । પાપ્માનં । પ્રજહિ હિ । એનં । જ્ઞાન+વિજ્ઞાન+નાશનમ્ ॥

અન્વય:-હે ભરતર્પમ ! ત્વં તસ્માત્ આદૌ ઇન્દ્રિયાણિ નિયમ્ય
એનં જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનં પાપ્માનં પ્રજહિ હિ ॥

અર્થ-હે (ભરત+ક્રપમ) ભારતોમાં શ્રેષ્ઠ ! તું (તસ્માન્)
એથી જ (આદૌ) પ્રથમ ઇન્દ્રિયેને (નિયમ્ય) વશ કરી (એનં
આ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને) નાશ કરનાર (પાપ્માનં) પાપીને
(પ્રજહિ હિ) નિશ્ચય નાશ કર.

વેદાનર્ઘીત્ય વેદૌ વા વેદં વાપિ યથાક્રમમ્ ।

અવિપ્લુતવ્રણચર્યો ગૃહસ્થાશ્રમમાવસેત્ ॥

(મનુસ્મૃતિ ૩૧૨)

પદાનિ-વેદાન્ । અર્ઘીત્ય । વેદૌ । વા । વેદં । વા । અપિ ।
યથા+ક્રમમ્ । અ-વિ-પ્લુત-વ્રણચર્યઃ । ગૃહસ્થાશ્રમં । આવસેત્ ॥

અન્વય:-વેદાન્ વેદૌ વા વેદં વા અપિ યથાક્રમં અર્ઘીત્ય
અવિપ્લુતવ્રણચર્યઃ ગૃહસ્થાશ્રમં આવસેત્ ॥

અર્થ-(વેદાન્) અથા વેદોના (વેદૌ) એ વેદોના (વા) અથવા

૧ વેદં) એક વેદના (યથાક્રમં) અનુક્રમ મુજબ (અઘીત્ય) અભ્યાસ કરી (અ-વિપ્લુત-બ્રહ્મચર્યઃ) બ્રહ્મચર્યનો અંગ ન કરતા ગૃહસ્થાશ્રમમાં (આવસેત્) વસવું.

નિર્મલો નિર્વિકલ્પોઽહં નિશ્ચલોઽહં નિરન્તરમ્ ।

નિર્વિકારો નિત્યપૂતો નિર્મોહો નિઃસ્પૃહોઽસ્મ્યહમ્ ॥

પદાનિ-નિર્મલઃ । નિર્વિકલ્પઃ । અહં । નિશ્ચિલઃ । અહં । નિરન્તરમ્ । નિર્વિકારઃ । નિત્યપૂતઃ । નિર્મોહઃ । નિઃસ્પૃહઃ । અસ્મિ । અહમ્ ॥

અન્વયઃ-અહં નિર્મલઃ, અહં નિર્વિકલ્પઃ, અહં નિશ્ચિલઃ, અહં નિરન્તરં નિર્વિકારઃ, અહં નિત્યપૂતઃ, અહં નિર્મોહઃ, નિઃસ્પૃહઃ અસ્મિ ॥

અર્થ-(અહં) હું નિર્મળ, (નિર્વિકલ્પઃ) વિકલ્પ એટલે કે સંદેહ વિનાનો (નિશ્ચલઃ) અચળતા વિનાનો, હમેશા (નિર્વિકારઃ) વિકાર વિનાનો, (નિત્યપૂતઃ) સદા પવિત્ર (નિર્મોહઃ) મોહ રહિત અને (નિઃસ્પૃહઃ) સ્પૃહા વિનાનો (અસ્મિ) છું.

પછે ભાગે દ્વિવચનમાં પ્રથમા, સ્ત્રીબચન અને જીણ વિભક્તિને “ ઔ ” પ્રત્યય લાગે છે. દા. ત. (કુમારૌ) ત્રીણ, ચોથી, અને પંચમીને “ ય્યામ્ ” દા. ત. કુમારામ્યામ્ અને છઠ્ઠી સાતમીને “ ઓસ્ ” પ્રત્યય લાગે છે. દા. ત. રામયોઃ ।

માતૃયત્સ્વસૃવચૈવ નિત્યં દુહિતૃવચ્ચ યે ।
પરદારેષુ વર્તન્તે તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥ ✓

પદાનિ-માતૃવત્ । સ્વસૃવત્ । ચ । એવ નિત્યં । દુહિતૃવત્ ।
ચ । યે । પરદારેષુ । વર્તન્તે । તે । નરાઃ । સ્વર્ગ-ગામિનઃ ॥

અન્વયઃ-યે નિત્યં માતૃવત્ સ્વસૃવત્ દુહિતૃવત્ ચ પરદારેષુ
વર્તન્તે, તે નરાઃ સ્વર્ગગામિનઃ ॥

અર્થ- (યે) જે, (નિત્યં) હમેશાં (માતૃવત્) માતા સમાન
(સ્વસૃવત્) બગિની સમાન, અને (દુહિતૃવત્) પુત્રીવત્
(પરદારેષુ) ૫૨ સ્ત્રીની સાથે (વર્તન્તે) વર્તન રાખે છે. (તે) તે
માણસ (સ્વર્ગગામિનઃ) સ્વર્ગમાં જાય છે.

બાવાર્થ- પાંચઠી સ્ત્રી મોટી ઉમરવાળી હોય તો તેને માતા,
સમાન વધી હોય તો તેને ખંદેન, અને નાની ઉમરવાળી હોય તો
તેને પુત્રી માનીને વર્તવ કરવાવાળા લોકો સ્વર્ગના અધિકારી બને છે.

શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્દિ માનવઃ ।

इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥

પદાનિ-શ્રુતિ+સ્મૃતિ+ઉદિતં । ધર્મમ્ । અનુતિષ્ઠન્ । હિ ।
માનવઃ । इह । कीर्तिम् । अवाप्नोति । प्रेत्य । च । अनुत्तमम् । सुखम् ॥

અન્વયઃ-હિ શ્રુતિ-સ્મૃતિ-ઉદિતં ધર્મ માનવઃ અનુતિષ્ઠન્,
इह कीर्तिं अवाप्नोति, प्रेत्य च अनुत्तमं सुखम् ॥

અર્થ- (હિ) નિઃસંદેહ શ્રુતિ અને સ્મૃતિ થી (ઉદિતં) પ્રકાશિત
ધર્મનું (અનુતિષ્ઠન્) આચરણ (આરંભ) કરવાવાળો (માનવઃ)
માણસ (इह) અહીં કીર્તિ (અવાપ્નોતિ) મેળવે છે; અને (પ્રેત્ય)
મૃત્યુ પછી (અન્-ઉત્તમં) ઉત્તમ મુખ પામે છે.

ન વૈ તેપા સ્વદતે પથ્યમુક્તં
યોગક્ષેમં કલ્પતે નૈવ તેપામ્
ભિન્નાનાં વૈ મનુજેન્દ્ર પરાયણં ।

ન વિઘતે કિંચિદન્યદ્વિનાશાત્ ॥ (મ૦ મા૦ ૧૬/૧૭)

પદાનિ-ન । વૈ । તેપા । સ્વદતે । પથ્યં । ઉક્તં । યોગક્ષેમં ।
કલ્પતે । નૈવ । તેપામ્ । ભિન્નાનાં । વૈ । મનુજેન્દ્ર । પરાયણં । ન ।
વિઘતે । કિંચિદ્ । અન્યત્ । વિનાશાત્ ॥

અન્વયા-પથ્યં ઉક્તં તેપા મ વૈ સ્વદતે । તેપા યોગક્ષેમં નૈવ
કલ્પતે । હે મનુજેન્દ્ર ! ભિન્નાનાં પરાયણં વિનાશાત્ અન્યત્
કિંચિત્ ન વિઘતે ॥

અર્થ- (પથ્યં) જેને હિતકારી (ઉક્તં) વચનો (તેપા ન) મીઠા
(સ્વદતે) લાગતા નથી, (ગમતું નથી) (તેપા) તેનું (યોગક્ષેમં)
બહુ (નૈવ કલ્પતે) થતું નથી. હે (મનુજ+ઈન્દ્ર) માનવી શ્રેષ્ઠ !
(ભિન્નાના) આપસ આપસ-મા ટટો કરનારા (પરાયણં) જોને
નાશ સિવાય બીજું કંઈ પણ ફળ મળતું નથી

સામાર્થ- જેને હિતકારી વચનો મીઠા લાગતા નથી, તેનું બહુ
થતું નથી ટટા કરનારાઓનો નાશ જ થાય છે

આ પ્રમાણે પ્રલોકોનો અર્થ કરવાથી તમારી સંસ્કૃતમાં ઘણી જ
ઝડપી પ્રગતિ થશે માટે જેટલી મહેનત તમે સંસ્કૃત પ્રલોકો પર
કરશો એટલો જ લાભ તમને જરૂર થશે

આ પાઠનો અભ્યાસ જ્યારે તમે પૂરો કરશો, ત્યારે તમે આ
પ્રલોકો દસથી પદરવાર મોટે મોટેથી જરૂર વાંચજો.

પાઠ ૧૧

इकारान्त पुल्लिङ्ग नामोना इप नीचे ज्ञावेदी रीते थाय छे.

१ प्र० गिरिः = पर्वत । ४ च० गिरये = पर्वतने भाटे

सं० (हे) गिरे = (छे) पर्वत । ५ पं० गिरेः = पर्वतથી

२ द्वि० गिरिं = पर्वतને ६ प० गिरः = पर्वतના

३ तृ० गिरिणा = पर्वતને । ७ स० गिरौ = पर्वतમાં

આ પ્રમાણે નીચે જણાવેલા "इ" क़ारान्त पुल्लिङ्ग शब्दોना इप थाय छे.

ऋषिः = ऋषि

मुनिः = मुनि

महर्षिः = भોટાઋષિ

कपिः = વાંદર,

अग्निः = સમુદ્ર

आजिः = યુદ્ધ

उमापतिः = થાંઠર

कृमिः = નાનાકીડા

विधिः = ધ્રુક્ષા, વિધિ

देवापिः = દેવાપિ નામનો રાજા

बृहस्पतिः = દેવોનો શુક્ર

शास्त्रपाणिः = શાસ્ત્રધારી વીર

सेनापतिः = સેનાપતિ

इषुधिः = બાણરાખવાની થેલી

બાથુ'

तित्तिरिः = તિતરપક્ષી

दुन्दुभिः = દોલ

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ ऋषिः आश्रमे तपः करोति । २ मुनिः मौनव्रतः भवति ।

३ यया ऋषिः धर्मं जानाति तथा एव मुनिः अपि जानाति एव ।

४ कपिः कपं पृक्षं आरोहति । ५ वृक्षस्य उपरि तं कपिं पश्य ।

६ तेन कपिना वृक्षस्य फलं भक्षितम् । ७ कपये जलं अमुना

દેહિ । ૮ અધ્ધેઃ જલં સ્નાનાય હિતકરં મવતિ । ૯ આજૌ વીરઃ
 યુદ્ધં કરોતિ । ૧૦ હે ઝમાપતે ? માં રક્ષ । ૧૧ તસ્મિન્જલે કૃમિઃ
 અસ્તિ । ૧૨ વિધિના જગત્ નિર્મિતમ્ । ૧૩ હૃદાનીં દેવાપિઃ
 અરણ્યે દેશ્વરસ્ય ઉપાસનાં કરોતિ । ૧૪ વૃહસ્પતિના કિં કાર્ય
 કૃતમ્ ? ૧૫ શસ્ત્રપાણિના વીરેણ શોભનં યુદ્ધં કૃતમ્ । ૧૬ તસ્ય
 સેનાપતેઃ સૈનિકઃ અગ્ર ધાવતિ । ૧૭ તસ્ય વીરસ્ય એપઃ હૃપુધિઃ ।
 ૧૮ તિત્તિરિઃ આકાશે વિચરતિ । ૧૯ દુન્દુભિઃ મહારાજં
 કરોતિ । ૨૦ કસ્ય એપ દુન્દુભિઃ અસ્તિ ? ૨૧ ઋપિઃ યોગવલ્લેન
 સર્વ જ્ઞાનાતિ । ૨૨ મુનિઃ મૌનવ્રતેન તથૈવ જ્ઞાની મવતિ ।
 ૨૩ કસ્ય એપ મહાન્ શબ્દઃ ? ૨૪ તસ્ય રાજઃ દુન્દુમેઃ એપ મહાન્
 શબ્દઃ અસ્તિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ ઋષિ આશ્રમમાં તપ કરે છે. ૨ મુનિ મૌનવ્રત પાળે છે.
 ૩ જ્યેમ ઋષિ ધર્મ બાંહે છે. તેમ મુનિ પણ ધર્મ બાંહે છે. ૪ વાદર
 જાડપર ઠેવી રીતે બેઠે છે ? ૫ જાડપર તે વાંદરને જો. ૬ તે વાદરે
 જાડનું ફળ ખાધું. ૭ વાંદરને હવે પાણી આપ ૮ સમુદ્રનું પાણી
 નાહવા માટે લાભકારી છે. ૯ વીર યુદ્ધમાં લડે છે ૧૦ હે શકર !
 મારી રક્ષા કરો. ૧૧ તે જળમાં ક્રીડા છે. ૧૨ પ્રજ્ઞાએ જગત્ને
 બનાવ્યું. ૧૩ આ વખતે દેવાપી જંગલમાં ઇશ્વરની ઉપાસના કરે
 છે. ૧૪ વૃહસ્પતિએ કયું કાર્ય કર્યું ? ૧૫ શસ્ત્રધારી વીર યુદ્ધ
 લડાઈ લડ્યો. ૧૬ તે સેનાપતિનો સૈનિક અહીં દોડે છે. ૧૭ તે
 વીરનું આ બાધું છે. ૧૮ તિવર પક્ષી આકાશમાં ઉડે છે. ૧૯ ઢાલ
 મોટો અવાજ કરે છે. ૨૦ આ ઢાલ કેનું છે ? ૨૧ યોગ-શક્તિથી

ઋષિ બધુ' જાણે છે. ૨૨ મૌનવ્રતથી મુનિ જોવાજ્ઞ શાની બને છે.
૨૩ આટલો મોટો તે અવાજ્ઞ કેનો છે ? ૨૪ તે રાજાના ડોકનો,
આ મોટો અવાજ છે.

વાચન—પાઠઃ ।

भगवान् तपस्वी स्वाध्यायशीलः वाल्मीकिः ऋषिः एकादा
वनं विचचार । समीपं एव स ऋषिः एकं क्रौञ्चमिथुनं अपदयत् ।
तस्मात् एकं क्रौञ्चं पापः निपादः जघान । क्रौञ्चं हतं दृष्ट्वा
परमकारुणिकः ऋषिः अवदत् ।

“ मा निपाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।

यत्क्रौञ्चमિथुनादेकमवधीः काममोहितम् । ”

અયં શ્લોકઃ તેન મહર્ષિના ગીતઃ । સ ઋષિઃ અસ્ય શ્લોકસ્ય
પાદં પાદં પુનઃ પુનઃ અનુવ્યાહરત્ । ઇમેં શ્લોકં દૃષ્ટ્વા મુનિઃ સન્તુષ્ટઃ
ઈદૃશઃ શ્લોકૈઃ સંપૂર્ણં રામાયણં કાવ્યં કરવાણિ ઇતિ મહર્ષઃ ।
બુદ્ધિઃ જાતા । વાલ્મીકિઃ ઋષિઃ તથા એવ રામચંદ્રસ્ય ચરિતં
ચકાર, તત્ એવ રામાયણં અસ્તિ ।

सरयूनदीतीरे कोसलः नाम महान् जनपदः आसीत् ।
स कोसलः जनपदः धनधान्यसंपन्नः मुदितश्च आसीत् ।
तस्य कोसलस्य देशस्य महापुरी अयोध्या नगरी राजधानी
आसीत् । तां राष्ट्रवर्धनः राजा दशरथः पालयामास । स राजा
दीर्घदर्शी महातेजाः जनप्रियः वशी सत्यप्रतिज्ञः च आसीत् ।
तस्य भूपस्य हिते रताः यशस्विनः अष्टौ अमात्याः धर्मयुः ।
तस्मिन् राष्ट्रे एकः अपि असत्यवादी न आसीत् । नापि
दुष्टः पापी वा चौरः वा तत्र कः अपि आसीत् । सर्वे

राष्ट्रं प्रशान्त आनन्दपूर्णं च आसीत् । तत्र सर्वे अपि बन्
सुखपूर्ण मुदित ईश्वरभक्त च आसीत् ।

(वायुकेनेने आना अर्थ विषे अशय आवेतो पाठ ७ नेवे ।)

पाठ १२

आ पाठमा पुन उक्तरान्त पुष्टिग शण्ड आपवाभा आ या छे

आधि = ६७	राशि = ६७
उदधि = समुद्र	प्रायः = गाढ
अद्रि = पर्वत	कृमि = छिडी
वारिधि = समुद्र	ध्वनि = शण्ड
रश्मि = किरण	बलि = ६७ ✓
रवि = सूर्य	मरीचि = किरण

सस्कृत—वाक्यानि ।

१ स पुरुष आधिना पीडित । २ इदानीं उदधिं स्नानाय
गच्छ । ३ एष सूर्यस्य रश्मि । ४ सूर्यस्य एक रश्मि सोम
दीपयति । ५ उदधे जल स्नानाय शोभन अस्ति । ६ जन
भूपाय बलि ददाति । ७ सूर्यस्य मरीचि प्रकाश करोति ।
८ यथा अद्रौ एष वृक्ष भवति तथा घने अपि भवति एव ।
९ आकाशात् पर्जन्य पतति । १० तत् सर्व जल समुद्र
गच्छति । ११ तस्य एष ध्वनि । १२ घान्यस्य राशि पश्य ।

૧૩ સ પુરુષઃ ઠદધેઃ જલે સ્નાત્વા અત્ર આગચ્છતિ । ૧૪ તસ્મૈ
જનાય રક્તં વસ્ત્રં દેહિ । ૧૫ અસ્ય સૂર્યસ્ય એપઃ ગ્રાંથિઃ ૧૬
પર્જન્યસ્ય જલં અદ્રૌ પતતિ । ૧૭ તત્ નદીમાર્ગેણ સમુદ્રં
ગચ્છતિ । ૧૮ રવેઃ પ્રકાશઃ આરોગ્યં દદાતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તે માણસ દુઃખથી પીડાય છે. ૨ હવે સમુદ્ર તરફ સ્નાન
કરવા જા. ૩ આ સૂર્યના કિરણ છે. ૪ સૂર્યનું એક કિરણ ચંદ્રને
પ્રકાશિત કરે છે. ૫ સમુદ્રનું પાણી સ્નાનકરવા માટે ઉત્તમ છે.
૬ પ્રજા રાજાને કર આપે છે. ૭ સૂર્યના કિરણ પ્રકાશ આપે છે.
૮ જેવી રીતે પર્વતપર આ ઝાડ થાય છે; તેવી રીતે વનમાં પણ
થાય છે. ૯ આકાશમાંથી વરસાદ પડે છે. ૧૦. તે બધું પાણી
સમુદ્રમાં જાય છે. ૧૧ તેનો આ અવાજ છે. ૧૨ ધાનનો ઢગલો
જો. ૧૩ તે માણસ સમુદ્રના પાણીમાં સ્નાન કરીને અહીં આવે છે.
૧૪. તે માણસને લાલ કપડું આપ. ૧૫ આ સૂતરીની (દોરી)
આ ગાંઠ છે. ૧૬ વરસાદનું પાણી પર્વતપર પડે છે. ૧૭ તે નદી
માર્ગે સમુદ્રમાં જાય છે. ૧૮ સૂર્ય-પ્રકાશ તંદુરસ્તી આપે છે.

સંધિ કરેલા વાક્યો

૧ સ પુરુષ આધિના પીડિતઃ । હૃદાનીમુદર્ધિ સ્નાનાય ગચ્છ ।
ગચ્છેદાનીમુદર્ધિ સ્નાનાય । ગચ્છોદધિમિદાર્ની સ્નાનાય ।
૨ એપ સૂર્યસ્ય રદિમઃ । રદિમેપ સૂર્યસ્ય । સૂર્યસ્યેપ રદિમઃ ।
રદિમઃ સૂર્યસ્યેપઃ ।

૩ સૂર્યસ્યકો રદિમઃ સોમં દીપયતિ । સૂર્યસ્ય દીપયત્યેકો
રદિમઃ સોમમ્ । સોમં સૂર્યસ્યેકો રદિમદીપયતિ ।

शब्द

गमस्ति	= क्रिष्ण	नाभि	= नाभि, मध्य
साराधि	= साराधि	प्रजापति	= राजा, प्रजापालक
कुक्षि	= पेट, गर्भाशय	नृपति	= राजा
श्रोणि	= कमर, वासे	भूपति	= राजा
दुन्दुभि	= दोल	निधि	= भण्डाना, लडा
नरपति	= राजा	निशापति	= यद्
भूमिपति	= राजा	गृहपति	= गृहस्थ
नदीपति	= समुद्र	नगरपति	= नगरन्यवस्थापक
सिंधुपति	= समुद्र	राष्ट्रपति	= राजा
प्रेतपति	= यम	सेनापति	= सेनापति
खगपति	= गुरु	वाक्यपति	= वक्ता
दिनमणि	= सूर्य	पशुपति	= शङ्कर
सभापति	= प्रमुख	शस्त्रपाणि	= शस्त्रधारी
गदापाणि	= गदाधारी	अश्वपति	= अश्वपालक

संस्कृत—वाक्यानि ।

१ साराधि रथं नयति । २ साराधिना रथं नीतं ३ रथात् साराधि पतति । ४ तस्य देशस्य भूपतिः भद्र आगतः । ५ नृपते निधिं कः जानाति ? ६ न जानामि नृपते साराधिं कुत्र गतः । ७ यज्ञ भुवनस्य नाभिः । ८ दुन्दुभे ध्वनिं त्वं शृणोषि किं ? ९ कः दुन्दुभे शब्दं करोति ? १० स पुरुषः नृपते निधिं रक्षति । ११ प्रजापतिः प्रजां रक्षति । १२ यः प्रजां रक्षति स एव प्रजापतिः भवति । १३ प्रजापतिः सैनिकं भ्रामयति ।

૧૪ ભૂપતેઃ પ્રસાદાત્ સઃ ઘનં ઇચ્છતિ । ૧૫ નૃપતિઃ કૈશ્વરં શરણં
ગચ્છતિ । ૧૬ નગરાત્ નગરં સાધુઃ ભ્રમતિ । ૧૭ તવ ગૃહે શ્વદાર્દી
કઃ અસ્તિ ? ૧૮ તસ્ય હસ્તાત્ દુન્દુભિઃ પતિતઃ । ૧૯ યથા
સૈનિકઃ ઘાવતિ તથા ત્વં ઘાવ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ સારથી રથ લઈ જાય છે. ૨ સારથીએ રથ ચલાવ્યો. (હાંક્યો).
૩ રથમાંથી સારથી ગળટે છે. ૪ તે દેશનો રાજા અહીં આવી પહોંચ્યો
છે. ૫ રાજાના ભંડારને કોણુ બાણુ છે ? ૬ રાજાનો સારથી ક્યાં ગયો
તે હું બાણુતો નથી. ૭ યજ્ઞ એજ જગત્નું મધ્ય છે. ૮ ઢોલનો
અવાજ શું તું સાંભળે છે ? ૯ ઢોલનો અવાજ કોણુ કરે છે ?
(કોણુ વગાડે છે). ૧૦ તે માણસ રાજાના ખજાનાનું રક્ષણ કરે છે.
૧૧ પ્રજાપતિ પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે. ૧૨ જે પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે,
તેજ પ્રજાપતિ બને છે. ૧૩ રાજા સિપાઈઓને ફેરવે છે. ૧૪
રાજાની મહેરબાનીથી તે ધન ધરે છે. ૧૫ રાજા ઇશ્વરને શરણે
જાય છે. ૧૬ એક શહેરથી બીજા શહેરમાં સાધુ ફરે છે. ૧૭ તારે
ઘેર અત્યાદે કોણુ છે ? ૧૮ તેના હાથમાંથી ઢોલ ગળડી ગયું.
૧૯ જેમ સિપાઈ દોડે છે, તેમ તું દોડ.

સંધિ કરેલા વાક્યો

૧ સારયિ રયં નયનિ । રયં સારયિર્નયતિ । સારયિના રયો
નીતઃ । નીતો રયઃ સારયિના । સારયિના નીતો રયઃ ।

૨ તસ્ય દેશસ્ય ભૂપતિરગ્રાગતઃ । અગ્રાગતો ભૂપતિસ્તસ્ય
દેશસ્ય । આગતોઽગ્ર ભૂપતિર્દેશસ્ય તસ્ય ।

૩ નૃપતેર્નિધિં કો જાનાતિ ? જાનાતિ કો નિધિં નૃપતેઃ ?

પાઠ ૧૩

આ પાઠમાં નીચે લખેલા શ્લોકો તપાસો—

કુતસ્ત્વા કદમલમિદં વિપમે સમુપસ્યિતમ્ ।

અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીર્તિકરમર્જુન ॥

(મ. ગીતા. ૨૧૨)

પદાનિ-કુતઃ । ત્વા । કદમલં । ઇદં । વિપમે । સમ્+ઉપસ્યિતમ્ ।
અન્+આર્ય+જુષ્ટં । અ+સ્વર્ગ્યં । અ-કીર્તિ-કરં । અર્જુન ॥

અન્વય-હે અર્જુન વિપમે અનાર્યજુષ્ટ અસ્વર્ગ્ય અકીર્તિકર
ઇદં કદમલં ત્વા કુતઃ સમુપસ્યિતમ્ ?

અર્થ-હે અર્જુન ! (વિ+સમે) આ કપરા પ્રસંગે (અન્+
આર્ય+જુષ્ટ) આર્થ જેને આચરતો નથી (અસ્વર્ગ્ય) જે સ્વર્ગને
મેળવી આપતો નથી, અને (અ+કીર્તિ+કરં) જે કીર્તિને ઠેસક
પહોંચાડવાવાળો છે, એવો આ (કદમલં) મોઢું (માયા) (ત્વા)
તારામ' (કુત') ક્યાંથી (સં+ઉપસ્યિતં) બ્યાપ્યો ?

ક્લેબ્યં મા સ્મ ગમ પાર્ય નૈતત્ત્વ્યુપપદ્યતે ।

ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠ પરંતપ ॥

(મ. ગી. ૨૧૩)

પદાનિ-ક્લેબ્યં । મા । સ્મ । ગમ । પાર્ય । ન । એતત્ । ત્વાયિ ।
ઉપપદ્યતે । ક્ષુદ્રં । હૃદય+દૌર્બલ્યં । ત્યક્ત્વા । ઉત્તિષ્ઠ । પરંતપ ।

અન્વય-હે પાર્ય ! ક્લેબ્યં મા ગમ સ્મ । એતત્ ત્વાયિ ન
ઉપપદ્યતે । પરંતપ ! ક્ષુદ્રં હૃદયદૌર્બલ્યં ત્યક્ત્વા ઉત્તિષ્ઠ ॥

અર્થ-હે (પાર્ય) અર્જુન ! (ક્લેન્યં) દુર્બળતા છેડી દે.
(एतत्) આ (त्वयि) તારે માટે થોડી લાગતું નથી. હે (परंतप)
શત્રુને મહાત કરનાર અર્જુન ! આ શુદ્ધ હૃદયની દુર્બળતાને
(त्यक्त्वा) છેડી દઈ (उत्तिष्ठ) ઊઠ.

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।

तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥

(મ. ગી. ૨।૧૨)

પદાનિ-દેહિનઃ । અસ્મિન્ । યથા । દેહે । કૌમારં । યૌવનં ।
જરા । તથા । દેહે+અંતર+પ્રાપ્તિઃ । ધીરઃ । તત્ર । ન । મુહ્યતિ ॥

અન્વયઃ-યથા અસ્મિન્ દેહે દેહિનઃ કૌમારં યૌવનં જરા
તથા દેહાન્તર પ્રાપ્તિઃ । તત્ર ધીરઃ ન મુહ્યતિ ॥

અર્થ-(યથા) જેવી રીતે (અસ્મિન્) આ શરીરમાં (દેહિનઃ)
શરીર ધારણ કરનાર મનુષ્ય કુમાર અવસ્થા, યૌવન અવસ્થા અને
(જરા) વૃદ્ધાવસ્થા (એવા યાવ છે.) તેવી રીતે (દેહ+અન્તર+
પ્રાપ્તિઃ) બીજા દેહની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી (તત્ર) તેમાં (ધીર)
ધીરજવાન પુરુષ (ન મુહ્યતિ) શોક કરતો નથી.

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।

विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥

(મ. ગી. ૨।૧૩)

પદાનિ-અ+વિનાશિ । તુ । તત્ । વિદ્ધિ । યેન । સર્વં ।
ઇદં । તતં । વિ-નાશં । અ+વ્યયસ્ય । અસ્ય । ન । કઃ । ચિન્ ।
કર્તુમ્ । અર્હતિ ॥

અન્વય:-યેન હદં સર્વં તતં તત્ તુ અવિનાશિ વિદ્ધિ ।
 અસ્ય અવ્યયસ્ય વિનાશં કશ્ચિત્ કર્તુ ન અર્હતિ ।

અર્થ-જેણે (હદં) આ બધું (તતં) ફેલાવ્યું (રચ્યું) છે,
 (તત્) તેને (॥) નહીં અવિનાશી છે, એમ (વિદ્ધિ) જાણ. આ
 (અવ્યયસ્ય) અવિનાશીનો નાશ (કઃ ચિત્ અપિ) કોઈ પણ
 કરી શકતું નથી.

વાસાંસિ જીર્ણાંનિ યથા વિહાય નવાનિ ગૃહ્ણાતિ નરોઽપરાંણિ ॥
 તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ॥
 (મ. ગી. ૨।૨૨)

પદાનિ-વાસાંસિ । જીર્ણાંનિ । યથા । વિહાય । નવાનિ ।
 ગૃહ્ણાતિ । નરઃ । અપરાંણિ । તથા । શરીરાણિ । વિહાય । જીર્ણાંનિ ।
 અન્યાનિ । સંયાતિ । નવાનિ । દેહી ॥

અન્વય:-યથા જીર્ણાંનિ વાસાંસિ વિહાય નરઃ અપરાંણિ
 નવાનિ ગૃહ્ણાતિ । તથા દેહી જીર્ણાંનિ શરીરાણિ વિહાય અન્યાનિ
 નવાનિ સંયાતિ ॥

અર્થ-જેવી રીતે જુના (વાસાંસિ) વસ્ત્રો (વિહાય) ફેંકી દઈને
 (નરઃ) મનુષ્ય (અપરાંણિ) ખીજા (નવાનિ) નવાં (ગૃહ્ણાતિ)
 લે છે, તેવી રીતે (દેહી) શરીર ધારણ કરવાવાળો, જુના શરીરને
 ફેંકી દઈ ખીજા નવા (સંયાતિ) ધારણ કરે છે

આટલા શ્લોકોનો અભ્યાસ કર્યા બાદ તમારે ફક્ત શ્લોકોના
 અનેકવાર વાંચવા આથી તમને માત્રમ પડશે, કે અન્વય વગેરે
 વાંચ્યા વગરજ ઉપજા શ્લોકો તમારા ધ્યાનમાં આવે છે, કે નહિ

તથા બીજાની મહદ વગરજ તમે જાતે શ્લોકોના પદ અને અન્વય બનાવો અને કંઈક અશુદ્ધ તો નથી રહેતું તેની પરીક્ષા કરવી.

જો તમે જાતે જ પદ અને અન્વય બનાવશો તો તમારી પ્રગતિ ઘણી થઈ ગઈ છે એની ખાત્રી તમને થશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યે।

येनेदं सर्वं तत् तत्त्वविनाशि विद्धि । अस्याव्ययस्य विनाशं कश्चिदपि कर्तुं नार्हति । यथा जीर्णानि वासांसि विहाय नरोऽपराणि नवानि गृह्णाति, तथा देही जीर्णानि शरीराणि विहायान्यानि नवानि संयाति ।

સમાસાઃ ।

૧ અનાયજુષ્ટં = ન આર્યઃ અનાર્યઃ । અનાર્યઃ જુષ્ટં અનાયજુષ્ટમ્ ।

૨ અકીર્તિકરં = કીર્તિં ફરોતીતિ કીર્તિકરં । ન કીર્તિકરં અકીર્તિકરમ્ ।

૩ વિપમં = ન વિઘટે સનં યત્ર તત્ વિપમમ્ ।

૪ હૃદયદૌર્બલ્યં = હૃદયસ્ય દૌર્બલ્યં હૃદયદૌર્બલ્યમ્ ।

૫ પરંતપઃ = પરં શ્રેષ્ઠં તપઃ યસ્ય સઃ પરંતપઃ ।

૬ દેહાન્તરપ્રાપ્તિઃ = અન્યઃ દેહઃ દેહાન્તરમ્ । દેહાન્તરસ્ય પ્રાપ્તિઃ દેહાન્તરપ્રાપ્તિઃ ।

૭ અવિનાશિ = વિશેષેણ નાશઃ વિનાશઃ । ન વિઘટે વિનાશઃ યસ્ય તત્ અવિનાશિ ।

૮ અવ્યયં = ન વિઘટે વ્યયઃ યસ્ય તત્ અવ્યયમ્ ।

पाठ १४

जे पाछण्या तभारा पाठो पाऊ थया डोव तो, नीचे लपेटा वाक्ये तमे सडेलोवथी न सभल शकथो.

संस्कृत—वाचन—पाठ ।

हे पार्थ ! त्वं ह्येक्यं मा गमः स्म । एतत् त्वयि न उपपद्यते । क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वा उत्तिष्ठ । हे मनुष्य ! क्षुद्रं कुविचारं त्यक्त्वा शीघ्रं सुविचारं कुरु । हे मनुष्यश्रेष्ठ ! अस्वर्ग्यं अकीर्तिकरं कर्म त्यक्त्वा स्वर्ग्यं कीर्तिकरं कर्म एव कुरु । हे अर्जुन ! त्वं आयं-शुष्टं कर्म न करोषि, अपि तु अनार्यशुष्टं कर्म एव करोषि । एतत् अकीर्तिकरं अस्ति । अस्मिन् विषये समये कश्मलं त्वा कुत उपास्थितम् ? अस्मिन् समये स्वाहितस्य घातकं कर्म कथं करोषि ? तेन तव अकीर्तिं एव भविष्यति । हे मनुष्य ! त्वं दौर्बल्यं न गच्छ । एतत् न योग्यम् । अतः शीघ्रं दौर्बल्यं त्यक्त्वा शोभनाय प्रयत्नाय उत्तिष्ठ । मनुष्य देहे कौमारं यौवनं जरा च प्राप्नोति । तथा तस्य देहान्तरप्राप्तिः अपि भवति एव । अतः तत्र घोरं न मुह्यति ।

यथा दिने प्रातः कालः मध्याह्नकालः सायं समयः च भवति, तथा एव शरीरे कौमारसमयः यौवनसमयः जरासमयः च भवति । एष शरीरस्य धर्मः एव अस्ति । तत्र सुखं किं दुःखं वा किम् ? येन इदं सर्वं जगत् कृतं, तत् अविनाशि त्रयं अस्ति । येन इदं सर्वं जगत् रचितं स ईश्वरः एव अस्ति । तस्य कदापि नाशः न भवति । अतः तस्य नाम " अ-व्यय " इति भवति ।

येन सर्वं पुस्तकं रचितं स भट्टभास्करः अत्र आगतः । तस्य लेखस्य कः अपि विद्वान् खंडनं कर्तुं समर्थः न भवति ।

यथा मनुष्यः जीर्णानि वासांसि त्यक्त्वा, नवानि वासांसि गृह्णाति, तथा एव जीवः जीर्णानि शरीराणि विहाय, नवानि अपराणि शरीराणि गृह्णाति । एवं मनुष्यस्य पुनर्जन्मः भवति । मनुष्यः जीर्णं गृहं त्यक्त्वा नवीनं गृहं प्राप्नोति, तथा एव पुरुषः जीर्णं वस्त्रं विहाय, नवीनं वस्त्रं प्राप्नोति ।

यथा पुत्रः जीर्णं पुस्तकं विहाय नवीनं पुस्तकं पठति, तथा त्वं अपि पुराणं दास्यं त्यक्त्वा नवीनं एव गृहाण । तथा तेन एव युद्धं कुरु । हे भरतश्रेष्ठ ! त्वं प्रथमं इन्द्रियाणि नियम्य पापं विचारं प्रजहि । एष पापः विचारः ज्ञानस्य नाशकः विज्ञानस्य अपि विनाशकः अस्ति । वेदान् अधीत्यै मनुष्यः गृहस्थाश्रमं आवसेत् । वेदस्य अध्ययनं न कृत्वा गृहस्थाश्रमं न आवसेत् । स्नानं कृत्वा एव भोजनं कर्तव्यम् । के नराः स्वर्गं गच्छन्ति ! ये मनुष्याः परस्त्रीविषये मानृषत् स्वसृषत् पुत्रीषत् च वर्तन्ते, एते मानवाः स्वर्ग-गामिनः भवन्ति । यः मनुष्यः धर्मं रक्षति तं धर्मः रक्षति एव । स एव मनुष्यः इह कीर्तिं अवाप्नोति प्रेत्य च उत्तमं सुखं प्राप्नोति । ये मनुष्याः भिक्षाः वर्तन्ते तेषां पर्ययं उक्तं न स्वदत्ते । तेषां योगक्षेमं नैव कल्पते । विनाशात् अन्यत् भिन्नानां मनुष्याणां परायणं किञ्चिन् अपि न विद्यते ।

समाप्ता ।

१ कुविचारः = कुत्सितः विचारः कुविचारः ।

२ सुविचारः = सुष्ठु शोभनः विचारः सुविचारः ।

- ३ अस्वर्ग्य = स्वर्गाय योग्य स्वर्ग्य । न स्वर्ग्य अस्वर्ग्यम् ।
 ४ स्वहित = स्वस्य हितम् स्वहितम् ।
 ५ दौर्बल्य = दुर्बलस्य भाव दौर्बल्यम् ।
 ६ यौवनसमय = यौवनस्य समय यौवनसमय ।
 ७ जरासमय = जराया समय जरासमय ।
 ८ भरतश्रेष्ठ = भरतानां श्रेष्ठ भरतश्रेष्ठ ।
 ९ विनाशक = विशेषेण नाशक विनाशक ।
 १० स्वर्गगामिन = स्वर्गं गच्छन्ति ते स्वर्गगामिन ।

पाठ १५

तस्मिन् एव आश्रमे देवापि तपः करोति । स इदानीं
 मौनवनं अस्ति । अतः किञ्चिन् अपि न वदति । कोसलस्य
 देशस्य यः नृपतिः अस्ति ? कोसल देशस्य भूपतिः दशरथः
 अस्ति । तस्य कः पुत्रः ? तस्य रामचन्द्र इति एकः पुत्रः
 अस्ति । तस्य अन्यः कः पुत्रः ? तस्य दशरथनृपस्य अन्यः
 पुत्रः लक्ष्मण इति अस्ति । किं तस्य अन्यः कः अपि पुत्रः
 अस्ति ? तस्य दशरथनृपस्य अन्यः पुत्रः भरत इति
 अस्ति । शत्रुघ्नः अपि तस्य एव पुत्रः अस्ति ।

तस्य राष्ट्रे कोसले देशे सर्वे जनः सुखयुक्तः अस्ति । यः
 धार्मिकः राजा अस्ति, तस्य राष्ट्रं जनः सुखयुक्तः भवति एव ।
 अतः धर्मः एव सुखदायकः अस्ति ।

સૂચના— જો તમે આ પાઠ સમજી ન શકો તો પાછલા પાઠે ફરીથી તપાસવા જોઈએ. પરંતુ જો આ પાઠો સારી પેઠે સમજ્યા હોય તો આગળ વધી શકો છો. આ એક પ્રકારની પરીક્ષા જ છે. પાછળના પાઠો પાઠ્યાયાં તો આ પાઠમાં તમને ઠીક પછી મુશ્કેલી નડશે નહિ.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

हे भरतश्रेष्ठ ! त्वं प्रयममिन्द्रियाणि नियम्य पापं विचारं प्रजहि । एष पापो विचारो ज्ञानस्य नाशको विज्ञानस्यापि विनाशकोऽस्ति । वेदानधीत्य मनुष्यो गृहस्थाश्रममावसेत् ।

ઉકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દના રૂપ નીચે પ્રમાણે બને છે.

૧ માનુઃ = સૂર્ય	૪ માનવે = સૂર્યને માટે
(હે) માનો ! (હે) સૂર્ય	૫ માનોઃ = સૂર્યથી
૨ માનું = સૂર્યને	૬ માનોઃ = સૂર્યના, તું, ની
૩ માનુના = સૂર્ય	૭ માનો = સૂર્યમાં

આ રીતે ઉકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દના રૂપ થાય છે. ઉકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દો નીચે આપ્યા છે.

ગુરુઃ = અધ્યાપક	હનુઃ = દાદી
મૃત્યુઃ = મરણ	સાધુઃ = સાધુ, સન્નમન
જન્તુઃ = પ્રાણી	મિશ્રુઃ = બિશુ, લીખ માંગનાર
ક્રતુઃ = યજ્ઞ, કર્મ	પશુઃ = પશુ
અક્રતુઃ = યજ્ઞ ન કરવાવાળા	તન્તુઃ = દોરી
વિષ્ણુઃ = સર્વવ્યાપી ઇશ્વર	ચરુઃ = અન્ન, રાંધેલો ભાત
વાહુઃ = હાથ	ઋતુઃ = ઋતુ

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ मित्र ! त्वं कुत्र गच्छसि ? २ अहं इदानीं गुरो गृहं गच्छामि । ३ तव गुरु किं अध्यापयति ? ४ मम गुरु मा व्याकरणं अध्यापयति । ५ इदं फलं कुत्र नयसि ? ६ इदं फलं गुरवे दास्यामि । ७ सर्वं जन्तु सृष्ट्युं प्राप्नोति एव । ८ भिक्षु गृहात् गृहं भिक्षार्थं भ्रमति । ९ उपदेशकं ग्रामात् ग्रामं उपदेशार्थं भ्रमति । १० एष वसन्तः क्रतुः अस्ति । ११ अस्मिन् वसन्ते ऋतौ पुष्पं फलं च भवति । १२ त्वं कं क्रतुं कर्तुं इच्छसि ? १३ अहं राजसूयं कर्तुं इच्छामि । १४ व्यापकः ईश्वरः विष्णु इति उच्यते । १५ साधुः विष्णु एव ध्यायति । १६ तन्तुना धरुः भवति । १७ तन्तोऽन्यत् किं भवति ? १८ तन्तो रज्जुः भवति । १९ अक्रतुः मनुष्यः साधुः न भवति । २० अग्निना अहं चरुं पचामि । २१ क्रतोः फलं किं भवति ? २२ क्षत्रियस्य बाहुः बलयुक्तः भवति । २३ विद्याविहीनः मनुष्यः द्विपादः पशुः एव भवति । २४ विद्यासम्पन्नः मनुष्यः एव मनुष्यः भवति । २५ चरुं कस्य दास्यामि ? २६ अहं चरुं तस्मै दास्यामि । २७ कार्पासस्य एष तन्तुः अस्ति । २८ कः अपि जन्तुः क्षणं अपि अकर्मकृत् न तिष्ठति । २९ अक्रतो मनुष्यस्य जीवनं अपि व्यर्थम् । ३० यथा मनुष्ये जीवः अस्ति ३१ तथा पशौ अपि जीवः अस्ति । ३२ गुरुः पूज्यः भवति । ३३ गुरुणा सह अहं गच्छामि । ३४ साधुः अपि भिक्षुः भवति ।

गुणराती वाक्यो

१ मित्र ! तु कथां नय छे ? २ हं अत्यन्तं शुद्धने घेर न्नाड

છું. ૩ તારા ગુરુજી શું ભણાવે ? ૪ મારા ગુરુજી મને વ્યાકરણ
 બણાવે છે. ૫ આ કૃષ્ણ તું કયાં લઈ જાય છે ? ૬ આ કૃષ્ણ ગુરુજીને
 આપીશ. ૭ બધા પ્રાણી મરણને શરણ થાય જ છે. ૮ સિખારી
 એક ઘરથી બીજે ઘેર સિંચા માટે ફરે છે. ૯ ઉપદેશક એક ગામથી
 બીજે ગામ ઉપદેશ કરવા માટે ફરે છે. ૧૦ આ વસંત ઋતુ છે.
 ૧૧ આ વસંત ઋતુમાં ફૂલ અને ફળ થાય છે. ૧૨ તું કયો યજ્ઞ
 કરવા ચાહે છે ? ૧૩ હું રાજસૂય યજ્ઞ કરવા ચાહું છું. ૧૪ સર્વ
 વ્યાપક ઈશ્વરને “ વિષ્ણુ ” કહે છે. ૧૫ સાધુ વિષ્ણુનું જ ધ્યાન ધરે
 છે. ૧૬ સૂતરથી વસ્ત્ર થાય છે. ૧૭ સૂતરથી બીજું શું બને છે ?
 ૧૮ સૂતરમાંથી દોરી બને છે. ૧૯ કર્મ ન કરનાર માણસ (સાધુ)
 સજ્જન કહેવાતો નથી. ૨૦ અગ્નિ વડે હું અન્ન પકાવું છું. ૨૧
 યજ્ઞનું ફળ શું હોય છે ? ૨૨ ક્ષત્રિયના બાહુ બળવાન હોય છે. ૨૩
 વિદ્યાવગરનો મનુષ્ય બે પગવાળા પ્રાણી સમાનજ હોય છે. ૨૪ વિદ્યા
 સંપન્ન મનુષ્યજ મનુષ્ય હોય છે. ૨૫ તું અન્ન કેને આપશે ? ૨૬
 હું અન્ન તેને આપીશ. ૨૭ રૂનો આ તાંતણો છે. ૨૮ કેાઈ પણ
 પ્રાણી પગવાર પણ કામ કર્યાં સિવાય થોભતું નથી. ૨૯ કર્મ ન
 કરવાવાળા માનવીનું જીવન પણ મિથ્યા છે. ૩૦ જેમ મનુષ્યોમાં
 જીવ છે, ૩૧ તેમ પશુઓમાં પણ જીવ છે. ૩૨ ગુરુ પૂજ્ય હોય છે.
 ૩૩ ગુરુજીની સાથે હું જાઉં છું. ૩૪ સાધુ પણ સિદ્ધક હોય છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

૧ અક્રતુર્મનુષ્યઃ સાધુર્ન ભવતિ । ન સાધુર્ભવત્યક્રતુર્મનુષ્યઃ । ન
 ભવતિ સાધુરક્રતુર્મનુષ્યઃ ।

૨ અગ્નિનાઽહં ચરું પચામિ । પચામ્યહં ચરુમગ્નિના ।

चरुमहमाग्निना पचामि । अहमाग्निना चरु पचामि ।

३ क्रतो फल किं भवति ? क्रतोर्भवति किं फलम् ?

४ क्षत्रियस्य बाहुर्वलयुक्तो भवति । बलयुक्तो बाहुर्भवति क्षत्रियस्य । बाहुर्भवति बलयुक्त क्षत्रियस्य ।

५ विद्यासंपन्नो मनुष्य एव मनुष्यो भवति । विद्यासपन्न एव मनुष्यो मनुष्यो भवति ।

६ कार्पासस्यैष तन्तुरस्ति । एष तन्तु कार्पासस्यास्ति । एष कार्पासस्य तन्तुरस्ति ।

७ कोऽपि जन्तु क्षणमप्यकर्मकृत् तिष्ठति । न तिष्ठति कोऽपि जन्तुरकर्मकृत् क्षणमपि । क्षणमप्यकर्मकृत् कोऽपि जन्तुस्तिष्ठति ।

८ अक्रतोर्मनुष्यस्य जीवनमपि व्यर्थम् । व्यर्थं जीवनमप्य क्रतोर्मनुष्यस्य ।

समाप्ता ।

१ मौनव्रत = मौनं व्रत यस्य स मौनव्रत ।

२ शत्रुघ्न = शत्रुं हन्ति इति शत्रुघ्न ।

३ सुखयुक्त = सुखेन युक्त सुखयुक्तः ।

४ सुखदायक = सुखं ददाति इति सुखदायक ।

५ विद्याविहीन = विद्याया विहीन विद्याविहीन ।

६ द्विपादः = द्वौ पादौ यस्य स द्विपादः ।

७ विद्यासंपन्नः = विद्याया संपन्नः विद्यासंपन्नः ।

८ अकर्मकृत् = कर्म करोति इति—कर्मकृत् । न कर्मकृत् अकर्मकृत् ।

९ अक्रतु = न विद्यते क्रतु यस्य स अक्रतु ।

પાઠ ૧૬

હવે આ પાઠના ઉકારાંત પુલ્લિંગ શબ્દો મોઢે કરો—

પ્રભુઃ	= ઇશ્વર, માલિક	વાયુઃ	= વાયુ, દેવા
ઇક્ષુઃ	= ચેરડી	માનુઃ	= સૂર્ય
મેરુઃ	= મેરુ પર્વત	વિન્દુઃ	= બિન્દુ
સેતુઃ	= પુલ, સેતુ	ઇપુઃ	= બાણ
સક્તુઃ	= જવ, સથવો	સ્તનયિત્લુઃ	= મેધ, વાહણાં

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ ગૃહસ્ય પ્રભુઃ ગૃહસ્યઃ । ૨ રાષ્ટ્રસ્ય પ્રભુઃ નૃપતિઃ ।
 ૩ વિશ્વસ્ય પ્રભુઃ વિષ્ણુઃ અસ્તિ । ૪ સઃ સક્તું તિતઠના પુનાતિ ।
 ૫ વસ્ત્રેણ ઘૃતં સઃ પુનાતિ । ૬ સત્યેન મનઃ શુદ્ધયતિ । ૭ અહં
 સક્તું સ્વાદામિ । ૮ ઇક્ષોઃ મધુરઃ રસઃ ભવતિ । ૯ માનોઃ પ્રકાશઃ
 પ્રસ્વરઃ ભવતિ । ૧૦ રામેણ ઇપુણા રાવણઃ હતઃ । ૧૧ સ્તનયિત્લુઃ
 આકાશે ગર્જતિ । ૧૨ અન્તોઃ શરીરે વાયુઃ એવ પ્રાણઃ ભવતિ ।
 ૧૩ ચાતકઃ જલવિન્દું ઇચ્છતિ । ૧૪ સક્તુઃ વલપ્રદઃ અસ્તિ ।
 ૧૫ યદા સક્તુઃ ઇક્ષોઃ રસેન સહ આવિતઃ ભવતિ તદા એવ
 સઃ વલપ્રદઃ ભવતિ । ૧૬ આકાશાત્ ઘૃષ્ટિઃ વિન્દુરૂપેણ ભવતિ ।
 ૧૭ તત્ર શોભનઃ સેતુઃ અસ્તિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ ઘરનો સ્વામી ગૃહસ્થ છે. ૨ રાજ્યનો સ્વામી રાજા છે. ૩
 વિશ્વનો સ્વામી વિષ્ણુ છે. ૪ તે દોઢને ચાળણીથી શુદ્ધ કરે છે. ૫ તે
 કપડાથી ઘી ગાળે છે. ૬ સત્યથી મન શુદ્ધ થાય છે. ૭ હું જવ

ખાઈ' છું. ૮ સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રખર હોય છે. ૯ ચેરડીનો રસ મીઠો હોય છે. ૧૦ રામે બાણથી રાવણને માર્યો. ૧૧ વાદળાં આકાશમાં ગરજે છે. ૧૨ પ્રાણીઓના શરીરમાં વાયુ જ પ્રાણ બને છે. ૧૩ ત્યાંક પક્ષી જળ બિંદુ ચાહે છે. ૧૪ જળ શક્તિ આપે છે. ૧૫ જો જળ ચેરડીના રસની સાથે ખાવામાં આવે તો તે શક્તિ-વર્ધક હોય છે. ૧૬ આકાશમાંથી વૃષ્ટિ બિંદુરૂપમાં થાય છે. ૧૭ ત્યાં સુંઠર પૂલ છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

૧ ગૃહસ્ય પ્રભુર્ગૃહસ્યોઽસ્તિ । અસ્તિ ગૃહસ્યો ગૃહસ્ય પ્રભુઃ ।
પ્રભુર્ગૃહસ્યાસ્તિ ગૃહમ્થઃ ।

૨ રાષ્ટ્રસ્ય પ્રભુર્નૃપતિરેવાસ્તિ । નૃપતિરેવ પ્રભૂ રાષ્ટ્રસ્યાતિ ।
રાષ્ટ્રસ્ય નૃપતિરેવ પ્રભુરસ્તિ ।

૩ વિશ્વસ્ય પ્રભુર્વિષ્ણુરસ્તિ । વિષ્ણુરસ્તિ પ્રભુર્વિશ્વસ્ય ।
પ્રભુર્વિશ્વસ્ય વિષ્ણુરસ્તિ ।

૪ રામેણેપુણા રાવણો હતઃ । હતો રાવણો રામેણેપુણા । રાવણા
રાવણો રામેણ હતઃ ।

ઉકારાન્ત વિશેષણ

હવે ઉકારાત વિશેષણો આપવામાં આવે છે એના રૂપે પહેલાં જણાવ્યા મુજબ જ થાય છે, જ્યારે એ શબ્દ ઉકારાત પુલ્લિંગ શબ્દોનો ગુણ બતાવે છે.

મીરુ = ડરવેક

શ્રદ્ધાલુ = શ્રદ્ધા રાખવાવાળો

વર્ધિષ્ણુ = ઉત્તર

સહિષ્ણુ = સહન કરનાર

નિદ્રાલુ = જાગેલો, સૂતેલો,
 નિદ્રાધીન
 પદુ = કુશળ

ભૂષ્ણુ = ધનાઝં .
 પ્રભવિષ્ણુ = બળવાન, મુખ્ય .

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ ભીરુઃ મનુષ્યઃ યશસ્વી ન ભવતિ । ૨ ભીરુના પુરુષેણ
 કિં કર્તવ્યમ્ ? ૩ પદુઃ જનઃ એવ સર્વં કર્મ કરોતિ । ૪ વર્ધિષ્ણુઃ
 નૃપઃ સામ્રાજ્યં પ્રાપ્નોતિ । ૫ પ્રભવિષ્ણુના નૃપતિના રાજ્યં
 સંવર્ધિતમ્ । ૬ ભીરુના ભૂપતિના સર્વં રાજ્યં ત્યક્તમ્ ।
 ૭ ધર્મસ્ય તત્ત્વં તસ્ય ગુરુઃ એવ જાનાતિ । ૮ વિષ્ટરં અન્ન
 આનય । ૯ શૂરઃ નૃપઃ વિજયં એવ કાંક્ષતિ । ૧૦ ભીરુઃ નૃપઃ
 પલાયનં કરોતિ । ૧૧ યસ્ય અર્થે યુદ્ધં કૃતં સ એવ ભીરુઃ ।
 ૧૨ સઃ નૃપતિઃ રાજ્યં ધનં પ્રાણં ચ ત્યક્ત્વા યુદ્ધે અવસ્થિતઃ ।
 ૧૩ આચાર્ય ગુરું વા નિદ્રત્ય પાતકં ભવતિ । ૧૪ સ્વબાન્ધવં
 હનતું ત્વં ન યોગ્યઃ । ૧૫ પાપેન નિપાદેન મૃગઃ હતઃ । ૧૬ સ
 તુભ્યં વસ્ત્રં દાતું ઇચ્છતિ । ૧૭ અહં તસ્મૈ ધનં દાતું ઇચ્છામિ ।
 ૧૮ ત્વં ચક્રં પ્રાપ્તયિતું ઇચ્છસિ કિમ્ ? ૧૯ યદિ ન ઇચ્છસિ
 તર્હિ કિં કર્તુ ઇચ્છસિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ ડરપોડ માણસ યશસ્વી થતો નથી. ૨ કાયર માણસે શું કરવું.
 ૩ કુશળ માણસ બધાં કાર્યો કરે છે. ૪ રાજ્ય વધારવાની ઇચ્છા-
 વાળો રાજા સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. ૫ બળવાન રાજાએ રાજ્ય
 વધાર્યું. ૬ કાયર રાજાએ આખું રાજ્ય ગુમાવ્યું. ૭ ધર્મ-તત્ત્વ તેનો
 ગુરુજી બોલે છે. ૮ ખુરશી અહીં લાવ. ૯ બહાદુર રાજા વિજય બ

ધરૂં છે છે. ૧૦ બાયલો રાજ્ય પલાયન કરે છે. ૧૧ જેને માટે લડાઈ લડી તે બાયલો છે. ૧૨ તે રાજ્ય રાજ્ય, ધન અને પ્રાણ (ત્યાગીને) છોડીને લડાઈમાં જિલો છે. ૧૩ આચાર્ય અથવા તો શુરુની હત્યા કરવાથી પાપ લાગે છે. ૧૪ તારા ભાઈઓને મારવા માટે તું લાયક નથી. ૧૫ પાપી શિકારીએ હરણને માર્યું. ૧૬ તે તને વસ્ત્ર આપવા ધરૂં છે છે. ૧૭ હું તેને ધન આપવા ધરૂં છું છું ૧૮ તું ચક્ર ફેરવવા ધરૂં છે છે શું ? ૧૯ જો નથી ધરૂં છો તો શું કરવા ધરૂં છે છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

૧ भीरुर्मनुष्यो यशस्वी न भवति । न भवति यशस्वी भीरुर्मनुष्यः ।

૨ पटुर्जन एव सर्व कर्म करोति । करोति सर्व कर्म पटुर्मनुष्यः ।
सर्व कर्म पटुरेव मनुष्य करोति ।

૩ भीरुनृपः पलायनं करोति । करोति पलायनं भीरुनृपः ।
पलायनं करोति भीरुनृप ।

સમાસાઃ ।

૧ गृहस्थः = गृहे तिष्ठति इति गृहस्थः ।

૨ जलविन्दुः = जलस्य विन्दुः जलविन्दुः ।

૩ बलप्रदः = बलं प्रददाति इति बलप्रदः ।

૪ यशस्वी = यशः अस्य अस्ति इति यशस्वी ।

૫ नृपतिः = नृणां पतिः नृपतिः ।

૬ भूपतिः = भूम्याः पतिः भूपतिः ।

૭ नृपः = नृन् પાતિ इति नृपः ।

૮ स्वान्धवः = स्वस्य बांधवः स्वबांधवः ।

पाठ १७

सुखे आ पाठना नीचे लजेला श्लोको पांचो—

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ।

धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥

(म. गी. २।३१)

पदानि-स्व+धर्म+अपि । च । अवेक्ष्य । न । वि+कंपितुं ।
अर्हसि । धर्म्यात् । हि । युद्धात् । श्रेयः । अन्यत् । क्षत्रियस्य ।
न । विद्यते ॥

अन्वयः-अपि च स्वधर्मं अवेक्ष्य विकंपितुं न अर्हसि । हि
क्षत्रियस्य धर्म्यात् युद्धात् अन्यत् श्रेयः न विद्यते ।

अर्थ-अने पाठांनी इतक (अवेक्ष्य) लोडने (वि+कंपितुं)
कंपाधमान धवाने (न अर्हसि) तुं लायक नथी. (हि) क्षत्रिय के
क्षत्रियोने भाटे धर्म युद्धथी पीलुं (श्रेयः) इत्याधुकारी क'छ पल्लु
(न विद्यते) नथी.

यदृच्छया उपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।

सुखिनः क्षत्रियाः पार्यं लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥

(म. गी. २।३२)

पदानि-यदृच्छया । च । उपपन्नं । स्वर्ग+द्वारं । अपावृतं ।
सुखिनः । क्षत्रियाः । पार्यं । लभन्ते । युद्धं । ईदृशम् ॥

अन्वयः-पार्यं, यदृच्छया उपपन्नं अपावृतं च स्वर्गद्वारं, ईदृशं
युद्धं सुखिनः क्षत्रियाः लभन्ते ॥

अर्थ-हे (पार्यं) पृथा पुत्र अर्जुन ! (यदृच्छया) वगैर

પ્રયત્ને (ઉપપત્તે) મેગવેલું અને (અપાકૃતં) સ્વર્ગના ઉદ્ધરણ
દ્વારા જેવું આ યુદ્ધ (સુલ્લિનઃ) આનંદિત સુત્રિયોને મળ્યું છે.

અથચેત્વામિમં ધર્મ્યં સંગ્રામં ન કરિષ્યસિ ।

તતઃ સ્વધર્મં કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥

(મ. ગી. ૪।૩૨)

પદાનિ-અથ । ચેત્ । ત્વં । ઇમં । ધર્મ્યં । સંગ્રામં । ન । કરિષ્યસિ ।

તતઃ । સ્વધર્મં । કીર્તિં । ચ । હિત્વા । પાપં । અવાપ્સ્યસિ ॥

અન્યથા-અથચેત્ ત્વં ઇમં ધર્મ્યં સંગ્રામં ન કરિષ્યસિ । તતઃ
સ્વધર્મં કીર્તિં ચ હિત્વા પાપં અવાપ્સ્યસિ ।

અર્થ- (અથ ચેત્) અને જો તું આ ધર્મરૂપ (સંગ્રામં)
લડાઈ નહિ લડશે (તતઃ) તો તારી ફરજ અને આજ્ઞ (હિત્વા)
શુભાવીને પાપ જ (અવાપ્સ્યસિ), મેળવશે

અકીર્તિં ચાપિ ભૂતાનિ કથયિષ્યન્તિ તેઽન્યથામ્ ।

સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે ॥

(મ. ગીતા ૨।૩૪)

પદાનિ-અ+કીર્તિં । ચ । અપિ । ભૂતાનિ । કથયિષ્યન્તિ । તે ।

અન્યથામ્ । સંભાવિતસ્ય । ચ । અકીર્તિઃ । મરણાન્ । અતિરિચ્યન્તે ॥

અન્યથા - ભૂતાનિ તે અન્યથાં અકીર્તિં ચ અપિ કથયિષ્યન્તિ ।
સંભાવિતસ્ય ચ અકીર્તિઃ મરણાન્ અતિરિચ્યન્તે ॥

ભયાદ્રણાદુપરતં મંસ્યન્તે ત્વાં મહારથાઃ ।

યેપાં ચ ત્વં વહુમતો ભૂત્વા યાસ્યસિ લાઘવમ્ ॥

(મ. ગી. ૨।૩૬)

પદાનિ-ભયાત્ । રણાત્ । ઉપરતં । મંસ્યન્તે । ત્વાં । મહારથાઃ ।

યેપાં । ચ । ત્વં । વહુમતઃ । ભૂત્વા । યાસ્યસિ । લાઘવમ્ ॥

અન્વયઃ-મહારથાઃ ત્વાં ભયાત્ રણાત્ ઉપરતં મંસ્યન્તે । ત્વં
યેપાં વહુમતઃ ભૂત્વા લાઘવં યાસ્યસિ ॥

અર્થ- યોદ્ધાઓ તને બંધથી લડાઈમાંથી બાળેલો માનશે. અને
(યેપાં) જેને તું આ વખતે (વહુમતઃ) વધારે છે, તેના જ મનમાં
તું (લાઘવં યાસ્યસિ) નાનો બની જશે. (અપ્રિય બનશે)

હતો વા પ્રાપ્સ્યસિ સ્વર્ગં જિત્વા વા ભોક્ષ્યસે મહીમ્ ।

તસ્માદુત્તિષ્ઠ કૌંતેય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ ॥

(મ. ગી. ૨।૩૭)

પદાનિ-હતઃ । વા । પ્રાપ્સ્યસિ । સ્વર્ગં । જિત્વા । વા । ભોક્ષ્યસે ।
મહીમ્ । તસ્માત્ । ઉત્તિષ્ઠ । કૌંતેય । યુદ્ધાય । કૃત+નિશ્ચયઃ ॥

અન્વયઃ-હતઃ વા સ્વર્ગં પ્રાપ્સ્યસિ, જિત્વા વા મહીં ભોક્ષ્યસે ।
હે કૌંતેય ! તસ્માત્ યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચય ઉત્તિષ્ઠ ॥

અર્થ -(હતઃ) મરણ પામશે તો સ્વર્ગને (પ્રાપ્સ્યસિ) પામશે.
અને (જિત્વા) જીતશે તો પૃથ્વી (ભોક્ષ્યસે) લોભવશે. (પૃથ્વી-
પતિ બનશે) હે (કૌંતેય) અર્જુન ! એથી લડાઈ લડવાનો નિશ્ચય
કરીને (ઉત્તિષ્ઠ) બેઠો.

અત્યાર મુખીમાં જે શ્લોકો આપ્યા છે, તે બધા યોદ્ધામાં એક

દસ વાર વાચે અથવા તો એટલીવાર વાચે કે વાચતા વાચતા જ અર્થ ધ્યાનમાં આવી જાય.

જે તમે શ્લોકો કે ધીમે ધીમે વાંચશો તો સરળતાથી તમારા ધ્યાનમાં આવે આવી જશે.

તથા હરેક શ્લોકનું પદ, અન્વય અને અર્થ જાતે કરવાની પણ સાથે સાથે ટેવ પાડો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

૧ મહારથાસ્ત્વાં મયાદ્રણાદુપરતં મંસ્યન્તે । મંસ્યન્તે ત્વા
રણાદ્રયાદુપરતં મહારથા । રણાદ્રયાદુપરતં મંસ્યન્તે ત્વા
મહારથા ।

૨ ત્વં યેપાં ઘટુમતો ભૂત્વા લાઘવં યાસ્યસિ । યેપા ત્વં ઘટુમનો
ભૂત્વા લાઘવં યાસ્યસિ ।

૩ હૃતો યા સ્વર્ગ પ્રાપ્સ્યસિ । જિત્વા વા મહીં મોક્ષ્યસે ।
કૌન્તેય । તસ્માન્ યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચય ઊત્તિષ્ઠ ।

સમાસા ।

૧ સ્વઘર્મ = સ્વસ્ય ઘર્મ સ્વઘર્મ ।

૨ સ્વર્ગદ્વારં = સ્વર્ગસ્ય દ્વારં સ્વર્ગદ્વારમ્ ।

૩ અકીર્તિ = ન કીર્તિ અકીર્તિ ।

૪ કૃતનિશ્ચયઃ = કૃત નિશ્ચય યેન જ કૃતનિશ્ચય ।

૫ મહારથ = મદાન્ રથ યમ્ય સઃ મહારથ ।

५॥४ १८

संस्कृत—वाचन—पाठः ।

अहं वदामि । त्वं किं न वदसि ? स सर्वदा वदति । स तत्र किं न गच्छति ? कदा त्वं तत्र गमिष्यसि ? यदा त्वं वदसि तदा स किं न वदति । रामचन्द्रः किं न पठति ? यदा गोविन्दः आगच्छति तदा एव गोपालः गच्छति ।

स आगच्छति किं ? त्वं सदा किं खादसि ? त्वं अधुना किं न वदसि ? स किं पुस्तकं पठति ? त्वं देवदत्तेन सह आगमिष्यसि किं ? यत्र पुस्तकं अस्ति तत्र पत्रं नास्ति । यथा अहं पठामि तथा त्वं किं न पठसि ? यदा अहं आगमिष्यामि तदा त्वं कुत्र गमिष्यसि ?

तस्य फलस्य रक्तः वर्णः अस्ति । मम वस्त्रस्य पीतः वर्णः । तस्य कमलस्य पीतः वर्णः अस्ति । वृक्षस्य पत्रस्य कः वर्णः अस्ति ? तस्य पत्रस्य श्वेतः वर्णः अस्ति । तत् पत्रं अत्र आनय । पुष्पं तत्र नय ।

रामचन्द्रस्य गृहं कुत्र अस्ति ? यत्र रामचन्द्रस्य गृहं अस्ति, तत्र एव मम गृहं अस्ति । त्वं भूपस्य शोभनं नगरं पश्यसि किं ? तस्य पुरुषस्य शोभनं वस्त्रं पश्य । स मया सह तत्र न आगच्छति । त्वं मया सह तत्र आगमिष्यसि किम् ?

अहं सत्वरं आगमिष्यामि परन्तु सः सत्वरं न आगमिष्यति । त्वं इदानीं पुस्तकं पठ । अहं पत्रं लिखामि । मया तस्मै धनं न

दत्तम् । त्वया तस्मै जलं अपि न दत्तम् । तस्य फलं कुत्र पतितम् ? यत्र स गतः तत्र एव तस्य फलं पुस्तकं च पतितम् । तत्र गच्छ तत् फलं पश्य ।

यथा त्वं लिखासि तथा स न लिखति । यथा त्वं वदसि तथा अहं अपि न वदामि । स वीरः पुरुषः कुत्र गतः ? यदा स तत्र भविष्यति तदा त्वं कुत्र भविष्यसि ? यदि अधुना त्वं अन्नं खादसि तर्हि अत्र एव त्वं जलं अपि पिय । तेन परा शान्तिं प्राप्स्यसि ।

यत्र तव पुत्रः अस्ति तं देशं त्वं अधुना एव गच्छ । स कदा वृक्षस्य समीपं गमिष्यति ? तुभ्यं नारायणेन किं पुस्तकं दत्तम् ? त्वया तत् पुत्रः रक्षितं अस्ति ? अहं सायंकाले कुत्र अपि नैव गमिष्यामि । यथा अश्वः धावति तथा गर्दभः न धावति । यत् भविष्यति तत् एव भविष्यति । तथा यन् न भविष्यति तत् नैव भविष्यति ।

वृक्षः तत्र पतति । तत्र मूषकः घान्यं खीदति । तस्मिन् गृहे श्वेतं वस्त्रं इदानीं नास्ति । यदा त्वं तन् श्वेतं वस्त्रं तत्र नेष्यसि तदा एव अहं तत्रैव आगमिष्यामि । यदि त्वं तत्र न भविष्यसि तर्हि कः तत्र भविष्यति ?

समाप्ता ।

१ गोपाल = गो पाल गोपाल ।

२ देवदत्त = देवैः दत्तं देवदत्त ।

३ भूष = भुवः पाति इति भूष ।

५।४ १८

संस्कृत—वाचन—पाठः ।

तव पुत्र इदानीं कुत्र गतः ? तं त्वमधुना पश्यसि किम् ?
केन स इदानीं नीतः ? कुत्र नीतः ? त्वं जानासि किम् ?

कदा स आगमिष्यति ? केन सह आगमिष्यति ? कस्मात्
स्थानात् केन सह कदा स पुनरागमिष्यति ?

कथं तस्मिन्पङ्क्ते स वृषभः पातितः ? स वृषभस्तस्मिन्पङ्के
केन वा पातितः ? कथं स तत्र गतः ?

मम मञ्चकोऽत्र नास्ति । केन स अर्धव नीतः ? किमर्थं मेम
मञ्चकस्तो न नीतः ?

अस्य गृहस्यैव भागो ममैवास्ति । ममैवास्त्यस्य गृहस्यैव
भागः । अस्य गृहस्यान्यो भागः कस्यास्ति ?

पुत्रेण फलं नानीतम् । किमर्थं तेन पुत्रेण फलं नानीतम् ?
अद्य न तेन पुत्रेण फलमानीतम् ।

तस्य मञ्चकस्य समीपमेव विष्टरोऽस्ति । केन राक्षतो
विष्टरस्तस्य मञ्चकस्य समीपम् । मया तस्य मञ्चकस्य
समीपमेव विष्टरो राक्षतः ।

कृष्णदुर्गो विजयदुर्गस्य समीपमेवास्ति । अहं विजयदुर्गस्य
मार्गं जानामि ; कृष्णदुर्गस्य मार्गं न जानामि । त्वं जानासि किम् ?

लङ्कानगरे रावणः राज्यं करोति । तेन रावणेन किं कृतम् ?
रामेण किमर्थं तस्य वधः कृतः ?

रामेण बाणेन रावणस्य वधः कृतः । रावणो राक्षसोऽस्ति ।
राक्षसो दुष्टो भवति । दुष्टः पुरुषः पीडको भवति ।

यथा व्याघ्रो वने भवति तथा अश्वो ग्रामे भवति । तथा गृहे विडालोऽपि भवति ।

हस्त भूषणं भवति । मुखेऽन्नं भवति । वृक्षे फल भवति । दीपे प्रकाशो भवति । सूर्ये प्रभा भवति । समुद्रे जल भवति ।

साहस श्रोर्भवति । ब्राह्मणे विद्या भवति । क्षत्रिये शार्य भवति ।

तव द्वारपालेन मम पुस्तकं न नीतम् । तत् पुस्तकं तस्य द्वारपालेनाद्य नीतम् । कदा नीतम् ? इदानीमव नीतम् ।

वीर आरोहत्यश्वम् । क्षत्रिया गजमारोहति । स पुरुषो गजमारोहति, नापि ॥ अश्वमारोहति ।

वीरो गच्छति । बालक आगच्छति । नरो वन इदानीं गच्छति । विप्र पुस्तकं पठति । अश्वो वनान् तत्र भागत । स तत्र तिष्ठति ।

वैद्यो वत्साय ददाति रसम् । बालको रसं न पिवति । तमिदानीं तत्र गच्छ, यत्र स बालकोऽस्ति ।

मूपकोऽन्नं खादति । न मूपकोऽन्नं खादति, परंतु विडालो मोदकं भक्षयति । अद्य तस्मिन् गृहे मूपको नास्ति, परंतु तत्र विडालोऽस्ति ।

येनान्नं खादितं स नैव विडालः । स कोऽपि अन्योऽस्ति । येन विडालेन मूपको भक्षितः, स इदानीं कुत्र गतः ?

इदानीं लेखको लेखनाय किं नागच्छति ? यदा स आगच्छति तदा त्वं कुत्र गच्छसि ? लेखक आगच्छति, परंतु लेखनं न करोति ।

त्वया अधोत्तम पाक कृतः । नहि नहि, स पाको मया न कृतः, परंतु मम मित्रेण हृदिन्नेन कृतः ।

गोवत्स किमर्थं धावति ? तमत्रानय । यथा स अत्रैव तिष्ठति, तथा कुरु । येन मार्गेण स अत्रागच्छति, तेनैव मागण तमानयान ।

स पुरुषो बालकं न रक्षति । स उत्तमः पुरुषः शोभनं बालक-
मपि न रक्षति । किमर्थं स एवं करोति ? कुत्र स गच्छति ?
किमर्थं स तत्र न गच्छति ?

यदा वीरो युद्धं प्रति गच्छति, तदा शस्त्रास्त्रेण सह गच्छति,
तथा त्वमपि गच्छ । स्व-धर्मस्य रक्षणार्थं युद्धं कुरु । मनुष्येण
रक्षितो धर्मो मनुष्यमेव रक्षति ।

मम अत्रैव निवासोऽस्ति, अस्मिन् स्थाने तिष्ठामि, अस्मिन्
स्थाने पठामि, अस्मिन् स्थाने भोजनं करोमि, तस्मिन् स्थाने
स्नानं करोमि ।

यथा त्वं जानासि तथा वद । कदापि असत्यं न वद ।
सत्यस्यैव ध्वनं श्रेयस्करं भवति, यदत्यन्तं भूतहितं, तदेव
सत्यमिति शास्त्रस्य सिद्धान्तोऽस्ति ।

यद्यन् परवशं तत्तत्सर्वं दुःखमेव भवति । यद्यत्स्ववशं
तत्तत्सर्वं सुखकरं भवति । एतदेव सुखदुःखलक्षणमस्ति ।

यन्त्रकारः कुत्र चक्रं भ्रामयति ? यत्र विश्वामित्रोऽस्ति तत्र
स चक्रं भ्रामयति । यदा स चक्रं भ्रामयति, तदा सोऽन्यः
पुरुषस्तत्र किं करोति ?

कस्मात्तगरात्स पुरुषोऽत्रागतः ? यदि स काशीनगरादेवा
गतस्तर्हि तेन सह भाषणं कर्तुमिच्छामि ।

यदा त्वं नदीतीरं स्नानाय गमिष्यसि तदा वस्त्रं पात्रं च तत्र नय ।

यदा रामचन्द्रः स्नानार्थं त्रिष्णुगुप्तस्य गृहं गच्छति, तदा तत्र
तस्य सेवकः अपि भवति । स उष्णं उदकं तस्य स्नानार्थं ददाति ।

પાઠ ૨૦

આ પાઠના નીચે લખેલા શ્લોકો વાંચો—

વરં વૃણીષ્વ ભદ્રં તે યાદૃશં પુત્રમીક્ષિતમ્ ।

તથોક્ત પ્રાજ્ઞલી રાજા પુત્રં વચ્ચે ગુણાન્વિતમ્ ॥

(મહાભારત દ્રોણપર્વ ૧૨૧૨૨)

પદાનિ-વરં । વૃણીષ્વ । ભદ્રં । તે । યાદૃશં । પુત્રં । ઇક્ષિતં ।
તથા+ઉક્ત । પ્ર+અજ્ઞાલિ । રાજા । પુત્રં । વચ્ચે । ગુણ+અન્વિતમ્ ॥

અન્વય.-વરં વૃણીષ્વ, તે ભદ્રં । યાદૃશં પુત્રં ઇક્ષિતં ।
તથોક્ત-રાજા પ્રાજ્ઞાલિ ગુણાન્વિતં પુત્રં વચ્ચે ।

અર્થ-- (વરં) વરદાન (વૃણીષ્વ) માગ (તે) તારૂં (ભદ્રં)
કથ્યાણુ થાયો (યાદૃશં) તને જેવો (પુત્ર) પુત્ર (ઇક્ષિતં)
જોઈએ તેવું વરદાન માગ

ભાવાર્થ- તને જેવો પુત્ર જોઈએ તેવું વરદાન માગ. તારૂં
કથ્યાણુ થાયો, એવું કહેવાથી રાજાએ પોતાને માટે જેવો જોઈએ
તેવો શુભવાન પુત્ર માગી લીધો.

યશસ્વિનં કીર્તિમન્તં નેજસ્વિનમરિન્દમમ્ ।

યસ્ય મૂત્ર પુરીપં ચ ક્લેદ સ્વેદઃ કાઞ્ચનમ્ ॥ ૨ ॥

પદાનિ-યશસ્વિનં । કીર્તિમન્તં । તેજસ્વિનં । અરિન્દમં ।
યસ્ય । મૂત્રં । પુરીપં । ચ । ક્લેદ । સ્વેદઃ । ચ । કાઞ્ચનમ્ ॥

અન્વય-યશસ્વિનં કીર્તિમન્તં તેજસ્વિનં અરિન્દમમ્ ।
યસ્ય મૂત્રં પુરીપં ચ ક્લેદ સ્વેદઃ ચ કાઞ્ચનમ્ ॥

અર્થ- (તેણે એવો પુત્ર માંગ્યો કે જે) યશસ્વી, કીર્તિવાળો, તેજસ્વી અને (અરિ-દમ) શત્રુને હતવાવાળો, અને (યસ્ય) જેના (મૂત્ર) મૂત્ર અને (પુરીપં) વિષા તથા જેનો (ક્લેદઃ) મૂળ અને (સ્વેદઃ) પરસેવો એ બધું (કાંચનં) સોનું જ હોય.

સાવાર્થ- તેણે એવો પુત્ર માંગ્યો કે જેના મૂળ, મૂત્ર, વિષા અને પરસેવો અર્થાત્ જેના શરીરનો બધો મૂળ સુવર્ણ જ અને તથા જે યશસ્વી, કીર્તિમાન અને શત્રુને હતવાવાળો થાય.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

૧ યથા જનકઃ કુમારં પદયતિ, તથા કુમારો જનકં પદયતિ કિમ્? હદાર્ની કુમારો જનકં પદયતિ । પદય તમ્ સ તં કથં પદયતિ ।

૨ યથા ત્વં ઘાવસિ, તથાઽહમપિ ઘાંવામિ । યથા સ ઘાવતિ તથા ત્વં ન ઘાવસિ । તથાઽહં ઘાવોમિ, તથા ત્વં શ્રાવસિ ।

અંક ૩ ઓં

સંસ્કૃત-સ્વયં શિક્ષક

[સંસ્કૃત-ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો મહેતો ઉપાય]

ભાગ ત્રીજો

—૦:—

લેખક

પં. શ્રીપાદ દામોદર માતવળેકર

આધ્યક્ષ—સ્વાધ્યાય-મંડળ,
કોટલા-પારદી. (અ. મુલ)

—૦:—

મુલ્ય રૂ. ૨૦૦૭, શકે ૧૮૭૨, વન ૧૯૫૦

—૦—

ધ્યાન આપો

આ પુસ્તકમાં પદ્મજેઠ પૂર્વક સંસ્કૃતના પાઠ પહેલાં આપ્યા છે, અને પછી તેમનું સંધિ સાથે સંસ્કૃત આપવામાં આવ્યું છે.

‘વાચક જો બંનેની તુલના કરી અધ્યયન કરશે, તે સરળતાથી મધી વિષયનું જ્ઞાન મેળવી શકશે

આમાં જે સંસ્કૃત વાક્યો આવ્યા છે, તે અનુકૂળતાએ વારંવાર વાચવાથી ઘણું લાભ થઈ શકે છે.

આમાં જે શ્લોક આવ્યા છે, તેમનું પણ વારંવાર મનન કરવાથી, સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં સારી મદદ મળશે.

સ્વાધ્યાય-મંડળ

આનંદાશ્રમ

કીલ્લા-પારડી

(૯ સૂરત)

લેખક

પં. શ્રીપાદ દામોદર માતવળેકર

મુદ્રક અને પ્રકાશક— વસંત શ્રીપાદ માતવળેકર, બી. એ.

ભારત મુદ્રણાલય, સ્વાધ્યાય-મંડળ ‘આનંદાશ્રમ,’

કીલ્લા-પારડી (૯ સૂરત)

संस्कृत-स्वयं शिक्षक

भाग त्रीने

पाठ १

हे अर्जुन ! त्वं स्वधर्मं अवेक्ष्य विकपितुं न अर्हसि । हे पार्थ ! त्वं क्षत्रिय अस्ति । तव क्षत्रियस्य धर्म एव युद्धं कर्तव्यम् । अतः त्वं स्वधर्मं क्षात्रधर्मं च अवेक्ष्य एव विकपितुं न योग्य ।

क्षत्रियस्य श्रेय धर्म्यात् युद्धात् अन्यत् कि अपि न वर्तते । यदा क्षत्रिय धर्म्यं युद्धं करोति तदा एव स श्रेय प्राप्नोति । यदि स एव क्षत्रिय युद्धात् पलायनं करिष्यति, तर्हि स श्रेय नैव प्राप्स्यति ।

युद्धं स्वर्गस्य द्वारं एव अस्ति । य क्षत्रिय धर्म्यं युद्धं करोति, स तेन एव द्वारेण स्वर्गं गच्छति । यदि स युद्धे मृत भवति तर्हि स स्वर्गं गच्छति, यदि न मृत, विजय प्राप्त, तर्हि राज्यं प्राप्नोति ।

अतः क्षत्रिय ईदृश युद्धं सुखेन करोति । तेन स्वर्गं भूमि-

राज्यं वा प्राप्नोति । परंतु यः मीरुः पुरुषः युद्धं कर्तुं न समर्थः,
सः न स्वर्गं प्राप्नोति । न अपि अत्र भूमिराज्यं प्राप्नोति ।

हे अर्जुन ! यदि त्वं धर्म्यं युद्धं न कार्ष्यासि, तर्हि स्वधर्मं
हित्वा, कीर्तिं च हित्वा पापं एव अवाप्स्यसि । यदा क्षत्रियः
धर्म्यं अपि युद्धं न एव करोति, तदा सः पापयुक्तः भवति ।

प्रभविष्णुः क्षत्रियः सदा युद्धाय सिद्धः भवति । भो शिष्य !
किं क्षत्रियः एव युद्धं करोति ? न अन्यः कः अपि युद्धं
करोति ?

क्षत्रियः शस्त्रेण युद्धं करोति तथा ब्राह्मणः अपि शब्देन युद्धं
करोति, तत् ब्राह्मणस्य युद्धं वाग्युद्धं इति उच्यते ।

वैश्यः अपि वाणिज्ययुद्धं करोति । शूद्रः अपि स्वकर्मव्येन
युद्धं करोति एव । सर्वे अपि जनः एवं युद्धं करोति । युद्धेन
विना जिवनं अपि न भवति । यः युद्धं न करोति, तस्य अकीर्तिः
भवति ।

संभावितस्य अकीर्तिं मरणात् अपि अन्तिरिच्यते ।

यदा क्षत्रियः भयात् रणान् उपरतः भवति, तदा तस्य सर्वं न
अकीर्तिः एव भवति ।

५१४ : ३

यः क्षत्रियः धर्मेण राज्यं रक्षति, राज्यस्य रक्षणार्थं च धर्म्यं युद्धं करोति, स एव क्षत्रियः यशस्वी कीर्तियुक्तः च भवति । न अन्यः । उदधेः जलं स्नानाय योग्यं भवति । उदधे जलस्य स्नानेन शरीरस्य आरोग्यं भवति । तेन स्नानेन शरीरस्य रोगः अपि दूरं गच्छति ।

१. एक रथः भूमिमार्गेण गच्छति स रथः इति उच्यते । अन्य रथः जलमार्गेण गच्छति स जलरथः इति उच्यते । तृतीयः रथः आकाशमार्गेण गच्छति स विमान इति उच्यते । भूपतिः प्रजापालनेन यशः इच्छति । ब्राह्मणः ज्ञानवर्धनेन श्रेयः वाञ्छति । वैश्यः धनवर्धनेन ऐश्वर्यं कांक्षति । शूद्रः कर्मणा उत्कर्षं प्राप्नोति । सर्वः अपि जनः स्वकर्मणा एव यशस्वी भवति । न तु उद्योगं त्यक्त्वा सिद्धिं कः अपि प्राप्नोति । ईश्वरः हृदयदेशे तिष्ठति । तं यदि त्वं शरणं गच्छसि तर्हि स एव त्वां स्वर्गं नेष्यति ।

यथा दिवसे भानोः प्रकाशः भवति तथा रात्रौ सोमस्य प्रकाशः भवति । सूर्यस्य उष्णः प्रकाशः तथा सोमस्य शीतः प्रकाशः अस्ति ।

स्वस्य धर्मः स्वधर्मः । स्वस्य यः धर्मः अस्ति सः एव तस्य स्वधर्मः भवति । ज्ञानार्जनं ब्राह्मणस्य स्वधर्मः । प्रजापालनं क्षत्रियस्य स्वधर्मः । वाणिज्यं गोपालनं च वैश्यस्य स्वधर्मः ।

शूद्रस्य अपि सेवाकर्म एव स्वधर्मः अस्ति । यः स्वधर्मं पालयति सः एव उत्कर्षं प्राप्नोति न अन्यः । तस्य एव सर्वत्र कीर्तिः भवति न अन्यस्य । सः एव उत्तमं यशः प्राप्नोति न अन्यः ।

अंधि ऊरेलां वाक्ये।

हे अर्जुन ! त्वं स्वधर्ममवेक्ष्य विकल्पितुं नार्हसि । हे पार्थ ! त्वं क्षत्रियोऽसि । तव क्षत्रियस्य धर्म एव युद्धं कर्तव्यम् । अतस्त्वं स्वधर्मं क्षात्रधर्मं चावेक्ष्यैवं कल्पितुं न योग्यः ।

क्षत्रियस्य श्रेयो धर्म्याद्युद्धादन्यत्किमपि न वर्तते । यदा क्षत्रियो धर्म्यं युद्धं करोति तदैव स श्रेयः प्राप्नोति । यदि स एव क्षत्रियो युद्धात्पलायनं करिष्यति तर्हि स श्रेयो नैव प्राप्स्यति ।

युद्धं स्वर्गस्य द्वारमेवास्ति । यः क्षत्रियो धर्म्यं युद्धं करोति स तेनैव द्वारेण स्वर्गं गच्छति । यदि स युद्धे मृतो भवति तर्हि स स्वर्गं गच्छति, यदि न मृतो, विजयं प्राप्तस्तर्हि राज्यं प्राप्नोति ।

यः स्वधर्मं पालयति स एव उत्कर्षं प्राप्नोति नान्यः । पालयति यः स्वधर्मं, प्राप्नोत्युत्कर्षं स एव, नान्यः । अन्यो नोत्कर्षं प्राप्नोति, यः स्वधर्मं न पालयति ।

પાઠ ૩

આ પાઠમાં નીચેના શ્લોક વાંચો—

‘ યદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જન ।

સ યત્પ્રમાણ કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥

(મં ૦ ગીતા ૩:૨૧)

પદાનિ— યત્ । યત્ । આચરતિ । શ્રેષ્ઠ । તત્ । તત્ ।
 एष । इतर । जन । सः । यत् । प्रमाण । कुरुते । लोक । तत् ।
 अनुवर्तते ॥

અન્વય— શ્રેષ્ઠ યત્ યત્ આચરતિ, તત્ તત્ इतर જન
 स यत् प्रमाण कुरुते, लोक तत् अनुवर्तते ॥

અર્થ— શ્રેષ્ઠ માણસ જેમ જેમ આચરણ કરે છે, તેમ તેમ બીજા
 માણસો કરે છે તે જે જે પ્રમાણે (કુરુતે) કરે છે અથવા માને
 છે, તેમજ લોકો તેમજુ અનુસરણ કરે છે

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बधुरात्मैव रिपुरात्मन ।

(મં ૦ ગીતા ૧૫)

પદાનિ— ઉદ્ધરેત્ । આત્મના । આત્માન । ન । આત્માનં ।
 अवसादयेत् । आत्मा । एव । हि । आत्मन । बधु । आत्मा ।
 एव । रिपु । आत्मन ॥

અન્વય— આત્મના આત્માન ઉદ્ધરેત્ । આત્માન ન અવસા

દયેત્ । આત્મા એવ હિ આત્મનઃ વંધુઃ આત્મા એવ આત્મનઃ રિપુઃ ॥

અર્થ—(આત્મના) આપ (આત્માનં) પોતાનો ઉદ્ધાર કરે, પોતાને ને ગિરાવો, કારણકે માણસ સ્વયંજ પોતાનો બંધુ અને સ્વયંજ (રિપુઃ) શત્રુ છે.

અસંશયં મહાવાહો મનો દુર્નિગ્રહં ચલમ્ ।

અભ્યાસેન તુ કૌન્તેય વૈરાગ્યેણ ચ ગૃહ્યતે ॥

(મં ગીતા ૬૫) .

પદાનિ—અ+સંશયં । મહા+વાહો । મનઃ । દુર્નિગ્રહં । ચલમ્ ।
અભ્યાસેન । તુ । કૌન્તેય । વૈરાગ્યેણ । ચ । ગૃહ્યતે ॥

અન્વય.—હે મહાવાહો ! મનઃ અસંશયં દુર્નિગ્રહં ચલમ્ । હે કૌન્તેય ? અભ્યાસેન વૈરાગ્યેણ ચ ગૃહ્યતે ॥

અર્થ—હે (મહાવાહો) મોટી બાહુવાળા વીર ! મન નિઃસંદેહ, (દુર્નિગ્રહં) નિગ્રહ કરવા માટે કઠિન અને (ચલં) ચળવળ છે. હે (કૌન્તેય) કુન્તીના પુત્ર ! તેનો (અભ્યાસેન) પ્રયત્ન અને વૈરાગ્યથી (ગૃહ્યતે) નિગ્રહ કરવામાં આવે છે.

કાલોઽસિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો

લોકાન્સમાહર્તુમિહ પ્રવૃત્તઃ ।

ઋતેઽપિ ત્વાં ન ભવિષ્યન્તિ સર્વે

યેઽવસ્થિતાઃ પ્રત્યર્નીકેષુ વીરાઃ ॥

(મં ગીતા ૧૧/૩૨)

પદાનિ—કાલ । અસિ । લોકઃ+ક્ષય+કૃત્ । પ્ર+વૃદ્ધઃ ।

લોકાન્ । સં-આહર્તુ । इह । प्रवृत्तः । क्रते । अपि । त्वां
न । भविष्यन्ति । सर्वे । ये । अवास्थिताः । प्रत्यनीकेषु । वीराः ॥

અન્વય:— લોકક્ષયકૃત્ પ્રવૃદ્ધ કાલઃ અસ્મિ । इह लोकान्
समाहर्तुं प्रवृत्तः । त्वां क्रते अपि सर्वे न भविष्यन्ति । ये
वीराः प्रत्यनीकेषु अवास्थिताः ॥

અર્થ—હું લોકોનો નાશ કરનાર કાલ (પ્રવૃત્તઃ) તથા સમૃદ્ધ
(અસ્મિ) છું. (इह) અહિં લોકોનો (समाहर्तु) સંહાર કરવા
માટે પ્રવૃત્ત થયો છું. (त्वां क्रते) તારા વગર પણ આ બધા નહીં
રહે, (ये) જે વીર (प्रत्यनीकेषु) યનુઓની સેનાઓમાં (अव-
स्थिताः) ઉભા રહેલાં છે.

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व

जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धम् ।

मयैव ते निहताः पूर्वमेव

निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ३३ ॥

પદાનિ— તસ્માત્ । ત્વં । ઉત્તિષ્ઠ । યશઃ । લભસ્વ ।
જિત્વા । શત્રૂન્ । ભુંક્ષ્વ । રાજ્યં । સમૃદ્ધં । મયા । એવ । એતે ।
નિહતાઃ । પૂર્વે । એવ । નિમિત્ત+માત્રં । ભવ । સવ્ય+સાચિન્ ॥

અન્વય:— હે સવ્યસાચિન્ ! तस्मान् त्वं उत्तिष्ठ, यशः
लभस्व, शत्रून् जित्वा समृद्धं राज्यं भुंक्ष्व । एते मया पूर्वं एव
निहताः । त्वं निमित्तमात्रं भव ॥

અર્થ—હે (સવ્યસાચિન્) અર્જુન ! એટલા માટે તું ઉડ,

યશ (લભસ્વ) લાભ કર, શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવી સમૃદ્ધ રાજ્યનો (મુંદસ્વ) ઉપલોગ કર. (એતે) એમને તો મેં પૂછેલાંજ મારી નાખ્યાં છે. તૂં નિમિત્ત માત્ર (ભવ) બન.

આ પાઠમાં જે શ્લોક આપ્યા છે તેમનો અભ્યાસ કર્યા પછી પ્રત્યેક શ્લોકના પદ, અન્વય અને અર્થ મનથી કરો, અને જે અશુદ્ધિઓ માલમ પડે તેમને ઠીક કરો. કાગળ ઉપર લખવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી. શ્લોક જોઈને આ કામ મનમાં પણ થઈ શકે છે, અને જે અભ્યાસ આ પ્રમાણે થશે એ વિશેષ ઉપયોગી રહેશે. જે આપ એવી રીતે અભ્યાસ કરશો તો સરળતાથી સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપને જલ્દીજ થઈ રહેશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

અતઃ ક્ષત્રિયઃ ર્દેશં યુદ્ધં સુખેન કરોતિ । તેન સ્વર્ગ મુમિરાજ્યં વા પ્રાપ્નોતિ । પરંતુ યો મીરુઃ પુરુષો યુદ્ધં કર્તુ ન સમર્થઃ સઃ ન સ્વર્ગં પ્રાપ્નોતિ । નાપ્યગ્ર મુમિરાજ્યં પ્રાપ્નોતિ ।

હે અર્જુન ! યદિ ત્વં ધર્મ્ય યુદ્ધં ન કરિષ્યાસિ, તર્હિ સ્વધર્મં હિત્વા, કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમેવાવાપ્સ્યાસિ । યદા ક્ષત્રિયો ધર્મ્યમપિ યુદ્ધં નૈવ કરોતિ, તદા સ પાપયુક્તો મવતિ ।

પ્રમવિષ્ણુઃ ક્ષત્રિયઃ સદા યુદ્ધાય સિદ્ધો મવતિ । મો શિષ્ય ! કિં ક્ષત્રિય એવ યુદ્ધં કરોતિ ?

पाठ ४

श्रेष्ठः उत्तमः मनुष्यः यत् यत् आचरति तत् तत् एव इतरैः जनः आचरति । यत् यत् एव नृपः आचरति तत् तत् एव प्रजाजनः आचरति । विद्वान् आचरति तथा एव साधारण जनः आचरति । यथा त्वं आचरसि तथा एव अहं आचरामि । यथा अहं आचरामि तथा त्वं न आचरसि ।

सः श्रेष्ठः उत्तमः पुरुषः यत् यत् प्रमाणं कुरुते तत् तत् एव लोकः अनुवर्तते । यत् यत् भूपतिः प्रमाणं कुरुते तत् तत् एव प्रजाजनः अनुवर्तते । विद्वान् यत् यत् प्रमाणं कुरुते साधारणः जनः तत् तत् एव अनुवर्तते ।

आत्मना आत्मानं उद्धरेत् सदा आत्मानं एव आत्मना उद्धरेत् कदा अपि आत्मना आत्मानं न अवसादयेत् । मनुष्येन सदा तथा प्रयत्नः कर्तव्यः, येन तस्य उद्धारः भविष्यति ।

आत्मा एव आत्मनः बन्धुः भवति, तथा आत्मनः शत्रुः अपि आत्मा एव भवति । यः स्वकर्तव्यं करोति सः एव आत्मनः बन्धुः तथा यः स्वकर्तव्यं न करोति स एव आत्मनः शत्रुः भवति ।

हे मनुष्य ! मनः दुर्निग्रहं चलं च अस्ति इति असंशयं सत्यं एव अस्ति । परंतु तस्य निग्रहः अभ्यासेन वैराग्येण च भवति, न अन्येन केन अपि कर्मणा भवति ।

अहं लोकस्य क्षयकृत् कालः अस्मि । लोकान् समाहर्तुं इह अस्मिन् युद्धे प्रवृत्तः अस्मि । युद्धे सर्वस्य लोकस्य

ક્ષયં કર્તું ઇચ્છામિ । યે વીરાઃ અસ્મિન્ યુદ્ધે અત્ર અવાસ્થિતાઃ
તે સર્વે ત્વાં ક્રુતે અપિ ન ભવિષ્યન્તિ એવ ।

યઃ વીરઃ ઇદાનીં યુદ્ધે અવસ્થિતઃ સ વિજયં પ્રાપ્સ્યતિ । યઃ
ધીરઃ પુરુષઃ યુદ્ધં કરોતિ સઃ અવશ્યં વિજયં પ્રાપ્નોતિ ।

તસ્માત્ ત્વં ઉત્તિષ્ઠ । હે વીર ! ઇદાનીં ત્વં યુદ્ધાય ઉત્તિષ્ઠ,
યદ્વાઃ ચ લભસ્વ । શત્રૂન્ જિત્વા સમૃદ્ધં રાજ્યં ભુંક્સ્વ ।

એતે વીરા મયા એવ પૂર્વ નિહતાઃ । અતઃ ત્વં નિમિત્તમાત્રં
ભવ ।

ક્ષત્રસ્ય ધર્મસ્ય તત્ત્વં ધર્મ્યં યુદ્ધં કર્તવ્યં હિતિ એવ અસ્તિ । અતઃ
ધર્મ્યાન્ યુદ્ધાત્ પલાયનં ક્ષત્રિયાય ન યોગ્યં ભવતિ !

તસ્ય ક્ષત્રિયસ્ય કિં નગરં અસ્તિ ? સઃ વીરઃ ક્ષત્રિયઃ વીરપુરે
નગરે નિવસન્તિ । તસ્માન્ નગરાત્ સ ઇદાનીં એવ અત્ર આગત ।
સઃ કિમર્થં અત્ર આગત ? સ કદા અસ્માન્ નગરાન્ સ્વનગરં
ગમિષ્યતિ હિતિ ત્વં જાનાસિ કિમ્ ?

આદૌ વીરેણ ઇન્દ્રિયાણિ સંયમ્ય શત્રુણા સહ અવશ્યં યુદ્ધં
કર્તવ્યમ્ । યઃ વીરઃ નિર્મલઃ નિશ્ચલઃ નિર્વિકારઃ નિત્યપૂતઃ
નિસ્પૃહઃ નિર્મોહઃ સઃ એવ પ્રશંસનીયઃ । સ એવ યુદ્ધે વિજય પ્રાપ્નોતિ ।

મૂચના—જો પાઠક આ વાક્ય સરળતાથી મનજી શકે તો ઠીક
જ છે પણ જો એ વાક્ય મનજીમાં ન આવે, તો તેમને અગાઉના
ભાગમાં અર્થાત્ બીજા ભાગમાં ફરીવાર જુઓ.

વાક્યકે ને પોતાને જ અનુભવ થતો હશે કે આ પદ્ધતિથી
નિયમપૂર્વક અધ્યયન કરવાથી કેટલી ઉન્નતિ શક્ય છે. થોડા

પરિશ્રમ માત્રથી સંસ્કૃતનું, કેટલું વિસ્તૃત જ્ઞાન થાય છે. હવે વાચક પોતે ઘણાંપણ વાંચ્યું, જોડી શકે છે, લખી શકે છે, અને મરણ શ્લોકના અર્થ પણ સમજી શકે છે.

વાચકોએ એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ, અને કેઈપણ તે એ કે પાઠ સારી રીતે સમજ્યા વગર આગળ વધવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. એથી સમય લાગે તો ચિંતા નહીં; પણ પહેલા પાઠના પાકા જ્ઞાન પછીજ આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠ:

સઃ દેવર્ષિઃ નારદઃ એવં ઉત્તવા વિરરામ । રાજશ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરઃ
તુ શોકપરિપ્લુતઃ ચિન્તયા મોહિતઃ અભૂત્ ।

દીનમનસં શોકોપહતં તં આતુરં વીરં યુધિષ્ઠિરં નાગં ઇવ
નિઃશ્વસન્તં, અશ્રુપૂર્ણનયનં કુન્તી માતા ઇદં વચનં અબ્રવીત્ ।

શોકપરીતાઙ્ગી દુઃસ્વોપહતચેતના કુન્તી સુમધુરયા વાચા ઇદં
અર્થવત્ વચનં તં અબ્રવીત્ ।

હે મહારાજ યુધિષ્ઠિર ! ત્વં એવં શોચિતું ન અર્હસિ । હે
મહાપ્રાણ ! શોકં જહિ । મમ ઇદં વચનં શૃણુ ।

સઃ કર્ણઃ મયા પૂર્વં તવ વન્ધુભાવં જ્ઞાપયિતું યાચિતઃ । પિત્રા
દેવેન સૂર્યેણ ચ અપિ પૂર્વં તથૈવ પ્રાર્થિત ।

હિતકામેન સુહૃદા દિવાકરેણ યત્ વાચ્યં તત્સર્વં ઉક્ત, મમ
અગ્રતઃ સ્વપ્નાન્તે ચ । સૂર્ય પુરા સ્નેહકારણેન એનં કર્ણ
જ્ઞાપયિતું, ત્વયા સહ એકતાં કર્તું ચ ન અશક્ત્ । નાપિ અહં
અશક્તમ્ ત્વયા સહ તસ્ય સ્નેહભાવં સંવર્ધયિતુમ્ ।

પાઠ ૫

દુપ્યન્તસ્તુ તતો રાજા પુત્રં શાકુંતલં તદા ।

ભરતં નામતઃ કૃત્વા યૌવરાજ્યેઽભ્યપેચયત્ ॥

(મ૦ મા૦ આદિઃ ૭૪૧૨૯)

અન્વયઃ—તતઃ દુપ્યન્તઃ રાજા તુ તદા શાકુંતલં પુત્રં નામતઃ
ભરતં કૃત્વા યૌવરાજ્યે અભ્યપેચયત્ ॥

અર્થ—પછી દુપ્યંત રાજાએ શકુંતલાના પુત્રનું નામ ભરત
પાડી યૌવરાજ્યમાં અભિષેક કર્યો.

તસ્ય તત્પ્રાયિતં ચક્રં પ્રાવર્તત મહાત્મનઃ ।

ભાસ્વરં દિવ્યમમિતં લોકસંનાદનં મહત્ ॥ ૧૩૦ ॥

અન્વયઃ—તસ્ય મહાત્મનઃ મહત્ લોકસંનાદનં અજિતં દિવ્યં
ભાસ્વરં પ્રાયિતં ચક્રં પ્રાવર્તત ॥

અર્થ—તે મહાત્માનું મોટા લોકોમાં પ્રખ્યાત અજેય દિવ્ય
તેજસ્વી ચક્ર પ્રવર્તિત થયું.

સ વિજિત્ય મહીપાલાંશ્ચકાર વશવર્તિનઃ ।

ચચાર ચ સતાં ધર્મં પ્રાપ્ત્વાનુત્તમં યશઃ ॥ ૧૩૧ ॥

અન્વયઃ—સ મહીપાલાન્ વિજિત્ય, વશવર્તિનઃ ચકાર । સતાં
ધર્મં ચ ચકાર । અનુત્તમ યશઃ ચ પ્રાપ્ત ॥

અર્થ—તેણે મહીપાલોને જીતીને વશમાં કરી લીધા.
સત્જનોના ધર્મનું આચરણ કર્યું, અને (અનુત્તમ) અત્યંત ઉત્તમ
યશ (પ્રાપ્ત) પ્રાપ્ત કર્યું.

સ રાજા ચક્રવર્ત્યાસીત્સાર્વભૌમઃ પ્રતાપવાન્ ।

ઈજે ચ बहुभिर्यज्ञैर्यथा शक्रो मरुत्पतिः ॥ ૧૩૨ ॥

પદાનિ— સ । રાજા । ચક્રવર્તી । આસીત્ । સાર્વભૌમઃ । પ્રતાપવાન્ । ઈજે । ચ । बहुभिः । યજ્ઞૈઃ । યથા । શક્રઃ । મરુત્+પતિઃ ॥

અન્વયઃ— સઃ રાજા પ્રતાપવાન્ સાર્વભૌમઃ ચક્રવર્તી આસીત્ । યથા મરુત્પતિઃ શક્રઃ [તથા સઃ] बहुभिઃ યજ્ઞૈઃ ઈજે ॥

અર્થ—તે રાજા પ્રતાપી સાર્વભૌમી અને ચક્રવર્તી હોતો. મરુતોના રાજા (શક્ર) ઇન્દ્રની જેમ ઘણા યજ્ઞોથી (ઈજે) યજ્ઞ કરતો રહેશે.

याजयामास तं कण्वो विधिवद्भूरिदक्षिणम् ।

श्रीमान्गोविततं नाम वाजिमेधमवाप स ॥ ૧૩૩ ॥

અન્વયઃ— તં કણ્વ વિધિવત્ યાજયામાસ । ભૂરિ+દક્ષિણં ગોવિતતં નામ વાજિમેધં સ. શ્રીમાન્ અવાપ ॥

અર્થ—તેમનાથી—કણ્વે વિધિપૂર્વક યજ્ઞ કરાવ્યો. ઘણી દક્ષિણાવાળા ગોવિતત નામના અશ્વમેધને તે શ્રીમાનને (અવાપ) પ્રાપ્ત કર્યો અર્થાત્ યજ્ઞ કર્યો.

यस्मिन्सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ।

भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम् ॥ ૧૩૪ ॥

અન્વયઃ—યસ્મિન્ ભરત પદ્માના સહસ્રં કણ્વાય દદૌ । ભરતાત્ ભારતી કીર્તિ, યેન ઇદં ભારતં કુલમ્ ॥

અર્થ—તેમાં ભરતે સંહુસ પદ કણ્વને દાન આપ્યા. ભરતથી ભારતની દીતિ થઇ, જેનાથી આ ભારત કુળ ઉત્પન્ન થયું.

અપરે ચે ચ પૂર્વે વૈ ભારતા ઇતિ વિશ્રુતા. ।

ભરતસ્યાન્વવાયે હિ દેવકલ્પા મહોજસઃ ॥ ૧૩૫ ॥

અન્યયઃ—ભરતસ્ય અન્વવાયે હિ મહોજસ દેવકલ્પાઃ અપરે ચે ચ પૂર્વે વૈ ભારતાઃ ઇતિ વિશ્રુતા ॥

અર્થ—ભરતના (અન્વવાયે) ગોત્રમાં જ મહાતેજસ્વી દેવોના સમાન પહેલાં એ પૂર્વના અર્થા 'ભારત' (ઇતિ) આ નામથી (વિશ્રુતા.) પ્રસિદ્ધ થયા છે.

વમુવુર્બ્રહ્મકલ્પાશ્ચ વહ્વો રાજસત્તમાઃ ।

યેપામપરિમેયાનિ નામધેયાનિ સર્વશઃ ॥ ૧૩૬ ॥

અન્યયઃ—વહ્વઃ રાજસત્તમાઃ વ્રહ્મકલ્પાઃ વમુવુઃ યેપાં સર્વશઃ નામધેયાનિ અપરિમેયાનિ ॥

અર્થ—ઘણા રાજશ્રેષ્ઠ પુરૂષ (વ્રહ્મકલ્પાઃ) બ્રાહ્મણ જેવા (વમુવુઃ) થયાં જેમના મહુના નામ અપરિમિત છે.

તતઃ સ નૃપશાર્દૂલ પૂરું રાજ્યેઽભિપિચ્ય ચ ।

તપઃ સુચરિતં કૃત્વા ષ્ટગુતુંગે મહાતપાઃ ॥ ૫૭ ॥

અન્યય — હે નૃપશાર્દૂલ ! તને પૂરું રાજ્યે અભિપિચ્ય સઃ મહાતપાઃ ષ્ટગુતુંગે સુચરિતં તપઃ કૃત્વા ॥

અર્થ—હે નૃપ શ્રેષ્ઠ ! પછી પુરૂષે રાજ્યપદ અભિપેક્ષ કરી તે મહા-તપસ્વીને ષ્ટગુતુંગ પર્વતપર ઉત્તમ તપ કરીને.

કાલેન મહતા પશ્ચાત્કાલઘર્મમુપેયિવાન્ ।

કારયિત્વા ત્વનશનં સદાર સ્વર્ગમાપ્તવાન્ ॥ ૫૦ ॥

અન્વય.— પશ્ચાત્ મહતા કાલેન કાલઘર્મ ઉપેયિવાન્ ।
સ-દાર. તુ અનશનં કારયિત્વા સ્વર્ગ આપ્તવાન્ ॥

અર્થ—પછી લાખા સમય બાદ (કાલઘર્મ) મૃત્યુને (ઉપેયિવાન્)
પ્રાપ્ત થયે. (સ-દાર.) સીસાથે (અનશનં) ઉપવાસનુ મત
ધારણ કરીને સ્વર્ગને (આપ્તવાન્) પ્રાપ્ત થયે.

પાઠ સમાપ્ત થયા પછી પાઠક શ્લોક વારંવાર વાચે એ બાદ
રાખવું જોઈએ કે વારે ઘડી શ્લોકનું મનન કરવાથીજ સંસ્કૃતમા
પ્રવેશ થઈ શકશે. તેથી આ સળધમા આવધાન રહેવું જોઈએ

સંધિ કરેલાં વાક્યે.

શ્રેષ્ઠ ઉત્તમો મનુષ્યો યદ્યદાચરતિ, તત્તદેવેતરો જન આચરતિ ।
યદ્યન્નૃપ આચરતિ, તત્તદેવ પ્રજાજન આચરતિ । યથા વિદ્વાના-
ચરતિ, તથૈવ સાધારણો જન આચરતિ । યથા ત્વમાચરસિ,
તથા एवाहमाचરામિ । યથાઽહમાચરામિ, તથા ત્વં નાચરસિ !

— ૦ —

પાઠ ૬

પહેલાની જેમ આ પાઠમાં આગળના પાઠના સંસ્કૃતવાક્યોની સધિ
બનાવી સરળ મસ્કૃત લખવામાં આવે છે. પાઠક એનો અભ્યાસ
પહેલાની જેમજ કરે.

સસ્કૃત-વાચન પાઠ ।

રામ રજોમેધેન સા તાટિકા રાક્ષસી મુહૂર્ત વ્યમોહયત્ ।
પરતુ પશ્ચાત્તા તાટિકા રામ શરેણોરાસિ વિન્યાય । તેન સા
પપાત મમાર ચ ।

તંતસ્તાટિકાવધેન તુષ્ટો મુનિવરો વિશ્વામિત્રો રામમુવાચ ।
હે રાજપુત્ર ! સર્વથા પારિતુષ્ટોઽસ્મિ તેઽનેન શૌર્યેણ । અતસ્તે
સર્વાણ્યપ્યસ્ત્રાણિ પ્રીત્યા પ્રયન્છામિ ।

તૈરસૈ સમન્વિતો યુદ્ધે શત્રૂઞેપ્યસિ હત્યુક્ત્વા સ વિપ્રો રામાય
તાનિ સર્વાણ્યેવાસ્ત્રાણિ ન્યવેદયન્ ।

તત્ સ વિશ્વામિત્રો રામ લક્ષ્મણ ચ ગૃહીત્વા સ્વકીય
સિદ્ધાશ્રમં પ્રાવિશન્ ।

તત્ર મુહૂર્ત વિશ્રાન્તૌ રામલક્ષ્મણૌ મુનિશ્રેષ્ઠો યજ્ઞદીક્ષા
પ્રવિશત્ત્વિતિ તમનુવપન્વતુ । તત્ક્રુત્વા સર્વેઽપિ મુનયો રામ-
લક્ષ્મણૌ પ્રશશસુ ।

અઘપ્રમૃતિ પદ્મરાત્ર રક્ષતા યુવામિતિ ચોચુ । તાવાપિ યતૌ
પડહોરાત્રં તપોવનમરક્ષતામ્ ।

पष्ठ्या रात्रौ माया कुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् परमक्रुद्धो
रामो मारीचस्य राक्षसस्योरसि मानवमह्य चिक्षेप ।

तेनास्त्रेण मारीच सागरे क्षिप्तः । मारीच सागरे क्षिप्तं दृष्ट्वा
सुबाहोरुरस्याग्नेयमस्य चिक्षेप ।

सोऽपि सुबाहुरस्त्रेण विद्धो भुवि प्रापतत् । रामोऽपि वायव्या
स्त्रेण शेषान् राक्षसाञ्जघान ।

एव निविघ्नतया समाप्तयज्ञे विश्वामित्रो दिशो राक्षसही-
ना दृष्ट्वा राममब्रवीत् ।

कृताथोऽस्मि महाबाहो !

मिथिलोपवने तु तत्र निर्जनमाश्रमपदं दृष्ट्वा राघवः पप्रच्छ,
कस्यायमाश्रमः ?

विश्वामित्र उवाच-अत्र पुराऽहल्यासहितो गौतमस्तप
आतिष्ठत् । एष गौतमस्य महर्षे रम्य आश्रम इति ॥

पाठ ३ अने अहल्यास कर के।छ भुरकेली नडे तो लाग गीतना
पाठ ४६ ना वाक्य जेई तेनु निवारण करे

પાઠ ૭

હવે આગલા પાઠના શ્લોકનું સરળ સંસ્કૃત નીચે આપવામા આપું છે, એનો અભ્યાસ સારી રીતે કરો—

તતો દુપ્યન્તો રાજા તુ તદા શાકુન્તલં પુત્રં નામતો ભરતં કૃત્વા
યૌવરાજ્યેઽભ્યપેચયત્ ।

તસ્ય મહાત્મનો મહલ્લોકસંનાદનમજિતં દિવ્યં ભાસ્વરં પ્રથિતં
ચક્રં પ્રાવર્તત । સ મહીપાલાન્વિજિત્ય વશવર્તિનશ્ચકાર । સતાં
ધર્મં ચ ચચાર । અનુત્તમં યશશ્ચ પ્રાપ । સ રાજા પ્રતાપવાન્સાર્વ-
ભૌમશ્ચક્રવર્તી આસીત્ । યથા મરુત્પતિઃ શક્રસ્તથા સઘ્નહુભિર્ય-
જ્ઞશ્ચેજે ।

ત કળ્પૌ વિધિવદ્યાજયામાસ । મૂરિદક્ષિણં ગોવિતતં નામ
વાજિમેધં સ શ્રીમાનવાપ । યાસ્મિન્ભરતઃ પદ્માનાં સહસ્રં કળ્વાય
દદૌ । ભરતાદ્ધારતી કીર્તિર્યેનેદં ભારતં કુલમ્ ।

ભરતસ્યાન્વવાયે હિ મહૌજસો દેવકલ્પા અપરં યે ચ પૂર્વ
વં ભારતા ઇતિ વિશ્રુતા । બહવો રાજસત્તમા વ્રહ્મકલ્પા વમૃતુઃ ।
યેપાં સર્વશો નામયેયાનિ અપરિમેયાનિ ।

હે નૃપશાર્દૂલ ! તત પૂરું રાજ્યેઽભિપિચ્ય સ મહાતપા-
મ્મગુતુંગે સુચરિતં તપઃ કૃત્વા, પશ્ચાન્મહતાકાલેન કાલધર્મમુપે-
યિવાન્ ।

સદારસ્ત્વનગ્નં કારયિત્વા સ્વર્ગમાત્તવાન્ ।

प्रश्नाः ।

- १ तारिका रामं कथं व्यमोहयत् ?
- २ पश्चाद्रामेण किं कृतम् ?
- ३ तारिकावधेन कः तुष्टः ।
- ४ तुष्टेन विश्वामित्रेण रामाय किं दत्तम् ?
- ५ सिद्धाश्रमं गत्वा रामेण किं कृतम् ?
- ६ रामेण केन अस्त्रेण मारीचः हतः ?
- ७ राम शेषान् राक्षसान् केन अस्त्रेण जघान ?
- ८ पश्चात् कस्या आश्रमं राम गतः ?

पाठक आ प्रश्नोना उत्तर स स्मृतभाज आपवाने प्रयत्न करे.
ने आगणने पाठ ठीक रीते समझाई जये। छुथे, तो उत्तर सरणताथी
आपी शकाथे आथी वाचकेनी परीक्षा पणु थई जशे

संधि करेलां वाक्ये।

एते वीरा मयैव पूर्वं निहता । अतस्त्वं निमित्तमात्रं भव
क्षत्रस्य धर्मस्य तत्त्वं धर्म्यं युद्धं कर्तव्यमित्येवास्ति । अतो
दुद्धात्पलायन क्षत्रियाय न योग्यं भवति । तस्य क्षत्रियस्य
किं नगरमस्ति ? स वीर क्षत्रियो वीरपुरे निवसति । तस्माच्च-
गरात्स इदानीमेवात्रागतः । स किमर्थमत्रागतः ?

પાઠ ૮

. સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ અત્ર પુરા અહલ્યાસહિતઃ મહાત્મા ગૌતમઃ ઋષિ તપઃ
 અતપ્યત્ । ૨ મુનિવેષધરઃ ઇન્દ્રઃ ગૌતમસ્ય આશ્રમં એકદા
 આજગામ । ૩ તવ સંગં ઇચ્છામિ ઇતિ સ અહલ્યાં અવ્રવીત્ ।
 ૪ તસ્મિન્કાલે ગૌતમઃ મહામુનિઃ સ્વકીયં આશ્રમં પ્રવિવેશ ।
 ૫ તદા ઇન્દ્રઃ વિપણ્ણવદન ચ અભવન્ । ૬ ત તથા દૃષ્વા
 મુનિ ઇન્દ્રં શશાપ । ૭ માર્યા અપિ તતો ગૌતમઃ શપ્તવાન્ ।
 ૮ યદા રામઃ એતદ્વન આગમિપ્યતિ તદા પૂતા ભવિષ્યસિ ।
 ૯ હે રામ ! ઇમં આશ્રમં દેવરૂપિણીં અહલ્યાં ચ અધુના
 તારય ।

ભાષા-વાક્ય

(૧) અહીંયા પહેલાના વખતમા અહલ્યા સાથે મહાત્મા
 ગૌતમ ઋષિ તપ કરતા હતા. (૨) મુનિવેશ ધાગલુ કરી ઇન્દ્ર
 ગૌતમના આશ્રમમા એક વખતે આવ્યા (૩) તારા સંગની હું
 ઇચ્છા કરાવુ છું, એમ તેમણે અહલ્યાને કહ્યું. (૪) તેજ વખતે
 ગૌતમ મહામુનિએ આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો. (૫) ત્યારે ઇન્દ્ર
 ખિન્ન વદન થયા. (૬) તેને તેવો જોઈ મુનિએ ઇન્દ્રને શાપ
 આપ્યો. (૭) ત્રીને પણ પછી ગૌતમે શાપ આપ્યો. (૮) ન્યારે
 રામ આ વનમા આવશે, ત્યારે તુ પવિત્ર થઈશ (૯) હે રામ !
 આ આશ્રમ તથા દેવરૂપિણી અહલ્યાનો હવે ઉદ્ધાર કરો.

પાઠ ૯

સંસ્કૃત વાક્યાનિ

૧૮ મિથિલાપતિઃ રાજા જનક તુ તત્ શ્રુત્વા વિનયેન સહસા પ્રત્યુજ્જગામ । ૧૯ તેન જનકેન દત્તં પૂજાર્થં પ્રતિગૃહ્ય વિશ્વામિત્રઃ રાક્ષઃ કુશલં યજ્ઞસ્ય ચ નિર્વિઘ્નતા પપ્રચ્છ । ૨૦ તત્સર્વં નિવેદ્ય રાજા અપિ કૃતાઞ્જલિ મુનિ પપ્રચ્છ કો ઇમૌ ધીરો પુત્રાં ઇતિ । ૨૧ વિશ્વામિત્ર અપિ સર્વં પૂર્વં વૃત્તાન્ત ન્યવેદયત્ । ૨૨ તત્ જનક ઉવાચ । ધન્યં અનુગૃહીત ચ અસ્મિ ।

ભાષા-વાક્ય

(૧૮) મિથિલાદેશના પાવક ગજ જનક તે સાવળી વિનયપૂર્વક તેજ ક્ષણે (પ્રત્યુજ્જગામ) સન્મુખ ગયા (૧૯) તે જનકે આપેલા પૂજાસાહિત્યનો સ્વીકાર કરી વિશ્વામિત્રે ગજના કુશળ સમાચાર અને યજ્ઞની નિર્વિઘ્નતા જાણત પૂછ્યું (૨૦) આ બધું નિવેદન કરી રાજા પણ (કૃતઞ્જલિ) હાથનેડી મુનિથી પુછવા લાગ્યે કે આ વીર પુત્ર કોણ છે ? (૨૧) વિશ્વામિત્રે પણ બધું પૂર્વ-વૃત્તાત કહી સંભળાવ્યું (૨૨) ત્યારે જનક બોલ્યા કે હું ધન્ય અને અનુગૃહીત છું

વાચક આ વાક્ય વારંવાર પાચી મારી રીતે તૈયાર કરે, અને એવી રીતે અભ્યાસ કરે કે કોઈ મુઠ્ઠેવી ન રહે ધ્યાનપૂર્વક મનન કરી ઓછામાં ઓછા વીસ વાર આ પાઠ વાચે

सांघे उरेलां वाड्य

तेन जनकेन दत्त पूजार्थं प्रतिगृह्य विश्वामित्रो राज्ञः कुशलं यज्ञस्य च निर्विघ्नतां पप्रच्छ । तत्सर्वं निवेद्य राजापि कृताञ्जलि-
मुनिं पप्रच्छ, काविमौ वीरो पुत्राविति । विश्वामित्रोऽपि सर्वं पूर्वं
वृत्तान्तं न्यवेदयन् । ततो जनक उवाच-धन्योऽनुगृहीतश्चास्मि ।

प्रश्नाः

- १ ऋषिः गोतमः कुत्र तप अतप्यत् ?
- २ मुनिवेपथर इन्द्रः कुत्र आजगाम ?
- ३ इन्द्र किमर्थं तत्र आगतः ?
- ४ तदा गौतमेन ऋषिणा किं कृतम् ?
- ५ गौतमं ऋषिं दृष्ट्वा इन्द्रेण किं कृतम् ?
- ६ गौतम अहल्या किमर्थं शप्तवान् ?
- ७ अहल्या कदा पूता भविष्यति ?
- ८ विश्वामित्रेण किं उक्तम् ?
- ९ रामेन अहल्या कुत्र दृष्टा ?
- १० रामस्य दर्शनेन किं जातम् ?
- ११ अहल्या रामस्य आतिथ्यं कथं अकरोत् ?
- १२ रामः तत ऊर्ध्वं कुत्र प्रस्थितः ?
- १३ जनकेन किं कृतम् ?
- १४ जनकः मुनिं किं पृष्ठवान् ?
- १५ विश्वामित्रः तस्मै किं न्यवेदयत् ?

पाठ १०

(म० भारत आदि० १४९)

विदुरस्य सुहृत्कश्चित्खनक कुशलो नर ।

विविक्ते पाण्डवान् राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

अन्वय — हे राजन् ! कश्चित् नर विदुरस्य सुहृत् कुशल
खनक विविक्ते पाण्डवान् इदं वचनमब्रवीत् ॥अर्थ—हे राजा ! ठीक ऐसे विदुरना (सुहृत्) भिन्ने
दुःशय (खनक) भुङ्गना ओहनागये (विविक्ते) ओकान्तमा
पाडवोने आ वचन कह्य।

प्रहितो विदुरेणास्मि खनक कुशलो ह्यहम् ।

पाण्डवाना प्रिय कार्यमिति किं करवाणि व ॥ २ ॥

अन्वय — अहं कुशल खनक विदुरेण प्रहित अस्मि ।
व पाण्डवाना किं प्रिय कार्यं करवाणि इति ।अर्थ—हूँ कुशल भाटी ओहनारो विदुरथी भोलायेदो ॥
(व) आप पाडवोनु उ प्रिय कार्यं कइ ?

प्रच्छन्न विदुरेणोक्त श्रेयस्त्वमिह पाण्डवान् ।

प्रतिपादय विश्वासादिति किं करवाणि व ॥ ३ ॥

अन्वय — विदुरेण विश्वासान् प्रच्छन्न उक्त इह त्वं पाण्ड-
वाना श्रेय प्रतिपादय इति । व किं करवाणि ?अर्थ—विदुरे विश्वास होव ने कह्यो (प्रच्छन्न) शुभल वथी
हूँ छे हे आपीया तु पाडवोनु हित (प्रतिपादय) कर नेथी आपनु
कयु काम (करवाणि) कइ ?

કૃષ્ણપક્ષે ચતુર્દશ્યા રાત્રાવસ્યા પુરોચન ।

ભવનસ્ય તવ દ્વારિ પ્રદાસ્યતિ હુતાશનમ્ ॥ ૪ ॥

અન્વય — કૃષ્ણપક્ષે અસ્યા ચતુર્દશ્યા રાત્રૌ પુરોચન તવ
ભવનસ્ય દ્વારિ હુતાશન પ્રદાસ્યતિ ॥

અર્થ—કૃષ્ણપક્ષની આ ચૌદસની રાતે પુરોચન તારા ઘરના
દ્વારમા (હુતાશન) અગ્નિ આપશે અર્થાત્ ઘર બાળી મુકશે

માત્રા સહ પ્રદગ્ધવ્યા પાઙ્કવા પુરુષર્પમા ।

इति व्यवस्थितं तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्मते ॥ ५ ॥

અન્વય — પુરુષર્પમા પાઙ્કવા માત્રા સહ પ્રદગ્ધવ્યા । इति
तस्य दुर्मते धार्तराष्ट्रस्य व्यवस्थितम् ॥

અર્થ—(પુરુષ-ઋપમા) પુરુષશ્રેષ્ઠ પાઙ્ક (માત્રા) માતા
સાથે (પ્ર દગ્ધવ્યા) બાળી મુકવામા આવે, એમ એ હુદ્બુદિ
(ધાર્તરાષ્ટ્રસ્ય) ધૃતરાષ્ટ્રપુત્રે (વ્યવસ્થિતં) નક્કી કરી રાખ્યું છે

किञ्चिच्च विदुरेणोक्तो म्लेच्छवाचासि पाङ्कव ।

त्वया च तत्तयेत्युक्तमेतद्वિश्वासकारणम् ॥ ६ ॥

અન્વય — હે પાઙ્કવ ! મ્લેચ્છવાચા વિદુરેણ કિંચિત્ ચ ઉક્ત
અસિ । તન્ ત્વયા ચ તથા इति उक्तं एतत् विश्वासकारणम् ।

અર્થ—હે પાઙ્કવ ! (મ્લેચ્છવાચા) મ્લેચ્છ ભાષામા વિદુરે
તમને (ઉક્ત) કહેલું તે (તથા) ઠીક છે એમ તે પણ કહ્યું
(एतन्) આ વિશ્વાસને કહેલું છે [અર્થાત્ એટલું કહેવાથી તારો
વિશ્વાસ માગ પર થાય]

उवाच तं सत्यधृतिः कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

अभिजानामि सौम्य त्वां सुहृदं विदुरस्य वै ॥ ७ ॥

अन्वयः— सत्यधृतिः कुंतीपुत्र युधिष्ठिरः तं उवाच । हे सौम्य ! त्वां विदुरस्य सुहृदं अभिजानामि ॥

अर्थ—(सत्यधृतिः) धैर्यवान् कुंतीपुत्र युधिष्ठिरः तेने कहुं. डे (सौम्य) प्रिय ! तने विदुरने भित्र समजु छुं.

शुचि प्राप्तं प्रियं चैव सदा च दृढभक्तिकम् ।

न विद्यते कवे किञ्चिदविज्ञातं प्रयोजनम् ॥ ८ ॥

अन्वय — शुचिं प्रियं सदा दृढभक्तिकं प्राप्तं [त्वां अभि-
जानामि] कवेः अविज्ञातं किञ्चित् प्रयोजनं न विद्यते ॥

अर्थ—शुद्ध प्रिय हुं भेसा द्रढलक्षित धरावनार तु प्राप्त थये छे, जेभ हुं समजु छुं (कवे) कवि विदुरथी कोछुं काय अज्ञात नथी. (अर्थात् तमे जेभ करथो तेभ ते समत थये)

आ पाठना श्लोकोभा आवेक्षी म धीओनु स्पष्टीकरण—

१ कुशलो नरः = कुशल नर ।

२ राजन्निदं = राजन् इदं ।

३ प्रहितो विदुरेणास्मि = प्रहितः विदुरेण अस्मि ।

४ कुशलो द्यहं = कुशल हि अहम् ।

५ विदुरेणोक्त = विदुरेण उक्तः ।

६ श्रेयस्त्वम् = श्रेय त्वम् ।

७ विश्वासादिति = विश्वासान् इति ।

८ किञ्चिच्च = किञ्चिन् च ।

૧ તત્તથેત્યુક્તમેતદ્વિશ્વાસકારણ = તત્ તથા इति उक्तं
एतत् विश्वास-कारणम् ।

વાચક આ સધીઓને આગળના શ્લોકમાં જુએ, અને સમજ
લે કે ઈવી રીતે સધી કરેલી છે

સધી કરેલાં વાક્યો

अत्र पुराऽहल्यासहितो महात्मा गातम ऋषिस्तपोऽतप्यत् ।
मुनिवेषधर इन्द्रो गौतमस्याश्रममेकदा जगाम । तव सगमिच्छा-
मीति सोऽहल्यामब्रवीत् । तस्मिन्काले गौतमो महामुनिस्त्वकीय-
माश्रमं प्रविवेश, तदेन्द्रो विपण्णवदनश्चाभवन् । त तथा दृष्ट्वा
मुनिरिन्द्रं शशाप । भार्यामपि तथा गौतमं शप्तवान् । यदा
राम एतद्वनमागमिष्यति तदा पूता भविष्यसि । हे राम !
इममाश्रमं देवरूपिणीमहल्याश्चाधुना तारय ।

પ્રશ્ના

- ૧ વિદુરસ્ય ક સુહૃત્ અત્ર આગત ?
- ૨ પાણ્ડવાન્ કિં વચનં સ અબ્રવીત્ ?
- ૩ સ રામકે કેન તત્ર પ્રહિત ?
- ૪ વિદુરેણ પ્રચ્છન્ન કિં ઉક્તમ્ ?
- ૫ કૃષ્ણપક્ષે ચતુર્દશ્યા રાત્રૌ કિં ભવિષ્યતિ ?
- ૬ ધાર્તરાષ્ટ્રસ્ય દુર્વૃદ્ધે કિં વ્યવાસ્થિતમ્ ?
- ૭ સત્યધૃતિ યુધિષ્ઠિર કિં ઉવાચ ?
- ૮ ય યુધિષ્ઠિર કસ્મૈં ઉવાચ ? કિં ઉવાચ ?
- ૯ વિદુરસ્ય ક સુહૃત્ અસ્તિ ?
- ૧૦ કિમર્થં અત્ર આગત ?

पाठ ११

जे आपे अगाडिना जे पाठनुं अध्ययन करायर करुं हुशे, ते नीचे लपेला वाक्ये आपने सरणताथी अभ्यास जशे.

संस्कृत-वाचन-पाठ ।

पुराऽत्र महात्माऽहल्यासहितो गौतमऋषिस्तपोऽतप्यत् ।
इन्द्रो मुनिवेषधरो गौतमस्याऽश्रममेकदाऽऽजगाम । तव संग-
मिच्छामीति सोऽहल्यामब्रवीत् । गौतमो महामुनिः स तस्मि
न्काले प्रविवेश स्वकीयमाश्रमम् ।

तद- विपण्णवदनश्चाभवत् । तथा तं दृष्ट्वा मुनिरिन्द्रं
शशाप । तता गौतमो आर्यामपि शप्तवान् । यदा राम एतद्वनमा-
गमिष्यति पूता तदा भविष्यति ।

हे राम ! इममाश्रमं देवरूपिणीमहल्यां चाधुना तारय ।
इत्येवं विश्वामित्रस्यर्षेर्वचन श्रुत्वा सलक्ष्मणो राम आश्रमं
प्रविवेश । तत्र तपस्विनीं दीप्तामहल्यां रामो ददर्श । रामस्य
दर्शनेन साऽहल्या पूता भूत्वा पूर्ववद्रूपसंपन्ना बभूव । रामस्य
दर्शनादेव शापम्यान्तं गता साऽहल्या ।

गौतमवचनं स्मरन्ती साऽहल्या रामलक्ष्मणयोः पादमर्घ्य-
मातिथ्यं च चकार ।

रामलक्ष्मणावपि तपोवलाविशुद्धायास्तस्या अहल्यायाः पादां
जगृह्णतु ।

ગૌતમોઽપિ તદા તત્રાગત્ય રામં વિધિવત્ સંપૂજ્ય પૂર્વવત્તપ-
સ્તેષે ।

તતો રામો લક્ષ્મણેન સહ વિશ્વામિત્ર પુરસ્કૃત્ય ઉત્તરા દિશ
પ્રાશ્વિત ।

મિથિલાપતી રાજા જનકસ્તુ તચ્છ્રુત્વા વિનયેન સહસા
પ્રત્યુજ્જગામ । તેન જનકેન દત્તં પૂજાર્થં પ્રતિગૃહ્ય વિશ્વામિત્રો
રાજા કુશલ યજ્ઞસ્ય ધ નિર્વિઘ્નતા પપ્રચ્છ ।

તત્સર્વં નિવેદ્ય રાજાઽપિ કૃતાંજલિર્મુનિ પપ્રચ્છ કાષિમૌ
ધીરપુત્રાવિતિ ? વિશ્વામિત્રોઽપિ સર્વં પૂર્વં વૃત્તાન્ત ન્યવેદયત્ ।
તતો જનક ઉવાચ- ‘ ઘન્યોઽનુગૃહીતશ્ચાસિ ’ ।

વાચક આ સરળ સરકૃત વાચે જે અગાઉના પાકનો અભ્યાસ
ખરાબર કર્યો હશે, તેા વિશેષ પરિશ્રમ કર્યા વગર આ પાક સમજાઇ
જશે જે કોઇ જગ્યાએ મુશ્કેલી નડે તેા આજ પુસ્તકનો પાક ૮-૯
જુઓ, નેમા એ જ વાક્યો ૫૬૨છેદપૂર્વક આપેલા છે હવે નીચેના
વાક્ય વાચો

કાદિચન્નરો વિદુરસ્ય સુહૃત્કુશલ સ્વનકો વિવિક્તે પાંડવાનિદ્ર
ચચનમત્રયીન્ । અહ કુશલ સ્વનકો વિદુરેણ પ્રહિતોઽસ્મિ । ય
પાંડવાના કિ પ્રિયં કાર્યં કરવાળીતિ ?

વિદુરેણ વિશ્વાસાત્પ્રચ્છન્નમુત્ત । દ્વઠ ત્વં પાંડવાના શ્રેય
પ્રતિપાદયેતિ । અધુના વ કિ કરવાળિ । કૃષ્ણપક્ષે અસ્યા
ચતુર્દશ્યા રાત્રી પુરોચનસ્તવ મવનસ્ય દ્વારિ દૃતાશન પ્રદાસ્યતિ ।
પુરુષર્પમા પાંડવા માત્રા સહ પ્રદગ્ધયા ઇતિ તસ્ય દુર્મતર્ધા
તેરાપ્રસ્ય વ્યવસિનમ્ ।

હે પાણ્ડવ ! વિદુરેણ મ્લેચ્છવાચા કિંચિચ્ચ ઉક્તોઽસિ ।
તત્ત્વયા ચ તથેત્યુક્તમેતદ્વિશ્વાસકારણમ્ ।

સત્યધૃતિ કુન્તીપુત્રો યુધિષ્ઠિરસ્તમુવાચ । દે સૌમ્ય ! ત્વા
વિદુરસ્ય સુહૃદમભિજાનામિ । તયા શુચિ પ્રિયં સદા દૃઢ-
ભક્તિકં પ્રાપ્તં ત્વામભિજાનામિ । કવેરવિજ્ઞાત કિંચિત્પ્રયોજનં ન
વિચિતે ।

જો આગલા પાઠનો અભ્યાસ સારી રીતે કર્યો હશે તો આ પાઠ
અરણતાથી મમણ શકાશે જો ટોઈ જગ્યાએ શંકા થાય તો આ
જ પુસ્તકનો પાઠ ૧૦મો જુઓ

જો વાચક આ પાઠ વારવાર ધ્યાનથી વાચશે તો સધી છટી
પાઠવાની અને તેનો અર્થ સમજવાની રીત પોતાની મેળેજ સમજ
ગકશે દરેક પાઠ વારવાર વાચવો એજ સહુ કરતા મગજ માર્ગ છે

હવે આ પાઠમા આવેલી મધી છટી પાટી બતાવીએ છીએ-

૧ પુરાઽહન્યા = પુરા અહન્યા ।

૨ ગૌતમ ઋપિ = ગૌતમ ઋપિ ।

૩ તપોઽતપ્યન્ = તપ અતપ્યન્ ।

૪ દંટો ગૌતમમ્દ્યાશ્રમમેકદાજગામ = દંટ ગૌતમમ્ય આશ્રમ
એકદા આનગામ ।

५ तदेन्द्रो विपण्णवदनश्चाभवन् = तदा इन्द्रः विपण्णवदनः
च अभवत् ।

६ एतद्वनं = एतत् वनं ।

७ चाधुना = च अधुना ।

८ विश्वामित्रस्यर्षेः = विश्वामित्रस्य ऋषे ।

९ रामलक्ष्मणावपि = रामलक्ष्मणा अपि ।

१० कश्चिन्नरः = कः चिन् नरः ।

११ ग्रहितोऽस्मि = ग्रहितः अस्मि ।

१२ कवेरविज्ञातं = कवेः अविज्ञातं ।

येषां दीते भीष्म अधिष्ठाता विषयभां वाञ्छक विचार करी
तथा अगाढना पाठ लोभं सभलपानो प्रयत्न करे. ध्यानपूर्वक
लेवाधी येभां कोछ भुशकेली नहो नडे.

संघि केशां वाक्ये।

स देवर्षिर्नारद एवमुक्त्वा विरराम, राजश्रेष्ठो युधिष्ठिस्तु
शोकेन परिप्लुतश्चिन्तयामास, मोहितश्चाभवन् । दीनमनसं
शोकोपहतं तमातुरं युधिष्ठिर राजानं माता कुन्ती इदमवगीत-
हे महाराज ! त्वमेव शोचितुं नार्हसि ।

—०—०—

ખાઠ ૧૨

અકારાન્ત નાન્યતરભ્રાતિના શબ્દોના રૂપ નીચે પ્રમાણે થાય છે—

૧ મિત્રં = મિત્ર
(હે) મિત્ર ! = (હે) મિત્ર
૨ મિત્રં = મિત્રને
૩ મિત્રેણ = મિત્રથી

૪ મિત્રાય = મિત્ર માટે
૫ મિત્રાત્ = મિત્રથી
૬ મિત્રસ્ય = મિત્રનું
૭ મિત્રે = મિત્રમાં

માત્ર પહેલી વિભક્તિનું રૂપ પુલ્લિંગથી જુદુ છે. બીજા રૂપ અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોના જેવાજ છે, એ વસ્તુ અહીં ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. એજ પ્રમાણે નીચે લખેલા અકારાન્ત નાન્યતર ભ્રાતિના શબ્દોના રૂપ થાય છે—

પાપં = પાપ
દર્શનં = દર્શન
કાર્પણ્યં = કંજુસાઇ
કાર્યં = કર્તવ્ય
દુઃખં = દુઃખ
વ્રતં = વ્રત, નિયમ
દાનં = દાન
અંતઃપુરં = અંદરનો આરથ
હૃદયં = હૃદય

ઔષધં = દવા
તોયં = પાણી
કુસુમં = પુષ્પ
અઙ્ગં = કમળ
ચક્રં = પૈડું
રૂપં = સુંદરતા, સ્વરૂપ
લાવણ્યં = સુંદરતા
નેત્રં = આંખ
સૂત્રં = દોરો

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ પાપી મનુષ્ય પાપાત્ કથં મુક્તઃ ભવતિ ॥ ૨ તવ દર્શનાય
અહં અથ અત્ર આગત । ૩ દાનસમયે કાર્પણ્યં મા કુરુ ।
૪ શૃણાય ઔપધં દેહિ । ૫ તૃપિતાય તોયં દેહિ । ૬ ઉદ્યાનાત્
ફુલ્લમં સ આનયતિ । ૭ જલે અન્નં ભયતિ । ૮ મનુષ્ય દુઃખ
ન વાછતિ । ૯ અહં વ્રતં ચરિષ્યામિ । ૧૦ સત્યં એવ પરમ વ્રતં
અસ્તિ । ૧૧ જ્ઞાનસ્ય દાનં ધનસ્ય દાનાત્ શ્રેષ્ઠં । ૧૨ ગૃહસ્ય
મધ્યે અંત પુરં ભવતિ । ૧૩ અંત પુરે ગૃહપત્ની વસતિ ।
૧૪ દુષ્ટસ્ય મુખે અમૃતં હૃદયે ચ વિપ ભવતિ । ૧૫ પદ્ય,
રથસ્ય ચક્ષુઃ કથં ભ્રમતિ ।

ભાષા-વાક્ય

(૧) પાપી માણસ પાપથી કેવી રીતે મુક્ત થાય છે? (૨) તારા
દર્શન માટે હું આજે અહીં આવ્યો છું (૩) દાન આપતી વખતે
કંબુસાઈ ન કર (૪) શ્રીગીને દવા આપો (૫) તરસ્યાને પાણી આપો
(૬) ખાગમાથી તે ફૂલ લાવે છે (૭) પછીમા કમળ થાય છે (૮)
માણસ દુઃખી થવા ઇચ્છતો નથી (૯) હું મત કરીશ (૧૦) સત્ય
એ જ સાચું મત છે (૧૧) વિદ્યાનું દાન ધનના દાનથી ઉત્તમ છે
(૧૨) ઘરની વચમાં અંત પુર હોય છે (૧૩) અંત પુરમાં ગૃહિણી
રહે છે (૧૪) દુષ્ટના મુખમાં મિઠાશ અને હૃદયમાં વિપ હોય છે
(૧૫) જો, રથનું પૈડું કેવું ફરે છે!

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧૬વાલકસ્ય રમણીયં રૂપં અહં પદયામિ । ૧૭ સઃ પુરુષઃ
રૂપેણ વલેન લાવણ્યેન ચ અતીવ સુંદરઃ અસ્તિ । ૧૮ તસ્ય નેત્રં
દ્વદારીં રુગ્મં જાતમ્ । ૧૯ તત્ શ્વેતં સૂત્રં અત્ર આનય ।

ભાષા-વાક્ય

(૧૬) બાળકનું સુંદર રૂપ હું જોઉં છું. (૧૭) તે માણસ રૂપ, બળ
અને લાવણ્યથી અત્યંત સુંદર છે. (૧૮) તેની આંખ હવે બગડી
ગઈ. (૧૯) તે શ્વેત સૂત્ર આણીયા લાવ.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

કવિઃ સૂત્રેણ યજ્ઞોપવીતં કરોતિ । યથા સ નેત્રેણ રૂપ પદયતિ
તથા કર્ણેણ શબ્દં શ્રુણોતિ । તસ્ય સ્વરૂપં પદ્ય । યંત્રસ્ય ચક્રં
દ્વદારીં ન ભ્રમતિ । સઃ યંત્રસ્ય ચક્રં કદા ભ્રમયિષ્યતિ ? હૃદયં
શુદ્ધં કુરુ । તત્ર પાપં મા અમ્તુ । યથા અંતઃપુરે પુત્રી ભ્રમતિ
તથા ગૃહાદ્ બહિઃ પુત્રઃ ભ્રમતિ । દાનેન પુણ્યં ભવતિ વા ન ?
યદિ દાનેન પુણ્યં ભવતિ, તદ્દિ ત્વં દાનં કિં ન કરોષિ ?

વાચક આ પાઠ વાંચે અને પોતે મનથી ઉપરના શબ્દોનો વાક્યોમાં
પ્રયોગ કરે, અને બની શકે ત્યાં સંધીઓ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે.

પાઠ ૧૩

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ જનકઃ ઉવાચ- હે મુનિપુંગવ ! અત્ર અસ્તિ ધનુષ્યં શંકર-
 સ્ય । ૨ ક્ષેત્રં કૃપતઃ મે લાંગલાત્ ઉત્થિતા એકા સુતા ચ અસ્તિ ।
 ૩ ક્ષેત્રં શોઘયતા લઙ્ગા અતઃ સા સીતા इति नाम्ना વિશ્રુતા ।
 ૪ સા હૃદાનીં સ્વયંવરયોગ્યા સંજાતા । ૫ વર્ધમાનાં તાં સીતાં
 સર્વે રાજાનઃ અત્ર આગત્ય વંચયિતું ઇચ્છન્તિ । ૬ વચયિતું ઇચ્છતાં
 અપિ તેષાં કન્યાં ન દદામિ વીર્યશુલ્કા इति । ૭ સર્વે નૃપતયઃ
 વીર્યં જિજ્ઞાસવઃ અત્ર ઉપાગચ્છન્ । ૮ તેષાં પુરસ્તાત્ મયા શૈવં
 ધનુઃ ઉપાદ્યતમ્ । ૯ તસ્ય ગ્રહણે તોલને અપિ વા તે નૃપાઃ ન
 શેકુ ।

ભાષા-વાક્ય

(૧) જનક બોલ્યા કે હે મુનિ (પુંગવ) શ્રેષ્ઠ ! અહીંયા છે શંકરનું
 ધનુષ્ય. (૨) ખેતર (કૃપતઃ) ખેડનાર મારા હાથથી ઉત્પન્ન થયેલી
 એક પુત્રી પણ છે. (૩) ખેતરની શોધ કરનારાએ (લઙ્ગા) ખાસ
 કરી તેથી તે સીતાના નામથી (વિશ્રુતા) પ્રસિદ્ધ છે. (૪) તે હવે
 સ્વયંવરને યોગ્ય થઈ છે. (૫) મોટી થતી એ સીતાને બધા રાજા
 અહીંયાં આવી વરવા ઇચ્છે છે. (૬) પણ વરવાની ઇચ્છા ધરાવનારા
 તેઓ (રાજાઓ) ને હું કન્યા નથી આપતો. (કારણકે) આ (વીર્ય
 શુલ્કા) વીર્યના બળથી લેવા યોગ્ય છે. (૭) બધા રાજાઓ શૈવની
 છાંસામા કરી અહીં આવી ચુક્યા (૮) તેમની સામે હું શિવધનુ
 ધનુષ્ય લાવ્યો. (૯) તેને પકડવા અને તેને ઉઠાવવામાં પણ તે
 રાજાઓ સમર્થ ન હતાં.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧૦ તત્ એતત્ પરમમાસ્વરં ધનુઃ રામલક્ષ્મણયોઃ ચ
અપિ દર્શાયિષ્યામિ । ૧૧ રામઃ યદિ અસ્ય આરોપણં કુર્યાત્
અહં સીતાં તસ્યૈ દદ્યામ્ । ૧૨ તતઃ જનકેન સમાદિષ્ટાઃ સચિવાઃ
પ્રયાસેન ધનું તત્ર આનયામાસુઃ । ૧૩ મહર્ષેઃ વચનાત્ તત્ર ધનુઃ
દૃષ્ટ્વા રામઃ અબ્રવીત્ । ૧૪ ઇદં દિવ્યં ધનુઃ પાણિના સંસ્પૃશામિ ।
તસ્ય તોલને પૂરણે અપિ યત્નવાન્ ચ ભવિષ્યામિ ।

ભાષા-વાક્ય

(૧૦) તે આ પરમ તેજસ્વી ધનુષ્ય રામલક્ષ્મણને પણ હું બતા-
વીશ. (૧૧) રામ જો એની ઉપર (આરોપણં) દોરી ચઢાવશે,
તો હું સીતા તેને આપીશ. (૧૨) ત્યારે જનકની આજ્ઞાનુસાર
મંત્રીઓ પ્રયત્ન કરી ધનુષ્યને ત્યાં લાવવા લાગ્યા. (૧૩) મહર્ષિના
વચનોથી તે ધનુષ્ય જોઈ રામ બોલ્યા. (૧૪) આ દિવ્ય ધનુષ્યને
(પાણિના) હાથથી સ્પર્શ કરું છું. તેને તોલવા અને પૂર્ણ કરવાને
પણ પ્રયત્ન કરીશ:

સંધિ કરેલાં વાક્યો

जनक उवाच-हे मुनिपुंगव! अत्रास्ति धनुष्यं भगवतो
महोदवस्य । क्षेत्रं कृततो मे लांगलाडुत्यैतैका सुता चास्ति ।
क्षेत्रं शोधयता सा लब्धा । अतः सा सीतेति नाम्ना विश्रुता ।
सेदानीं स्वयंवरयोग्या संजाता ।

પાઠ ૧૪

સસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ एवं उक्त्वा राम धनु मध्ये जग्राह । लीलया पूरयामास च । २ यदा रामेण मौर्वी आरोपिता तदा तत् धनु बभञ्ज च । ३ तदा राजा जनक प्राजलि विश्वामित्रं उवाच । ४ अत्यद्भुतं इदं । अचिन्त्यं अतर्कितं च मया । ५ मे सुता सीता रामं भर्तारं प्राप्य कीर्तिं आहरिष्यति । ६ मे मंत्रिणः शीघ्रं अयोध्यां गच्छन्तु । राजानं दशरथं च अत्र आनयन्तु । ७ एवं समादिष्टा धृता त्रिरात्रेण अयोध्यां प्राविशन् । ८ वृद्धं दशरथं राजानं जनकस्य कृते कुशलं च पप्रच्छुः । ९ तव पुत्रेण रामेण सीतां निजिता ।

ભાષા વાક્ય

(૧) એમ કહીને રામે ધનુષ્યને વચ્ચેમાંથી ધર્મ અને લીલાથી પૂર્ણ કર્યું (૨) જ્યારે રામે (મૌર્વી) દોરી ચઢાવી, ત્યારે તે ધનુષ્ય (બમજ) તૂટી ગયું (૩) ત્યારે રાજા જનકે હાથ જોડી વિશ્વામિત્રને કહ્યું (૪) અતિ અદ્ભુત આ છે, અચિન્ત્ય અને મારાથી અતર્કિત છે (૫) મારી પુત્રી સીતા રામને પતિ તરીકે પ્રાપ્ત કરી કીર્તિ કમાશે (૬) મારા મંત્રી તરતજ અયોધ્યા જાય અને રાજા દશરથને અહિં લઈ આવે (૭) આ પ્રમાણે આજ્ઞા પામેલા દૂત નજીક રાત્રી પછી અયોધ્યામાં પ્રવિષ્ટ થયા (૮) વૃદ્ધ દશરથ રાજા જનક માટે કુશળ પૂછવા લાગ્યા (૯) તારા પુત્ર રામે સીતાને જીતી લીધી છે

સંસ્કૃત વાક્યાનિ

૧૦ અતઃ જનકઃ રાજા વિવાહમંગલાય ભવન્તં સપુરોહિતં નિમંત્રયાતિ ।

ભાષા વાક્ય

(૧૦) તેથી જનક રાજા વિવાહ મંગલ માટે (ભવન્તં) આપને પુરોહિતો સાથે નિમંત્રણ આપે છે.

વાચક આ પાઠનો આરી રીતે અભ્યાસ કરે અને અનેક વાર વાંચે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

અત્રાસ્તિ ધનુષ્યં શંકરસ્ય । શકરસ્ય ધનુષ્યમત્રાસ્તિ । ધનુષ્યમસ્ત્યત્ર શંકરસ્ય । અસ્ત્યત્ર ધનુષ્યં શંકરસ્ય ।

૨ ક્ષેત્રં કૃપતો મે લાંગલાદુત્થિતેકા મુતા ચાસ્તિ । મે ક્ષેત્રં કૃપતો લાંગલાદુત્થિતેકા ચાસ્તિ મુતા । મુતા ચાસ્ત્યેકા લાંગલાદુત્થિતા મે ક્ષેત્રં કૃપતઃ ।

૩ ક્ષેત્રં શોધયતા લઙ્ઘાઽતઃ સા સીતેતિ નામ્ના વિશ્રુતા । લઙ્ઘા ક્ષેત્રં શોધયતાઽતઃ સીતેતિ નામ્ના વિશ્રુતા ।

૪ મેદાનીં સ્વયંવરયોગ્યા સંજાતા । સંજાતેદાનીં સા સ્વયંવરયોગ્યા । સ્વયંવરયોગ્યા સા સંજાનેદાનીમ્ ।

પાઠ ૧૫

શ્લોકના પાઠોમાં પહેલાં પદ આપીને અન્વય આપવામાં આવતો, પણ આ પુસ્તકમાં શરૂઆતથીજ પદ આપવાનું બંધ કર્યું છે. વાચકોને પદ સંબંધી કોઈ મદદ થાય તો તે અન્વયમાં પદ જોઈ શકે છે. વાચક પોતે અન્વયને જોઈ શ્લોકના પદ લખવાનો અભ્યાસ કરે. એવી રીતે તેમનો અભ્યાસ બહુ વધી જશે.

यथा तस्य तथा नस्त्वं निर्विशेषा वयं त्वयि ।

भवतश्च यथा तस्य पालयास्मान्यथा कविः ॥ ९ ॥

(મં ભાં આદિ ૧૪૯)

અન્વય:— યથા તસ્ય ત્વં । તથા નઃ ત્વ । વયં ત્વયિ નિર્વિશેષા । યથા તસ્ય તથા ભવત । યથા કવિઃ તથા અસ્માન્ પાલય ॥

અર્થ—જેમ તે વિદુર માટે તું છે, (તથા) તેમ (ન) અમારે માટે તું છે. (વયં) અમે (ત્વયિ) તારામાં (નિર્વિશેષા) વિશેષતા રહિત છીએ— (અર્થાત્ કોઈ બીજો લાવ નથી રાખતા). જેમ તે વિદુરના સંબંધમાં તેમ જ (ભવત) તારા સંબંધમાં [અમારા મનમાં લાવ છે]. જેમ (કવિઃ) વિદુર તેમ તું પણ (અસ્માન્) અમારી (પાલય) રક્ષા કર.

इदं शरणमाग्नेयं मदर्थमिति मे मति ।

पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १० ॥

અન્વય:— इदं आग्नेय शरणं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् पुरोचनेन मदर्थं विहितं इति मे मति ॥

અર્થ—આ (આગ્નેયં) અગ્નિથી બળવા યોગ્ય (શરણં) ધર
 ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રની (શાસનાત્) આજ્ઞાથી પુરોચને (વિહિતં) મારા
 માટે બનાવ્યું, એવો મારો મત છે.

સ પાપઃ કોશવાંશ્ચૈવ સસહાયશ્ચ દુર્મતિઃ ।

અસ્માનપિ ચ પાપાત્મા નિત્યકાલં પ્રવાઘતે ॥ ૧૧ ॥

અન્વય—સ દુર્મતિઃ પાપઃ કોશવાન્ ચ સસહાયઃ એવ
 પાપાત્મા અસ્માન્ અપિ નિત્યકાલં પ્રવાઘતે ॥

અર્થ—તે દુષ્ટબુદ્ધિ પાપી (કોશ-વાન્) બળનાથી યુક્ત
 અર્થાત્ ધનવાન (સ-સહાયઃ) સહાથી જનોથી યુક્ત પાપાત્મા,
 (અસ્માન્) અમને (અપિ) જ સદા સર્વદા બાધા પહોંચાડે છે.

સ ભવાન્મોક્ષયત્વસ્માન્યત્નેનાસ્માદ્દુતાશનાત્ ।

અસ્માસ્વિહ હિ દગ્ધેષુ સકામઃ સ્યાત્સુયોધનઃ ॥ ૧૨ ॥

અન્વય—સઃ ભવાન્ અસ્માત્ દુતાશનાન્ યત્નેન અસ્માન્
 મોક્ષયતુ । હિ અસ્માસ્વિહ દગ્ધેષુ સુયોધનઃ સકામઃ સ્યાન્ ।

અર્થ—તે (ભવાન્) આપ (અસ્માન્) આ અગ્નિથી પ્રયત્ન
 કરી અમને (મોક્ષયતુ) બચાવો, કારણકે અહીંયાં (અસ્માસ્વિહ
 દગ્ધેષુ) અમારા બગી જવાથી (સુયોધનઃ) દુયોધન (સ-કામઃ)
 સંકળ ઇચ્છા ધરાવનાર થઈ જશે.

इदं तदशुभं नूनं तस्य कर्म चिकीर्षितम् ।

प्रागेव विदुरो वेद तेनास्मानन्वबोधयन् ॥ ૧૩ ॥

અન્વય—તસ્ય इदं ચિકીર્ષિતં કર્મ નૂનં અશુભં । વિદુરઃ

પ્રાક્ એવ વેદ । તેન અસ્માન્ અન્વબોધયત્ ॥

અર્થ—તેનુ'આ (ચિકીર્ષિતં) સંકલ્પિત કર્મ (નૂનં) નિઃ-
સંદેહ અશુભ છે. વિદુર (પ્રાક્) પહેલાંથી જ (વેદ) બાંધે છે.
(તેન) એજ કારણે (અસ્માન્) અમને સાવધાન કીધા

સેયમાપદનુપ્રાપ્તા ક્ષત્તા યાં દૃષ્ટવાન્પુરા ।

“પુરોચનસ્યાવિદિતાનસ્મૌસ્ત્વં પ્રતિમોચય ॥ ૧૫ ॥

અન્વય—સા હયં આપત્ અનુપ્રાપ્તા । યાં ક્ષત્તા પુરા દૃષ્ટ-
વાન્ । ત્વ પુરોચનસ્ય અવિદિતાન્ પ્રતિમોચય ॥

અર્થ—તે (હયં) આ આપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે. (યાં) જેને
(ક્ષત્તા) વિદુરે અગાઉ (દૃષ્ટવાન્) બેઠા હતા. તુ પુરોચનને
(અ-વિદિતાન્) માલુમ ન પડે એમ (અસ્માન્) અમને (પ્રતિ-
મોચય) બતાવ.

સ તથેતિ પ્રતિશ્રુત્ય સ્વનકો યત્નમાસિતઃ ।

પરિણામુત્કિરન્નામ ચકાર ચ મહદ્વિલમ્ ॥ ૧૬ ॥

અન્વય—સ સ્વનકઃ તથા ઇતિ પ્રતિશ્રુત્ય યત્નં આસિત ।
પરિણાં ઉત્કિરન્ નામ મહત્ વિલં ચકાર ચ ॥

અર્થ—તે ખોદનારે (તથા) ઠીક, એમ (પ્રતિશ્રુત્ય) કહીને
પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. (પરિણાં) ખદક (ઉત્કિરન્ નામ) ખોદવાના
બહાને મોટું બિલ કરતો રહ્યો.

આ પ્રલોકોમાં આવેલી સધિઓના પદ હવે બુઝો-

૧ નસ્ત્વ = ન ત્વ ।

२ भवतश्च = भवतः च ।

३ मदर्यमिति = मत् अर्य इति ।

४ पालयास्मान् = पालय अस्मान् ।

५ कोशांश्चैव = कोशान् च एव ।

६ मोक्षयत्वस्मान् = मोक्षयतु अस्मान् ।

७ यत्नेनास्माद्घुताशनान् = यत्नेन अस्मान् घुताशनान् ।

८ अस्मान्मिह = अस्मात् इह ।

९ प्रागेव = प्राक् एव ।

१० विदुरो वेद = विदुरः वेद ।

११ सेयमापदनुप्राप्ता = सा इयं आपन् अनुप्राप्ता ।

१२ अस्माँस्त्वं = अस्मान् त्वं ।

आ संधिओ लोभं वाचक मंधि म'अधी ज्ञाप प्राप्त हरे.

मंधि हरेत्वां वाच्य

यथा तस्य त्वं तर्ह्यवाम्माकं त्यमसि । यथा कवि-
रम्मान्पालयति, तर्ह्यव त्यमपि पालयास्मान् । इदं लाक्षागृहं
घर्तारादभ्याशया पुगेचनेन निर्मितमिति मम मतिः । न दुर्मतिः
पापो दुर्पोचनो घनवान् महाव्यवाञ्छाम्माक्षिन्यं प्ररायते ।
अतो भगवान् यत्नेनास्माद् घुताशनान् अस्मान्मोक्षयतु ।

पाठ १६

जे आपना अगाठिना पाठ जराजर थर गथा हुशे, ते! अ! पाठमां आपेलु सरण सरकृत आपने तरतज समजार् जशे. जुओ-

जनक उवाच - हे मुनिपुंगव ! अत्रास्ति धनुष्य शंकरस्य । क्षेत्रं कृतं मे लाङ्गलादुत्थितैका सुता चास्ति । क्षेत्रं शोधयता लब्धा अतः सा सीतेति नाम्ना विश्रुता । सेदानीं स्वयंवरयोग्या संजाता । वर्धमानां तां सीतां सर्वे राजानोऽप्रागत्य वरयितुमिच्छन्ति ।

वरयितुमिच्छतामपि तेषां कन्यां न ददामि वीर्यशुल्लेकेति । सर्वे नृपतयो वीर्यं जिज्ञासवोऽत्रोपागच्छन् । तेषां पुरस्तान्मया शैवं धनुरुपाहृतम् । तस्य ग्रहणे तालनेऽपि वा ते नृपा न शक्नुः । तदेतत्परमभास्वरं धनू रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि ।

रामो यद्यस्यारोपणं कुर्यादहं सीता तस्मै दद्याम् । ततो जनकेन समादिष्टाः सचिवा प्रयासेन धनुस्तत्रानयामासुः ।

महर्षेर्बचनात्तद्धनुर्दृष्ट्वा रामोऽवधीन् । इदं दिव्यं धनुः पाणिना संस्पृशामि तस्य तोलने पुरणेऽपि यत्नवांश्च भविष्यामि ।

एवमुक्त्वा रामो धनुर्मध्ये जग्राह । लीलया पूरयामास च । यदा रामेण मौर्वी आरोपिता तदा तद्धनुर्वभज च ।

तदा राजा जनकः प्राञ्जलिर्विश्वाभिन्नमुवाच । अत्यद्भुतमिदम् । अचिंत्यमतकितञ्च मया । मे सुता सीता रामं भर्तारं प्राप्य

કીર્તિમાહરિપ્યતિ । મે મંત્રિણઃ શીઘ્રમયોઘ્યાં ગચ્છન્તુ । રાજાનં દશરથં ચાત્રાનયન્તુ ।

एवं समादिष्टा दूतास्त्रिरात्रेणायोध्यं प्राविशन् । वृद्धं दशरथं राजानं जनकस्य कृते कुशलं च पप्रच्छुः ।

તવ પુત્રેણ રામેણ સીતા નિર્જિતા । અતો જનકો રાજા વિવાહમદ્ગ્લાય ભવન્તં સપુરોહિતં નિમન્ત્રયતિ ।

વાચક ઉપરના વાક્યોને વારંવાર વાંચે. અનેક વખતે વાચવાથી આ સરળ સંસ્કૃત વાચકો ને સમજાઇ જશે.

જો કોઇ જગ્યાએ અર્થ કે સંધિ વિષે ન સમજાય તો વાચક અગાઉના તેરમાં પાઠમાં જુએ. તેમાં આપેલા વાક્ય જોવાથી બંધી શકાશે. દૂર થશે. તેમાં દરેક વાક્ય પદચ્છેદપૂર્વક આપેલું છે, અને પૂર્ણ શબ્દાર્થ પણ આપ્યો છે. છતાં જોયા વગર વાચક આ પાઠ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે, હવે હજુ જુઓ—

यथा तस्य त्वं, तथा नस्त्वम् । वयं त्वयि निर्विशेषाः । यथा तस्य तथा भवतः । यथा कविः तथा त्वमस्मान्पालय ।

इदमाग्रेयं शरणं धार्तराष्ट्रस्य शासनात्पुरोचनेन विहितमिति मे मतिः ।

સ દુર્મતિઃ પાપઃ કોશવાંશ્ચ સસહાયશ્ચેવ પાપાત્માઽસ્માનપિ નિત્યકાલં પ્રવાયતે ।

स भवानस्माद्धृताशनाद्यत्नेनास्मान्मोक्षयतु । तस्मात्विह दग्धेषु सुयोधनः सकामः स्यान् । तस्येदं चिकिर्षितं कर्म नूनम-
शुभम् । विदुरः प्रागेव वेद् । तेनास्मानन्वबोधयन् ।

સેયમાપદનુપ્રાપ્તા । યાં ક્ષત્તા પુરા દૃષ્ટવાન્ । ત્વં પુરોચનસ્યા-
વિદિતાનસ્માન્પ્રતિમોચય ।

સ સ્વનકસ્તયેતિ પ્રતિશ્રુત્ય યત્નમાશ્રિતઃ । પરિશ્વામુત્કિર-
ન્નામ મહદ્વિલં ચકાર ચ ।

વાચક આ પછુ વારંવાર વાંચે. વાંચવાથી સઘ્ધિ છૂટી પાડવાની રીત સમજાઇ જશે. જો કોઈ જગ્યાએ શંકા થાય તો ૧૫ મો પાઠ જુઓ—તેમાં મૂળા શ્લોકના અન્વય, અર્થ વગેરે આપેલાં છે. જો અગાઉના પાઠ બરાબર થઈ ગયા હશે, તો એમાં કોઈ ઝુરકેલી જ નહીં નહે. પછુ જો કોઈ શંકા રહી જાય તો અગાઉના પાઠ જોવાથી તેનું નિવારણ થઈ શકે છે.

નીચે લેખેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર સસ્કૃતમાંજ આપો.

- ૧ કસ્ય ધનુષ્યં તત્ આસીત્ ?
- ૨ સીતા કથં પ્રાપ્તા ? કેન પ્રાપ્તા ?
- ૩ સ્વયંવરસમયે સર્વે રાજાનઃ કિં કુર્વન્તિ ?
- ૪ શૃપાઃ તસ્ય ધનુષ્યસ્ય તોલને ગ્રહણે ધાં સમર્થાઃ સન્તિ વા ન ?
- ૫ તતઃ રામેણ કિં કૃતમ્ ?
- ૬ યદા ધનુઃ વશઃ તદા જનકેન કિં કૃતમ્ ?
- ૭ જનકસ્ય મન્ત્રિણઃ દશરથં કિં ઋતુઃ ?
- ૮ આગ્નેયં શરણં કેન વિહિતમ્ ?
- ૯ કસ્ય શાસનાત્ તેન વિહિતમ્ ?

૧૦ કઃ પાપાત્મા દુર્મતિઃ ?

૧૧ તેન પાપેન કિં કૃતમ્ ?

૧૨ વિદુરેણ કિં કૃતમ્ ?

૧૨

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર સદેહૃતમા જ આપવાનો પ્રયત્ન કરે. જો ન બને તો આજ પાઠના અગાઉના વાક્ય જોઇને ઉત્તર આપો. એમ કરવાથી આપની ઉન્નતિ નિઃસંદેહ થઇ શકે છે.

પ્રશ્નોના ઉત્તર બરાબર આપી શકાય, ત્યાં-મુઢી આ પાઠનો અભ્યાસ કરતા રહે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

તત્કસ્ય ધનુષ્યમાર્સાન્ । નૃપાસ્તસ્ય ધનુષ્યસ્ય તોલન ગ્રહણ વા
સમર્થાઃ સન્તિ ધા ન ? તતો રામેણ કિં કૃતમ્ ? યદા ધનુર્વમજ
તદા જનકેન કિં કૃતમ્ ? જનકસ્ય મન્ત્રિણો દશરથં કિમૂચુઃ ?
આમ્રેયં શરણં કેન વિહિતમ્ ? કસ્ય શાસનાત્તેન વિહિતમ્ ? કો
દુર્મતિઃ પાપાત્મા ?

एतत्परमभास्वरं तद्धनुः रामलक्ष्मणयोश्चेदानीं प्रदर्श-
यिष्यामि । रामो दधस्यारोपणं कुर्यान् , तर्हि सीतानहं दद्यामस्मै ।
ततो राज्ञा जनकेन समादिष्टाः सर्वे सचिवा महता प्रयासेन
तद्धनुस्तानयामासुः ।

પાઠ ૧૭

સસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ તત દશરથ મિથિલા ઉપેયિવાન્ । જનક ચ પૂજા કર્ણ-
યિત્વા એનં ઉવાચ । ૨ દિષ્ટ્યા પ્રાપ્ત અસિ સહ વસિષ્ઠેન । દદામિ
સીતા રામાય, ઊર્મિલા લક્ષ્મણાય ચ । ૩ વિશ્વામિત્ર ચ ઉવાચ ।
રાજન્ ! સદૃશ ધર્મસબધ રામસ્ય સીતયા સહ, લક્ષ્મણસ્ય ચ
ઊર્મિલયા સહ । ૪ અન્યત્ ચ । યવીયસ જનકભ્રાતૃ કુશધ્વ-
જસ્ય અપિ સુતાદ્વય અસ્તિ । ૫ ભરતશત્રુઘ્નયો પત્ન્યર્થ સુતાદ્વયં
અપિ યોગ્યમ્ । ૬ વસિષ્ઠેન્ અપિ તત્ અનુમતમ્ ।

ભાષા-વાક્ય

(૧) ત્યારપછી દશરથ મિથિલા બહીરવાના થયા જનકે પૂજા
કરી તેમનાથી વાતચીત કરી (૨) સૌભાગ્યથી તમે અહીં વસિષ્ઠ
સાથે પ્રાપ્ત થયા છે (આવ્યા છો) હું સીતાને રામ માટે, અને
ઊર્મિલાને લક્ષ્મણ માટે આપુ છું (૩) વિશ્વામિત્ર બોલ્યા— હે
રાજન્ ! યોગ્ય ધર્મ સબધ જ છે, રામનો સીતા સાથે અને લક્ષ્મ
ણનો ઊર્મિલા સાથે (૪) અને એ કે જનકના (યવીયસ) અનુજ
કુશધ્વજની પણ બે પુત્રિઓ છે (૫) ભરત અને શત્રુઘ્નની
પત્નિઓ માટે તે બન્ને પુત્રિઓ યોગ્ય છે (૬) વસિષ્ઠે પણ તેની
સંમતિ આપી

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૭ જનકઃ તુ પ્રાજ્ઞલિઃ ઉવાચ । ઘન્યં મન્યે મમ કુલમ્ ।
 ૮ યતઃ ઉભૌ અપિ મુનિપુંગવૌ યુવાં અસ્માકં કુલસંબંધં સદૃશં
 જ્ઞાપયતઃ । ૯ એકેન એવ અહ્ના ચત્વારો રાજપુત્રાઃ ચતસૃણાં
 રાજપુત્રીણાં પાણીન્ ગૃહ્ણન્તુ । ૧૦ તતઃ સર્વાભરણભૂષિતાં સીતાં
 સમાનીય, અગ્નેઃ પુરસ્તાત્ સંસ્થાપ્ય, રાજા રામં અવ્રવીત્ ।
 ૧૧ મે સુતા હ્યં સીતા, અથ તવ સહધર્મચારિણી, પ્રતીચ્છ
 પતિવ્રતાં, છાયાં ઇવ અનુગામિનીમ્ । ૧૨ તતઃ સર્વે
 મહર્ષયઃ સાધુ સાધુ ઇતિ ઋચુઃ ।

ભાષા વાક્ય

(૭) જનક તો હાથ બેડી બોલ્યાં કે હું મારા કુળને ધન્ય માનું છું. (૮) કારણકે (યુવાં) આપ બન્ને મુનિ શ્રેષ્ઠ પણ અમારા કુળસંબંધને યોગ્ય (જ્ઞાપયતઃ) કહી રહ્યાં છે, (૯) એકજ દિવસે આરે કુમારો આરે રાજકુમારીઓના (પાણીન્) હાથ (ગૃહ્ણન્તુ) ગ્રહણ કરે. (૧૦) પછી બધા ભૂષણોથી ભૂષિત સીતાને લાવી અગ્નિ સામે (સંસ્થાપ્ય) બેસાડી રાખશે રામને કહ્યું. (૧૧) મારી પુત્રી આ સીતા આજંધી તારી સહધર્મચારિણી (તારા સાથે ધર્માચરણ કરનારી) ની છત્રછા કર, આ પતિવ્રતા સ્ત્રી છાયાની જેમ (અનુગામિની) પાછળ આવનારી છે. (૧૨) ત્યારે બધા મહર્ષિ “ ઉત્તમ છે ” એમ કહેવા લાગ્યાં.

પાઠ ૧૮

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્ન ચ તથૈવ ક્રમેણ કુર્મિલયા, માંદવ્યા શ્રુતકીર્ત્યા ચ સહ સંયોજયામાસુઃ । ૨ તે અગ્નિ ત્રિઃ પરિક્રમ્ય માર્યાઃ કુહુઃ । ૩ અથ રાત્ર્યાં વ્યતીતાયાં વિશ્વામિત્રઃ, આપૃષ્ટ્વા રામચંદ્રં, ઉત્તરપર્વતં જગામ । ૪ રાજા દશરથઃ અપિ મિથિલાધિપતિં જનકં પૃષ્ટ્વા અયોધ્યાનગરીં આશુ પ્રસિચત । ૫ માર્ગે તુ ક્ષત્રિયવિમર્દનં જામદગ્ન્યં રામં દશરથઃ દર્શત । ૬ તદા દશરથઃ પ્રાજ્ઞલિઃ મૃત્વા ‘અભયં દેહિ’ ઇતિ તં પ્રાર્થયામાસ ।

ભાષા વાક્ય

(૧) લક્ષ્મણ, ભરત, શત્રુઘ્નને તેજ ક્રમથી ઉર્મિલા, માંડવી અને શ્રુતકીર્તિ સાથે સંયુક્ત કર્યાં. (૨) તેમણે ત્રણ વાર અગ્નિની પરિક્રમા કરી ભાર્યાઓ સાથે (કુહુઃ) વિવાહ કર્યાં. (૩) ત્યાર પછી રાત્રિ વ્યતીત થવા પર વિશ્વામિત્ર રામચંદ્રને પૂછી ઉત્તર-પર્વતે ચાલ્યાં. (૪) રાજા દશરથ પણ મિથિલાધિપતિ જનકથી પૂછી અયોધ્યાં નગરી જવા (આશુ.) તરતજ ચાલ્યા. (૫) માર્ગમાં ક્ષત્રિયધાતકી જામદગ્નિપુત્ર રામને દશરથે જોયા. (૬) ત્યારે દશરથે હાથ જોડી ‘અભયતા આપો’ એવી તેની પ્રાર્થના કરી.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ

૭ અનાદૃત્ય તદ્ વાક્યં, રામં એવ જામદગ્ન્યઃ ઉવાચ । પદ્ય
અથ એવ મે પરાક્રમમ્ । ૮ રામઃ અપિ ઘનુઃ સર્જીકૃત્ય ઉવાચ ।
બ્રાહ્મણ આસિ ત્વમ્ । તસ્માત્તે પ્રાણં ન હરામિ । ૯ તતઃ
જામદગ્ન્યઃ મહેન્દ્રપર્વતં તપશ્ચરણં કર્તું ગતઃ, રામઃ અપિ
અયોધ્યાં પ્રાપ્તઃ ।

(૭) તે વાક્યનું અનાદર કરી, રામને જમદગ્નિપુત્રે કહ્યું, “જો હવે
મારું પરાક્રમ.” (૮) રામ પણ ઘનુષ્ઠ ચઢાવી બોલ્યા કે તું બ્રાહ્મણ
છે, તેથી તારો પ્રાણ હું નહિ લઉં. (૯) પછી જમદગ્નિપુત્ર મહેન્દ્ર-
પર્વત ઉપર તપ કરવા માટે ગયા, અને રામ પણ અયોધ્યા
પહોંચ્યા.

સાંધ કરેલાં વાક્યો.

અનાદૃત્ય તદ્વાક્યં રામમેવ જામદગ્ન્ય ઉવાચ । પદ્યાદૈવ મે
પરાક્રમમ્ । રામોઽપિ ઘનુઃ સર્જીકૃત્યોવાચ । બ્રાહ્મણોઽસિ ત્વમ્ ।
તસ્માત્તે પ્રાણં ન હરામિ । તતો જામદગ્ન્યો મહેન્દ્રપર્વતં તપશ્ચરણં
કર્તું ગતઃ, રામોઽપ્યયોધ્યાં પ્રાપ્તઃ ।

५४ १८

चक्रे च वेश्मनस्तस्य मध्ये नातिमहद्विलम् ।

कपाटयुक्तमज्ञात समं भूम्याश्च भारत ॥ १७ ॥

(म. भारत आदि. अ. १४९)

अन्वयः—हे भारत ! तस्य वेश्मन. मध्ये न अतिमहत्
कपाटयुक्तं अज्ञातं भूम्याः च समं विलं चक्रे ॥

अर्थ—हे भारत ! ते (वेश्मनः) धरणी पृथग्भां (न अतिमहत्)
अत्यन्त मोट्टु नडि अने (कपाट युक्तं) आरण्याओथी युक्त तथा
अज्ञातं शुभ (भूम्याः—समं) भूमि समान ज (विल) विल
(चक्रे) घनायुः.

पुरोचनभयादेव व्यदधात्संवृतं सुखम् ।

स तस्य तु गृहद्वारि वसत्यशुभधी सदा ॥ १८ ॥

अन्वयः—पुरोचन+भयात् एव संवृतं सुखं व्यदधात् । सः
अशुभधी तस्य गृहद्वारि तु सदा वसति ॥

अर्थ—पुरोचनना अथथी ते विलतुं शुभ (संवृत) दाडी अथ
(व्यदधात्) डीधुं. ते (अशुभधी) दुष्ट शुद्धिपाणे ते भक्ताना
दारभां ज रुमेश (वसति) रहेतो हते.

तत्र ते सायुधाः सर्वे वसन्ति स्म क्षपां नृप ।

दिवा चरन्ति मृगयां पाण्डवेया वनाद्धनम् ॥ १९ ॥

अन्वयः—हे नृप ! ते सर्वे पाण्डवेया सायुधाः क्षपां तत्र
वसन्ति स्म, दिवा वनात् वनं मृगयां चरन्ति ॥

અર્થ—હે રાજા ! તે બધા પાડુના પુત્ર (સ-આયુધા) હથિયારો સહિત (ક્ષપા) રાત્રે ત્યાં (વસન્તિ સ્મ) રહેતા હતા દિવસે એક વનથી બીજા વનમાં મૃગયા માટે (ચરતિ) ફરતા હતા

વિશ્વસ્તવદવિશ્વસ્તા વચ્ચયન્ત પુરોચનમ્ ।

અતુષ્ટાસ્તુષ્ટવદ્રાજન્નૂપુ પરમવિસ્મિતા ॥ ૨૦ ॥

અન્વય—હે રાજન્ પુરોચનં વચ્ચયન્ત, અવિશ્વસ્તા વિશ્વસ્તવત્, અતુષ્ટા તુષ્ટવત્, પરમ-વિસ્મિતા ઉપુ ॥

અર્થ—હે રાજા ! પુરોચનને (વચ્ચયન્ત) ઠગતા (અ-વિશ્વસ્તા) વિદ્યાસ ન કરવા છતાં એ વિદ્યાસ કરવા સમાન, (અ-તુષ્ટા) સતુષ્ટ ન થવાપર પણ અતુષ્ટ થયાની જેમ, અત્યંત (વિસ્મિતા) વિસ્મિત થઈને (ઉપુ) રહેવા લાગ્યા

ન ચૈનાનન્વવોઘન્ત નરા નગરવાસિન ।

અન્યત્ર વિદુરામાત્યાત્તસ્માત્સ્વનકસત્તમાત્ ॥ ૨૧ ॥

અન્વય—તસ્માન્ સ્વનકસત્તમાત્ વિદુરામાત્યાન્ અન્યત્ર નગરવાસિન નરા એનાન્ ન અન્વવોઘન્ત ॥

અર્થ તે ખોદનારાઓમાં (સન્ તમ) શ્રદ્ધા વિદુરના (અમાત્ય) મંત્રિ સિવાય (અન્યત્ર) બીજા નગરવાસી (નરા) લોકો (એનાન્) એમને ન (અન્વવોઘન્ત) બાધતા

પાઠ ૨૦

‘સાસ્તુ દૃષ્ટ્વા સુમનસ, પરિસવત્સરોપિતાન્ ।

વિશ્વસ્તાનિવ સંલક્ષ્ય હર્ષં ચક્રે પુરોચન ॥ ૧ ॥

(મ ભારત આદિ. અ ૧૫૦)

અન્વય —પરિ-સવત્સર-ઉપિતાન્ સુમનસ તાન્ દૃષ્ટ્વા,
વિશ્વસ્તાન્ હર્ષ સંલક્ષ્ય પુરોચન હર્ષં ચક્રે ॥

અર્થ—(સવત્સર) વર્ષભર (ઉપિત) રહેલા ઉત્તમ મનવાળા તે
પાડવોને (દૃષ્ટ્વા) જોઈને, તેમનો વિશ્વાસ કયાં સમાન (સંલક્ષ્ય)
અનુભવ કરી પુરોચન આનંદ માનવા લાગ્યો.

પુરોચને તથા હૃદ્યે કોન્તેયોઽથ યુધિષ્ઠિર ।

भीमसेनार्जुनो चोभौ यमौ प्रोवाच धर्मविन् ॥ ૨ ॥

અન્વય —તથા પુરોચને હૃદ્યે, અથ કૌતેય ધર્મવિન્ યુધિષ્ઠિર.
भीमसेनार्जुनौ उभौ यमौ च प्रोवाच ॥

અર્થ—તે પ્રમાણે પુરોચને સ તુષ્ટ થયા (અથ) પત્રી (કૌન્તેય)
કુન્તીપુત્ર ધર્મજ્ઞાની યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન અને (ઉભૌ) બન્ને
(યમૌ) જુડવા લાઈ નકુલ સહદેવને (પ્રોવાચ=પ્ર+ઉવાચ) કહ્યું

આ પાઠના શ્લોકોમાં આવેલી સ ધિઓનો વિશ્લેષ—

૧ વેદમનસ્તસ્ય=વેદમન તસ્ય ।

૨ નાતિમહદ્વિલમ્ = ન અતિ મહન્ વિલમ્ ।

૩ ભૂમ્યાશ્ચ = ભૂમ્યા ચ ।

- ૪ ભયાદેવ = ભયાન્ એવ ।
 ૫ વસત્યશુભઘી. = વસતિ -અશુભ-ઘી ।
 ૬ સાયુઘા. = સ- આયુઘા ।
 ૭ વનાદ્વન = વનાત્-વનમ્ ।
 ૮ વિશ્વસ્તવદવિશ્વસ્તા = વિશ્વસ્તવન્ અવિશ્વસ્તા ।
 ૯ અતુષ્ટાસ્તુષ્ટવદ્રાજન્નપુ = અતુષ્ટા તુષ્ટવત્ રાજન્ ઋપુ ।
 ૧૦ ચૈનાનન્વબોધન્ત = ચ એનાન્ અનુ -અબોધન્ત ।
 ૧૧ તાસ્તુ = તાન્ તુ ।
 ૧૨ કૌન્તેયોઽથ = કૌન્તેય અથ ।
 ૧૩ ભીમસેનાર્જુનૌ = ભીમસેન-અર્જુનૌ ।
 ૧૪ ચોર્મા = ચ ઉર્મા ।
 ૧૫ પ્રોવાચ = પ્ર-ઉવાચ ।

વાચક આ સુધિએ જુએ અને મધિ જોળખવાનો પ્રયત્ન કરે

પહેલાના શ્લોકમા આવેલા મહાતોણુ વિવચ્છુ

- ૧ ભીમસેનાર્જુનૌ = ભીમસેન ચ અર્જુન ચ ભીમસેનાર્જુનૌ
 (ભીમ અને અર્જુન)
 ૨ ધર્મવિત્ = ધર્મ વેત્તિ ધર્મવિન્ (ધર્મ જાણનાર)
 ૩ નગરવામિન = નગરે વસન્તિ इति નગરવામિન ।
 (નગરમા રહેનારા)
 ૪ સ્વનકસત્તમ = સ્વનકેષુ સત્તમ (જોડનારાઓમા ઉત્તમ)

५।४ २९

संस्कृत-वाचन-पाठ ।

ततो दशरथो मियिलामुपेयिवान् । जनकश्च पूजां
कल्पयित्वैनमुवाच । दिष्ट्या प्राप्तोऽसि सह वासिष्ठेन । “ददामि
सीतां रामायोर्मिलां लक्ष्मणाय च ।

विश्वामित्रश्चोवाच । राजन् । सदृशो धर्मसम्बन्धो रामस्य
सीतया सह, लक्ष्मणस्य चोर्मिलया सह । अन्यच्च यवीयसो
जनकभ्रातुः कुशध्वजस्यापि सुताद्वयमस्ति । भरतशत्रुघ्नयो
पत्न्यर्थं सुताद्वयमपि योग्यम् । वासिष्ठेनापि तदनुमतम् ।

जनकस्तु प्राञ्जलिरुवाच- “धन्यं मन्ये मम कुलम् । यत
उभावपि मुनिपुंगवौ युवामस्माकं कुलसंबन्धं सदृशं ज्ञापयत ।”

एकेनेवाहा चत्वारो राजपुत्राश्चतसृणा राजर्षित्रीणा वाणीन्
गृह्णन्तु । तत सर्वाभरणभूषिता सीता समानीयाम्ने पुरस्ता-
त्संस्थाप्य राजा राममब्रवीत् “मे सुतेयं सीताद्य तव सहधर्मचा-
रिणी, प्रतीच्छैना पतिव्रता, छायामिवानुगामिनीम् ।” तत सर्वे
महर्षय साधुसाध्वित्यूचु ।

लक्ष्मणं भरतं शत्रुघ्नं च तथैव क्रमेणोर्मिलया माडव्या श्रतकी
त्या च सह संयोजयामासु । तेऽग्निं त्रिःपत्क्रिम्य भार्या उह ।

अथ रात्र्या व्यतीताया विश्वामित्र आपृष्ट्वा रामचन्द्रमुत्तर
पर्वतं जगाम ।

राजा दशरथोऽपि मिथिलाधिपतिं जनकं पृष्ट्वाऽयोध्यानगरीमाशु प्रस्थितः । मार्गे तु क्षत्रियविमर्दनं जामदग्न्यं रामं दशरथो ददर्श । तदा दशरथः प्राञ्जलिभूत्वा “ अभयं देहीति ” तं प्रार्थयामास ।

अनाहत्य तद्वाक्यं राममेव जामदग्न्य उवाच ‘ पश्याद्य मे पराक्रमम् । ’ रामोऽपि धनुः सज्जीकृत्योवाच “ ब्राह्मणोऽसि त्वं, तस्मात्ते प्राणं न हरामि । ” ततो जामदग्न्यो महेन्द्रपर्वतं तपश्चरणं कर्तुं गतो, रामोऽप्ययोध्यां प्राप्तः ।

हे भारत ! स तस्य वेदमनो मध्ये नातिमहत्कपाटयुक्तमहातं भूम्याञ्च समं विलं चक्रे । पुरोचनभयादेव संवृतं मुखं व्यदधात् । स पुरोचनोऽशुभधीस्तस्य गृहद्वारि तु सदा तिष्ठति ।

हे नृप ! ते सर्वे पाण्डवेयाः सायुधाः क्षपां तत्र घसन्ति स्म, दिवा च घनाद्वर्म मृगयां चरन्ति । हे राजन् ! पुरोचनं वञ्चयन्तोऽविश्वस्ता विश्वस्तवन्, अतुष्टास्तुष्टवन्, परमाविस्मिता ऊपः । तस्मात्स्वनकसत्तमाद्दिदुरामात्यादन्यत्र नगरवासिनो नरा एनानाम्बोधन्त ।

भंभी छूरी पाडेला वाड्ये।

ततो दशरथो मिथिलामुपेयिवान् = ततः दशरथः मिथिलां उपेयिवान् ।

जनकश्च पूजां कल्पयित्वैनमुवाच = जनकः च पूजां कल्पयित्वा एनं उवाच ।

५॥४ २२

परिसंवत्सरोपितान्सुमनसस्तान्दृष्ट्वा, विश्वस्तानिव संलक्ष्य,
पुरोचनो हर्षं चक्रे । तथा पुरोचने हृष्टे, अथ धर्मविशुद्धिष्ठिरो
भीमार्जुनौ यमौ च प्रोवाच ।

श्रेष्ठ उत्तमो मनुष्यो यद्यदाचरति तत्तदेवेतरो जन आचरति ।
यद्यदेव नृप आचरति तत्तदेव प्रजाजन आचरति । यथा विद्वा-
नाचरति तथैव साधारणो जन आचरति । यथा त्वमाचरसि
तथैवाहमाचरामि । यथाऽहमाचरामि तथा त्वं नाचरसि ।

• स श्रेष्ठ उत्तमः पुरुषो यद्यत्प्रमाणं कुरुते तत्तदेव लोक
अनुवर्तते । यद्यद् भूपतिः प्रमाणं कुरुते तत्तदेव प्रजाजनः अनुवर्तते ।
यद्यद् भूपतिः प्रमाणं कुरुते साधारणो जनस्तत्तदेवानुवर्तते ।

आत्मनाऽऽत्मानमुद्धरेत् । सदात्मानमेवात्मनोद्धरेत् । कदाऽ-
प्यात्मनाऽऽत्मानं नावसादयेत् । मनुष्येण सदा तथा प्रयत्नः
कर्तव्यो येन तस्योद्धारो भविष्यति ।

आत्मैवात्मनो बंधुर्भवति, तथाऽऽत्मनः शत्रुरप्यात्मैव भवति ।
यः स्वकर्तव्यं करोति, स एवात्मनो बन्धुर्भवति, तथा यः स्वक-
र्तव्यं न करोति, स एवात्मनः शत्रुर्भवति ।

हे मनुष्य ! मनो दुर्निग्रहं चलं चास्तीत्यसंशयं सत्यमेवास्ति ।
परंतु तस्य निग्रहोऽभ्यासेन वैराग्येण च भवति, नान्येन केनापि
कर्मणा भवति ।

यो वीर इदानीं युद्धेऽवस्थितः स विजयं प्राप्स्यति । यो वीरः पुरुषो युद्धं करोति सोऽवश्यं विजयं प्राप्नोति ।

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ । हे वीर ! इदानीं त्वं युद्धायोत्तिष्ठ, यशश्च लभस्व । शत्रूञ्जित्वा समृद्धं राज्यं भुङ्क्ष्व ।

एते वीरा मयैव पूर्वं निहता । अतस्त्वं निमित्तमात्रं भव । क्षत्रस्य धर्मस्य तत्त्वं ' धर्म्यं युद्धं कर्तव्य ' मित्येवास्ति । अतो धर्म्याद्युद्धापत्त्यायनं क्षत्रियाय न बोध्यं भवति ।

तस्य क्षत्रियस्य किं नगरमस्ति ? स वीर क्षत्रियो वीरपुरे निवसति । तस्मान्नगरात्स इदानीमेवात्रागतः । स किमर्थमत्रागतः ? स कदाऽस्मान्नगरात्स्वनगरं गमिष्यतीति त्वं जानासि किम् ?

आदौ वीरेणेन्द्रियाणि संयम्य शत्रुणा सहावश्यं युद्धं कर्तव्यम् । यो वीरो निर्मलो निश्चलो निर्विकारो नित्यपूतो निस्पृहो निर्मोहः स एवं प्रशंसनीयः । स एव युद्धे विजयं प्राप्नोति ।

पापी मनुष्यः पापात्कथं मुक्तो भवति ? तव दर्शनायाहमद्यात्रागतः । दानसमये कार्पण्यं मा कुरु । रुग्णायौषधं देहि । नृपिताय तोयं देहि ।

शीतेन पीडिताय वस्त्रं देहि । लेखकाय पत्रं देहि । पूजनाय पुष्पं देहि । पुष्पं पत्रं फलं जलं भक्त्या देहि ।

५१४ २३

संस्कृत-वाचन-पाठ ।

(१)

उद्यानात्कुसुमं स आनयति । जलेऽब्जं भवति । मनुष्यो दुःखं
न वाञ्छति । अहं व्रतं चरिष्यामि । सत्यमेव परमं व्रतमस्ति ।
ज्ञानस्य दानं धनस्य दानाच्छ्रेष्ठम् । गृहस्य मध्येऽन्तःपुरं भवति ।
अन्तःपुरे गृहपत्नी वसति । दुष्टस्य मुखेऽमृतं हृदये च विषं
भवति । पश्य रथस्य चक्रं कथं भ्रमति ?

बालकस्य रमणीयं रूपमहं पश्यामि । स पुरुषो रूपेण बलेन
लावण्येन चातीव सुन्दरोऽस्ति । तस्य नेत्रमिदानीं दग्धं जातम् ।
तच्छ्वेतं सूत्रमन्त्रानय ।

कविः सूत्रेण यज्ञोपवीतं करोति । यथा स नेत्रेण रूपं
पश्यति, तथा कर्णेन शब्दं शृणोति । तस्य रूपं पश्य । यन्त्रस्य
चक्रमिदानीं न भ्रमति । स यन्त्रस्य चक्रं कदा भ्रामयिष्यति ?
हृदयं शुद्धं कुरु । तत्र पात्रं माऽस्तु । यथाऽन्तःपुरे पुत्री भ्रमति,
तथा गृहाद्बहिः पुत्रो भ्रमति । दानेन पुण्यं भवति वा न ? यदि
दानेन पुण्यं भवति, तर्हि त्वं दानं किं न करोषि ?

(२)

युद्धं स्वर्गस्यैव द्वारमस्ति । यः क्षत्रियो धर्म्यं युद्धं करोति
स तेनैव द्वारेण स्वर्गं गच्छति । यदि ॥ युद्धे मृतो भवति तर्हि

स स्वर्गं गच्छति, यदि न मृतो विजयं प्राप्तस्तर्हि राज्यं प्राप्नोति ।

अतः क्षत्रिय ईदृशं युद्धं सुखेन करोति । तेन स्वर्गं भूमिराज्यं वा प्राप्नोति । परंतु यो भीरुः पुरुषो युद्धं कर्तुं न समर्थः स न स्वर्गं प्राप्नोति । नाप्यत्र भूमिराज्यं प्राप्नोति ।

यः क्षत्रियो धर्मेण राज्यं रक्षति, राज्यस्य रक्षणार्थं चावश्यकं युद्धं करोति, स एव क्षत्रियो यशस्वी कीर्तियुक्तश्च भवति, नान्यः ।

∴ उदधेर्जलं स्नानाय योग्यं भवति । उदधेर्जलस्य स्नानेन शरीरस्थारोग्यं भवति । तेन स्नानेन शरीरस्य रोगोऽपि दूरं गच्छति ।

एको रथो भूमिमार्गेण गच्छति, स रथ इत्युच्यते । अन्यो रथो जलमार्गेण गच्छति, स जलरथ इत्युच्यते । तृतीयो रथ आकाशमार्गेण गच्छति, स विमान इत्युच्यते ।

भूपतिः प्रजापालनेन यश इच्छति । ब्राह्मणो ज्ञानवर्धनेन श्रेयो वाञ्छति । वैश्यो धनवर्धनेनैश्वर्यं कांक्षति । शूद्रः कर्मणोत्कर्षं प्राप्नोति । सर्वोऽपि जनः स्वकर्मणैव यशस्वी भवति । न तूद्योगं त्यक्त्वा सिद्धिं कोऽपि प्राप्नोति ।

पाठ २४

ईश्वरो हृदयदेशे तिष्ठति । तं यदि त्वं शरणं गच्छसि, तर्हि
स एव त्वां स्वर्गं नेप्यति ।

यदि दिनसमये भानोः प्रकाशो भवति, तर्हि रात्रिसमये
सोमस्य प्रकाशो भवति । सूर्यस्योष्णः प्रकाशस्तथा सोमस्य
शीत प्रकाशोऽस्ति ।

य स्वधर्मं पालयति स एवोत्कर्षं प्राप्नोति, नान्यः । तस्यैव
सर्वत्र कीर्तिर्भवति नान्यस्य । स एवोत्तमं यशः प्राप्नोति,
नान्यः ।

अहं लोकस्य क्षयकृत्कालोऽस्मि । लोकान्समाहर्तुमिहास्मि-
न्युद्धे प्रवृत्तोऽस्मि । अस्मिन्युद्धे सर्वस्य लोकस्य क्षयं कर्तुमि-
च्छामि । ये वीरा अस्मिन्युद्धेऽग्रावस्थितास्ते सर्वेऽपि त्वामृतेऽपि
न भविष्यन्त्येष ।

यो वीर इदानीं युद्धेऽवस्थितः स विजयं प्राप्स्यति । यो वीरः
पुरुषो युद्धं करोति, सोऽवश्यं विजयं प्राप्नोति ।

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ । यशो लभस्व । हे वीर ! इदानीं त्वं युद्धायो-
त्तिष्ठ, यशश्च लभस्व । शत्रूञ्जित्वा समृद्धं राज्यं भुक्ष्व ।

एते वीरा मयैव पूर्वं निहताः, अतस्त्वं निमित्तमात्रं भव ।

सा ताटिका राक्षसी रजोमेघेन रामं मुहूर्तं व्यमोहयन् ।
परन्तु पश्चाद्रामस्तां राक्षसीं ताटिकां विन्याघोरसि शङ्केन ।

तेन वाणेनोरसि विद्धा सा राक्षसी पपात ममार च ।

ततस्त्राटिकावधेन संतुष्टो मुनिवरो विश्वामित्रो राममुवाच ।
हे रामचन्द्र ! सर्वथाऽहं संतुष्टोऽस्मि तेऽनेन शौर्येण । अतः
प्रीत्याऽहं ते सर्वाण्यस्त्राणि प्रयच्छामि । तैरस्त्रैः समन्वितो युद्धे
त्वं शत्रून् ज्ञेयसि । इत्युक्त्वा विश्वामित्रः सर्वाण्यस्त्राणि यथाशास्त्रं
रामाय न्यवेदयत् । ततः स विश्वामित्रो रामं लक्ष्मणं च
गृहीत्वा स्वकीयं सिद्धाश्रमं प्राविशत् ।

तत्र मुहूर्तं विश्रान्तौ रामलक्ष्मणौ ' मुनिश्रेष्ठो यज्ञदीक्षां
प्रेविशतु ' इति तमनुबबन्धतुः । तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि मुनयो
रामलक्ष्मणं प्रशंसन्तुः ।

“ अद्य प्रभृति पद्मात्रं रक्षतां युवां ” इति चोद्युः । तावपि
यत्तो पद्महोरात्रं तपोवनमरक्षताम् ।

पृष्ठ्यां रात्रौ मायां कुर्वाणा राक्षसावभ्यधावताम् । परम-
क्रुद्धो रामो मारीचस्य राक्षसस्योरसि मानवमस्त्रं चिक्षेप ।

तेनार्येण मारीचः सागरे क्षिप्तः । मारीचं सागरे क्षिप्तं
दृष्ट्वा सुबाहोरुरस्याग्नेयास्त्रं रामो वेगेन चिक्षेप ।

(६५)

पाठ २५

जे आपने। अत्यार सुधीने। अक्यास ठीक यथे। हरे, तो नीचे
क्षपेलां सश स'सृतने तमे समलु शक्ये—

(१)

सतो दशरथो मिथिलामुपेयिवान् । जनकश्च पूजां
कल्पयित्वैनमुवाच । दिष्ट्या प्राप्तोऽसि सह वसिष्ठेन । ददामि
सीतां रामायोर्मिलां लक्ष्मणाय च ।

विश्वामित्रश्चोवाच । राजन् ! सदृशो धर्मसम्बन्धो रामस्य
सीतया सह । अन्यच्च यवीयसो जनकभ्रातुः कुशध्वजस्यापि
सुताद्वयमस्ति । भरतशत्रुघ्नयोः पत्न्यर्थं सुताद्वयमपि योग्यम् ।

वसिष्ठेनापि तदनुमतम् । जनकस्तु प्राञ्जलिरुवाच । धन्यं
मन्ये मम कुलम् । यत् उभावपि मुनिपुंगवौ युवामस्माकं
कुलसंबन्धं सदृशं ज्ञापयतः ।

एकेनैवाह्ना चत्वारो राजपुत्राश्चतसृणां राजपुत्रीणां पाणीन्
गृह्णन्तु ।

ततः सर्वाभरणभूषितां सीतां समानीयाग्ने पुरस्तात्संस्थाप्य
राजा राममब्रवीत् ।

‘मे सुतेयं सीताऽद्य तव सहधर्मचारिणी, प्रतीच्छैना पतिव्रतां,
छायामिवानुगामिनीम् ।’

ततः सर्वे महर्षयः साधु साध्वित्यूचुः । लक्ष्मणं भरतं शत्रुघ्नं
च तथैव क्रमेणोर्मिलया मांडव्या श्रुतकीर्त्या च सह संयोजया-
मासुः । तेऽग्निं त्रिःपरिक्रम्य भार्या ऊहतुः । अथ रात्र्यां
भ्यर्तीतायां विश्वामित्र आपृष्ट्वा रामचन्द्रमुत्तरपर्वतं जगाम ।

राजा दशरथोऽपि मिथिलाधिपतिं जनकं पृष्ट्वाऽयोध्यानग-
रीमाशु प्रस्थितः ।

मार्गे तु क्षत्रियविमर्दनं जामदग्न्यं रामं दशरथो ददर्श,
तदा दशरथः प्राञ्जलिभूत्वा 'अभयं देहि' इति तं
प्रार्थयामास ।

अनादृत्य तद्वाक्यं राममेव जामदग्न्य उवाच । पश्याद्यैव मे
पराक्रमम् । रामोऽपि घनुः सज्जीकृत्योवाच । ब्राह्मणोऽस्ति
त्वम् । तस्मात्ते प्राणं न हरामि ।

ततो जामदग्न्यो महेन्द्रपर्वतं तपश्चरणं कर्तुं गतः । रामोऽ-
प्ययोध्यां प्राप्तः ।

પાઠ-૨૬

વાચકે આ પાઠને વારંવાર વાંચવો અને કંઈ મુશ્કેલી નહોતે તો પાઠ તેવીસમાં એજ વાક્યો તપાસવાં. ત્યાં એજ વાક્યો પદ્મછેદ પૂર્વક આપ્યાં છે. હવે નીચે લખેલો અસ્કૃત પાઠ વાંચો.

हे भारत ! तस्य वेष्मनो मध्ये नातिमहत्कपाटयुक्तमहार्तं
भूम्याश्च समं विलंचक्रे । पुरोचनभयादेव संवृतं मुखं व्यदधात् ।
स अशुभधीस्तस्य गृहद्वारि तु सदा वसति ।

हे वृष ! ते सर्वे पाण्डवेयाः सांयुधाः क्षपां तत्र वसन्ति स्म ।
दिवा वनाद्धनं मृगयां चरन्ति स्म च ।

हे राजन् ! पुरोचनं वञ्चयन्तोऽविश्वस्ता विश्वस्तवत्,
अतुष्टास्तुष्टवत्, परमाविस्मिता ऊषुः ।

तस्मात्स्वनकसत्तमाद्विदुरામાત્યાદન્યત્ર નગરવાસિનો નરા
एनास्त्रान्वबोधन्त । परिसंवत्सरोपितान्सुमनसस्तान्दृष्ट्वा, विश्व-
स्तानिव संलक्ष्य पुरोचनो हर्षं चक्रे ।

तथा पुरोचने दृष्टे अय कौन्तेयो धर्मविष्णुधिष्ठिरो भीमसेना-
र्जुनौ उभौ यमौ च प्रोवाच ।

એને વારંવાર વાંચવાથી વાચક સરળતાથી સમજી શકશે. એમાં
કંઈ અઘડું નથી. જે વાક્યો નહીં સમજી શકાય તેને વારંવાર
વાંચવાથી અને વિચાર કરવાથી સમજી શકાશે. જે કોઈ
જગ્યાએ શંકા પડે તો પૂર્વ સ્થાનમાં જોવું. ત્યાં એજ વાક્યો
પદ્મછેદ પૂર્વક આપ્યાં છે. તેથી તેમને તપાસવાથી બધી શંકા
મટી જશે. વાંચક આ પ્રમાણે જો પોતાની જીદ્દિ ચલાવશે તો તેનો
અસ્કૃત ભાષામાં પ્રવેશ સત્વર થશે.

હવે નીચે લખેલા સવાલોનો જવાબ સંસ્કૃતમાં આપો—

- ૧ દશરથઃ કુત્ર ઉપેયિવાન્ ?
- ૨ દશરથં દૃષ્ટ્વા જનકઃ કિં અવદત્ ?
- ૩ તદા વિશ્વામિત્રઃ કિં અબ્રવીત્ ?
- ૪ રાજપુત્રાઃ ફાસાં પાણિગ્રહણં અકુર્વન્ ?
- ૫ સીતાં અગ્નેઃ પુરસ્તાત્સંસ્થાપ્ય રાજા કિં અબ્રવીત્ ?
- ૬ રાત્ર્યાં વ્યતીતાયાં વિશ્વામિત્રઃ કુત્ર ગતઃ ?
- ૭ દશરથોઽપિ કાં નગરીં પ્રસ્થિતઃ ?
- ૮ માર્ગે દશરથઃ કેં દર્શી ?
- ૯ તં દશરથઃ કિં અબ્રવીત્ ?
- ૧૦ જામદગ્ન્યેન રામેણ કિં ઉક્તમ્ ?
- ૧૧ તદા રામચન્દ્રેણ કિં કૃતમ્ ?
- ૧૨ જામદગ્ન્યઃ રામઃ કુત્ર ગતઃ ? કિં કર્તું ગતઃ ?

આ સવાલોનાં ઉત્તર વાંચકે સંસ્કૃતમાં આપવા. નો ઇંછ મુશ્કેલી માલમ પડે તો પૂર્ણ પાઠ તપાસવા. આ પાઠની શરુઆત માં જે વાક્યો આપ્યાં છે, તેને તપાસવાથીજ આ સવાલોનાં જવાબ આપી શકાય છે.

પાઠ ૨૭

ઈકાશન્ત નાન્યતર જાતિય શબ્દોનાં રૂપ નીચે લખ્યા પ્રમાણે થાય છે—

૧ વારિ = પાણી	૪ વારિણે = પાણીને માટે
'(હે) વારિ=(હે) પાણી	૫ વારિણઃ = પાણીથી
૨ વારિ = પાણીને	૬ " પાણીનું, નો, ની
૩ વારિણા = પાણી વડે-થી	૭ વારિણિ = પાણીમાં

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ તત્ર કૂપે વારિ અસ્તિ । ૨ સઃ શૂપભઃ વારિ તત્ર પિવતિ ।
૩ અહં વારિણા સ્નાનં કરોમિ । ૪ સઃ વારિણે કૂપં ગચ્છતિ ।
૫ તસ્માત્ વારિણઃ સઃ મળ્દૂકઃ અગ્ર આગચ્છતિ । ૬ તસ્ય વારિણઃ વર્ણં પશ્ય ।

ભાષા-વાક્ય

૧. તે કુવામાં પાણી છે. ૨ જળદ ત્યાં પાણી પીએ છે. ૩ હું પાણીથી સ્નાન કરું છું. ૪. તે પાણીને માટે કુવા પર જાય છે. ૫. તે પાણીમાંથી તે દેડકો અહીં આવે છે. ૬ તે પાણીનો રંગ જુઓ.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

તવ ગૃહે મઞ્ચકસ્ય ઉપરિ મયા તવ પુસ્તકં સ્થાપિતં અસ્તિ ।
તવ પુત્રઃ અશ્વં કદા આરોહતિ ઇતિ ત્વં જાનાસિ કિમ્ ? શત્રૂન્ નિહત્ય એવ રાજ્યં પ્રાપ્તું શક્યં અસ્તિ ન અન્યથા । યદા

उपासनया ईश्वरस्य प्रसादः भवति तदा एव शाश्वतं सुखं भवति, इति निश्चयः एव अस्ति। यदा दशरथः अयोध्यायां राज्यं अकरोत्, तदा तस्मिन् राष्ट्रे दुष्टः पापी चौरः वा न आसीत् तत्र सर्वः अपि जनः सुखपूर्णः मुदितः ईश्वरभक्तः च आसीत्।

यथा मूपकः वस्त्रं खादति, तथा एव अन्नं अपि खादति एव। यथा मानवः जलं पियति, तथा रसं अपि पियति एव। सः मनुष्यः आपणं गत्वा आम्रं सदा आनयति खादति च। सः सदा एव आम्रं खादति, परन्तु कदाचित् अपि पुस्तकं न पठति। तस्मात् नगरात् त्वं कदा अत्र आगतः !

यः मनुष्यः इन्द्रियाणि संयम्य ज्ञाननाशकं पापविचारं त्यजति, सः एव महात्मा इति उच्यते। ऋषिः मन्त्रविचारं करोति, मुनिः मौनं धारयति, महर्षिः तपः करोति, मनुष्यः भोजनं करोति, योगी योगं आचरति।

यदा वृक्षं कपिः आरोहति तदा त्वं किं करोषि ? कपिः मनुष्यवत् एव सर्वं व्यवहारं करोति, परन्तु सः पठनं, मननं विचारं च कर्तुं न समर्थः भवति।

वारिधौ क्षारं जलं भवति, कूपे मधुरं जलं भवति। नदीजलं कदाचित् क्षारं कदाचित् मधुरं अपि भवति।

પાઠ ૨૮

મમ ક્રૂપસ્ય જલં અતીવ મધુરં અસ્તિ, ન તથા તવ ક્રૂપસ્ય ।
 પુણ્યકર્મકર્તા જનઃ સ્વર્ગં ગચ્છતિ, ન તથા પાપકર્મકર્તા
 મનુષ્યઃ । અતઃ ત્વ ધર્મસ્ય એવ આચરણં કુરુ । કદાચિત્ અપિ
 ધર્મસ્ય વિરોધકં પાપં ન કુરુ ।

૧ તવ ગુરોઃ ગૃહં કુત્ર અસ્તિ, કદા ચ સઃ તત્ર ભવતિ ? મમ
 ગુરોઃ ગૃહં પુણ્યનગરે સંસ્કૃતપાઠશાલાસમીપં એવ અસ્તિ । સ
 તત્ર પ્રાત સાયં ચ ભવતિ એવ । દિવસસ્ય મધ્યસમયે ન ભવતિ ।
 સંસ્કૃતપાઠશાલાં ગત્યા શિષ્યાન્ વ્યાકરણં પાઠયતિ ।

યદા મનુષ્યઃ પ્રાણં ઘનં ચ ત્યક્ત્વા સ્વરાધ્યયં યુદ્ધં કરોતિ,
 તદા એવ વિજયં પ્રાપ્નોતિ । સર્વસ્વત્યાગેન વિના વિજયઃ અશક્યઃ
 એવ અસ્તિ ।

યુદ્ધસમય દુન્દુભિઃ શબ્દં કરોતિ, સૈનિકઃ ઘાવતિ, વીરઃ શત્રુ
 ગૃહીત્વા અગ્રે ભવતિ । એવં સર્વત્ર વીર્યં શૌર્યં ચ ભવતિ । તેન
 વિજયઃ ભવતિ ।

આ વાક્યો વાંચકે વાંચવા અને આ પ્રમાણે અનેક વાક્યો
 બનાવતા રહેવું. જે વાચક વિવિધ વાક્યો બનાવી કાગળ પર લખતા
 રહેશે તેા ઠીક પડશે. જેટલા શબ્દો આવી ગયા છે, તેના ઉપયોગ
 કરીને અનેક વાક્યો બનાવવાથી સંસ્કૃતમાં ઘણીજ ઝડપથી પ્રગતિ
 થઈ શકે છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ અય વૃદ્ધસ્ય રાજ્ઞઃ દશરથસ્ય ણ્ણા મતિઃ વમૂવ, યત્ત
જીવતિ મયિ રામઃ કયં રાજા સ્યાત્ । ૨ તં ચ સમુદિતૈઃ ગુણૈઃ
યુક્તં સમીક્ષ્ય, સચિવૈઃ સાર્થં નિશ્ચિત્ય ચ તસ્ય યૌવરાજ્યં
અમન્યત । ૩ નાનાનાગરિકાન્ પૃથગ્જાનપદાન્ અપિ સમાનિનાય ।
૪ તતઃ સર્વા પરિપદં આમન્ય વસુઘાઘિપઃ ઉવાચ । ૫ કૃત્સ્નસ્ય
લોકસ્ય હિતં ચરત એવ મમ ઇદં શરીરં જરિતં, અતઃ વિશ્રાન્તિં
અભિરોચયે ।

ભાષા-વાક્યો

૧. હવે વૃદ્ધ રાજા દશરથને એવી ઇચ્છા થઈ, કે [જીવિતિ મયિ]
મારા જીવતાંજ રામ કયારે રાજા થાય ? ૨. તેને ઉત્તમ ગુણ યુક્ત ભેદ
અને પ્રધાનોની સાથે નક્કી કરી, તેને રાજ્યગાદી પર બેસાડવાને
નિશ્ચય કર્યો, ૩. જુદા જુદા વર્ગનાં સજ્જનો અને જુદા જુદા
[જાનપદાન્] દેશોનાં લોકો [અપિ] ને પણ [સમાનિનાય]
આમંત્રવામાં આવ્યા. ૪ પછી [પરિપદં] આખી સલાને
આમંત્રણ આપીને [વસુઘા-ઘિપઃ] રાજા બોલ્યા. ૫ [કૃત્સ્ન]
સૌનું ભલું કરતાં કરતાંજ મારું આ શરીર [જરિતં] ધરડું થયું
છે, તેથી આરામ લેવા [અભિરોચય] ઇચ્છું છું.

પાઠ ૨૯

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ શ્રેષ્ઠઃ હિ મમ આત્મજઃ સર્વેઃ ગુણૈઃ । પ્રાતઃ યૌવરાજ્યે તં નિયોક્તાં અસ્મિ, તદ્ અનુમન્યતામ્ । ૨ તે અપિ તં ઋચુઃ । નૃપતે ! તે સુતસ્ય બહવઃ કલ્યાણગુણાઃ । ધર્મજ્ઞઃ, સત્યસન્ધઃ, શીલવાન્, અનૂસૂયકઃ હિ અસૌ । ૩ વિજિતેન્દ્રિયઃ અપિ સન્ સ્વજનવત્ પૌરાન્ નિત્યં કુશલં પૃચ્છતિ । ૪ નાસ્તિ તસ્ય પ્રસાદઃ ક્રોધશ્ચ કદાચન નિરયંકઃ । ૫ તસ્માત્ સર્વશત્રુદમનં હમ યૌવરાજ્યસ્ય ધયં અપિ દ્રણુઃ ઇચ્છામઃ । ૬ તદા રાજા દશરથઃ પ્રત્યુવાચ । ૭ અહો ! પ્રીતઃ અસ્મિ । રામસ્ય યૌવરાજ્યાય સર્વ એવ ઉપકલ્પતામ્ ।

ભાષા—વાક્યેઃ

૧. સર્વં શુભોચી મારે (આત્મ-જ) પુત્ર શ્રેષ્ઠ છે. પ્રાતાઃકાળે તેને રાજ્ય તિલક કરવાનો છું, માટે સંમતિ આપો. ૨. તેઓ! પણ તેને કહેવા લાગ્યા, હે રાજા ! તારા (સુતસ્ય) પુત્રમાં ઘણાં કલ્યાણ-કારી ગુણ છે (અસૌ) તે ધર્મ જાણનાર સત્ય (સન્ધ) પ્રતિજ્ઞા લેનાર સદ્ગુણી તથા (અનૂ-અસૂયક) અનિંદ છે. ૩. ઇન્દ્રિયોને છતી (સન્) હેવા છતાં પણ સ્વજનોની માફક (પૌરાન્) નગરજનો-ને હંમેશાં કુશળતા પૂછે છે. તેને (પ્રસાદઃ) હર્ષ અથવા તો શુસ્સો (કદાચન) કદીપણ નિરયંક આગ્યો નથી ૫ તેથી અમે પણ બધા શત્રુઓને દમન કરનાર આ રામને રાજ્યગાદી પર (સ્ય) બેસેલો જોવા ચાહીએ છીએ. ૬. ત્યારે રાજા દશરથ ઉત્તર દેવા લાગ્યા. ૭. અહો ! હું સતોષ પામ્યો છું, રામના રાજ્યાભિષેક માટે બધુંય તૈયાર (સિદ્ધ) થાય.

સંસ્કૃત વાક્યાનિ

૮ ભો સુમન્ત્ર ! અત્ર રામ શીઘ્રં આનીયતામ્ । ૯ સ અપિ તયા ઇતિ ઉક્ત્વા રામં તત્ર આનયાચક્રે । ૧૦ રામ પ્રાઙ્ગલિ પ્રણતઃ પિતૃ અન્તિકે અભિપ્રેત્ય સ્વં નામ શ્રાવિતવાન્ । ૧૧ પિતૃ ચરણૌ ચ વવન્દે । તદા રાજા તં દ્વં ઘચ ઉવાચ । ૧૨ સદૃશ્યા પત્ન્યા ઉત્પન્ન ગુણજ્યેષ્ઠ આત્મજ આસિ, તસ્માત્ યૌવરાજ્યં અવાપ્નુહિ । ૧૩ હે પુત્ર ! તે સ્નેહાત્ હિતં વક્ષ્યામિ ।

ભાષા—વાક્યો

૮ હે સુમન્ત્ર ! અહીં રામને લાવ ૯. તેણે પણ ભલે એમ કહી રામને ત્યા પહોચાડ્યા ૧૦ રામે (પ્રાઙ્ગલિ) હાથ નેડી (પ્રણત) નમ્રતાથી (પિતૃ) પિતાની (અન્તિકે) પાસે (અભિપ્રેત્ય) જઈને પોતાનું નામ [શ્રાવિતવાન્] કહ્યું. ૧૧ પિતાના ચરણની વન્દના કરી (પગે લાગ્યો) ત્યારે રાજાએ તેને કહ્યું ૧૨ તું પટરાણીથી ઉત્પન્ન થયેલો અને શ્રેષ્ઠ ગુણોવાળો પુત્ર છે, તેથી રાજતિલક કરાવી રાજ્ય મેળવ (મેસ) ૧૩ હે પુત્ર ! તારા સ્નેહથી કત્યાણુને ઉપદેશ (સલાહ) આપુ છું

પાઠ ૩૦

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

જિતેન્દ્રિયો ભવ । કામક્રોધસમુત્પિતાનિ વ્યસનાનિ ત્યજસ્વ ।
યઃ પરોક્ષયા તથા પ્રત્યક્ષયા અપિ વૃત્ત્યા મેદિર્નીં પાલયતિ,
તસ્ય મિત્રાણિ નન્દન્તિ ।

ભાષા—વાક્ય

જિતેન્દ્રિય બન. કામ અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થતાં વ્યસનોને ત્યાજ દે.
જે અપ્રત્યક્ષ અને પ્રત્યક્ષ (વૃત્ત્યા) વૃત્તિથી (મેદિર્નીં) 'પૃથ્વીત્વ'
પાલન કરે છે, તેના મિત્ર આનંદિત (રાજ) થાય છે.

સમાસ ।

સંસ્કૃતમાં જે અથવા વધારે શબ્દો એકઠા થઈને સમાસ બને
છે, અને તેનાં અર્થમાં વધારો થાય છે. તેને સમજવાની પદ્ધતિ
આ છે—

૧ નૃપતિ. = નૃણાં પતિઃ નૃપતિઃ [મનુષ્યોનાં પતિ રાજા; નરેશ
નૃપતિ] ૨ ધર્મજ્ઞ = ધર્મ જાનાતિ ઇતિ [ધર્મને જે જાણે છે; ધર્મ-
જ્ઞાની] ૩ સર્વશત્રુદમનઃ = સર્વશત્રુણાં દમનઃ નાશકઃ [બધા
હુશ્મનોનો નાશ કરનાર]

ગુણજ્યેષ્ઠ = ગુણે જ્યેષ્ઠઃ [ગુણોથી શ્રેષ્ઠ]

આ પ્રમાણે વાંચકે સમાસોને તથાસવા અને તેને સમજવાને
પ્રયત્ન કરવો. અહીં જેમ સમાસોને સંસ્કૃતમાંજ છૂટા પાડીને
બતાવ્યા છે, તે પ્રમાણે હવે પછી પણ બતાવવામાં આવશે.

યદા નિવૃત્તા રાજાનો ઘનુપઃ સજ્યકર્મણઃ ।

અથોદતિષ્ઠદ્વિપ્રાણાં મધ્યાગ્નિષ્ણુરુદારઘીઃ ॥ ૧ ॥

(મ. ભા. આદિ. અ. ૧૯૦)

અન્વયઃ— યદા રાજાનઃ ઘનુપઃ સજ્યકર્મણઃ નિવૃત્તા, અથ વિપ્રાણાં મધ્યાત્ ઉદારઘી ગ્નિષ્ણુઃ ઉદતિષ્ઠત્ ।

અર્થ—જ્યારે રાજાઓ ધનુષ્યને સજ્જ કરવાના કાર્યથી નિવૃત્ત થયા, ત્યારે બ્રાહ્મણોની વચ્ચેમાંથી ઉદાર યુદ્ધિવાળો [ગ્નિષ્ણુઃ] અર્જુન ઉઠ્યો.

ઉદક્રોશન્વિપ્રમુખ્યા વિધુન્વન્તોઽગ્નિનાનિ ચ ।

દૃષ્વા સંપ્રસ્થિતં પાર્યમિન્દ્રકેતુસમપ્રભમ્ ॥ ૨ ॥

અન્વય — દ્વિન્દ્રકેતુસમપ્રભં પાર્યં સંપ્રસ્થિતં દૃષ્વા, વિપ્ર-મુખ્યાઃ અગ્નિનાનિ વિધુન્વન્તઃ ઉદક્રોશન્ ।

અર્થ—[દ્વિન્દ્રકેતુ] વાદળાં જેવા તેજસ્વી અર્જુનને [સંપ્રસ્થિતં] જાતે જોઈને મુખ્ય બ્રાહ્મણ [અગ્નિનાનિ] મૃગચર્મ [વિધુન્વન્તઃ] કંપાવતાં કંપાવતાં [ઉદક્રોશન્] શોરણકોર મથાવવા લાગ્યો.

કેચિદાસન્વિમનસઃ કેચિદાસન્મુદાન્વિતાઃ ।

આહુઃ પરસ્પર કેચિન્નિપુણા બુદ્ધિજીવિનઃ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ— કેચિત્ વિમનસઃ આસન્, કેચિત્ મુદાન્વિતાઃ આસન્, કેચિત્ નિપુણાઃ બુદ્ધિજીવિનઃ પરસ્પરં આહુઃ ।

અર્થ—કોઈ કેઈ [વિમનસઃ] દુઃખી [આસન્] થયેલા, [કેચિત્] કેઈ [મુદા-અન્વિતાઃ] આનંદિત થયેલાં, કોઈ નિપુણતાવાળા બુદ્ધિશીલી બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા.

પાઠ ૩૧

યત્કર્ણશલ્યપ્રમુલ્લૈઃ ક્ષત્રિયૈર્લોકવિશ્રુતૈઃ ।

નાનતં ચલવાદ્ઘિર્ધિ ધનુર્વેદપરાયણૈઃ ॥ ૪ ॥

તત્કર્યં ત્વકૃતાસ્ત્રેણ પ્રાણતો દુર્બલીયસા ।

ઘડુમાત્રેણ શક્યં હિ સર્જ્યં કર્તુ ધનુર્દ્વિજાઃ ॥ ૫ ॥

(મ૦ મા૦ આદિ. અ૦ ૧૯૦)

અન્વયઃ—યત્ કર્ણશલ્યપ્રમુલ્લૈઃ લોકવિશ્રુતૈઃ ધનુર્વેદપરાયણૈઃ ચલવાદ્ઘિઃ ક્ષત્રિયૈઃ ન આનતં, હે દ્વિજાઃ ! તત્ ધનુઃ હિ કર્યં અકૃતાસ્ત્રેણ, પ્રાણતઃ દુર્બલીયસા ઘડુમાત્રેણ તુ સર્જ્યં કર્તુ શક્યમ્ ?

અર્થ—જેને કર્ણ, શલ્ય વગેરે લોકપ્રસિદ્ધ ધનુર્વેદપ્રવીણ બળવાન્ ક્ષત્રિયો પણ (આનતં) નભાવી શક્યા નહિ, હે બ્રાહ્મણો ! તે ધનુષ કેવી રીતે (અકૃત-અસ્ત્રેણ) જેણે શસ્ત્રોમાં (શીખવામાં) પરિશ્રમ પણ લીધો નથી, એવા શક્તિથી જ દુર્બળ (ઘડુમાત્રેણ) આગકથીજ (સત્ત્વ કરવાને) ચલાવવાને શક્ય છે ?

અવહાસ્યા ભવિષ્યન્તિ વ્રાહ્મણા સર્વરાજસુ ।

કર્મણ્યાસિન્નસંસિદ્ધે ચાપલાદપરીક્ષિતે ॥ ૬ ॥

અન્વય. — ચાપલાત્ અપરીક્ષિતે અસ્મિન્ કર્મણિ અસંસિદ્ધે સર્વરાજસુ વ્રાહ્મણાઃ અવહાસ્યા ભવિષ્યન્તિ ।

અર્થ—અપજ્ઞતાથી (અપરીક્ષિતે) અમણ આ કાર્યમાં (અસંસિદ્ધે) સફળતા ન મળશે તો બધા રાજાઓમાં બ્રાહ્મણ હોંસીને પાત્ર બનશે.

યથેપ દર્પાદ્દર્પાદ્વાઽપ્યય બ્રાહ્મણચાપલાત્ ।

પ્રસ્થિતો ઘનુરાયન્તું વાર્યતાં સાધુ મા ગમત્ ॥ ૭ ॥

અન્વય:— યદિ એપ: દર્પાત્ હર્પાત્ વા અપિ અથ બ્રાહ્મણ-
ચાપલાત્ ઘનુ: આયન્તું પ્રસ્થિત:, વાર્યતાં, સાધુ મા ગમત્ ।

અર્થ—જ્યારે એ [દર્પાત્] અભિમાનથી હર્ષથી અથવા તે
પ્રાક્ષણીની અપગતાથી ઘનુષને [આયન્તું] નભાવવાને માટે
[પ્રસ્થિત:] જઈ રહ્યો છે, એને [વાર્યતાં] રોકે, એ જાય નહિ.

બ્રાહ્મણાઃ ઋચુઃ ।

નાવહાસ્યા ભવિષ્યામો ન ચ લાઘવમાશ્રિતાઃ ।

ન ચ વિદ્વિષ્ટાં લોકે ગમિષ્યામો મહીક્ષિતામ્ ॥ ૮ ॥

અન્વય:— બ્રાહ્મણાઃ ઋચુઃ—અવહાસ્યાઃ ન ભવિષ્યામઃ, લાઘવં
આશ્રિતાઃ ચ ન, લોકે મહીક્ષિતાં વિદ્વિષ્ટાં ચ ન ગમિષ્યામઃ ।

અર્થ—પ્રાક્ષણો બોલ્યા કે, અમે હાંસી પાત્ર થઈશું નહિ,
ઠપકાને પાત્ર પણ થઈશું નહિ, તથા લોકોમાં (મહીક્ષિતાં) શત્રુ-
ઓનાં દેવને પ્રાપ્ત થઈશું નહિ.

સમાસ

હવે આ પાઠનાં શ્લોકોમાં આવેલા સમાસોનું વિવરણ જુઓ—

૧. ઉદારઘીઃ = ઉદાર ઘીઃ બુદ્ધિઃ यस્ય સઃ (ઉદાર છે બુદ્ધિ
જેની તે)

૨. વિપ્રમુખ્યાઃ = વિપ્રેષુ મુખ્યાઃ [પ્રાક્ષણોમાં મુખ્ય]

૩. ઇન્દ્રકેતુસમપ્રમ = ઇન્દ્રસ્ય કેતુઃ ઇન્દ્રકેતુઃ મેઘઃ । ઇન્દ્રકેતોઃ

સમા ઇન્દ્રકેતુસમા । ઇન્દ્રકેતુસમા પ્રમા यस્ય સઃ । [જેનાં
(પ્રકાશ) કાંતિ વાહણાંના જેવી છે.]

૪, બુદ્ધિજીવિનઃ = બુદ્ધિમિઃ ઝીવન્તિ ઇતિ બુદ્ધિજીવિનઃ ।
[બુદ્ધિથી જીવનારે]

૫, લોકવિશ્વતઃ = લોકે વિશ્વતઃ [લોકોમાં પ્રસિદ્ધ]
ઘનુર્વેદ પરાયણઃ = ઘનુપઃ વેદઃ ઘનુર્વેદઃ । ઘનુર્વેદે પરાયણ
ઘનુર્વેદપરાયણઃ [ઘનુર્વેદમાં પ્રવીણ]

૭ અપરીક્ષિતં = ન પરીક્ષિતં અપરીક્ષિતં (નહિ જાણનાર)
વાંચકે આ સમાસોનો અભ્યાસ કરવો અને અર્થ મુજબ સમાસો
છૂટા પાડવાનું જ્ઞાન સંપાદન કરવું. અહીં સમાસ સંસ્કૃતમાંજ
છૂટા પાડવામાં આવ્યા છે. આ અભ્યાસથી વાંચકની ગતિ સંસ્કૃત
ભાષામાં ધણીજ ઝડપી થશે.

વાચનપાઠ ।

તવ ગુરોર્ગૃહં કુત્રાઽસ્તિ ? કદા ચ સ તત્ર ભવતિ ? મમ ગુરોર્ગૃહં
પુણ્યનગરે સંસ્કૃત-પાઠશાલા સમીર્પિત્વાઽસ્તિ । તત્ર તત્ર પ્રાતઃ
સાયં ચ ભવત્યેવ । દિવસસ્ય મધ્યસમયે તત્ર સ ન ભવતિ ।
સંસ્કૃત-પાઠ-શાલાં ગત્વા શિષ્યાન્ વ્યાકરણં પાઠયતિ ।

પાઠ ૩૨

પાછલા ચાર પાઠોમાં જે સંસ્કૃત વાક્યો આપેલાં છે, તેની સંધિ ઓનાવીને અહીં વાઢયો આપ્યાં છે, સંસ્કૃત શ્લોકોનાં અન્વયની સંધિ પણ અહીંજ વાંચક જોશે. જે પાછલા જે પાઠો પાઠા થયા હશે, તે આ પાઠ વિના યુરકેલીએ સમજાશે.

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

અથ વૃદ્ધસ્ય રાહો દશરથસ્યેવા માતિર્વિભુવ, યજ્ઞીવતિ મૈયિ
રામઃ રાજા કથં સ્યાત્ । તં ચ સમુદિતૈર્ગુણૈર્યુક્તં સમીક્ષ્ય,
સચિવ સાર્થ નિશ્ચિત્ય ચ, યૌવરાજ્યમમન્યત । નાનાનાગારિકાન્
પૃથગ્જનપદાનપિ સમાનિનાય ।

તત સર્વા પરિપદમામન્ય વસુધાધિપ ઉવાચ । કૃત્સ્નસ્ય
લોકસ્ય હિતં ચરત એવ મમેદં શરીરં જારિતમતો વિશ્રાન્તિમ-
ભિરોચયે । શ્રેષ્ઠો હિ મમાત્મજ સર્વૈર્ગુણૈઃ । પ્રાતર્યૌવરાજ્યે તં
નિયોક્તાઽસ્મિ । તદનુમન્યતામ્ । ઇતિ ।

તેઽપિ તમૂચુઃ । નૃપતે ! તે સુતસ્ય બહવ કલ્યાણગુણા ।
ધર્મજ્ઞઃ સત્યસન્ધઃ શીલવાનનસૂયકો હ્યસૌ । વિજિતેન્દ્રિયોઽપિ
સન્સ્વજનવત્પૌરાન્ નિત્યં કુશલં પૃચ્છતિ । નાસ્તિ તસ્ય પ્રસાદઃ
ક્રોધશ્ચ કદાચન નિરર્થકઃ । તસ્માત્સર્વે શત્રુદમનમિમં રામં
યૌવરાજ્યસ્યં વયમપિ દ્રષ્ટુમિચ્છામ । ઇતિ ।

તદા રાજા દશરથ પ્રત્યુવાચ । અહો ! પ્રીતોઽસ્મિ । રામસ્ય
યૌવરાજ્યાય સર્વમેવોપકન્પ્યતામ્ । મો સુમંત્ર ! અત્ર રામ-
શાધિમાનયિતામ્ ।

सोऽपि तथेत्युक्त्वा राम तत्रानयाचक्रे । राम प्राञ्जलि
प्रणत पितुरन्तिकेऽभिप्रेत्य स्व नाम श्रावितवान् । पितुश्चरणा
च ववदे । तदा राजा तमिदं वचन उवाच ।

सदृश्या पत्न्यामुत्पन्नो गुणव्येष्ट आत्मजोऽसि । तस्माद्योवरा-
ज्यमवाप्नुहि । हे पुत्र ! स्नेहान्वित वक्ष्यामि । जितेंद्रियो भव ।
कामक्रोधसमुत्थितानि व्यसनानि त्यज । यः परोक्षया तथा
प्रत्यक्षयाऽपि हृत्वा मेदिनीं पालयति, तस्य मित्राणि नदति ।

इवे श्लोकोना पाठ्यु स धि सङ्घित स म्भृत लुब्धे—

यदा राजानो धनुषः सज्यकर्मणो निवृत्ता, अथ विप्राणा
मध्याद्बुद्धारधीर्जिष्णुस्तदातिप्रत् । इदमेतुसमप्रभ पार्थ सप्रस्थित
दृष्ट्वा विप्रमुग्या अजिनानि विधुन्वन्त उदक्रोशन् ।

कोचिद्विमनस आसन्, कोचिमुदिता आसन्, कोचिन्निपुणा
बुद्धिजीविन परस्परमाह ।

× × ×

तः सेवक 'तथा करोमि' इति उक्त्वा राम तत्र आनया-
चक्रे । राम तु तत्र गत । राज्ञ दशरथस्य समीपं गत्वा राम
प्राञ्जलि 'प्रणत' स्थित । स्वकीयं 'राम' इति नाम श्रावितवान् ।
पितु दशरथस्य चरणौ ववन्दे च । राजा दशरथ तं रामचन्द्रं
तत्र आगतं दृष्ट्वा इदं हितकरं वचन उवाच ।

— ० —

પાઠ ૩૩

યત્કર્ણશલ્યપ્રમુલ્લેલોકવિશ્વતૈર્ધનુવેદપરાયણૈર્બલવદ્भिः क्षत्रियै-
 નાનંતં, હે દિજા ! તદ્ધનુર્હિ કયમ્કૃતાસ્ત્રેણ પ્રાણતો દુર્બલીયસા
 વદુમાત્રેણ તું સજ્ય કર્તુ શક્યમ્ । ચાપલાદપરીક્ષિતેઽસ્મિન્
 કર્મણ્યસાંસિદ્ધે સર્વરાજસુ બ્રાહ્મણા અવહાસ્યા ભવિષ્યન્તિ । યથેપ
 દર્પાદ્દર્પાદ્વાઽપ્યથ બ્રાહ્મણચાપલાદનુરાયન્તું પ્રસિયતો, વાર્યતા,
 સાધુ મા ગમત્ ।

બ્રાહ્મણા ડુચુ, અવહાસ્યા ન ભવિષ્યામો, લાઘવમાસ્થિતાશ્ચ
 ન, લોકે મહીક્ષિતા વિદિષ્ટતા ચ ન ગમિષ્યામ ।

આરે પાઠોનુ સરળ સંસ્કૃત આ છે એમા સધિ બનાવી છે.
 વાચક બે-આર વાર વાચશે તો તેના ધ્યાનમા બધાનો અર્થ આવી
 શકશે છતા પછુ કોઈ જગ્યાએ અર્થ ન સમજાય તો તે વાક્યે
 પાછલા પાઠોમા જોઈ લેવા એમ કરવાથી બધી શકા દૂર થશે
 હવે અહીં કેટલીક સંધિ છૂટી પાડી બતાવવામા આવી છે

રાજ્ઞો દશરથસ્ય - રાજા દશરથસ્ય ।

દશરથસ્યૈષા - દશરથસ્ય ણા ।

ગુણ્યુક્તં - ગુણે. યુક્તં ।

વિજિતેન્દ્રિયોઽપિ - વિજિતેન્દ્રિય અપિ ।

પ્રીતોઽસ્મિ - પ્રીત અસ્મિ ।

પ્રત્યક્ષયાઽપિ - પ્રત્યક્ષયા અપિ ।

હવે સંસ્કૃત વાક્યોનો સંસ્કૃતમાં જ અર્થ આપીએ છીએ.

૧ વૃદ્ધસ્ય રાજો દશરથસ્યૈવા મતિર્વિભુવ=જરઠસ્ય નૃપતેર્દશ-
રથસ્યૈવા બુદ્ધિઃ સંજ્ઞાતા ।

૨ તં ચ સમુદિતૈર્ગુણૈર્યુક્તં સમીક્ષ્ય, સચિવૈઃ સાર્ધં નિશ્ચિત્ય ચ,
તસ્ય યૌવરાજ્યમમન્યત=તં ચ શોભનૈ શુભગુણૈર્મણ્ડિતં દૃષ્ટ્વા,
માન્ત્રિભિઃ સહ નિશ્ચયં કૃત્વા, ચ તસ્ય યુવરાજપદાભિષેચનમ-
મન્યત ।

૩ તે સુતસ્ય વહવઃ કલ્યાણગુણાઃ =તવ પુત્રસ્ય અનેકાઃ
શોભના ગુણાઃ સન્તિ ।

૪ અહો ! પ્રીતોઽસ્મિ = અહો ! સંતુષ્ટોઽસ્મિ ।

૫ યદા રાજાનો ધનુષઃ સજ્યકર્મણો નિવૃત્તા = યસ્મિન્ કાલે
ક્ષત્રિયા ધનુષ્યસ્ય સજ્યકરણપ્રયત્નાન્ પરાવૃત્તા ।

૬ તદા વિપ્રાણાં મધ્યાદુદારધીર્જિષ્ણુરુદતિષ્ઠત્ = તસ્મિન્
કાલે બ્રાહ્મણાનાં મધ્યાદુદારબુદ્ધિર્જુન ઉત્થિતવાન્ ।

૭ બ્રાહ્મણા ઋતુઃ- વયં અવહાસ્યા ન ભવિષ્યામઃ = વિપ્રાઃ
ઉક્તવન્તઃ- વયં બ્રાહ્મણાઃ ઉપહાસ્યા ન ભવિષ્યામઃ ।

વાચક આ વાક્યો વારંવાર વાંચે. સંસ્કૃતનો અર્થ સંસ્કૃતમાં જ
કેવી રીતે આપવામાં આવે છે, અને તે કેટલો સરળ થાય છે, તે
જોઈ એનો અનુભવ કરવો. પાઠ અનેક વાર વાંચવો; ઘણીવાર
વાંચવાથી જ વધુ લાભ મળશે.

પાઠ ૩૪

આ પાઠમાં નીચે લખેલા શબ્દો મોટે કંરો, તે 'અ'કારાન્ત નરજાતિનાં શબ્દો છે એનાં રૂપ વાચક બનાવી શકે છે.

શબ્દાર્થ ।

અંશઃ	= ભાગ	કાલ	= સમય,
સ્નેહઃ	= મિત્રતા	અકાલઃ	= અયોગ્યસમય
અભ્યાસઃ	= અભ્યાસ	વિરોધઃ	= વિરોધ, અગડો
વેદઃ	= વેદ	કાલજ્ઞઃ	= સમય જાણનાર
જનઃ	= મનુષ્ય	જલદઃ	= વાદળાં, મેઘ
ઠડયઃ	= ઉદય	આતપઃ	= તાપ, સૂર્યકિરણ
સમુદ્ર	= સમુદ્ર, દરિયો	ક્રમઃ	= અનુક્રમ
ક્રોધ	= ગુસ્સો	પરાક્રમ	= પરાક્રમ
દણ્ડઃ	= દંડ	વિક્રમઃ	= પરાક્રમ
કર્ણ	= કાન	કર	= હાથ

આ શબ્દોના સાત વિભક્તિનાં રૂપ તમે પહેલાં બતાવેલી રીતે બનાવી શકો છો. હવે આ વાક્યો વાંચો—

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

સઃ મહાવાહુ ભીમઃ ગદા ગૃહીત્વા યુદ્ધાય ગતઃ । સ
મહાવાહુર્ભીમો ગદા ગૃહીત્વા યુદ્ધાય ગતઃ ॥ તે મોટા બુજવાળો
ભીમ ગદા લઈને લડવા ગયો.

(૮૫)

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ અયં અધ્યયનસ્ય કાલઃ સજ્ઞાતઃ । ૨ ગચ્છ સ્વકીયં સ્થાનં,
પુસ્તકં ગૃહીત્વા અભ્યાસં કુરુ । ૩ કારણં વિના તેન સહ વિરોધં
મા કુરુ । ૪ સંઃ સૂર્યસ્ય આતપે ભ્રમણં કરોતિ । ૫ વિક્રમયુક્તસ્ય
ક્ષત્રિયસ્ય સર્વત્ર યશઃ ભવતિ । ૬ આકાશે હૃદાન્તે જલદઃ નાસ્તિ,
અતઃ અથ વૃષ્ટિ ન ભવિષ્યતિ । ૭ અથ પ્રાતઃ યદા સૂર્યસ્ય ઠદય
જાતઃ, તદા એવ ત્વયા એતત્ કર્મ કૃતમ્ । ૮ દણ્ડેન સર્પે હાન્મિ ।
૯ યથા સમુદ્રસ્ય જલં ક્ષારં ભવતિ તથા તટાગસ્ય જલં ક્ષારં
ન ભવતિ । ૧૦ ક્રોધં કદાપિ મા કુરુ ।

ભાષા—વાક્યો

૧ હવે અધ્યયનનો વખત થયો છે. ૨ જા, તારી જગ્યા પર, ચોપડી
લઈને અભ્યાસ કર. ૩ વગર કારણે તેની સાથે અગઠા કર નહિ.
૪ તે સૂર્યનાં તાપમાન ભ્રમણ કરે છે ૫ પરાક્રમી ક્ષત્રિયના બધે શુભ
ગવાય છે ૬. આકાશમા અત્યારે વાદળા નથી. તેથી વરમાદ પડશે
નહિ. ૭ આજે સવારે જ્યારે સૂર્યોદય થયો ત્યારે તે આ કામ કર્યું.
૮ લાકડીથી સાપને મારું છું. ૯ જેમ દરિયાનુ પણી ખાડે લાગે છે,
તેમ તળાવનુ પાણી ખાડે લાગતુ નથી. ૧૦ ગુસ્સો કદી કરીશ નહિ.

પ્રાંઠ ૩૫

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ

૧ સ જનઃ યથા કર્ણેન શૃણોતિ, તથા ત્વં અપિ શૃણોપિ ।
 ૨ મમ એવ સનાતનઃ અંશઃ જીવલોકે જીવભૂતઃ । ૩ અસ્મિન્ મમ
 સહોદરસ્નેહઃ અસ્તિ એવ । ૪ વિદ્યાભ્યાસેન એવ મનુષ્યસ્ય ઉદ્ધારઃ
 ભવિતું શક્યઃ, ન અન્યથા । ૫ કાલજ્ઞઃ યથાકાલં પુરુષાર્થ
 કરોતિ । ૬ ધર્મજ્ઞસ્ય રાજા યુધિષ્ઠિરસ્ય હસ્તિનાપુરે કદા શાસનં
 આસીત્ ? ૭ મન્ત્રજ્ઞં મન્ત્રિવરં આહૂય રાજા કિં કરોતિ ?
 ૮ યત્ર ગુરુઃ વસતિ, તત્ર અધુના ગચ્છ । ૯ તત્ ભાષણં શ્રુત્વા
 નારદપ્રમુખાઃ સર્વે અપિ મુનયઃ તત્ર નૈવ સ્થિતાઃ ।

ભાષા—વાક્યો

૧. તે માણસ કાનથી સાંભળે છે; તેમ તું પણ સાંભળે છે.
 ૨. મારે જ સનાતન અંશ પૃથ્વીપર જીવ બન્યો છે. ૩. એમાં મારે
 (સહ-ઉદર) એકે પેટે જ-મેલા ભાઈ જેવો સ્નેહ છે જ. ૪. વિદ્યા
 અભ્યાસ વડે જ મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર થવો શક્ય છે, બીજી કોઈ પણ
 રીતે થતો નથી. ૫. કાળ જ્ઞાની યોગ્ય સમયે પુરુષાર્થ કરે છે. ૬. ધર્મજ્ઞ
 રાજા યુધિષ્ઠિરનો (હસ્તિનાપુરે) દિલ્હીમાં ક્યારે રાજ્યઅમલ
 હતો? ૭. વિદ્યાર ભાણુનાર મન્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠને બોલાવી રાજા શું કરે
 છે? ૮. જ્યાં ગુરુ રહે છે, ત્યાં હુમણાં જા. ૯. તે ભાષણ સાંભળીને
 નારદ વિગેરે બધા મુનિ ત્યાં રહ્યા નહિ જ.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧૦ તસ્ય યુદ્ધસ્ય અન્તે તવ પુત્રઃ કુત્ર ગતઃ ? ૧૧ કુલસ્ય યશોવર્ધનઃ । એક એવ વીરઃ પુત્રઃ શ્રેયાન્ ભવતિ, ન તુ કુલધાતિનઃ શતશઃ પુત્રા । ૧૨ સ તથા ઇતિ ઓત્વા યુદ્ધાય પ્રવૃત્તઃ । ૧૩ તસ્માત્ યજ્ઞાત્ નિર્મલં યશઃ સર્વત્ર પ્રસૂતમ્ । ૧૪ ત્વં પાયસં પીત્વા પુષ્ટઃ ભવસિ કિમ્ ? ૧૫ યદા ચૈત્રઃ માસઃ ભવતિ, તદા ધર્મઃ અધિક એવ અસ્મિન્ દેશે ભવતિ । ૧૬ યદા રાજપુત્ર-સ્ય જન્મો ભવતિ, તદા અત્ર મહાન્ ઉત્સવ ભવતિ ।

ગુજરાતી-વાક્યો

૧૦ તે લડાઈ અંતે તારો પુત્ર ક્યા ગયો ? ૧૧ કુળની આબરૂ વધારનાર એકજ વીર પુત્ર કલ્યાણકારી હોય છે, પરંતુ કુળનો નાશ કરનાર સેકડો પુત્ર (કુળનું લઘું કરનાર) હોતા નથી. ૧૨. તે લલે એમ કહી યુદ્ધને માટે તૈયાર થયો. ૧૩. તે યજ્ઞથી નિર્મળ કીર્તિ બધે પ્રસરી. ૧૪. તું ખીર પીને પુષ્ટ થાય છે શું ? ૧૫. જ્યારે ચૈત્રમાસ હોય છે, ત્યારે આ દેશમાં ઘણીજ ગરમી હોય છે. ૧૬. જ્યારે રાજકુવરનો જન્મ થાય છે, ત્યારે અહીં મોટો ઉત્સવ થાય છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

તસ્ય ગ્રામસ્યાન્તે તસ્ય પુરુષસ્ય ગૃહમસ્તિ । સ દ્વાર્નો સ્વે ગૃહે વસતિ, નૈવ વહિર્ગમિપ્યતિ । તસ્માદ્દ્વાર્નિર્મલં યશઃ પ્રસરતિ સર્વત્ર । પુષ્ટો ભવસિ કિં ત્વં પાયસં પીત્વા ? ચૈત્રે માસિ ભવ - ત્યધિકો ધર્મઃ ।

પાઠ ૩૬

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ મંથરા તુ અયોધ્યાં પુરીં સર્વશૃંગારૈઃ ઉદ્ધાસિતાં, ઉચ્છિન્ન-
 ધ્વજમાલિનીં દૃષ્વા, પરં વિસ્મયં આગતા । ૨ સા અદૂરસિયતાં
 ધાત્રીં પપ્રચ્છ । ૩ ધાત્રી તુ હર્ષેણ વિદીર્યમાણા ઇવ રામસ્ય
 યૌવરાજ્યાભિષેકવૃત્તાન્તં મંથરાયૈ આચચક્ષે । ૪ શ્રુતમાત્રેણ
 તુ ધાત્ર્યાઃ વચનેન ક્ષિપ્રં અમર્ષિતા કુઙ્ગા મંથરા । ૫ ક્રોધેન
 દહ્યમાના ઇવ પાપદર્શિની મંથરા શયાનાં એવ કૈકેયીં ગૃત્વા
 હૃદં અગ્રવીત્ । ૬ ઉત્તિષ્ઠ મૃદે ! શેપે કિં ? મયં અભિવર્તતે ત્વામ્

ભાષા-વાક્યો

૧. મંથરા અયોધ્યા નગરીને બંધાં (શૃંગારૈઃ) શણગારેથી
 (ઉદ્ધાસિતાં) તેજસ્વી, (ઉચ્છિન્ન) ઉભે ચઢાવેલી (ધ્વજમાલિનીં)
 ધ્વજ પતાકાઓની હારથી સજ્જ બેઠને, ભારે (વિસ્મયં) નવાઈ
 પામી. ૨. તેણે પાસે ઉભેલી દાસીને (પપ્રચ્છ) પૂછ્યું. ૩. દાસી
 તો બાણે કે હર્ષથી ફાટી ગઈ હોય તેમ બનીને યૌવરાજ્યાભિષેકનું
 વૃતાંત મંથરાને કહેવા લાગી. ૪. સાંભળતાંજ દાસીનાં વચનથી
 (ક્ષિપ્રં) તરતજ (અમર્ષિતા) ગુસ્સે બનીને (કુઙ્ગા) કુબ્જ
 મંથરા. ૫ ક્રોધથી સળગી ગઈ હોય એમ પાપી મંથરા પોઢેલી
 ટેકેથીની પામે જઈ આમ બોલી. ૬ ઉઠ મૂરખ ! કેમ મુઠ રહી
 છે. ! તારા પર આકૃત આવી છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ.

૭ દશરથ યૌવરાજ્યે રામં અભિપેક્ષ્યતિ । સા અહં અન-
 લેન દહ્યમાનાં ઇવ અસ્મિ, તવ હિતાર્થે અત્ર આગતા । ૮ હે
 મહિપિ ! કયં ત્વં રાજઘર્માણા ઉગ્રત્વં ન અવબુદ્ધ્યસે ? ૯ તવ
 ભર્તા દશરથ ત્વયિ અનર્થક સાન્ત્વં પ્રયુજાન અપિ અથ
 કૌસલ્યા અર્થેન એવ યોજયિષ્યતિ । ૧૦ તે ભરતં ધન્યુષુ અપવાહ્ય
 શ્વ પ્રભાતે રામં નિષ્કંટકે રાજ્યે સ્થાપયિતા । ૧૧ હે કૈકેયિ !
 સા ત્વ આત્મન હિતં કુરુ દ્વાનામ્ । ત્રાયસ્વ આત્માન પુત્રં ભરતં
 માં ચ ।

ભાષા—વાક્યો.

૭ દશરથ યુવરાજ્યપદે રામને રાજ્યતિલક કરશે. તે હું (અનલેન)
 અગ્નિથી બળી ગયેલી જેવી થઈ છું, તારા ભણા માટે અહીં આવી
 છું. ૮ હે રાણી ! તું રાજ્યનીતિની કઠોરતા બાણુતી નથી ? ૯ તારે
 ધણી દશરથ તારે માટે મિથ્યા શાંતિનું ભાષણ (પ્રયુજાનઃ)
 કરનાર આજે કૌસલ્યાને અશ્વર્યવાન બનાવશે. ૧૦ તારા ભરતને
 ભાણુઓની પાસે મોકલીને કાલે સવારે રામને નિષ્કંટક રાજ્યગાદી
 પર બેમાડશે. ૧૧. હે કૈકેયી ! ત તારા ભણુ હવે કં. રક્ષણ કર
 તારૂં, પુત્ર ભગ્તનુ અને માડું.

મંદિ કરેલાં વાક્યો.

દશરથો રામં શ્વ પ્રભાતે યૌવરાજ્યેઽભિપેક્ષ્યતિ । સાઽહં
 વહ્નિના દહ્યમાના ઇવાસ્મિ । અત્રાગતા તવ હિતાર્થે । હે કૈકેયિ !
 કયં ત્વં રાજઘર્માણા ઉગ્રત્વ નાવજાનામિ ?

પાઠ ૩૭

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ હર્ષપૂર્ણા શયનાત્ ઉત્થિતા કૈકેયી इदं અવ્રવીત્ । ૨ મંથરે !
इदं तु मह्यं त्वया परमं प्रियं आख्यातम् । ૩ ન અહં રામે વા ભરતે
વા વિશેષં ઉપલક્ષ્યે । ૪ મંથરા તુ તદા દુઃખિતા, एनां कौक्यी
उवाच च । ૫ ઘાલિશે ! किमर्थं अस्याने हर्षं कृतवती असि ?
शोकसागरस्य मध्यगतां अपि आत्मानं न अवबुध्यसे ?
૬ સુભગા કિલ કૌસલ્યા, यस्याः पुत्रः यावराज्ये अभिपेक्ष्यते ।
તાં एव कौसल्यां इदानीं दासीवन् त्वं उपस्थास्यसि । ૭ તે પુત્ર
અપિ રામસ્ય દાસ્યં કુર्याન્ ।

ભાષા-વાક્યો

૧ હર્ષથી ઘેલી બની જઇને પથારીમાંથી ઉઠેલી કૈકેયી આમ
બોલી. ૨ હે મંથરા ! આ તો મારે માટે તે ઘણું પ્રિય કહ્યું. ૩ હું
રામ અથવા તો ભરતમાં વિશેષ ભેદ (તફાવત) બેલી નથી.
૪ મંથરા ત્યારે દુઃખ પામી, કૈકેયીને એમ બોલી. ૫ મૂર્ખા ! કેમ
(અસ્યાને) અઘટીત પ્રસંગે રાજ્ય યાચ છે ? શોકસાગરની મધ્યમાં
પહોંચી હોવા છતાં (ડૂબી હોવા છતાં) પણ, પોતાની જાતને
નથી ઓળખતી ? ૬ નહીં, નમીબદ્ધર કૌસલ્યાજ છે, જેના પુત્રનો
સુવશનપદે ગજનિલક થશે. તેજ કૌમલ્યાની પામે હવે તું દાસીની
માફક રહેશે. ૭ તારો પુત્ર રામની ચાકરી કરશે !

(૯૧)

સમાસ

હવે આ પાઠમાં કેટલાક સમાસ જુઓ—

૧ અદૂરસ્થિતા-દૂરે સ્થિતા દૂરસ્થિતા । ન દૂરસ્થિતા
અદૂરસ્થિતા । (જે દૂર નથી—પાસે ઉભી રહેલી)

૨ ઉગ્રત્વં-ઉગ્રસ્ય ભાવ ઉગ્રત્વ (ઉગ્રનો ભાવ ઉગ્રત્વ છે)

૩ અનર્થક-ન વિદ્યતે અર્થ યસ્મિન્ તત્ અનર્થકમ્ ।
(જે ધન આપનારો નથી નિર્થક)

૪ હર્ષપૂર્ણા-હર્ષેણ પૂર્ણા । (હર્ષથી પરિપૂર્ણ)

૫ અસ્થાન-ન સ્થાનં અસ્થાનમ્ (જે અથોઅ છે)

૬ શોકસાગર-શોકસ્ય સાગર શોકસાગર । (શોકનો
સમુદ્ર)

મધ્યગતા-મધ્યે ગતા મધ્યગતા । (વચ્ચે આવેલું)

આ રીતે વાચક સમાસોનો અભ્યાસ કરે. મમામ છૂટા પાડવાથી
તેનો અર્થ તુરતજ ધ્યાનમાં આવે છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

દશરથો યૌવરાજ્યે રામમભિષેક્ષ્યતિ । સાઽહમનત્તેન દહ્યમા-
નેવાસ્મિ, તવ હિતાર્થમત્રાગતા । હે મહિષિ ! કયં ત્વ રાજ-
ધર્માણામુગ્રત્વં નાવબુદ્ધ્યસે ? તવ મર્તા દશરથસ્ત્વવ્યનર્થકં
સાન્ત્વં પ્રયુજાનોઽપ્યથ કૌસન્યામર્ચનૈવ યોજયિષ્યતિ ।

૫૧૪. ૩૮

કેચિદાહુર્યુવા શ્રીમાન્નાગરાજકરોપમઃ ।

પીનસ્કન્ધોરુવાહુશ્ચ ધૈર્યેણ હિમવાનિવ ॥ ૯ ॥

સિંહસેલગતિઃ શ્રીમાન્મત્તનાગેન્દ્રવિક્રમઃ ।

સંભાવ્યમસ્મિન્કર્મેદમુત્સાહાચ્ચાનુમીયતે ॥ ૧૦ ॥

(મહાભારત આદિ ૦ ૧૯૦)

અન્વય — કેચિત્ આહુઃ યુવા, શ્રીમાન્, નાગરાજકરોપમ, પીનસ્કન્ધોરુવાહુઃ, ધૈર્યેણ હિમવાન્ इव, સિંહસેલગતિઃ, શ્રીમાન્, મત્તનાગેન્દ્રવિક્રમઃ । ઉત્સાહાત્ અનુમીયતે इदं કર્મ અસ્મિન્ સંભાવ્યમ્ ।

અર્થ—કેઈ બોલુ કે આ (યુવા) યુવક, શ્રીમાન્ (નાગરાજ-કર-ઉપમ) ગજરાજની સુંડના જેવો હાથવાળો, (પીનસ્કન્ધ-ઉરુ-વાહુ) વિશાળ ગર્દન, ક્રાંત અને બાહુવાળો, ધૈર્યમાં હિમાચળ જેવો, સિંહના જેવી મઠ ચાલ ચાલનાર, શ્રીમાન્, ઉન્મત્ત (નાગ-ઇન્દ્ર-વિક્રમ) ગજાઇના જેમ વિક્રમી છે એના ઉત્સાહથી અનુ-માન થાય છે, કે આ કામ તેનાથી શક્ય છે.

શક્તિરસ્ય મહોત્સાહા ન અશક્તઃ સ્વયં વ્રજેત્ ।

ન ચ તદ્વિદ્યતે કિંચિત્કર્મ લોકેષુ યદ્ભવેત્ ॥ ૧૧ ॥

વ્રાત્સનાનામસાધ્યં ચ નૃપ સંસ્થાનચારિણ ।

અન્વયઃ—અસ્ય મહોત્સાહા શક્તિ । અશક્તઃ હિ સ્વયં ન વ્રજેન્ । લોકેષુ તન્ કિંચિન્ કર્મ ન વિદ્યતે યત્ સંસ્થાનચારિણ નૃપ વ્રાત્સનાના અસાધ્યં ભવેત્ ॥

અર્થ—એની ઉત્સાહ શક્તિ મારે છે, (હિ) કેમકે અશક્તિ-
માન પોતેજ બાત નહિ સ સારમા એવુ કોઇપણ કાર્ય નથી કે જે
[સંસ્થાનચારિયુ] સમુહમાં ચાલનાર મનુષ્યોમાના પ્રાદ્યષ્ટોને
માટે અસાધ્ય હોય

અન્નમક્ષા વાયુમક્ષાથ ફલાહારા દૃઢવ્રતાઃ ॥ ૧૨ ॥

દુર્વલા અપિ વિપ્રા હિ વલીયાંસ સ્વતેજસા ।

૧ વ્રાહ્મણો નાવમન્તવ્ય સદસદ્વા સમાચરન્ ॥ ૧૩ ॥

૧ સુખં દુઃખં મહત્ હસ્યં કર્મ યત્સમુપાગતમ્ ।

અર્થ—અન્નમક્ષા, વાયુમક્ષાઃ ફલાહારા દૃઢવ્રતા, દુર્વલા
અપિ વિપ્રા હિ સ્વતેજસા વલીયાંસ । સત્ અસન્, સુખં દુઃખં,
મહત્ હસ્યં, યત્ સમુપાગતં કર્મ વા સમાચરન્ વ્રાહ્મણ ન અય-
મન્તવ્ય

અર્થ—અન્ન-મક્ષા) બળશક્તિ કરનાર, વાયુશક્તિ કરનાર,
ફલાહાર કરનાર, દૃઢવ્રતાધારી, દુર્બળ હોવા છતાં પણ પોતાનાં તેજ
પડે બળવાન જ હોય છે આ કારણથી સારૂ નરમુ, સુખદાયક અને
દુઃખકાશી, નારું અને મોટું જે કંઈ (સમુપાગતં) કાર્ય આવી પડે
તેને (સમાચરન્) કરનાર વ્રાહ્મણનું અપમાન કરવું ન જોઈએ.

અસ્ય શક્તિ મહતી વર્તતે । અશક્ત કથં ગચ્છેન્ ? લોકેઽ
સ્મિન્ વ્રાહ્મણાનાં અસાધ્યં કર્મ કિંચિદ્દીપ ન વતતે ।

પાઠ ૩૯

જામદગ્ન્યેન રામેણ નિર્જિતાઃ ક્ષત્રિયા યુધિ ॥ ૧૪ ॥

પીતઃ સમુદ્રોઽગસ્ત્યેન અગાધો વ્રહ્મતેજસ્તા ।

અન્વયઃ— જામદગ્ન્યેન રામેણ યુધિ ક્ષત્રિયાઃ નિર્જિતાઃ ।
વ્રહ્મતેજસા અગસ્ત્યેન અગાધઃ સમુદ્રઃ પીતઃ ।

અર્થ—જમદગ્નિપુત્ર પરશુરામે યુદ્ધમાં ક્ષત્રિયોના (નિર્જિતાઃ)
પરાજય કર્યો. વ્રાહ્મતેજથી તેજસ્વી અગસ્ત્યે અગાધ સમુદ્ર [પીત.]
પીધો હતો !

તસ્માત્ ત્રુવન્તુ સર્વેઽન્ન વદુરેષ ધનુર્મહાન્ ॥ ૧૫ ॥

આરોપયતુ શીઘ્રં વૈ તથેત્યૂચુર્દિજર્પમા ।

અન્વયઃ— તસ્માત્ સર્વે અન્ન ત્રુવન્તુ , એમ મહાન્ વદુઃ ધનુઃ
શીઘ્ર આરોપયતુ વૈ । દિજર્પમા. તથા ઇતિ ઋચુઃ ।

અર્થ—તેથી બધા અહીં બોલ્યા (ત્રુવન્તુ) કે આ મોટો યુવક
ધનુષપર તુરંતજ દોરી ચઢાવશેજ. મુખ્ય વ્રાહ્મણોએ એમજ થાય
એમ કહ્યું.

एवं तेषां विलपतां विप्राणां विविधा गिरः ॥ १६ ॥

अर्जुनो घनुपोऽभ्याશે तस्यौ गिरिर्वाचलः ।

અન્વયઃ— વિવિધા ગિરઃ એવં વિલપતાં તેષાં વિપ્રાણાં
અર્જુનઃ ધનુષઃ અભ્યાશે ગિરિઃ ઇવ અચલઃ તસ્યૌ ।

અર્થ—અનેક પ્રકારની (ગિરઃ) વાતો આ પ્રમાણે (વિલપતાં)
કરનારા તે વ્રાહ્મણોની વચ્ચેથી અર્જુન ધનુષ્યની પાસે (ગિરિઃ)

પર્વતની માફક (અ ચલ) સ્થિર (તસ્યૌ) ઉભો રહ્યો
સમાસ ।

આ પાઠમાં આવેલા સમાસોનો પરિચય હવે આપવામાં આવે
છે—

૧ નાગરાજકરોપમ - નાગાના રાજા નાગરાજ । નાગ-
રાજસ્ય કર નાગરાજકર । નાગરાજકરસ્ય ઉપમા યસ્ય સ
નાગરાજકરોપમ । (હાથીઓનાના શ્રેષ્ઠ હાથીની સૂડની ઉપમા
છે જેની)

૨ પીનસ્કન્ધોરુવાહુ - સ્કન્ધ ચ ઝરૂ ચ વાહુ ચ સ્ક ધોર-
વાહવ । પીના સ્કન્ધોરુવાહવ યસ્ય સ પીનસ્કન્ધોરુવાહુ ।
(જેનો ખભો, બાજ અને હાથ વિશાળ છે,)

૩ મત્તનાગેન્દ્રવિક્રમ - નાગાના ઇન્દ્ર નાગેન્દ્ર । મત્ત ચ
અસૌ નાગેન્દ્ર ચ મત્તનાગેન્દ્ર । મત્તનાગેન્દ્રસ્ય વિક્રમ इष
વિક્રમ યસ્ય । (ઉન્મત્ હાથીના જેમ વિક્રમ)

૪ અશક્ત - ન શક્ત । (શક્તિ વિનાનો)

૫ દૃઢવ્રત - દૃઢ વ્રત યસ્ય સ । (દૃઢ નિયમવાળો)

આ પાઠના શ્લોકોમાં કેટલાક બીજા પણ સમાસ છે બધા
અહીં આપ્યા નથી જે આપ્યા છે તેનેજ વાચકે વારવાર વાચવા
વારવાર વાચવાથીજ સમાસનો સાર સમજવાનું જ્ઞાન સંપાદન
થાય છે આથી સમાસનું વિવરણ જે સંસ્કૃતમાં આપ્યું છે તેને
વારવાર વાચકે વાંચવું

- પાઠ ૪૦

પાછલા બે પાઠોમાં બે સંસ્કૃત વાક્યો આપ્યાં છે, તેમની સમી-
ક્ષનાવીને સરળ સંસ્કૃત વાક્યો આ પાઠમાં આપ્યાં છે—

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠ ।

(૧)

મન્યરા ત્વયોઽધ્યાં પુરો સર્વશંગારૈરુદ્ધાસિતામુચ્છિતધ્વજમા-
લિનીં દૃષ્વા પરં વિસ્મયમાગતા । સાઽદૂરસ્થિતા ધાત્રીં પપ્રચ્છ ।
ધાત્રી તુ હર્ષેણ વિદીર્યમાણેવ રામમ્થ યૌવરાજ્યાભિપેક્ષવૃત્તાન્તં
મન્યરાયા આચચક્ષે । શ્રુતમાત્રેણ તુ ધાત્ર્યા વચનેન ક્ષિપ્રમ-
મર્ષિતા કુઙ્ગા મન્યરા । ક્રાધેન દહ્યમાનેવ મન્યરા પાપદર્શિની
શયાનામેવ કૈકેયીં ગત્વેદાનીમિદમવ્રવીત્ ।

ઉત્તિષ્ઠ મૂઢ ! શેપે કિમ્ ? અયમભિવર્તતે ત્વામ્ । દશરથો
યૌવરાજ્યે રામમભિપેક્ષ્યતિ । સાઽહમનલેન દહ્યમાનેવાસ્મિ । તવ
હિતાર્થમત્રાગતા । હે મહિષે ! કથં ત્વં રાજધર્માણામુગ્રત્વ નાવ
બુધ્યસે ? તવ ભર્તા દશરથસ્ત્વવ્યનર્થક સાન્ત્વં પ્રયુજ્ઞાનોઽપ્યથ
કોસલ્યામર્થેનેવ યોજયિષ્યતિ । તે ભરતં બન્ધુષ્વપવાહ્ય શ્વઃ
પ્રભાતે રામં નિષ્ક્રાન્તકે રાજ્યે સ્થાપયિતા ।

હે કૈકેયિ ! સા ત્વમાત્મનો હિત કુવેદાનીમ્ । ત્રાયસ્વાત્માનં
પુત્ર ભરતં મા ચ । હર્ષપૂર્ણા શયાનાદુત્થિતા કૈકેયીદમવ્રવીત્ ।
મંથરે ! દૃઢં ત્વમહ્ય ત્વયા પરમ પ્રિયમાન્યાતમ્ । નાહં રામે
ચા ભરતે ચા વિશેષમુપલક્ષ્યે ।

मंथरा तु तदा दुःखिता । एनां कैकेयीमुवाच । बालिशे !
 किमयमस्याने हर्षं कृतवत्यासि ? शोकसागरस्य मध्यगतमप्या-
 त्मानं नावबुध्यसे । सुभगा किल कौसल्या, यस्या पुत्रो यौवरा-
 ज्येऽभिषेक्ष्यते । तामेव कौसल्यामिदानीं दासीवत्त्वमुपस्यास्यसि ।
 ते पुत्रोऽपि रामस्य दास्यं कुर्यात् ।

(१)

१६वे पाठे पाठोना २२लोकेना अन्वयतु स धिवाशु स स्मृत
 शुभो—

कोचिदाहुर्बुधा श्रीमान्नागराजकरोपम पीनस्कन्धोरुबाहुधैर्येण
 हिमवानिव सिंहखेलगतिर्मत्तनागेन्द्रविक्रम । उत्साहादनुमीयत,
 इदं कर्मास्मिन्संभान्यम् ।

अस्य महोत्साहा शक्ति । द्यशक्त स्वयं न व्रजेत् । लोकेषु
 तत्किञ्चित्कर्म न विद्यते, यत्संस्थानचारिषु नृषु ब्राह्मणानामसाध्यं
 भवेत् ।

अन्वभक्षा वायुभक्षा फलाहारा दृढव्रता दुर्बला अपि विप्रा
 हि स्वतेजसा यलीयासः । सदसत् सुखं दुःखं महद्दुःखं यत्समु-
 पागतं कर्म वा समाचरन् ब्राह्मणो नावमन्तव्य ।

પાઠ ૪૧

જામદગ્ન્યેન રામેણ યુધિ ક્ષત્રિયા નિર્જિતાઃ । વ્રહ્મતેજસાઽગ-
સ્ત્યેનાગાધઃ સમુદ્રઃ પીતસ્તસ્માત્સર્વેઽયઃ ત્રુવન્ત્વેપમહાન્વદુર્ધનુઃ
શીઘ્રમારોપયતુ વૈ । દ્વિજર્પમાસ્તથેત્યૂચુઃ ।

વિવિધા ગિરિ એવં વિલપતાં તેપાં વિપ્રાણામર્જુનો ધનુષોઽભ્યર્શૌ
ગિરિરિવાચલસ્તથૌ ।

પાછલા પાઠોતું સરળ સંસ્કૃત આ છે. એમાં સંધિ કરવામાં
આવી છે. વાંચક બે ચાર વાર વાંચશે તો તેને એ પણ ધ્યાનમાં
આવી જશે. જો કોઈ જગ્યાએ સમજણ ન પડે તો, તેમણે તે
વાક્યોને પાછલા પાઠોમાં જોઈને અર્થ જાણી લેવો. હવે થોડાં
વાક્યો સંધિ છૂટી પાડીને આપવામાં આવ્યાં છે—

શૃંગારૈરુદ્ધાસિતા = શૃંગારૈઃ ઉદ્ધાસિતા ।

દહ્યમાનેષ = દહ્યમાના इव ।

ગત્વેદાર્ની = ગત્વા इदાર્ની ।

ત્વય્યનર્થકં = ત્વાયિ अनर्थकं ।

વન્ધુષ્વપવાહ્ય = વન્ધુષુ अपवाह्य ।

કૈકેયીદમગ્રવીત્ = કૈકેયી इदं अग्रवीत् ।

કૃતવત્પાસિ = કૃતવતી असि ।

કેચિદાહુઃ = કેચિત્ આहु ।

હવે કેટલાક સંસ્કૃત વાક્યોનો અર્થ સંસ્કૃતમાં જ આપવામાં
આવે છે.

संस्कृत वाक्येनो संस्कृतभां अर्थ

१ साऽदूरास्थिता घात्रीं पप्रच्छ = सा समीपस्था उपमातरं अपृच्छत् ।

२ उत्तिष्ठ मूढे = उत्तिष्ठ मूर्खे ।

३ साऽहमनलेन दह्यमानेवासि = सा अहं अग्निना ज्वलिता इव असि ।

४ सा त्वमात्मनो हितं कुर्विदानीं = त्वं सा स्वकीयं मङ्गलं विधेहि अधुना ।

५ इदं तु मह्यं त्वया परमं प्रियमाख्यातं = एतत् तु मह्यं त्वया अत्यन्तं प्रीतिकरं कथितम् ।

६ शोकसागरस्य मध्यगतमप्यात्मानं नावबुध्यसे = दुःख-समुद्रस्य अन्तर्गतं अपि आत्मानं न जानासि ।

७ ते पुत्रोऽपि रामस्य दास्य कुर्यात् = तव सुत अपि रामचन्द्रस्य सेवा कुर्यात् ।

अ। प्रमाणे संस्कृतनो अर्थं संस्कृतभाषां कश्चाथी तभावे संस्कृत साधने परित्यज्य घञ्छेत् गाढ यथे

પાઠ ૪૨

હવે આ પાઠમાં નીચે લખેલા અકારાન્ત પુલિંગ શબ્દોને
અભ્યાસ કરો—

વ્યવહાર—વેપાર

યવ—૪૫

ઉપયોગ—ઉપયોગ

અભિયોગ—યુદ્ધ, દાવો, ભેટે

દિવાકર—સૂર્ય

ન્યાસ—રાખવું, થાપવું, ત્યાગ

વત્સ—વાછરડો

બાલ—બાળક

ગન્ધ—ગંધ, સુગંધ

સ્પર્શ—સ્પર્શ

સંયોગ—મળેગ

દરિદ્ર—નિર્ધન, દરિદ્રનારાયણ

પુરુષ—પુરુષ

પુરુષોત્તમ—નરોત્તમ, પુરુષોમાં
શ્રેષ્ઠ

પ્રણય—પ્રેમ, મિત્રતા

દમ્ભ—ઢોંગ, દમ

સ્વેદ—પરસેવો

કણ્ઠક—કાટો

સંસ્કાર—સંસ્કાર

રસ—રસ

ભેદ—ભેદ

દીપ—દીવો

અકારાન્ત પુલિંગ શબ્દોની સાતે વિલક્ષિતનાં રૂપો બનાવવાનું
વાચક ને આવડે છે જેથી તેઓ આ શબ્દોના રૂપ બનાવીને જુદા
જુદા વાક્યો પણ બનાવી શકે છે

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ વ્યવહારે કુશલ પુરુષ વિજય પ્રાપ્નોતિ । ૨ સ દિને
 યથાન્ રાત્રી ચ વ્રીહીન્ મક્ષયતિ । ૩ ય બલસ્ય ઉપયોગ જ્ઞાનાતિ,
 સ એવ શ્રેષ્ઠ ભવતિ, ન અન્ય । ૪ ત્વયા તેન સહ કિમર્ય અભિ-
 યોગ કૃત ? ૫ રાષ્ટ્રસ્ય ઉદ્ધારાય સર્વસ્વસ્ય ન્યાસ કર્તવ્ય એવ ।
 ૬ સ બાલ ભૂત્વા વૃદ્ધ ઇવ વદતિ । ૭ ત ગોવત્સં દ્વિદાર્નીં અન્ન
 આનય । ૮ તસ્ય પુષ્પસ્ય ગન્ધ શોભન અસ્તિ । ૯ યદા પિતા
 બાલકં પદ્યતિ, તદા સુખી ભવતિ । ૧૦ એવ પૂર્વમાર્ગેણ સહ
 પશ્ચિમમાર્ગસ્ય સંયોગ અસ્તિ । ૧૧ દરિદ્ર પુરુષ ધનહીન
 ભવતિ ।

ભાષા-વાક્યો

૧ વ્યવહારમાં કુશળ માણસ વિજય મેળવે છે ૨ તે દિવસે જવ
 અને રાત્રે ભાત ખાય છે ૩ જે બળનો ઉપયોગ જાણે છે તેજ
 શ્રેષ્ઠ હોય છે, બીજા (શ્રેષ્ઠ) હોતા નથી ૪ તેં તેની સાથે શા માટે
 મધ્ય કર્યું ? ૫ રાષ્ટ્રના ઉદ્ધાર માટે મર્વસ્વનું દાન કરવું જ લોઈએ.
 ૬ તે બાળક છતાં પણ વૃદ્ધ જેવું બોલે છે ૭ તે ગાયના વાછરડાને
 હવે અહીં લાવ ૮ ને ફૂલની વાસ ઉત્તમ છે ૯ જ્યારે પિતા
 બાળકને જુએ છે, ત્યારે આનંદ પામે છે ૧૦ આ પૂર્વ માર્ગની
 સાથે પશ્ચિમ માર્ગનો સંયોગ થાય છે (૧૧) દરિદ્ર માણસ ધન-
 હીન હોય છે

પાઠ ૪૩

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ પુરુષસ્ય ભાગ્યં દેવઃ ન જ્ઞાનાતિ, કુતઃ મનુષ્યઃ ? ૨ પુરુષઃ પુરુષોત્તમસ્ય ઉપાસનાં કરોતુ । ૩ દમ્ભેન મનુષ્યસ્ય અઘઃપાતઃ ભવતિ । ૪ ગ્રીષ્મકાલે મનુષ્યસ્ય શરીરાત્ સ્વેદઃ નિઃસરતિ । ૫ યદિ વૃક્ષસ્ય કણ્ટકઃ પાદે પ્રવિશતિ, તર્હિ કણ્ટકંન એવ સઃ વહિઃ નિઃસાર્યઃ । ૬ સંસ્કારેણ હીનઃ શૂદ્રઃ । સંસ્કારેણ એવ દ્વિજઃ ભંવતિ । ૭ ફલાનાં મધુરઃ રસઃ એવ પેયઃ । ૮ ભેદ એવ યુદ્ધસ્ય મૂલં અસ્તિ । ૯ અન્ધકારે દીપઃ એવ માર્ગં દર્શયતિ । ૧૦ અન્ન-સ્યાર્ધભાગં શૂદ્રાય સ દદાતિ ।

ભાષા—વાક્યેઃ

૧ પુરુષનું ભાગ્ય દેવો પણ જાણતા નથી, તો મનુષ્ય કેવી રીતે જાણી શકશે ? ૨ પુરુષ પુરુષોમાં ઉત્તમની ઉપાસના કરે ! ૩ હંભથી મનુષ્યનું અઘપાતન થાય છે. ૪ ઉન્હાળામાં મનુષ્યનાં શરીરમાંથી પરસેવો નીકળે છે. ૫ જો વૃક્ષનો કાંટો પગમાં લોંછાય, તો કાંટાથીજ તે બહાર કાઢવો થોડો છે. ૬ સંસ્કાર વિનાનો શૂદ્ર, સંસ્કારથીજ બ્રાહ્મણ બને છે. ૭ ફળોનો મધુર રસજ પીવાને થોડો છે. ૮ વેર-ભાવજ લડાઈનું મૂળ (કારણ) છે. ૯ અંધકારમાં દીપક જ માર્ગ બતાવે છે. ૧૦ અન્નનો અર્ધ ભાગ તે શૂદ્રને આપે છે.

સંસ્કૃત-વાચન-પાઠઃ ।

યથા શૂદ્રઃ અન્નં खादति, तथा एव इतरः जनः भोजनं करोति । गान्धारी दुर्योधनं पुत्रं अजनयत् । कुन्ती च युधिष्ठिरं

पुत्र अजनयत् । राजा सैनिकान् दूरत विसृज्य आश्रम गच्छति । तस्य शब्दं श्रुत्वा राक्षसी तत्र एव आगता । पूजित मुनि इदं वचनमब्रवीत् यत् सत्यं एव परम धर्म इति । सा कन्या तस्मिन् एव आश्रमे विद्याऽध्ययनादिक समाप्य स्वगृह आगता । तेन राज्ञा तस्मै जनाय धनं दत्तं, तन् धनं गृहीत्वा स देशान्तरं गतः तत्र विद्याऽध्ययनं कर्तुम् । ज्ञानात् एव वन्धनान् मुक्तिं भवति, तथा कर्मकरणात् अपि भवति ।

अधि कथं वाऽथे।

यथा शूद्रोऽन्नं खादति तथैवेतरो जनो भोजनं करोति । गान्धारी दुर्योधनं पुत्रमजनयत् कुन्ती च युधिष्ठिरं पुत्रमजनयत् । राजा सैनिकान् दूरतो विसृज्य आश्रमं गच्छति । तस्य शब्दं श्रुत्वा राक्षसी तत्रैवागता । पूजितो मुनिरिदं वचनमब्रवीत् सत्यमेव परमो धर्म इति । सा कन्या तस्मिन्नेवाश्रमे विद्याऽध्ययनादिक समाप्य स्वगृहमागता ।

પાઠ ૪૪

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ એવં ॥ ઉક્તા કૈકેયી ક્રુદ્ધા વમ્ભૂવ । અત્રવીત્ ચ મંથરામ્ ।
 રામં વનં અથ ક્ષિપ્રં પ્રસ્થાપયામિ । ૨ ભરતં એવ યૌવરાજ્યે
 અભિષેચયે । એતત્ ॥ સમ્પદય કેનાપિ ઉપાયેન સાધયેયમ્ ।
 ૩ પાપદર્શિની મંથરા અપિ રામાર્થ ઉપહસન્તી કૈકેયી અત્રવીત્ ।
 હન્ત હદાર્નો પદ્ય, યયા તે ભરત રાજ્યં પ્રાપ્સ્યતિ । ૪ પુરા
 દેવાસુરયુદ્ધે તે પતિ દેવરાજ્યસ્ય સાહાય્યં અકરોન્ । ૫ તદા
 ત્વા એવ ઉપાદાય ગત આસીત્ । ૬ શમ્બરાસુરેણ તત્ર રાજા
 મહાયુદ્ધ અકરોત્ । ૭ યદા અસુરૈ શસ્ત્રૈ શકલીકૃત રાજા
 અભવત્, તદા ત્વયા એવ તત્ર રક્ષિત ।

ભાષા—વાક્યોઃ

૧ આ પ્રમાણે કહેવાથી કૈકેયી ગુસ્સે થઈ ગઈ, અને મથરાને
 કહેવા લાગી રામને આજે જ શીઘ્ર વનમાં મોકલીશ ૨ ભરતનેજ
 યુવરાજ્યપદે રાજતિલક કરીશ એ તું જોજે કે ગોઈ પણ ઉપાયથી હું
 સિદ્ધ કરીશ. ૩ પાપી મથરા પણ રામની નિંદા કરનાર કૈકેયીને
 કહેવા લાગી અરે, હવે જોજે કેવી ગીતે તારો ભરત રાજ્ય
 મેળવશે ૪ પ્રાચીન કાળમાં દેવ અને દાનવોના યુદ્ધમાં તારો પતિ
 દેવરાજને મદદ કરતો હતો. ૫ તને પણ લઈ ગયો હતો શમ્બરા-
 સુરની સાથે ત્યાં રાજાએ ભારે યુદ્ધ કર્યું ૭ રાક્ષસોએ શસ્ત્રથી
 ત્યારે રાજાને ઘાયલ કર્યો ત્યારે તેજ ત્યાં રક્ષણ કર્યું

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૮ તુષ્ટેન તદા તેન રાક્ષા દ્વૌ વરો તે દત્તૌ । ૯ સ ચ ત્વયા
 ઉક્તઃ, યદા ઇચ્છેય તદા ગૃહ્ણીયા ઇતિ । ૧૦ યાચસ્વ અધુના
 તૌ વરા । ભરતસ્ય અભિપેચનં રામસ્ય પ્રવાજન વર્ષાણિ ચતુર્દશ,
 ઇતિ રૂપો દ્વૌ વરૌ । ૧૧ તાવતા દિ કાલેન સ્થિરો ભવિષ્યતિ
 પુન તે પ્રજાભાવગતસ્નેહ । ૧૨ પશ્ચાન્ કેકેયી એવ પ્રોત્સાહિતા
 આભરણાનિ મુક્ત્વા ક્રોધાગાર પ્રવિશ્ય, ભૂમૌ એવ નિપતિતા ।

ભાષા—વાક્યેઃ

૮ ખુશ થયેલા તે રાક્ષાએ તને બે વરદાન આપ્યા. ૯ તેન
 તે કહ્યું કે જ્યારે ઇચ્છા થશે ત્યારે માગીશ ૧૦ હવે તે બે
 વરદાન માગ—ભરતનો ગજ્યાલિપેક અને રામને ચૌદ વર્ષ
 દેશવટો, એમ બે વરદાન. ૧૧ એટલા વખતમા તારો પુત્ર પ્રજ્ઞના
 પ્રેમથી (કાયમ) સ્થિર થશે. ૧૨ પછી કેકેયી આ પ્રમાણે
 ઉત્સાહિત બનીને આભૂષણો ફેંકી દઈને, ક્રોધિત થઈ, જમીન
 પર પડી રહી.

પાઠ ૪૫

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ

૧ મહારાજઃ દર્શયઃ પ્રિયાર્હો પ્રિયં આરુયાતુ કૈકેય્યાઃ
અન્ત પુરં પ્રવિવેશ । ૨ શયનોત્તમે તાં ન દદર્શ સ । ન હિ તસ્ય
તાં વેલાં દેવી પુરા અત્યવર્તત । ૩ પ્રતિહારી તુ કૃતાઞ્જલિઃ ઉવાચ ।
દેવ ! દેવી ભૃશં કુન્ઢા અભિદ્રુતા ક્રોધાગારમ્ । ૪ અપાપ
રાજા પાપસકલ્પાં તાં કૈકેયીં ધરણીતલે દદર્શ । ૫ સ તાં
ઉવાચ, કિમર્થં ભૂમૌ શેષે ? ૬ કૈકેયી ઉવાચ- પ્રતિજાનીષ્વ
પ્રતિજ્ઞાં યદિ કર્તુમ્ ઇચ્છસિ । ૭ અનન્તરં તે વ્યાહરિષ્યામિ યથા
મમ અભિપ્રાર્થિતમ્ ।

ભાષા-વાક્યો

૧ મહારાજ દર્શય વહાલને માટે યોગ્ય કૈકેયીને પ્રિય
કહેવાને માટે કૈકેયીનાં અન્ત-પુરમાં દાખલ થયા. ૨ સૂવાને માટે
ઉત્તમ મંદિરમાં તેણે તેણીને જોઈ નહિ કે દાસી હાથ જોડીને
ગોલી, ' હે (દેવ) રાજા ! દેવી ઘણીજ શુરસે થઈ છે, અને
(અભિદ્રુતા) ક્રોધાગારમાં ગઈ છે ' ૪ નિર્દોષ રાજાએ પાપી મકલ્પ
કરેલી તે કૈકેયીને ભૂમિપર પડેલી જોઈ ૫ તેણે તેણીને કહ્યું,
"શા માટે જમીન પર સૂતી છે ?" ૬ કૈકેયી ગોલી-(પ્રતિજાનીષ્વ)
ને પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા આહુતો હોય તો, પ્રતિજ્ઞા કર. ૭ પછી તને
જેવી મારી ઇચ્છા હશે તે કહીશ

સમાસ ।

૧ દેવાસુરયુદ્ધં = દેવા ચ અસુરા ચ દેવાસુરા । દેવાસુરાણાં
યુદ્ધં દેવાસુરયુદ્ધં (દેવ અને રાક્ષસોનુ યુદ્ધ)

૨ દેવરાજ. = દેવાના રાજા દેવરાજ (દેવોના રાજા)

૩ શમ્બરાસુર = શમ્બર ચ અસૌ અસુર ચ શમ્બરાસુર ।
(શ ૭૧૨ નામનો રાક્ષસ)

૪ ક્રોધાગારં = ક્રોધમય અગાર ક્રોધાગાર । (ક્રોધમયન)

૫ પ્રજાભાવગતસ્નેહઃ = પ્રજાયા ભાવ પ્રજાભાવ । પ્રજાભાવે
ગતસ્નેહ । (પ્રજાલાપમા પ્રાપ્ત સ્નેહથી યુક્ત)

૬ શયનોત્તમ = શયનાય ઉત્તમં (સુવાને માટે ઉત્તમ)

૭ કૃતાઝાલિ = કૃતા અઝાલિ યેન સ કૃતાઝાલિ । (હાથ
નોંટવા)

પાઠ ૪૬

સ તદ્ધતુ પરિક્રમ્ય પ્રદક્ષિણમથાકરોત્ ॥ ૧૭ ॥

પ્રણમ્ય શિરસા દેવમીશાનં વરદં પ્રભુમ્ ।

કૃષ્ણં ચ મનસા ધ્યાત્વા જગૃહે ચાર્જુનો ધતુ ॥ ૧૮ ॥

(મ મા. આદિ. અ. ૧૯૦)

અન્વય:— અથ સ તત્ ધતુ પરિક્રમ્ય પ્રદક્ષિણં અકરોત્ ।
શિરસા દેવં મીશાનં વરદં પ્રભું પ્રણમ્ય, મનસા કૃષ્ણં ચ ધ્યાત્વા
અર્જુનઃ ધતુ જગૃહે ।

અર્થ:—હવે તેણે તે ધનુષ્યની (પરિક્રમ્ય) ચારે બાજુ ફરીને
પ્રદક્ષિણા કરી. મસ્તકથી દેવોના ઇશ્વર વરદાન આપનાર પ્રભુને
પ્રણામ કરી અને મનમાં શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરીને અર્જુને ધનુષ્યને
(જગૃહે) પકડ્યું

ચૈલાનિ વિવ્યધુસ્તત્ર બ્રાહ્મણાશ્ચ સહસ્રશઃ ।

વિલક્ષિતાન્તતશ્ચક્રુર્હાહાકારાંશ્ચ સર્વશઃ ॥ ૨૩ ॥

અન્વય:— સહસ્રશઃ બ્રાહ્મણાઃ તત્ર ચૈલાનિ વિવ્યધુઃ, તતઃ
વિલક્ષિતા સર્વશઃ હાહાકારાન્ ચ ચક્રુઃ ।

અર્થ:—હજારો બ્રાહ્મણો ત્યા પોતાના (ચૈલાનિ) ડુપટા-
(વિવ્યધુ) ડરાડવા લાગ્યા તેથી (વિલક્ષિતાઃ) વિલક્ષણ અર્થાત્
બેચો તેવું કરી નહીં શક્યા હતા, તે બધી રીતે હાથ હાથ (ચક્રુઃ)
કરવા લાગ્યા

ન્યપતંશ્ચાત્ર નભસઃ સમન્તાત્પુષ્પવૃષ્ટયઃ ।

શતાઙ્ગાનિ ચ તૂર્યાણિ વાદકા સમવાદયન્ ॥ ૨૪ ॥

અન્વય — અત્ર ચ નમસ સમન્તાન્ પુષ્પવૃષ્ટયઃ ન્યપતન્ ।
વાદકા શતાઙ્ગાનિ ચ તૂર્યાણિ સમવાદયન્ ।

અર્થ—અહીં (નમસ) આકાશમાથા (સમન્તાત્) ચારે
બજીયા પુષ્પ વૃષ્ટિ (ન્યપતન્) થવા લાગી અર્થાત્ ધર્ધ સેકડે ।
પ્રકારના વાજિત્રોવાળા (તૂર્ય) ઢોલ વિગેરે વાજિત્રો (સમવાદયન્)
વગાડવા લાગ્યા.

સૂતમાગધસંગાશ્વાપ્યસ્તુરસ્તત્ર સુસ્વરા ।

તં દૃષ્વા દ્રુપદ પ્રીતો વભૂવ રિપુસૂદન ।

સહ સૈન્યથ પાર્યસ્ય સાહાય્યાર્યમિયેપ સ ॥ ૨૫ ॥

અન્વય — અત્ર સૂતમાગધસઘા ચ અપિ સુસ્વરા અસ્તુવન્ ।
તં દૃષ્વા રિપુસૂદન દ્રુપદ પ્રીત વભૂવ । સૈન્ય ચ સહ સ
પાર્યસ્ય સાહાય્યાર્ય ઇયેપ ।

અર્થ—અહીં સૂત અને માગધોના સઘ મધુર સ્વરથી
(અસ્તુવન્) પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા તેને જોઈને (રિપુસૂદન)
શત્રુનો નાશ કરનાર દ્રુપદ (પ્રીત) સતેષ પાર્યો સન્યોની સાથે
તેણે (પાર્યસ્ય) અર્જુનને મદદ કરવાનું (ઇયેપ) ઇચ્છ્યું

તસ્મૈ દિત્સતિ કન્યા તુ ગ્રાહણાય તદા નૃપે ।

કોપ આસીન્મહીપાનામાલોકયા યોન્યમન્તિકાત્ ॥

(મ મા આદિ ૧૯૧૧)

અન્વય — તદા તસ્મે ગ્રાહણાય કન્યા દિત્સતિ નૃપે
અન્યોઽન્યં આલોકય મહીપાના ક્રોધ આસન્ ।

અર્થ—ત્યારે તે બ્રાહ્મણને કન્યાદાન (દિત્સતિ) કરવાની (નૃપે) રાજાની ઇચ્છા બાણી, એક બીજા તરફ (આલોક્ય) બેઠાને (મહી-પાનાં) રાજાઓનો ગુસ્સો (આસીત) વધી ગયો, અર્થાત્ રાજાઓ- ભારે ગુસ્સે થયા.

અસ્માનયમતિક્રમ્ય તૃણીકૃત્ય ચ સદ્ગતાન્ ।

દાતુમિચ્છતિ વિપ્રાય દ્રૌપદીં યોપિતાં વરામ્ ॥ ૨ ॥

અન્વયઃ— અસ્માન્ સદ્ગતાન્ તૃણીકૃત્ય અતિક્રમ્ય ચ અયં યોપિતાં વરાં દ્રૌપદીં વિપ્રાય દાતુમ્ ઇચ્છતિ ।

અર્થ—અમને [સંગતાન્] બધાને તણબલાંની માફક ગણીને અને [અતિક્રમ્ય ચ] ઉડ્ડાંધન કરીને [અયં] આ [યોપિતાં] સ્ત્રીઓમાં [વરાં] શ્રેષ્ઠ દ્રૌપદીને [વિપ્રાય] બ્રાહ્મણને આપવાની ઇચ્છા કરે છે.

અવરોપ્યેહ વૃક્ષં તુ ફલકાલે નિપાત્યતે ।

નિહન્મૈનં દુરાત્માનં યોઽયમસ્માન્ મન્યતે ॥ ૩ ॥ ।

અન્વયઃ— ઇહ વૃક્ષં અવરોપ્ય તુ ફલકાલે નિપાત્યતે । યઃ અસ્માન્ ન મન્યતે, એનં દુરાત્માનં નિહન્મ ।

અર્થ—અહીં વૃક્ષારોપણ કરીને ફળતી વખતે [નિપાત્યતે] કાપી રહ્યા છે. જે અમને માન આપતો નથી, તે પાપાત્માને [નિહન્મ] ભારી નાખશું.

સમાપ્ત

૧ વરદ-ચરં દદાતિ ઇતિ । (વરદાન આપનારે)

૨ પુષ્પવૃષ્ટિ-પુષ્પાણા વૃષ્ટિ (ફૂલોની વૃષ્ટિ)

૩ શતાઙ્ગ-શતાનિ અઙ્ગાનિ यस્ય । (સો અંગ છે જેના)

૪ વાદક-વાદયતિ ઇતિ । (જે વગાડે છે)

૫ સૂતમાગધસંઘા-સૂતા ચ માગધા ચ સૂતમાગધા,
સૂતમાગધાના સઘા સૂતમાગધસઘા । (સૂત અને મગધોનો
સઘ)

૬ રિપિસૂદન-રિપો સૂદન । (શત્રુનો ઘાતક)

૭ મરીષ-મર્હો પાતિ ઇતિ । (પૃથ્વીનું પાલન કરનાર)

૮ ફલકાલ-ફલસ્ય કાલ । (ફળવાનો સમય)

૯ દુરાત્મા-દુષ્ટ આત્મા यस્ય । (પાપી છે આત્મા જેનો)

વાચકે આ સમાસ વિવરણુ વારવાર વાચીને સારી રીતે
સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો

સાંધ કરેલાં વાક્યો

અથ સ તદ્વનુ પરિક્રમ્ય પ્રદક્ષિણમકરોત્ । શિરસેશાન
વરદં પ્રભુ પ્રણમ્ય, મનસા કૃષ્ણ ચ ધ્યાત્વા, અર્જુનો ધનુર્જમૃહે ।
સહસ્રશો બ્રાહ્મણાસ્તત્ર ચૈલાનિ વિચયુઃ । તતો વિલક્ષિતાશ્ચ
સર્વશો હાહાકારાશ્ચક્રુઃ ।

પાઠ ૪૭

પ્રથમ ત્રણ પાઠોમાળે સંસ્કૃત વાક્યો આપ્યા છે, તેનું સંબીકૃત સરળ સંસ્કૃત હવે આપવામા આવ્યું છે

एवं तूक्ता कैकेयी वरुद्धा बभूव । अत्रवीच मथराम् ।
रामं वनमद्य क्षिप्रं प्रस्थापयामि । भरतमेव यौवराज्येऽभिपे-
चये । एतत्तु संपश्य केनोपायेन साधयेयम् ।

પાપદર્શિની મંથરાઽપિ રામાર્થમુપહસન્તીં કૈકેયીમગ્રવીત્ ।
હન્તેદાનીં પશ્ય, યથા તે ભરતો રાજ્યં પ્રાપ્સ્યતિ ।

पुरा दैवासुरयुद्धे ते पतिर्देवराजस्य साहाय्यमकरोत् । तदा
त्वामेवोपादाय गत आसीत् । शम्बरासुरेण तत्र राजा महा-
युद्धमकरोत् । यदासुरैः शरीरं शकलीकृतो राजाऽभवत्तदा त्व-
येव तत्र रक्षित । तुष्टेन तदा तेन राज्ञा द्वौ वरौ ते दत्तौ । स
च त्वयोक्त । यदेच्छेयं तदा गृह्णीयामिति । याचस्वाधुना तौ वरौ ।
भरतस्याभिपेचनं रामस्य प्रवाजनं वर्षाणि चतुर्दशेतिरूपा द्वौ
वरौ । तावता हि कालेन स्थिरौ भविष्यति पुत्रस्ते प्रजाभावगत-
स्नेह ।

પશ્ચાત્કૈકેયેવં પ્રોત્સાહિતાઽઽભરણાનિ મુક્ત્વા ક્રોધાગારં
પ્રવિદ્ય ભૂમામેવ નિપતિતા ।

મહારાજો દશરથ પ્રિયાહાં પ્રિયમાર્યાતું કૈકેય્યા અન્ત પુરં
પ્રવિવેશ । શયનોત્તમે તા ન દર્શ સ । નહિ તસ્ય તા વેલા
દેવી પુરાઽત્યવર્તત ।

प्रतिहारी तु कृताञ्जलिवाच । देव ! देवी भृशं क्रुद्धा अभि-
द्रुता क्रोधागारम् ।

अपापो राजा पापसकन्या ता कैकेयीं घरणीतले ददर्श । स
तामुवाच । किमर्थं भूमौ शेषे ?

कैकेय्युवाच- प्रतिजानीष्व प्रतिज्ञा, यदि कर्तुमिच्छसि ।
अनन्तर ते व्याहरिष्यामि, यथा ममाभिप्रार्थितमिति ।

इवे श्लोकेना पाठनु सधिकृत सरण सश्रुत श्रुत्यो—

अथ स तद्धनु पारिक्रम्य प्रदक्षिणमकरोत् । शिरसा देवमी-
शान वरद प्रभु प्रणम्य मनसा कृष्ण च ध्वात्वाऽर्जुनो धनुर्जगृहे ।
तदा सहस्रशो ब्राह्मणास्तत्र चैलानि विभ्यधु । ततो विलाक्षिता
सर्वशो हाहाकारांश्च चक्रुः । अत्र च नभस समन्तात्पुष्पवृष्टयो
न्यपतन् । वादका शताङ्गानि च तूर्याणि समवादयन् ।

अत्र सूतमागधसघाश्चापि सुस्वरा अस्तुवन् । त दृष्ट्वा रिपु-
दमनो द्रुपद प्रीतो बभूव । सैन्यैश्च सह स पार्थस्य साहाय्या-
र्थमियेष ।

तत्र सूताना मागधाना च सघा सुस्वरयुक्ता भूत्वा त
अस्तुवन् । त विजयं तत्र दृष्ट्वा शत्रूणा विनाशक राजा द्रुपद
सन्तुष्टो अभवत् ।

— ० —

પાઠ ૪૮

તદા તસ્મૈ બ્રાહ્મણાય કન્યાં દિત્સતિ નૃપેઽન્યોન્યમાલોક્ય
મહીપાનાં ક્રોધ આસીત્ । અસ્માન્સંગતાંસ્તૃણીકૃત્યાતિક્રમ્ય ચાયં
યોપિતાં વરાં દ્રૌપદીં વિપ્રાય દાતુમિચ્છતિ । इह वृक्षमवरोप्य तु
‘फलकाले निपात्यते । योऽस्मान्न मन्यते । एनं दुरात्मानं निहन्म ।

સંધિ ।

હવે આ પાઠની ઠેકઠીક સંધિઓને છૂટી પાડી આપવામાં
આવી છે.

અબ્રવીચ્ચ	- અબ્રવીત્ ચ ।
યૌવરાજ્યેઽભિપે૦	- યૌવરાજ્યે અભિપે૦ ।
કેનોપાયેન	- કેન ઉપાયેન ।
પતિર્દેવરાજસ્ય	- પતિઃ દેવરાજસ્ય ।
ત્વામેવોપાદાય	- ત્વાં એવ ઉપ-આદાય ।
યદેચ્છેયં	- યદા હચ્છેયં ।
શયનોત્તમે	- શયન-ઉત્તમે ।
અપાપો રાજા	- અપાપઃ રાજા ।
કૈકેય્યુવાચ	- કૈકેયી ઉવાચ ।

હવે સંસ્કૃતનો અર્થ સંસ્કૃતમાંજ આપવામાં આવ્યો છે, તેનો
અભ્યાસ વાંચકે સારી પેઠે કરવો.

૧ રામં વનમદ્ય ક્ષિપ્રં પ્રસ્થાપયામિ = રામચન્દ્રં અરણ્યં
અસ્મિન્દિને શીઘ્રં પ્રેપયિષ્યામિ ।

२ हन्तेदानीं पश्य यथा ते भरतो राज्यं प्राप्स्यति = शोभनं अधुना अवलोकय येन उपायेन तव भरतः राज्यं अवाप्स्यति ।

३ पुरा देवासुरयुद्धे ते पतिः देवराजस्य साहाय्यमकरोत् = पूर्वं सुरासुरसंग्रामे तव भर्ता सुरपतेः सहाय्यतां कृतवान् ।

४ तदा त्वामेवोपादाय गत आसीत् = तस्मिन् समये त्वां गृहीत्वा एव स गतवान् ।

५ तुष्टेन तदा तेन राज्ञा द्वौ वरौ ते दत्तौ = सन्तुष्टेन तस्मिन् समये तेन भूपेन द्वौ वरौ तुभ्यं दत्तौ ।

६ मनसा कृष्णं ध्यात्वाऽर्जुनो घनुर्जगृहे = हृदयेन वासुदेवं ध्यात्वा पार्थः घनुष्यं गृहीतवान् ।

वाथङ्गे आनो अभ्यास करो।

संधि करेलां वाक्ये।

रामचन्द्रमरण्यमस्मिन्दिने शीघ्रं प्रेषयिष्यामि । शोभनमधुना-
वलोकय येनोपायेन तव भरतो राज्यमवाप्स्यति । पूर्वं सुरासुर-
संग्रामे तव भर्ता सुरपतेस्सहाय्यतां कृतवांस्तस्मिन्समये त्वां
गृहीत्वैव स गतवान् ।

अद्य रामं सत्वरं वनं प्रस्थापयामि । इदानीं पश्य यथा ते
पुत्रो भरतो अद्यैव राज्यं प्राप्स्यति । पुरा देवासुरयुद्धे तव पतिः
इन्द्रस्य साहाय्यं अकरोत् ।

પાઠ ૪૯

સંજય ઉવાચ-

વર્તમાને તથા યુદ્ધે ક્ષત્રિયાણાં નિમજ્જને ।

ગાણ્ડીવસ્ય મહાઘોષઃ શ્રૂયતે યુધિ મારિપ ॥ ૧ ॥

(મ૦ મા૦ કર્ણપર્વ અ૦ ૫૩)

અન્વય:- હે મારિપ ! તથા ક્ષત્રિયાણાં નિમજ્જને યુદ્ધે
વર્તમાને યુધિ ગાણ્ડીવસ્ય મહાઘોષઃ શ્રૂયતે ।

અર્થ-— હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તે પ્રભાષે ક્ષત્રિયોને નાશ કરનાર
યુદ્ધ શરુ થયા પછી તે યુદ્ધમાં ગાંડીવ ધનુષ્યને બારે અનાજ
સંભળાશે.

સંશત્તકાનાં કદનમકરોઘ્ન પાણ્ડવ ।

કોસલનાં તથા રાજન્નારાયણવલસ્ય ચ ॥ ૨ ॥

અન્વય:- હે રાજન્ ! યત્ર પાણ્ડવઃ સંશત્તકાનાં કોસલનાં
તથા નારાયણવલસ્ય ચ કદનં અકરોત્ ।

અર્થ-— હે રાજા ! ત્યાં પાંડવ અર્જુન સંશત્તક સૈન્ય,
કોસલનેના અને નારાયણીય દળોને નાશ કરતો હતો.

સંશત્તકાસ્તુ સમરે શરવૃષ્ટીઃ સમન્યવ ।

અપાતયન્પાર્યમૃદ્ધિં જયગૃન્ધા પ્રમન્યવઃ ॥ ૩ ॥

અન્વય:- જયગૃન્ધાઃ પ્રમન્યવઃ સંશત્તકાઃ તુ સમરે પાર્યમૃદ્ધિં
શરવૃષ્ટીઃ અપાતયન્ ।

અર્થ—વિજય મેળવવાની ઇચ્છા રાખનાર ક્રોધથી પૂર્ણ સંશ-
તક વીર તો તે યુદ્ધમાં પૃથાપુત્ર અર્જુનના માથા પર બાણોનો
વરસાદ વરસાવવા લાગ્યો.

તા વૃષ્ટીઃ સહસ્રા રાજેસ્તરસા ધારયન્ પ્રભુઃ ।
વ્યગાહત રણે પાર્યો વિનિમ્નન્ રથિનાં વરાન્ ॥ ૩ ॥

અન્વય.— હે રાજન્ ! સહસ્રા તા વૃષ્ટીઃ ધારયન્ તરસા ચ
રથિનાં વરાન્ વિનિમ્નન્ પ્રભુઃ રણે વ્યગાહત ।

અર્થ— હે રાજા ! બસ હિમ્મતથી તે બાણવર્ષાને સહન
કરતાં કરતાં અને રથયોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ, શત્રુના વીરોને મારતાં
મારતાં વીર પાર્થ અર્જુન યુદ્ધમાં કરવા લાગ્યો.

વિગાહ્ય તદ્રથાનીકં કઢ્કપત્રૈઃ શિલાશિતૈઃ ।
આસસાદ તત્ પાર્યં સુશર્માણં વરાયુઘન્ ॥ ૫ ॥

અન્વય.— તત્ રથાનીકં વિગાહ્ય, તત્ પાર્યં વરાયુઘં સુશ-
ર્માણં શિલાશિતૈઃ કઢ્કપત્રૈઃ આસસાદ ।

અર્થ— તે રથસૈન્યમાં ઘૂસીને, પછી પૃથ્વીપુત્ર અર્જુન
ઉત્તમ શસ્ત્રોથી સભ્ય સુશર્માની સાથે શિલાપર ઘસેલા કઢ્કપત્રવડે
યુદ્ધ કરવાને નીકળી પડ્યો.

સ તસ્ય શરવર્ષાણિ વર્વર્ષ રથિનાં વરઃ ।
તથા સંશત્તકાશ્ચૈવ પાર્યં વાણૈઃ સમાર્પયન્ ॥ ૬ ॥

અન્વય.— સ રથિનાં વરઃ તસ્ય શરવર્ષાણિ વર્વર્ષ, તથા
સંશત્તકાઃ ચ એવ પાર્યં વાણૈઃ સમાર્પયન્ ।

અર્થ—તે રથ યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાએ તેના પર બાણને વરસાદ વરસાવ્યો. તથા સંશયક વીરોએ પણ અર્જુન પર બાણ છોડવાનું શરૂ કર્યું.

સુશર્મા તુ તતઃ પાર્યં વિધ્વા દશભિરાશુગૈઃ ।

જનાર્દનં ત્રિભિર્વાણૈરહનદક્ષિણે ભુજે ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ— તતઃ સુશર્મા તુ પાર્યં દશભિઃ આશુગૈઃ વિધ્વા જનાર્દનં દક્ષિણે ભુજે ત્રિભિઃ વાણૈઃ અહનત્ ।

અર્થ— પછી સુશર્માએ અર્જુન પર દસ બાણ મારીને શ્રીકૃષ્ણને જમણા હાથ પર ત્રણ બાણ માર્યાં.

તતોઽપરેણ ભલ્લેન કેતું વિવ્યાધ મારિપ ।

સ વાનરવરો રાજન્ વિશ્વકર્મકૃતો મહાન્ ॥ ૮ ॥

મનાદ સુમહાનાદં ભીપયાણો જગર્જ ચ ।

અન્વયઃ—હે મારિપ ! તતઃ અપરેણ ભલ્લેન કેતું વિવ્યાધે , હે રાજન્ ! સ મહાન્ વિશ્વકર્મકૃતઃ વાનરવરઃ ભીપયાણઃ સુમહાનાદં મનાદ જગર્જ ચ ।

અર્થ—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! પછી બીજાં તીક્ષ્ણ બાણથી ધ્વજને વીંધી. હે રાજા ! ત્યારે તે મોટા વિશ્વકર્માનો બનાવેલ વાનરોમાં શ્રેષ્ઠ, ભયાનક શબ્દ કરવા લાગ્યો અને ત્વરાથી ગર્જવા લાગ્યો.

पाठ ५०

संधि करेखां वाक्ये

हे भारिप ! तथा क्षत्रियाणां निमज्जने युद्धे वर्तमाने युधि
गाण्डीवस्य महाघोष श्रूयते । हे राजन् ! यत्र पाण्डव सशस्त्र-
कानां कोसलानां तथा नारायणवलस्य च कदनमकरोत् । जय-
गृद्धा प्रमन्यव संशतकास्तु समरे पार्थमूर्ध्नि शरवृष्टीरपातयन् ।
हे राजन् ! सहसा ता वृष्टीर्धारयन्तरसा च राधिना वरान्विनि-
घ्नन्प्रभु पार्थो रणे व्यगाहत । तद्रथानीक विगाह्य ततः पार्था
वरायुध सुशर्माण शिलाशितैः कङ्कपत्रैराससाद् । स राधिना
घरस्तस्य शरवर्षाणि ववर्ष, तथा संशतकाश्चैव पार्थ बाणैः समार्प-
यन् । ततः सुशर्मा तु पार्थं दशभिराशुगैर्विध्वा जनार्दन दक्षिणे
भुजे त्रिभिर्वाणैरहनत् । हे भारिप ! ततोऽपरेण भलेन फेत्तु
विन्याध । हे राजन् ! महान्विश्वकर्मकृतो वानरवरो भीमयाण
सुमहामहानाद् ननाद जगज्ज च ॥

समाप्त

क्षत्रिय - क्षतात् त्रायते इति क्षत्रिय । (६ अथी भुक्ति
अपावनार)

वर्तमान - वर्तते तत् वर्तमान (७ छे)

नारायणवल - नारायणानां बल (नारायणोऽनु भज)

जयगृद्धा - जये गृद्धा जयगृद्धा । (विजयनी छच्छ वाजे)

प्रमन्यव - प्रकर्षेण मन्यु येषां ते प्रमन्यव । (लारे छाधवाजे)

- પાર્યમૂર્ધા- પાર્યસ્ય મૂર્ધા પાર્યમૂર્ધા । (અર્જુનકુંભાર્થ)
 શરદૃષ્ટિ - શરાણાં દૃષ્ટિઃ શરદૃષ્ટિઃ (બાણેનો વરમાદ)
 પાર્ય - પૃથાયા અપત્યં પુમાન્ પાર્ય । (કુન્તી પુત્ર)
 આશુગ-આશુ ગચ્છતીત્યાશુગ । (ઝડપથી ચાલ ચાલનાર)
 વિશ્વકર્મકૃત-વિશ્વકર્મણા કૃત વિશ્વકર્મકૃત । (વિશ્વકર્માએ
 બનાવેલું)
 વાનરવર - વાનરેષુ વર વાનરવર । (વાનરોમા શ્રેષ્ઠ)
 ભીષયાણ - ભીષયતેઽસૌ ભીષયાણ । (ભય જનક)
 સુમહાનાદ-મહાશ્ચ અસૌ નાટશ્ચ મહાનાદ । શોભન મહા-
 નાદ સુમહાનાદ । (સારો મોટો અવાજ)
 રથી- રથોઽસ્થાસ્તીતિ । (રથમા બેસનાર)
 રથાનીકં- રથાનાં અનીકં । (રથમેના)
 જનાર્દન - જનં । જન્મ) અર્દયતિ ઇતિ । (જન્મનો નાશ
 કરનાર અર્થાત્ મુક્તિ દેનાર)
 મહાઘોષ-મહાન્ ચ અસૌ ઘોષ ચ મહાઘોષ ।
 વરાયુઘં-વરં ચ નત્ આયુઘં ચ વરાયુઘમ્ ।
 અપર-ન પર અપર

પાઠ ૫૧

કપેસ્તુ નિનદં શ્રુત્વા સન્નસ્તા તવ વાહિની ।

મય વિપુલમાધાય નિશ્ચેષ્ટા સમપદ્યત ॥

(સ મા કર્ણ અ. ૫૩)

અન્વય — કપેઃ તુ નિનદ શ્રુત્વા તવ વાહિની સન્નસ્તા, વિપુલં
મયં આધાય નિશ્ચેષ્ટા સમપદ્યત ।

અર્થ— વાનરનો અવાજ સાંભળીને તારી સેના ભયભીત થઈ
ગઈ. ઘણીજ ભયભીત બનીને મૂર્છા પામી

તત સા શુશુભે સેના નિશ્ચેષ્ટાઽવસ્થિતા નૃપ ।

નાનાપુષ્પસમાકીર્ણં યથા ચૈત્રરથં વનમ્ ॥ ૧૦ ॥

અન્વય — હે નૃપ ! તત નિશ્ચેષ્ટા અવસ્થિતા સા સેના શુશુભે,
યથા નાનાપુષ્પસમાકીર્ણં ચૈત્રરથ વનમ્ ॥

અર્થ— હે રાજા ! પછી જડ બની ડભેલી તે સેના એવો તે।
શોભવા લાગી કે બાણે વિવિધ પ્રકારના ફૂલો વાળુ ચૈત્રરથ નામનું
વન શોભતું હોય

પ્રતિલભ્ય તત સંજ્ઞા યોધાસ્તે કુરુસત્તમ ।

અર્જુન સિપિચુર્વાણે પર્વત જલદા દિવ ॥ ૧૧ ॥

અન્વય — હે કુરુસત્તમ ! તત તે યોધા સંજ્ઞા પ્રતિલભ્ય
વાણે અર્જુનં સિપિચુ, જલદા પર્વત દિવ ।

અર્થ— હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! પછી તે વીરો એતન બનીને બાણોને
અર્જુન પર વરસાવવા લાગ્યા, જેમ કે વાદળ પર્વત પર વૃષ્ટિ કરે
છે

પરિવત્તસ્તતઃ સર્વે પાણ્ડવસ્ય મહારથન્ ।

નિગૃહ્ય તં પ્રત્યુક્તુર્વધ્યમાનાઃ શિતૈઃ શરૈઃ ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ— તતઃ સર્વે પાણ્ડવસ્ય મહારથં પરિવત્તઃ । શિતૈઃ શરૈઃ
વધ્યમાનાઃ તં નિગૃહ્ય પ્રત્યુક્તુઃ ।

અર્થ— પછી બધા વીરોએ અર્જુનના મહારથોએને ચારે
બાજુથી ઘેરી લીધા. તીક્ષ્ણ બાણોથી પીડા પામીને તે વીરો
અર્જુનને પકડીને કોલાહલ કરવા લાગ્યા.

તે હયાન્ રથચક્રે ચ રથેપાં ચાપિ મારિપ ।

નિગ્રહીતુમુપાક્રામન્ ક્રોધાવિષ્ટાઃ સમન્તતઃ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ— હે મારિપ ! તે ક્રોધાવિષ્ટાઃ હયાન્, રથચક્રે ચ,
રથેપાં ચ અપિ, સમન્તાત્ નિગ્રહીતું ઉપાક્રામન્ ।

અર્થ—હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તેઓ ક્રોધાતુર બનીને ઘોડાઓને, રથના
પેડાને અને ભુજારીને પણ ચારે બાજુથી પકડવા લાગ્યા.

નિગૃહ્ય તં રથં તસ્ય યોધાસ્તે તુ સહસ્રશઃ ।

નિગૃહ્ય લલવત્ સર્વે સિંહનાદમયાનદન્ ॥ ૧૪ ॥

અન્વયઃ— તે તુ સહસ્રશઃ યોધાઃ તસ્ય તં રથં નિગૃહ્ય સર્વે
લલવન્ નિગૃહ્ય અથ સિંહનાદં અનદન્ ।

અર્થ— તે હજારો વીર તેના તે રથને ખૂબ જોરથી પકડીને
પછી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા.

અપરે જગૃહ્શ્ચૈવ કેશવસ્ય મહાભુજૌ ।

પાર્યમન્યે મહારાજ રથસ્યં જગૃહ્મુદા ॥ ૫ ॥

અન્વય:- અપરે કેશવસ્ય મહાભુજૌ જગૃહુ, હે મહારાજ !
અન્યે રથસ્ય પાર્થ મુદા જગૃહુઃ ।

અર્થ— બીજાએ કેશવની ઘોડી ભૂજાઓને પકડી લીધા હે
મહારાજ ! બીજા કેટલાકે રથમાં રહેલા પૃથાપુત્ર અર્જુનને
આનદથી પકડી લીધો.

કેશવસ્તુ તતો વાહૂ વિઘુન્વન્ રણમૂર્ધનિ ।

પાતયામાસ તાન્ સર્વાન્ દુષ્ટહસ્તીવ હસ્તિપાન્ ॥ ૧૬ ॥

અન્વય.- કેશવ. તુ તત વાહૂ વિઘુન્વન્ રણમૂર્ધનિ તાન્
સર્વાન્ પાતયામાસ, દુષ્ટહસ્તી હસ્તિપાન્ ઇવ ।

અર્થ— પછી કેશવે હાથે વડે અટકે ભારીને બધાને
રણમેદાનમાં ગબડાવી પાડ્યા, જેમ દુષ્ટ હાથી મહાવતોને ગબડાવે
છે, તેમ.

વાચન પાઠઃ

ક્ષપેઃ તુ નિનદં શ્રુત્વા તવ વાહિની સગ્રસ્તા । વિપુલં ભયં
આઘાય નિશ્ચેષ્ટા સમપદ્યત । હે નૃપ ! તતઃ નિશ્ચેષ્ટા અવસ્થિતા
સા સેના તથા શુશુભે યથા નાનાપુષ્પસમાકીર્ણં ચૈત્રરથં વનમ્ ।

હે કુરુસત્તમ ! તતઃ તે યોધા સજ્ઞાં પ્રતિલભ્ય ઘાણૈઃ અર્જુનં
સિપિચુ । જલદા પર્વતં ઇવ । તત સર્વે પાણ્ડવસ્ય મહારથં
પરિવ્રુઃ । શિતે શરૈઃ વધ્યમાના તં નિગૃહ્ય પ્રવુક્ષુઃ । હે
મારિષ ! તે ક્રોધાવિષ્ટા હયાન્, રથચક્રે ચ રથેષા ચ અપિ
સમન્તાત્ નિગ્રહીતું ઉપાક્રમન્ ।

કર્ણો હ્યેકો રણે હન્તા પાણ્ડવાન્ સૃજાયૈઃ સહ ।

इति दुर्योधनः सूत प्रात्रवीन्मां मुहुर्मुहुः ॥ २ ॥

પરાજિતં તુ રાધેયં દૃષ્ટ્વા ભીમેન સંયુગે ।

ततः परं किमकरोत् पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ३ ॥

(મ. મા. કર્ણ. અ. ૫૧)

અન્યયઃ— હે સંજય ! હું દુષ્કરં કર્મ ભીમેન કૃતમ્ ।
 येन महाबाहुः कर्णः रथोपस्थे निपातितः । हे सूत ! हि एकः
 कर्णः सृजयैः सह पाण्डवान् हन्ता इति दुर्योधनः मां मुहुर्मुहुः
 प्र-अत्रवीत् । भीमेन संयुगे तु राधेयं पराजितं दृष्ट्वा ततः परं
 मम पुत्रः दुर्योधनः किं अकरोत् ?

અર્થ— હે સંજય ! આ અઘરું કાર્ય ભીમે કર્યું. જેણે મોટી
 બૂબાવાળા કર્ણને રથના આગલા ભાગમાં ગણડાવ્યો. હે સૂત !
 કારણ કે એકલો કર્ણજ સંજયની સાથે યાંડવોનો નાશ કરનાર છે,
 આ વાત દુર્યોધનને મેં વારંવાર કહી હતી. ભીમે યુદ્ધમાં રાધાપુત્ર
 કર્ણને પરાજિત કરેલો. ભેધને પછી મારા પુત્ર દુર્યોધનને શું કર્યું ?

સાધિ કરેલાં વાક્યો.

दुष्करमिदं कर्म कृतं भीमेन । कर्णो महाबाहुर्येन रथोपस्थे
 निपातितः । हे सूत ! एको हि कर्णः सह सृजयैः पाण्डवान्
 हन्तेति मां दुर्योधनो मुहुर्मुहुः प्रात्रवीत् । संयुगे तु भीमेन राधेयं
 पराजितं दृष्ट्वा ततः परं मम पुत्रो दुर्योधनः किमकरोत् ?

५।४ ५३

संस्कृत-वाचन-पाठः

अथ अर्जुनः परिक्रम्य तत् घनुः, अकरोत् प्रदक्षिणम् । देवं
ईशानं धरदं प्रभु शिरसा प्रणम्य, कृष्ण च भगवन्तं मनसा
ध्यात्वा, घनुः अर्जुन जगृहे । तदा सहस्रशः ब्राह्मणाः तत्र
स्वकीयानि चैलानि विव्यधुः । ततः विलाक्षिता च सर्वशः तत्र
हाहाकारान् चक्रुः । अत्र च नभसः समन्तात् पुष्पाणां वृष्टयः
न्यपतन् । वादकाः तूर्याणि वादित्राणि च समवादयन् ।

तत्र सूतानां मागधानां च संघाः सुस्वरं तं अस्तुवन् । तं
अर्जुनं दृष्ट्वा सद्युविनाशकः राजा द्रुपदः सन्तुष्टः अभवत् ।
सैनिकैः सह स पार्थस्य साहाय्यं कर्तुं ह्येष ।

तदा तस्मै ब्राह्मणाय स्वकीयां कन्यां दित्सति नृपे द्रुपदे
महीपालानां तेषां महान् आसीत् क्रोधः । सर्वान् अस्मान्
महीपतीन् तृणीकृत्य, अस्मान् अतिक्रम्य च, अयं द्रुपदः योषितां
वरां श्रेष्ठां द्रौपदीं विप्राय दातुं इच्छति । एष वृक्ष आरोप्य
फलसमये तं एव वृक्षं निपात्यते । यतः एष अस्मान् नृपतीन् न
मन्यते, अतः एनं दुरात्मानं निहन्म ।

(२)

हे धृतराष्ट्र ! क्षत्रियाणां राज्ञां युद्धे वर्तमाने अर्जुनस्य
गाण्डीवस्य महान् घोषः श्रूयते । तत्र अर्जुनः संशतकानां,
कोसलदेशीयानां सर्वेषां सैनिकानां नारायणीयानां सैनिकानां च

५।४ ५२

संधि करेखां वाक्ये।

कपेस्तु निनदं श्रुत्वा तव वाहिनी सन्त्रस्ता । विपुलं भयमा
 धाय निश्चेष्टा समपद्यत । हे नृप ! ततो निश्चेष्टाऽवस्थिता सा
 सेना शुशुभे, यथा नानापुष्पसमाकीर्णं चैत्ररथं वनम् । हे
 कुरुसत्तम ! ततस्ते योधा संज्ञा प्रतिलभ्य वाणैर्जुनं सिपिबु-
 र्जलदा पर्वतमिव । ततः सर्वे पाण्डवस्य महारथं परिव्रु ।
 शितैः शरैर्वध्यमानास्त निगृह्य प्रचुक्रुशु । हे मारिष ! ते क्रोधा-
 विष्टा हयात्रयचक्रं च रथेषा चापि, समन्तान्निग्रहीतुमुपक्रामन् ।
 ते तु सहस्रशो योधास्तस्य तं रथं निगृह्य, सर्वे बलवन्निगृह्याथ
 सिंहनादमनदन् । अपरे केशवस्य महाभुजौ जगृहुः । हे महाराज !
 अन्ये रथस्य पार्थं मुदा जगृहुः । केशवस्तु ततो बाहू विधुन्वन्
 रणमूर्धनि तान्सर्वान् पातयामास दुष्टहस्ती हस्तिपानिव ॥

समाप्त ।

सन्त्रस्ता- सम्यक्त्रस्ता सत्रस्ता । (धृष्टो ७४ ङी)

निश्चेष्टा निर्गता चेष्टा यस्या सा निश्चेष्टा (येतना विनाने)
 नानापुष्पसमाकीर्णं- नानाविधेः पुष्पे समाकीर्णम् (अनेक
 प्रकारना कूलो वागुं)

कुरुसत्तम अतिशयेन सन् सत्तम, कुरुषु सत्तम कुरुसत्तमः
 (कुडुपशभा वन्नेलामा उत्तम)

विनाश अकरोत् । जयस्य इच्छुका महाक्रोधिन संशप्तका वीरा
 अर्जुनस्य शिरसि शराणा वृष्टी अपातयन् । हे राजन् ! ता
 शराणा वृष्टी सहसा धारयन् अर्जुन, तरसा रथिना श्रेष्ठान्
 विनिघ्नन्, रणप्रभु अर्जुन युद्धे व्यगाहत । तस्य रथसैन्य विगाह्य
 तत पार्थ श्रेष्ठायुधधारिण वीर सुशर्माण शिलाशितै कट्कपत्रै
 शरै आससाद । सः रथिना श्रेष्ठ तस्य उपरि शरवर्षाणि ववर्ष ।
 तथा संशप्तका च वीरा पार्थ बाण समर्पयन् । तत सुशर्मा
 वीरश्रेष्ठ अर्जुन दशभि शरै विध्वा जनार्दनं भगवन्त दक्षिणे
 भुजे त्रिभि बाण अहनत् ।

हे राजन् धृतराष्ट्र ! तत अन्येन भलेन अर्जुनस्य केतु स
 विव्याध । तत विश्वकर्मणा कृत महान् वानरवर भीषयाण
 सुमहानाद ननाद जगर्ज च ।

तस्य वानरस्य निनदं श्रुत्वा तव सैन्य सत्रस्तम् । विपुलं
 भय आधाय तव सैन्य निश्चेष्ट समपद्यत । हे राजन् ! तदा
 निश्चेष्टा सा सेना तथा शुशुभे यथा नानापुष्पसमाकीर्ण
 चत्ररथ वनम् ।

हे कुरुश्रेष्ठ ! तत ते सैनिका पुन सङ्गा प्राप्य, अर्जुन निशिते
 बाणे सिपिचु । तत ते सवे सैनिका पाण्डवस्य अर्जुनस्य
 महान्त रथ परिवटु । तर्क्षणे बाणे विध्यमाना ते सवे सैनिका
 त निगृह्य प्रचुरुशु । हे धृतराष्ट्र ! ते ऋधाविष्टा सैनिका गजान्
 रथचक्रे च समन्तान् निग्रहीतु उपाक्रमन् ।

ભાગ ૪

ૐ

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

(સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો સહેલો ઉપાય)

ચોથો ભાગ

લેખક

પં. શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

—૦:૦—

સંવત્ ૨૦૦૮, શક ૧૮૭૩, ધ સ ૧૬૫૧

સ્વાધ્યાય-મંડળ, પારડી (જિ. સુરત)

નામોનાં રૂપ

—૦—૦—

નામની સાતે વિભક્તિઓનાં રૂપ બતાવવાની રીત આ પુસ્તકમાં આપવાની શરૂઆત કરી છે. વાંચક સારી રીતે અભ્યાસ કરશે તો તેને સંસ્કૃત વાક્યો બતાવવાનો ઉત્તમ (અભ્યાસ) મહાવરો થશે.

સાથે સાથે ક્રિયાઓનાં રૂપ પણ બતાવવામાં આવ્યા છે. એવા અભ્યાસથી વાંચક પોતેજ ક્રિયાપદ બનાવી તેનો ઉપયોગ કરી શકશે.

આશા છે, કે વાંચક એનો યોગ્ય અભ્યાસ કરી લાભ ઉઠાવશે.

સ્વાધ્યાય-મંડળ
' આનંદાશ્રમ '
પારડી (જિ. સુરત)

લેખક

શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

સુદ્રક અને પ્રકાશક— વસત શ્રીપાદ સાતવળેકર,
સ્વાધ્યાય-મંડળ, ભારત સુદ્રણાલય,
' આનંદાશ્રમ ' પારડી (જિ. સુરત)

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

—૦:—૦.—

ભાગ ચોથો

—:૧....૨:—

પાઠ ૧

સંસ્કૃતમાં “ વચન ” ત્રણ છે. ભાષામાં માત્ર બે જ (વચન) છે. એક સંખ્યાને “ એકવચન ” કહે છે, અને અનેક સંખ્યાને ‘ અનેક વચન ’ કહે છે, જેમકે—

एकः अश्वः = એક घोડો (એકવચન)

बहवः अश्वाः = ઘણાં घोડા (અનેક વચન)

પરંતુ સંસ્કૃતમાં એની વચ્ચે એક ‘ દ્વિવચન ’ પણ આવે છે, જેમકે—

एकः गजः = એક હાથી (એકવચન)

द्वौ गजौ = બે હાથી (દ્વિવચન)

बहवः गजाः = ઘણાં હાથી (બહુ વચન)

અન્ય ભાષાઓના વ્યવહારમાં અને સંસ્કૃત ભાષાનાં વ્યવહારમાં આ વચનોનાં ભેદ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

અત્યાર સુધીમાં વાંચકે એક વચનનાં રૂપ જનાવવાની યોગ્યતા મેળવી છે, અને એવાં રૂપ જનાવીને કેટલાંયે વાક્ય પછી જનાવતાં શીખ્યા છે. માટે હવે ત્રણે વચનોનાં રૂપ જનાવવાની રીત બતાવવાનો વિચાર કર્યો છે. આશા છે, કે વાંચક આ પાઠનું યોગ્ય અધ્યયન કરીને શબ્દોનાં રૂપ જનાવવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરશે.

‘ અકારાન્ત ’ નર ભતિનાં શબ્દોની સાત વિભક્તિઓ અને ત્રણે વચનોનાં રૂપ આ પ્રમાણે થાય છે—

ગજઃ (હાથી)

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
પ્રથમા	ગજઃ	ગજૌ	ગજાઃ
સંયોજન	(હે) ગજ !	(હે) ગજૌ !	(હે) ગજાઃ !
દ્વિતીયા	ગજં	ગજૌ	ગજાન્
તૃતીયા	ગજેન	ગજાભ્યાં	ગજૈઃ
ચતુર્થી	ગજાય	ગજાભ્યાં	ગજેભ્યઃ
પંચમી	ગજાત્	ગજાભ્યાં	ગજેભ્યઃ
ષષ્ઠી	ગજસ્ય	ગજયોઃ	ગજાનામ્
સપ્તમી	ગજે	ગજયોઃ	ગજેષુ

એનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે—

- ૧ ગજઃ - એક હાથી
 પ્રથમા ૨ ગજૌ - બે હાથી
 ૩ ગજાઃ - ઘણાં હાથી

૧

૧ ગજ - (હે) એક હાથી !

સવોધન ૨ ગજૌ -- (હે) બે હાથીઓ !

૩ ગજા -- (હે) ઘણાં હાથીઓ !

૧ ગજં - એક હાથીને

દ્વિતીયા ૨ ગજૌ - બે હાથીઓને /

૩ ગજાન્ - ઘણાં હાથીઓને

૧ ગજેન . એક હાથીએ

તૃતીયા ૨ ગજાભ્યાં- બે હાથીઓએ

૩ ગજૈઃ - ઘણા હાથીઓએ

૧ ગજાય -- એક હાથીને માટે

ચતુર્થી ૨ ગજાભ્યાં-બે હાથીને માટે

૩ ગજેભ્યઃ - ઘણાં હાથીઓને માટે

૧ ગજાત્ - એક હાથીથી

પંચમી ૨ ગજાભ્યાં- બે હાથી વડે

૩ ગજેભ્યઃ - ઘણાં હાથી વડે

૧ ગજસ્ય - એક હાથીનાં

ષષ્ઠી ૨ ગજયો - બે હાથીઓનાં

૩ ગજાનાં - ઘણાં હાથીઓનાં

૧ ગજે - એક હાથીમાં

સપ્તમી ૨ ગજયો - બે હાથીઓમાં

૩ ગજેષુ - ઘણાં હાથીઓમાં

અગાઉનાં ભાગોમાં અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દો ઘણાં આવ્યા છે. તેનાં રૂપો વાંચક જાતેજ આ પ્રમાણે જનાવી શકે છે. એક વચનનાં રૂપ તો વાંચક જાતે જનાવી શકે છે જ.

દ્વિવચનનાં રૂપ—પ્રથમા, સંજોધન અને બીજીના સરખાંજ છે ત્રીજી, ચોથી અને પાંચમીનાં પણ એક સરખાંજ થાય છે, તથા છઠ્ઠી અને સાતમીનાં પણ સરખાં થાય છે. વાંચક આ સમાનતાને ધ્યાનમાં લેશે તો દ્વિવચનનાં રૂપ જનાવવાં તેને માટે સહેલાં થઈ પડશે.

બહુવચનનાં રૂપ—પ્રથમા અને સંજોધનના પરસ્પર સરખાં છે. ચોથી અને પાંચમીનાં પણ સમાન છે.

આ સમાનતા વાંચકોનાં ધ્યાનમાં આવવાને માટે એક બીજા શબ્દનાં પણ રૂપ જતાવવામાં આવે છે—

હસ્તઃ (હાથ)

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૧	હસ્તઃ	હસ્તૌ	હસ્તાઃ
સં૦	(હે) હસ્ત !	(હે) „	(હે) „
૨	હસ્તં	„	હસ્તાન્
૩	હસ્તેન	હસ્તામ્યાં	હસ્તૈઃ
૪	હસ્તાય	„	હસ્તેમ્યઃ
૫	હસ્તાત્	„	„
૬	હસ્તસ્ય	હસ્તયોઃ	હસ્તાનામ્
૭	હસ્તે	■	હસ્તેષુ

જે રૂપ ઉપરનાં રૂપ જેવાજ થાય છે, ત્યાં (") આ ચિન્હ મૂક્યું છે.

વાક્ય

સઃ મનુષ્યઃ પાદાભ્યાં ગચ્છતિ = તે માણસ (ભે) પગે જાય છે.
 અહં કર્ણાભ્યાં શ્રુણોમિ = હું (ભે) કાનેથી સામણું છું.
 ગજેભ્યઃ જલં દેહિ = (ઘણા) હાથીઓને માટે પાણી આપ.
 તથ ગજાનાં પંક્તિઃ અસ્તિ = ત્યાં (ઘણાં) હાથીઓનું ટોળું છે.
 સઃ બાલ શબ્દાનાં પ્રયોગં જાનાતિ = તે બાળક (ઘણા) શબ્દોના
 પ્રયોગ જાણે છે.

અશ્વાનાં શબ્દં શ્રુણુ = [ઘણા] ઘોડાઓને અવાજ સામણ.
 સઃ નરાણાં પાલકઃ અસ્તિ = તે માણસોના પાલક છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

સ નરાણાં પાલકોઽસ્તિ । ગજેભ્યો જલં દેહિ ।
 તથ ગજાનાં પંક્તિરસ્તિ । પંક્તિર્નાસ્તિ તથ ગજાનામ્ ।
 પાલકો નરાણાં સોઽસ્તિ । ત્વં દેહિ જલં ગજેભ્યઃ ।
 અસ્તિ પાંક્તિસ્તથ ગજાનામ્ । તથ નાસ્તિ પંક્તિ-
 ગજાનામ્ ।

પાઠ ૨

આ પાઠમાં પણ પુનઃ અકારાન્ત નર બ્રતિનાં શબ્દોનાં રૂપો બનાવવાની રીત બતાવી છે—

નરઃ (માણસ)

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૧	નરઃ	નરૌ	નરાઃ
સં૦	(હે) નર !	(હે) ”	(હે) ”
૨	નરમ્	”	નરાન્
૩	નરેણ	નરાભ્યામ્	નરૈઃ
૪	નરાય	”	નરેભ્યઃ
૫	નરાત્	”	નરેભ્યઃ
૬	નરસ્ય	નરયોઃ	નરાણામ્
૭	નરે	”	નરેણુ

જે રૂપો સમાન થાય છે તે જગ્યાએ [”] આ ચિન્હ મૂક્યું છે. વાંચકે એને સારી પેઠે ધ્યાનમાં લેવું.

આ રૂપો યાદ રાખવાથી વાંચક ઘણીજ સરળતાથી વિભક્તિઓનાં રૂપ બનાવી શકે છે.

એનો હવે ઉપયોગ જુઓ—

“ પ્રથમા ”

एक नरः तत्र अस्ति = એક માણસ ત્યાં છે.

દ્વૌ નરૌ તત્ર ન સ્ત = બે માણસો ત્યા નથી.

વહવઃ નરા. અત્ર સન્તિ = ઘણાં માણસો અહીં છે.

“ સંવોધન ”

હે નર ! ત્વં કિં કરોપિ ? = હે (એક) મનુષ્ય ! તું શું કરે છે ?

હે નરૌ ! કુત્ર ગચ્છયઃ ? = હે (બે) મનુષ્યો ! તમે ક્યાં જાઓ છો ?

હે નરા ! મદ્વચનં શૃણુત = હે (ઘણા) મનુષ્યો ! મારૂ વચન સાંભળો.

“ દ્વિતીયા ”

ધન પુરુષાર્થિનં નરં આગચ્છતિ = ધન પુરુષાર્થી મનુષ્ય પ્રતિ આવે છે.

સ પુરુષં નરૌ પ્રતિ ગચ્છતિ = તે માણસે [બે] મનુષ્યો તરફ જાય છે.

ત્વં તાન્ નરાન્ અત્ર આનય = તું તે (ઘણાં) માણસોને અહીં લાવ.

“ તૃતીયા ”

તેન નરેણ દ્વદાર્નીં કિં કૃતમ્ ? = તે માણસે હમણા શું કર્યું ?

નરાભ્યાં ન કિમપિ કૃતમ્ = (બે) માણસોએ કંઈ પણ કર્યું નહિ.

સર્વેઃ નરૈઃ કિં ઉક્તમ્ ? = બધા મનુષ્યોએ શું કહ્યું ?

“ ચતુર્થી ”

ત્વં તસ્મૈ નરાય કિં દદાસિ ? = તું તે માણસ માટે શું આપે છે ?

નરાભ્યાં ઉદકં દેહિ = (બે) માણસો માટે પાણી આપો.

સઃ નરેભ્યઃ અન્નં દદાતિ = તે (ઘણા) માણસો માટે અન્ન આપે છે.

“ પંચમી ”

તત્સ્માન્ નરાત્ મયા ઘનં લઙ્ઘ્યં = તે મનુષ્યથી મેં ધન પ્રાપ્ત કર્યું.
તાભ્યાં નરાભ્યાં ત્વં કિંદ્ર્છસિ ? = તે (જો) મનુષ્યોથી (પાસેથી)
તમે શું ચાહો છો ?

નીચેભ્ય નરેભ્ય ત્વં અન્ન આગચ્છ = નીચે મનુષ્યોથી તું અહીં
આવ.

“ પછી ”

તસ્ય નરસ્ય પ્રશસ્તં રૂપં અસ્તિ = તે મનુષ્યનું ચોથું રૂપ છે
તયો નરયો દ્વદાર્ણી યુદ્ધં જાતં = તે (જો) મનુષ્યોનું હવે યુદ્ધ
થયું.

દ્વદાર્ણી તત્ર નરાણાં મહાન્ સમૂહઃ સંમિલિનઃ = હવે ત્યાં (ઘણાં)
મનુષ્યોનું મોટું ટોળું જમાય છે

“ સત્તમી ”

તસ્મિન્ નરે ક વિશેષઃ ? = તે માણસમાં શું વિશેષ છે ?
તયો નરયો ન ક અપિ વિશેષઃ = તે (જો) મનુષ્યોમાં કંઈ
વિશેષ નથી.

નોરેષુ વિદ્વાન્ પુરુષ પ્રશસ્યતે = મનુષ્યોમાં વિદ્વાન પુરુષ પ્રશંસા
પામે છે

‘ અકારાન્ત ’ નર બાતિ ‘ નર ’ શબ્દોની સાતે વિભક્તિઓના રૂપો વાક્યોમા આ પ્રમાણે કરવામા આવે છે વાચકે આ પ્રમાણે રૂપો બનાવીને તે રૂપો વડે અનેક સંસ્કૃત વાક્યો બનાવવાનો અભ્યાસ કરવો.

અકારાન્ત પુર્લિંગ શબ્દ

સ્વાધ્યાય	= સ્વઅધ્યયન	કોવિદઃ	= જ્ઞાની
સન્ન	= સત્પુરુષ	ત્યાગ	= દાન
આર્ય	= આર્ય	જય	= વિજય
વર્ણ	= રંગ	બુધ	= વિદ્વાન
આશ્રમ	= આશ્રમ	આચાર્ય	= આચાર્ય
યાગ	= યજ્ઞ	ઉપવાસ	= ઉપવાસ

વાક્ય

ત્વં કિ સ્વાધ્યાયં ન કરોષિ ? = તું સ્વાધ્યાય કેમ કરતો નથી
 તવ ગુરુઃ સન્ન અસ્તિ । = તારો અધ્યાપક સન્ન નથી
 આર્યેણ કિ અધીતમ્ ? = આર્યે શું અધ્યયન કર્યું ?
 શાસ્ત્રેષુ કોવિદઃ અત્ર ન કઃ અપિ અસ્તિ = શાસ્ત્રોમા જ્ઞાની
 અહીં કોઈ પણ નથી
 ય ધનસ્ય ત્યાગ કરોતિ સ એવ ત્યાગી હિતિ ઉચ્યતે = જે ધનનું
 દાન આપે છે, તે ત્યાગી કહેવાય છે.

अहं जयाय यत्नं करोमि = हुं विजय भाटे यत्नं करूं छुं.
 अद्य अहं उपवासं करोमि = आज्ञे हुं उपवास करूं छुं.

संधि करेखां वाड्यो.

आर्येण किमधीतम् ? किमधीतमार्येण ? किमार्ये-
 णाधीतम् ? आर्येणाधीतं किम् ? शास्त्रेषु कोविदोऽत्र
 न कोऽप्यस्ति । अत्र न कोऽपि शास्त्रेषु कोविदोऽस्ति ।
 कोविदः शास्त्रेष्वत्र न कोऽप्यस्ति । कोऽपि नास्त्यत्र
 कोविदः शास्त्रेषु । अद्याहमुपवासं करोमि । करोम्यु-
 पवासमद्याहम् । अहमद्य करोम्युपवासम् । उपवास-
 महमद्य करोमि । करोम्यहमद्योपवासम् । यो धनस्य
 त्यागं करोति स एव त्यागीत्युच्यते । यः करोति
 त्यागं धनस्य स एवोच्यते त्यागीति । त्यागीति स
 एवोच्यते यस्त्यागं धनस्य करोति । उच्यते स एव
 त्यागीति यः करोति धनस्य त्यागम् । करोति यो
 धनस्य त्यागं स एवोच्यते त्यागीति ।

પાઠ ૩

પૂર્વનાં જે પાઠોમાં નામનાં ત્રણે વચનો વિષે થોડો વિચાર કર્યો છે. નામોનાં વચનોની સાથે સાથે ક્રિયાઓનો પણ વિચાર કરવો જરૂરી છે. માટે આ પાઠમાં ક્રિયાઓનો એટલો ખ્યાલ કર્યો છે. જે પ્રમાણે નામોની વિલક્ષિતાનાં રૂપોમાં એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચન એવાં ત્રણ વચન હોય છે, એજ પ્રમાણે ક્રિયાઓમાં પણ ત્રણ વચન હોય છે. જેમકે—

• વર્તમાન કાળ •

“વદ્” (બોલવું)

પુરુષ	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
પહેલો પુરુષ	वदामि	वदावः	वदामः
બીજો પુરુષ	वदसि	वदथः	वदथ
ત્રીજો પુરુષ	वदति	वदत	वदन्ति

વર્તમાનકાળ = જે વર્તમાન સમયનું વર્ણન કરે છે તેને વર્તમાન કાળ કહે છે.

૧ “વદામિ” નો અર્થ “ હું અત્યારે (હમણાં) બોલું છું. ”

૨ ભૂતકાળ = જે ભૂત અર્થાત્ જયા વખતની સ્થિતિ બતાવે છે તે.

૩ ભવિષ્યકાળ = જે હવે પછી આવનારો વખત બતાવે છે તે.

વર્તમાન કાળનાં રૂપ ઉપર આપ્યાં છે, ભૂત અને ભવિષ્ય કાળનાં રૂપે પાછળથી આપવામાં આવશે.

ઉપર ત્રણ પુરુષો આપ્યા છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

ઉત્તમ પુરુષ = “ હું ” એવો અર્થ બતાવનાર. એને ભાષામાં “ પ્રથમ પુરુષ ” પણ કહે છે.

મધ્યમ પુરુષ = ‘ તું ’ એવો અર્થ બતાવનાર. એને ભાષામાં ‘ દ્વિતીય પુરુષ ’ પણ કહે છે.

તૃતીય પુરુષ = ‘ તે ’ અથવા ‘ ત્રીજો ’ એવો અર્થ બતાવનાર. એને સંસ્કૃતમાં ‘ પ્રથમ પુરુષ ’ કહે છે, અને ભાષામાં ‘ તૃતીય પુરુષ ’ કહે છે.

વાક્ય બનાવવા પહેલાં (અહં) હું અને (ત્વં) તું નાં ત્રણે વચનોનાં રૂપ બાજીવાની જરૂર છે. માટે તે રૂપો અહીં આપવામાં આવે છે—

	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
(ઉત્તમ પુરુષ)	અહં	આવાં	વયં
પ્રથમા	(હું)	(અમે બે)	(અમે બધાં)
(મધ્યમ પુરુષ)	ત્વં	યુવાં	યૂયં
પ્રથમા	(તું)	(તમે બે)	(તમે બધાં)
(તૃતીય પુરુષ)	સઃ	તૌ	તે
પ્રથમા	(તે)	(તેઓ બે)	(તેઓ બધાં)

ત્રીજા પુરુષની જગ્યાએ કેાઈ રજુ નામનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે; પરંતુ ઉત્તમ અને મધ્યમ પુરુષોનાં સ્થાનપર જણાવેલાં સર્વનામોના શબ્દોનો જ પ્રયોગ થાય છે. જણાવેલી ક્રીયાના રૂપોની સાથે એક એક શબ્દ પહેલાં, બીજા અને ત્રીજા પુરુષનો ભેડીને વાક્ય બને છે, પહેલા પુરુષની ક્રિયાઓની સાથે ક્રમશઃ વચનોનાં અનુસાર પહેલા પુરુષનાં સર્વનામ તથા બીજાઓની સાથે અન્ય ભેડાય છે. જુઓ—

“ ઉત્તમ પુરુષ ”

૧ અહં વદામિ = હું બોલું છું.

૨ આવાં વદાવઃ = અમે (બે) બોલીએ છીએ.

૩ વયં વદામઃ = અમે (બધા) બોલીએ છીએ.

“ મધ્યમ પુરુષ ”

૧ ત્વં વદસિ = તું બોલે છે.

૨ યુવાં વદથઃ = તમે (બે) બોલો છો.

૩ યૂયં વદથ = તમે (બધા) બોલો છો.

“ તૃતીય પુરુષ ”

૧ સઃ વદતિ = તે બોલે છે.

૨ તૌ વદતઃ = તે (બે) બોલે છે.

૩ તે વદન્તિ = તે (બધા) બોલે છે.

—અથવા—

૧ રામઃ વદતિ = રામ બોલે છે.

૨ રામલક્ષ્મણૌ વદતઃ = રામલક્ષ્મણ બોલે છે.

૩ મનુષ્યાઃ વદન્તિ = (બધા) માણસો બોલે છે.

આ રીતિ સારી પેઠે ધ્યાનમાં આવે એ માટે થોડાં વાક્યો અહીં આપવામાં આવે છે—

- ૧ અહં ગચ્છામિ = હું જાઉં છું.
 ૨ આવાં ગચ્છાવઃ = અમે (બે) જઇએ છીએ.
 ૩ વયં ગચ્છામઃ = અમે (બધા) જઇએ છીએ.
 ૧ ત્વં ગચ્છસિ = તું જાય છે.
 ૨ યુવાં ગચ્છયઃ = તમે (બે) જાઓ છો.
 ૩ યૂયં ગચ્છથ = તમે (બધાં) જાઓ છો.
 ૧ સઃ ગચ્છતિ = તે જાય છે.
 ૨ તૌ ગચ્છતઃ = તે (બે) જાય છે.
 ૩ તે ગચ્છન્તિ = તે (બધા) જાય છે.

—કિંવા—

- ૧ મનુષ્યઃ ગચ્છતિ = માણસ જાય છે.
 ૨ મનુષ્યૌ ગચ્છતઃ = (બે) માણસ જાય છે.
 ૩ મનુષ્યાઃ ગચ્છન્તિ = (બધા) માણસ જાય છે.

પ્રત્યેક વચનના રૂપની સાથેજ ક્રિયાનું તેજ વચનનું રૂપ લાગે છે. ભાષામાં ક્રિયામાં પણ માત્ર બે વચનજ છે, પરંતુ સંસ્કૃતમાં ત્રણ વચન છે. વાંચકે એનો ઉપયોગ ખાસ ધ્યાનપૂર્વક તપાસવો અને યાદ રાખવો જોઈ આગળ જૂલ ન થાય.

આ વિષય અત્યંત મહત્વનો છે, માટે ધ્યાનમાં રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

પાઠ ૪

હવે આ પાઠમાં કેટલાક અકારાન્ત શબ્દ આપવામાં આવે છે.
'એનાં રૂપ અગાઉ લખ્યા પ્રમાણેના નિયમો અનુસારજ કરવાં.

શબ્દ (અકારાન્ત પુલિંગ)

ગ્રામઃ	= ગામ	અપૂષ	= માલપૂડો
આપણઃ	= બબ્બર	સૂષઃ	= દાળ
લેખકઃ	= લેખક	ઓદનઃ	= ભાત
પર્વતઃ	= પહાડ	રથઃ	= રથ, ગાડી
માર્ગઃ	= માર્ગ, રસ્તો	અર્મકઃ	= છેકરો
ચરણઃ	= પગ	પ્રસાઃ	= મહેરબાની, કૃપા ✓
મૂષકઃ	= ઉદર	રક્ષકઃ	= રક્ષણ કરનાર
વત્સઃ	= વાછરડો	સેવકઃ	= નોકર

વાક્યો

અહં ગ્રામં ગચ્છામિ = હું ગામમાં જાઉં છું.
સઃ ગ્રામાત્ આગચ્છતિ = તે ગામથી આવે છે.
તૌ ગ્રામં ગચ્છતઃ = તે (બે) ગામ જાય છે.
તે મનુષ્યાઃ ગ્રામાત્ આગચ્છન્તિ = તે માણસો ગામથી આવે છે.
સેવકઃ આપણં ગચ્છતિ = નોકર બબ્બર જાય છે.
સેવકૌ આપણં ગચ્છતઃ = (બે) નોકર બબ્બર જાય છે.
સેવકાઃ આપણં ગચ્છન્તિ = (ઘણાં) નોકર બબ્બર જાય છે.

તવ લેખકઃ કદા આગમિષ્યતિ ? = તારો લેખક ક્યારે આવશે ?

મમ લેખકૌ અધુના આગમિષ્યતઃ = મારા (બે) લેખક હવે આવશે.

તે સર્વે પુરુષાઃ શ્વઃ આગમિષ્યન્તિ = તે બધા માણસો કાલે આવશે.

હિમપર્વતસ્ય માર્ગે ત્વં જાનાસિ કિમ્ ? = શું હિમપર્વતનો માર્ગ તું જાણે છે ?

તવ વત્સઃ કિં કરોતિ ? = તારો વાછરડો શું કરે છે ?

મમ દ્વૌ વત્સૌ ઘાવતઃ = મારા બે વાછરડા દોડે છે.

તસ્ય પુત્ર તત્ર ઘાવતિ = તેનો છેકરો ત્યાં દોડે છે.

મમ સર્વે પુત્રાઃ દ્વદાર્ની ઘાવન્તિ = મારા બધા પુત્રો હવે દોડે છે.

વાક્ય

. હવે આ બધી વિલકિતનો ખ્યાલ આપના ધ્યાનમાં આવ્યો.
હશે તો, આપ નીચે લખેલાં વાક્યો સહેલાઈથી સમજી શકશો.

ત્વં કુત્ર ગચ્છસિ ? યુવાં કુત્ર ગચ્છથઃ ? યૂયં કદા
અત્ર આગચ્છથ ? અહં તત્ર ન ગચ્છામિ । આવાં તત્ર
ન ગચ્છાવઃ । વયં કદાપિ તત્ર ન ગચ્છામઃ ।

તત્ર ત્વં કિં ન ગચ્છસિ ? તત્ર યુવાં કિં ન ગચ્છથઃ ?
તત્ર યૂયં કિં ન ગચ્છથ ? યત્ અહં પઠામિ, તત્ ત્વં

किं न वदसि ? यत् अहं न पठामि, तत् युवां किं वदथः ? यत् अहं पठामि, तत् यूयं किं न वदथ ?

रामः इदानीं उद्यानं गच्छति । रामलक्ष्मणौ इदानीं उद्यानं गच्छतः । रामलक्ष्मणभरताः इदानीं उद्यानं गच्छन्ति ।

अथ सः मनुष्यः आपणं गच्छति । अथ तौ मनुष्यौ आपणं गच्छतः । अथ ते मनुष्याः आपणं गच्छन्ति ।

श्वः अहं तत्र नैव गमिष्यामि । श्वः आयां तत्र नैव गमिष्याथः । श्वः घयं तत्र नैव गमिष्यामः ।

कदा तौ पाठशालां गच्छतः ? कदा ते ग्रामं गच्छन्ति ? कदा सः नगरं गच्छति ?

स सर्वदा नगरात् नगरं किं गच्छति ? तौ सदा ग्रामात् ग्रामं किं गच्छतः ? ते सर्वदा ग्रामात् ग्रामं किं गच्छन्ति ?

बालकः उद्यानं कदा गच्छति ? द्वौ बालकौ उद्यानं गत्वा पश्चात् आपणं गच्छतः । सर्वे बालकाः अध्य-
यनस्य पश्चात् भ्रमणाय गच्छन्ति ।

त्वं सायंकाले कुत्र गमिष्यसि ? युवां प्रातःसमये

કુત્ર ગમિષ્યથઃ ? યૂયં મધ્યાહ્નસમયે અત્ર કિં ન આગચ્છથ ?

અહં રાત્રૌ ગુરોઃ ગૃહં ગચ્છામિ । આવાં દિનસમયે પાઠશાલાં ગચ્છાવઃ । ઘયં અનઘ્યાયસમયે કુત્ર અપિ ન ગચ્છામઃ ।

યથા અહં તત્ર ગચ્છામિ, તથા ત્વં અપિ તત્ર આગ-
ચ્છસિ કિમ્ ? અહં તત્ર કથં ગન્તું શક્નોમિ ? યદિ
ત્વં આગમિષ્યસિ, તર્હિ અહં અપિ આગમિષ્યામિ ।

વાંચકે આ વાક્યોમાં નામો અને ક્રિયાઓનાં વચનોનો સંબંધ તપાસવો. એક વચનનાં નામની સાથે એક વચનની ક્રિયા આવે છે, અને દ્વિવચનની સાથે દ્વિવચનની અને બહુવચનની સાથે બહુવચનની ક્રિયા આવે છે, આ ખાસ યાદ રાખવું જોઈએ.

સંદ્ધિ કરેલાં વાક્યોઃ

યદહં પઠામિ તદ્યૂયં કિં વદથ ? યદહં પઠામિ તદેવ યૂયં કિં વદથ ? રામ હદાનીમુદ્યાનં ગચ્છતિ । ગચ્છતીદાનીમુદ્યાનં રામઃ । રામો ગચ્છતીદાનીમુદ્યાનમ્ । ગચ્છત્યુદ્યાનમિદાર્નો રામઃ । હદાર્નો રામો ગચ્છત્યુદ્યાનમ્ ।

પાઠ ૫

આ પાઠમાં અકારાન્ત નામોના કેટલાક પ્રત્યય આપ્યા છે, એમને નામો સાથે જોડવાથી વિભક્તિના રૂપો સરળતાથી બનાવી શકાય છે—

વિભક્તિનાં પ્રત્યય

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	વહુવચન
૧	—ઃ	—ઔ	—ઞઃ
સં૦	—	—,	—
૨	—મ્	—	—અન્
૩	—ઇન	—આમ્બ્યાં	—એઃ
૪	—આય	—	—ઇમ્બ્યઃ
૫	—આત્	—	—
૬	—સ્ય	—યોઃ	—અનાં
૭	—ઈ	—	—ઇપુ

આ પ્રત્યયોને અકારાન્ત પુલિંગ નામોની સાથે જોડીને વિભક્તિઓના રૂપ બનાવો—

૧	મોદકઃ	મોદકૌ	મોદકાઃ
સં૦	(હે) મોદક	(હે) ,	(હે) ,
૨	મોદકં	—	મોદકાન્
૩	મોદકેન	મોદકામ્બ્યાં	મોદકૈઃ
૪	મોદકાય	—	મોદકેમ્બ્યઃ

૫	મોદકાત્	મોદકામ્યાં	મોદકેમ્યઃ
૬	મોદકસ્ય	મોદકયોઃ	મોદકાનાં
૭	મોદકે	,,	મોદકેષુ

વાંચકે આ નામોનાં પ્રત્યયોનો અનુલ્લેખ કરવો અને આ પ્રમાણે પ્રત્યયો યાદ રાખીને નામોનાં રૂપ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. એક વાર આ રીત સારી પેઠે ધ્યાનમાં આવી જશે તો પછી કંઈ પણ મુશ્કેલી રહેશે નહિ.

હવે થોડા અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ મોટે કરો અને તેમના પહેલાંની જેમ રૂપ બનાવો.

અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ ।

આમ્રઃ = ઠેરી	વૃક્ષઃ = વૃક્ષ
વેદઃ = વેદ	મન્ત્રઃ = મન્ત્ર
દણ્ડઃ = ઠંડ, લાકડી	ધૂમ્રઃ = ધુમાડો
લોભઃ = લોભ	કુમારઃ = છોકરો
વાસઃ = રહેણું	સમુદ્રઃ = સાગર, સમુદ્ર
સ્વરઃ = અવાજ	રસઃ = રસ
જનઃ = મનુષ્ય	ઇન્દ્રઃ = ઇન્દ્ર, પ્રમુખ.

વાક્ય

અહં આમ્રં સ્વાદામિ = હું ઠેરી ખાઉં છું.

આવાં આમ્રી સ્વાદાવઃ = (બે) અમે (બે) ઠેરી ખાઈએ છીએ.

વયં આમ્રાં સ્વાદામઃ = અમે (બધા) બે ઠેરી ખાઈએ છીએ.

વાચકે આમા એક ખાસ વાત પર ધ્યાન આપવાનું છે દરેક વાક્યમા “ કર્તા ” હોય છે ક્રિયાનો કરનાર કર્તા હોય છે ઉપલા વાક્યોમા ખાવાની ક્રિયા કરનાર શબ્દ કર્તા છે પહેલા વાક્યમા “ અહં ” એ કર્તા છે કર્તાના વચન પ્રમાણે જ ક્રિયાના વચન થાય છે પહેલા વાક્યમા કર્તાનું એકવચન છે, એટલા માટે ક્રિયા પણ એક વચનમા બની છે બીજા વાક્યમા કર્તા દ્વિવચનમા છે, માટે ક્રિયા દ્વિવચનમા બની છે, અને ત્રીજા વાક્યમા કર્તા બહુવચનમા છે, માટે ક્રિયા પણ બહુવચનમા થઈ ગઈ છે આ પ્રમાણે કર્તાના વચન પ્રમાણે ક્રિયાનું વચન પણ થવું જ જોઈએ.

કર્તા અને ક્રિયા આ બે પદોને બાદ કરતા ઉપલા વાક્યોમા જે ત્રીજો શબ્દ છે, તેને ‘ કર્મ ’ કહે છે કર્તા જે કાર્ય કરે છે, તે કાર્યનું પરિણામ જે પદાર્થ પર પરિણમે, તેનું નામ ‘ કર્મ ’ હોય છે

કેટલીક ક્રિયા કર્મની સાથે થાય છે, તેને ‘ સકર્મક ક્રિયાપદ ’ કહે છે તથા કેટલીક ક્રિયા કર્મ વિના થાય છે, તેને ‘ અકર્મક ક્રિયાપદ ’ કહે છે. એ બંનેના ઉદાહરણ જુઓ—

સકર્મક ક્રિયાપદ

રામ આમ્ર મક્ષયતિ = રામ કેરી ખાય છે
 વિષ્ણુ વિશ્વ ધારયતિ = વિષ્ણુ વિશ્વ ધારણ કરે છે
 કૃષ્ણ યુદ્ધ કરોતિ = કૃષ્ણ યુદ્ધ કરે છે

મનુષ્યઃ જલં પિવતિ = માણસ પાણી પીએ છે.
 સઃ પુસ્તકં નયતિ = તે ચોપડી લઈ જાય છે.
 ત્વં પાઠં પઠસિ = તું પાઠ ભણે છે.

આ ક્રિયાપદ સકર્મક છે, કારણકે એ ક્રિયાઓને કર્મની અપેક્ષા રહે છે. જો ફક્ત “ સઃ પઠતિ ” એટલું જ કહેવામાં આવે તો સવાલ થાય છે, કે “ શું ભણે છે ? ” પ્રશ્નનો ઉત્તર આવે અર્થાત્ ‘ કર્મ ’ બતાવે ત્યાં સુધી સમાધાન જ થતું નથી. માટે ક્રિયાપદ સકર્મક કહેવાય છે. હવે “ અકર્મક ક્રિયાપદ ” જુઓ—

અકર્મક ક્રિયાપદ

સઃ અસ્તિ = તે છે.
 અહં ઘાવામિ = હું દોડું છું.
 સઃ તિષ્ઠતિ = તે થાભે છે.
 સઃ ભવતિ = તે થાય છે.

આ ક્રિયાપદો અકર્મક છે, કારણ કે કોઈ પણ ખીલ કર્મની અપેક્ષા આ ક્રિયાપદોને નથી. “ ઘાવતિ ” કહેવાથી જ માત્ર ક્રિયાનો અર્થ પૂરેપૂરો સમજાય છે. “ સ્થાવતિ ” તે પ્રમાણે નથી, કારણકે એ ક્રિયાના ઉચ્ચારની સાથે આવાની વસ્તુ પણ કહેવી જરૂરી બને છે. વાંચકે આ વાતનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો અને સમજવું કે આ ક્રિયાઓનો બેદ કેવો છે, જેથી આગળ જતાં ભૂલો ન થાય.

પાઠ ૬

આ પાઠમાં ક્રિયાપદોનાં પ્રત્યય આપવામાં આવ્યા છે, તે લગાડીને ક્રિયાપદોનાં રૂપ વાચક બનાવી શકે છે—

પુરુષ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
ઉત્તમ૦	-મિ	-વઃ	-મઃ
મધ્યમ૦	-સિ	-થઃ	-થ
તૃતીય૦	-તિ	-તઃ	-અન્તિ

જે પ્રત્યયોનાં પ્રારંભમાં 'મ' અથવા 'વ' હોય છે, તેના પહેલાંના અક્ષરને આ થાય છે. દાખલા તરીકે—

૧	ગચ્છામિ	ગચ્છાવઃ	ગચ્છામઃ
૨	ગચ્છસિ	ગચ્છથઃ	ગચ્છથ
૩	ગચ્છતિ	ગચ્છતઃ	ગચ્છન્તિ

વાક્યાનિ ।

અહં ગચ્છામિ । આવાં ગચ્છાવઃ । વયં ગચ્છામઃ ।
ત્વં ગચ્છસિ । યુવાં ગચ્છથઃ । યૂયં ગચ્છથ । સઃ
ગચ્છતિ । તૌ ગચ્છતઃ । તે ગચ્છન્તિ । પુરુષઃ ગચ્છતિ ।
મનુષ્યૌ ગચ્છતઃ । દેવાઃ ગચ્છન્તિ । અહં વદામિ ।
આવાં ન વદાવઃ । વયં કથં વદામઃ ? ત્વં વદસિ કિં ?
યુવાં કિં વદથઃ ? યૂયં શબ્દાન્ વદથ । જન મુખેન
વદતિ । અશ્વૌ ન વદતઃ । મયૂરાઃ વદન્તિ ।

હવે કેટલીક ક્રિયાઓ આપી છે, તેનાં રૂપ પહેલાંનાં જેમ જ કરે—

ધાતુ	અર્થ	રૂપ
૧ ગમ (ગચ્છ)	જવું	ગચ્છતિ
૨ મક્ષ	ખાવું	મક્ષયતિ
૩ દૃશ (પદ્ય)	જોવું	પદ્યતિ
૪ ની (નય)	લઈ જવું	નયતિ
૫ પઠ	ભણવું, વાંચવું	પઠતિ
૬ સ્થા (તિષ્ઠ)	જેસવું	તિષ્ઠતિ
૭ ધાવ	ઢોડવું	ધાવતિ
૮ પા (પિવ)	પીવું	પિવતિ
૯ વદ	બોલવું	વદતિ
૧૦ ક્રીડ	રમવું	ક્રીડતિ

આ ધાતુઓનાં વર્તમાન કાળનાં રૂપ બનાવવાનાં પ્રત્યય આ પાઠમાં આપ્યા છે. મૂળ ધાતુઓનાં જે સિદ્ધ રૂપ બને છે, તે કૌસમાં () આપ્યાં છે.

વાક્યાનિ ।

અહં પુસ્તકં પઠામિ = હું પુસ્તક વાચું છું.

આવાં પુસ્તકં ન પઠાવ = (જો) અમે પુસ્તક વાંચતાં નથી.

વયં ગ્રન્થં પઠામઃ = અમે (બધા) ગ્રંથ વાંચીએ છીએ.

રામઃ લેસં નૈવ પઠતિ = રામ લેખ વાંચતો નથી.

ચાલકૌ પુસ્તકં કિં ન ષટ્ત ? = (બે) બાળક પુસ્તક કેમ
વાચતા નથી ?

ચાલકા ગ્રન્થં દદાર્નો પઠન્તિ = (ઘણા) બાળકો ગ્રન્થ હમણા
વાંચે છે

અદં અત્ર ક્રીડામિ = હું અહીં રમું છું

આવા અત્ર ન ક્રીડાવ = અમે (બને) અહીં રમતા નથી

ચરં અત્ર એવ ક્રીડામ = અમે (બધા) અહીંજ રમીએ છીએ

ત્વં કુત્ર ક્રીડસિ ? = તું કયા રમે છે ?

યુવા સ્વગૃહે ક્રીડય = તમે (બને) પોતોના ઘરમા રમે છે

યૂયં મમ ગૃહે ન ક્રીડય = તમે (બધા) મારા ઘરમા રમતા
નથી

ત પુસ્તક કુત્ર નયતિ ? = તે ચોપડા કયા લઈ જાય છે ?

તૌ ષટ્તં અત્ર આનયત = તેઓ (બને) કપડા અહીં લાવે છે

તે અર્જનં ન નયન્તિ = તે (બધા) અર્જ લઈ જતા નથી

મનુષ્ય માગ તિષ્ઠતિ = માણસો માર્ગમા બેસે છે

નરો મદિરે તિષ્ઠત = (એ) માણસો મદિરમા બેસે છે

જના ઘને ન તિષ્ઠન્તિ = (બધા) માણસો ઘનમા યોજના નથી

એક જનઃ જલં પિવતિ = એક માણસ પાણી પીએ છે

દ્વૌ પુરુષો ડુગ્ધ પિવન્ત = બે માણસો દૂધ પીએ છે.

સર્વે માનવા રસં ન પિવતિ = બધા માણસો રસ પીતા નથી

યયા ત્વં ષદસિ, તથા તૌ ન ષટ્ત = જેમ તું બે છે, તેમ
તેઓ (બને) બે નથી.

યથા તૌ ઘાવતઃ, તથા અહં ન ઘાવામિ = જેમ તે (બંને) દોડે છે,
તેમ હું દોડી શકતો નથી.

તૌ કિં મક્ષયતઃ ? = તેઓ (બંને) શું ખાય છે ?

યુવાં કુત્ર ક્રીડયઃ ? = તમે (બંને) ક્યાં રમે છો ?

આવાં અત્ર પઠાવઃ = અમે (બંને) અહીં લખીએ છીએ.

વયં રૂપં પશ્યામઃ = અમે(બધા) રૂપ જોઈએ છીએ.

વાંચક આ પ્રમાણે નામોનાં વચન અને ક્રિયાઓનાં વચન એનો સારી પેઠે સંબંધ જોઈ લે અને સમજી લે કે જેથી એમાં ભૂલ ન થાય. અહીં એટલાં ઉદાહરણ આપ્યાં છે, કે જેને વિચારપૂર્વક તપાસવાથી બધી સમજણ પડી જશે.

સંધિ કેરેલાં વાક્યો

सर्वे मानवा रसं न पियन्ति । न पियन्ति रसं सर्वे
मानवाः । बालका इमं ग्रन्थमिदानीं पठन्ति ।
पठन्तिदानीं बालका इमं ग्रन्थम् । ग्रन्थमिममिदानीं
पठन्ति बालकाः । पठन्ति बालका इदानीमिमं
ग्रन्थम् । ग्रन्थं पठन्तीमं बालका इदानीम् । स मनुष्य-
स्तेन मार्गेण गच्छति ।

પાઠ ૭

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ રાજા દશરથઃ ઉવાચ- હૈ કૈકેયિ ! રામાત્ અન્યઃ
 મે ત્વત્તઃ પ્રિયતરઃ કઃ અપિ નાસ્તિ । ૨ તેન રાઘવેણ
 એવ શપે । ૩ અતઃ હૃદાર્ની તવ મનસેષ્ણિતં બ્રૂહિ,
 તત્ અધુના કરિષ્યામિ । ૪ તેન હૃષ્ટા કૈકેયિ મહાધોરં
 સ્વાભિપ્રાયં વ્યાજહાર । ૫ અત્ર અયં સત્યસંઘઃ સત્ય-
 વાક્ રાજા દશરથઃ મે ધરં દદાતિ । ૬ અમેન એષ
 રામસ્ય અભિપેક્ષમારમ્ભેણ મે ભરતઃ રાજ્યે અભિ-
 વિષ્યતામ્ । ૭ રામઃ ચ ધીરાજિનધરઃ ચતુર્દશવર્ષાણિ
 દણ્ડકારણ્યં આશ્રિતઃ તાપસો ભવતુ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ રાજા દશરથ બોલ્યા-હે કૈકેયિ ! રામથી બીજું તારા સિવાય
 મને કોઈ પણ વહાલું નથી. ૨ તે રામથી દ્રુના જ સૌગંદ લઉં છું.
 ૩ તારા મનનું (હૃષ્ણિતં) હૃષ્ટ કહે, હૃમણુંજ કરીશ. ૪ તેથી
 સંતોષ પામેલી કૈકેયિ પોતાનો અતિકઠોર અભિપ્રાય કહેવા લાગી.
 ૫ અહીં આ સત્યપ્રતિષ્ઠા સત્યવાદી રાજા દશરથ મને પરદાન આપે
 છે. ૬-એજ રામનાં રાજ્યતિલક સમારંભમા મારા ભરતને
 રાજ્યતિલક કરો. ૭ અને રામ વડકલ અને ચર્મ ધારણ કરી ચૌદ
 વર્ષ દંડકારણ્ય-વનમાં રહી વનવાસી બને.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૮ એવ મે પરમઃ કામઃ । ત્વયા દત્તં એવં વરં વૃણે ।
અથ એવ રામં વને પ્રયાન્તં પશ્યામિ । ૯ ઇતિ એવં
દારુણં વચઃ શ્રુત્વા મહારાજઃ દશરથઃ મથઃ નિઃ-
સંજઃ હ્રવ વમૂચ । ૧૦ પુનઃ સંજ્ઞાં પ્રાપ્ય, અસંવૃતાયાં
એવ ભૂમ્યાં આસીનઃ, દીર્ઘ ઉષ્ણં ચ નિઃશ્વસ્ય, ભૂયઃ
અપિ મોહં આપેદિવાન્ । ૧૧ ચિરેણ તુ સંજ્ઞાં પ્રતિ-
લમ્બ્ય ક્રુદ્ધઃ રાજા કૈકેયીં હૃદં અબ્રવીત્ । ૧૨ પાપે !
કિં તે રામેણ અપકૃતં ? ૧૩ સદા તવ વિપયે જનની-
તુલ્યાં વૃત્તિં રામઃ વહતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૮ આ મારી શ્રેષ્ઠ ઇચ્છા છે. તે આપેલું વરદાનજ (વૃણે)
સ્વીકાર કરું છું. આજેજ રામને વનમાં જતો જોઈશ. ૯ આ
પ્રમાણે આ ભાનનક વાળી માંભળીને મહારાજા દશરથ (સદ્યઃ) તેજ
પણે (નિઃસંજ) જોભાન જેવા થઈ ગયા. ૧૦ પુનઃ (સંજ્ઞાં)
ચેતના પામીને, (અ-સંવૃતાયાં) કઈ પણ પાથર્યા વિના ભૂમિ
પર જોસીને, દીર્ઘ અને ઉષ્ણ શ્વાસ છોડીને, વારંવાર મૂર્છા પામવા
લાગ્યા. ૧૧ પાછળથી ફરીથી ચેતન પામીને ક્રોધિત રાત્ર દેકેયીને
એમ જોડ્યા ૧૨ હે પાપી ઓ ! રામે તારો શો અપરાધ કર્યો ?
૧૩ હંમેશા તારે માટે માનુષત્વ વૃત્તિજ ગમ મેલે છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧૪ તીક્ષ્ણવિષા સર્પિણી ઇવ મયા ત્વં આત્મવિ-
નાશાય એવ સ્વભવનં નિવેશિતા । ૧૫ રામં અપશ્યતઃ
તુ મમ ચેતનં નષ્ટં ભવતિ । ૧૬ તત્ અલં । ત્યજ્યતાં
એવ નિશ્ચયઃ । અપિ એષઃ અહં તે ચરણૌ મૂર્ઘ્ના
સ્પૃશામિ, પ્રસીદ । ૧૭ અથ કૈકેયી રૌદ્રાત્ રૌદ્રં પ્રત્યુ-
વાચ । ૧૮ હે રાજન્ ! યદિ ચરો દત્ત્વા પુનઃ અનુ-
તપ્યસે તર્હિ પૃથિવ્યાં ધાર્મિકત્વં કથં કથયિષ્યસિ ?
૧૯ અહં તથ અગ્રતઃ અથ એવ મરિવ્યામિ વિપં
પીત્વા, યદિ રામઃ અભિપિચ્યતે । ૨૦ ક્રતે રામ-
વિવાસનાત્ અહં ન તુલ્યેયમ્ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૪ ઉઘ ઝેરવાળી સર્પિણી જેવી તને મેં મારાજ નાશને માટે
મારાજ ધરમા દાખલ કરી છે. ૧૫ રામના દર્શન ન કરવાથી તો
મારી ચેતનાજ નાશ પામે છે. ૧૬ માટે બસ, છેડી દે આ નિશ્ચયને,
હવે આ હું તારા ચરણોને મસ્તકવડે સ્પર્શ કરું છું, પ્રસન્ન
હો । ૧૭ હવે કૈકેયી ઘણુંજ બચકર બોલવા લાગી. ૧૮ હે રાજા !
જો જો વગ્દાન આપીને પડી પશ્ચાત્તાપ કરો છે તો પડી જગતમાં
ધાર્મિક કેવી રીતે કહેવાશે ? ૧૯ જો રામને રાજતિલક ધરો
તો હું તારી નજર સમક્ષ ઝેર પીને મરીશ. ૨૦ રામના વનવાસ
(ક્રતે) વિના હું સન્તોષ પામીશ નહિ

સમાસાઃ

- ૧ રામવિવાસનં - રામસ્ય વિવાસનં (રામનેા વનવાસ)
- ૨ સ્વામિપ્રાયઃ - સ્વસ્ય અભિપ્રાયઃ (પોતાનેા અભિપ્રાય)
- ૩ સત્યસન્ધઃ - સત્યા સન્ધા પ્રતિજ્ઞા યસ્ય (સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેની)
- ૪ સત્યવાક્ - સત્યા વાક્ વાણી યસ્ય (સત્ય છે વચન જેતું)
- ૫ અભિપેક્ષમારમ્ભઃ - અભિપેક્ષસ્ય સમારમ્ભઃ (રાત્ર્ય-તિલકનેા સમારંભ)
- ૬ ચીરાજિનઘરઃ - ચીરં ચ અજિનં ચ ચીરાજિને । ચીરાજિને ઘરતિ ઇતિ ચીરાજિનઘરઃ (વલ્કલ અને ચર્મ ધારણ કરનાર)

વાચકે આ સમાસોનેા તથા આ પાઠના વાક્યોનેા પણ સારા અભ્યાસ કરવો. અને જો બની શકે તેા આ વાક્યોની સંધિ બનાવી સરળ સંસ્કૃત વાક્યો બનાવીને લખી રાખવા.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

અહં તવાગ્રતોઽયૈવ મરિપ્યામિ વિપં પિત્વા યદિ રામોઽભિપિચ્યતે । રામો યદ્યાભિપિચ્યતે તર્હ્યહં વિપં પીત્વાઽયૈવાગ્રતસ્તથ મરિપ્યામિ । મરિપ્યામ્યગ્રતસ્તવાયૈવાહં વિપં પીત્વા યદિ રામોઽભિપિચ્યતે ।

५॥७ ८

तथा तान्दुःखितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्धृतराष्ट्रजः ।

क्लिश्यमानां च पाञ्चालीं विकर्ण इदमब्रवीत् ॥११॥

(म. भा. सभा. ६८)

(तथा) एवं प्रकारेण तान् पाण्डवान् दुःखितान् दृष्ट्वा (धृतराष्ट्रजः) धृतराष्ट्रात् जातः पुत्रः (विकर्णः) (क्लिश्यमानां) क्लेशैः पीडितां दुःखितां (पाञ्चालीं) द्रौपदीं च दृष्ट्वा इदं (अब्रवीत्) अवदत् ।

याज्ञसेन्या यदुक्तं तद्वाक्यं विब्रूय पार्थिवाः ।

अविधेकेन वाक्यस्य नरकः सद्य एव नः ॥१२॥

हे (पार्थिवाः) नृपाः ! (याज्ञसेन्या) द्रौपद्या यत् (उक्तं) कथितं (वाक्यं) वचनं तत् (विब्रूय) विश्लेषेण ब्रूय कथयत । द्रौपद्याः प्रश्नस्य उत्तरं दातव्यं इति अर्थः । वाक्यस्य (अविधेकेन) अविचारेण (नः) अस्माकं सर्वेषां (सद्यः) तत्क्षणं एव नरकः भविष्यति ।

भीष्मश्च धृतराष्ट्रश्च कुरुवृद्धतमावुभौ ।

समेत्य नाहतुः किञ्चिद्विदुरश्च महामतिः ॥ १३ ॥

भीष्मः च धृतराष्ट्रः च (उभौ) द्वौ अपि (कुरु-वृद्धतमौ) सर्वेषु कुरुषु अत्यन्तवृद्धौ । तौ द्वौ अपि (समेत्य) संगत्य किञ्चित् न (आहतुः) न उक्तवन्तौ

(महामतिः) महाबुद्धिमान् विदुरः च किञ्चित् अपि न आह ।

भारद्वाजश्च सर्वेषामाचार्यः कृप एव च ।

कुत एतावपि प्रश्नं नाहतुर्द्विजसत्तमौ ॥१४॥

(भारद्वाजः) द्रोणः च सर्वेषां कुरूणां आचार्यः ।

(कृपः) कृपनामकः एव च सर्वेषां कुरूणां आचार्यः ।

एतौ द्वौ अपि आचार्यौ (द्विजसत्तमौ) द्विजश्रेष्ठौ

(कुतः) किमर्थं प्रश्नं न आहतुः ?

ये त्वन्ये पृथिवीपालाः समेताः सर्वतो दिशम् ।

कामक्रोधौ समुत्सृज्य ते ब्रुवन्तु यथामति ॥१५॥

ये तु अन्ये (पृथिवीपालाः) भूपाः सर्वतः दिशं

(समेताः) संगताः प्राप्ताः ते कामक्रोधौ (समुत्सृज्य)

त्यक्त्वा परित्यज्य यथामति (ब्रुवन्तु) कथयन्तु ।

यदिदं द्रौपदी वाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा ।

विमृश्य कस्य कः पक्षः पार्थिवा वदतोत्तरम् ॥१६॥

शुभा द्रौपदी (असकृत्) अनेकवारं यद् इदं

वाक्यं उक्तवती । हे (पार्थिवाः) नृपाः ! (विमृश्य)

विचार्य कस्य कः पक्षः इति उत्तरं (वदत) कथयत ।

आ पाठमां संस्कृत श्लोकाणां अर्थं मरण संस्कृतभाषां आध्या

ये. वाचक ध्यानपूर्वकं अने वारंवार वांग्ये तो तेना ध्यानमां

બધા અર્થ આવી જશે. પ્રલોકોના અઘરા શબ્દ કૌંસમાં રાખ્યા છે. જો આ અર્થ વિના મુશ્કેલીએ વાચકને ધ્યાનમાં આવી ગયા તો સમજવું કે સારી પ્રગતિ થઈ છે. હવે અહીં પ્રલોકોના સમાસે આપવામાં આવ્યા છે.

સમાસ ।

- ૧ ધૃતરાષ્ટ્રજઃ- ધૃતરાષ્ટ્રાત્ જાતઃ (ધૃતરાષ્ટ્રથી ઉત્પન્ન થયેલો)
- ૨ કુરુવૃદ્ધતમૌ- કુરુષુ વૃદ્ધઃ કુરુવૃદ્ધઃ । અત્યન્ત કુરુવૃદ્ધઃ કુરુ-
વૃદ્ધતમઃ તૌ કુરુવૃદ્ધતમૌ (કોરવોમાં બે અતિવૃદ્ધ)
- ૩ મહામતિઃ- મહતી વિશાલા મતિ બુદ્ધિ યસ્ય । (વિશાળ
બુદ્ધિવાળો)
- ૪ દ્વિજસત્તમ - દ્વિજેષુ બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવૈશ્યેષુ સત્તમઃ શ્રેષ્ઠઃ દ્વિજ-
સત્તમઃ । (દ્વિજોમાં શ્રેષ્ઠ)
- ૫ પૃથિવીપાલ - પૃથિવ્યા પાલઃ પાલક । (પૃથ્વીનો પાલક)
- ૬ કામક્રોધૌ- કામ ચ ક્રોધઃ ચ કામક્રોધૌ (ક્રમ અને ક્રોધ)
- ૭ અસકૃત્ - ન સકૃત્ અસકૃત્ (એકવાર નહિ અનેકવાર)

વાચકે આ સમાસોનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો. આ અભ્યાસ-
થી સમાસોનું ઉત્તમ જ્ઞાન થશે.

સંધિ ।

૧ વિકર્ણં હૃદં- વિકર્ણઃ હૃદં ।

૨ યદુક્તં- યત્ યુક્તં ।

- ३ तद्वाक्यं- तत् वाक्यं ।
 ४ सद्य एव- सद्यः एव ।
 ५ भीष्मश्च- भीष्मः च ।
 ६ कृप एव- कृपः एव ।
 ७ एतावपि- एतौ अपि ।
 ८ नाहतुर्द्विज०- न आहतुः द्विज० ।
 ९ त्वन्ये- तु अन्ये ।
 १० सर्वतो दिशं- सर्वतः दिशं ।
 ११ उक्तवत्यसकृच्छुभा-उक्तवती अ-सकृत् शुभा ।

वांथडे आ संधिओने ध्यानधी तपासवी.

संधि करेलां वाडये।

व्याधो घाणैर्मृगं विध्यति । विध्यति मृगं घाणैः
 व्यधः । घाणैर्व्याधो विध्यति मृगम् । विध्यति
 व्याधो मृगं घाणैः । घाणैर्मृगं व्याधो विध्यति ? किं
 व्याधस्तत्र घाणैर्मृगं विध्यति ? कदा म्वलु घाणैर्विध्य-
 ति मृगं व्याधः ? एष व्याधोऽत्र विध्यति मृगं घाणैः ।

પાઠ ૯

। અગાઉના બે પાઠોમાં જે સંસ્કૃત વાક્યો આપ્યાં છે, તેની સંધિ કરીને સરળ સંસ્કૃત આ પાઠમાં આપવામાં આનું છે—

રાજા દશરથ ઉવાચ— હે કૈકેયિ ! રામાદન્યઃ મે ત્વત્તઃ પ્રિયતરઃ કોઽપિ નાસ્તિ । તેન રાઘવેનૈવ શપે । અતઃ હૃદાનીં મનસેષ્ણિતં વ્રૂહિ, તદધુન્ના કરિષ્યામિ । તેન હૃષ્ટા કૈકેયી મહાઘોરં સ્વાભિપ્રાયં વ્યાજહારઃ ।

અત્રાયં સત્યસન્ધઃ સત્યવાગરાજા દશરથો મે વરં વેદાતિ । અનેનૈવ રામસ્યાભિષેકસમારંભેણ મે ભરતો રાજ્યેઽભિષિચ્યતામ્ । રામસ્ય ચીરાજિનધરશ્ચતુર્દશ-વર્ષાણિ વ્વણ્ણકારણ્યમાશ્રિતસ્તાપસો ભવતુ ।

एष मे परमः कामः । त्वया दत्तमेव वरं धृणे । अथैव रामं घने प्रयान्तं पश्यामि ।

इत्येवं दारुणं वचः श्रुत्वा महाराजो दशरथः सद्यो निःसंज्ञ इव यभूय । पुनः संज्ञां प्राप्य असं-धृतायामेव भूम्यामासीनो, दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य भूयोऽपि मोहमापेदिवान् ।

ચિરેણ તુ સંજ્ઞાં પ્રતિલમ્બ કુદ્ધો રાજા કૈકેયી-મિદમવ્રવીત્ । પાપે ! કિં તે રામેણાપકૃતં ? સદા તવ વિપયે જનનીતુલ્યાં વૃત્તિં રામો વદતિ । તીક્ષ્ણવિપા

સર્પિણીવ મયા ત્વમાત્મચિનાશાયૈવ સ્વભવનં નિ-
વેશિતા । રામમપદ્યતસ્તુ મમ ચેતનં નષ્ટં ભવતિ ।
તદલં; ત્યજતામેષ નિશ્ચયઃ । અપ્યેષોઽહં તે ચરણૌ
મૃધ્ના સ્પૃશામિ, પ્રસીદ ।

અથ કૈકેયી રૌદ્રારૌદ્રં પ્રત્યુવાચ । હે રાજન્ !
યદિ ઘરૌ દત્ત્વા પુનરનુતપ્યસે, તર્હિ પૃથિવ્યાં ધાર્મિકત્વં
કથં કથપિપ્યસિ ? અહં તવાગ્રતોઽયૈવ મરિપ્યામિ
વિપં પીત્વા, યદિ રામોઽભિપિચ્યતે । ક્રતે રામ-
વિવાસનાદહં ન તુપ્યેયમ્ ।

સાતમા પાઠના સંસ્કૃત વાક્યોનું આ સંધિયુક્ત સંસ્કૃત છે. બે
એમાં કંઈ અઘડું માલમ પડે તો, સાતમા પાઠ તપાસવાથી શંકા
દૂર થશે.

હવે પૂર્વ પાઠોમાં આપેલા શ્લોકોનું સરળ સંસ્કૃત આ છે.
બુઓ—

તથા તાન્પાણ્ડવાન્દુઃગિતાન્હૃદ્વા ધૃતરાષ્ટ્રજો
વિકર્ણઃ ક્લિશ્યમાનાં પાશ્ચાર્ણીં ચ દૃષ્ટ્વેદમવ્રવીત્ ।

હે પાર્થિવાઃ ! યાજ્ઞસેન્યા યદ્વાક્યમુક્તં તદ્વિન્નૂત ।
વાક્યસ્ય અવિવેકેન સદ્ય એવ નરકઃ ।

મીપ્મશ્ચ ધૃતરાષ્ટ્રશ્ચોમી કુરુધૃન્દ્વતમૌ સમેત્ય
કિંચિન્નાહતુઃ, મદ્દામતિઃ વિદુરશ્ચ કિંચિત્ નાહ ।

મારદ્વાજઃ સર્વેપામાચાર્યઃ, કૃપ એવ ચૈતાવપિ દ્વિજ-
સત્તમૌ કૃતં પ્રશ્નં નાહતુઃ ।

યે ત્વન્યે પૃથિવીપાલાઃ સર્વતો દિશં સમેતાસ્તે
કામક્રોધૌ સમુત્સૃજ્ય યયામતિ બ્રુવન્તુ ।

શુભા દ્રૌપદ્યસકૃદ્યદિદં વાક્યમુક્તવતી । હે પાર્થિ-
વાઃ ! વિમૃઢ્ય કસ્ય કઃ પક્ષ इत्युत्तरं વદત ।

આ સંધિયુક્ત વાક્યો છે. એના મૂળ શ્લોક પૂર્વ પાઠોમાં છે.
શંકા પડે તો વાંચકે તે જોવા અને શંકા દૂર કરવી.

સૂચના— આ વાક્યોમાં પૂર્વ શ્લોકો કરતાં કોઈ કોઈ જગ્યા
એ વધુ શબ્દો આપવામાં આવ્યા છે. સરળતાથી અર્થ સમજી
શકાય તેથી એ પ્રમાણે કરવું પડ્યું છે.

સંધિ ।

૧ દશરથ ઉવાચ-- દશરથઃ ઉવાચ ।

૨ રામાદન્યઃ-- રામાત્ અન્યઃ ।

૩ કોઽપિ-- કઃ અપિ ।

૪ રાઘવેણૈવ-- રાઘવેણ એવ ।

૫ તદધુના-- તત્ અધુના ।

૬ સ્વાભિપ્રાયં-- સ્વ અભિપ્રાયમ્ ।

૭ સત્યવામરાજા-- સત્યવાક્ રાજા ।

૮ અથૈવ-- અથ એવ ।

૯ इत्येवं-- इति एवं ।

૧૦ ક્રુદ્ધો રાજા ।--ક્રુદ્ધઃ રાજા ।

૧૧ સર્પિણીવ-- સર્પિણી इव ।

વાંચક આ સંધિઓનો અભ્યાસ કરે અને અન્ય સંધિ જોડવા-
નો અભ્યાસ કરે.

પાઠ ૧૦

આ પાઠમાં નીચે લખેલા અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દો મોઢે કરો—

અર્થઃ — પૈસા, ધન

વાનરઃ — વાંદર

છાત્રઃ — શિષ્ય

દળ્ડઃ — સોટી, લાકડી

મૃગઃ — હરણ

સ્તેનઃ — ચોર

દિરેફઃ — જ્રમર

ન્યાઘઃ — શિકારી

લેલ્લઃ — લેખ

ફરઃ — હાથ

પ્રવાહઃ — પ્રવાહ

ઉદ્યમઃ — ઉદ્યોગ

કુલ્લુરઃ — ફૂતરો

સમાજઃ — સમાજ

દૈત્યઃ — રાક્ષસ

પાઠઃ — પાઠ

બ્રાહ્મણઃ — બ્રાહ્મણ

શક્રઃ — ઇંદ્ર

પાન્થઃ — મુસાફર

અલંકારઃ — અલંકાર, ઘરેણું

સ્નેહઃ — મિત્રતા

વિચારઃ — વિચાર

વાક્ય

સઃ અર્થં વાન્છતિ = તે ધનની ઇચ્છા રાખે છે.

વાનરૌ વૃક્ષસ્ય ઉપારિ ભવતઃ = (બે) વાનર આડ ઉપર હોય (રહે) છે.

છાત્રાઃ ગુરોઃ સમીપં પઠન્તિ = (બધા) શિષ્ય ગુરુ પાસે વાંચે છે.

દળ્ડં ધરતિ ઇતિ દળ્ડધરઃ = હંડ ધારણ કરનાર હંડધારી (હાથ) છે.

તૌ દ્વૌ દેણ્ઠૌ અત્ર આનય = તે બે લાકડી અહીં લાવ.

વ્યાધઃ દણ્ઠેન એવ મૃગાન્ તાઢયતિ = શિકારી દડ વડેજ (બધા)
હરણોને મારે છે.

સ્તેનાય દણ્ઠ દેહિ = ચોરને દડ આપો.

સઃ હસ્તાભ્યાં મારં નયતિ = તે (બે) હાથવડે ભાર ઉપાડી
નય છે.

વ્યાધ વાળૈ મૃગં વિધ્યતિ = શિકારી બાણોથી હરણને વીધે છે.

દિરેફ શબ્દં કરોતિ = જમર શુભે છે

લેખક લેખં ન લિખતિ = લેખક લેખ લખતો નથી.

ય ન લિખતિ સ લેખક મવિતું ન યોગ્ય = જે નથી લખતો,
તે લેખક થવાને યોગ્ય નથી.

અહં કરાભ્યાં મુખં આચ્છાદયામિ = હું (બે) હાથોવડે મો
ઢાકું છું.

શ્વદાનીં અત્ર જલસ્ય મહાન્ પ્રવાહ અસ્તિ = હવે અહીં પાણીનો
મોટો પ્રવાહ (વહે) છે.

ઉદ્યમેન હિ કર્યાણિ સિદ્ધયન્તિ, ન મનોરથૈ = ઉદ્યોગથી કાર્ય
સિદ્ધ થાય છે, મનોરથથી નહીં.

વ્યાધ કુવકુરૈ વ્યાઘ્રં અન્વેષતિ = શિકારી કૂતરાઓથી
વાઘને શોધે છે.

યદા મનુષ્યાણા મહાન્ સમાજ ભવાતિ, તદા તસ્મિન્ વહુ વલં
અસ્તિ = ત્યારે માણસોનો મોટો સમાજ બને છે ત્યારે તેમાં
ભારે (બળ) શક્તિ આવી (હોય) છે

દૈત્યઃ મનુષ્યં ભક્ષયતિ = રાક્ષસ માણુસોને ખાય છે.
 અથ ત્વં કં પાઠં પઠસિ ? આજે તું કયે પાઠ લખે છે ?
 બ્રાહ્મણઃ વેદં પઠતિ = જ્ઞાની ગ્રાહ્યણ વેદ લખે છે.
 સ્વર્ગે શક્રઃ રાજ્યં કરોતિ = સ્વર્ગમાં ઈન્દ્ર રાજ્ય કરે છે.
 પાન્થાય જલં દેહિ = મુસાફરને માટે પાણી આપો.
 મૂર્ખઃ અલંકારૈઃ દેહં ભૂષયતિ = મૂર્ખ માણુસ દાગીનાથી શરીરને
 શણગારે છે.
 સ્નેહેન સુખં લભતે = મિત્રતાથી મુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

વાચનપાઠઃ ।

યદા ત્વં જલં પિયાસિ, તદા એવ અહં દુર્ગ્ધં પિવામિ ।
 યદા ત્વં તથ્ર આગમિષ્યસિ, તદા અહં એતત્પુસ્તકં
 પઠિષ્યામિ । અહં રાત્રીં ઘટ્ઠિઃ ન ગમિષ્યામિ । અહં
 હૃદાનીમેવ ગૃહં ગત્વા આમ્રં ભક્ષયામિ । દુર્ગ્ધેન સહ
 આમ્રસ્ય ભક્ષણં અતીવ મધુરં ભવતિ । આકાશાત્
 દ્વિરેફઃ પતતિ । સઃ પુરુષઃ કિમર્થં પુસ્તકં આનયતિ ?
 અહં યદા તથ્ર ગતઃ, તદા સઃ તથ્ર નાસીત્ । અહં વનં
 ગત્વા પુષ્પમાલાં શીઘ્રં કૃત્વા અત્ર આનયિષ્યામિ ।
 ત્વં ઉદ્યાનપુષ્પાણાં માલાં હચ્છસિ વા વનપુષ્પાણાં
 માલાં વાચ્છસિ ? યથ્ર યજ્ઞદત્તઃ ગચ્છતિ તથ્ર દેવદત્તઃ

ન ગચ્છતિ । પરંતુ યજ્ઞદત્તદેવદત્તૌ સદા અત્ર ભવતઃ ।
ત્વં મમ વસ્ત્રં ગૃહીત્વા શીઘ્રં અત્ર આગચ્છ, મમ રક્તં
વસ્ત્રં એવ અત્ર આનય, ન શ્વેતં વસ્ત્રમ્ ।

વાક્યક આ પ્રમાણે અનેક વાક્યો બનાવી પોતાનો અભ્યાસ
વધારે વાક્ય બનાવતી વેળા એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચન
નો વિચાર હુ મેશા કરવો, નહિ તો વાક્ય અશુદ્ધ બનશે ઉપર જે
વાક્ય આપ્યા છે તેમનું મનન કરવાથી સરળતાથી અભ્યાસ થઈ જશે

સંધિ કરેલાં વાક્યો

~ યજ્ઞ યજ્ઞદત્તો ગચ્છતિ, તત્ર દેવદત્તો ન ગચ્છતિ ।
ન ગચ્છતિ તત્ર દેવદત્તો, યત્ર ગચ્છતિ યજ્ઞદત્તઃ ।
ગચ્છતિ યત્ર યજ્ઞદત્તસ્તત્ર ન ગચ્છતિ દેવદત્તઃ । ત્વં,
મમ વસ્ત્રં ગૃહીત્વા શીઘ્રમગ્રાગચ્છ । આગચ્છ ત્વમત્ર
શીઘ્રં, ગૃહીત્વા મમ વસ્ત્રમ્ । મમ વસ્ત્રં શીઘ્રં ગૃહી-
ત્વાગચ્છ ન્વમત્ર । મમ રક્ત વસ્ત્રમેવાગ્રાનય । આન-
યાઞ્રૈવ મમ રક્તં વસ્ત્રમ્ । અઞ્રૈવાનય મમ રક્તં વસ્ત્રમ્ ।
કોઽસૌ યજ્ઞદત્તો યો ન જલં પિવતિ ?

સ વસ્ત્રમાનયતિ । સ રક્તં વસ્ત્રમાનયતિ । સ
દ્દાનીમેવ મમ રક્તં વસ્ત્રમગ્રાનયતિ । સ દ્દાનીમેવ
સત્ત્વરં મમ રક્તં વસ્ત્રં તસ્માદ્દૃઢાદગ્રાનયતિ ।

પાઠ ૧૧

આ પાઠમાં નીચે લખેલી ધાતુ મોઢે કરીને તેનાં ૩૫ પહેલાંની જેમજ બનાવો—

ધાતુ	અર્થ	રૂપ
૧ આ-ગમ્ (આગच्छ)	આવવું	આગच्छति
૨ આ-ની (આनय्)	લાવવું	આનयति
૩ भू (भव्)	હોવું, થવું	भवति
૪ पत्	પડવું	पतति
૫ चल्	ચાલવું	चलति
૬ चर्	ફરવું	चरति
૭ लिख्	લખવું	लिखति
૮ स्था (तिष्ठ)	થોભવું	तिष्ठति
૯ पच्	સંધવું	पचति
૧૦ उपविश्	બેસવું	उपविशति
૧૧ घस्	રહેવું	घसति
૧૨ वह्	વહેવું, ઉચ્ચડી જવું	वहति
૧૩ वप्	વાવવું	वपति
૧૪ रट्	બોલવું	रटति
૧૫ रण	આવાજ કરવો	रणति
૧૬ भण्	લખવું, મોટેથી બોલવું	भणति

વાંચક આ ધાતુઓના રૂપ અગાઉ બતાવેલી રીત પ્રમાણે કરીને વાક્યો બનાવે—

વાક્યો

પુરુષઃ આગચ્છતિ = પુરુષ આવે છે.

મનુષ્યૌ આનયતઃ = (બે) માણસો લાવે છે.

બાલકાઃ તત્ર ભવન્તિ = બાળક ત્યાં હોય છે.

હે મનુષ્ય ! ત્વં પતસિ = હે મનુષ્ય ! તું પડે છે.

હે વીરૌ ! યુવાં ચલથઃ = હે વીરો ! તમે (બે) ચાલો છો.

હે માનવાઃ ! ધૂયં ચરથ = હે માનવો ! તમે (બધા) દૃશે છો.

અત્ર અહં લેખં લિખામિ = અહીં હું લેખ લખું છું.

આષાં અત્ર તિષ્ઠાથઃ = અમે (બે) અહીં છીએ.

વયં તત્ર ઉપવિશામઃ = અમે (બધા) ત્યાં બેસીએ છીએ.

સૂદ અન્નં પચતિ = રસોધનો અન્ન રાધે છે.

પરિચારકૌ તત્ર ઘસત = (બે) સેવક ત્યાં રહે છે.

અશ્વા રથં વહન્તિ = ઘોડા રથને ખેંચે છે.

કૃપીવલઃ વીજં વપતિ = ખેડૂન બી વાવે છે.

બાલકૌ તત્ર કિમપિ રટતઃ = (બે) બાળકો ત્યાં કંઈ પણ બોલે છે.

ઘંટાઃ રણન્તિ = ઘટ્ટીઓનો નાદ થાય છે.

ત્વં કિં દ્વાનીં મળાસિ ? = તું હમણા શું બોલે છે ?

वाक्य ।

अहं आगच्छामि । त्वं आगच्छसि । स आगच्छति ।
आवां आगच्छावः । युवां आगच्छथः । तौ आगच्छ-
तः । वयं आगच्छामः । यूयं आगच्छथ । ते
आगच्छन्ति ।

अहं फलं आनयामि । आवां जलं आनयावः ।
वय धान्यं आनयामः । त्वं पात्रं आनयासि । तौ
अश्वं आनयतः । ते अश्वं आनयन्ति ।

वृक्षः भवति । वृक्षौ भवतः । वृक्षाः भवन्ति ।
त्वं भवसि । युवां भवथः । यूयं भवथ । अहं भवा-
मि । आवां भवावः । वयं भवामः ।

बालकः पतति । बालकौ पततः । बालकाः पतन्ति ।
त्वं पतसि । युवां पतथः । यूयं पतथ । अहं पतामि ।
आवां पतावः । वयं पतामः ।

अहं ग्रामं चलामि । आवां नगरं चलावः । वयं
देशान्तरं चलामः । त्वं कदा चलसि ? युवां कुत्र
चलथः ? यूयं किं न चलथ ? सः इदानीं न चलति ।
तौ इदानीं न चलतः । ते इदानीं एव चलन्ति ।

अश्वः वने चरति । अश्वौ वने चरतः । अश्वाः

વને ચરન્તિ । ત્વં કુત્ર ચરસિઃ ? યુવાં કુત્ર ચરથઃ ।
 યૂયં કુત્ર ચરથં ? સઃ ન ચરતિ । તૌ તત્ર ચરતઃ । તે
 ન ચરન્તિ ।

ગંગાધરઃ લિખતિ । વિશ્વામિત્રભરદ્વાજૌ લિખતઃ ।
 છાત્રાઃ લિખન્તિ । ત્વં કિં ન લિખસિ ? યુવાં લિખથઃ ।
 કિં યૂયં લિખથ ? અહં અત્ર લિખામિ । આયાં અત્ર
 લિખાવઃ । વયં અત્ર ન લિખામઃ ।

ધાતુઓનાં રૂપ બનાવવાનો અભ્યાસ આ પ્રમાણે વાચકે
 કરવો । કર્તાનું વચન અને ક્રિયાપદનું વચન એક હોય તેથી
 યોગ્ય શબ્દો વડે દરેક ધાતુના રૂપ ભેદીને આ પ્રમાણે અનેક
 વાક્યો બનાવી શકાય છે તે વાચક આ રીતે હુ મેશા અભ્યાસ
 કરશે તો તેને સંસ્કૃત વાક્ય બનાવવાનું સહેલું પડશે

સંધિ કરેલાં વાક્યો

અશ્વો વને ચરતિ । ચરત્યશ્વો વને । વનેઽશ્વો ચરતિ ।
 ગંગાધરો લિખતિ । વયમત્ર ન લિખામઃ । અત્ર ન
 લિખામો વયમ્ । ન વયં લિખામોઽત્ર । તૌ તત્ર
 ચરથઃ । ચરથસ્તત્ર તૌ । તત્ર ચરથસ્તૌ । આવામત્ર
 લિખાવઃ ।

પાઠ ૧૨

નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો—

અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ

કૃપઃ - કૃપો	યવઃ - જવ
દુર્જનઃ - દુષ્ટ માણસ	લોમઃ - લોભ
વિનયઃ - નમ્રતા	ઓષ્ઠઃ - હોઠ
શુકઃ - પોપટ	મયૂરઃ - મોર
માર્જનલેપઃ - સાણુ	સુજનઃ - સન્નજન
દેહઃ - શરીર	કામઃ - કામ, ઇચ્છા
ઓદનઃ - શંધેલો ભાત	પેટકઃ - પેટી
મશ્નઃ - મશ, સવાલ	પ્રકાશઃ - પ્રકાશ, ઉભાસ
જડઃ - જડ, મૂઢ	કાચઃ - કાચ
નાગઃ - માપ, હાથી	જનકઃ - પિતા, બાપ

દશર્નો તવ કૃપસ્ય જલં વિવામિ = હવે હું તારા કૃપાનું પાણી પીઉં છું.

દુર્જને દુસ્ત પરિવ્યજ = દુષ્ટ માણસને દુસ્તો ત્યાગ કર.

વિદ્વાન્ વિનયેન શામને = વિદ્વાન નમ્રતાથી શાંતો છે.

શુક વૃથાગ્ય ઉપરિ વસતિ = પોપટ જાડ પર રહે છે.

માર્જનલેપન જલેન ચ શર્ગીર નિર્મલં કુરુ = સાણુ તથા પાણીથી શરીર સ્વચ્છ કર.

અશ્વસ્ય દેહ મનુષ્યસ્ય શરીરાત્ વલિષ્ઠતર અસ્તિ-ધોડાનુ
શરીર મનુષ્યના દેહથી વધુ બળવાન છે

ત્વં કથ ઓદન પચસિ ? તું કેવી રીતે ભાત રાધે છે

સ હદાર્નીં પ્રશ્ને પૃચ્છતિ-તે હવે સવાલ પૂછે છે

જહ જ્ઞાનેન હીન ભવતિ-મૂઠ્ઠા જ્ઞાનહીન હોય છે

નાગ વિપયુક્ત ભવતિ-સાપ વિષયુક્ત હોય છે

તવ જનક કિં લિખતિ ?-તારા પિતા શું લખે છે ?

કાચ ત્વયા દૃષ્ટ કિં ?-શું તે કાચ જોયો છે ?

હદાર્નીં શુભ્ર સૂર્યસ્ય પ્રકાશ અસ્તિ-હવે સૂર્યનો પ્રકાશ શુભ્ર
છે

તવ પેટકે મમ પુસ્તક અસ્તિ તારી પેટીમાં મારી ચોપડી છે

યયા કામ તથા એવ લોભ-જેવું કામ તેવો જ લોભ છે

સુજન નમસ્કરોમિ-સજ્જનને નમસ્કાર કરું છું

મધૂર અતીવ શોભન ભવતિ-ઘોર ઘણો જ મુંદર હોય છે

ઓષ્ઠઃ કથ રક્તવર્ણ ન ભવતિ ?-હોઠ કેમ લાલરંગના
નથી હોતો ?

વાક્ય ।

ત્વ મુદ્ધ કિં ન પચસિ ? મુદ્ધમિશ્રિતઃ ઓદનઃ
મધુરઃ ભવતિ । મુદ્ધાના અન્ન મધુર ભવાતિ । તસ્ય
હિમપર્વતસ્ય શિર્ગરં અતીવ રમણીયં અસ્તિ । ણરુસ્ય

बालकस्य पुस्तकं अन्यः नयति । तदा द्वौ अपि बालकौ युद्धं कुरुतः । यस्य बालकस्य मुखं मलिनं भवति सः मूढः भवति ।

सः बालकः इदानीं किं भक्षयति ? सः इदानीं आम्रं भक्षयति, दुग्धं च पिबति । आम्रस्य भक्षणानंतरं जलं न पिब । तस्मै मार्गं देहि । सः अंधः बधिरः च अस्ति ।

आचार्यः धर्मस्य वचनं उपदिशति । त्वया तत् किं न श्रुतम् ? उपदेशकः धर्मवचनस्य अमृतं ददाति । तत् यथा इच्छसि तथा पिब ।

नृपतिः चोरं ताडयति । राजा यदा नगरात् बहिः गच्छति, तदा एव चोरः अत्र आगच्छति ।

त्वं अत्र कुमारं किमर्थं ताडयसि ? किं तेन कृतं ? सः शोभनः छात्रः अस्ति । तं न ताडय । सः इदानीं स्वपाठं करोति ।

स्वादु दुग्धं मिष्टं भवति । तथा फलानां रसः अपि मिष्टः अस्ति । अस्य कूपस्य जलं मधुरं नास्ति, तत् अतीव क्षारं अस्ति । अस्य कारणं किं अस्ति ?

विष्णुमित्रः कदा स्नानं करोति ? त्वं कदा भोजनं करोषि ? तव पुत्रः कदा पठति ? त्वं कुत्र वससि ? युवां

કુત્ર વસથઃ ? અહં પ્રાતઃ વન ગતઃ, હદાર્નીં એવ ગૃહં
આગતઃ ।

વાચકે આ પ્રમાણે નાના વાક્યો બનાવીને બોલવાનો પ્રયત્ન
કર્યો જે જે શબ્દો વાંચકને અત્યાર સુધીમાં મોઢે થયા છે, તેનો
ઉપયોગ કરીને અનેક વાક્યો વાંચક બોલી શકશે.

આ પ્રમાણે નાનાં નાનાં વાક્યો બનાવવાનો મહાવરો વખતે
વખતે વાચક કરશે તો તેને સેંકડો વાક્યો બનાવવાની તક મળશે
અને તેને વિશ્વાસ પણ આવશે, કે તેની પ્રગતિ સંસ્કૃત ભાષા
માં કેટલી થઈ ચુકી છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

મુદ્ગમિશ્રિત ઓદનો મધુરો ભવતિ । ભવતિ મધુરો
મુદ્ગમિશ્રિત ઓદનઃ । યસ્ય ઘાલકસ્ય મુલં મલિનં
ભવતિ, સ મૂઢો ભવતિ । ભવતિ સ મૂઢો ઘાલકો
યસ્ય મુલં મલિનં ભવતિ । સ ઘાલકોઽત્ર કિં ભક્ષ-
યતીદાનીમ્ ? સ હદાર્નીમાત્રં ભક્ષયતિ દુગ્ધં ચ
પિવતિ । પિવતીદાર્નીં સ દુગ્ધમાત્રં ચ ભક્ષયતિ ।
સોઽન્ધો યધિરશ્વાસ્તિ । સોઽસ્ત્યન્ધો યધિરશ્ચ । અહં
પ્રાતર્વનં ગત હદાર્નીમેવ ગૃહમાગતઃ । ગૃહમિદાર્નીમેવા-
ગતોઽહં પ્રાતશ્ચ વનં ગતઃ । તથા ફલાનાં રસોઽપિ
મિષ્ટોઽસ્તિ । આસ્તિ મિષ્ટઃ ફલાનાં રસઃ ।

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ શ્રુત્વા તત્ કૈકેયીવચનં રાજા દશરથઃ નિઃશ્વ-
 સ્ય છિન્નઃ તરુઃ इव અપતત્ । ૨ દીનયા વાચા ચ
 કૈકેયીં અપૃચ્છત્ । ૩ કેન ત્વં એવં ઉપદિષ્ટા ? ૪ નાના-
 દિગ્ભ્યઃ સમાગતાઃ રાજાનઃ કિં માં વક્ષ્યન્તિ ? ૫ રામં
 વનં ગચ્છન્તં, સીતાં ચ રુદર્તા દૃષ્ટ્વા ચિરં જીવિતું ન
 આશંસે । ૬ હે કૈકેયિ ! સર્વાન્ અસ્માન્ નરકે પ્રાક્ષિ-
 પ્ય સુખિતા ભવ । ૭ મયિ મૃતે, રામે વનં ગતે ચ,
 ત્વં વિધવા ભૂત્વા એવ રાજ્યં કરિષ્યસિ । ૮ તથા
 વિલપતઃ દશરથસ્ય સૂર્યઃ અસ્તં ગતઃ । રજની ચ
 અભ્યાવર્તત । પ્રભાતકાલઃ અપિ જાતઃ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ તે કૈકેયીનું શાપણ સાલણીને રાજા દશરથ નિઃશ્વાસ નાખતા
 કાપેલા ઝાડની માફક ઢળી પડ્યો. ૨. દીન વાણીથી કૈકેયીને પૂછવા
 લાગ્યો. ૩. તને આ પ્રમાણે શીખામણ કેતો આપી ? ૪. બધા
 દેશથી આવેલા રાજાઓ મને શું કહેશે ? ૫. રામને વનમાં જતા
 અને સીતાને રહતી બેઠે લાગ્યા વખત છવવાની આશા નથી.
 ૬. હે કૈકેયી ! અમને નરકમાં ફેંટીને સુખી થા । ૭. મારું મરણ
 પછી અને રામના વન ગયા પછી, તું વિધવા બનીને રાજ્ય કરશે.
 ૮. આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં કરતા, સૂર્ય અસ્ત થયો. રાત્રી પડી
 અને પ્રાતઃકાળ પણ થયો.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૯ પ્રભાતે એવ આશુ વસિષ્ઠઃ સંમારાન્ ઉપગૃહ્ય
રાજમંદિરં પ્રવિવેશ । ૧૦ સચિવં સુમન્ત્રં આહ્વય
પ્રોવાચ । ૧૧ માં આગતં નૃપતેઃ ક્ષિપ્રં આચક્ષ્ય ।
૧૨ તથા ત્વરસ્વ, યથા પુષ્પનક્ષત્રે રામઃ રાજ્યં
અવાપ્નુષાત્ । ૧૩ એવં શ્રુત્વા સઃ અપિ પ્રવિવેશ
અન્તઃપુરમ્ । ૧૪ રાજઃ અવસ્થાં અજ્ઞાત્વા એવ તં
અભિષ્ઠોતું પ્રચક્રમે । ૧૫ ધાર્મિકઃ રાજા દશરથઃ રામં
પ્રતિ ભગ્નહૃદયઃ શોકરક્તક્ષણઃ તં ઉવાચ । ૧૬ એતેઃ
વાક્યૈઃ સ્વલુત્યં મમ મર્માણિ ક્રુન્તસિ । ૧૭ સુમન્ત્રઃ
અસ્ય વાક્યસ્ય અર્થં ન અન્વબુદ્ધ્યત ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૯ પ્રાતાકાળે વસિષ્ઠ સામગ્રી લઈને રાજમંદિરમાં દાખલ થયા.
૧૦ મંત્રી સુમંત્રને બોલાવીને બોલ્યા. ૧૧ હું આવ્યો છું, એમ
રાજાને ક્ષીપ્ર કહી દે. ૧૨ એટલી ઉતાવળ રાખો કે જેથી પુષ્પ-
નક્ષત્રમાં રામને રાજ્ય મળે. ૧૩ એ સાંભળીને તે પણ અંતઃપુરમાં
દાખલ થયો. ૧૪ રાજાની અવસ્થા જાણ્યા વગર જ તેનાં વખાણ
ઠરવા શરૂ કર્યાં. ૧૫ ધાર્મિક રાજા દશરથ રામ પ્રતિ હિત હૃદય
બળીને ચોકથી રાત્રી (ઈંદ્રાણ) આંખથી તેને બોલ્યા. ૧૬ આ
વાક્ય વાંચે તો તું મારું હૃદય ચીરી રહ્યો છે. ૧૭ સુમન્ત્ર આ
વાક્યનો અર્થ ન સમજ્યો.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧૮ યદા દશરથઃ દૈન્યાત્ ન વક્તું શશાક, તદા મન્ત્રજ્ઞા કૈકેયી સુમંત્રં પ્રત્યુવાચ । ૧૯ હે સુમન્ત્ર ! રાજા રજનીં પ્રજાગરપરિશ્રાન્તઃ નિદ્રાં ગતઃ, અતઃ ત્વરિતં રામં અત્ર આનય ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧૮ જ્યારે દશરથ દુઃખથી બોલવાને પણ સમર્થ રહ્યો નહિ, ત્યારે વિચારનેા લાવ મમજનારી (મનોલાવના બાણુનારી) કૈકેયી સુમંત્રને કહેવા લાગી, ૧૯ હે સુમંત્ર ! રાજા રાત્રે જાગરણથી થાકેલા સૂતા છે. માટે તુરતજ રામને અહીં લાવ.

સમાસ ।

- ૧ કૈકેયીવચન—કૈકેય્યા. વચનં કૈકેયીવચનં (કૈકેયીનુ લાપણુ)
- ૨ વિધવા—વિગતઃ મૃતઃ ઘવઃ પતિઃ યસ્યા સા વિધવા પતિ-
હાના મૃતપતિકા સ્ત્રી । (જેનો પતિ મરી ગયો છે.)
- ૩ રાજમંદિરં—રાજઃ મંદિરં રાજમંદિરં (રાજ ભવન)
- ૪ મગ્નહૃદયઃ—મગ્નં હૃદયં યસ્ય સ મગ્નહૃદય । (જેનું હૃદય
છિન્નભિન્ન થયું છે.)
- ૫ મંત્રજ્ઞા—મંત્રં જાનાતિ ઇતિ મન્ત્રજ્ઞા (વિચારનેા લાવ બાણુનારી)
- ૬ પ્રજાગરપરિશ્રાન્તઃ—પ્રકર્ષેણ અતિશયેન જાગરઃ જાગરણં
પ્રજાગરઃ । પરિતઃ સર્વતઃ શ્રાન્તઃ પરિશ્રાન્તઃ । પ્રજાગરેણ
પરિશ્રાન્તઃ પ્રજાગરપરિશ્રાન્તઃ । (જાગરણના લીધે થાકેલો)

વાંચકે સમાસોનો પણ અભ્યાસ સારી પેઠે કરવો. અને આ પાઠનાં વાક્યોનો પણ સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો, અને ત્યારે આખો પાઠ પૂરો થાય ત્યારે ક્રૂર વાક્યોજ વારંવાર વાચતા રહેવું.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

શ્રુત્વા તત્કૈકેયીવચનં રાજા દશરથો નિઃશ્વસ્ય
 છિન્નસ્તરુરિવાપતત્ । દીનયા વાચા ચ કૈકેયીમપૃચ્છત્ ।
 કેન ત્વમેવમુપદિષ્ઠા ? નાનાદિગ્મ્યઃ સમાગતા
 રાજાનઃ । કિં માં વક્ષ્યન્તિ ? રામં વનં ગચ્છન્તં, સીતાં
 ચ કુદર્તી હૃદ્ધા, ચિરં જીક્ષુન્ નિઃસંસે । હૈ કૈકેયિ ! મર્દા-
 નસ્માન્નરકે પ્રક્ષિપ્ય સુગ્રિતા ભવ । મયિ મૃતે, રામે ચ
 વનં ગતે, ત્વં વિધવા ભૂત્વૈવ રાજ્યં કરિષ્યસિ । તથા
 વિલપતો દશરથસ્ય સૂર્યોઽસ્તં ગતઃ । રજની ચામ્યા-
 ચર્તત । પ્રભાતકાલોઽપિ જાતઃ । પ્રભાત એવાશુ
 ચસિષ્ઠઃ સંભારાનુપગૃહ્ય રાજમન્દિરં પ્રવિવેશ । સચિવં
 સુમન્ત્રમાદૃય પ્રોવાચ । મામાગતં નૃપતેઃ ક્ષિપ્રમાચક્ષ ।

પાઠ ૧૪

भीमकर्णयोर्युद्धम् ।

रणે જ્વલન્તં પાવકં इव क्रुद्धं भीमसेनं दृष्ट्वा कर्णः
घानेन उद्धृतः अर्णवः इव अन्यं रथं आस्थाय
अभ्ययात् । क्रुद्धं कर्णं दृष्ट्वा सर्वे भीमसेनं हुताशने
हुतं इव अमन्यन्त । ततः घोरं चापशब्दं कृत्वा
राघेयः भीमसेनरथं प्रति अम्यद्रवत् । ततः तयोः
भीमकर्णयोः घोरं युद्धं प्रारब्धम् । परस्परवधेच्छया
लोचनैः दहन्तौ इव अन्योन्यं ददर्शतुः, परुषाणि च
वाक्यानि उचतुः । ततः कर्णः नवभिः शितैः शरैः
महायत्नं भीमं विन्याध ।

ભીમ અને કર્ણનું યુદ્ધ

• યુદ્ધમાં બળતી આગનાં જેમ ગુસ્સે થયેલા ભીમસેનને જોઈને
કર્ણ હવામાં તરંગોને ઉછાળતા સમુદ્રની જેમ, બીજા રથ પર
થઢીને આવ્યો. ગુસ્સે બનેલા કર્ણને જોઈને બધા ભીમસેનને
અગ્નિમાં દોભી દીધેલો સમજવા લાગ્યા. ત્યારે ભયંકર ધનુષટંકાર
ઠરીને કર્ણ ભીમસેનનાં રથ તરફ દોડ્યો. આ પછી તે ભીમ અને
કર્ણનું ભયંકર યુદ્ધ થયું. એકબીજાને મારવાની ઇચ્છાથી આંખોથી
બાળતા એકબીજાને જોવા લાગ્યા, અને કઠોર વચનો કહેવા લાગ્યા.
ત્યારે કર્ણે નવ તેજ બાણો વટે બલિષ્ઠ ભીમને વીંધી નાખ્યા.

ભરતશાર્દૂલઃ ભીમસેનઃ તુ હેમપૃષ્ઠ મહત્ ધનુઃ
 રથે નિશ્ચિપ્ય કરે ગદાં ગૃહીત્વા કર્ણરથં પ્રતિ વેગાત્
 અભ્યધાવત્ । તં પાણ્ડવર્ષમં તથા વેગેન આપતન્તં
 ચિલોક્ય કર્ણઃ અપિ મત્તઃ દ્વિપઃ મત્તં દ્વિપ इव
 યુદ્ધાય પ્રત્યુચયૌ । તૌ તથાતવિઘ્નો દૃષ્ટ્વા ઉભયે અપિ
 બલે સર્વે ચ મહારથાઃ કૌતુકપરવશાઃ ચિત્રં इव
 તસ્યુઃ । તાસિન્ સમયે તયોઃ જયપરાજયૌ ન વ્યક્ત
 અલક્ષ્યતામ્ । તતઃ તૌ અન્યોન્ય તીક્ષ્ણૈઃ યાણૈઃ જિ-
 ઘાંસન્તૌ વૃષ્ટિમન્તૌ અમ્બુદૌ इव પ્રેક્ષણીયતરૌ આ-
 સ્તામ્ । તામ્યાં સુક્તાઃ ગૃધ્રપત્રાઃ શરાઃ આકાશે
 શરદિ મત્તાનાં સારસાનાં શ્રેણ્યઃ इव ચકાશિરે ।

ભરતકુળમા વાઘની માફક ભીમસેન, સોનાની પીઠવાળા મહાન્
 ધનુષને રથમા નાખીને હાથમા ગદા લઈ કર્ણના રથ તરફ અતિવેગથી
 દોડ્યો તે પાંડુઓમા શ્રેષ્ઠને એ પ્રમાણે વેગથી આવી પડતો જોઈને
 કર્ણ પણ મસ્ત હાથી સાથે મસ્ત હાથીના જેમ લડાઈ લડવા સામે
 ગયો (ધસ્યો) તે બંનેને તે પ્રમાણે (સ્થિતિમા) જોઈને બંને
 બાબુની સેના તથા બધા મહારથી-ગણ કૌતુકને વશ થયા હોય
 તેમ ચિત્રની માફક થઈ ગયા તે વેળા તેમનો જય કે પરાજય
 સ્પષ્ટ માલમ પડતો ન હતો ત્યારે તે બંને એક બીજાને તેજ
 બાણોથી મારવાની ઇચ્છા રાખતા, બાણવર્ષા કરતા કરતા વૃષ્ટિ-
 વાળા બે વાદળોની જેમ અત્યંત દર્શનીય દેખાતા હતા તેણે
 છોડેલા ગીધની પાખવાળા બાણ આકાશમા શરદ્ઋતુમા મત્ત
 થયેલા સારસોની હારોની જેમ ચોલવા લાગ્યા.

एवं प्रवृत्ते भीमः कर्णस्य धनुः त्रिभिः विशिलैः
 चकत्; रथात् च सारथिं अपातयत् । तदा महाबलः
 कर्णः निःश्वसन् उरगः इव जीवितस्य अन्तकरीं
 महाशक्तिं उत्क्षिप्य भीमसेनाय चिक्षेप । ततः सूत-
 नन्दनः राधेयः शक्तिं पुरन्दरः अशनिं इव विसृज्य
 सुमहानादं मनन्द । तस्य नादं निशम्य कौरवाः
 अत्यन्तं मुमुदुः । तां कर्णेन निर्मुक्तां अर्कप्रभां शक्तिं
 भीमः आशुगैः शरैः वियति एव चिच्छेद । एवं
 अन्योन्यं प्राजिहीर्षन्तौ गोष्ठेषु महर्षभौ इव परस्परं
 अभिवीक्षन्तौ तदा सायकान् व्यसृजताम् ।

આ પ્રમાણે યુદ્ધ જામતાં ભીમે કર્ણના ધનુષને ત્રણ બાણોથી
 ઢાપી નાંખ્યું. અને રથમાંથી સારથીને તોડી પાડ્યો. ત્યારે અતિ
 બળવાળા કર્ણે ક્રૂરકારતા નાગ જેમ છુવનનો અંત લાવનારી
 (મૃત્યુજનક) ભારે શક્તિને ઉડાવીને ભીમસેન પ્રતિ છેડી. આ પછી
 'સારથીપુત્ર' કર્ણે અને ઇન્દ્રના વજ્રની માફક છેડીને ભારે હુકાર
 કરતાં આનંદ માનવા લાગ્યો. એનાં અવાજને સાંભળીને કૌરવો
 ઘણાજ રાજ થવા લાગ્યા. તે કર્ણે છેડેલી સૂર્યસમાન તેજસ્વી
 શક્તિને ભીમે તેજ ગતિવાળા બાણોથી આકાશમાં જ ઢાપી નાંખી.
 આ પ્રમાણે એકબીજાને હરાવવાની ઇચ્છા કરતાં, ગૌશાળામાંનાં બે
 બેટા (સાંઠ) આખલાની જેમ એક બીજાને જોતા, ત્યારે બાણોને
 છેડવા લાગ્યા.

તતઃ કર્ણઃ ભીમસ્ય શરૈઃ આહતઃ અશ્રુભિઃ પૂર્ણાક્ષઃ
 વિહ્વલઃ રણં હિત્વા મહાભયાત્ જવનૈઃ અશ્વૈ
 પ્રાદ્રવત્ । એવં કર્ણે રણાત્ અપગતે ભીમઃ ધૃતરાષ્ટ્રા-
 ત્મજાન્ યમાલયં નિન્યે । તાન્ તથા પતિતાન્ દૃષ્ટ્વા
 પ્રતાપવાન્ કર્ણઃ મહતા ક્રોધેન આવિષ્ટઃ પુનરપિ
 યુદ્ધાય કૃતાનિશ્ચયઃ સમરભૂમિં સમાયયૌ । પુનઃ ચ
 તયોઃ પ્રારબ્ધે યુદ્ધે કર્ણઃ સાયકૈઃ ભીમસેનસ્ય કવચ
 પાટયામાસ ।

ભીમસેનઃ તુ કર્ણસ્ય હયાન્ હત્વા, મારથિં ચ
 વિનિહત્ય પ્રજહાસ । તત્ દૃષ્ટ્વા કર્ણઃ તસ્માત્ રથાત્
 અવારોહત્, ગદાં ચ ગૃહીત્વા રુપા ભીમાય પ્રાહિણોત્ ।

ત્યારે કર્ણુ ભીમના બાણોથી મતયો, અશ્રુપૂર્ણ આખો વાળો,
 હુ ખી થતો થતો રણને છોડીને ભારે ભયથી, વેગવાળા ઘોડા પર
 ભાગી ગયો. આ પ્રમાણે કર્ણુના રણમાંથી ભાગી જવાથી ભીમ
 ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોને (કૌરવોને) યમપુત્રી પહોચાડવા લાગ્યો.
 તેઓને આ પ્રમાણે પડતા બેઠને પ્રતાપી કર્ણુ ભારે ક્રોધથી ફરીને
 પાછો લડાઈ લડવાનો નિશ્ચય કરીને યુદ્ધ ભૂમિપર આવ્યો, અને
 પાછુ તે બંને વચ્ચે યુદ્ધ શરૂ થતા કર્ણુ બાણ પડે ભીમસેનના
 કવચને તોડી નાખ્યું.

ભીમસેન કર્ણુના ઘોડા અને સારથીને મારીને અડખડાટ હસવા
 લાગ્યો. એ બેઠને કર્ણુ તે રથમાંથી ઉતરી પડ્યા, અને ગદા લઈને
 ક્રોધથી ભીમ તરફ ફેંકીને મારી.

महागदां आपतन्तीं भीमः आलक्ष्य स्वनिशितैः
शरैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः एव अवारयत् । एवं पुनः
अपि विफलमनोरथः कर्णः पदातिः एव भीमसेनात्
पराङ्मुखः अभवत् ।

ते मोटी गद्दाने आवती नेधने लीमे पोतानां तेज आछोथी
आभी हेजने नेतनेतामां थ'लावी दीधी. आ प्रभाछे क्षरी पाछे
असक्ष्ण मनोरथी उर्धु पगेज लीमसेनधी मेां मयेडी आह्यो
गये।

समास ।

- १ चापशब्दः--चापस्य शब्दः ।
- २ हुताशनः--हुतं अश्नाति भक्षयति इति हुताश-
नोऽग्निः ।
- ३ भीमकर्णौ--भीमश्च कर्णश्च ।
- ४ परस्परवधेच्छा--परस्परस्य वधेच्छा । वधस्य
इच्छा वधेच्छा ।
- ५ विफलमनोरथः--विफलः निष्फलः मनोरथः
यस्य सः ।
- ६ सर्वसैन्यं--सर्वं च तत् सैन्यं च ।
- ७ कृतानिश्चयः--कृतः निश्चयः येन सः ।

પાઠ ૧૫

કાકઘૃગાલૌ ।

एकदा एकेन फाकेन इतः ततः पर्यटता एकं मांस-
 ग्वण्डं समासादितम् । तत् चञ्चुना गृहीत्या सः
 फस्सिञ्चित् तुङ्गशाम्बिनः शिखरे भक्षणाय यावत्
 तिष्ठति, तावत् केनापि शृगालेन अदृश्यत । शृगालः
 असौ बुभुक्षार्तः आसीत् । सकलं अपि दिनं पर्यटता
 तेन न प्राप्तं आसीत् किं अपि बुभुक्षात्राणाय
 इति । अतः तं वायसं दृष्ट्वा तेन चिन्तितं, यत् येन
 केन प्रकारेण अपि अस्मात् इदं मांसग्वण्डं हरणीयं,
 नोचेत् प्राणयात्रा अपि दुष्करा भविष्यति इति ।

કાગડો અને શિયાળ

એકવાર એક કાગડને અહીંતહીં ફરતાં ફરતાં (રખડતાં) એક
 માંસનો ટુકડો મળ્યો. તેને તે ચાંચમાં લઇને કોઈ ઉંચા જાડની
 ટોચપર ખાવાને માટે જોવા બેઠો કે તેવોજ તેને કોઈએક શિયાળે
 જોયો. તે શિયાળ બૂખ્યું હતું. આજો દિવસ બટકતાં પણ તેને
 બૂખ મટાડવાને કંઈ પણ મળ્યું નહિ. આથી તેણે તે કાગડને
 જોઇને વિચાર્યું કે કોઈ પણ પ્રકારે આ માંસનો ટુકડો ખૂટી લેવો
 જોઈએ; નહીં તો 'જીવવું' પણ ભારે પડ્યે.

इत्थं मनसि संप्रचार्य, असौ उपायं क्षणं चिन्त-
 यामास । उपायं संचिन्त्य असौ प्रसन्नवदनः काकं
 सम्वोध्यन् प्राह-अहो नु खलु अदृष्टपूर्वः विलक्षणः
 भवान् विहगः । मन्ये किल भवान् विहङ्गमराजः ।
 सौन्दर्यातिशयं तु भवतः नूनं वचसा वर्णयितुं न
 शक्यते । अहो नु खलु तव गतिः । मन्ये हंसमपि
 प्रत्यादेष्टुं सृष्टः भवान् । इत्येवं सर्वाङ्गसुन्दरत्वात्
 भवतः स्वरेण अपि अतीव सुमधुरेण भाव्यम् । यदि च
 सत्यं एतत् तर्हि अवश्यं अद्य भवान् मे श्रवणसराणि
 स्वमधुरेण आलापेन कृतार्थयिष्यति इति ।

આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને થોડી વાર ઉપાય વિચારવા
 લાગ્યો. થુકિત વિચારીને (થોધીને) તે પ્રસન્નવદનવાળો કાગડાને
 સંબોધીને બોલ્યો કે, અહો ! આપના જેવું વિચિત્ર પક્ષી તો ક્યાંય
 જોયું નથી ! હું માનું છું આપ પક્ષીઓના રાજા છે. આપની
 સુંદરતાનું તો વાણીથી વર્ણન પણ થઈ શકતું નથી. અહો !
 તમારી ચાલના તો શા વખાણ કરવા ! મારી સમજમાં તો હંસને
 પણ શીખવવાને માટે આપને બનાવ્યા છે. આ પ્રમાણે સર્વાંગ-
 સુંદર આપને કંઈ પણ ચોકકસ મીઠો હોવો જોઈએ, અને જો આ
 વાત સાચી હોય તો જરૂર આપ આજે મારા કણને આપના
 મધુર આલાપથી આભારી કરશો.

વાયસ તુ હર્માકપટસ્તુતિં આકર્ણ્ય વિસ્મૃત્યાત્મનઃ
 સ્વરૂપં નિતરાં મુમોદ । સ્વરમાધુર્યં ચ પ્રદર્શયિતુ-
 કામઃ “કા કા” इत्येव निनान्तं कर्णकटुनाद-
 यावत् કર્તું આરંભતે, તાવત્ તન્ માંસગ્વણં અધ-
 સ્થિતસ્ય શૃંગાલસ્ય મુખે ન્યપતત્ । જમ્બુક તુ તત્
 મક્ષાયિત્વા વાયસમુપહસન્ તારસ્વરેણ પ્રાહ, અલ
 આલાપેન । કિમર્થં વ્યર્થં કર્ણવિવર વિદારયસિ કર્ણ-
 કટુના અનેન આલાપેન ? તત્ અન્યત્ર ગમ્વા સ્વૈર
 કુરુ આલાપમિતિ ।

य पुरुष स्वगुणान् सम्यक् इह न परीक्षति सः

કાગડો આ કપટપૂર્ણ પ્રશંસાને સાલગીને પોતાનું સ્વરૂપ ભૂની
 જઈને ઘણો જ રાહ થયો અને પોતાના સ્વરની મધુરતા બતાવવા
 ની ઇચ્છાથી “કા કા” આ પ્રમાણે કહીને ઘણોજ કડક અવાજ
 જેવો કરવા લાગ્યો કે તેવામા તે માસનો દુકડો નીચે બેઠેલા
 શિયાળા મોઢામા જઈ પડ્યો તે શિયાળા તેને ખાધને કાગડોને
 હસતો હસતો (મસ્કરી કરતો) મોટેથી કહેવા લાગ્યો કે ‘ આ નાપ
 કર નહિ શા માટે નાહક કાનોને કડક લાગે એવા તારા આવાપથી
 કાનોને કાઢી રહ્યા છે ? બીજો કયાય જઈને મનગમતો આવાપ
 કર ’

તે મેલુમ પોતાના શુભેાની સંસારમા સારી પેઠે પરી ।

સ્વલુ મિથ્યાઽભિમાનેન પરિતુષ્યન્ વાયસંદર્શાં
લભતે હતિ અત્ર નાસ્તિ સંશયઃ ।

(કસોટી) કરતો નથી, તે મિથ્યાભિમાનથી કૂલાઈને કાગડા જેવી
દશા પામે છે, એમાં લેશમાત્ર પણ શંકા નથી.

સમાસ ।

- ૧ કાકશૃગાલૌ-કાકશ્ચ શૃગાલશ્ચ (કાગડો અને શિયાળ)
- ૨ માંસઋણ્ડે-માંસસ્ય ઋણ્ડમ્ (માંસનો ઢુકડો)
- ૩ વુબુક્ષાર્તઃ-વુબુક્ષયા આર્તઃ । (બુબુથી દુઃખી)
- ૪ પ્રાણયાત્રા-પ્રાણાનાં યાત્રા । (જીવન યાત્રા)
- ૫ પ્રસન્નવદનઃ-પ્રસન્નં વદનં यस્ય સઃ (પ્રસન્નવદનવાળા)
- ૬ અદૃષ્ટપૂર્વઃ-ન દૃષ્ટં અદૃષ્ટં । અદૃષ્ટં પૂર્વં यस્ય । (પહેલે ન
જેએલે)
- ૭ વિહૃન્મરાજા-વિહૃન્માનાં રાજા । (પશિરાજ)
- ૮ સૌંદર્યાતિશયઃ-સૌંદર્યસ્ય અતિશયઃ (અતિ સુંદરતા)
- ૯ સર્વાંગસુન્દરત્વં-સર્વાણિ ચ તાનિ અંગાનિ સર્વાંગાનિ,
સર્વાંગાનાં સુંદરત્વં । સુંદરસ્ય ભાવઃ સુંદરત્વં । (બધા અંગો
પડે સુંદર)
- ૧૦ કપટસ્તુતિઃ-કપટયુક્તા સ્તુતિઃ । (કપટથી કરેલી સ્તુતિ)
- ૧૧ તારસ્વરઃ-તારથાસાં સ્વરશ્ચ । (ઉચ્ચે સ્વર)
- ૧૨ કર્ણવિવરં કર્ણસ્ય વિવરં । (કાનનું છિદ્ર)

પાઠ ૧૬

અ-કારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોના રૂપ વાંચકો બાણેજ છે. છતાં અરાખર ધ્યનેમાં રહે માટે અહીં ફરીથી આપવામાં આવે છે.

जनः (भक्त्य)

(૧) जनः, जनौ, जनाः । (सं०) हे जन, हे जनौ, हे जनाः । (૨) जनं, जनौ, जनान् । (૩) जनेन, जनाभ्यां, जनैः । (૪) जनाय, जनाभ्यां, जनेभ्यः । (૫) जनात्, जनाभ्यां, जनेभ्यः । (૬) जनस्य, जनयोः, जनानां । (૭) जने, जनयोः, जनेषु ॥

रामः ।

(૧) रामः, रामौ, रामाः । (सं०) हे राम, हे रामौ, हे रामाः । (૨) रामं, रामौ, रामान् । (૩) रामेण, रामाभ्यां, रामैः । (૪) रामाय, रामाभ्यां, रामेभ्यः । (૫) रामात्, रामाभ्यां, रामेभ्यः । (૬) रामस्य, रामयोः, रामाणां । (૭) रामे, रामयोः, रामेषु ॥

વાંચક આ બંને શબ્દોનાં રૂપ તપાસે એમના રૂપોમા ઘોડા ફેર છે.

	जनः	रामः
तृतीया एकवचन—	जनेन	रामेण
पष्ठी बहुवचन—	जनानां	रामाणां

‘ અહીં ‘ જન ’ શબ્દનાં રૂપમાં પ્રત્યયનો જે ‘ ન ’ છે, તે ‘ રામ ’ શબ્દનાં રૂપમાં લગીને ‘ ણ ’ માં બદલાઈ ગયો છે. એનો નિયમ આ છે—

૧૮ નિયમ

[‘ ર અથવા પ ’ ની પછી આવનાર ‘ ન ’ કારનો ણ ’ થાય છે, અને એની વચ્ચે સ્વર, ક વર્ગ, હ, ય, વ, ર ના આવવાથી પણ ‘ ન ’ નો ‘ ણ ’ થાય છે. જુઓ—

‘ રામ ’ શબ્દ ‘ ર+આ+મ્ +અ ’ આટલા શબ્દોથી બનેલો છે. એની સન્મુખ ત્રીજોનો ‘ દ્વન ’ પ્રત્યય આવે તો = [રામ+દ્વન] = બનીને—

ર+ [આ+મ્+અ+દ્વ] + ન = રામેણ

આમ બને છે, અર્થાત્ ‘ ર ’ અને ‘ ન ’ ની વચ્ચે ‘ આ+મ્+અ+દ્વ ’ આટલા વર્ણો આવવાથી પણ ઉપરનાં નિયમાનુસાર ‘ ન ’ નો ‘ ણ ’ થાય છે.

આ પ્રમાણે ‘ રામાણાં ’ ની વચ્ચે પણ આ નિયમથી ‘ ન ’ કારનો ‘ ણ ’ કાર થાય છે. એવું જ બીજે પણ સમજવું.

‘ જનેન, જનાનાં ’ આ રૂપોમાં ‘ ર અથવા પ ’ નથી, માટે અહીં નકારનો ણ થતો નથી.

शब्द ।

पट	= पत्र	ज्वर	= ज्वर
पाक	= शोधेय अन्न	भृत्य	= नोकर
दीप	= दीये	बुध	= शानी
योध	= वीर	कपोत	= कभुतर
तरंग	= लहर, भोला	आश्रम	= आश्रम
भातप	= तडके	पायस	= भीर
ग्रन्थ	= पुस्तक	वायस	= कागडे
पार्थिव	= राजा	वैद्य	= वैद्य

संस्कृत-वाक्यानि ।

हे मित्र ! ॥ पदं अत्र आनय । सः पटः कस्य अस्ति ? केन तत्र स्थापितः ? केन सः कृतः ?

इदानीं भोजनस्य समयः जातः । किं पाकः सिद्धः न वा ? यदि पाकः सिद्धः अस्ति, तर्हि इदानीं एव भोजनाय अहं आगन्तुं इच्छामि ।

अस्मिन् स्थाने दीपः नास्ति । त्वया अत्र दीपः किं न स्थापितः ? शीघ्रं त्व तत्र गच्छ दीप च अत्र आनय । सः मनुष्य ज्वरेण पीडितः अस्ति । इदानीं

तस्य शरीरे अतीव ज्वरः अस्ति । अतः एतत् औषधं तस्मै देहि । अधुना एव देहि ।

तव भृत्यः इदानीं अत्र नास्ति किम् ? तेन ह्यः किं कृतम् ? येन सः कुपितः असि ।

बुधः सदा योग्यं वचनं एव उपदिशति । कदा अपि अयोग्यं भाषणं न वदति । अतः बुधस्य एव भिन्नता संपादनीया ।

यथा योधः संग्रामं इच्छति तथा त्वं अपि इच्छसि किम् ? योधे धैर्यं भवति । शौर्यं अपि तत्रैव भवति ।

बुधः इदानीं शोभनं ग्रंथं लिखति । तस्य ग्रंथस्य पठनं कः करिष्यति ?

यदि तव गृहे पायसः अस्ति तर्हि मह्यं देहि । अहं पातुं इच्छामि ।

घायसः कठोरं शब्दं करोति, न तथा कोकिलः । कोकिलः मधुरं शब्दं करोति ।

मम आश्रमे उत्तमः कोकिलः अस्ति । सः प्रतिदिनं मधुरं गायनं करोति । सायंकाले तस्य मधुरं शब्दं श्रुत्वा मम हृदयं सन्तोषं प्राप्नोति ।

પાઠ ૧૭

હવે નીચે લખેલા શબ્દો મોઢે કરો—

અકારાન્ત પુર્લિંગ શબ્દ

શબ્દ:	= શબ્દ	દુર્જન:	= દુષ્ટ મનુષ્ય
દ્વેષ:	= દ્વેષ, શત્રુતા	પાઠ:	= પાઠ
પ્રયત્ન	= યત્ન, પ્રયત્ન	હોમ	= યજ્ઞ, હવન
વર્ણ:	= રંગ, વર્ણ	યજ્ઞ:	= " "
આર્ય:	= આર્ય	આશ્રમ	= આશ્રમ
વુઘ:	= શાની	યાગ	= યજ્ઞ
અધ્યાપક	= શુરુ	ધીર	= ધૈર્યવાન
દમ:	= ઇન્દ્રિયદમન	આચાર્ય:	= આચાર્ય
શમ:	= મનનું સંયમ	ઉપવાસ	= ઉપવાસ
		જય:	= વિજય

અકારાન્ત પુર્લિંગ નામોના જેમજ એના રૂપ થાય છે વાચક એના રૂપો બનાવીને અનેક વાક્યો બનાવી શકે છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

- ૧ યથા ગર્દભસ્ય શબ્દઃ તથા એવ ઉષ્ટ્રસ્ય રૂપમ્ ।
- ૨ ઉષ્ટ્રસ્ય વિવાહે ગર્દભઃ ગાયકઃ ભવતિ ।

• ગુજરાતી વાક્યો

૧ જેવો ગર્ધેડનો અવાજ તેવું જ ઉટનું રૂપ. ૨ ઉટના વિવાહ-માં ગાયક ગર્ધેડ હોય છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૩ ગર્દભસ્ય વિવાહે ઉદ્દટ્ઃ નર્તકઃ ભવિતું અર્હતિ ।
 ૪ શબ્દે નિત્યઃ અર્થઃ વિચ્યતે । ૫ યથા મૂપકસ્ય
 માર્જારેણ સહ સ્વાભાવિકઃ દ્વેષઃ અસ્તિ, તથૈવ સિંહસ્ય
 ગજેન સહ વૈરં અસ્તિ । ૬ પ્રયત્નેન સર્વં સિદ્ધં ભવતિ ।
 ૭ યત્ને કૃતે યદિ ન સિધ્યતિ તત્ર કઃ દોષઃ ?
 ૮ આર્યઃ સર્વદા પ્રયત્નં કરોતિ । ૯ તવ કઃ વર્ણઃ ?
 તસ્ય કિં કર્તવ્યં ? ૧૦ યુધઃ સર્વં જાનાતિ ન તથા
 મૂઢઃ । ૧૧ દુર્જનં પ્રથમં વંદેત્ સજ્જનં તદનંતરમ્ ।
 ૧૨ અથ તથ અધ્યાપકેન કઃ પાઠઃ પાઠિતઃ ?

ગુજરાતી વાક્યો

૩ ગર્દભનાં લગ્નમાં ઉદ નર્તક થવાને યોગ્ય છે. ૪ શબ્દમાં
 હંમેશાં અર્થ હોય છે. ૫ જેમ ઉદરનું બિલાડી સાથે સ્વાભાવિક
 વૈર છે, તેમ સિંહનું હાથીની સાથે વૈર છે. ૬ યત્નથી સર્વ સિદ્ધિ
 થાય છે. (મળે છે) ૭ યત્ન કરવાથી પણ જો તેમાં સિદ્ધિ ન મળે
 તો તેમાં શો દોષ છે ? ૮ આર્ય હંમેશાં પ્રયત્ન કરે છે. ૯ તારો
 વર્ણ (રંગ) કયો છે ? તેનું શું કર્તવ્ય છે ? ૧૦ જ્ઞાની બધું જાણે છે,
 તેનું મૂર્ખ જાણતો નથી. (૧૧) દુષ્ટ માણસને પ્રથમ વંદન કરે
 ત્યાર પછી સજ્જનને. (૧૨) આજે તારા ગુરુએ કયો પાઠ
 બોલાવ્યો છે ?

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧૩ બ્રાહ્મણઃ યજ્ઞં કરોતિ । ૧૪ ધીરઃ આચાર્યઃ
યથા ઉપદિશતિ તથા એવ સ્વયં આચરતિ । ૧૫
શિષ્યઃ નમસ્કૃત્ય, આચાર્યાત્ વિદ્યાં ગૃહ્ણતિ । ૧૬
આચાર્યેણ સહ શિષ્યઃ વનં ગત્વા તત્ર પઠતિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૩ બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરે છે. ૧૪ ધીરજવાન ગુરુ જોયો ઉપદેશ કરે
છે, તેવુજ પોતે આચરણુ કરે છે ૧૫ શિષ્ય નમસ્કાર કરીને
આચાર્યની પાસે વિદ્યા ગ્રહણુ કરે છે ૧૬ ગુરુની સાથે શિષ્ય વનમાં
જઈને ત્યાં બેઠો છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

પ્રાણેન એવ શરીરે થલં ભવતિ । અન્નં અપિ શરીર-
સ્ય થલં વર્ધયતિ । તૃપાશમનાથં જલસ્ય પાનં
અવશ્યં કર્તવ્યમ્ । પ્રાણાયામેન પ્રાણસ્ય વર્ધનં ભવતિ ।
ધ્યાનેન મનઃશક્તિસંવર્ધનં ભવતિ ।

રાવણસ્ય રાજ્યં લંકાયાં આસીત્ । તસ્ય રાવણસ્ય
હનનં રામેણ કૃતમ્ । લંકારાજ્યં રાક્ષસાનાં આસીત્ ।
દુર્ગં આશ્રિત્ય રાક્ષસઃ યુદ્ધં કર્તું ન શક્તઃ ।

વૃક્ષસ્ય પત્રં પુષ્પં ફલં ચ સર્વં ઉત્તમં અસ્તિ ।
પુષ્પસ્ય ઉત્તમઃ ગન્ધઃ, ફલસ્ય શોભનઃ રસઃ, પત્રસ્ય
ચ વર્ણઃ આનન્દકરઃ ભવતિ ।

सः एव वीर्यवान् भवति यः मरणात् न विभेति ।
यः मरणात् भीतः सः भीरुः इति उच्यते । राज्यस्य
हेतोः क्षत्रियेण किं पातकं न क्रियते ?

युद्धे शत्रुं निहत्य पापं न भवति । युद्धात् यदि
पलायनं क्रियते तर्हि पातकं भवति । यदि क्षत्रियः
युद्धे मृतः भवति, तर्हि सः स्वर्गं आप्नोति । यदि
विजयं प्राप्तः तर्हि सः राज्यं प्राप्नोति ।

इदानीं सर्वः स्वकीयां रक्षां करोति । ज्ञानेन रक्षणं
भवति । यथा ब्रुधः स्वकीयं रक्षणं कर्तुं समर्थः,
अस्ति, न तथा अज्ञः मूढः मनुष्यः । अतः ज्ञानं
अवश्यं प्राप्तव्यम् ।

आदौ इंद्रियाणि नियम्य ज्ञाननाशनं क्रोधं कामं
च जहि । तेन एव नरः सुखी भवति ।

संधि उद्देशां वाक्ये ।

स एव वीर्यवान् भवति यो मरणात् न विभेति । यो
मरणाद्भीतः स भीरुरित्युच्यते । राज्यस्य हेतोः क्षत्रि-
येण किं पातकं न क्रियते ? युद्धे शत्रुं निहत्य पापं न
भवति । युद्धाद्यदि पलायनं क्रियते तर्हि पातकं
भवति । यदि क्षत्रियो युद्धे मृतो भवति, तर्हि स स्वर्ग-
माप्नोति । यदि विजयं प्राप्तस्तर्हि स राज्यं प्राप्नोति ।

પાઠ ૧૮

આ પાઠનાં ઇકારાન્ત નરનાતિનાં નામોનાં રૂપો આપવામાં આવ્યાં છે.

રવિઃ (સૂર્ય)

વિપ્રક્તિ	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
૧	રવિઃ	રવી	રવયઃ
સં	હે રવે	હે ”	હે ”
૨	રવિમ્	”	રવાન્
૩	રવિણા	રવિભ્યામ્	રવિભિઃ
૪	રવયે	”	રવિભ્યઃ
૫	રવેઃ	”	”
૬	”	રવ્યોઃ	રવીણામ્
૭	રવૌ	”	રવિણુ

આ શબ્દોમાં પણ ‘રવિણા’ અને ‘રવીણાં’ આ રૂપોમાં નકારનો ણકાર અગાઉનાં પાઠમાં જણાવેલા નિયમ પ્રમાણે થાય છે.

કવિઃ (જ્ઞાની, કાવ્યકર્તા)

(૧) કવિઃ, કવી, કવયઃ (સં) હે કવે, હે કવી, હે કવયઃ (૨) કવિં, કવી, કવીન્ । (૩) કવિના, કવિભ્યાં, કવિભિઃ । (૪) કવયે, કવિભ્યાં, કવિભ્યઃ (૫) કવેઃ, કવિભ્યાં, કવિભ્યઃ । (૬) કવે, કવ્યોઃ, કવીનાં । (૭) કવૌ, કવ્યોઃ, કવિણુ ।

આ શબ્દોનાં રૂપોમાં નકારનો જ નકાર થયો નથી, એનું કારણ એમાં ર અથવા વ અક્ષરની ગેરહાજરી છે.

હવે ઇકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ જુઓ—

શબ્દ ।

પાણિ:	= હાથ	રશ્મિ:	= કિરણ
મુષ્ટિ:	= મુઠ્ઠી	કવિ:	= કવિ
મણિ:	= મણી	નૃપતિ:	= રાજા
રવિ:	= સૂર્ય	ભૂપતિ:	= રાજા
ઉદાધિ:	= સમુદ્ર	ગ્રાંથિ:	= ગાંઠ
હૃપ્પાધિ:	= ભાથું	કપિ:	= વાંદર
ઋપિ:	= ઋષિ	દુંદુભિ:	= ઢોલ
મુનિ:	= મુનિ	પ્રજાપતિ:	= પ્રજાપતિ

સંસ્કૃત-વાક્યનિ ।

ત્વં એકેન પાણિના હૃદાનીં કિં કરોષિ ? અહં પાણિ-
 ભ્યાં ઘસ્ટ્રં આનયામિ । સઃ પાણૌ ઘનં ગૃહ્ણાતિ । હૃદાનીં
 મમ પાણિઃ મલિનઃ અસ્તિ । સઃ મુષ્ટિના યુદ્ધં કરોતિ ।
 ત્વં મુષ્ટિયુદ્ધં જાનાસિ કિમ્ ? તેન સઃ મુષ્ટિભિઃ
 તાઢિતઃ । પુરુષેણ મુષ્ટિયુદ્ધં અવશ્યં કર્તવ્યમ્ । અહં
 મણિં કંઠે ધારયામિ । સઃ મણીનાં માલાં પુત્રસ્ય કંઠે
 સ્થાપયતિ । યદા મણિષુ સૂત્રં પ્રવિષ્ટં ભવતિ તદા તેષાં
 માલા ભવતિ । રવિઃ પ્રાતઃ સમયે આગચ્છતિ । સઃ તસ્ય

उदयः इति उच्यते । सः सूर्यः सायंकाले अस्तं गच्छति । सायंकालानंतरं रात्रिः भवति । रात्रिसमये अंधकारः भवति । प्रकाशस्य अभावः एव अंधकारः । त्वया उदधिः दृष्टः न वा ? मया उदधिः दृष्टः । यदा अहं मुंब्यापुरीप्रदेशे गतः तदाः तत्र उदधिः मया दृष्टः । उदधेः जलं क्षारं भवति । उदधिजलात् एव लवणं प्राप्नोति । यदा उदधे जलं सूर्यस्य रश्मिभिः शुष्यति, तदा लवणं भवति । इषुधौ घाणाः भवन्ति । धीरः इषुधे घाणं गृह्णाति ।

ऋषिः आश्रमे स्थित्वा किं करोति ? स स्वाशिष्यान् किं उपदिशति ? स वेदमन्त्रान् उपदिशति । शिष्याः वेदमन्त्रान् पठन्ति । तेषां मननं च कुर्यन्ति । यः मननं करोति सः एव मनुष्यः भवति । मुनिः मौनं साधयति । मननाय मौनं एव आवश्यकं अस्ति । सूर्यस्य रश्मिः अद्य शोभनः अस्ति । यदा मेघाः भवन्ति, तदा एव सूर्यस्य रश्मिः न भवति । नृपतिः नरान् पालयति । भूपतिः भूमिं रक्षति । प्रजापतिः प्रजानां पालनं करोति । कपि वृक्षे भवति । यदा सः ग्रामं आगच्छति तदा कुमाराः तं दण्डैः ताडयन्ति ।

त्वया दुन्दुभेः शब्दः श्रुतः न वा ? इदानीं दुन्दुभेः महान् शब्दः भवति ।

પાઠ ૧૯

નીચે લખેલાં શબ્દો મોઢ કરો—

પઠિતું	=	લઘુવાને માટે	મહાં	=	મારે માટે
પુનઃ	=	ફરીપાછું, પુનઃ	તુમ્હ્યં	=	તારે માટે
વિમાનઃ	=	વિમાન	વસ્ત્રકારઃ	=	વસ્ત્રકર
કાષ્ઠં	=	લાકડાં	રથકારઃ	=	રથ બનાવનાર
નિર્માણં	=	બનાવટ	કુંભકારઃ	=	કુંભાર
મૃત્તિકા	=	માટી	સુવર્ણકારઃ	=	સોની
સુવર્ણ	=	સોતું	લોહકારઃ	=	હુહાર
માલા	=	માળા	માલાકારઃ	=	માળી
રથાંગં	=	રથનો ભાગ	લેખકઃ	=	લેખક
શ્રોતા	=	સાંભળનારા, શ્રોતા	યાજકઃ	=	યાજિક
પૂજકઃ	=	પુજારી	શિક્ષકઃ	=	અધ્યાપક
વિચારણા	=	વિચાર	ધારયિત્વા	=	ધારણ કરી
મનનં	=	મનન	યોગાચારઃ	=	યોગનો આચાર
મનોવલં	=	મનોબળ	યશોવર્ધકઃ	=	કીર્તિવધારનાર
કંદુકઃ	=	દંડો	અનધ્યાયઃ	=	રત્ન

આ શબ્દોને મોઢે કર્યા પછી, નીચે લખેલાં વાક્યો વાંચક તિના મુશ્કેલીએ સમજી શકશે—

વાચનપાઠઃ ।

હે મિત્ર ! તવ પુસ્તકં અહં પઠિતું ઇચ્છામિ । કુત્ર અસ્તિ તવ પુસ્તકં ? યદિ ત્વં અધુના તત્ ન પઠસિ

तर्हि मह्यं देहि । अहं तत् श्वः वा परश्वः वा तुभ्यं
 पुनः दास्यामि । रामः रथेन अन्यं ग्रामं गच्छति ।
 विष्णुमित्रः जलरथेन अन्यं देशं गन्तुं इच्छति । गो-
 पालः आकाशस्थेन विमानेन अन्यं प्रदेशं गच्छति ।

ध्वजकारः सूत्रेण चक्रं करोति । रथकारः काष्ठात्
 रथस्य निर्माणं करोति । कुम्भकारः मृत्तिकापात्रं
 करोति । सुवर्णकारः सुवर्णस्य आभूषणं करोति ।
 मालाकारः पुष्पाणां मालाः करोति । लोहकारः लोह-
 स्य रथांगानि करोति । लेखकः पुस्तकं लिखति ।

पाठकः लेखं पुस्तकं च पठति । उपदेशकः धर्मस्य
 उपदेशं करोति । श्रोता तस्य श्रवणं मननं च करोति ।
 याजकः यजनं करोति । पूजकः पूजां करोति । शिक्षकः
 शिष्यं पाठयति । योधः युद्धं करोति । सैनिकः शस्त्रं
 गृहीत्वा धायति । वीरः अश्वं आरोहति । राजा
 सैनिकान् प्रेरयति । मंत्री युद्धस्य विचारणां करोति ।

ऋषिः वने आश्रमस्थाने तपः तपति । मुनिः
 मौनं धारयित्वा मननं करोति । योगी योगाचारं
 आश्रित्य स्वकीयं मनोपलं वर्धयति ।

ये मनुष्या मित्राः वर्तन्ते तेषां योगक्षेमं नैव

કલ્પતે । મિદ્ધાનાં મનુષ્યાણાં વિનોશઃ એવ શીઘ્રં
 ભવતિ । તેષાં કઃ અપિ તરણોપાયઃ નૈવ અસ્તિ ।

કુલસ્ય વર્ધનાય સદાચારસંપન્નઃ પુત્રઃ આવ-
 શ્યકઃ અસ્તિ । એકઃ અપિ સત્પુત્રઃ યશોવર્ધકઃ ભવતિ ।
 અહં અથ સાયંકાલે તવ ગૃહં પ્રતિ આગમિષ્યામિ । ત્વં
 તદા તત્ર ભવિષ્યાસિ કિમ્ ? યદિ ત્વં તત્રૈવ સ્થાસ્યાસિ
 તર્હિ અહં આગમિષ્યામિ, નોચેત્ નૈવ આગમિષ્યામિ ।
 અસ્મિન્ ગૃહે એકઃ બાલકઃ દુગ્ધં પિવતિ । અન્યઃ
 પુત્રઃ જલં પિવતિ । તત્ર ઘૃન્દ્વમનુષ્યઃ ફલસ્ય રસં
 પિવતિ । કંશ્ચિત્ તરુણઃ પુરુષઃ મોદકં ભક્ષયતિ ।

અત્ર બાલઃ કંદુકેન ક્રીડતિ । સઃ તત્ર જલે ક્રીડ-
 તિ । અન્યઃ કશ્ચિત્ પુરુષઃ શીઘ્રં ધાવતિ ।

ઇદાર્નીં તસ્મિન્ કૂપે કિશ્ચિત્ અપિ જલં નાસ્તિ,
 પરંતુ અસ્મિન્ તટાગે શોભનં સલિલં અસ્તિ । અત્ર
 ગુરુઃ ઇદાર્નીં પર્યન્તં ન આગતઃ, તથા ચ શિષ્યઃ અપિ
 ન આગતઃ । અથ ઇદાર્નીં કઃ અપિ નૈવ આગમિષ્યતિ ।
 અથ અનધ્યાયઃ અસ્તિ । પશ્ય તસ્ય વીરસ્ય પરાક્રમં
 સઃ શસ્ત્રસ્ય ઉપયોગં કર્તું જાનાતિ ।

વાંચકે આ પાઠો વારંવાર વાંચવા અને સારી પેઠે અભ્યાસ
 કરવો—

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ સુમંત્રઃ ગત્વા રામં દદર્શ । ઘવન્દે ચ તં । ડવાચ
 ચ । ૨ હે રામ ! પિતા ત્વાં દ્રપ્દુ હ્ચ્છતિ । રાજી કૈકેયી
 અપિ ત્વાં દ્રપ્દુ હ્ચ્છતિ । ગમ્યતાં તત્ર । મા ચિરં હતિ ।
 ૩ એવં ઉક્તઃ નરસિંહઃ રામઃ સીતાં સંમાન્ય અન્તઃપુર
 અત્યગાત્ । અભિવાચ્ય ચ પિતુઃ ચરણૌ સુસમાહિતઃ
 કૈકેય્યા અપિ ચરણૌ ઘવન્દે । ૪ નૃપતિઃ તુ દીનઃ ન
 શશાક હંક્ષિતું, કિં પુનઃ અભિભાવિતુમ્ ? તદ્
 નરપત્ન્યુરૂપ મયાવહ દદ્ધ્વા મયં આપન્નઃ રામઃ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ સુમત્રે જઈને રામને જોયા તેને નમસ્કાર કર્યા, અને બોલ્યા
 ૨ હે રામ ! પિતા તને મળવા ચાહે છે રાણી કૈકેયી પણ તને
 મળવા ચાહે છે ત્યાં જાઓ, સમય ન બાક્યે ઉઝા પ્રમાણે કહેવાયેલા
 નરશ્રેષ્ઠ રામ સીતાનું સન્માન કરી અન્તરપુરમાં ગયા પિતાના
 ચરણોને નમસ્કાર કરીને તેણે સાવધાન બનીને કૈકેયીના ચરણોની
 પણ વદના કરી ૪ રાજા તો દીન બનીને જોવાને માટે પણ
 સમર્થ ન હતો, તો પછી શું બોલી શકે ? તે રાજાના ડરામણા
 સ્વરૂપને જોઈને રામ બાયજીત થયા

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૫ કૈકેયી અમિવાદ્ય એવ અબ્રવીત્-કચિત્ મયા ન અપરાદ્ધં યેન મે ક્રુપિતઃ પિતા ? કચ્ચિત્ ન ભરતે શત્રુઘ્ને માતૃણાં વા મે અશુભમ્ ? ૬ નૃપે તુ ક્રુપિતે મુહૂર્તમપિ જીવિતું ન ઉત્સહે । ૭ કૈકેયી તુ નિર્લજ્જા તદા આત્મહિતં ઘચઃ ઉવાચ । રામ ! રાજા ન ક્રુપિતઃ । ન અસ્ય કિંચન ક્યસનં । મનોગતં તુ કિંચિત્ ત્વદ્ભયાત્ ન અનુભાપતે । ૮ ત્વાં અપ્રિયં વક્તું ન પ્રવર્તતે અસ્ય વાણી । એવ હિ પુરા માં અભિપૂજ્ય વરં ચ દત્વા પશ્ચાત્ તપ્યતે રાજા, યથા અન્યઃ પ્રાકૃતઃ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૫ કૈકેયીને અભિવાદન કરીને બોલ્યા કે શું મેં તો કંઈ અપરાધ નથી કર્યોને, કે જેથી મારા પિતા ગુસ્સે થયા ? ભરત, શત્રુઘ્ન અને માતાઓની બાબતમાં મેં કંઈ અણુઘટતું તો ન કર્યું હોય. ૬ રાજાના ગુસ્સે થવાથી એક પણ પણુ છુવવાને માટે મને ઉત્સાહ નથી. ૭ નિર્લજ્જ કૈકેયી ત્યારે પોતાનાં ભલાની વાણી બોલવા લાગી. હે રામ ! રાજા ગુસ્સે થયા નથી. તેને કંઈપણ દુઃખ નથી. મનનાં કંઈક વિચારો તારા લયથી ઉચ્ચારતા નથી. ૮ તારે માટે અપ્રિય બોલવાને એની વાણી તૈયાર થતી નથી. એ તો પ્રથમ મને પૂછને અને વરદાન આપીને પછી ગુસ્સે થઈ રહ્યા છે રાજા, જેમ (અન્યઃ પ્રાકૃતઃ) સાધારણુ મનુષ્ય થાય છે. તેમ.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૯ એતત્ શ્રુત્વા રામઃ વ્યથિતઃ ઉવાચ । અહો
 રિધિક્ । હે દેવિ ! માં એવં વક્તું ન અર્હસિ । રાજ્ઞઃ
 ઘચનાત્ પાષકે અપિ પતેયમ્ । તત્ રાજ્ઞઃ યત્ અભિ-
 કાંક્ષિતં તત્ બ્રૂહિ । ૧૦ રામઃ ક્વિઃ ન અભિભાષતે ।
 ૧૧ તતઃ કૈકેયી તં દારુણં વચઃ ઉવાચ । ૧૨ હે
 રામ ! તે પિત્રા મે વરૌ દત્તૌ । તત્ર મે યાચિતઃ
 અધુના રાજા, ભરતસ્ય અભિવેચનં, તવ ચ, અથ એવ
 ઇંદ્રકારણ્યે ગમનં । યદિ પિતરં આત્માનં ચ સત્ય-
 પ્રતિજ્ઞં કર્તું ઇચ્છાસિ, તત્ પિતુઃ સન્નિદેશે તિષ્ઠ ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૯ આ સાંભળી રામ દુઃખ પામી બોલ્યા. અરે ધિક્કાર છે. હે
 દેવિ ! મને આપું કહેવાને ત લાયક નથી. રાજાની આજ્ઞાથી
 અગ્નિમાં પણ પડીશ. માટે રાજાને જે ઇંદ્ર છે, તે કહે. ૧૦ રામ
 જે વારે બોલતો નથી. ૧૧ ત્યારે કૈકેયી તેને કટુવચન બોલી ૧૨
 હે રામ ! તારા પિતાએ મને જે વરદાન આપ્યા હતા. તે માટે મે
 રાજાને હુમણું વિનંતી કરી કે ભરતને રાજ્યાભિષેક અને તને
 આજે જ ઇંદ્રકારણ્યમાં જવું પડે. જો પિતાને અને પોતાને સત્ય
 પ્રતિજ્ઞા કરવાની (સત્યનું પાલન કરવાની) ઇચ્છા હોય તો, પિતાની
 આજ્ઞા પાળ.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧૩ નવ પચ્ચ ચ વર્ષાણિ ત્વયા અરણ્યં પ્રવેષ્ટ-
વ્યમ્ । ત્યક્ત્વા અભિષેકં જટાચીરધારી ભવ । ભરતઃ
તુ હિમાં પૃથિવીં પ્રશાસ્તુ । ૧૪ મરણોપમં વચનં શ્રુત્વા
રામઃ ન વિવ્યથે । કૈકેયીં ચ અગ્રવીત્ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૩ નવ અને પાંચ વર્ષ તારે વનવાસ લોગવવો. રાજ્યાભિષેક-
તણને જટા અને વલ્કલ ધારણ કરનારો થા. ભરત આ ભૂમિતું
રાજ્ય કરે. ૧૪ મૃત્યુનાં જેવાં વચનો સાંભળી રામને દુઃખ ન થયું.
અને કૈકેયીને કહ્યું.

વાંચકે આ વાક્યોનો ઉત્તમ અભ્યાસ કરવો. સંસ્કૃત વાક્યોમાં
શબ્દો આગળ પાછળ હોય છે. તેનો અર્થ પૂર્વાપર સંબંધથી
જોવો અને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

નવ ચ પચ્ચ વર્ષાણ્યરણ્યં ત્વયા પ્રવેષ્ટવ્યમ્ । પ્રવેષ્ટ-
વ્યમરણ્યં ત્વયા નવં પચ્ચ ચ વર્ષાણિ । ત્વયાઽરણ્યં
પ્રવેષ્ટવ્યં નવ પચ્ચ ચ વર્ષાણિ ।

ત્યક્ત્વાઽભિષેકં જટાચીરધારી ભવ । ભવ જટાચીર-
ધાર્યભિષેકં ત્યક્ત્વા । ભરતસ્તિવમાં પૃથિવીં પ્રશાસ્તુ ।
પ્રશાસ્તિવમાં પૃથિવીં ભરતઃ ।

પાઠ ૨૧

આ પાઠમાં ઉકારાન્ત પુલિંગ શબ્દોના રૂપ આપવામાં આવ્યા છે—

સૂનુઃ (પુન, છોકરો)

વિભાત્તિ	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
૧	સૂનુઃ	સૂનૂ	સૂનવઃ
સં०	હે સૂનો	હે ”	હે ”
૨	સૂનું	”	સૂનૂન્
૩	સૂનુના	સૂનુભ્યાં	સૂનુભિઃ
૪	સૂનવે	”	સૂનુમ્યઃ
૫	સૂનોઃ	”	”
૬	”	સૂનૂઓઃ	સૂનૂનાં
૭	સૂનો	”	સૂનુપુ

આ પ્રમાણે ઉકારાન્ત નર બાતિના શબ્દોના રૂપ બનાવી શકાય છે

गुरुः (गुरु)

(૧) गुरुः, गुरू, गुरवः । (सं.) हे गुरो, हे गुरू, हे गुरवः । (२) गुरुं, गुरू, गुरून् । (३) गुरुणा, गुरुभ्यां, गुरुभिः । (४) गुरवे, गुरुभ्यां, गुरुभ्यः । (५) गुरोः, गुरुभ्यां, गुरुभ्यः । (६) गुरोः, गुरवोः, गुरूणां । (७) गुरौ, गुरवोः, गुरुपु ॥

આ ' ગુરુ ' શબ્દનાં રૂપોમાં " ગુરુણા " અને " ગુરુણાં " માં
અહારમાં પાઠમાં આપેલા નિયમથીજ ન ની જગ્યાએ જ થયો છે.

ઉકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દ—

મૃત્યુઃ	- મોત, મરણ	ઋતુઃ	- જે માસનો ઠાળ
ગુરુઃ	- ગુરૂ, અધ્યાપક	ઋતુઃ	- યજ્ઞ
દક્ષુઃ	- શેરડી	સાધુઃ	- સાધુ
મેરુઃ	- મેરૂ પર્વત	તન્તુઃ	- દોરો
વાયુઃ	- વાયુ	દ્વપુઃ	- બાણ
સેતુઃ	- પુલ	સ્તનાયિત્વુઃ	- વાદળાં
પ્રભુઃ	- સ્વામી.	વાહુઃ	- હાથ, ભુજા
મિશ્રુઃ	- ભિખારી	પશુઃ	- પશુ
શિશુઃ	- બાળક	જન્તુઃ	- પ્રાણી

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

યદા ગુરુઃ પાઠશાલાં આગच्छन्ति તદા પઠનં ભવતિ ।
યથા ગુરુઃ વદતિ, તથા એવ ત્વં પઠ । મૃત્યુઃ સર્વસ્ય
ઈશઃ અસ્તિ । મૃત્યુના સર્વં વ્યાપ્તમ્ । મૃત્યુએ ત્વે કિં દા-
સ્પસિ ? મૃત્યોઃ આત્માનં રક્ષઃ । દક્ષોઃ રસઃ અતિમધુરઃ
ભવતિ । દક્ષુરસાત્ એવ ગુહઃ ભવતિ । દક્ષું મક્ષય
ઈદાનીમ્ । સ મૃત્યાન્ દક્ષુભિઃ તાદયતિ । દક્ષુણાં રસં
તસ્મિન્ માણ્ડે સ્થાપય । મેરુઃ નામકઃ એકઃ પર્વતઃ
અસ્તિ । ઉત્તરદેશે મેરોઃ સ્થાનં અસ્તિ । મેરૌ દેવાનાં
એકા સભા આસીત્ । ઇદાનીં વાયુઃ વાતિ । યથા ઇદાનીં

પાઠ ૨૨

અટતિ	= ક્રે છે.	ક્રીડતિ	= રમે છે.
ગ્રીષ્મઃ	= ઉનાળો	વસંતઃ	= વસંત ઋતુ

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ રામઃ ઉવાચ, માતઃ ! એવં અસ્તુ । અહં હતઃ વનં ગમિષ્યામિ । રાજઃ પ્રતિજ્ઞાં અનુપાલયન્ જટાચીર-ધરઃ ચ ભવામિ । હે દેવિ ! મન્યુઃ ન કાર્યઃ । ૨ इदं तु ज्ञातुमिच्छामि, किमर्थं महीपतिः यथापूर्वं मां हृदानीं न अभिनन्दति ? हितेन, गुरुणा, कृतज्ञेन, नृपेण, पित्रां नियुज्यमानः अहं किं प्रियं न कुर्याम् ? ૩. एतत् एकं एव मे हृदयं दहति, यद् राजा मां स्वयं एव भरतस्य अभिषेचनं न आह ।

ગુજરાતી વાક્યો.

૧. રામ બોલ્યા - માતા ! બરોબર છે. હું અહીંથી વનમાં જઈશ. રાજાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરતાં જટા અને વટકલધારી બનીશ. હે દેવી ! શુભ્નો કરો નહિ. ૨. હું એ બાણવાની ઇચ્છા રાખું છું કે કેમ રાજા પૂર્વવત્ હવે મને અભિનંદન કરતા નથી ? હિતકારક, મોટું, કૃતજ્ઞ, રાજા, પિતાથી નિયુક્ત કરેલ હું કયું પ્રિય કાર્ય ન કરીશ ? ૩. આ એક જ વાત મારા હૃદયને સંતાપે છે કે રાજાએ જાતે મને ભરતનાં રાજ્યાભિષેકની બાબતમાં કંઈ કહ્યું ન હ.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૪ તથાપિ રાજાનં આશ્વાસય । દૂતાઃ ગચ્છન્તુ
 ભરતં માતુલકુલાત્ આનયિતુમ્ । ૫ અહં અપિ
 ગચ્છામિ દણ્ડકારણ્યં ચતુર્દશ સમાઃ વસ્તુમ્ । ૬
 એતત્ શ્રુત્વા હૃષ્ટા કૈકેયી ત્વરયામાસ રાઘવં પ્રસ્થા-
 નાર્થમ્ । ૬ કૈકેયી ઉવાચ-ઘ્રીડાન્વિતઃ નૃપઃ સ્વયં ન
 અભિભાષતે ત્વામ્ । યાવત્ ત્વં ન યાતઃ અસિ ન
 તાવત્ તવ પિતા સ્નાસ્યતે ભોક્ષ્યતે અપિ । ૭ રાજા
 દશરથઃ એતત્ વચુનં શ્રુત્વા દીર્ઘં નિઃશ્વસ્ય ' ધિક્
 કષ્ટં ' હતિ ઉષ્ત્વા મૂર્છિતઃ ન્યપતત્ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૪ છતાં પણ રાજાનું સમાધાન કરી ભરતને મામાના ઘરથી
 લાવવા માટે સેવકો ચાલી જાય હું પણ દડકારણ્યમાં ચાલુ વધ
 વાસ કરવાને માટે જાઉં છું. ૫ એ સાબળીને સતોષ પામેથી
 કૈકેયી રામને મોકલવાને માટે ઉતાવળ કરવા લાગી ૬ કૈકેયી
 બોલી, લગ્નનું યુક્ત રાજા જાતે તને કહેતા નથી જ્યાં સુધી તું
 જશે નહીં ત્યાં સુધી તારા પિતા સ્નાન કરશે નહિ અને ભોજન
 પણ કરશે નહિ ૭ રાજા દશરથ આ વચન સાંભળીને દીર્ઘ
 શ્વાસ લઈને ' ધિક્કાર છે ! હું જ છે ! ' એવું બોલી મૂર્છા પામી
 ઢળી પડ્યા

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૮ કશ્યા હતઃ વાજી ઇવ રામઃ અપિ વનં ગન્તું
 કૃતત્વરઃ ધમૂવ । સઃ રાજાનં ઉત્થાપ્ય ઉવાચ ।
 ૯ દેવિ ! ન અહં અર્થપરઃ । માં ધર્મે આસ્થિતં
 વિદ્ધિ । પિતૃશુશ્રૂપાયાઃ મહત્તરં કિંચિત્ ધર્માચરણં
 નાસ્તિ । ૧૦ ભવતુ ! માતરં આપૃચ્છે તાવત્ ।
 સીતાં ચ અનુનંયામિ । તતઃ અથ એવ મહત્ વનં
 ગમિષ્યામિ । ૧૧ ભવત્યા તથા કર્તવ્યં યથા ભરતઃ
 રાજ્યં પાલયેત્ પિતરં ચ શુશ્રૂપેત્, નઃ સઃ એવ હિ
 ધર્મઃ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૮. ચાબુકથી ફટકારાયેલા ઘોડાની જેમ રામ પણ વનમાં જવાને
 માટે ઉતાવળ કરવા લાગ્યા. તે રાજાને બેઠા કરી બોલ્યા ૯. હે દેવી !
 હું ધનનો લોભી નથી. હું ધર્મ ઉપર સ્થિત છું એમ જાણુ. પિતાની
 સેવા કરવા સિવાય વધારે મોટું કોઈ પણ ધર્મનું આચરણ નથી,
 ૧૦. અસ્તુ ! માતાને પૂછું છું. સીતાને સાથે લઈ જઈશ. તો
 આજે જ મોટા વનમાં જઈશ. ૧૧. આપ એવું કરો કે જેથી
 ભરત રાજ્યશાસન કરે અને પિતાની સેવા - ચાકરી કરે, કારણકે
 અમારો એ જ ધર્મ છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧૨ વિસંજ્ઞસ્ય અપિ રાજ્ઞઃ તથા કૈકેય્યાઃ અપિ
ચરણૌ રામઃ નિષ્પપાત । નિષ્ક્રમ્ય ચ અંતઃપુરાત્ સ્વં
સુહૃજ્જનં ચ દદર્શ । ૧૩ ક્રુદ્ધઃ લક્ષ્મણઃ વાઙ્મપૂરિત-
લોચનઃ તં અનુજગામ । ૧૪ તદા માતા કૌસલ્યા તં
આહ-હે રામ ! રાજર્ષીણાં ધર્મશીલાનાં કુલોચિતં
ધર્મં કીર્તિં આયુઃ ચં પ્રાપ્નુહિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૨ મૂર્છિત પડેલા હોવા છતાં પણ રાજાનાં તથા કૈકેયીના અરણ્યો
પર રામે વંદન કર્યાં. અંત-પુરથી બહાર નીકળી પોતાનાં મિત્રજ-
નોને જોયા. ૧૩ ગુસ્સે થયેલો લક્ષ્મણ અશ્રુપૂર્ણનયનોથી તેમની
પાછળ નીકળ્યો (ચાલ્યો). ૧૪ ત્યારે માતા કૌસલ્યા તેને બોલી
કે હે રામ ! વૃદ્ધ રાજર્ષીનાં ધર્મ કુળને ઉચિત ધર્મને તથા કીર્તિ
અને આયુષ્યને મેળવ.

વાંચકે આ વાક્યોનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો અને સંસ્કૃત
વાક્યોના પાઠ વારંવાર કરવા. ઓછામાં ઓછા વીસથી પચીસ
વાર એને વાંચવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

વિસંજ્ઞસ્યાપિ રાજ્ઞસ્તથા કૈકેય્યા અપિ ચરણૌ
રામો નિષ્પપાત । નિષ્ક્રમ્ય ચાન્તઃપુરાત્સ્વં સુહૃજ્જનં
ચ દદર્શ ।

પાઠ ૨૩

આ પાઠમાં ઋકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોનાં ૩૫ આપ્યાં છે.

કર્તૃ (કરનાર, કર્તા)

વિ०	एक०	द्वि०	बहु०
૧	कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः
સં	हे कर्तः	हे ”	”
૨	कर्तारं	”	कर्तृन्
૩	कर्त्रा	कर्तृभ्यां	कर्तृभिः
૪	कर्त्रे	”	कर्तृभ्यः
૫	कर्तुः	”	”
૬	”	कर्त्राः	कर्तृणाम्
૭	कर्तरि	”	कर्तृषु

આ પ્રમાણે ઋકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોનાં ૩૫ બને છે. ઋકારાન્ત શબ્દોમાં રકાર હોવાથી એ શબ્દોનાં નકારનો ન થાય છે, જેમકે ‘કર્તૃણાં’ છઠ્ઠીનું બહુવચન થયું છે. ‘પિતૃ’ શબ્દનાં ૩૫માં ચોટા કરક છે. એના ૩૫ ભુઓ -

૧	पिता	पितरौ	पितरः
સં	हे पितः	हे ”	”
૨	पितरं	”	पितृन्
૩	पित्रा	पितृभ्यां	पितृभिः

૪	પિત્રે	પિતૃભ્યાં	પિતૃભ્યઃ
૫	પિતુઃ	”	”
૬	”	પિત્રોઃ	પિતૃણામ્
૭	પિતારિ	”	પિતૃષુ

એમાં જે ફરક છે, તે પણ તપાસો—

પ્રથમા	કર્તા	કર્તારૌ	કર્તારઃ
”	પિતા	પિતરૌ	પિતરઃ

અહિ ‘કર્તારૌ’ ની જેમ ‘પિતારૌ’ નથી થયું, ‘કર્તાર’ ની જેમ ‘પિતારઃ’ થયું નથી આ ફરક વાંચકે ધ્યાનમાં રાખવો.

વક્તૃ (વક્તા)

(૧) વક્તા, વક્તારૌ, વક્તારઃ । (સં.) હે વક્તઃ, હે વક્તારૌ, હે વક્તારઃ । (૨) વક્તારં, વક્તારૌ, વક્તૃન્ । (૩) વક્ત્રા, વક્તૃભ્યાં, વક્તૃભિઃ । (૪) વક્ત્રે, વક્તૃભ્યાં, વક્તૃભ્યઃ । (૫) વક્તુઃ, વક્તૃભ્યાં, વક્તૃભ્યઃ । (૬) વક્તુઃ, વક્ત્રોઃ, વક્તૃણાં । (૭) વક્તારિ, વક્ત્રોઃ વક્તૃષુ ।

આ પ્રમાણે વાંચક ઋકારાન્ત શબ્દોના રૂપ બનાવી શકે છે. વાંચકોની સગવડને માટે હવે નીચે ઋકારાન્ત શબ્દ આપવામાં આવ્યો છે. પહેલા જણાવેલી રીત પ્રમાણે એના રૂપ બનાવીને વાંચકે વાંચ્યો બનાવવા—

શબ્દ ।

કર્તૃ	= કરનાર, કર્તા	સ્રષ્ટ	= ઉત્પન્ન કરનાર
સ્તોતૃ	= સ્તુતિ કરનાર	મર્તૃ	= ભરણ કરનાર
ધાતૃ	= ધારણ કરનાર	નિર્માતૃ	= નિર્માણ કરનાર
વિધાતૃ	= " "	+નૃ	= મનુષ્ય
વક્તૃ	= વક્તા, બોલનાર	+ભ્રાતૃ	= ભાઈ
ક્ષતૃ	= સારથી	+જામાતૃ	= જમાઈ
ત્વષ્ટ	= સુધાર	+દેવૃ	= દીવર

[+આ શબ્દોનો ' પિતૃ ' શબ્દનાં સમાન રૂપ થાય છે.]

આ શબ્દોના રૂપ બનાવીને વાંચકે પહેલાંના જેમ વાક્યો બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ અસ્ય વિશ્વસ્ય કઃ કર્તા અસ્તિ ? ૨ જગત્સ્રષ્ટારં અહં પૂજયામિ । ૩ સ્તોતા હૃદાનીં કિં વદતિઃ ? ૪ ધાત્રા હૃદં વિશ્વં રચિતમ્ । ૫ અસ્ય વિશ્વસ્ય હિશ્વરઃ એવ વિધાતા અસ્તિ । ૬ તવ જામાતા કુત્ર ગતઃ ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧. જગત્નો કર્તા કોણ ? ૨. જગત્ નિર્માતાની હું પૂજા કરું છું.
૩. સ્તુતિ કરનાર હૃદે શું બોલે છે ? ૪. પ્રધાને જગત્ રચ્યું છે.
૫. જગત્નો કર્તા હિશ્વર છે. ૬. તારો જમાઈ કયાં ગયો છે ?

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૭ ત્વં જામાત્રે કિં દાતું ઇચ્છાસિ ? ૮ તવ જામાતુઃ
ગૃહં અત્ર નાસ્તિ । ૯ મમ પત્ર આતૃમિઃ એતત્ નિર્મિ-
તમ્ । ૧૦ ત્વષ્ટારં અત્ર આનય । ૧૧ ક્ષત્તારં તત્ર
હૃદાનીં એવ નય । ૧૨ તવ ગૃહસ્ય નિર્માતા હૃદાનીં
એવ અત્ર આગમઃ । ૧૩ ધાતુ- ઇચ્છા થલીયસી ।

ગુજરાતી વાક્યો

૭ તું જમાઈને માટે શું આપવા ઇચ્છે છે ? ૮ તારા જમાઈનું
ઘર અહીં, નથી. ૯ મારા પાંચ ભાઈઓએ આ કર્યું છે. ૧૦
તમાઈણને અહીં લાવ. ૧૧ સારથીને ત્યાં હવે લઈ જા ૧૨ તારું
ઘર બાંધનાર (ઘરને કતાર) હમણાં અહીં આવ્યો હતો. ૧૩
બક્ષા (ઇશ્વર) ની ઇચ્છા બળવાન છે.

આ પ્રમાણે નાનાં નાના વાક્યો બનાવવાનો મહાવરો વાંચકોએ
કરવો જોઈએ. સાતે વિલકિતઓનાં રૂપ બનાવવાથી તેનો વાક્યોમાં
પ્રયોગ કરવો સહેલો બને છે. માટે આ પાઠમાં આ શબ્દોનાં રૂપ
બનાવવાનું વાંચકે શીખવું.

પાઠ ૨૪

પૂર્વ પાઠોમાં આપેલા શ્રમાયણોનાં વાક્યો આ પાઠમાં સંધિ કરીને આપ્યાં છે. એનું અધ્યયન કરવાથી સંધિઓતું જ્ઞાન વાંચકોને થાય છે.

સુમંત્રો ગત્વા રામં દદર્શ । વચન્દે ચ તસુવાંચ ચ ।
 હે રામ ! પિતા ત્વાં દ્રષ્ટુમિચ્છતિ । ગમ્યતાં તત્ર, મા
 ચિરમિતિ । એવમુક્તો નરસિંહો રામઃ સીતાં સંમાન્યા-
 ન્તઃપુરમત્યગાત્ । અભિવાદ્ય ચ પિતુશ્ચરણૌ સુસમા-
 હિતઃ કૈકેય્યા અપિ ચરણૌ વચન્દે । નૃપતિસ્તુ દીનો
 ન શશાકેક્ષિતું કિં પુનરભિભાપિતુમ્ ? તત્ત્વ નરપતે,
 રૂપં ભયાવહં દૃષ્ટ્વા ભયમાપન્નો રામઃ ।

કૈકેયીમભિવાદિવાગ્રવીત્, કચિન્મયા નાપરાદ્ધં યેન
 મે ક્રુપિતઃ પિતા ? કચ્ચિન્ન ભરતે શત્રુઘ્ને માતૃણાં વા
 મેઽશુભમ્ ? નૃપે તુ ક્રુપિતે મુદ્દર્તમપિ જીયિતું નોત્સહે ।

કૈકેયી તુ નિર્લજ્જા તદાઽઽત્મહિતં વચ ઉવાચ ।
 રામ ! રાજા ન ક્રુપિતઃ । નાસ્ય કિંચન વ્યસનં, મનો-
 ગતં તુ કિંચિત્ત્વદ્વયાન્નાનુભાપતે । ત્વામપ્રિયં વક્તું ન
 પ્રવર્તતેઽસ્ય વાણી । એપ હિ પુરા મામભિપૂજ્ય ચરં ચ
 દત્ત્વા પશ્ચાત્તપ્યતે રાજા યથાઽન્યઃ પ્રાકૃતઃ ।

અતઃસ્ત્વસ્ત્વા રામો વ્યથિત ઉવાચ । અહો ધિક્ !

હે દેવિ ! મામેવં વક્તુ નાર્હસિ । રાજ્ઞો વચનાત્પાવ--
 કેઽપિ પતેયમ્ । તદ્દ્રાજ્ઞો યદભિકાંક્ષિતં તદ્ બ્રૂહિ ।
 રામો દ્વિર્નાભિમાપતે । તતઃ કૈકેયી તં દારુણં વચ
 ઉવાચ । હે રામ ! તે પિત્રા મે ચરૌ દત્તૌ । તન્ન મે
 યાચિતોઽધુના રાજા, ભરતસ્યાભિપેચનં તવ ચાઘૈવ
 દંપ્ઢકારણ્યે ગમનમ્ । યદિ પિતરમાત્માનં ચ સત્ય-
 પ્રતિજ્ઞં કર્તુમિચ્છસિ તત્પિતુઃ સન્નિદેશે તિષ્ઠ । નવ
 પંચ ચ વર્ષાણિ ત્વયાઽરણ્યં પ્રવેષ્ટવ્યમ્ । ત્યક્ત્વા--
 ઽભિપેકં જટાચીરધારી ભવ । ભરતસ્તિવમાં પૃથિવીં
 પ્રશાસ્તુ । મરણોપમં વચઃ શ્રુત્વા રામો ન વિવ્યથે ।
 કૈકેયીં ચાગ્રધીત્ ।

આ પાઠને એકવાર વાંચવો. એથી સંધિયુક્ત સરકૃત અભ્યાસ કરવાનો અને સમજવાનો મહાવરો થશે. હવે આ પાઠમા આવેલા 'સમાસોત્તુ' વિવરણ આપવામા આવે છે. એનો અભ્યાસ વાચકે ધ્યાનપૂર્વક કરવો.—

સમાસ ।

નરસિંહઃ = નરાણાં સિંહઃ (મનુષ્યોમા સિંહ)

સુસમાહિતઃ = સુષ્ટુ સમાહિતઃ (ઉત્તમ શાત)

નૃપતિઃ = નૃણાં પતિઃ (મનુષ્યોનો પતિ)

નરપતિઃ = નરાણાં પતિઃ („ „)

અશુભં = ન શુભં (જે શુભ નથી)

મનોગતં = મનાસિ ગતં (મનમાં ગયેલું)

ત્વદ્ભયં = તવ ભયં (તારો ભય)

અપ્રિયં = ન પ્રિયં (જે પ્રિય નથી)

સત્યપ્રતિજ્ઞઃ = સત્યા પ્રતિજ્ઞા યસ્ય સઃ (સત્ય છે પ્રતિજ્ઞા જેની તે)

જટાચીરધારી = જટા ચ ચીરં ચ જટાચીરે । જટાચીરે ધારય-
તીતિ જટાચીરધારી । (જટા અને વલ્કલ ધારણ કરનારા)

મરણોપમં = મરણસ્ય ઉપમા યસ્ય તત્ । (મરણની ઉપમા છે જેની)

હવે વાંચકોની સગવડ માટે થોડી સંધિઓ અહીં આપી છે.—

સુમંત્રો ગત્વા-સુમંત્રઃ ગત્વા । ચોવાચ-ચ ઉવાચ ।

નરસિંહો રામઃ--નરસિંહઃ રામઃ ।

તદ્બ્રૂહિ-તત્ બ્રૂહિ ।

પિતુશ્ચરણૌ-પિતુઃ ચરણૌ ।

કૈકેય્યા અપિ-કૈકેય્યાઃ અપિ ।

શશાકેક્ષિતું-શશાકેઈક્ષિતુમ્ ।

તચ્ચ નરપતે રૂપં-તત્ ચ નરપતેઃ રૂપં ।

નાપરાઢ્ઢં-ન અપરાઢ્ઢં । ઇતરૂઢ્ઢૂત્વા-ઇતત્ શ્રુત્વા ।

કિંચિત્ત્વદ્વયાન્નાનુભાપતે--કિંચિત્ ત્વત્-ભયાન્

ન અનુભાપતે ।

વાચકે આ પ્રમાણે સંધિઓનો વિચાર કરવો. વારંવાર જોવાથી જ
એનો પરિચય થશે અને એકવાર પરિચય થશે તો પછી કંઈ પણ
ભારે રહેશે નહિ.

પાઠ ૨૫

પુલિંગ શબ્દોનાં રૂપો બનાવવાનું આપ શીખી ગયા છે. હવે થોડાજ અભ્યાસથી નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ બનાવવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે, માટે એની રીત અહીં આપવામાં આવી છે. અકારાન્ત નપુંસક (નાન્યતર) લિંગ શબ્દોનાં રૂપ નીચે લખેલી રીતે થાય છે.

જ્ઞાનમ્ શબ્દ :

વિભક્તિ	એકવચન	દ્વિવચન	બહુવચન
૧	જ્ઞાનમ્	જ્ઞાને	જ્ઞાનાનિ
સં૦	હે જ્ઞાન	હે „	હે „
૨	જ્ઞાનમ્	„	„
૩	જ્ઞાનેન	જ્ઞાનાભ્યામ્	જ્ઞાનૈઃ
૪	જ્ઞાનાય	„	જ્ઞાનેભ્યઃ
૫	જ્ઞાનાત્	„	„
૬	જ્ઞાનસ્ય	જ્ઞાનયોઃ	જ્ઞાનાનામ્
૭	જ્ઞાને	„	જ્ઞાનેષુ

પહેલી, સંજોધન અને બીજી વિભક્તિઓનાં રૂપો ભોળીને બીજી વિભક્તિઓનાં રૂપ અકારાન્ત પુલિંગ શબ્દોના રૂપ જેવાંજ થાય છે. આ સમાનતા વાંચકે અવશ્ય તપાસવી. એ બધાવાળી નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ બનાવવા ઘણાંજ સહેલાં પડશે.

મિત્ર શબ્દઃ ।

૧ મિત્રં મિત્રે મિત્રાણિ

સં૦ હે મિત્ર હે , હે ,

૨ મિત્રં , , ,

બાકીનાં રૂપો અકારાન્ત પુલ્લિંગ શબ્દોનાં રૂપોની માફકજ થાય છે, જેમકે—

(૩) મિત્રેણ, મિત્રામ્યાં, મિત્રૈઃ । (૪) મિત્રાય, મિત્રામ્યાં, મિત્રમ્યઃ । (૫) મિત્રાત્, મિત્રામ્યાં, મિત્રેભ્યઃ । (૬) મિત્રસ્ય, મિત્રયોઃ, મિત્રાણાં । (૭) મિત્રે, મિત્રયાંઃ, મિત્રેષુ ।

‘ મિત્ર ’ શબ્દમાં રકાર હોવાના કારણે “ મિત્રાણિ, મિત્રેણ, મિત્રાણાં, ” આ રૂપોમાં ન કારનો જ થયો છે. એનો નિયમ સોળમાં પાઠમાં આપ્યો છે.

શબ્દ ।

હૃદયં = હૃદય
ક્ષત્રં = ક્ષાત્રતેજ
દારિદ્ર્યં = દરિદ્રતા
શરીરં = શરીર
વદનં = માં
મુખં = , ,
કુંડલં = કાનનો શણગાર
(કુંડળ)
કંકણં = કંકણ

આનનં = મુખ
મેષજં = ઔષધ
ક્ષત્રં = ખેતર
શ્રોત્રં = કાન
રત્નં = રત્ન
વસનં = વસ્ત્ર
અંગુલં = , ,
સુવર્ણં = સોનું

ક્ષૌભં	= રેશેભી વસ્ત્ર	તામ્રં	= તાણુ
કૌશેયં	= „	ચંદનં	= ચંદન
કુકૂલં	= „	સરૂયં	= મિત્રતા
આસનં	= આસન	તર્પણં	= તૃપ્તિ
બ્રાહ્મણ્યં	= બ્રાહ્મણત્વ	ચાતુર્વર્ણ્યં	= ચાર વર્ણોની વ્યવસ્થા
કુલં	= કુળ	ઉદ્યાનં	= બાગ
ચનં	= ચંદ્ર	યાનં	= રથ
વિપિનં	= „	વેતનં	= વેતન
કાનનં	= „		

આ અકાશાન્ત નાન્યતર નામના આતે વિભક્તિઓના કપે
તમે બનાવીને હવે અનેક વાક્યો બનાવી શકે. છો —

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ મમ હૃદયં કંપતે । ૨ રામચંદ્રસ્ય ક્ષયં પ્રગંસનીયં ।
૩ તસ્ય મુખે શોભનં ભાષણ મયનિ । ૪ રંગસ્ય
નિવારકં ઔપચં દેહિ । ૫ તસ્ય ક્ષેત્રે ઈકઃ તદ્વાગઃ
અસ્તિ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧. મારું હૃદય કંપે છે ૨ રામચંદ્રનું ક્ષાત્રતેજ પ્રગટાવે છે
છે. ૩. તેનાં મોંમાં મુંદર પાણી છે ૪ રંગને મટાડનાર ઔપચ
આપ ૫. તેના ક્ષેત્રમાં એક તદ્વાગ છે.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૬ ત્વં વિવિઘૈઃ રત્નૈઃ કંઠં કિં ન ભૂપયસિ ? ૭ મમ કંકણં કૌશેયં વસ્ત્રં ચ કુત્ર રક્ષિતં હતિ ન સ્મરામિ ।
૮ સુવર્ણસ્ય કંકણં ભવતિ । ૯ તસ્ય કંકણાનિ ઘટ્ટાનિ સન્તિ । ૧૦ સઃ અનેકાનિ યાનાનિ ગૃહીત્વા ઉદ્યાને ભ્રમતિ । ૧૧ જનાનાં હિતાર્થાય ચાતુર્વર્ણ્યં કૃતમ્ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૬. તું વિવિધ રત્નોવડે ગળાને કેમ શણગારતો નથી ? ૭. મારું કંકણ અને રેશમી વસ્ત્ર ક્યાં મૂક્યું, એ યાદ આવતું નથી.
૮. સોનાતું કંકણ હોય છે. ૯. તેની પાસે કંકણ ઘણાં છે. ૧૦. તે અનેક ગાડીઓ લઈને બાગમાં ફરે છે. ૧૧. લોકોનાં બલાં માટે ચાર વર્ણો કર્યા.

વાંચકે આ પ્રમાણે નાનાં મોટાં વાક્યો ંનાવવાં અને શબ્દોનો ઉપયોગ કરવાનો અભ્યાસ પાકો કરવો. આટલાં સાહિત્યથી વાંચક ઘણાં વાક્યો ંનાવી શકે છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

૧ ત્વં વિવિઘૈ રત્નૈઃ કંઠં કિં ન ભૂપયસિ ?

૨ મમ કંકણં કૌશેયં ચ વસ્ત્રં કુત્ર રક્ષિતમિતિ ન સ્મરામિ ।

૩ સો અનેકાનિ યાનાનિ ગૃહીત્વોદ્યાને ભ્રમતિ ।

પાઠ ૨૬

આ પાઠમાં ઇકાશન્ત નપુસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ તપસો—

વારિ (જલ)

૧	વારિ	વારિણી	વારીણિ
સં	હે વારે, હે વારિ ! હે ,,	હે ,,	:
૨	વારિ	,,	,,
૩	વારિણા	વારિમ્યાં	વારિભિઃ
૪	વારિણે	,,	વારિમ્યઃ
૫	વારિણઃ	,,	,,
૬	,,	વારિણોઃ	વારીણામ્
૭	વારિણિ	,,	વારિપુ

આ શબ્દોનાં રૂપો જેવાં ઇકાશન્ત નાન્યતર જાતીના નામોનાં રૂપ વાંચકે જાનાવવા. આપ સંસ્કૃતમાં વિશેષણ પ્રસંગે ઇકાશન્ત નપુસકલિંગ શબ્દોના રૂપ જાનાવવા પડે છે. કારણકે સ્વતંત્ર શબ્દ ઘણાંજ થોડા છે, અને કેટલાએ શબ્દો એવા છે, કે જેના રૂપો થોડી ભિન્નતાથી જ જાને છે.

દધિ (દહીં)

૧	દધિ	દધિની	દધીનિ
સં	હે દધે, હે દધિ ! હે દધિની	હે દધીનિ	
૨	દધિ	,,	,,

૩	દધ્ના	દધિમ્યામ્	દધિભિઃ
૪	દધ્ને	”	દધિભ્યઃ
૫	દધ્નઃ	”	દધિભ્યઃ
૬	દધ્નઃ	દધ્નોઃ	દધ્નામ્
૭	દધ્નિ, દધનિ	”	દધિપુ

વાંચકે અહીં એકવચનનાં રૂપોમાં જે ખાસ ફરક છે, તે ધ્યાનમાં રાખવો. આ પ્રમાણે નીચે જણાવેલ શબ્દોનાં રૂપ બને છે.

इकारान्त पुल्लिङ्ग शब्द

अस्थि = હાડકું

अक्षि = આંખ

सक्षि = જાંઘ

सः पुरुषः सक्त्रा तं ताडयति = તે માણસ જાંઘથી તેને મારે છે.

अस्त्रा अस्थि रोहतु = હાડકાથી હાડકું વધે.

जंतुः अक्षिभ्यां पश्यति = પ્રાણી આંખો વડે જુએ છે.

सः दध्ना सह ओदनं मक्षयति = તે દહીં સાથે ભાત ખાય છે.

હવે આ પાઠમાં પૂર્વ પાઠોમાં આપેલા સમાયણનાં વાક્યોનાં સંયુક્ત વાક્યો બનાવીને આપીએ છીએ—

राम उवाच, मातः ! एवमस्तु । अहमितो वनं गमि-
ष्यामि । राज्ञः प्रतिज्ञामनुपालयन् जटाचीरघरश्च
भवामि । इदं तु ज्ञातुमिच्छामि, किमर्थं महीपतिर्यथा-
पूर्वं मामिदानीं नामिनन्दति । हितेन गुरुणा कृत-

ज्ञेन नृपेण पित्रा नियुज्यमानोऽहं किं प्रियं न कुर्याम् ?
 एतदेकमेव मे हृदयं दहति यद्राजा मां स्वयमेव
 भरतस्यामिपेचनं नाऽऽह । तथापि राजानमाश्वासय ।
 दूता गच्छन्तु भरतं मातुलकुलादानयितुम् । एष
 अहमपि गच्छामि दण्डकारण्यं चतुर्दशसमा वस्तुम् ।

एतच्छ्रुत्वा हृष्टा कैकेयी त्वरयामास राघवं
 प्रस्थानार्थम् । कैकेय्युवाच-त्रीडान्वितो नृपः स्वयं
 नाभिभाषते त्वाम् । यावत्त्वं न यातोऽसि न तावत्तव
 पिता स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि ।

राजा दशरथ एतद्वचनं श्रुत्वा दीर्घं निःश्वस्य
 ' धिक्कष्टं ' इत्युक्त्वा मूर्च्छितो न्यपतत् । कशया
 हतो बाजीव रामोऽपि वनं गन्तुं कृतत्परो यभूव ।
 स राजानमुत्थाप्योवाच ।

देवि ! नाहमर्थपरः । मां धर्ममास्थितं विद्धि ।
 पितृशुश्रूषाया महत्तरं किञ्चिद्धर्माचरणं नास्ति ।
 भवतु मातरमापृच्छे तावत्, सीतां चानुनयामि ।
 ततोऽद्यैव महद्वनं गमिष्यामि । मवत्या तथा कर्तव्यं
 यथा भरतो राज्यं पालयेत् पितरं च शुश्रूषेत्, नः
 स एव हि धर्मः ।

विसंज्ञस्यापि राजस्तथा कैकेय्या अपि चरणौ

રામો નિષ્પપાત । નિષ્ક્રમ્ય ચાન્તઃપુરાત્સ્વં સુહજ્જનં
 ચ દદર્શ । ક્રુદ્ધો લક્ષ્મણો યાપ્પપૂરિતલોચનસ્તમનુ-
 જગામ । તદા માતા કૌસલ્યા તમાહ- હે રામ !
 રાજર્ષીણાં વૃદ્ધાનાં ધર્મશીલાનાં કુલોચિતં ધર્મ
 કીર્તિમાયુશ્વાપ્નુહિ ।

વાંચકે આ મોઠો વારંવાર વાંચવા અને સારો અભ્યાસ કરવો.
 ઠાંઈ વાક્યમાં કંઈ અઘડું માલમ પડે તો આજ થોપડીનાં પાઠ
 બાવીસમાં ભેડું. ત્યાં પદચ્છેદ પૂર્વક આજ વાક્યો આપ્યાં છે, એ
 ભેવાથી બધી શંકા દૂર થશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

૧ વિસંજ્ઞસ્યાપિ રાજ્ઞસ્તથા કૈકેય્યા અપિ ચરણૌ
 રામો નિષ્પપાત । ૨ રામશ્ચરણૌ કૈકેય્યાસ્તથા વિ-
 સંજ્ઞસ્ય રાજ્ઞોઽપિ નિષ્પપાત । ૩ નિષ્પપાત રામઃ
 કૈકેય્યાશ્ચરણૌ તથા વિસંજ્ઞસ્ય રાજ્ઞોઽપિ । ૪ નિ-
 પ્ક્રમ્ય ચાન્તઃપુરાત્સ્વં સુહજ્જનં ચ દદર્શ । ૫ દદર્શ
 ચ સ્વં સુહજ્જનમન્તઃપુરાન્નિષ્ક્રમ્ય । ૬ લક્ષ્મણઃ
 ક્રુદ્ધો યાપ્પપૂરિતલોચનસ્તમનુજગામ । ૭ અનુજગામ
 તં ક્રુદ્ધો લક્ષ્મણો યાપ્પપૂરિતલોચનઃ । ૮ યાપ્પપૂરિત-
 લોચનો લક્ષ્મણસ્તમનુજગામ । ૯ તમનુજગામ યાપ્પ-
 પૂરિતલોચનો લક્ષ્મણઃ ।

પાઠ ૨૭

આ પાઠમાં ઉકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપોનો અભ્યાસ કરો—

મધુ શબ્દઃ ।

૧ મધુ	મધુની	મધૂનિ
સં० હે મધો, હે મધુ !	હે ”	હે ”
૨ મધુ	”	”
૩ મધુના	મધુભ્યાં	મધુભિઃ
૪ મધુને	”	મધુભ્યઃ
૫ મધુનઃ	”	”
૬ ”	મધુનોઃ	મધૂનાં
૭ મધુનિ	”	મધુપુ

આ રીતે ઉકારાન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ વાંચક બનાવી શકે છે.

શબ્દ ।

વસ્તુ	= પદાર્થ	અશ્રુ	= આસુ
મધુ	= મધ	દારુ	= લાકડી
સ્મશ્રુ	= દાઢી	તાલુ	= તાળવું
જાનુ	= ધુટણ	જતુ	= લાખ
ઘ્રુપુ	= ટીન, સીસું	સાનુ	= પર્વતનું શિખર

આ શબ્દોનાં રૂપ બનાવીને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વાક્યોમાં તેનો પ્રયોગ કરવાનો અભ્યાસ કરવો—

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧ તત્ર તવ પેટિકાર્યાં કાનિ વસ્તૂનિ સન્તિ ?
 ૨ અસ્ય મધુનઃ મધુરઃ ગન્ધઃ ભવન્તિ । ૩ સઃ હૃદાર્નો
 અશ્રૂણિ મોચયતિ । ૪ અત્ર દારૂણાં ભવનં ત્વયા કિં
 નં નિર્મિતં ? ૫ ત્વં સ્વયં એવં શ્મશ્નુ મુંહસિ ન વા ?
 ૬ તવ તાલુનિ કા વ્યથા અસ્તિ ? ૭ સાનૂનિ ગંધઃ
 સુગંધીકરોતિ । ૮ હૃદાર્નો તવ જાનુની કથં સ્તઃ ?

ગુજરાતી વાક્યો

૧. ત્યાં તારી પેટીમાં કયી વસ્તુઓ છે? ૨. આ મધની મીઠી
 ગંધ તોય છે. ૩. તે હવે આંસુ સારી રહ્યો છે. ૪. અહીં લાકડાનું
 ઘર તે કેમ ન બનાવ્યું? ૫. તું જાતેજ દાઢી કરશે કે? ૬.
 તારાં તાળવામાં શી પીડા (થાપ) છે? ૭. શિખરોને સુવાસ
 સુગંધીમય બનાવે છે. ૮. હવે તારાં બંને ધુંટણો કેમ છે?

હવે આ પાઠમાં કેટલાક શ્લોકોના અર્થ જુઓ—

શ્લોક ।

આત્મોપભોગલિપ્સાર્થં નેયમર્થેષ્વૃતા મમ ।

મરણાર્થં તુ વિપ્રાણાં બ્રહ્મન્કાંક્ષે ન લોભતઃ ॥

(મં ૦ માં ૦ વન ૦ અ. ૨૫૨)

अन्वयः--हे ब्रह्मन् ! इयं मम अर्थेप्सुता आत्मोप-
भोगलिप्सार्थं न । विप्राणां भरणार्थं तु कांक्षे, न
लोभतः ।

संस्कृत-टीका-हे (ब्रह्मन्) ! हे ब्राह्मण ! इयं मम
(अर्थेप्सुता) अर्थस्य धनस्य ईप्सुता इच्छा
(आत्मोपभोगलिप्सार्थं) आत्मनः उपभोगः आ-
त्मोपभोगः आत्मोपभोगस्य लिप्सा इच्छा आत्मो-
पभोगलिप्सा । आत्मोपभोगलिप्सार्थं स्वकीयोप-
भोगस्य इच्छार्थं न नास्ति । विप्राणां ब्राह्मणानां
भरणार्थं पोषणार्थं तु एव कांक्षे इच्छामि । न तु
लोभतः, लोभेन न कांक्षे ।

अर्थ - हे ब्राह्मण ! आ भारी धन प्राप्तिनी इच्छा पोताना
लोभने भाटे नथी. परतु ब्राह्मणेना पोषण ने भाटेन हु धननी
इच्छा ४३ छु, लोभथी नहि

कथमस्माद्विधो ब्रह्मन्वर्तमानो गृहाश्रमे ।

भरणं पालनं चापि न कुर्यादनुयायिनाम् ॥

(म० भारत वन० २।५३)

अन्वयः — हे ब्रह्मन् ! गृहाश्रमे वर्तमानः
अस्माद्विधः अनुयायिनां अपि भरणं पालनं च कथं न
कुर्यात् ?

संस्कृत-टीका- हे ब्रह्मन् ! हे विप्र ! गृहाश्रमे

ગૃહસ્થાશ્રમે વર્તમાનઃ વસન્ અસ્મદ્વિધઃ અસ્મત્સદ્દશઃ
ક્ષત્રિયઃ અનુયાયિનાં અનુગામિનાં જનાનાં અપિ
ભરણં પોષણં, પાલનં રક્ષણં ચ કથં ન કુર્યાત્ ?
અસ્મત્સદ્દશેન ક્ષત્રિયેણ અવશ્યં કર્તવ્યમ્ હિતિ
ભાવઃ ।

અર્થ — હે બ્રાહ્મણ ! ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારા અમારા જેવા
ક્ષત્રિયો વડે પોતાના અનુયાયિઓનું પણ પાલન પોષણ કેવી રીતે
ન થઈ શકે ?

વાંચકે આ પ્રમાણે શ્લોકોનો અભ્યાસ કરવો. આ શ્લોકો મોઢે
કંરવા યોગ્ય છે. અર્થાત્ શ્લોકોને મોઢે કરીને તેનો અર્થ સંસ્કૃતમાંજ
પ્રથમ કરવાનો. યત્ન વાંચકે કરવો. અન્વય અને સંસ્કૃતમાં ટીકા
જોયા પછી પણ કંઈ મુશ્કેલી રહે તો, તે વેળા ભાષાનો અર્થ જોવો
જરૂરી છે. બીજી કંઈ પણ જરૂરીયાત નથી. આથી વાંચકોને
સંસ્કૃત સાધેનો પરિચય વધુ માઠ બનતો જશે. મોઢે આ સૂચનાનો
નિચાર વાંચકે કરવો અને તે મુજબ ઉત્તમ અભ્યાસ કરવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

અસ્માદ્દશઃ ક્ષત્રિયોઽનુયાયિનામનુગામિનાં જના-
નામાપિ ભરણં પોષણં પાલનં રક્ષણં ચ કથં ન કુર્યાત્ ?
અસ્મત્સદ્દશેન ક્ષત્રિયેણાનુયાયિનાં પાલનં અવશ્યં
કર્તવ્યમિતિ ભાવઃ ।

પાઠ ૨૮

આ પાઠમાં ઋકાશન્ત નપુંસકલિંગ શબ્દોનાં રૂપ જુઓ—

કર્તૃ (કરનાર)

૧ સં.	કર્તૃ	કર્તૃણી	કર્તૃણિ
૨	હે કર્તૃ	હે ”	હે ”
૩	કર્તૃ	”	”
૪	કર્તા,	કર્તૃના	કર્તૃમ્યાં
૫	કર્ત્રે,	કર્તૃણે	”
૬	કર્તુઃ,	કર્તૃણઃ	”
૭	”	”	”
૮	કર્તારિ,	કર્તૃણિ	”
૯	”	”	”

ત્રીજી વિભક્તિથી આ રૂપોમાં વાંચક જોઈ શકે છે, કે એકવચનનાં રૂપોમાં એક રૂપ પુરિલિંગ ઋકાશન્ત શબ્દનાં રૂપોની જેમ છે અને બીજું નપુંસક શબ્દની જેમ છે. વાંચકે આ વિશેષતા ધ્યાનમાં રાખે.

“ કર્તૃ ” શબ્દનો અર્થ “ કર્તા, કરનાર ” છે. માટે એ વિશેષણ છે. જ્યારે એનાં રૂપ પુરિલિંગના કાર્યમાં વપરાશે ત્યારે પુરિલિંગ પ્રકરણોમાં આપેલાં રૂપો જેમ કરવાં જોઈએ, પરંતુ એનો ઉપયોગ નપુંસકલિંગના શબ્દોની સાથે કરવો હોય ત્યાં નપુંસકલિંગના રૂપોની પ્રમાણે રૂપ જોડવા જોઈએ. આ નિયમો આ શબ્દોના ઉપયોગ વેળા અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ.

શબ્દ ।

જ્ઞાતૃ	= જાણનારો	ગૃહીતૃ	= લેનાર
કર્તૃ	= કરનાર	વક્તૃ	= બોલનાર
દાતૃ	= આપનાર	ઈશિતૃ	= સ્વામી થનાર
મોક્તૃ	= ભોગવનાર	ધાતૃ	= ધારણ કરનાર
નેતૃ	= ચલાવનાર	ભવિતૃ	= થનાર

આ શબ્દોનાં પુલ્લિંગ રૂપ બનાવતી વખતે પુલ્લિંગની રીત પ્રમાણે અને નપુંસકલિંગના પ્રયોગ વેળા નપુંસકની રીત પ્રમાણે રૂપ બનાવવા.

વાક્યો.

જ્ઞાનં એવ સર્વસ્ય કર્તૃ અસ્તિ-જ્ઞાનજ બધાનો કર્તા છે.
 નેત્રં જન્તોઃ નેતૃ ભવતિ- આંખ માણીઓને દોરનાર (હોય) છે.
 બ્રહ્મ સર્વસ્ય ઈશિતૃ અસ્તિ-બ્રહ્મ સૌનો સ્વામી છે.

આ પ્રમાણે વાક્યો બનાવવાનો વાંચકે અભ્યાસ કરવો. આ પ્રમાણેનો ઉપયોગ ભાષ્યજ થાય છે, માટે અહીં ઘણા વાક્યો આપ્યાં નથી. હવે કેટલાક શ્લોક આપ્યા છે—

(શ્લોકઃ)

તૃણાનિ ભૂમિરુદકં વાકચતુર્થીં ચ સ્મૃતા ।

સતામેતાનિ ગેહેષુ નોચ્છિદ્યન્તે કદાચન ॥

(મ૦ મારત વન૦ ૨/૫૫)

અન્વયઃ.— તૃણાનિ ભૂમિઃ ઉદકં, ચતુર્થી સૂનૃતા વાક્, એતાનિ સતાં ગેહેષુ કદાચન ન ઉચ્છિદ્યન્તે ।

સંસ્કૃતટીકા— તૃણાનિ તૃણમયાનિ આસનાનિ, ભૂમિઃ પૃથિવી સ્થાનં, ઉદકં જલં, ચતુર્થી સૂનૃતા સત્યા વાક્ વાણી, એતાનિ સતાં સજ્જનાનાં ગેહેષુ ગૃહેષુ કદાચન કદા અપિ ન ઉચ્છિદ્યન્તે છિદ્ધાનિ ન ભવન્તિ ।

અર્થ— ઘાસતું આસન, ભૂમિ અર્થાત્ સ્થાન, જળ અને સાદું સત્યવાણી એ સજ્જનોનાં ઘરે કદાપિ ઘટતું નથી. (મતલબ કે અતિથિ આવવાથી તેની સેવાને માટે આટલી વસ્તુઓ તો અવશ્ય રહે જ છે.)

દેયમાર્તસ્ય શયનં સ્થિતશ્રાન્તસ્ય આસનમ્ ।

તૃપિતસ્ય ચ પાનીયં ક્ષુધિતસ્ય ચ ભોજનમ્ ॥

(મ૦ ભારત વન૦ ૨/૧૬)

અન્વયઃ — આર્તસ્ય શયનં દેયં, સ્થિતશ્રાન્તસ્ય ચ આસનં દેયં, તૃપિતસ્ય ચ પાનીયં, ક્ષુધિતસ્ય ચ ભોજનમ્ ।

સંસ્કૃતટીકા— આર્તસ્ય રોગાર્તસ્ય શયનં દેયં, સ્થિતશ્રાન્તસ્ય સ્થિતઃ ઊર્ધ્વં સ્થિતઃ તત્સહિતસ્ય શ્રાન્તસ્ય ચ આસનં દેયં, તૃપિતસ્ય તૃપ્યા ક્ષિપ્તસ્ય

પાનીયં જલં દેયં, ક્ષુધિતસ્ય ચ ભોજનં દાતવ્યમ્ ।

અર્થ—રોગીને માટે શય્યા, ચાકેલાં અને માંદાં માટે આસન, તરસ્યાં માટે જળ અને ભૂખ્યાંને અન્ન આપવું જોઈએ.

અતિથિસત્કાર ।

ચક્ષુર્દયાન્મનો દદ્યાદ્વાચં દદ્યાત્સુમાપિણીમ્ ।

ઉત્થાય આસનં દદ્યાદેવ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥

(મં ૦ ભારત, વન ૦ ૨૧૬૭)

અન્વયઃ — ચક્ષુઃ દદ્યાત્, મનઃ દદ્યાત્, સુમા-
પિણીં વાચં દદ્યાત્, ઉત્થાય ચ આસનં દદ્યાત્, એવઃ
સનાતનઃ ધર્મઃ ।

અર્થ—(અતિથિ આપણે ઘરે આવે ત્યારે) આપણી આંખ
આપવી, મન આપવું, મધુર વચન કહેવાં, ઉઠીને આસન આપવું, એ
સનાતન ધર્મ છે.

અતિથિનાં કાર્યને માટે આંખ, મન, વિ. પોતાનાં અવયવો
અર્પણ કરવાં જોઈએ, એમ તાત્પર્ય છે.

સૂચના - ।

વાંચક આ શ્લોકોનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરે અને અન્વય
વિગેરે તરફ પણ સારી પેઠે ધ્યાન આપે, કારણકે તેનાં સમજવામાં
કંઈ પણ ગેરસમજૂતિ રહેવી ન જોઈએ.

. . પાઠ ૨૯

આ પાઠમાં નીચે જણાવેલા શ્લોકોનો અભ્યાસ કરો—

આત્માર્થં પાચયેન્નાન્નં ન ઘૃથા ઘાતયેત્પશૂન્ ।

ન ચ તત્સ્વયમશ્નીયાદ્વિધિવચ્ચન્ન નિર્વપેત્ ॥

(મ૦ મા૦ વન૦ ૨૧૫૯)

અન્વયઃ—આત્માર્થં અન્નં ન પાચયેત્ । પશૂન્ ઘૃથા ન ઘાતયેત્ । તત્ સ્વયં ન અશ્નીયાત્, યત્ વિધિયત્ ન નિર્વપેત્ ।

સંસ્કૃતટીકા— આત્માર્થં આત્મનઃ સ્વસ્ય અર્થં સ્વાર્થાય એવં અન્નં ભોજનાદિકં ન પાચયેત્ ન પક્ત-
વ્યમ્ । પશૂન્ ચતુષ્પદાન્ ઘૃથા વ્યર્થં ન ઘાતયેત્ ।
તત્ અન્નાદિકં સ્વયં ન અશ્નીયાત્ ભુંજીયાત્ યત્
વિધિયત્ વિધિં અનુસૃત્ય ન નિર્વપેત્ ॥

અર્થ— પોતાને માટેજ ભોજન સંધવું ન જોઈએ. પશુઓને
વ્યર્થે મારો નાખવા ઉચિત નથી. જે વિધિપૂર્વક આપણમાં આવતું
નથી, તે અન્ન જાતે ખાવું ન જોઈએ.

શ્વમ્યશ્ચ શ્વપચેમ્યશ્ચ વયોમ્યશ્ચાઽઽવપેદ્ધુવિ ।

વૈશ્વદેવં હિ નામૈતત્સાયં પ્રાતશ્ચ દીયતે ॥

(મ. ભારત, વન. ૨૧૬૦)

અન્વયઃ—શ્વભ્યઃ ચ શ્વપચેભ્યઃ, ચ વયોભ્યઃ ચ ભુવિ આવપેત્ । એતત્ વૈશ્વદેવં નામ સાયં પ્રાતઃ ચ દીયતે ।

સંસ્કૃતટીકા— શ્વભ્યઃ શ્વાનેભ્યઃ, શ્વપચેભ્યઃ ચાણ્ડાલેભ્યઃ, વયોભ્યઃ વાયસેભ્યઃ ભુવિ ભૂમૌ પૃથિવ્યાં આવપેત્ નિર્વપેત્ । એતત્ વૈશ્વદેવનામકં અન્નદાનં સાયં સાયંકાલે તથા પ્રાતઃકાલે અપિ દીયતે ।

અર્થ— કુતરૂં, ચાંડાલ, કાગડો, વિગેરે માટે ભૂમિપર અન્ન રાખવું. એમ વૈશ્વદેવ નામનું સાયંકાળ અને પ્રાતઃકાળે અન્નદાન આપવામાં આવે છે.

વિઘસાશો ભવેત્તસ્માન્નિત્યં ચામૃતભોજનઃ ।

વિઘસો મુક્તશેપં તુ યજ્ઞશેપં તથાઽમૃતમ્ ॥

(મ૦ મા૦ વન૦ ૨।૬૧)

અન્વયઃ— તસ્માત્ નિત્યં વિઘસાશઃ અમૃતભોજનઃ ચ ભવેત્ । મુક્તશેપં તુ વિઘસઃ, યજ્ઞશેપં તથા અમૃતમ્ ।

સંસ્કૃતટીકા— તસ્માત્ પૂર્વોક્તકારણાત્ एव નિત્યં પ્રતિદિનં વિઘસાશઃ વિઘસં મુક્તશેપં અન્નં અશ્રાતિ ઇતિ વિઘસાશઃ તથા જનઃ અમૃતં યજ્ઞશેપં અન્નં ભોજનં યસ્ય સઃ અમૃતભોજનઃ ભવેત્ । મુક્તશેપં સર્વેષાં અતિથીનાં ભોજનાનન્તરં યદ્ અવશિષ્ટં તત્ અન્નં મુક્તશેપં તદ્ એવ મક્ષણીયં અથવા યજ્ઞશેપં

(૧૧૫)

यज्ञस्य शिष्टं अवशिष्टं अन्नं तत् अमृतरूपमेव
भवति तत् भक्षणीयम् ।

અર્થ— માટે દરરોજ અતિથિ ભોજનથી બચેલું અન્ન અને
યજ્ઞના પ્રસાદરૂપ અન્ન જ 'આયુ' યોગ્ય છે અતિથિભોજન પછી જે
બચે છે, તે અન્નનું નામ વિધસ છે, અને યજ્ઞનું અવશેષ જે અન્ન
છે, તે અમૃત કહેવાય છે.

चक्षुर्दद्यान्मनो दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनुताम् ।

अनुव्रजेदुपासीत स यज्ञः पञ्चदક્ષिणः ॥

(મ. ભા. વન. ૨૬૨)

અન્યથા:- ચક્ષુઃ દદ્યાત્, મનઃ દદ્યાત્, સૂનૃતાં વાચં
દદ્યાત્, અનુવ્રજેત્, ઉપાસીત, સઃ પઞ્ચદક્ષિણઃ યજ્ઞઃ ।

અર્થ— (અતિથિ માટે) પોતાની આખ આપે, મન આપે,
ઉત્તમ મધુર ભાષણ આપે, તેની પાછળ ચાહે, તેની પાસે બેસે,
આ પાથ દક્ષિણાઓ વડે યુક્ત યજ્ઞ કહેવાય છે

एवं यो वर्तते धृतिं वर्तमानो गृहाश्रमे ।

तस्य धर्मं परं ब्राहुः कथं वा विप्र मन्यसे ॥

(મ. ભા. વન. ૨૬૪)

અન્યથા:- યઃ ગૃહાશ્રમે વર્તમાનઃ એવં ધૃતિં વર્તતે,
તસ્ય પરં ધર્મં બ્રાહ્મુઃ । હે વિપ્ર ! કથં વા મન્યસે ?

સંસ્કૃતટીકા-યઃ મનુષ્યઃ ગૃહાશ્રમે ગૃહસ્થાશ્રમે
વર્તમાનઃ સ્થિતઃ એવં હૃદયી ધૃતિં વર્તતે, હૃદય આચ-
રણં કરોતિ, તસ્ય માનવસ્ય ધર્મં પરં ઓછું બ્રાહ્મુઃ વિ-

શેષેણ આહુઃ । હે વિપ્રં ! કથં વા મન્યસે ? તવ મતં
કીદૃક્ અસ્તિ ?

અર્થ— જે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારો માણસ આ પ્રમાણે
વર્તન કરે છે, તેનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. હે બ્રાહ્મણ તારો
અભિપ્રાય શો છે ?

વાંચકે આ શ્લોકોનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરવો. શ્લોક,
અન્વય અને સંસ્કૃત ટીકાનો સારી પેઠે અભ્યાસ અને મનન
કરવાથી પાઠકોને ઘણો લાભ થઈ શકે છે. આટલા શ્લોકો ભણ્યા
પછી વાંચકોની પ્રગતિ મધી જશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

૧ રવિઃ પ્રાતઃસમયે આગચ્છતિ । આગચ્છતિ
પ્રાતઃસમયે રવિઃ । રવિર્આગચ્છતિ પ્રાતઃસમયે ।

૨ સ તસ્યોદયકાલ હત્યુચ્યતે । તસ્યોદયકાલઃ સ
હત્યુચ્યતે । ઉચ્યતે સ તસ્યોદયકાલ હતિ । ઉદય-
કાલસ્તસ્ય સ હત્યુચ્યતે ।

૩ સ સાયંકાલેઽસ્તં ગચ્છતિ । અસ્તં ગચ્છતિ સ
સાયંકાલે । સોઽસ્તં ગચ્છતિ સાયંકાલે । સાયંકાલેઽસ્તં
ગચ્છતિ સઃ । ગચ્છત્યસ્તં સ સાયંકાલે ।

૪ ત્વયોદધિર્દૃષ્ટો ન વા ? ઉદધિર્દૃષ્ટસ્ત્વયા ન વા ?
દૃષ્ટસ્ત્વયોદધિર્ન વા ? ઉદધિસ્ત્વયા દૃષ્ટો ન વા ?

૫ ભૂપતિર્ભૂમિં રક્ષતિ । ભૂમિં રક્ષતિ ભૂપતિઃ ।
રક્ષતિ ભૂપતિર્ભૂમિમ્ ।

પાઠ ૩૦

તૌ મહાન્માનૌ વરાયુઘઘરૌ વીરૌ બ્રાતરૌ રામલક્ષ્મણૌ
 દૃષ્ટ્વા સુગ્રીવઃ શક્તિઃ અભવત્ । તતઃ ભયસન્નસ્તં તં
 સુગ્રીવં હનુમાન્વાક્યકોવિદઃ વાક્ય ઉવાચ । એપઃ
 વાલિકૃતે મહાન્ સન્નમઃ ત્યજ્યતામ્ । મલયઃ અય
 ગિરિવરઃ । હહ વાલિનઃ ભયં નાસ્તિ । સુગ્રીવઃતુ હનુ-
 મતઃ શુભં વાક્ય શ્રુત્વા, તતઃ શુભતર વાક્ય હનુ-
 મન્તં ઉવાચ-एतौ दीर्घबाहू विशालाक्षौ शरबापासि-
 धारिणौ सुरसुतोपमौ दृष्ट्वा कस्य न भयं स्यात् ।

સુગ્રીવનો ભેટો

તે બંને મહાત્મા શ્રેષ્ઠ શસ્ત્રોને ધારણ કરનાર વીર ભાઈઓ રામ અને
 લક્ષ્મણને ભેટને સુગ્રીવને શકા થઈ ત્યારે ભયથી ઝીંધેલા તે
 સુગ્રીવને વાચામાં પડિત હનુમાન બોલ્યા-‘આ વાલી વિષેના
 ભારે ગભરાટનો ત્યાગ કરો આ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ મલય
 પર્વત છે અહીં વાલીનો ભય નથી ’ સુગ્રીવે હનુમાનના શુભ
 વચનો સાંભળીને, તેનાથી પણ વધુ શુભ વાક્યો હનુમાનને કહ્યા
 ‘લાખા લાખા બાહુઓવાળા, મોટી મોટી આંખોવાળા, બાણ ધનુષ
 અને તલવારને ધારણ કરનારા દેવપુત્રોના જેવા એ બંનેને
 ભેટને કેને ભય ન લાગે ?’

રાંજાનઃ હિ ચહુમિત્રાઃ ભવન્તિ । તસ્માત્ અત્ર
 વિશ્વાસઃ ન ક્ષમઃ । યદિ તુ એતૌ શુદ્ધાત્માનૌ, તર્હિ
 જાનીહિ ત્વમ્ । સુગ્રીવસ્ય મહાત્મનઃ વચો નિ-
 શમ્ય હનુમાન્ કપ્યમૂકાત્ પર્વતાત્ રામલક્ષ્મણૌ
 પ્રાપ્તવાન્ । મારુતાત્મજઃ હનુમાન્ તતઃ કપિરૂપં
 પરિત્યજ્ય ભિક્ષુરૂપં ભેજે- । તતઃ હનુમાન્ વિનીતવત્
 ઉપાગમ્ય રાઘવૌ પ્રણિપત્ય શ્લક્ષ્ણયા સુમનોજ્ઞયા
 વાચા મૃદુ વાક્યં ઉવાચ-‘ભવન્તૌ રાજર્પિદેવપ્રતિમૌ
 તાપસૌ વરવર્ણિનૌ સંશિતવ્રતૌ ઇમં દેશં કથં પ્રાપ્તૌ ?
 સુગ્રીવઃ નામ ધર્માત્મા કશ્ચિત્ વીરઃ ધાનરપુઙ્ગવઃ
 આત્રા વિનિકૃતઃ દુઃસ્વિતઃ જગત્ ભ્રમતિ ।

રાજાઓનાં ઘણાં મિત્રો હોય છે. માટે એમાં વિશ્વાસ મૂકવો
 ઠીક નથી. જો એ બંને શુદ્ધ આત્માવાળા છે. તો એની તુ' ખોજ
 કર. મહાત્મા સુગ્રીવની વાત સાંભળીને હનુમાન્ કપ્યમૂક પર્વતથી
 રામલક્ષ્મણ પાસે ગયા. પવન-પુત્ર હનુમાને ત્યારે (તે વેળા)
 વાંદરરૂપનો ત્યાગ કરીને લિહુકરૂપ ધારણ કર્યું. પછી હનુમાને
 પ્રાર્થિની જેમ પાસે જઈને રામ લક્ષ્મણને પ્રણામ કરીને શુદ્ધ
 અને સુંદર વાણી વડે કોમળ વાક્ય કહ્યાં— ‘રાજર્પિ દેવનાં
 જેવા તપસ્વી, સુંદર રૂપવાળા, વ્રતધારણ કરેલા, આપ બંને
 આ દેશમાં કેવી રીતે આવી પહોંચ્યા ? સુગ્રીવ નામનો
 ધર્માત્મા, વાનરોમાં શ્રેષ્ઠ વીર ભાઈ દ્વારા તિરસ્કાર કરાયેલો, દુઃખી
 બનીને સંસારમાં ફરી રહ્યો છે.

તેન સુગ્રીવેણ મહાત્મના પ્રેષિતઃ હનુમાન્ નામ
 વાનરઃ અહં પ્રાપ્તઃ । સ હિ યુવાભ્યાં સહ્યં ઇચ્છતિ ।
 સુગ્રીવપ્રિયકારણાત્ મિહુરૂપપ્રતિચ્છન્નં શ્રદ્ધમૂકાત્
 ઇહ પ્રાપ્તં માં તસ્ય સચિવં વિદ્મિ ।' એતત્ તસ્ય વચઃ
 શ્રુત્વા પ્રહૃષ્ટવદનઃ રામઃ પાર્શ્વેનઃ સ્થિતં ભ્રાતરં લક્ષ્મણં
 અબ્રવીત્ । 'અયં કપીન્દ્રસ્ય મહાત્મનઃ સુગ્રીવસ્ય
 સચિવઃ ઇહ મમાન્તિકં આગતઃ । નૂનં અનેન કૃત્સ્નં
 વ્યાકરણં યદુધા શ્રુતં યતઃ ઘટ્ટ વ્યાહરતા તેન ન
 કિંચિત્ અપિ અપશન્દિતમ્ । અનયા ચિત્રયા વાચા
 કસ્ય ઉચ્યતાસેઃ અરેઃ અપિ ચિત્તં નારાધ્યતે ?'

તે સુગ્રીવ મહાત્માથી મોકલાયેલો હું હનુમાન નામક વાનર
 આપની પાસે આવ્યો છું તે આપ બંને બેઠે મૈત્રિ કરવા ઇચ્છે છે.
 સુગ્રીવને રાજી કરવાને માટે લિહુકના રૂપમાં છુપાયેલા,
 શ્રદ્ધામૂકથી અહીં આવેલા મને તેનો મત્રી બાબુવો.' આ તેનું
 વચન સાંભળીને પ્રસન્નમુખ રામ એક બાબુ પાછળ ઉભેલા ભાઈ
 લક્ષ્મણને બોલ્યા - 'આ મહાત્મા, કપિઓના સ્વામી, સુગ્રીવનો
 મત્રી અહીં મારી પાસે આવ્યો છે. નક્કી એણે સાફ વ્યાકરણ
 અનેકવાર સાંભળ્યું છે. કારણકે, ઘણું બોલવા છતાં પણ તેણે
 કોઈ પણ અપશબ્દ કહ્યો નથી આ આશ્ચર્યકારી વાણીથી કયા
 તલવાર ઉગામી રાખેલા શત્રુનું ચિત્ત પણ રાજી ન થાય ?'

‘યસ્ય પાર્થિવસ્ય એવાંવિધાઃ દૂતાઃ ન ભવેયુઃ, તસ્ય
 કાર્યાણિ કથં સિદ્ધયેયુઃ?’ એવં ઉક્તઃ વાક્યજ્ઞઃ સૌમિત્રિઃ
 વાક્યજ્ઞં સુગ્રીવસચિવં પવનાત્મજં અમ્યમાપત- ‘વિ-
 દ્વન્ ! સુગ્રીવસ્ય ગુણાઃ વિદિતાઃ । સુગ્રીવવચનાદ્
 યથા ત્વં વ્રવીષિ તત્તથા આવાં કરિષ્યાવઃ ’ તતઃ
 પરમસંહૃદઃ પ્લવગોત્તમઃ - હનુમાન્ વાક્યવિશારદં
 રામં પ્રત્યુવાચ- ‘પંપામણ્ડિતકાનનં નાનાવ્યાલમૃગૈઃ
 યુતં ધોરં વનં સાનુજઃ શ્રીમાન્ કિમર્થં આગતઃ ? ’
 તસ્ય તદ્વચનં શ્રુત્વા રામચોદિતઃ લક્ષ્મણઃ આચચક્ષે-
 ‘દ્યુતિમાન્ ધર્મવત્સલઃ દશરથઃ નામ રાજા ।’

‘ જે રાજાનાં આગા હૃત ન હોય, તેનાં કાર્ય કેવી રીતે પાર
 પડશે ? ’ આ પ્રમાણે કહેવાયેલો, વાતને સમજનારો લક્ષ્મણ
 વાક્યને જાણનાર સુગ્રીવના મંત્રી, પવનપુત્રને બોલ્યો- ‘ હે વિદ્વાન્ !
 સુગ્રીવના શુભ અમે જાણી લીધા । સુગ્રીવનાં કહેવાથી જેમ તું
 કહે છે તેમ અમે કરીશું. ’ ત્યારે બહુ પ્રસન્ન થઈ વાંનરોમાં શ્રેષ્ઠ,
 વાક્ય બોલવામાં હોશિયાર હનુમાન રામને બોલ્યા- ‘ પંપાનામના
 સરોવરથી શોભાયમાન, જે નાનાં સર્પ, પશુ વિગેરેથી યુક્ત
 છે, એવાં બચકર વનમાં ભાઈ સાથે આપ શા માટે આવ્યા
 છો ? ’ તેની તે વાત સાંભળીને રામે પ્રેરણા આપી હોય તેમ
 લક્ષ્મણ કહેવા લાગ્યો - ‘ તેજસ્વી, જેને ધર્મ પ્રીય છે, એવા
 દશરથ નામના રાજા છે. ’

‘ તસ્ય અયં જનૈઃ શ્રુતઃ રામઃ નામ પૂર્વજઃ પુત્રઃ ।
 રાજલક્ષણસંયુક્તઃ રાજ્યસંપદા ચ સંયુક્તઃ રાજ્યાત્
 ઘ્રષ્ટઃ મયા સાર્થે, હે મહાભાગ ! સીતયા માર્યયા
 અનુગતઃ ઘને ઘસ્તું હ્રદ આગતઃ । અહં ગુણૈઃ દાસ્યં
 ઉપાગતઃ અસ્ય નામતઃ લઙ્કમણઃ નામ અવરઃ ભ્રાતા ।
 અસ્ય માર્યા રક્ષસા અપહ્રતા । કેન કુત્ર હ્રતા ઇતિ
 ન જ્ઞાયતે । યસ્ય સીતા સ્તુવા આસીન્, યશ્ચ ધર્મવ-
 ત્સલઃ શરણ્યઃ આસીત્, તસ્ય શરણ્યસ્ય પુત્રઃ સુગ્રીવં
 શરણં ગચ્છમિ । યસ્ય પ્રસાદે સતતં હમાઃ પ્રજાઃ
 પ્રસીદેયુઃ સ રામ વાનરેન્દ્રસ્ય પ્રસાદં અભિકાંક્ષતે । ’

‘ તેનો આ પ્રસિદ્ધ રામનામનો સૌથી મોટો દીકરો છે ધર્મોજી
 ભાગ્યશાળી છે । રાજ્યચિન્હોથી યુક્ત બનીને અને રાજ્યસંપત્તિથી
 યુક્ત બનીને આ રાજ્યથી બેઠા બનીને મારી સાથે અને મીતા
 નામની પોતાની પત્નીની સાથે વનમાં રહેવાને માટે અહીં આવ્યો
 છે. હું શુભોને લીધે એની સાથે છું હું નામથી લક્ષ્મણ એવો
 પ્રસિદ્ધ એનો નાનો ભાઈ છું. એની સ્ત્રીને રાક્ષસે હરણ કરી લીધી
 છે કેાણ કયા હરી ગયો, એ બાણીતુ નથી જેની સીતા પુત્ર વધુ
 હતી અને જે ધર્મવત્સલ સૌને આસરે આપતો હતો, તે શરણના
 પુત્ર સુગ્રીવના આલે આસરે ભય છે । જેની મહેરબાનીથી હમેશા
 પ્રજા પ્રસન્ન થાય છે, તે રામ વાનરોના રાજાની મહેરબાનીની
 અભિલાષા રાખે છે ’

एवं करुणं साश्रुपातं ब्रुवाणं सौमित्रिं हनुमान्
 प्रत्युवाच । ' स हि राज्यात् विभ्रष्टः बालिना कृत-
 चैरः, हतदारः, आत्रा विनिकृतः, भास्करात्मजः
 सुग्रीवः अस्माभिः सह सीतायाः परिमार्गणे युवयोः
 साहाय्यं करिष्यति ।' ततः भिक्षुरूपं परित्यज्य
 वानरं रूपं आस्थितः तौ वीरौ पृष्ठं आरोप्य कपि-
 कुक्षरः ऋष्यमृकात् मलयं गिरिं जगाम । तदा च सः
 कपिराजाय राघवौ वीरौ जाचचक्षे । वानराधिपः
 सुग्रीवः हनुमतो वाक्यं श्रुत्वा दर्शनीयतमो भूत्वा
 राघवं प्रीत्या उवाच ।

આ પ્રમાણે કડુણાપૂર્ણ અશ્રુઓને સારતાં, લક્ષ્મણને
 હનુમાન ઉત્તર આપવા લાગ્યો, ' રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરાયેલો, બાલી
 સાથે જેણે વેર બાંધ્યું છે, જેની સ્ત્રી હરણ કરાઈ ગઈ છે, જે ભાઈ-
 થી તરછોડાયે છે, એવો તે સૂર્યનો પુત્ર સુગ્રીવ અમારી સાથે
 મળીને સીતાની શોધમાં તમને બંનેને મદદ કરશે. ' ત્યારે
 ભિક્ષુના રૂપનો ત્યાગ કરીને વાનરનાં રૂપમાં આવેલો તે બંને
 વીરોને પીઠપર બેસાડીને તે કપિઓમાં શ્રેષ્ઠ ઋષ્યમૂકથી તે મલય
 પર્વતે ગયો, અને ત્યારે કપિરાજે તે બંને વીર રામલક્ષ્મણની
 બાળતમાં કહ્યું. વાનરોનાં રાજા સુગ્રીવ હનુમાનની વાત સાંભળીને
 પોતાને દર્શન થોડ્ય જનાવીને રામ સાથે પ્રીતિપૂર્વક બેઠ્યા.

પાઠ ૩૧

‘યદિ મે સહ્યં રોચતે તર્હિ એષઃ બાહુઃ પ્રસારિતઃ ।
 પાણિના પાણિઃ શૃણ્ણતાં, ધ્રુવા મર્યાદા ચ વધ્યતામ્ ।’
 સુગ્રીવસ્ય એતત્ સુભાવિતં વચનં શ્રુત્વા સંગ્રહષ્ટમના
 રામઃ પાણિના હસ્તં પીડયામાસ । તતઃ તૌ દીપ્યમાનં
 અગ્નિં પ્રદક્ષિણાં ચક્રતુઃ । સુગ્રીવઃ રાઘવઃ ચ વયસ્યત્યં
 ઉપાગતૌ । સુગ્રીવઃ રાઘવં ઉવાચ-‘ત્વં મે હૃદયઃ વયસ્યઃ
 અસિ । નૌ ણકં દુઃસ્વં સુસ્વં ચ અસ્તિ । હે રામ ! સેવકઃ
 મન્ત્રિસત્તમઃ અયં તે આરૂપાતિ યત્ ત્વયા ધીમતા
 લક્ષ્મણેન ચ વિયુક્તા રુદતી જનકાત્મજા રક્ષસા
 અપહ્રતા ।’

જે ભારી મિત્રતા સારી લાગતી હોય તો આ હાથ હું લખાવું
 છું. હાથથી હાથ મળાવી ચોક્કસ મર્યાદા નક્કો કરો, અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા
 કરો. ’સુગ્રીવની આ સારી વાત સાંભળીને પ્રસન્નમન રામ હાથથી
 હાથ દબાવવા લાગ્યા. ત્યારે તે બંનેએ પ્રકાશિત અગ્નિની પ્રદક્ષિણા
 કરી. સુગ્રીવ અને રામ મૈત્રિથી જોડાયા. સુગ્રીવે રામને કહ્યું-‘તું
 મારો અતિથ્યારો મિત્ર છે, આપણને અને મુખ અને દુઃખ
 સરખાં છે. હે રામ ! મન્ત્રિઓમાં શ્રેષ્ઠ સેવક, જેમ કહે છે, કે તારી
 શાણી અને લક્ષ્મણથી વિયોગ પામેલી, રુદતી જનકની પુત્રી
 રાક્ષસથી હરણ કરાઈ છે

‘ રક્ષસા રૌદ્રકર્મણા હિયમાણા, રામ રામ, ઇતિ લક્ષ્મણ ઇતિ ચ વિસ્વરં ક્રોશન્તી સા મયા દૃષ્ટા । શૈલતલે સ્થિતં માં દૃષ્વા શુભાનિ આભરણાનિ ઉત્તરીયં ચ તથાત્યક્તમ્ । તાનિ અસ્માભિઃ ગૃહીતાનિ નિહિતાનિ ચ । તાનિ અહં આનયિષ્યામિ । ’ એવં ઉક્ત્વા સઃ સુગ્રીવઃ શૈલસ્ય ગૃહનાં ગુહાં પ્રવિવેશ । તાનિ આભરણાનિ ઉત્તરીયં ચ ગૃહીત્વા ‘ પશ્ય હદં ’ ઇતિ ઉક્ત્વા દર્શયામાસ । તતઃ વાસઃ આભરણાનિ ચ ગૃહીત્વા નીહારેણ ચન્દ્રમાઃ, ઇવ વ્યાપ્પસંરુદ્ધો અમવત્ । સ તં અલક્ષારં ઉત્તમં યદુશઃ હૃદિ કૃત્વા બિલેસ્થઃ રોપિતઃ સર્પઃ ઇવ મૃશં નિશશ્વાસ ।

‘ ભયાનક કર્મવાળા રાક્ષસથી હરણુ કરાય, જતી ’ રામ ! રામ ! લક્ષ્મણ ! ’ આ પ્રમાણે મોટેથી આકંઠ કરી રડતી તે મેં જોઈ. શિલા પર બેઠેલા મને જોઈને તેણીએ સુંદર આભૂષણો અને ઉત્તરીય વસ્ત્ર ફેંક્યું. તે અમે લઈ લીધાં અને રાખી મૂક્યાં. તેને હું લાવીશ. ’ એમ કહી તે સુગ્રીવ પર્વતની ઉડી શુક્રામાં ધુસ્થો. તે આભૂષણો અને ઉત્તરીય વસ્ત્રને લાવીને “ આ જો ” એમ કહીને બતાવવા લાગ્યો. ત્યારે વસ્ત્રો અને આભૂષણોને લઈને વાદળાંથી ઢંકાયેલા ચંદ્રમાની જેમ તે (રામ) આંસુઓથી ઢંકાય ગયો. તેઓ તે ઉત્તમ આભૂષણોને વારંવાર હૃદયથી ચાંપીને, હરમાં રહેલા, ગુસ્સે થયેલા સર્પની જેમ વારંવાર ઉંડો શ્વાસ લેવા લાગ્યા.

‘લક્ષ્મણ ! હિયમાણયા વૈદેહ્યા સંત્યક્તં શરિરિત્
 ઉત્તરીયંં હંદં ભૂષણાનિ ચ પશ્ય ।’ એવં રામેણ ઉક્તઃ
 લક્ષ્મણઃ ‘તુ’ નાહં જાનાંમિ કેયૂરે નાહં જાનામિ
 કુણ્ડલે, નૂપુરે તુ અભિજાનામિ નિત્ય પાદાભિવન્દ-
 નાત્’ ઇતિ અગાદીત્ । તતઃ રાઘવઃ સુગ્રીવ હંદં
 અબ્રવીત્-‘હે સુગ્રીવ ! કં દેશં રૌદ્રરૂપેણ રક્ષસા
 હિયન્તી મમ પ્રાણપ્રિયાં ત્વયા લક્ષિતા ? મહત્ વ્ય-
 સનદ તત્ રક્ષઃ ક્વ ષા વસતિ ? યત્ નિમિત્તં અહ
 સર્વાન્ રાક્ષસાન્ નાશયિષ્યામિ ।’ એવ આર્તેણ રામેણ
 ઉક્તઃ સુગ્રીવઃ પાદ્મગદ્ગદઃ સન્ સઘાષ્પં પ્રાઙ્ગલિઃ
 ઉવાચ ।

‘હે લક્ષ્મણ ! હરણ કરી જવાતી વૈદેહીથી અગધી લ્યાગ
 કરાયેલુ તે ઉત્તરીય વસ્ત્ર તથા આભૂષણોને બો આ પ્રમાણે રામથી
 કહેવાયેલો લક્ષ્મણ ‘જને ભુજબ ધો (ઉંચે હાથે પહેરવાનુ ધરેલુ)
 ને હું ઓળખતો નથી અને આ બે કુડવોને પણ ઓળખતો નથી
 હા, આ બંને નૂપુરોને હમેશા પગે આગળ પગે લાગવાના
 કારણથી ઓળખુ છું’ એમ બોલ્યો ત્યારે રામ સુગ્રીવને એમ
 કહેવા લાગ્યા-‘હે સુગ્રીવ ! કયા દેશ તરફ લયાનક રૂપવાળા
 રાક્ષસથી હરણ કરી જવાતી મારી પ્રાણપ્રિયાને તે ભેદ હતી ?
 મને ભારે કષ્ટ આપનાર તે રાક્ષસ કયા રહે છે ? જેને કારણે હું
 બધા રાક્ષસોનો નાશ કરી નાખીશ’ આ પ્રમાણે હું ખી રામથી
 કહેવાયેલો સુગ્રીવ અશ્રુઓથી ગદ્ગદ થતો થતો અશ્રુપૂર્ણ, કાથ
 ભેડીને બોલ્યો.

‘ તસ્ય પાપરક્ષસઃ નિલયં સર્વથા ન જાને । તસ્ય સામર્થ્યં વિક્રમં કુલં વા ન જાનામિ । તથાપિ અરિન્દમ ! શોકં ત્યજ । સત્યં પ્રતિજાનામિ યત્ તથા કરિષ્યામિ યથા મૈથિલીં પ્રાપ્સ્યાસિ । સગુણં રાવણં હત્વા આત્મ-પૌરુષં પરિતોષ્ય તથા કર્તા અસ્મિ, યથા ન ચિરાત્ પ્રીતિઃ ભવિષ્યાસિ । મયા અપિ માર્યાવિરહજં વ્યસનં પ્રાપ્તં, ન ચ અહં એવં શોચામિ, ન ચ ધૈર્યં પરિત્યજે, તસ્માત્ વૈકલ્લ્વ્યં મા ઋ ગમઃ, આત્મગતં ધૈર્યં સ્મર । યે શોકં અનુવર્તન્તે તેષાં સુખં ન વિચિન્તે, તેષાં તેજઃ ક્ષયતે । ’

‘ તે પાપી રાક્ષસનાં નિવાસસ્થાનને સર્વથા બાણતો નથી, તેનું સામર્થ્ય પ્રસાદમ અને કુળને બાણતો નથી. તો પણ હે શત્રુઓને હમન કરનાર ! શોકને ત્યજ ! હું, સત્ય પ્રતિજ્ઞા લઉં છું, કે હું એવું કરીશ કે, જેથી તું મૈથિલીને મેળવશે. રાવણને તેનાં સંમૂહ-સહિત મારીને પોતાનાં પુરુષાર્થને સંતોષીને એવું કરીશ કે જેથી તું તુરંતજ પ્રસન્ન થઈ જશે. મને પણ સ્ત્રી વિયોગથી થનારું દુઃખ થયું છે. તો પણ હું તેવો શોક કરતો નથી, અને ધીરજ પણ છોડતો નથી. માટે અત્યંત દુઃખી થા નહિ. તારામાં રહેલાં ધૈર્યનું સ્મરણ કર. જે શોકની પાછળ પડી રહે છે (હમેશાં શોક કયાં કરે છે) તેને સુખ મળતું નથી, તેનું તંજ સ્વીણ થાય છે. ’

પાઠ ૩૨

સંસ્કૃત-સુભાષિત

- ૧ નૈકં ચક્રં પારિભ્રમયતિ = એક ચક્રથી ગાડી ચાલી શકે નહીં.
- ૨ કાર્યાન્વિતસ્ય પ્રદાપો મન્ત્રાઃ = કિંકર્તવ્ય વિમૂઢ માટે મંત્રણાજ માર્ગદર્શિકા છે.
- ૩ અલઘ્વલાભો નાલસસ્ય = આળસી માણસને અપ્રાપ્ત વસ્તુની પ્રાપ્તિ નથી થતી.
- ૪ હીયમાનસ્સન્ધિ કુર્યાત્ = પોતાનો પક્ષ નિર્ભળ હોય તો સધિ કરી લેવી જોઈએ.
- ૫ ગજપાદયુદ્ધમિવ લલવદ્વિગ્રહ = જળવાન સાથે યુદ્ધ કરવું, પગે ચાલતા હાથી સાથે યુદ્ધ કરવા મમાન છે.
- ૬ આમપાત્રમામેન સહ વિનશ્યતિ = કાચા માટલાને બીજા કાચા માટલા ઉપર પટકવાથી બંનેનો વિનાશ થાય છે.
- ૭ આર્જયં હિ કુટિલંપુ ન નીતિ. = કુટિલ જનો સાથે મરજનાનો વ્યવહાર થોડો નથી, નીતિયુક્ત નથી.
- ૮ ન વ્યસનપરસ્ય કાર્યાવાપ્તિ = વ્યસની માણસને કાર્યમાં સફળતા મળી મળતી.
- ૯ અગ્નિદાહાદપિ વિદિષ્ટં વાત્પારુષ્યમ્ = કડોર વાક્ય અગ્નિમાં દાહવા કરતાં પણ વધુ ત્રાસદાયક હોય છે.
- ૧૦ આત્માયત્તા વૃદ્ધિ વિનાશૌ = આપણી ઉન્નતિ અને અવનતિ આપણા હાથમાં જ છે.
- ૧૧ નાસ્ત્યમેર્દોર્વચ્યમ્ = 'અગ્નિ દુર્ભળ છે' એમ કહી પણ કહી શકાય નહિ.

૧૨. કાર્યાન્તરે દીર્ઘસૂત્રતા ન કર્તવ્યો = કોઈ પણ કાર્ય હાથમાં લીધા પછી દીર્ઘસૂત્રતા ન કરવી જોઈએ.
૧૩. ક્ષીરાર્યો વત્સો માતુરુચઃ પ્રતિહન્તિ = દૂધ પીવા છતાં રાખનાર વાછરડું માની કોઈમાં દૂસા મારે છે.
૧૪. અથ્રેયસે ન વા કસ્ય વિશ્વાસો દુર્જને જને ! = દુષ્ટોનો વિશ્વાસ કરવાથી કોણ સુખી થઈ શકે ?
૧૫. અતિભારઃ પુરુષમવસાદયતિ = શક્તિ ઉપરાંત બોઝ ઉપોડવાથી માણસ થાકી જાય છે.
૧૬. ક્ષુધાડર્તો ન તૃણં ચરતિ મિદુઃ = સિંહ ભૂખ લાગવાથી ઘાસ નથી ખાતો.
૧૭. પિશુનઃ શ્રોતા પુત્ર દારરપિ ત્યજ્યતે = કન્યા કાનના માણસનો પત્ની અને પુત્ર પણ ત્યાગ કરે છે.
૧૮. ક્ષીરાશ્રિતં જલં ક્ષીરમેવ ભવતિ = દૂધમાં મેળવેલું પાણી પણ દૂધ બની જાય છે.
૧૯. રજતં કનક સંગાત્કનકં ભવતિ = સોનાના સંપર્કમાં આવેવાથી ચાંદી પણ સોનું બની જાય છે.
૨૦. અદ્યુતે સ હિ કલ્યાણં વ્યસને યો ન મુહ્યતિ = જે વિપત્તિઓથી ગમરાતા નથી તે જ સંસારમાં સુખી બને છે.
૨૧. વિપં વિપમેવ સર્વકાલમ્ = વિપદ હંમેશા વિપદ જ રહેવાનું.
૨૨. સ્વજનસ્ય દુર્વૃત્તં નિવારયેત્ = સ્વજનોમાં દુર્ગુણ નાશ કરે એક તો તેમને દૂર કરવા જોઈએ.

ભાગ ૪

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

(સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો સહેલો ઉપાય)

ચોથો ભાગ

લેખક

પં. શ્રીપાંદ દામોદર માતવજીકર

અધ્યક્ષ-સ્વાધ્યાયમંડળ, આદિત્ય-વાચસ્પતિ, ગીતા નંદાર

શીલ્પ આવૃત્તિ

વિક્રમ સવત્ ૨૦૧૦, ઇ. ૨૦૧૬

સંધિ-વિચાર

સંસ્કૃત ભાષામાં બે વર્ષ એક જ જગ્યાએ નહીંકનહીકર્મ આવ્યા હોય તો તેની જરૂર સંધિ થાય જ છે. આ સંધિ વિચારનો ખાસ નિયમ છે તે એકદમ સરળ રીતથી આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. એટલા જ નિયમો ચોક્કસ સમજી લીધા બાદ જરૂરી સંધિઓ ફેવી રીતે કરવાની તે વાચકને સમજમાં આવશે.

આ પુસ્તકમાં સંસ્કૃત ગદ્ય અને પદ્યના પાઠો આપેલા છે. સારી રીતથી અભ્યાસ કર્યો હશે તો વાચકોનો પ્રવેશ સંસ્કૃત ભાષાના મંદિરમાં જલ્દી થશે.

આ પુસ્તકમાં સંધિ વગરના તથા સંધિ કરેલા, એમ બંને પદ્ધતિના દાખલાઓ આપેલા છે. બંનેની તુલના કરેલી હશે તો વાચકોના ધ્યાનમાં સંધિ કરવાના નિયમ એકદમ સહેલાઈથી આવી જશે.

લેખક

શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકર

પ્રગટક અને મુદ્રક— વસંત શ્રીપાદ સાતવળેકર, બી. એ.

સ્વાધ્યાય-મંદળ, ભારત મુદ્રણાલય,
અ.નંદાશ્રમ, કિલ્લા પારડી (જિ. સુરત)

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

ચોથો ભાગ

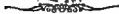
પાઠ ૧

સંધિ વિચાર

સંસ્કૃતમાં સંધિ વિચાર અગ્રસ્થાન લોગવે છે આ વખતે વાચકોને જે વાંચ્યો આપ્યા છે, તે સંધિ વગરના હતા હવે આ પાઠોમાં કેટલાએક સંધિ-નિયમો આપવામાં આવશે આ નિયમોને જો વાચક થોડાથોડા ધ્યાનમાં રાખશે, તો તેને સંધિઓનું ઘણું સારું જ્ઞાન થશે

સંધિઓમાં સ્વરસંધિ અને વ્યંજનસંધિ એવા બે ભાગ છે જે સ્વરોની જે સંધિ થાય છે, તેને સ્વરસંધિ કહે છે, અને જે વ્યંજનોની જે સંધિ થાય છે, તેને વ્યંજન-સંધિ કહે છે વ્યંજન અને સ્વરોની પણ સંધિ થાય ॥ એનું સ્વરૂપ હવે થોડા વખતમાં વાચકોની સમજાવવામાં આવશે

સંધિ-વિચાર

સંસ્કૃત ભાષામાં જે વર્ણુ એકજ જગ્યાએ નજીકનજીકમાં આવ્યા હોય તો તેની જરૂર સંધિ થાય જ છે. આ સંધિ વિચારને ખાસ નિયમ છે તે એકદમ સરળ રીતથી આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. એટલા જ નિયમો ચોક્કસ સમજી લીધા બાદ જરૂરી સંધિઓ કેવી રીતે કરવાની તે વાચકને સમજમાં આવશે.

આ પુસ્તકમાં સંસ્કૃત ગદ્ય અને પદ્યના પાઠો આપેલા છે. સારી રીતથી અભ્યાસ કર્યો હશે તો વાચકોનો પ્રવેશ સંસ્કૃત ભાષાના મંદિરમાં જલ્દી થશે.

આ પુસ્તકમાં સંધિ વગરના તથા સંધિ કરેલા 'એમ જાણે' પદ્ધતિના દાખલાઓ આપેલા છે. જાણેની તુલના કરેલી હશે તો વાચકોના ધ્યાનમાં સંધિ કરવાના નિયમ એકદમ સહેલાઈથી આવી જશે.

લેખક

શ્રીપાદ દામોદર સાતવજેકર

પ્રકાશક અને મુદ્રક— વસંત શ્રીપાદ સાતવજેકર, બી. એ.

સ્વાધ્યાય-મંદળ, ભારત મુદ્રણાલય,
અ.નં.દાત્રમ, કિલ્લા પારડી (જિ. સુત)

સંસ્કૃત-સ્વયં-શિક્ષક

ચોથો ભાગ

પાઠ ૧

સંધિ વિચાર

સંસ્કૃતમાં સંધિ વિચાર અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. આ વખતે વાચકોને જે વાક્યો આપ્યા છે, તે સંધિ વગરના હતાં હવે આ પાઠોમાં કેટલાએક સંધિ-નિયમો આપવામાં આવશે આ નિયમોને જો વાચક થોડાથોડા ધ્યાનમાં રાખશે, તો તેને સંધિઓનું ઘણું સારું જ્ઞાન થશે.

સંધિઓમાં સ્વરસંધિ અને વ્યંજનસંધિ એવા બે ભાગ છે. જે સ્વરોની જે સંધિ થાય છે, તેને સ્વરસંધિ કહે છે, અને જે વ્યંજનોની જે સંધિ થાય છે, તેને વ્યંજન-સંધિ કહે છે વ્યંજન અને સ્વરોની પણ સંધિ થાય છે. એનું સ્વરૂપ હવે થોડા વખતમાં વાચકોની સમક્ષ આવશે.

સ્વર

હ્રસ્વ સ્વર- અ, ઇ, ઊ, ઋ, ૠ

દીર્ઘ સ્વર- આ, ઈ, ઊ, ઋ [લઙ્કારને દીર્ઘ નથી.]

સંયુક્ત સ્વર- એ, ઐ, ઓ, ઔ

અનુસ્વાર — અં (ં)

વિસર્ગ — અઃ (:)

વ્યંજન

(સૂચના—અધાય વ્યંજનો ખોડા લખવા બોધ્યો.)

કઠોર વ્યંજન— ક ખ । ખ છ । ટ ઠ । ત થ । પ ફ ।

મૃદુ વ્યંજન — ગ ઘ ઙ । જ ઝ ઞ । ડ ઢ ણ ।

દ ધ ન । વ મ મ । ય ર લ વ । હ ।

અપ્સવર્ણ — શ પ સ હ ।

વર્ણોના આ સાધારણ સંકેત વાચક ધ્યાનમાં રાખે, એના ઉપયોગ સંધિ કરતી વેળા ઘણા થશે.

જ્યારે બે વર્ણ એકબીજા સાથે મળે (બોડાય) ત્યારે સંધિ કહેવાય છે.

किम् अस्ति = किमस्ति

तत् अस्ति = तदस्ति

न अस्ति = नास्ति

આ સંધિઓને સામાન્ય વાચક માત્ર ઘોડા વિચારથી જ સમજી શકે છે. ઘોડી સંધિ એવી છે, કે જે સમજવાને કઠણ છે. પરંતુ એના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે.

તન્ + શાસ્ત્રં = તન્શાસ્ત્રં

તન્ + લય. = તન્લય

તન્ + હનન = તન્હનનં

(૧) પહેલો નિયમ

અવર્ણ દીર્ઘ સંધિ

અ, ઇ, ઊ, ઋ એની સામે ક્રમ પ્રમાણે એજ વર્ણ આવે તો મળે
મળીને તેનું જ દીર્ઘ સ્વરૂપ થઈ જાય છે જેમકે—

અકારની અવર્ણ સંધિ

અ + અ = આ

આ + અ = આ

આ + આ = આ

અ + આ = આ

ઇ અને ઉ ની અવર્ણ સંધિ

ઇ + ઇ = ઈ

ઈ + ઈ = ઈ

ઉ + ઉ = ઊ

ઊ + ઊ = ઊ

હવે એના દાખલા જુઓ—

ન + અપિ -નાપિ

નાસ્તિ + હિતિ -નાસ્તીતિ

રમા + અપિ -રમાપિ

નદી + હંશ -નદીશઃ

તથા + આસીન્ -તથાસીન્

ભાનુ + ઉદય -ભાનૂદય

ન + આસીન્ -નાસીન્

તનુ + ઉદ્ભવ -તનૂદ્ભવ

આ સ્વરોની સંધિ ઠેકઠેકાણે આવે છે આ ચોપડીમા હવે પછી
વાક્યોમા આપવામા આવશે, જેમા સંધિ થઈ છે જેટલા શ્લોકો
આપ્યા છે, તેમાથી દરેક શ્લોકમા કેટલીયે સંધિ વાચકને શકશે

(૨) બીજો નિયમ

ઇ, ઊ, ઋ, ૠ ની સામે વિજ્ઞતીય સ્વર આવવાથી એની
જગ્યાએ અનુક્રમે ય્, વ્, ર્, ૡ થાય છે

આ નિયમના ઉદાહરણો આ પ્રમાણે છે—

इ + अ = य

उ + अ = व

ऋ + अ = र

इ + आ = या

उ + आ = वा

ऋ + आ = रा

હવે એની સંધિ નીચેના શબ્દોમાં તપાસો—

इति + आदि = इत्यादि

नास्ति + अतः = नास्त्यतः

भानु + अस्तः = भान्वस्तः

नदी + आत्मा = नद्यात्मा

मनु + आदि = मन्वादि

आदि + अन्तः = आद्यन्तः

कैकेयी + आत्मजः = कैकेय्या-

त्मजः

पितृ + आज्ञा = पित्राज्ञा

अति + आशा = अत्याशा

વાચક આ સંધિઓ યાદ રાખે અને જ્યાં જ્યાં બે સ્વરો ગળે ત્યાં ત્યાં તેની સંધિ કરવાનો પ્રયત્ન કરે. તથા જ્યાં જ્યાં સંધિ થઈ હોય, ત્યાં ત્યાં તે સંધિઓ છૂટી કરવાનો પ્રયત્ન કરે.

આ રીતે અભ્યાસ કરવાથી સંધિ નિયમોની સાથે વાચકોને અવશ્ય પરિચય થશે.

संस्कृत—वाक्यानि ।

૧ સ તત્ર નાસ્ત્યતઃ ત્વં તત્ર ન ગચ્છ ।

૨ કૈકેયાત્મજેન કિં કૃતમ્ ?

૩ રામેણ પિત્રાજ્ઞા પાલિતા ।

પાઠ ૨

સંસ્કૃત—વાક્યાનિ ।

૧ પ્રભાવશાલિનઃ મહાત્મનઃ ધર્મક્ષત્રસ્ય રાજાઃ દશરથસ્ય વંશકરઃ
 સુતઃ નાસીત્ । ૨ પુત્રાર્થં ચિન્તયમાનસ્ય તસ્ય દશરથસ્ય
 “ પુત્રકામેષ્ટિનામ્ના યક્ષેન યજ્ઞામિ ” ઇતિ બુદ્ધિઃ સજ્ઞાતા ।
 ૩ મન્ત્રિવરં સુમન્ત્રં આહૂય રાજા ઇદં વચનં અવ્રવીત્ ।
 ૪ “ સપુરોહિતાન્ ગુરુન્ શિષ્યં અગ્ર આનય ” । ૫ આનીતાન્ તાન્
 પૂજયિત્વા ધર્માત્મા રાજા ઇદં વચનં અવ્રવીત્ । ૬ સુતાર્થં તપ્ય-
 માનસ્ય મમ સુખં નાસ્તિ, તદર્થં પુત્રકામેષ્ટિનામકઃ યજ્ઞઃ કર્તવ્યઃ
 ઇતિ મે મતિઃ સજ્ઞાતા । ૭ તત્ વચનં શ્રુત્વા વસિષ્ઠપ્રમુખાઃ
 સર્વેઽપિ દ્વિજાઃ ઋષ્યશૃંગં પુરસ્કૃત્ય તં યજ્ઞં સમારભન્ । ૮ તસ્ય
 યજ્ઞસ્ય અન્તે રાજા દશરથઃ ઋષ્યશૃંગં અવ્રવીત્ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ પ્રભાવશાળી, મહાત્મા અને દેવ બાળુનાર રાજા દશરથને
 વંશવૃદ્ધિકારી પુત્ર ન હતો. ૨ પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે ચિંતાતુર તે દશરથ
 ને ‘ પુત્રકામેષ્ટિ નામનો યજ્ઞ કરે ’ એવી ઇચ્છા થઈ. ૩ મન્ત્રિઓમાં
 શ્રેષ્ઠ સુમન્ત્ર પ્રધાનને બોલાવીને રાજા એવું વચન બોલ્યા.
 ૪ ‘ પ્રાહ્લણીના સાથે ગુરુઓને તરત જ અહીં લાવો. ’ ૫ બોલાવેલા
 તેમની પૂજા કરી, ધર્માત્મા રાજા એવું બોલ્યા કે, ૬ ‘ પુત્ર માટે
 આતુર એવા મને એન પડતું નથી. એથી પુત્રકામેષ્ટિ યજ્ઞ કરવો
 એઈએ એવી મારી ઇચ્છા થઈ છે. ૭ તે બાળુ સાગળીને
 વસિષ્ઠ વગેરે બધા ક્ષીણેએ ઋષ્યશૃંગને આગેવાન કરીને તે યજ્ઞની
 શરૂઆત કરી. ૮ તે યજ્ઞને અંતે રાજા દશરથે ઋષ્યશૃંગને કહ્યું.

સંસ્કૃત-વાક્યાનિ ।

૧. 'કુલસ્ય વર્ધનાય પુત્રકામેષ્ટિં કર્તુ અર્હસિ' । ૧૦ સ 'તથા'
 इति उक्त्वा, अथर्ववेदमंत्रैः पुत्रीयां इष्टिं अकरोत् । ११ तस्मान्
 यज्ञात् सन्तानोत्पत्तिकरः पायसः राज्ञा प्राप्तः । १२ प्रीतः
 राजा पायसं गृहीत्वा अन्तःपुरं प्रविश्य कौसल्यां अत्रवीत् ।
 १३ पुत्रीयं पायसं गृहीत्वा इति । १४ पायसस्य अर्धभागं
 कौसल्यायै, चतुर्यभागं सुमित्रायै, अवशिष्टं कैकेय्यै, पुत्रार्थं
 प्रददौ । १५ ततः ताः राजस्त्रियः गर्भान् प्रतिपेदिरे । १६ अनन्तरं
 चैत्रे मासे नवम्यां तिथौ कौसल्या रामं पुत्रं अजनयत् ।
 १७ कैकेयी भरतं, सुमित्रा लक्ष्मणं शत्रुघ्नं च अजनयत् । १८ एषां
 पुत्राणां जन्मसमये, अयोध्यायां महान् उत्सवः आसीत् ।

ગુજરાતી વાક્યો

૬. કુળ વૃદ્ધિને માટે તારે પુત્રકામેષ્ટિ યજ્ઞ કરવો. ૧૦ તે હાં,
 છ એમ કહી અથર્વ-વેદ મંત્રોથી પુત્ર આપનારી ઇષ્ટિને કરવા
 લાગ્યા. ૧૧ તે યજ્ઞમાંથી પુત્રદાયક દૂધના પાયસ નામના પ્રસાદની
 રાશીને પ્રાપ્તિ થઇ. ૧૨ સહ થયેલા તે રાજા તે પ્રસાદ લઇને
 અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરી કૌશલ્યાને કહેવા લાગ્યો. ૧૩ ' પુત્રદાયક
 પ્રસાદ લો '. ૧૪ પ્રસાદનો અર્ધો ભાગ કૌશલ્યાને, ચોથો ભાગ
 સુમિત્રાને, અને બાકીનો કેકેયીને પુત્રને માટે આપ્યો. ૧૫ તેથી તે
 રાજરમણીઓને ગર્ભ પ્રાપ્તિ થઇ. ૧૬ પછી ચૈત્ર માસમાં નોમને
 દિવસે કૌશલ્યાએ રામ-પુત્રનો જન્મ આપ્યો. ૧૭ કેકેયીએ ભરત
 અને સુમિત્રાએ લક્ષ્મણ તથા શત્રુઘ્નને જન્મ આપ્યો. ૧૮ એ
 પુત્રોના જન્મ પ્રસંગે અયોધ્યામાં મોટો ઉત્સવ થયો.

સંસ્કૃત-વામ્યાનિ ।

૧૯ લક્ષ્મણઃ રામચન્દ્રસ્ય પ્રિયકરઃ તથા ઇત્રુઘ્ન ભરતસ્ય
અનુગામી અભવત્ । ૨૦ યદા સર્વે પુત્રાઃ શુભગુણૈ સમુદિતાઃ
સર્વજ્ઞાઃ દીર્ઘદર્શિનઃ યશસ્વિનઃ અભવન્, તદા તાન્ દૃષ્ટ્વા નેપાં
પિતા દશરથઃ હૃષ્ટઃ આસીત્ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧૯ લક્ષ્મણ રામચન્દ્રને વડાભાઈ તથા ઇત્રુઘ્ન ભરતને અનુયાયી
થયો. ૨૦ જ્યારે બધા પુત્રો શુભગુણથી યુક્ત, સર્વજ્ઞ, દીર્ઘદર્શિ
અને યશસ્વી થયા ત્યારે તેમને જોઈને તેના પિતા દશરથ (હૃષ્ટ)
સંતોષ પામ્યા.

આ પાઠમાં રામાયણની કથા દૂકમાં આપી છે ૫૬ પૂરા થાય
ત્યાર બાદ વાચકે ફક્ત સંસ્કૃત વાક્યો જ દસબાર વાર વાચવો.
બાર વાર વાચવાથી એ વાક્યો વાચકોના ધ્યાનમાં રહેશે.

ત્યારબાદ તમારી સ્મરણ શક્તિથી જ વાક્યો જોડવાની કોશીશ
કરો. અથવા તો કોઈને સંસ્કૃતમાં જ કહી સંભળાવો જે વાચક આ
રીતે અભ્યાસ કરશે તો તેને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન થશે જ જલદીથી થશે.

રામાયણની કથાની શરૂઆત આગળના ભાગમાં થઈ છે, તે પાઠ
પણ એની સાથે જ ફરીથી વાચવો.

૫૧૪ ૩

તતોઽગચ્છન્મહાવાહુરેકોઽમાત્યાન્વિસૃજ્ય તાન્ ।

નાપદ્યચાશ્રમે તસ્મિન્સ્તમૃપિં સંશિતવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥

(મહાભારત આદિ૦ અ૦ ૭૧)

પદાનિ-તતઃ । અગચ્છત્ । મહા-વાહુઃ । એકઃ । અમાત્યાન્ ।
વિસૃજ્ય । તાન્ । ન । અપદ્યત્ । ચ । આશ્રમે । તસ્મિન્ । તં । ક્રપિં ।
સંશિત-વ્રતમ્ ॥

અન્વયઃ-તત તાન્ અમાત્યાન્ વિસૃજ્ય એકઃ મહાવાહુઃ
અગચ્છત્ । તસ્મિન્ આશ્રમે સંશિતવ્રતં તં ક્રપિં ન અપદ્યત્ ॥

અર્થ-૫૧૪ી તે મંત્રીઓને છોડી, એકલો (મહાવાહુઃ) મોટા
ભુલવાળો (દુષ્યન્ત) ગયો. તે આશ્રમમાં તે સંશિતવ્રત ક્રપિને
તેણે જોયા નહિ.

સોઽપદ્યમાનસ્તમૃપિં શૂન્યં દૃષ્વા તથાઽશ્રમમ્ ।

ઉવાચ ક દ્વેત્યુચ્ચૈર્વનં સંન્નાદયન્નિવ ॥ ૨ ॥

પદાનિ-સઃ । અપદ્યમાનઃ । તં । ક્રપિં । શૂન્યં । દૃષ્વા । તથા ।
આશ્રમમ્ । ઉવાચ । કઃ । દ્વદ્વ । ઇતિ । ઉચ્ચૈઃ । ધન । સંન્નાદયન્ । દ્વદ્વ ॥

અન્વયઃ-સ તં ક્રપિં અપદ્યમાનઃ તથા આશ્રમં શૂન્યં દૃષ્વા
' કઃ દ્વદ્વ ' ઇતિ ઉચ્ચૈઃ ધનં સંન્નાદયન્ દ્વદ્વ ઉવાચ ॥

અર્થ-તેણે તે ક્રપિ ત્યાં ન જોયા તથા આશ્રમને (શૂન્ય)
સૂને જોઈને ' અહીં કોઈ છે કે ' એવું મોટા સાદે જાણે વનને
ગળવતાં જોઈયે.

શ્રુત્વાઽથ તસ્ય ત શબ્દં કન્યા શ્રીરિવ રૂપિણી ।

નિશ્ચક્રામાઽઽશ્રમાત્તસ્માત્તાપસીવેપધારિણી ॥ ૩ ॥

પદાનિ-શ્રુત્વા । અથ । તસ્ય । તં । શબ્દં । કન્યા । શ્રીઃ । ઇવ ।
રૂપિણી । નિશ્ચક્રામ । આશ્રમાત્ । નસ્માત્ । તાપસીવેપધારિણી ॥

અન્વયઃ-અથ તસ્ય તં શબ્દં શ્રુત્વા, શ્રીઃ ઇવ રૂપિણી
તાપસીવેપધારિણી કન્યા તસ્માત્ આશ્રમાત્ નિશ્ચક્રામ ॥

અર્થ-હવે તેનો તે શબ્દ સાંભળીને, લક્ષ્મી જેવી સુદર
રૂપવાળી, તાપસીનો વેશ ધારણ કરેલી કન્યા તે આશ્રમમાંથી
બહાર નીકળી આવી.

સા તં દૃષ્ટ્વૈવ રાજાનં દુપ્યન્તમસિતેક્ષણા ।

‘સ્વાગતં તે’ इति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ॥ ૪ ॥

પદાનિ-સા । તં । દૃષ્ટ્વા । એવ । રાજાનં । દુપ્યન્તં । અસિત-
ઈક્ષણા । સ્વાગતં । તે । इति । ક્ષિપ્રં । ઉવાચ । પ્રતિપૂજ્ય । ચ ॥

અન્વયઃ-સા અસિત-ઈક્ષણા તં રાજાનં દુપ્યન્તં દૃષ્ટ્વા એવ
‘સ્વાગતં તે’ इति ક્ષિપ્રં પ્રતિપૂજ્ય ચ ઉવાચ ॥

અર્થ-તે (અસિત-ઈક્ષણા) કાળી આખવાળી કુમારી તે
રાજા દુધ્યંતને જોઈને આપ બહે પધાર્યાં એવું તુરંત જ (પ્રતિપૂજ્ય)
માન આપીને બોલી.

आसनेनार्चयित्वा च पाद्येनाघर्येण चैव हि ।

पप्रच्छानामयं राजन्कुशलं च नराधिपम् ॥ ૫ ॥

પદાનિ-આસનેન । અર્ચયિત્વા । ચ । પાદ્યેન । અઘર્યેણ । ચ । એવ ।
હિ । પપ્રચ્છ । અનામયં । રાજન્ । કુશલં । ચ । નર-અધિપમ્ ॥

અન્વયઃ-હે રાજન્ ! આસનેન પાદ્યેન અઘર્યેણ ચ નરાધિપં
અર્ચયિત્વા અનામયં કુશલં ચ પપ્રચ્છ ॥

અર્થ-હે રાજા ! આસન, પદ અને અર્ધાંથી તે રાજાને (અર્ચ-
યિત્વા) પૂજીને તેની સ્વાસ્થ્ય અને કુશળતાની પૂછપરછ કરી.

યથાવદર્ચયિત્વાઽથ પૃષ્ઠ્વા ચાનામયં તદા ।

ઉવાચ સ્મયમાનેવ કિં કાર્યં ક્રિયતામિતિ ॥ ૬ ॥

પદાનિ-યથાવત્ । અર્ચયિત્વા । અથ । પૃષ્ઠ્વા । ચ । અનામયં । તદા । ઉવાચ । સ્મયમાના । इव । किं । कार्यं । क्रियतां । इति ।

અન્વય:-અથ યથાવત્ અર્ચયિત્વા, તદા અનામયં પૃષ્ઠ્વા 'કિં કાર્યં ક્રિયતાં' इति સ્મયમાના इव ઉવાચ ॥

અર્થ-હવે (યથાવન્) વિધિમર પૂછને અને (અનામયં) કુશળતાની તપાસ કરીને સ્મિત કરતી તેણીએ "આશયી આપની શી સેવા કરાય ?" એમ પૂછયું.

તામવ્રવીત્તતો રાજા કન્યાં મધુરભાષિણીમ્ ।

દૃષ્વા ચૈવાઽનવદ્યાર્ઙ્ગીં યથાવત્પ્રતિપૂજિતઃ ॥ ૬ ॥

પદાનિ-તાં । અવ્રવીત્ । તતઃ । રાજા । કન્યાં । મધુર-ભાષિણીં । દૃષ્વા । ચ । એવ । અનવદ્ય-અર્ઙ્ગીં । યથાવન્ । પ્રતિ-પૂજિતઃ ॥

અન્વય:-તતઃ યથાવત્ પ્રતિપૂજિતઃ રાજા તાં મધુરભાષિણીં અનવદ્યાર્ઙ્ગીં કન્યાં દૃષ્વા એવ અવ્રવીન્ ॥

અર્થ-પછી યથાયોગ્ય પૂજા થયેવા તે રાજાએ મધુર બોલનારી અને નિર્દોષ અંગવાળી કન્યાને જોઈને પૂછયું.

આ પાઠ પૂરો કરતા જ વાચકે માત્ર શ્લોકો કે જ વારંવાર વાચવા. ધીમે ધીમે એવા ઉચ્ચારથી વાચવા કે વાચતાં જ તેના મનમાં અર્થ આવી જાય અને અર્થ વિષે કંઈ પણ શંકા ન રહે.

તથા શ્લોકના પદ કેવી રીતે બને છે, પદોનો અન્વય કેવી રીતે થાય છે, આ બધું ધ્યાનપૂર્વક તપાસવું આવી રીતે અભ્યાસ કરવાથી મરુદ્ધતમાં જલદીથી પ્રગતિ મેળવાય છે

પાઠ ૪

આગળના પાઠમા આપેલો શ્રમ થયેલો જાગ નધિ બનાવીને
અહીં આપવામા આવ્યો છે વાચવાથી વાચકોને થોડાને જ માલમ
પડશે, કે સધિ કેવી રીતે થાય છે ! અને તેને છૂટી પાડીને પદ
કેવી રીતે બનાવવા જોઈએ જુઓ—

શ્રમાયણ કથા

પ્રભાવશાલિનો મહાત્મનો ધર્મજ્ઞસ્ય રાજા દશરથસ્ય વંશકર
સુતો નાસીન્ । પુત્રાર્થં ચિન્તયમાનસ્ય તસ્ય દશરથસ્ય પુત્રકામેષ્ટિ
નામ્ના યજ્ઞેન યજામીતિ બુદ્ધિસ્સંજ્ઞાતા । મંત્રિધરં સુમત્રમાદ્ય
રાજેદમત્રવીત્ । સપુરોહિતાન્ગુરૂઞ્ઞીઘ્રમત્રાનય । આનીતાસ્તાન્
પૂજયિત્વા ધર્માત્મા રાજેદં વચનમત્રવીન્ । સુતાર્થં તપ્યમાનસ્ય મમ
સુખ નાસ્તિ । તદર્થં પુત્રકામેષ્ટિનામકો યજ્ઞ કર્તવ્ય इति મે મતિ
સંજ્ઞાતા । તદ્વચનં શ્રુત્વા વસિષ્ઠપ્રમુખા સર્વઽપિ દ્વિજા ઋષ્યશૃંગ
પુરસ્કૃત્ય તં યજ્ઞ સમારભન્ । તરય યજ્ઞરથાન્તે રાજા દશરથ
ઋષ્યશૃંગમત્રવીત્ । કુલમ્ય વર્ધનાય પુત્રકામેષ્ટિ કર્તુમહસિ । સ
તથેત્યુક્ત્વાઽથર્વવેદમંત્રે પુત્રીયામિષ્ટિકરોન્ । તસ્માદ્વજાત્સન્તા
નાત્પત્તિકર પાયસો રાજા પ્રાપ્ત । પ્રીતો રાજા પાયસં ગૃહીત્વાઽન્ત
પુર પ્રવિદ્ય કૌસલ્યામત્રવીન્ । પુત્રીય પાયસં ગૃહીત્વેતિ ।
પાયસસ્યાર્ધભાગં કૌસલ્યાય ચતુર્થભાગ સુમિત્રાયે, અવશિષ્ટં
ફલેત્યે પુત્રાર્થં પ્રદદૌ । તતસ્તા રાજસ્રિયો ગર્ભાન્પ્રતિપેદિરે ।
અનન્તરં ચૈત્રે માસે નવમ્યા તિથો કૌસલ્યા રામં પુત્રમજનયત્ ।
કૈકેયી ભરતં, સુમિત્રા લક્ષ્મણં શત્રુઘ્નં ચાજનયત્ । एषा પુત્રાણા
જન્મસમયે અયોગ્યાયા મહાનુત્સવ આસીન્ । લક્ષ્મણો રામરથ
પ્રિયકરસ્તથા શત્રુઘ્નો ભરતમ્યાનુગામ્યમવન્ । યદા સર્વે પુત્રા

શુભગુણેઃ સમુદિતાઃ સર્વજ્ઞાં દીર્ઘદર્શિનો યશસ્વિનોઽભવંસ્તદા
તાન્દ્રૃષ્વા તેષાં પિતા દશરથો દ્રષ્ટ આસીત્ ।

વાચક આ સરળ સંસ્કૃત વારંવાર વાંચે અને સમજવાનો પ્રયત્ન
કરે. કેાઇ જગ્યાએ જો ખરાખર સમજ ન પડે, તો સમજવાની
કેાશીય કરે. સમજણ ન પડે તો આગલા પાઠમાં તે વાક્ય જોઇલે.
આવેા પ્રયત્ન કરવાથી સંસ્કૃત સંધિનો વાચકોને પરિચય થશે.

આ રીતે વગર મુશ્કેલીએ સંધિ કરવા અને છૂટી પાઠવાને
મહાવરો થશે સંસ્કૃતમાં સંધિઓની ઠેકઠેકાણે અગત્યતા છે; તેથી
સંધિ પ્રકરણનો અભ્યાસ સરળતાથી કરવાનો આ ઉપાય છે.

હવે શ્લોકોનું સરળ સંસ્કૃત નીચે આપ્યું છે. આગલા પાઠોનું
સરળ સંસ્કૃત નીચે મુજબનું છે. એમાં કેાઇ જગ્યાએ જો કેાઇ
મુશ્કેલી આવી પડે તો આગલા પાઠો તપાસવાથી તે દૂર થશે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

તતસ્તાનમાત્યાન્વિસૃજ્યૈકો મહાવાહુરગચ્છન્ । તસ્મિન્નાશ્રમે
સંશિતવ્રતં તમૃપિં નાપश्यत् । ત્તમૃપિમપश्यमानસ્ત-
થાઽઽશ્રમં શૂન્યં દૃષ્વા “ક દ્વહ” હત્યુર્ચૈર્વનં સત્તાદયન્નિવોવાચ ।
અથ તસ્ય તં શબ્દં શ્રુત્વા શ્રીરિવ રૂપિણી તાપર્સાવેપધારિણી
કન્યા તસ્માદાશ્રમાન્નિશ્ચક્રામ । સાઽસિતેક્ષણા તં રાજાનં
દુપ્યન્તં દૃષ્વૈવ “સ્વાગતં ત” ઇતિ ક્ષિપ્રં પ્રતિગૃજ્ય ચોવાચ ।

હે રાજન્ ! આસનેન પાદેનાધ્યેન ચૈવ હિ નરાધિપમર્ચયિત્વાઽ-
નામયં કુશલં ચ પપ્રચ્છ । અથ યથાવદર્ચયિત્વા, તદાઽનામયં
પૃષ્વા ચ, ‘કિં કાર્યં ક્રિયતાં’ ઇતિ સ્મયમાનેવોવાચ ।

તતો યથાવત્પ્રતિપૂજિતો રાજા તાં મધુરભાષિણીમનવદ્યાર્ઙ્ગી
કન્યાં દૃષ્વૈવાવ્રવીત્ ।

અગાઉના પાઠોનું સરળ રૂ સ્ફુટ આ છે વાચકો એને સમજવાને
યત્ન કરે જ્યાં સમજવાને મુશ્કેલી પડે ત્યાં આગલા પાઠોના
શ્લોકના અન્વયમાં ભેદ શકા દૂર કરવી

હવે ઉપલા વાક્યોમાં જ શબ્દોનો હેરફેર કરી વક્યો બનાવી
નીચે આપ્યા છે એ વાક્યોમાં કેટલાક શબ્દો વધુ પણ છે, કેટલાક
ઓછા પણ છે અને શબ્દોની જગ્યા પણ બદલી છે.

અનન્તરમમાત્યાન્દૂરતો વિસૃજ્ય દુષ્યંતો રાજા કણ્વસ્યાશ્રમ
મગચ્છત્ । પરં તસ્મિન્નાશ્રમે સ રાજા કણ્વ મુનિ નાપશ્યત્ ।
તં મુનિમપશ્યમાન સ રાજા ' ક શ્વાસ્તિ ' હત્યુર્ચેર્વન સંનાદય
ત્રિવોવાચ ।

તસ્ય શબ્દ શ્રુત્વા તાપસી કન્યા તસ્માદાશ્રમાન્નિશ્ચક્રામ ।
સા કન્યા ત્ત રાજાનં જ્ઞાત્વા “સ્વાગત તે” ઇતિ સપૂજ્ય ચોવાચ ।
આસનેન પાદેનાર્ધ્યેણ ચ નૃપતિમર્ચયિત્વા કુશલ ચ વૃણ્વા ‘કિં
કાર્ય કર્તવ્યમ્’ ઇતિ સ્મયમાનોવાચ । તથા પૂજિતો રાજા મધુર-
ભાષિણીં તા કન્યામિદમવ્રવીત્ ।

વાચકે અગાઉની માફક જ આ વાક્યો પણ સમજવાને પ્રયત્ન
કરવો. એમાં જે શબ્દોની ન્યૂનતા છે, તે થોડા પ્રયત્નથી જ વાચક
સમજી શકે છે એ રીતે જો વાચક પોતોની મેળે જ વાક્ય બનાવે,
તો તેને ઘણું જ લાભ થઈ શકે છે

હવે નીચે આપેલા સઘિ નિયમો જુઓ—

(૩) ત્રીજો નિયમ

૧. એ, ઓ, ઓ આ સ્વરોની સામે બીજા સ્વરો આવવાથી તેની
જગ્યાએ અનુક્રમે અય્, આય્, અય્, આવ્ થાય છે. દા ત

ए + अ = अय	ओ + अ = अव
ए + आ = आय	औ + आ = आवा
हरे + ए = हरये	विष्णो + ए = विष्णवे
नै + अकः = नायकः	पौ + अकः = पायकः

(૪) ઓથો નિયમ

અ વર્ણની સામે હ અથવા ડ એ સ્વરો આવવાથી બન્ને મળીને અનુક્રમે એ અને ઓ થાય છે.

भय + उत्पादक = भयोत्पादकः
गंगा + उदकं = गंगोदकं
जल + ईशः = जलेशः
गंगा + ईशः = गंगेशः

પાઠ ૫

(૫) પાંચમો નિયમ

પદને અંતે એ અથવા ઓ ની પછી અકાર આવવાથી તે અકારને લોપ થઈ જાય છે, જાણે કે એ અકાર પૂર્વાક્ષરમાં મળી જાય છે. ત્યાં જ્યાં 'અકાર આ રીતે મળી જાય છે, ત્યાં ડ આ ચિન્હ લખે છે. જેમકે—

जले अन्तर्हित. = जलेऽन्तर्हित ।

रामो अश्वीन् = रामोऽश्वीन् ।

(૬) છઠો નિયમ

અકાર પછીના વિનર્ગની સામે પ છે. અકાર અથવા મૃદુ વ્યંજન આવવાથી તે વિનર્ગને ઓ બને છે અને એમાં આગળનો અકાર મળી જાય છે જેમકે—

રામ + અવ્રવીત્ = રામોઽવ્રવીત્ ।
 જન + અસ્તિ = જનોઽસ્તિ ।
 મનુષ્ય + ગચ્છતિ = મનુષ્યો ગચ્છતિ ।
 અશ્વઃ + મૃત = અશ્વો મૃત ।

(૭) આત્મો નિયમ

હ અથવા ડ પછીના વિસર્ગની સામે સ્વર અથવા મૃદુ વ્યંજન આવવાથી વિસર્ગનો રકાર ર્ (રેફ) બને છે, જેમકે —

હારિ + અસ્તિ = હારિરાસ્તિ ।
 ગુરુ + અવ્રવીન્ = ગુરુરવ્રવીત્ ।
 ભાનુ + ગચ્છતિ = ભાનુર્ગચ્છતિ ।
 કવિ + જાનાતિ = કવિર્જાનાતિ ।

મૃદુ વ્યંજન ન હોવાથી વિસર્ગનો રેફ થતો નથી, તેના પછી ટાહરણ બુઝો—

હારિ કરોતિ=હારિ કરોતિ । ગુરુ પુનાતિ=ગુરુ પુનાતિ ।
 એમાં વિસર્ગની સામે કઠોર વ્યંજન હોવાથી વિસર્ગ જેમનું તેમજ રહ્યું છે

(૮) આઠમો નિયમ

વિસર્ગની સામે ચ, છ આવવાથી વિસર્ગનો સ્ બને છે

રામ + ચલતિ = રામચલતિ ।
 જન + છેદયતિ = જનચ્છેદયતિ ।

(૯) નવમો નિયમ

વિસર્ગની સામે જ અથવા ય વર્ણ આવવાથી વિસર્ગનો સ્ બને છે જેમકે—

૨ [મ સ્વ શિ ભા ૮]

માઘવઃ + તથા = માઘવસ્તથા ।

રામઃ + થૂર્વતિ = રામસ્થૂર્વતિ ।

(૧૦) દશમો નિયમ

વિસર્ગની સામે ટ અથવા ઠ આવવાથી વિસર્ગનો પ્ બને છે.

કૃષ્ણઃ ટીકતે = કૃષ્ણટીકતે ।

(૧૧) અગિયારમો નિયમ

વિસર્ગની સામે જ્ઞ, ષ્, સ્ એ અક્ષર આવવાથી વિસર્ગનો અનુક્રમે જ્ઞ, ષ્, સ્ બને છે. અથવા વિસર્ગ જ કાયમ રહે છે.

રામઃ + જ્ઞાસ્તિ = રામજ્ઞાસ્તિ, રામ જ્ઞાસ્તિ ।

જનઃ + ષ્ઠીવતિ = જનષ્ઠીવતિ, જનઃ ષ્ઠીવતિ ।

નરઃ + સહતે = નરસ્સહતે, નરઃ સહતે ।

વાચક એ નિયમો પોતાના પાઠોમા જોઈ અને કયા નિયમને અનુકૂળ કથી સંધિ કયા થઈ છે, તે બાજુવાનો પ્રયત્ન કરે. આ કાર્ય બહુ સરળ છે. જો વાચક ધ્યાનપૂર્વક સંધિ તપાસશે અને ધ્યાનથી વિચાર કરશે તો એમાં કંઈ અઘરું તેને માલમ પડશે નહિ.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

મહાવાહુર્દુષ્યન્તો રાજા તદા તત્રાગચ્છત્ । દુષ્યન્તો નામ મહાવાહુ રાજા તદાગચ્છત્તત્ર । મહાવાહુ રાજા દુષ્યન્તો નામાગચ્છત્તત્ર તદા । આગચ્છત્તદા તત્ર દુષ્યન્તો નામ મહાવાહુ રાજા । તત્ર સ રાજા સંશિતવ્રતં કર્ણવં નામ મહર્ષિં તત્રાશ્રમે નાપદ્યત્ । નાપદ્યત્તત્રાશ્રમે સ રાજા કર્ણવં નામ સંશિતવ્રતં મહર્ષિમ્ ।

તતો રાજા તાં મધુરભાષિણીં કન્યામત્રીન્ । રાજા તતસ્તાં

मधुरभाषिणीं कन्यामब्रवीत् । राजा ततो मधुरभाषिणीं ता
कन्यामब्रवीत् । ततो मधुरभाषिणीं ता कन्या राजाऽब्रवीत् ।
अब्रवीद्राजा ततस्ता मधुरभाषिणीं कन्याम् । मधुरभाषिणीं ता
कन्या ततो राजाऽब्रवीत् ।

पाठ ६

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ अथ राजा दशरथः तेषां पुत्राणां दारक्रियां चिन्तयामास ।
२ तदा तत्र महामुनिं विश्वामित्रं अभ्यागच्छत् । ३ दृष्ट्वा
राजा तं मुनिं अभिपूजयन् उवाच । ४ महामुने ! त्वया अनुगृहीत
अस्मि । ५ यत् भवता कार्यं अस्ति तत् अशेषेण एव करिष्यामि ।
६ भवान् हि दीधित मम । ७ तदा आनन्दितः विश्वामित्रः
अभ्यभाषत । ८ अहं एकं कर्तुं कर्तुं इच्छामि तस्य रक्षणार्थं
अप्येष्टं स्वपुत्रं रामं दातुं अर्हसि । ९ मम यक्षस्य विघ्नकर्तारौ
मारीचसुबाहू नाम राक्षसौ स्तः । १० 'तव पुत्रं हि दिव्येन
स्वेन तेजसा राक्षसानां विनाशने समर्थः अस्ति । ११ यक्षस्य
रक्षणार्थं फेवल दशरथ एव कमललोचनं रामं दातुं अर्हसि ।
१२ अहं रामाय च बहुविधं श्रेयं दास्यामि' १३ एतन् मुनेः
वचनं श्रुत्वा राजा निःसङ्गः अभवन् । १४ 'मे राम ऊनपादश
वर्षं, राक्षसानां न योग्यः । १५ राक्षसाः कृत्युद्धा भवन्ति ।
१६ अहं तु रामेण वियुक्तः मूर्ध्नि अपि जीवितुं न उन्मदे ।
१७ कालोपमां मारीचं सुबाहू । १८ तत्र दास्यामि पुत्रकम् ।'

૧૯ રાજાઃ હૃદં વચનં શ્રુત્વા ક્રુદ્ધઃ વિશ્વામિત્રઃ પ્રત્યુવાચ । ૨૦ 'હે રાજન્ ! સ્વકીયાં પ્રતિજ્ઞાં હાતું ઇચ્છસિ, અયુક્તં એતત્ રઘુ-
કુલસ્ય । ૨૧ ગચ્છામિ અહં વિમુક્તઃ । ૨૨ તદા ક્રપિણા વસિષ્ઠેન
અપિ મન્ત્રિતઃ રાજા દશરથઃ સલક્ષ્મણં રામં કૌશિકાથ
વિશ્વામિત્રાય દદૌ । ૨૩ તદા રામલક્ષ્મણૌ ધનુષ્પાણી વિશ્વામિત્રં
અનુજગ્મતુઃ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ હવે રાજા દશરથ તે પુત્રોની (દારક્રિયા) લગ્ન બાબતમાં
વિચારવા લાગ્યા. ૨ ત્યારે ત્યાં મહામુનિ વિશ્વામિત્ર આવી પહોંચ્યા.
૩ સંતોષ પામેલો રાજા તે મુનિની પૂછ કરીને બોલ્યો. ૪ હે
મહામુનિ ! આપની મારા ઉપર મોટી કૃપા થઈ છે. ૫ જે આપનું
કામ છે તે પૂરેપૂરી રીતે કરીશ. ૬ કેમકે (મેં) તમે મારા
દેવ છો. ૭ તે વખતે આનંદિત વિશ્વામિત્ર બોલવા લાગ્યા. ૮ હું
એક યજ્ઞ કરવા ઇચ્છું છું, તેના રક્ષણ માટે તારા મોટા પુત્ર રામને
મને સોંપી દે. ૯ મારા યજ્ઞમાં વિધિકરનાર મારીય અને મુળાહ
નામના બે રાક્ષસ છે. ૧૦ 'તારો પુત્ર ચોતાના દેવી તેજથી
રાક્ષસોને નાશ કરવાને સમર્થ છે. ૧૧ યજ્ઞના રક્ષણ માટે માત્ર
દશરાત્રી મુધી જ કમલનયન રામને ધીરવાને તું યોગ્ય છે. ૧૨ હું
રામનું ઘણું કલ્યાણ કરીશ. ૧૩ મુનિનું આ વચન સાંભળીને રાજા
મૂર્છિત થયા. ૧૪ મારો રામ સોળ વર્ષથી ઓછી ઉંમરનો છે,
રાક્ષસોને માટે યોગ્ય નથી. ૧૫ રાક્ષસો કપટશુદ્ધ કરવાવાળા છે.
૧૬ હું તો રામ વિના એક પગબર પણ જીવતો રહેવાને ઉત્સાહિત
નથી. ૧૭ મારીય અને મુળાહ કાળ જેવા છે. ૧૮ તેથી પુત્રને

ધીરીશ નહિ । ૧૯ રાજાનું આ વચન સાંભળીને ક્રોધિત વિશ્વામિત્ર
 યોડ્યા ૨૦ ' હે રાજા ! તૂ તારી પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરવા ઈચ્છે છે,
 આ રઘુવંશને માટે યોગ્ય નથી. ૨૧ હું વિમુખ બનીને બહુ છુ.
 ૨૨ ત્યારે ક્રપિ વસિષ્ઠની મંત્રણાથી રાજા દશરથે લક્ષ્મણ સહિત
 રામને કુશિકવંશી વિશ્વામિત્રને સોંપ્યા ૨૩ ત્યારે રામ અને
 લક્ષ્મણ ક્રાશ્વમા ધનુષ્ય લઈ (ધારણ કરી) વિશ્વામિત્ર પાછા
 ચાલી નીકળ્યા

રામાયણનો પહેલો પાઠ પહેલા ભાગમાં છે અને આ પુસ્તકમાં
 બે પાઠ છે બધા મળી ત્રણ પાઠ તમે અત્યાર સુધીમાં વાંચ્યા છે

મહેરબાની કરી આજે ઉપવાસ ત્રણે પાઠો ફરીથી વાંચો અને
 એવે પ્રયત્ન કરો કે સંસ્કૃતમાં જ બધી વાર્તા તમે ચોપડીમાં
 જોયા વગર કહી શકો જો તમે વાર્તાનો ઘણો ભાગ જોયા વગર
 કહી શકો તો સમજશો કે તમારી પ્રગતિ ઘણી સારી થઈ છે

સંધિ કરેલા વાક્યો

પ્રભાવશાલિનો મહાત્મનો ધર્મજ્ઞસ્ય રાજો દશરથસ્ય વશકર
 સુતો નાસીત્ । પુત્રાર્યં ચિન્તયમાનસ્ય તસ્ય દશરથસ્ય પુત્ર-
 કામેષ્ટિનામ્ના યજ્ઞેન યજ્ઞામીતિ બુદ્ધિસજાતા । મન્ત્રિવર
 સુમન્ત્રમાહૂય રાજેદમત્રવીન્ । સપુરોહિતાન્ગુરુઙ્ઘીઘ્રમત્રાનય ।
 શ્રાનીતાસ્તાપૂન્જયિત્વા ધર્માત્મા રાજેદ વચનમત્રવીન્ । સુતાથ
 તપ્યમાનસ્ય મમ સુખ નાસ્તિ, તદર્થં પુત્રકામેષ્ટિનામકો યજ્ઞ
 કર્તવ્ય ઇતિ મં મતિ સજાતા ।

પાઠ ૭

આગતોઽહં મહાભાગમૃપિં કણ્વમુપાસિતુમ્ ।

કવ ગતો ભગવાન્ભદ્રે તન્મમાચક્ષ્વ શોભને ॥ ૮ ॥

(મહાભારત આદિ૦ ૭૧)

પદાનિ-આગતઃ । અહં । મહાભાગં । મૃપિં । કણ્વં ।
ઉપાસિતું । કવ । ગતઃ । ભગવાન્ । ભદ્રે । તત્ । મમ । આચક્ષ્વ ।
શોભને ॥

અન્વયઃ-મહાભાગં કણ્વં મૃપિં ઉપાસિતું અહં આગતઃ ।
હે ભદ્રે શોભને ! ભગવાન્ કવ ગતઃ ? મત્ મમ આચક્ષ્વ ॥

અર્થ-મહાભાગ્યવાન કણ્વ મૃપિની ઉપાસના કરવા માટે હું
આવ્યો છું. હે સુંદર સ્ત્રી ! ભગવાન ક્યાં ગયા છે ? તે મને કહે.

શકુન્તલોવાચ ।

ગતઃ પિતા મે ભગવાન્ફલાન્યાહર્તુમાશ્રમાત્ ।

મુહૂર્તં સંપ્રતીક્ષસ્વ દ્રષ્ટાસ્યેનમુપાગતમ્ ॥ ૯ ॥

પદાનિ-શકુન્તલા । ઉવાચ । ગતઃ । પિતા । મે । ભગવાન્ ।
ફલાનિ । આહર્તુ । આશ્રમાત્ । મુહૂર્તં । સંપ્રતીક્ષસ્વ । દ્રષ્ટા ।
અસિ । एनं । ઉપાગતમ્ ॥

અન્વયઃ-શકુન્તલા ઉવાચ-મે ભગવાન્ પિતા ફલાનિ આહર્તુ
આશ્રમાત્ ગતઃ । મુહૂર્તં સંપ્રતીક્ષસ્વ । एतં ઉપાગતં દ્રષ્ટાસિ ॥

અર્થ-મારા ભગવાન્ પિતા કૃષ્ણ લેગા કરવા આશ્રમ બહાર ગયા
છે. તમે પગભર થોભી બેસો. હમણાં જ તેઓ પાછા ફરશે અને
તમે મળી શકશો.

वैशम्पायन उवाच ।

अपश्यमानस्तमृपिं तथा चोक्तस्तथा च सः ।

तां दृष्ट्वा च वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीम् ॥ १० ॥

पदानि-अपश्यमानः । तं । तमृपिं । तथा । च । उक्तः । तथा । च ।
सः । तां । दृष्ट्वा । च । वरारोहां । श्रीमतीं । चारु-हासिनीम् ॥

अन्वयः-तं तमृपिं अपश्यमानः तथा च तथा उक्तः, सः तां
वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीं दृष्ट्वा ॥

अर्थ-ते ऋषिने, त्वां न ज्ञेयाथी तथा तेने (उक्तः) सांख्यीने ते
पेक्षी (वरारोहां) सुंदर, श्रीमती, सुंदर दुःस्थवाणीने ज्ञेय (आद्ये)।

विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च ।

रूपयौवनसंपन्नमित्युवाच महीपतिः ॥ ११ ॥

पदानि-विभ्राजमानां । वपुषा । तपसा । च । दमेन । च ।
रूप-यौवन-संपन्नां । इति । उवाच । महीपतिः ॥

अन्वयः-वपुषा तपसा दमेन च विभ्राजमानां रूपयौवन-
संपन्नां महीपतिः इति उवाच ॥

अर्थ-(वपुषा) शरीरस्थी (तपसा) तपस्थी तथा सत्यमस्थी
(वि) वधु (भ्राजमानां) तेजस्वी ज्ञेय (रूप) अतिमुंदरता तथा
(यौवन) युवाणीथी (संपन्नां) लदेखी कुमारीने (महीपतिः) राज
ज्येष्ठ आदया।

का त्वं कस्यासि सुश्रोणि किमर्थं यागता वनम् ।

एवं रूपगुणोपेता फुलस्त्वमसि शोमने ॥ १२ ॥

पदानि-का । त्वं । कस्य । असि । सुश्रोणि । किं-अर्थ । च ।

આગતા । વનમ્ । એવં । રૂપ-ગુણ ઉપેતા । કુતઃ । ત્વં । અસિ । શોભને ॥

અન્વયઃ-હે સુશ્રોણિ ! ત્વં કા ? કસ્ય અસિ ? હે શોભને ! એવં રૂપગુણોપેતા । ત્વં વનં કિમર્યં કુતઃ આગતા અસિ ?

અર્થ-હે ઉત્તમ શ્રોણીવાળી ! તું કેણુ ? કેની છે ? હે સુંદરી ! આ રીતે રૂપ અને ગુણોથી યુક્ત બનીને તું વનમાં શા કારણે અને ક્યાંથી આવી પડી છે ?

દર્શનાદેવ હિ શુભે ત્વયા મેઽપહતં મનઃ ।

इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ ૧૬ ॥

પદાનિ-દર્શનાત્ । એવ । હિ । શુભે । ત્વયા । મે । અપહતં । મનઃ । ઇચ્છામિ । ત્વાં । અહં । જ્ઞાતું । તત્ । મમ । આચક્ષ્વ । શોભને ॥

અન્વયઃ-હે શુભે ! દર્શનાત્ એવ હિ મે મનઃ ત્વયા અપહતં । હે શોભને ! અહં ત્વાં જ્ઞાતું ઇચ્છામિ, તત્ મમ આચક્ષ્વ ॥

અર્થ-હે સુંદરી ! દર્શન માત્રથી જ તે માફ મન હરી લીધું છે. હે સુંદરી ! હું તને જોળખવા ઇચ્છું છું, તે મને કહે.

एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तमाश्रमे ।

उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरम् ॥ ૧૭ ॥

પદાનિ-એવમ્ । ઉક્તા । તુ । સા । કન્યા । તેન । રાજ્ઞા । તમ્ । આશ્રમે । ઉવાચ । હસતી । વાક્યમ્ । ઇદમ્ । સુ-મધુર-અક્ષરમ્ ॥

અન્વયઃ-તેન રાજ્ઞા તુ સા કન્યા આશ્રમં એવં ઉક્તા, હસતી ઇદં સુમધુરાક્ષરં વાક્યં ઉવાચ ॥

અર્થ-તે રાજાએ તે કન્યાને આશ્રમમાં આવી રીતે પૂછ્યા પછી તે હસતાં હસતાં આ ઉત્તમ મધુર શબ્દોવાળું વાક્ય બોલી.

પાઠો પુરા થતા જ વાચકે શ્લોકો વાર વાર વાચવા અને ફક્ત શ્લોક વાચતા જ તેનો અર્થ ધ્યાનમાં આવી જાય ત્યાં સુધી અભ્યાસ વધારવો જો શ્લોકો શાંતિથી વાચવામાં આવે તો તે જ વખતે તેનો અર્થ ધ્યાનમાં આવી જાય છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

મે ભગવાન્ પિતા કણ્વ ફલાન્યાહર્તુમાશ્રમાદૃત । કણ્વો મે ભગવાન્પિતા ફલાન્યાહર્તુમાશ્રમાદૃત । આશ્રમાદૃતા મે પિતા ભગવાન્કણ્વ ફલાન્યાહર્તુમ્ ।

તં રાજાન્ સુમધુરાક્ષરમિદં વાક્યમુવાચ । સુમધુરાક્ષરમિદં વાક્યં ત રાજાન્નમુવાચ । ઉવાચ તં રાજાન્નમિદ સુમધુરાક્ષર વાક્યમ્ ।

પાઠ ૮

આગલા જો પાઠોમાં આવેલા સંસ્કૃત વાક્યોનું સંધિયુક્ત સરગ સંસ્કૃત નીચે આપ્યું છે પહેલાની માફક તેનો પણ વાચક સારી પેઠે અભ્યાસ કરે.

રામાયણ કથા

અથ રાજા દશરથસ્તેષા પુત્રાણા દારક્રિયા ચિન્તયમાસ । તદા તત્ર મહામુનિર્વિશ્વામિત્રોઽભ્યાગચ્છન્ । હૃદયમના રાજા તં મુનિમભિપૂજયન્નુવાચ । મહામુને ત્વયાઽનુગૃહીતોઽસિ । યદ્વવના કાર્યમસ્તિ તદશેષેણૈવ કરિષ્યામિ । મવાન્દિ દૈવતં મમ ।

તદાઽઽનન્દિતો વિશ્વામિત્રોઽભ્યભાષત । અહમેકં ક્રતું
 કર્તુમિચ્છામિ । તસ્ય રક્ષણાર્યં જ્યેષ્ઠં સ્વપુત્રં રામં દાતુમર્હસિ ।
 મમ યજ્ઞસ્ય વિઘ્નકર્તારૈઃ મારીચસુવાહૂ નામ રાક્ષસૌ સ્તઃ ।
 તવ પુત્રો હિ દિવ્યેન સ્વેન તેજસા રાક્ષસાનાં વિનાશને
 સમર્થોઽસ્તિ । યજ્ઞસ્ય રક્ષણાર્યં કેવલં દશરાત્રમેવ કમલલોચનં
 રામં દાતુમર્હસિ । અહં રામાય ચ बहुविधं श्रेयो दास्यामि ।
 एतन्मुनेर्वचनं श्रुत्वा राजा निःसंज्ञोऽभवत् ।

મે રામ કુનપોઠશવર્ષો રાક્ષસાનાં ન યોગ્યઃ । રાક્ષસાઃ
 કૂટયૂદ્ધા ભવન્તિ । અહં તુ રામેણ વિયુક્તો મુદૂર્તમપિ જીવિતું
 નોત્સહે । કાલોપમૌ મારીચસુવાહૂ । તન્ન દાસ્યામિ પુત્રકમ્ ।

રાજા હ્રદંચચનં શ્રુત્વા ક્રુદ્ધો વિશ્વામિત્રઃ પ્રત્યુવાચ । હે રાજન્ !
 સ્વકીયાં પ્રતિજ્ઞાં હાતુમિચ્છસિ ? અયુક્તમેતદ્રઘુકુલસ્ય । ગચ્છા-
 મ્યહં વિમુલ્લઃ ।

તદર્પિણા ઘસિષ્ઠેનાપિ મન્ત્રિતો રાજા દશરથો રામં સલક્ષ્મણં
 કૌશિકાય વિશ્વામિત્રાય દદૌ । તદા રામલક્ષ્મણૌ ઘનુષ્પાણી
 વિશ્વામિત્રમનુજગમતુઃ ।

વાચક આ પાઠ વારંવાર વાંચે અને સમજવાનો યત્ન કરે. કેાઈ
 અધ્યાયે સંધિ સમજમાં ન આવે તો આગલા પાઠના વાક્યો જોઈ
 પોતાની મુશ્કેલી દૂર કરે. જેમના આગલા પાઠો સારા હોયે તેમના
 માટે એમાં કેાઈ મુશ્કેલી નહોતી નહિ. હવે આગલા પાઠોનું
 સરળ સંસ્કૃત અહીં આપવામાં આવે છે. એનો પણ અગાઉના
 જેમજ વાચક અભ્યાસ કરશે.

શકુન્તલાખ્યાન

મહાભાગ કંપ્યમૃપિમુપાસિતુમહમાગત । હે ભદ્રે શોભને !
 ભગવાન્કવ ગત ? તન્મમાચક્ષ્વ । શકુન્તલોવાચ મે ભગવાન્પિતા
 ફલાન્યાહર્તુમાશ્રમાદૃત । મુદ્ધર્ત સપ્રતીક્ષસ્વ । એનમુપાગત દ્રષ્ટાસિ ।
 તમૃપિમપદ્યમાનસ્તયા ચ તયોક્ત સ તા વરાયોહા શ્રીમર્તી
 ચારુહાસિર્નાં દૃષ્ટ્વા વપુષા તપસા દમેન ચ વિધાજમાના રૂપયૌવન
 સપના મહામતિરિત્યુવાચ ।

હે સુશ્રોણિ ! કા ત્વ ? કસ્યાસિ ? હે શોભને ! એવ રૂપગુણો
 પેતા ત્વ ઘન કિમર્થ કુત આગતાસિ ? હે શુભે ! દર્શનાદેવ
 હિ મે મન ત્વયાઽપહૃતમ્ । હે શોભને ! અહ ત્વા જ્ઞાતુમિચ્છામિ ।
 તન્મમાચક્ષ્વ ।

તેન રાજા તુ સા કન્યાઽઽથમ એવમુક્તા દસતીદ સુમધુરાક્ષર
 વાક્યમુવાચ ।

આગલા શ્લોકોકોતુ સરળ સંસ્કૃત આ છે નો વાચકોના અગાઉના
 પાઠો સારા થયા હશે તો આ પાઠો વગર મેહનતે સમજી શકી શકી
 જશે સધિને લીધે નો કોઈ જગ્યાએ મુશ્કેલી જોવી થાય તો તે
 અગાઉના પાઠ નોવાંચી તેજ વખતે દૂર થઈ શકે છે

હવે કેટલાક ખીલત વાક્યો આપવામાં આવે છે એને પણ
 અગાઉના જેમજ વાંચવા

સંસ્કૃત—વાચન—પાઠ ।

૧ શિવાય શાન્તાય નિશ્ચલાય યશસ્વિને જગદ્વીજાય શ્રેષ્ઠાય
 તસ્મૈ વીર્યાત્મને પરમેશ્વરાય નમઃ । ૨ સર્વે અપિ મુલિન સન્તુ ।
 સર્વે નિરામયા સન્તુ । સર્વે ભદ્રાણિ પદ્યન્તુ । ન કશ્ચિદ્ દુઃખ

आप्नुयात् । ३ सर्वदा सत्यं भाषणं एव श्रेयस्करं भवति । सः मनुष्यः सर्वदा सत्यं भाषणं एव वदति । ४ महामुनिः विश्वामित्रः दशरथं राजानं किं अवदत् ? विश्वामित्रः दशरथं प्रति किमर्थं आगतः ? ५ राज्ञा दशरथेन विश्वामित्रं प्रति किं उक्तम् ? तस्य दशरथस्य भाषणेन विश्वामित्रः संतुष्टः वा न ? ६ कः विश्वामित्रस्य यज्ञस्य विघ्नकर्ता आसीत् ? केन यज्ञस्य रक्षणं कृतम् ?

वायुके आ पाठने। व्याख्यास कथां पछी ले णनी शके तो अनी संधि करवाने। प्रयत्न करये। आ वअत हरअन संधि आवरी लवील लेधये, अेलुं कंछे आस लइरी नथी। परंतु वायुके प्रयत्न करी लेवे। कंछे लूल थाय तो पछु वांधी नथी।

सर्वे अपि = सर्वेऽपि । सः मनुष्यः = स मनुष्यः । सत्यं एव = सत्यमेव । महामुनिः विश्वामित्रः = महामुनिर्विश्वामित्रः । विश्वामित्रः दशरथं = विश्वामित्रो दशरथं । किं अवदत् = किमवदत् । संतुष्टः वा = संतुष्टो वा । कः विश्वामित्रः = को विश्वामित्रः । विघ्नकर्ता आसीत् = विघ्नकर्तासीत् ।

संधि करेक्षां वाक्ये।

१ सर्वदा सत्यं भाषणमेव श्रेयस्करं भवति । भवति सर्वदा सत्यमेव भाषणं श्रेयस्करम् । श्रेयस्करं भवति सर्वदा सत्यमेव भाषणम् । सत्यमेव भाषणं सर्वदा भवति श्रेयस्करम् ।

२ महामुनिर्विश्वामित्रो दशरथं राजानं किमवदत् ? किमवदन्महामुनिर्विश्वामित्रो राजानं दशरथम् ?

પાઠ ૯

આ પાઠમાં બીજા વધુ સંધિ નિયમો જતાવવામાં આવ્યા છે.

(૧૨) ખારમો નિયમ

ક, ઘ, દ, ત, પ ની સામે સ્વર અથવા મૃદુ વ્યંજન આવવાથી અનુક્રમે ગૂ, જૂ, હૂ, દૂ, ઘૂ થાય છે જેમકે—

વાક્ + ગણઃ = વાગ્ગણઃ ।

અચ્ + અન્તઃ = અજન્તઃ ।

વિશ્વવાદ્ + ઉત્તરઃ = વિશ્વવાદુત્તરઃ ।

તત્ + અસ્તિ = તદસ્તિ ।

અપ્ + જં = અજ્જં ।

(૧૩) તેરમો નિયમ

ક, ઘ, દ, ત, પ આ વર્ગોની સામે હ, જ, ણ, ન, મ આવવાથી આગલા વર્ણોત્તરું પણ અનુક્રમે હૂ, જૂ, ણૂ, નૂ, મૂ થાય છે.

વાક્ + મનઃ = વાદ્મનઃ ।

વાક્ + નમનં = વાદ્નમનં ।

સમાદ્ + મુલ્લં = સમ્માણ્મુલ્લં ।

તત્ + નાસ્તિ = તન્નાસ્તિ ।

અપ્ + મયં = અમ્મયં ।

(૧૪) ચૌદમો નિયમ

ત, ય, દ, ઘ, નની સામેલ આવવાથી આગલા શબ્દને પછી સ્થળ લાય છે જેમકે—

જગત્ + લયઃ = જગલયઃ ।

અસ્મદ્ + લાભઃ = અસ્મલાભઃ ।

જનાન્ + લમતે = જનાલ્લમતે ।

નૂ અનુનાસિક લોવાથી લકારની પૂર્વે અનુનાસિક થયો છે. નાક વડે જેનો ઉચ્ચાર થાય છે, તેને અનુનાસિક કહે છે. હ, જ, ણ, ન, મ, એ અનુનાસિક છે.

(૧૫) પંદરમો નિયમ

રેફ ની સામે રકાર આવવાથી, પૂર્વરકારનો લોપ થાય છે. અને એની આગળનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે. જેમકે—

પુનઃ + રમતે = [પુનર્ + રમતે] = પુનારમતે ।

હરિઃ + રયસ્ય = [હરિર્ + રયસ્ય] = હરી રયસ્ય ।

વિસર્ગનો રેફ થયો, તેને લોપ થયો અને પૂર્વસ્વર દીર્ઘ થયો.

(૧૬) સોળમો નિયમ

સ કાર, અને ત વર્ગની સામે દા કાર તથા ચ વર્ગ આવવાથી આગતા વર્ણનો દા કાર તથા ચ વર્ગ થાય છે.

ચ વર્ગ—ચ, છ, જ, ણ, ઝ ।

તેના દાખલા આ છે.

હરિઃ + શેતે = [હરિસ્ + શેતે] = હરિદશેતે ।

રામઃ + ચલતિ = [રામસ્ + ચલતિ] = રામચલતિ ।

સન્ + ચિત્ = સચિત્

શાદ્ધિન્ + જય = શાદ્ધિજય ।

અહીં વર્ગની સંજ્ઞા વાચકોના ધ્યાનમાં આવવા માટે નીચે વર્ગ આપવામાં આવે છે.

ક વર્ગ- ક ख ग घ ङ

ચ વર્ગ- च छ घ झ ञ

ટ વર્ગ- ट ठ ढ ढ ण

ત વર્ગ- त थ द ध न

પ વર્ગ- प फ ब भ म

એમાં દરેક વર્ગમાં અંત છેવટનો વર્ણ અનુનાસિક છે.
અનુનાસિક = ङ, झ, ञ, न, म ।

(૧૭) સ્પષ્ટરમો નિયમ

સ-કાર અને તવર્ગની સામે વ કાર વથા ટ વર્ગ આવવથી પૂર્વ વર્ણનો વ કાર અને ટ વર્ગ થાય છે.

रामः + पष्ठः = [रामस् + पष्ठः] = रामपष्ठः ।

रामः + टीकते = [रामस् + टीकते] = रामटीकते ।

तत् + टीका = तटीका ।

વાચક આટલા નિયમો ધ્યાનમાં રાખશે તો જરૂર તેમને મંધિ વિષેનું જ્ઞાન સંપાદન થશે.

અત્યારે એવું કંઈ ખાસ જરૂરી નથી કે બધી સંધિ સારી પેઠે આવડી જાય. જેમ જેમ શાખામાં તેની પ્રગતિ થશે તેમ સંધિઓનું જ્ઞાન આપોઆપ જ થતું જશે.

જો કે શરૂઆતમાં એ અઘરું માલમ પડે છે, છતાં પણ અભ્યાસથી એ ઘણું જ સહેલું માલમ પડશે. એથી વાચક દરરોજ થોડો થોડો અભ્યાસ કરતા રહે અને બાકી બધું આપમેળે જ આવડતું જશે.

५।४ १०

संस्कृत-वाक्यानि ।

१ अव्यर्घयोजनं गत्वा सरय्याः तीरे विश्वामित्रः रामं
 अब्रवीत् । २ गृहाण सलिलम् । ददामि त्वां मन्त्रं विद्ये च बलां
 अतिबलां च । ३ रामः अपि जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टयदनः तत् सर्वं
 प्रतिजग्राह । ४ विद्यायुक्तः रामः शरदि दिवाकरः इव शुशुभे ।
 ५ विश्वामित्रेण सह रामलक्ष्मणौ गंगासरय्वोः शुभे संगमे
 ऋषीणां पुण्यं आश्रमस्थानं ददृशाते । ६ मुनयः च शुभां नावं
 उपस्थाप्य विश्वामित्रं अब्रुवन् । ७ आरोहतु भवान् नावं
 राजकुमारपुरस्कृतः । ८ मा भूत् कालस्य विपर्ययः । ९ विश्वामित्रः
 रामलक्ष्मणाभ्यां सहितः नदीं ततार । १० रामः घोरं वनं
 दृष्ट्वा विश्वामित्रं पप्रच्छ । ११ अहो ! शोभनं वनं परं किं
 दारुणम् ? १२ विश्वामित्रः उवाच—हे क्षत्रियकुमार ! अस्मिन्
 घोरे वने ताटिका नाम्नी राक्षसी वसति । १३ सा सुन्दस्य
 राक्षसस्य भार्या । १४ अतिपराक्रमः मारीचः राक्षसः अस्याः
 पुत्रः । १५ सा इयं ताटिका अस्मिन् वने अस्ति । १६ इदानीं
 अस्याः वनं एव अस्माभिः गन्तव्यम् । १७ अतः मम आदेशात्
 चाहुवलं आश्रित्य इमां जहि । १८ कुरु इमं देशं निष्कण्टकम् ।
 १९ नहि कः अपि इमं देशं साम्प्रतं आगन्तुं शक्तः । २० स्त्री-
 चये त्वया धृणा न कार्या । २१ चातुर्वर्ण्यहितार्थाय देशस्य
 हिताय प्रजासंरक्षणाय च राजमृनुना एतत् कर्तव्यं एव ।
 २२ एतत् विश्वामित्रवचनं श्रुत्वा, रामः धनुर्मध्ये मृष्टिं बध्वा

શન્દેન દિશઃ નાદયન્, તીવ્રં જ્યાધોપં અકરોન્ । ૨૩ તન્ શન્દં
શ્રુત્વા રાક્ષસી ક્રોધેન મૂર્છિતા અમવન્ । ૨૪ યત્ર જ્યાધોપ-
જાતઃ તત્ર અભ્યદ્રવન્ ચ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ અર્ધાં યોજનથી વધારે જઈને સરયૂનદીને કાઠે વિશ્વામિત્રે
રામને કહ્યું. ૨ ‘ હે પાણી ! હું નને મંત્ર અને બળ તથા અતિબળ
નામની બે વિદ્યા આપુ છું ૩ રામે પણ પાણીને સ્પર્શ કરીને
પ્રસન્નવદને તે બધાને શ્રદ્ધા કર્યા. ૪ વિદ્યાયુક્ત રામ શરદ્-ઋતુમાં
સૂર્યના જેમ શોભવા લાગ્યા. ૫ વિશ્વામિત્રની માથે રમ અને
સક્રમણે પણ ગંગા સરયૂના શુભ સંગમપર ઋષિઓના પુણ્ય
આશ્રમસ્થાન બેઠા. ૬ મુનિઓએ શુભ નૈઋત્ય લાવીને વિશ્વામિત્રને
કહ્યું. ૭ આપ રાજકુમારોને આગળ કરીને નૈઋત્ય પર ચડો. ૮
વખતને વ્યય થાય નહિ. ૯ વિશ્વામિત્ર રામલક્ષ્મણની સાથે નદી
પાર ઉતર્યાં ૧૦ રામે ઘોર વન બેઠાને વિશ્વામિત્રને પૂછ્યું ૧૧
“ અહાહા ! સુંદર વન છે, પરંતુ કેવું બચાવક છે ? ” ૧૨ વિશ્વામિત્ર
બેઠ્યા- ‘ હે ક્ષત્રિય-પુત્ર ! આ જંગલમાં બચાવ તારિકા નામની
ગણતરી રહે છે. ૧૩ તે સુંદર રાક્ષસની પત્ની છે. ૧૪ અતિ પરાક્રમી
મારીય રાક્ષસ તેનો પુત્ર છે. ૧૫ તે રાક્ષસી (સ્ત્રી) આ જંગલમાં
છે. ૧૬ અત્યારે તેજ વનમાં આપણે જવાનું છે. ૧૭ એથી મારા
કુકુમથી બાહુબળનો આશ્રય મેળવી એને માર. ’ ૧૮ ‘ આ દેશને-
(નિષ્કણ્ટક) ગત્યુ રહિત કર. ૧૯ કોઈપણ આ વખતે આ દેશમાં
આવવાને શકિતમાન નથી. ૨૦ સ્ત્રી વધ કરવામાં તારે ધૂણા કરવી
નહિ. ૨૧ ચારે વર્ષના બહા માટે, દેશના બધા માટે રાજપુત્રે આ
૩ [સં. મ્વ. શિ ભા. ૪]

કરવું જ જોઈએ. ' ૨૨ વિશ્વામિત્રનું આ ભાષણ સાંભળીને, સંમેધનુષ્યના મધ્યમાં સુક્રીવાળીને શબ્દ વડે દિશાઓ ગતવીને દોરીને મોટો અવાજ કર્યો. ૨૩ તે અવાજ સાંભળીને રાક્ષસી ક્રોધથી મુર્છા પામી. ૨૪ જ્યાં ધનુષ્યની દોરીનો (ઘોષ:) અવાજ થયો ત્યાં દોડી આવી.

વાચક આ પાઠ વારંવાર વાંચે અને જોમાં આવેલા સંસ્કૃત વાક્યો વારંવાર વાંચીને સારી પેઠે તૈયાર કરે.

આ પાઠ સાથે પહેલાના પાઠમાં આવેલા રામાયણના પાઠ ફરી ફરી વાંચવા અને તે બની શકે તેટલા મોઢે કરવા. પણ મોઢે કરતી વખતે એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે, વાક્યમાંના ભુદા ભુદા શબ્દો આપણે બોલીએ છીએ તે પ્રમાણે મોઢે કરવા.

વાચક જો આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરશે તો તેમને સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન ઘણું જ વધી શકે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

૧ સર્વે જના નિરામયાઃ સન્તુ । સન્તુ સર્વે જના નિરામયાઃ ।
નિરામયાઃ સન્તુ સર્વે જનાઃ । ૨ સર્વે માનવાઃ સુખિનઃ સન્તુ ।
સન્તુ સર્વે માનવાઃ સુખિનઃ । સર્વે સુખિનો માનવાઃ સન્તુ ।
૩ સર્વે મદ્રાણિ પદ્યન્તુ । ન કશ્ચિદ્દુઃખમાપ્નુયાત્ । દુઃખં
ક્રશ્ચિન્નાપ્નુયાત્સર્વે મદ્રાણિ પદ્યન્તુ । ૪ દર્શનાદેવ હિ મે
મનસ્ત્વયાઽપહૃતમ્ । ત્વયાઽપહૃતં મે મનો દર્શનાદેવ । મે
મનસ્ત્વયાપહૃતં દર્શનાદેવ । ૫ અહં ત્વાં જ્ઞાતુમિચ્છામિ ।
જ્ઞાતુમિચ્છામ્યહં ત્વામ્ । ત્વામહમિચ્છામિ જ્ઞાતુમ્ । હચ્છામ્યહં
ત્વાં જ્ઞાતુમ્ । ૬ સર્વદા સત્યં માપણમેવ શ્રેયસ્કરં ભવતિ । ભવતિ

ચલેત્ । હિ । વૃત્તાત્ । ધર્મઃ । અપિ । ન । ચલેત્ । સંશિતવ્રતઃ ॥

અન્વયઃ-હે મહાભાગે ! લોકપૂજિતઃ ભગવાન્ ઊર્ધ્વરેતાઃ । ધર્મઃ અપિ વૃત્તાત્ ચલેત્, હિ સંશિતવ્રતઃ ન ચલેત્ ॥

અર્થ-હે મહાભાગ્યવતી ! લોકોમાં પૂજ્ય ભગવાન્ ઊર્ધ્વરેતા (બ્રહ્મચારી) છે. ધર્મ પણ (વૃત્તાત્) ચાલિયથી ચલાયમાન થશે પરંતુ (સંશિતવ્રતઃ) વ્રતપાલન કરનાર (કણ્વ) ચલાયમાન થશે નહિ.

કથં ત્વં તસ્ય દુહિતા સંભૂતા વરવર્ણિની ।

સંશયો મે મહાનત્ર તન્મે છેત્તુમિહાર્હસિ ॥ ૧૭ ॥

પદાનિ-કથં । ત્વં । તસ્ય । દુહિતા । સંભૂતા । વરવર્ણિની । સંશયઃ । મે । મહાન્ । અત્ર । તત્ । મે । છેત્તું । ઇહ । અર્હસિ ॥

અન્વયઃ-ત્વં વરવર્ણિની તસ્ય દુહિતા કથં સંભૂતા ? મે અત્ર મહાન્ સંશયઃ । ઇહ મે તત્ છેત્તું અર્હસિ ॥

અર્થ-તું સુંદર રૂપવાળી તેની પુત્રી કેવી રીતે બની ? મને એમાં મોટો સંશય પડે છે. મારી તે (સંશયઃ) શંકા દૂર કરવાને માટે તું થોડું છે.

શકુન્તલોવાચ ।

ઋપિઃ કશ્ચિદિદાગમ્ય મમ જન્મામ્યચોદયત્ ।

તસ્મૈ પ્રોવાચ ભગવાન્યથા તચ્છૃણુ પાર્થિવ ॥ ૧૮ ॥

પદાનિ-ઋપિઃ । કઃ । ચિત્ । ઇહ । આગમ્ય । મમ । જન્મ । અમ્યચોદયત્ । તસ્મૈ । પ્ર-ઉવાચ । ભગવાન્ । યથા । તત્ । શૃણુ । પાર્થિવ ॥

અન્વય - કશ્ચિત્ કપિ રૂપિ રૂપિ આગમ્ય મમ જન્મ અમ્યચોદયત ।
 હે પાર્થિવ ! તસૈ ભગવાન્ યથા પ્રોવાચ તત્ શુણુ ॥

અર્થ-કેઈ એક કપિ અહીં આવીને મારા જન્મની બાબતમાં
 પૂછવા લાગ્યા હે રાજા ! તેને મેં ટે ભગવાને (કપિ) ને જે કહ્યું,
 તે સાંભળ્યો ।

તપ્યમાન કિલ પુરા વિશ્વામિત્રો મહત્તપ ।

સુભૃશં તાપયામાસ શક્રં સુરગણેશ્વરમ્ ॥ ૨૦ ॥

પદાનિ તપ્યમાન । કિલ । પુરા । વિશ્વામિત્ર । મહત્તપ ।
 સુભૃશં । તાપયામાસ । શક્રં । સુરગણેશ્વરમ્ ॥

અન્વય - પુરા કિલ વિશ્વામિત્ર તપ તપ્યમાન સુરગણેશ્વરં
 શક્ર સુભૃશં તાપયાસ ॥

અર્થ-પહેલાના વખતમાં દૃઢતાથી વિશ્વામિત્ર ભાઈ તપ કરતા
 કરતા (સુરગણ-ઈશ્વર) દેવ ગણોના ઇશ્વર (શક્ર) ન્દિને
 ભાઈ હું ખ દેવા લાગ્યા

અથાપદ્યદ્વરોહા તપસા દગ્ધકિલ્બિપમ્ ।

વિશ્વામિત્રં તપ્યમાન મેનકા મીરુરાશ્રમે ॥ ૨ ॥

(મ મા આદિ ૭૦)

પદાનિ-અથ । અપદ્યત્ । વરોહા । તપસા । દગ્ધકિલ્બિપં ।
 વિશ્વામિત્રં । તપ્યમાનં । મેનકા । મીરુ । આશ્રમે ।

અન્વય અથ વરોહા મીરુ મેનકા આશ્રમે તપસા
 દગ્ધકિલ્બિપ તપ્યમાન વિશ્વામિત્ર અપદ્યન્ ॥

અર્થ-પછી સુદરી, (મીરુ) લગતથી ડગવાવ મી, મેનક એ

તપોબળથી જેના પાપ નાશ પામ્યાં છે એવા, દુઃખસહન કરનાર
(તપ્યમાન) વિશ્વામિત્રને આશ્રમમાં લેયા.

રમમાણો યથાકામં યયૈકદિવસં તથા ।

જનયામાસ સ મુનિર્મેનકાયાં શકુન્તલામ્ ॥ ૧ ॥

પદાનિ- રમમાણો । યથાકામં । યથા । એકદિવસં । તથા ।
જનયામાસ । સઃ । મુનિઃ । મનેકાયાં । શકુન્તલામ્ ॥

અન્વયઃ-યથા એકદિવસં તથા યથાકામં રમમાણો । સ
મુનિઃ મેનકાયાં શકુન્તલાં જનયામાસ ॥

અર્થ-જાણે કે એકજ દિવસ થયો હોય તેમ બંને હીર્ષકાળ
મુખી કામમત્ર થયાં અને તે ઋષિએ મેનકામાં શકુન્તલાને જન્મ
આપ્યો.

* ભાવાર્થ-મેનકા અને વિશ્વામિત્ર ઘણાં લાંબા વખત એમ
રહેવા લાગ્યાં, અને તેમનો ગ્રમય એટલો જલદી વ્યતીત થયો કે
જાણે એકજ દિવસ થયો છે. આ ભાવાર્થ શ્લોકના પ્રથમ અર્ધ
ભાગનો છે.

નિર્જને તુ વને યસ્માચ્છકુન્તૈઃ પરિપાલિતા ।

શકુન્તલેતિ નામાસ્યાઃ કૃતં ચાપિ તતો મયા ॥ ૧૬ ॥

પદાનિ-નિર્જને । તુ । વને । યસ્માન્ । શકુન્તૈઃ । પરિપાલિતા ।
શકુન્તલા । इति । नाम । अस्याः । कृतं । च । अपि । ततः । मया ॥

અન્વયઃ-યસ્માત્ નિર્જને વને શકુન્તૈઃ પરિપાલિતા । તતઃ
અસ્યાઃ નામ શકુન્તલા इति च अपि मया कृतम् ॥

અર્થ-જેથી નિર્જન વનમાં (શકુન્ત) પક્ષીઓથી તેનું પોષણ
થયું તેથી (તતઃ) તેનું નામ શકુન્તલા એમ મેં પાડ્યું.

પાઠ પુરેઃ ક્યારે પછી વાચકે હકત સંસ્કૃત પ્રલોકન અનેકવાર
પાંચવા અને તેનો અર્થ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

શકન્તલોવાચ ।

હે દુપ્યન્ત ! મહાત્મનો ધર્મક્ષરય ધૃતિમનસ્તપસ્વિનાં ભગવત્-
કવ્યસ્યાહં દુહિતા મતા ।

દુપ્યન્ત ઉવાચ-હે મહાભાગે ! લોકપ્રિયો મગવાનુદ્યરેતા ।
ધર્મોઽપિ વૃત્તાઘ્નલેદિ સંશિતવતો ન ચલેન્ । ત્વં વરણિની
તસ્ય દુહિતા કથં સંભૂતા ? મેઽથ મહાન્ સંશયઃ । શ્દ મે
તન્દેત્તુમર્હસિ ।

પાઠ ૧૨

આગલા બે પાઠોમાં જે વાક્યો આપ્યાં છે, તેની સંધિ બનાવીને
અરણ સંસ્કૃત આ પાઠમાં આપવામાં આવ્યું છે. વાચકે એનો મ ની
પેઠે અભ્યાસ કરવો.

मुनयश्च शुभां नावमुपस्थाप्य विश्वामित्रमनुवन् । आरोहन्
भवान्नावं राजकुमारपुरस्कृतः । माऽभूत्कालस्य विपर्ययः ।
विश्वामित्रो रामलक्ष्मणाभ्यां सहितो नदीं ततार ।

रामो घोरं वनं दृष्ट्वा विश्वामित्रं पप्रच्छ, अहो ! शोभनं वनं परं
किं दारुणम् ? विश्वामित्र उवाच-हे क्षत्रियकुमार ! अस्मिन्वने घोरा
ताटिका नाम्नी राक्षसी वसति । सा सुन्दस्य राक्षस्य भाया ।
अतिपराक्रमो मारीचो राक्षसः अस्याः पुत्रः । सेयं ताटिका-
स्मिन्वनेऽस्ति । इदानीमस्या वनमेवास्माभिर्गन्तव्यम् । अतो
ममोपदेशाद्वाहुवलमाश्रित्येमां जहि । कुर्विमं देशं निष्कण्टकम् ।
न हि कोऽपीमं देशं सांप्रतमागन्तुं शक्तः । स्त्रीवधे त्वया घृणा
न कार्या । चातुर्वर्ण्यहितायां देशस्य हिताय प्रजासंरक्षणाय
च राजसूनुनैतत्कर्तव्यमेव । एतद्विश्वामित्रवचनं श्रुत्वा रामो
धनुर्मेघं मुष्टिं च्छ्वा शब्देन दिशो नादयन्, तीव्रं ज्याघोपमकरोत् ।
तच्छब्दं श्रुत्वा राक्षसी क्रोधेन मूर्च्छिताऽभवत् । यत्र ज्याघोपो
जातस्तत्राभ्यद्रवच्च ।

आमा જે સમિ વાચકોથી સહેલાઈથી ન છૂટી પડે, તેને
આગલા પાઠમાં બેઠને સમજવાની કોશીષ કરવી. આ રીતે
અભ્યાસ કરવાથી વાચકોને અધિ બેડતા તથા છૂટી પાડતાં
સરળતાથી આવડશે.

હવે આગલા પાઠના શ્લોકોનું સરળ સંસ્કૃત આપવામાં આવ્યું
છે. એનું પણ વાચક પહેલાંની માફકજ અધ્યયન કરે.

સંસ્કૃત—વાક્યાનિ ।

हे दुष्यन्त ! महात्मनो घर्मज्ञस्य धृतिमतस्तपस्विनो भगवतः
कण्वस्याहं दुहिता मता ।

दुष्यन्त उवाच-हे महाभागे ? लोकपूजितो भगवानूर्ध्वरेतो
 कण्व । धर्मोऽपि वृत्ताच्चलेद्धि संशितवतः कण्वो न चन् ।
 त्वं वरवर्णिनी तस्य दुहिता कथं संभूता ? मेऽत्र महान्तशय ।
 इह मे तच्छेत्तुमर्हसि ।

शकुन्त्यावाच-कश्चिदपि गिहागम्य मम जन्माभ्यवाचयन् ।
 हे पायिव दुष्यन्त ! तस्मै भगवान्यया प्रावाच तच्छृणु ।

पुरा किल विश्वामित्रा महत्तपस्तप्यमान मुग्गणेश्वर शक्र
 सुभृशं तापयामास । अथ वरारोहा मीरुर्मेनकाऽऽश्रमं तपसा
 दग्धकिन्निपं तप्यमानं विश्वामित्रमपश्यन् । ययमादिशत तथा
 यथाकामं रममाणं स मुनिर्मेनकाया शकुन्त्या जनयामास ।
 यस्माज्जिज्ञेने वने शकुन्तं परिपालिता ततः अस्या नाम
 शकुन्तलेति चापि मया कृतम् ।

ये अयि ज्येष्ठवाभा ३४३ मुकुन्दी वाचकेने नश्ये तो अगान
 पाठना २४०३ ज्येष्ठने ते मुकुन्दी ३४३ उदाय छे

प्रश्नाः

१ सख्याः तीरे विश्वामित्रं रामं किं अश्रयन् ? २ तत्र
 रामेण किं कृतम् ? रामेण का विद्या प्राप्ता ? ३ केन सा विद्या
 रामाय दत्ता ? ४ नदीतीरे कस्य आश्रम आसीन् ? ५ विश्वामित्र
 कथं नदीं ततार ? ६ नदीपारं गम्या रामेण किं कृतम् ? तत्र वन
 कथं आसीन् ? ७ विश्वामित्रेण किं कथितम् ? ८ तस्मिन् वने
 का राक्षसी आसीन् ? तस्या नाम किम् ? ९ सा कस्य भार्या ?
 तस्या कः पुत्र ? १० राजपुत्रेण देशस्य हिताय किं कृतम् ?
 ११ रामेण किं कृतम् ?

વાચકે આ સવાલોના જવાબ સંસ્કૃતમાં જ આપવાનો પ્રયત્ન કરે. આગલા પાઠના તથા આ પાઠના સંસ્કૃત વાક્યોમાં એનો ઉત્તર છે. જો તમે આ પાઠ સારી પેઠે પાઠ કર્યા હશે તો તમે નક્કી જવાબ આપી શકશો.

સંધિ કરેલાં વાક્યો

મે ભગવાન્ પિતા કણ્વઃ ફલાન્યાહર્તુમાશ્રમાદ્રતઃ । કણ્વો મે ભગવાન્પિતા ફલાન્યાહર્તુમાશ્રમાદ્રતઃ । આશ્રમાદ્રતો મે પિતા ભગવાન્કણ્વઃ ફલાન્યાહર્તુમ્ ।

તં રાજાનં સુમધુરાક્ષરમિદં વાક્યમુવાચ । સુમધુરાક્ષરમિદં વાક્યં તં રાજાનમુવાચ । ઉવાચ તં રાજાનમિદં સુમધુરાક્ષરમિદં વાક્યમ્ ।

પાઠ ૧૩

આ પાઠમાં કેટલીક સંધિ છુટી પાડી વાક્યો આપવામાં આવ્યાં છે. એ વાક્યો જોઈને સંધિ છુટી પાડવાનું જ્ઞાન થશે. માટે એજ દૃષ્ટિથી તેનો અભ્યાસ વાચકે કરવો જરૂરી છે.

નતોઽગચ્છન્મહાવાહુઃ = તતઃ । અગચ્છત્ । મહાવાહુઃ ।
 એકોઽમાત્યાન્વિસૃજ્ય તાન્ = એકઃ । અમાત્યાન્ । વિસૃજ્ય । તાન્ ।
 નાપદ્યચ્ચાશ્રમે તસ્મિન્ = ન । અપદ્યત્ । ચ । આશ્રમે । તસ્મિન્ ।
 તમૃપિં શંશિતવ્રતમ્ = તં । ઋપિં । શંશિતવ્રતમ્ ।
 સોઽપદ્યમાનસ્તમૃપિમ્ = સઃ । અપદ્યમાનઃ । તં । ઋપિમ્ ।
 કદ્દેત્યુચ્ચૈર્વનં સન્નાદયન્નિવ = કઃ । કદ્દે । ઇતિ । ઉચ્ચૈઃ । વનં ।
 સન્નાદયન્ । ઇવ ।

મહાવાદુઃ	एक.	=	મહાવાદુરેકઃ ।
एकः अमात्यान्		=	एकोऽमात्यान् ।
न अपश्यत्		=	नापश्यत् ।
अपश्यत् च		=	अपश्यच्च ।
च आश्रमे		=	चाश्रમે ।
सः अपश्यमान		=	सोऽपश्यमान ।
पश्यमानः तं		=	पश्यमानस्तं ।
क इह		=	क इह ।
इह इति		=	इहेति ।
इति उर्च		=	इत्युर्चैઃ ।
उर्च. घनं		=	उર્चैर्वनं ।
सन्नादयन् इव		=	सन्नादयन्निव ।
ततः अगच्छन्		=	ततोऽगच्छन् ।

अगच्छन् महाबाहू. = અગચ્છન્મહાબાહુ. ।

આ પ્રમાણે વાચકે અધિએતે છુટી પડવાને પ્રયત્ન કરવો. આ પુસ્તકમાં કેટલાક પાઠોમાં અધિ બનાવવાને મંરૂત વાક્યો આપ્યા છે, તેને છુટા પાડવાની કેળીશ કરવાથી અત્ર.કે અત્ર.પે.ના નિયમોને. અનુભવ થઈ શકે છે એકવાર આ નિયમો આની પેઠે અમુકમા અ.પી જશે તો પછી પાછ બૂલાતા નથી .

प्रभायशान्तिन. महात्मनः = પ્રભાયશાન્તિનો મહાત્મન ।

महात्मनः राक्ष = મહાત્મનો રાક્ષ ।

राक्ष. घर्मज्ञस्य = રાક્ષો ઘર્મજ્ઞસ્ય ।

मुन न = મુનો ન ।

न आसीत् = નામીન્ ।

यजामि इति	= यजामीति ।
गुरून् शीघ्रं	= गुरूञ्छीघ्रम् ।
अत्र आनय	= अत्रानय ।
आनीतान् तान्	= आनीताँस्तान् ।
तत् अर्थ	= तदर्थम् ।
नामकः यज्ञः	= नामको यज्ञः ।
तन् वचनं	= तद्वचनम् ।
सर्वे अपि	= सर्वेऽपि ।
यज्ञस्य अन्ते	= यज्ञस्यान्ते ।
तथा इति	= तथेति ।
इति उक्त्वा	= इत्युक्त्वा ।
पायसः राजा	= पायसो राजा ।
प्रीतः राजा	= प्रीतो राजा ।
तस्मान् यज्ञान्	= तस्माद्यज्ञान् ।
गृहीत्वा अन्तःपुरं	= गृहीत्वाऽन्तःपुरम् ।
गृहीष्व इति	= गृहीष्वेति ।
पायसस्य अर्थ	= पायसस्यार्थम् ।
सुमित्राय अवशिष्टं	= सुमित्राया अवशिष्टम् ।
ततः त्राः	= ततस्ताः ।
उत्सवः आसीत्	= उत्सव आसीत् ।
लक्ष्मणः रामस्य	= लक्ष्मणो रामस्य ।
भरतस्य अनुगामी	= भरतस्यानुगामी ।
प्रियकरः तथा	= प्रियकरस्तथा ।
अभवन् तदा	= अभवँस्तदा ।

અંકો શબ્દોની સધિ કેવી રીતે થાય છે તે ખતાવ્યું છે એની સધિ કયા નિયમો અનુસાર થઈ છે, તે પણ વાચક તપાસે અને વિચાર કરે. એમ કરવાથી સધિનો વિષય વાચકોને ઠીક ઠીક આવડી શકે છે.

જે જે પ્રકારે આપ્યા છે, તેમા સધિ અવશ્ય તપાસતા રહે અને કેમ છુટો પાડવી તથા જોડવી તે પણ સમજી લે. થોડા પ્રયત્ન કરવાથી જ આ વિષયમા વાચકોની પ્રગતિ થઈ શકે છે.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

૧ તત્ર તમૃષિમપદ્યમાનસ્તાં શકુન્તલાં સ રાજોવાચ । સ રાજા તાં શકુન્તલામુવાચ તમૃષિ તત્રાપદ્યમાન । ઋષિ તમપદ્યમાનસ્તત્ર તા શકુન્તલામુવાચ સ રાજા ।

૨ તસ્ય યજ્ઞસ્યાન્તે રાજા દશરથ ઋવ્યશૃદ્ધમવ્રવીત્ । યજ્ઞસ્ય તસ્યાન્તે દશરથો રાજાઽવ્રવીહવ્યશૃદ્ધમ્ ।

પાઠ ૧૪.

રામાયણ કથા

૧ રામં રજોમેધેન સા તાટિકા રાક્ષસી મુદૂતં વ્યામોહયન્ ।
૨ પરંતુ પશ્યાન્ તાં તાટિકાં રામઃ શરેણ ડરાસિ વિન્યાધ । ૩ તેન સા વપાત મમાર ચ । ૪ તતઃ તાટિકામત્રેણ તુષ્ટ મુનિવરઃ વિશ્વામિત્ર રામં ડરાચ । ૫ ‘હે રાજપુત્ર ! મર્વયા પરિતુષ્ટ અસ્મિતે અનેન શીર્ષેણ । ૬ અન તે સર્વાણિ અપિ અગ્રાણિ પ્રીત્યા પ્રયજ્ઞામિ । ૭ ત્વં અગ્રે સમન્વિત્ર યુદ્ધે શત્રૂન્ જેષ્યાસિ । ૮ હનિ ઉક્ત્વા સ વિપ્ર રામાય તાનિ સર્વાણિ એવ અગ્રાણિ ન્યવેદયન્ ।

૧ તતઃ સ વિશ્વામિત્રો રામં લક્ષ્મણં ચ પ્રગૃહ્ય સ્વકીયં સિદ્ધાંશ્રેમં
 પ્રાવિશત્ । ૧૦ તત્ર મૂહૂર્તં વિશ્રાન્તૌ રામલક્ષ્મણૌ 'મુનિશ્રેષ્ઠઃ
 યજ્ઞદીક્ષાં પ્રવિશતુ' ઇતિ તં અનુવચ્ચતુઃ । ૧૧ તત્ શ્રુત્વા સર્વે
 અપિ મુનયઃ રામ-લક્ષ્મણૌ પ્રશશંસુઃ । ૧૨ અથ પ્રમૃતિ પદ
 રાત્રં રક્ષતાં યુવાં ઇતિ ચ ઋતુઃ । ૧૩ તૌં અપિ યત્તૌ પદ
 અહોરાત્રં તપોવનં અરક્ષતામ્ । ૧૪ પૃથ્વા રાત્રી માયાં કુર્વાણૌ
 અભ્યધાવતામ્ । ૧૫ પરમક્રુદ્ધઃ રામઃ મારીચસ્ય રાક્ષસસ્ય
 ઊરસિ માનવં અશ્વં ચિક્ષેપ । ૧૬ તેન અશ્ત્રેણ મારીચઃ સાગરે
 ક્ષિતઃ । ૧૭ મારીચં સાગરે ક્ષિતં દૃષ્ટ્વા સુવાહોઃ ઊરસિ આગ્નેયં
 અશ્વં ચિક્ષેપ । ૧૮ સઃ અપિ સુવાહુઃ અશ્ત્રેણ વિદ્ધઃ ભુવિ પ્રાપતત્ ।
 ૧૯ રામઃ અપિ વાયવ્યાશ્ત્રેણ શેપાન્ રાક્ષસાન્ જઘાન । ૨૦ एवं
 નિર્વિઘ્નતયા સમાપ્તે યજ્ઞે વિશ્વામિત્રઃ દિશઃ રાક્ષસહીનાઃ દૃષ્ટ્વા
 રામં અબ્રવીત્ । ૨૧ 'કૃતાર્થઃ અસ્મિ મહાવાહો !' ૨૨ મિથિલો-
 પયને તુ તત્ર નિર્જનં આશ્રમપદં દૃષ્ટ્વા રાઘવઃ પ્રપચ્છ 'કસ્ય
 અયં આશ્રમઃ ?' ૨૩ વિશ્વામિત્રઃ ઊવાચ । ૨૪ અત્ર પુરા
 અહલ્યાસહિતઃ ગૌતમઃ તપઃ આતિષ્ઠત્ । ૨૫ એવ ગૌતમસ્ય
 મહર્ષેઃ રમ્યઃ આશ્રમઃ ।

ગુજરાતી વાક્યો

૧ રામને (રજઃમેવેન) ધૂળના વાદળાંથી તે તાટિકા રાક્ષસથીએ
 (મૂહૂર્ત) યોડીવાર (વ્યામોહયન્) ઝમિત કયાં. ૨ પરંતુ પછી
 તે તાટિકાને રામે બાણથી (ઊરસિ) છાતીમાં (વિવ્યાધ) વિધી
 નાંખી. ૩ તેથી તે પછી અને મરણ પામી. ૪ પછી તાટિકા વધધી
 સંતુષ્ટ બનેલા મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ વિશ્વામિત્રે રામને કહ્યું. ૫ હે

રાજકુમાર ! તારી બા વીરતાથી હું ઘણો જ મનોવ પામ્યો. ૭
 તેથી તને બધાં અસ્ત્ર પ્રેમથી આપું છું. ૮ તે અસ્ત્રથી સજ્જ થઈ
 હું લડાઈમાં શત્રુઓને છાત્રો. ૯ એમ કહી તે પ્રાણલે રામને તે
 બધાં અસ્ત્ર કહ્યાં. ૧૦ પછી તે વિશ્વામિત્ર રામ અને લક્ષ્મણને ત્રણ
 પોતાના સિદ્ધાશ્રમમાં દાખલ થયા. ૧૦ ત્યાં બે ઘડી આરામ લેતા
 લેતાં રામલક્ષ્મણ મુનિશ્લેષ યજ્ઞની દીક્ષા લેઓ. (યજ્ઞની તૈયારી કરો)
 એમ તેને કહેવા લાગ્યા. ૧૧ તે સાલળીને બધા મુનિ રામલક્ષ્મણની
 પ્રથાંસા કરવા લાગ્યા. ૧૨ આજથી આગળ (પછીની) છ રાત્રિ
 તમે બંને રક્ષણ કરો, એમ પણ કહ્યું. ૧૩ (તૈયારી) તેઓ બંને એ
 પણ (યજ્ઞ) સજ્જ બનીને છ આખી રાત્રિ તપોવનની રક્ષા
 કરી. ૧૪ છઠ્ઠી રાત્રે કપટકરવાવાળા બે રાક્ષસોએ આક્રમણ કર્યું
 ૧૫ અત્યંત ક્રોધથી રામે મારીચરાક્ષસની છાતીપર માનવ અસ્ત્ર
 (ચિક્ષેપ) ફેંક્યું. ૧૬ તે અસ્ત્રથી મારીચ સમુદ્રમાં (ફેંકાયો)
 જઈ પડ્યો. ૧૭ મારીચને સમુદ્રમાં ફેંકાયેલો જોઈને હુબાહુની
 છાતીમાં અગ્નેય અસ્ત્ર ફેંકી દીધું. ૧૮ તે હુબાહુ પણ અસ્ત્રથી
 વીંધાઈને જમીનપર ઢળી પડ્યો. ૧૯ રામે પણ વામવાસ્ત્રથી ખાઠીના
 રાક્ષસોને માર્યા. ૨૦ આ પ્રમાણે નિર્વિજિતાથી યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી
 દિશાઓને રાક્ષસો વગરની જોઈને વિશ્વામિત્રે રામને કહ્યું. ૨૧
 ' મહાબુજ રામ ! હું કૃતાર્થ થયો છું. ' ૨૨ મિથિલા નગરીની
 પાસેના જંગલમાં (નિર્જન) જનશૂન્ય આશ્રમસ્થાન જોઈને રામે
 પૂછ્યું કે ' આ કોનો આશ્રમ છે ? ' ૨૩ વિદ્યાભત્રે જવાબ આપ્યો.
 ૨૪ ' અહીં પહેલાંના વખતમાં અહલ્યાની સાથે ગૌતમમુનિ તપ
 કરતા હતા. ૨૫ આ ગૌતમઋષિનો સુંદર આશ્રમ છે. '

વાચકો આ પાઠ ખાસ ધ્યાન પૂર્વક વાંચે. પુનઃ પુનઃ વાંચવાથી આ પાઠ સમજી શકાશે. જો વાચતાં વારંવાર સમજ ન પડે તો થોડીવાર વધુ વાચવો. અનેકવાર વાચવાથી બધી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ જાય છે.

આ પાઠની સાથે આગળ આવેલા રામાયણના પાઠો પણ વાચક વાચશે, તો સંસ્કૃત ભાષામાં સરળતાથી પ્રવેશ થઈ શકશે.

નારદ ઉવાચ ।

एक एवास्य दोषो हि गुणानाक्रम्य तिष्ठति ।

स च दोषः प्रयत्नेन न शक्यमतिवर्तितुम् ॥ २२ ॥

(મ. ભા. વન. ૨૬૪)

પદાનિ-નારદઃ । ઉવાચ । એકઃ । એવ । અસ્ય । દોષઃ । હિ । ગુણાન્ । આક્રમ્ય । તિષ્ઠતિ । સઃ । ચ । દોષઃ । પ્રયત્નેન । ન । શક્યમ્ । અતિવર્તિતુમ્ ॥

અન્વયઃ-નારદઃ ઉવાચ । અસ્ય એકઃ એવ દોષઃ ગુણાન્ આક્રમ્ય તિષ્ઠતિ । ચ સઃ દોષઃ પ્રયત્નેન અતિવર્તિતું ન શક્યમ્ ॥

સંધિ કચ્છેઃ અન્વય-અસ્યેક એવ દોષો ગુણાનાક્રમ્ય તિષ્ઠતિ । સ ચ દોષઃ પ્રયત્નેનાતિવર્તિતું ન શક્યમ્ ।

અર્થ- નારદ બોલ્યા- એનો એક જ દોષ ગુણોને વ્યાપીને રહે છે અને તે દોષ પ્રયત્નોથી દૂર કરવો શક્ય નથી.

પાઠ ૧૫

આ પાઠમાં મહાભારતના કેટલાક શ્લોક અપવામાં આપેલ છે. અને અન્વયની સાથે અર્થ પણ આપ્યો છે વાચક એનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે

દુર્યોધન ઉવાચ ।

આચાર્ય પાણ્ડુપુત્રાન્વૈ પુત્રવત્પરિરક્ષતિ ।

ત્વમપ્યુપેક્ષા કુરુષે તેષુ નિન્યં દ્વિજોત્તમ ॥ ૮૬ ॥

(મહાભારત દ્રુપદર્ષ અ ૧-૨)

પદાનિ-આચાર્ય । પાણ્ડુ-પુત્રાન્ । ઘે । પુત્રવન્ । પરિરક્ષતિ ।
ત્વમ્ । અપિ । ઉપેક્ષામ્ । કુરુષે । તેષુ । નિન્યમ્ । દ્વિજોત્તમ ॥

અન્વય-હે દ્વિજોત્તમ ! આચાર્ય પાણ્ડુપુત્રાન્ ઘે પુત્રવન્
પરિરક્ષતિ । ત્વ અપિ તેષુ નિન્યં ઉપેક્ષા કુરુષે ॥

અર્થ-હે પ્રાણાત્મા શ્રદ્ધા ! આચાર્ય પાણ્ડુના પુત્રોનું પણ પોતાના
પુત્ર જેમ રક્ષણ કરે છે પણ તું તેની હુમેશા ઉપેક્ષા (નિરક્ષાર) કરે છે

મમ વા મન્દભાગ્યસ્વાન્મન્દસ્તે વિક્રમો યુધિ ।

ઘર્મરાજપ્રિયાય વા દ્રૌપદ્યા વા ન વિદ્મ તન્ ॥ ૮૭ ॥

પદાનિ-મમ । વા । મન્દભાગ્યસ્વાન્ । મન્દ । તે । વિક્રમ ।
યુધિ । ઘર્મરાજપ્રિયાર્ય । વા । દ્રૌપદ્યા । વા । ન । વિદ્મ । તન્ ॥

અન્વય-મમ વા મન્દભાગ્યસ્વાન્ યુધિ તે વિક્રમ મન્દ ।
ઘર્મરાજપ્રિયાર્ય વા દ્રૌપદ્યા વા પ્રિયાય ન તન્ વિદ્મ ॥

અર્થ-મમ મન્દભાગ્યસ્વાન્ યુદ્ધમાં નાક પરિક્રમ એવું કેળવે

૪ [મ અ. શિ ભા ૪]

છે, અથવા તો ધર્મશબ્દના ભલા માટે, અથવા તો દ્રૌપદીના હિત માટે, એ હું બાણુતો નથી.

ધિગસ્તુ મમ લુઘ્વસ્ય યત્કૃતે સર્વવાન્ધવાઃ ।

સુહાર્દાઃ પરમં દુઃખં પ્રાપ્નુવન્ત્યપરાજિતાઃ ॥ ૮૮ ॥

“પદાનિ-ધિક્ । અસ્તુ । મમ । લુઘ્વસ્ય । યત્કૃતે । સર્વ-
વાન્ધવાઃ । સુહાર્દાઃ । પરમમ્ । દુઃખમ્ । પ્રાપ્નુવન્તિ । અ-
પરાજિતાઃ ॥

અન્વયઃ-મમ લુઘ્વસ્ય ધિક્ અસ્તુ । યત્કૃતે સુહાર્દાઃ
અપરાજિતાઃ સર્વવાન્ધવાઃ પરમં દુઃખં પ્રાપ્નુવન્તિ ॥

અર્થ-મારા જેવા લોભીને ધિધાર છે. જેને માટે મુખ્ય ભોગવવું
ચોખ્ખ છે, અને કદીપણ હાર નહિ પામેલા બધા સગાવહાલાં ભારે
દુઃખ પામી રહ્યાં છે.

કો હિ શસ્ત્રવિદાં મુહ્યો મહેશ્વરસમો યુધિ ।

શત્રું ન ક્ષપયેચ્છત્તો યો ન સ્યાદ્ગૌતમીસુતઃ ॥ ૮૯ ॥

પદાનિ-કઃ । હિ । શસ્ત્રવિદામ્ । મુહ્યઃ । મહેશ્વરસમઃ ।
યુધિ । શત્રુમ્ । ન । ક્ષપયેત્ । શક્તઃ । યઃ । ન । સ્યાત્ ।
ગૌતમીસુતઃ ॥

અન્વયઃ-કઃ હિ શસ્ત્રવિદાં મુહ્યઃ યુધિ મહેશ્વરસમઃ શક્તઃ
શત્રું ન ક્ષપયેત્ । યઃ ગૌતમીસુતઃ ન સ્યાત્ ॥

અર્થ- યોદ્ધાઓમાં મુખ્ય, યુદ્ધમાં મહાદેવના જેવો શક્તિ-
શાળી, એવો કોણ હશે જે ગૌતમ વંશનો ન હોય અને શત્રુનો
નાશ ન કરે ?

અશ્વત્થામન્પ્રસીદસ્વ નાશયતાન્મમાહિતાન્ ।

તવાસ્યગોચરે શક્તાઃ સ્થાતું દેવા ન દાનવા ॥ ૧૦ ॥

પદાનિ-અશ્વત્થામન્ । પ્રસીદસ્વ । નાશય । એતાન્ । મમ । અહિતાન્ । તવ । અસ્ય ગોચરે । શક્તા । સ્થાતુમ્ । દેવા । ન । દાનવા ॥

અન્વય -હે અશ્વત્થામન્ ! પ્રસીદસ્વ એતાન્ મમ અહિતાન્ નાશય । દેવા દાનવા તવ અસ્યગોચરે સ્થાતું ન શક્તા ॥

અર્થ- હે અશ્વત્થામા ! પ્રસન્ન થાઓ આ મારા શત્રુઓને નાશ કરે । દેવ અને દાનવો તારા બાણની સામે ટકી શકતા નથી.

પાઞ્ચાલાન્સોમકૌશ્ઠૈવ જહિ દ્રોણે સહાનુગાન્ ।

વયં શોપાન્હનિપ્યામસ્ત્વયૈવ પરિરક્ષિતા ॥ ૧૧ ॥

પદાનિ-પાઞ્ચાલાન્ । સોમકાન્ । ચ । એવ । જહિ । દ્રોણ । સહાનુગાન્ । વયમ્ । શોપાન્ । હનિપ્યામ । ત્વયા । એવ । પરિરક્ષિતા ॥

અન્વય -હે દ્રોણે ! સહાનુગાન્ પાઞ્ચાલાન્ સોમકાન્ એવ ચ જહિ । ત્વયા પરિરક્ષિતા વયં શોપાન્ હનિપ્યામ ॥

અર્થ- હે દ્રોણપુત્ર ! અનુયાયીઓ સહિત પાંચાલ અને સોમકોનો પણ નાશ કર તારાપડે રક્ષણ પામીને (આશીર્વાદ પામીને) અમે બાપીનાનો નાશ કરીશુ

एते हि सोमका विप्र पाञ्चालाश्च यशस्विनः ।

मम सन्ध्येष संशुद्धा विचरन्ति दवाग्निवन् ॥ १२ ॥

પદાનિ-એતે । હિ । સોમકા । વિપ્ર । પાંચાલા । ચ ।

યશસ્વિનઃ । મમ । સૈન્યેષુ । સંકુદ્ધાઃ । વિચરન્તિ । દવાગ્નિવત્ ॥

અન્વયઃ-હે વિપ્ર ! હિ એતે સોમકાઃ યશસ્વિનઃ પાઞ્ચાલાઃ
ચ સંકુદ્ધાઃ મમ સૈન્યેષુ દવાગ્નિવત્ વિચરન્તિ ॥

અર્થ- હે પ્રહાણુ ! કેમકે એ એમક અને યશસ્વી પાંચાળ
શુરસે થઇને મારા સૈન્યમાં દવાગ્નિની માફક અભણું કરે છે.

તાન્વારય મહાવાહો કેકયાંથ નરોત્તમ ।

પુરા કુર્વન્તિ નિઃશેપં રક્ષ્યમાણાઃ કિરીટિના ॥ ૧૩ ॥

પદાનિ-તાન્ । વારય । મહાવાહો । કેકયાન્ । ચ । નરોત્તમ ।
પુરા । કુર્વન્તિ । નિઃશેપં । રક્ષ્યમાણાઃ । કિરીટિના ॥

અન્વયઃ-હે મહાવાહો નરોત્તમ ! કિરીટિના રક્ષ્યમાણાઃ
નિઃશેપં કુર્વન્તિ પુરા તાન્ કેકયાન્ ચ વારય ॥

અર્થ- હે મહાબાહુ મનુષ્યોમા શ્રેષ્ઠ ! (કિરીટિના) અર્જુનથી
રક્ષણ પામીને (મારા સૈન્યને) વિખેરી નાખવા પહેલાં જ તે
કેકયોનું નિવારણ કર.

સંધિ કરેલાં વાક્યો.

તે દ્વિજોત્તમ ! આચાર્યઃ પાણ્ડુપુત્રાન્વૈ પુત્રવત્પરિરક્ષતિ ।
ત્વમપિ તેષુ નિત્યમુપેક્ષાં કુરુષે । મમ વા મન્દભાગ્યત્વાદ્યુધિ તે
વિક્રમો મન્દઃ । ધર્મરાજપ્રિયાર્ય વા દ્રૌપદ્યા વા પ્રિયાર્ય ન તદ્વયં
વિન્નઃ । મમ હૃદયસ્ય ધિગમ્તુ ।

५।४ १६

अश्वत्यामैस्त्वरायुक्तो याहि शीघ्रमरिन्दम ।

आदौ वा यदि वा पश्चात्तवेदं कर्म मारीप ॥ १४ ॥

पदानि-अश्वत्यामन् । त्वरायुक्त । याहि । शीघ्रम् । अरिन्दम ।

आदौ । वा । यदि । वा । पश्चान् । तव । इदम् । कर्म । मारीप ॥

अन्वयः-हे अरिन्दम अश्वत्यामन् ! त्वरायुक्तः याहि ।

हे मारीप ! आदौ वा यदि वा पश्चान् इदं तव कर्म ॥

अर्थ- हे शत्रुनाशक अश्वत्यामा ! त्वरा करीने आगण ल.
पडेता अथवा तो पाछागधी पाणु आ तादे करवानु छे

त्वमुत्पन्नो महाबाहो पाञ्चालानां वधं प्रति ।

करिष्यसि जगत्सर्वमपाञ्चालं किलोद्यतः ॥ १५ ॥

पदानि-त्वम् । उत्पन्नः । महाबाहो । पाञ्चालानाम् । वधम् ।

प्रति । करिष्यसि । जगत् । सर्वम् । अपाञ्चालम् । किल । उद्यतः ॥

अन्वयः-हे महाबाहो ! त्वं पाञ्चालानां वधं प्रति उत्पन्न ।

उद्यतः किल त्वं सर्वं जगत् अपाञ्चालं करिष्यसि ॥

अर्थ- हे महाबाहु ! तुं पाञ्चावोना वधने भाटे उत्पन्न थये
छे. जे तुं तैयार थये तो आभा जगतने पान ३ थोदाथे
विनानु करथे.

एवं सिद्धाऽनुवन्वाचो भविष्यति च तत्तया ।

तस्मात्पुं पुरुषस्याग्न पाञ्चालाग्रहि सानुगान् ॥ १६ ॥

पदानि-एवम् । सिद्धा । अनुवन् । वाच । भविष्यति ।

ચ । તત્ । તથા । તસ્માત્ । ત્વમ્ । પુરુષવ્યાઘ્ર । પાઞ્ચાલાન્ । જહિ ।
સાનુગાન્ ॥

અન્વયઃ—એવં વાચઃ સિદ્ધાઃ અદ્રુવન્ તત્ ચ તથા ભવિષ્યતિ ।
હે પુરુષવ્યાઘ્ર ! તસ્માત્ ત્વં સાનુગાન્ પાઞ્ચાલાન્ જહિ ॥

અર્થ— આ પ્રમાણેનું બાપણુ સિદ્ધ લોકોએ કર્યું હતું. અને
તેમજ થશે. હે માનવીઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તેથી તું અનુયાયીઓ સહિત
પાંચાલોનો નાશ કર.

ન તેઽસ્ત્રગોચરે શક્તાઃ સ્થાતું દેવાઃ સવાસવાઃ ।

કિમુ પાર્થાઃ સપાઞ્ચાલાઃ સત્યમેતદ્બ્રવીમિ તે ॥ ૯૭ ॥

પદાનિ—ન । તે । અસ્ત્રગોચરે । શક્તાઃ । સ્થાતુમ્ । દેવાઃ ।
સવાસવાઃ । કિમ્ । ડ । પાર્થાઃ । સપાઞ્ચાલાઃ । સત્યમ્ । એતત્ ।
બ્રવીમિ । તે ॥

અન્વયઃ—સવાસવાઃ દેવાઃ તે અસ્ત્રગોચરે સ્થાતું ન શક્તાઃ ।
કિમુ સપાઞ્ચાલાઃ પાર્થાઃ ? એતત્તે સત્યં બ્રવીમિ ॥

અર્થ— ઇંદ્ર અને બીજા દેવો પણ તારા અસ્ત્રોની સામે ટકી
શકતા નથી. તો પછી પાંચાલો સહિત પાંડવો કેવી રીતે ટકી
શકશે ? આ તને સાચું કહું છું.

ન ત્વાં સમર્યાઃ સંગ્રામે પાણ્ડવાઃ સહ સોમકૈઃ ।

બલાદ્યોઽયિતું વીર સત્યમેતદ્બ્રવીમિ તે ॥ ૯૮ ॥

પદાનિ ન । ત્વામ્ । સમર્યાઃ । સંગ્રામં । પાણ્ડવાઃ । સહ ।
સોમકૈઃ । બલાત્ । યોદયિતુમ્ । વીર । સત્યમ્ । એતત્ । બ્રવીમિ । તે ॥

અન્વયઃ— હે વીર ! સોમકૈઃ સહ પાણ્ડવાઃ સંગ્રામે ત્વાં

बलात् योघयितुं न समर्थाः एतन् ते सत्यं ब्रवीमि ॥

अर्थ- हे श्रीर ! सोभडे सहित पाडवे। पण युद्धमा तार नग
सामे लडवाने शक्तिमान नथी अे हु मन्थ केहु छु

गच्छ गच्छ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् ।

इयं हि द्रवते सेना पार्थसायकपीडिता ॥ ९९ ॥

पदानि गच्छ । गच्छ । महाबाहो । न । न । कालात्यय ।
भवेत् । इयम् । हि । द्रवते । सेना । पार्थ सायक पीडिता ॥

अन्वयः-हे महाबाहो ! गच्छ गच्छ कालात्ययं न न
भवेत् । पार्थसायकपीडिता हि इयं सेना द्रवते ॥

अर्थ- हे महाबाहु ! पण आगण पध नभादे नभन व्यर्थ
न नथ केहु ते अर्जुनना पाण्ठेथी पीडा पाभीने आ नेना
नासवा लागी छे.

संधि करेलां वाक्ये।

हे द्विजोत्तम ! आचार्य पाण्डुपुराण्यै पुत्रवन् परिरक्षति ।
त्यमपि तेषु नित्यमुपेक्षां कुरुषे । मम वा मन्दभाग्यत्वाद्युधि ते
वित्तमो मन्दः । धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा प्रियार्थं न तद्वयं
विद्य । मम लुब्धस्य घिगस्तु । यत्कृते सुखार्हा अपराजिताः
सर्वबान्धवा पत्न्यदुःखं प्राप्नुवन्ति । को हि शस्त्रविदा मुनयो युधि
महेश्वरसम शक्त जतुं न क्षपयेद्यो गान्धीमृतः न स्यात् ।
हे अश्वत्थामन् ! प्रसीदस्य । एतान्ममाहितात्तादाय । देवा दानया
वा तवास्त्रगोचरं स्यातुं न शक्ता । हे द्रोणे ! सहानुगान्पाशाला-
न्नामकाँश्चैव जहि । त्वया परिरक्षिता वयं शोषान्निष्यामः ।

हे विप्र एते हि सोमका यशस्विनः पाञ्चालाश्च संकुन्धा मम
सैन्येषु दावामिव द्विचरन्ति । हे महाबाहो नरोत्तम ! किरीटिना
रक्ष्यमाणास्ते मम सैन्यं नि शेषं करिष्यन्ति, तत्पूर्वं तान्
केकयौश्च वारय ।

हे अरिन्दम अश्वत्थामन् ! त्वरायुक्तो याहि । आदौ वा
यदि वा पश्चादिदं तव कर्म । हे महाबाहो ! त्वं पाञ्चालानां
वधाय प्रत्युत्पन्नः । त्वमुद्यतः किल सर्वं जगदपाञ्चालं करिष्यसि ।
एवं वाचः सिद्धा अब्रुवन् । तच्च तथा भविष्यति । हे
पुरुषध्याघ्र ! तस्मात्त्वं सानुगान्पाञ्चालान् जहि । सवासवा
देवास्तऽस्त्रगोचरे स्थातुं न शक्ताः । किमु सपाञ्चाला पार्थाः ?

